

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

Dragan V. Todorović

**SUNITSKO-ŠIITSKI RASKOL I NJEGOVE POSLEDICE NA
BEZBEDNOST U REGIONU BLISKOG ISTOKA**

doktorska disertacija

Beograd, 2016.

**UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES**

Dragan V. Todorović

**THE SUNNI- SHI'A SPLIT AND ITS EFFECTS ON THE SECURITY
IN REGION OF THE MIDDLE EAST**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016

Mentor: Prof. dr Dragan Simić – Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

Članovi Komisije:

1. Prof. dr Dragan Simić, redovni profesor, dekan Fakulteta Političkih nauka
2. Prof. dr Miroljub Jevtić, redovni profesor Fakulteta političkih nauka
3. Prof. dr Rade Božović, redovni profesor Filološkog fakulteta u penziji

Datum odbrane: _____

SUNITSKO-ŠIITSKI RASKOL I NJEGOVE POSLEDICE NA BEZBEDNOST U REGIONU BLISKOG ISTOKA

REZIME

Sunitsko-šiitski raskol je najduži i najvažniji raskol unutar muslimanske zajednice, nastao pre četrnaest vekova kao posledica neslaganja oko toga ko treba na čelu muslimanske zajednice da nasledi proroka Muhameda. Inicijalno nastao kao političko neslaganje, tokom vremena je prerastao u sukob između dve najveće grane islama, sunita i šiita. Svih proteklih četrnaest vekova taj sukob traje, menjajući samo neposredne i posredne aktere, načine i stepen sukobljavanja, ali do danas nije razrešen.

Raskol između većinskih sunita i manjinskih šiita ekstremno je pojačan od 1979. godine, kada je na čelo Irana došao imam Ruholah Homeini, čime je stvorena prva savremena šiitska država. To je bilo doba previranja u regionu Bliskog istoka, promene balansa snaga među regionalnim i međunarodnim akterima uključenim u dešavanja na Bliskom istoku, jer je te iste godine na vlast u Iraku došao Sadam Husein, a Sovjetski Savez je okupirao Avganistan. Eskalacija u sunitsko-šiitskim odnosima od te 1979. godine, dobija novu dimenziju zbog talasanja koje je Islamska revolucija izazvala u svim sredinama na Bliskom istoku u kojima žive šiitske zajednice.

Od tog vremena, odnosi između Saudijske Arabije kao vodeće sunitske i Irana kao šiitske države, predstavljaju paradigmu sunitsko-šiitskog sukoba na Bliskom istoku. Isto tako, od tog vremena bezbednost u regionu Bliskog istoka dobija novu dimenziju i počinje neposredno da zavisi od odnosa snaga između Rijada i Teherana, ali i odnosa u trouglu Vašington-Rijad-Teheran.

Američka okupacija Iraka 2003. godine i svrgavanje sunitskog režima Sadama Huseina, dodatno su zakomplikovali sunitsko-šiitske odnose i na duže staze ugrozili bezbednost regiona, da bi od izbijanja Arapskog proleća 2010-2011. godine, problem sunitsko-šiitskih odnosa do danas postao najvažnija tema Bliskog istoka, bacajući u senku sva druga pitanja, ali izbacivši u prvi plan i jačanje terorističkog pokreta u regionu, oličenog u Islamskoj državi u Iraku i Levantu.

Početakom 2016. godine, stanje u sunitško-šiijskim odnosima je komplikovanije nego što je ikad bilo, a bezbednost na Bliskom istoku nikada na ovako niskom nivou.

Ključne reči: prorok, islam, suna, šiija, Bliski istok, bezbednost, Iran, Saudijska Arabija.

Naučna oblast: Političke nauke.

Uža naučna oblast: Međunarodni odnosi; Bezbednost; Politikologija religije.

UDK broj:

THE SUNNI-SHI`A SPLIT AND ITS EFFECTS ON THE SECURITY IN THE REGION OF THE MIDDLE EAST

SUMMARY

The Sunni – Shi`a split, which came about fourteen centuries ago as a disagreement on who should inherit the Prophet Mohammad as head of the Muslim community, has been the longest and most significant divide within the Muslim community. The split, initially of a political nature, has grown over time into a conflict between the two largest branches of Islam – the Sunni and the Shi`a. In the past fourteen centuries, only the participants, both active and passive, the manner and degree of warfare have changed, yet the conflict remains unresolved to this day.

The split between the majority – the Sunnis, and the minority – the Shi`as, has worsened drastically since 1979, when Ruhollah Homeini began his rule in Iran, thus forming the first modern Shi`a state. This was a time of turmoil in the Middle East, a time of change in the balance of power among the regional and international participants involved in events that were unfolding in the Middle East, as that same year Saddam Hussein became President of Iraq and the USSR occupied Afghanistan. The escalation in the Sunni-Shi`a relationship was given a new dimension since 1979, due to the tumult caused by the Islamic Revolution throughout the Shi`a populated regions of the Middle East.

Since then, the relationship between Saudi Arabia – the leading Sunni state – and Iran – the leading Shi`a state – has served as a paradigm of the Sunni-Shi`a conflict in the Middle East. Likewise, it is from that time that security in the Middle East gained a new dimension and became directly dependent on the relations between Riyadh and Teheran, but also the relations in the Washington-Riyadh-Teheran triangle.

The American occupation of Iraq in 2003 and the overthrowing of Saddam Hussein's Sunni regime further complicated the Sunni-Shi`a relations and caused long-term damage to the region's security. The Sunni-Shi`a issue has become the most relevant one in the Middle

East since the start of the Arab Spring in 2010-2011, thus overshadowing all other issues yet also bringing to the forefront the strengthening of the terrorist movement in the region known as the Islamic State of Iraq and the Levant.

The state of the Sunni-Shi`a relationship at the beginning of 2016 is as complex as ever, and security in the Middle East at a historical low.

Keywords: Prophet, Islam, Sunna, Shi`ism, Middle East, Security, Iran, Saudi Arabia.

Scientific field: Political Sciences.

Special topics: International relations, Security, Politicology of Religion.

UDC No:

I UVOD

1. Predmet, ciljevi i značaj istraživanja	1
2. Hipotetički okvir istraživanja	6
3. Metodološki pristup.....	9
4. Osnovni pojmovi o bezbednosti	11
4.1. Realistička teorija	15
4.2. Liberalistička teorija.....	19
4.3. Alternativno-kritički pristupi bezbednosti.....	22
4.4. Regionalna bezbednost - koncept "regionalnog bezbednosnog kompleksa"	25
4.5. Zajednička bezbednost	27
4.6. Kooperativna bezbednost	30
4.7. Bezbednosna zajednica.....	35
4.8. Bezbednosna dilema.....	44
5. Region Bliskog istoka.....	49
5.1. Zemlje.....	49
5.2. Demografska struktura	50
5.3. Politički značaj Bliskog istoka	57
5.4. Energetski potencijal i značaj.....	64

II OSNOVNI RAZLOZI PODELE ISLAMA NA SUNIZAM I ŠIIZAM

1. Pojava islama i aktivnost proroka Muhameda.....	68
2. Sukob oko naslednika proroka Muhameda	83
3. Ko i zašto prihvata šiitski islam.....	101
4. Umajadski i Abasidski kalifati i odnos sunita i šiita u njima	104

III DOKTRINARNE RAZLIKE IZMEĐU SUNIZMA I ŠIIZMA I NJIHOV UTICAJ NA SUKOB

1. Sunitska verska ideologija; sunitske doktrinarne škole.....	121
2. Šiitska verska ideologija, osnovne postavke i škole.....	138
3. Uticaj sunitskih verskih škola na viševekovno ugnjetavanje šiita.....	153
4. Pojava vahibizma i odnos prema šiitima	157

IV RAZVOJ ŠIIZMA U SAVREMENO DOBA

1. Politički, ekonomski i socijalni položaj šiita u Iraku	166
2. Položaj šiita u ostalim arapskim zemljama Bliskog istoka	178
2.1. Libanski šiiti	178
2.2. Sirijski šiiti	191
2.3. Saudijski šiiti	198
2.4. Bahreinski šiiti	210
2.5. Ostali arapski šiiti	219
3. Šiitske vladajuće dinastije; prve versko-političke organizacije bliskoistočnih šiita van Irana	224

V USPON ŠIITA U DRUGOJ POLOVINI 20. I POČETKOM 21. VEKA; STVARANJE PRVE ARAPSKE ŠIITSKE DRŽAVE

1. Pobjeda Islamske revolucije u Iranu i doktrina imama Homeinija	230
2. Političko organizovanje libanskih šiita i nastanak Hizbulaha	242
3. Alaviti (šiitski ogranak) u Siriji preuzima vlast	262
4. Američka invazija na Irak 2003. godine; prva arapska šiitska država	267

VI BEZBEDNOSNI ODNOSI U REGIONU BLISKOG ISTOKA

1. Iranski odnosi sa „neprijateljima“ u regionu i njihov uticaj na bezbednost	273
1.1. Oman	282
1.2. Katar	286
1.3. Ujedinjeni Arapski Emirati	291
1.4. Saudijska Arabija	296
2. Iranski odnosi sa „prijateljima“ u regionu i njihov uticaj na bezbednost	323
2.1. Sirija	323
2.2. Irak	327
2.3. Liban	331
2.4. Palestina	333
3. Iranski odnosi sa silama van regiona Bliskog istoka	336
3.1. Sjedinjene Američke Države	337
3.2. Rusija	349
4. Rast terorizma i njegov uticaj na sunitsko-šiitski sukob	354

VII BUDUĆNOST SUNITSKO-ŠIITSKIH ODNOSA NA BLISKOM ISTOKU U KONTEKSTU BEZBEDNOSTI REGIONA

1. Međunarodna aktivnost oko stvaranja nezavisne palestinske države.....	371
2. Irak – jedinstvena država ili ne?	378
3. Pacifikacija Hizbulaha i palestinskih frakcija u Libanu; normalizovanje libansko-izraelskih odnosa.....	382
4. Normalizacija američko-sirijskih, američko-iranskih i sirijsko-izraelskih odnosa	393
5. Perspektive normalizacije odnosa Irana i Saudijske Arabije	396

VIII ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Zaključna razmatranja	400
Literatura	421
Skraćenice.....	439
Tabele, mape, fotografije, slike, šeme	440
Prilozi:	
Prilog 1 – Izjava o autorstvu.....	441
Prilog 2 – Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada	442
Prilog 3 – Izjava o korišćenju	443

I

UVOD

1. Predmet, ciljevi i značaj istraživanja

Svedoci smo istorijskih promena u islamskom svetu. Arapsko proleće odavno nije samo "proleće" - proces tranzicije, novi talas demokratizacije i nestanak nedemokratskih režima. Probudene nade brzo su ugašene. Danas se sve više govori o "proleću" islamskog fundamentalizma koje čitav region udaljava od demokratije.

U Tunisu i Egiptu svrgnuti su s vlasti višegodišnji vladari, ali državni sistemi nisu promenjeni. U Libiji je svrgnut i vladar, promenjen je sistem, država podeljena po versko-plemenskim linijama i gurnuta u građanski rat. U Jemenu je narodna pobuna, kroz međuplemenski sukob, rat između jemenskih šiita i sunita, s jedne strane, borbu protiv al Kaide, sa druge strane - završena svrgavanjem predsednika Ali Saleha. Na njegovo mesto izabran je njegov dotadašnji zamenik. Revolucija je i prekinuta. Sistem je, intervencijom Saudijske Arabije i zbog straha od domino efekta u regionu, sačuvan. Jemen je postao sedište i glavna baza al Kaide. Sukob jemenskih sunita i šiita ne jenjava.

Problemi nisu mimoišli ni zemlje Zaliva. Bahrein je najočitiiji primer velike disproporcije sunita i šiita u strukturi stanovništva. Neučesće većinskog šiitskog ogranka u vlasti destabilizovalo je sistem. Samo zahvaljujući vojnoj intervenciji snaga Saudijske Arabije, Katara i Ujedinjenih Arapskih Emirata, režim u Bahreinu je očuvan. Izvršene su izvesne kozmetičke promene, ali je problem ostao nerešen. Ni najveća zalivska zemlja Saudijska Arabija nije pošteđena pobuna i nemira u okviru opšteg previranja na Bliskom istoku. Nezadovoljna šiitska populacija traži veća prava: da bude tretirana kao i suniti podanici. Arapsko proleće u Kraljevini se skriva od javnosti. Informacije o tome su štute, ali sve više postaje jasno da je problem koji postoji između tamošnjih šiita i sunita, srž potencijalne nestabilnosti najveće zalivske monarhije, na ivici eskalacije.

Sirijska katastrofa ulazi u šestu godinu. Stvorena je predstava da je narod ustao protiv "diktatorskog režima" Bašara al Asada. Podrška svetske javnosti i "međunarodne zajednice" opoziciji jača. Uporedo se plasiraju izveštaji po već oprobanom scenariju o "zločinima" režimskih snaga protiv civila, upotrebi hemijskog oružja, vapajima tzv.

sirijskih aktivista za hitnom vojnom i materijalnom pomoći. Ispostavilo se da su snage oficijelne vlasti, uz podršku i pomoć Irana, Hizbulaha i iračkih šiita, uspele ne samo da zadrže dominaciju na većini delova fronta, nego i da povrate velike delove teritorija zahvaljujući vojnoj i diplomatskoj podršci Rusije. Sirijski rat nije indukovan sukobom opozicije i vlasti, nego konfliktom ojačalih sunitskih terorističkih organizacija protiv režimskih snaga i protiv tzv. Slobodne sirijske armije – vojnog dela sirijske opozicije. Islamska država u Iraku i Levantu i Džabhat al Nusra daleko su prevazišle i nadjačale tzv. umerenu sirijsku opoziciju i njene vojne kapacitete. Sirija je trenutno najvažnije poprište sukoba interesa zemalja koje su predmet istraživanja ove disertacije, prekretnica u sunitsko–šiitskom balansu snaga u regionu Bliskog istoka.

Prilikom određivanja predmeta istraživanja ove doktorske disertacije, Arapsko proleće nije bilo na vidiku. Geostrateški igrači, njihove bezbednosne strukture, think-tank organizacije zatečeni su navedenim događajima. To je doprinelo da ovo istraživanje dobije na aktuelnosti. Potresi na Bliskom istoku dodatno su izoštrili cilj doktorskog temata: istraživanje konflikta dve najveće grupe muslimana - sunita i šiita - i analizu implikacija tog konflikta na bezbednost u regionu. Naravno, uzroci Arapskog proleća i kasnijih dešavanja nisu vezani samo za sunitsko-šiitski odnos. U nekim zemljama čak uopšte nemaju veze s tim odnosom, ali produženo Arapsko proleće aktuelizovalo je sunitsko-šiitski raskol i dovelo ga u fokus interesovanja sveta.

Disertacija će istraživati korene, genezu i konsekvence sunitsko-šiitskog raskola i uticaj tog konflikta na bezbednost Bliskog istoka kroz istoriju rivaliteta ove dve muslimanske grane, savremena dešavanja u regionu, nadrastanje verskih korena konflikta, kontaminaciju društvene strukture i državne organizacije verskim podelama, eskalaciju i transformaciju u konflikt globalnih razmera.

Istorijska vertikala sunitsko-šiitskog sukoba počinje 632. godine, smrću proroka Muhameda. Muslimanska religija svoje konstituisanje i uspon započinje na različitim oblicima verovanja arapskih beduinskih plemena, bez jedinstvenog državnog entiteta, u multikonfesionalnom i multietničkom ambijentu Arabijskog poluostrva, zajedno sa Jevrejima i hrišćanima. U specifičnom političkom, ekonomskom i kulturološkom miljeu, Muhamed iz plemena Kurejš počinje svoju proročku aktivnost i postulira principe nove vere. Raskol nastaje na pitanju nasleđivanja vlasti od proroka Muhameda. Mlada

muslimanska zajednica se podelila na dve struje: većinsku koja je smatrala da naslednik proroka Muhameda treba da bude izabran na tradicionalni beduinski način, odnosno izborom u medžlisu - vrsta skupštine - i manjinsku koja je zastupala stav da prvi i svi drugi naslednici proroka Muhameda moraju da budu s njim u krvnom srodstvu. Većina je tražila da se prvenstveno poštuje suna, tj. tradicija, sve što se odnosilo na način ponašanja proroka Muhameda, njegov život i njegove izgovorene reči - sunitska struja. Manjina muslimana je smatrala da nakon Muhamedove smrti jedino njegov brat od strica i zet Ali Abu Talib, ima pravo da ga nasledi - šiitska struja. Reč je prvenstveno bila o pitanju vlasti koje je neizbežno poprimilo politički karakter. Verske komponente raskola uobličene su tek kasnije, od 8. do 10. veka. Dotle su vođene brojne rasprave učenih verskih ljudi o tome kako treba da izgledaju osnovni postulati islama. Njihovi stavovi su bili uslovljeni različitim faktorima: geografskim – da li su u pitanju klerici iz Meke i Medine, Sirije ili Iraka; da li je reč o Arapima ili drugim narodima koji su prelazili na islam (Persijanci, Turci i drugi); da li su i sami klerici dovoljno verzirani u tradiciju proroka Muhameda i usmeno prenošeni tekst Božjih reči prenetih proroku posredstvom anđela Gabrijela; da li su verski znalci suniti ili šiiti itd. Navedeni i drugi faktori su imali značajan uticaj na formiranje mišljenja i stavova u vezi sa verskim pravom koje je bilo u povelju i u prva dva veka postojanja islama nije moglo da bude kodifikovano. Značajan korak ka kodifikaciji je pojavljivanje prvog pisanog primerka Kurana s tekstem oko kojeg je postignut konsenzus svih ili najvećeg dela muslimana. Kuran kao knjiga objavljen je prvi put za vreme vladavine trećeg kalifa Osmana i oko toga nema razmimoilaženja kod muslimana. To je učvrstilo konsenzus svih muslimana, bilo da su u pitanju suniti ili šiiti, da je Kuran osnovni izvor islamskog zakonodavstva, iznad svih drugih izvora prava. Pojava Kurana je dala dodatni impuls nastavku oblikovanja šerijata. Fokus islamskih mislilaca i pravnika u periodu od pojave pisanog Kurana do konačnog uobličavanja versko-pravnih škola bio je na tradiciji proroka Muhameda. Utvrđivalo se koji su hadisi tačni, kakav je lanac prenosilaca i zavisno od toga kolika je njihova verodostojnost. Tako je raskol nastao još posle smrti proroka Muhameda prebačen i na teorijsko polje. Suniti su smatrali da je verodostojna i prihvatljiva isključivo Muhamedova tradicija i njegov način života, te da je njegova tradicija (suna) zaokružena i završena njegovom smrću. Muhamedovu tradiciju su proglasili drugim nespornim izvorom prava na lestvici značaja odmah posle Kurana.

Stavovi šiitskih teoretičara su bili nešto drugačiji. Oni su, takođe, prihvatili Muhamedovu tradiciju kao izvor prava, ali su išli i korak dalje. Zastupali su stav da u osnovni izvor prava moraju da uđu i tradicije svih ostalih imama, počev od Ali Abu Taliba, preko Hasana, Huseina itd. Mnogi šiitski stručnjaci su tradiciju svojih imama percepirali čak kao značajniju u smislu pravnog izvora nego tradiciju proroka Muhameda. Na taj način je raskol dve struje muslimana osim političke i verske dobio i teorijsku dimenziju i direktno uticao na formiranje sunitskog i šiitskog versko-pravnog mišljenja. Kao posledica navedenih procesa nakon dva veka rasprava, od 8. do 10. veka konačno su kodifikovane, a u kasnijim vekovima i institucionalizovane i danas priznate versko-pravne škole sunita i šiita.

Nema potrebe elaborirati snagu identitetskih obeležja koja imaju religijska uporišta. Reč je o determinantama koje prožimane tradicijom i kulturom presudno oblikuju obrasce političke kulture, nacionalne identitete, državno ustrojstvo i političke procese. Četnaestovekovni raskol odavno je izašao iz verskog polja. Formirane su četiri sunitske i jedna šiitska pravna škola. Sunitske su Hanefitska, Šafijska, Malikitska i Hanbalitska, kao i neke druge. Od njihovog nastanka do danas samo su ove četiri sunitske škole (mazhab, na arapskom) prihvaćene i priznate u sunitskom delu velike muslimanske zajednice. Šiiti su svoje škole formirali u zavisnosti od toga kojoj grani šiizma pripadaju, ali je priznata samo jedna škola, ona koju su stvorili verski učenjaci iz korpusa Dvanaesteraca. Njihova škola je dobila naziv Džafaritska (ili Imamatska), po njenom osnivaču imamu Džafaru al Sadiku, šestom šiitskom imamu.

Konstitisanje posebnih škola učvrstilo je i produbio raskol. Islam kao religija za sunite i šiite razlikuje se u samo sedamnaest suštinskih elemenata, ali kada su se razlike iz doktrinarne prelile u druge sfere društva, podela je postala opšta. Institucionalizacija konflikta u religijskoj sferi nužno je proizvela pandan i u političkim institucijama. Kako su u konstituisanim državama suniti, odnosno šiiti, bili manjina ili većina za očekivati je bilo da verski raskol poprimi karakteristike dominacije većine nad manjinom, uskraćivanja prava, raznih vrsta pritisaka, proganjanja, proterivanja, pokušaja asimilacije i otvorenog nasilja. To se dešavalo u nekim državama (Saudijska Arabija, Jemen), ali bilo je i slučajeva kada su suniti iako manjina kontrolisali vlast u pojedinim državama (Bahrein, Irak, Liban). Isto važi i za šiite koji su kao manjina upravljali Sirijom.

Raskol je imao i ekonomsku dimenziju, a ona je određena prihodima od nafte (od njenog otkrivanja) ili odsustvom tog prirodnog bogatstva. Geostrateški položaj država u regionu davao je pojedincima od njih na većem značaju kao potencijalnim rutama energetske infrastrukture. Naravno, upravo zato što je reč o strateški važnom energentu, korišćenje tih prirodnih bogatstava nije bilo moguće bez tehnologije, usluga multinacionalnih korporacija, a time i uticaja velikih sila. Geostrateška, energetska paradigma involvirala je tako i druge aktere na svetskoj pozornici u borbi za primat na tom području, a time indirektno i u konflikt dve grupe muslimana.

Bliski istok je pozornica najdužih i najrazličitijih nasleđenih problema. Najvažniji je izraelsko-arapski sukob sa nizom separatih problema. Duži sukob u regionu od ovog je samo onaj između sunita i šiita. On u velikoj meri slabi kapacitet Arapa i ostalih muslimana da uspešno reše palestinsko pitanje, kao centralnu tačku izraelsko-arapskog sukoba, a istovremeno, zbog toga je konflikt muslimanskih struja potisnut na marginu. Islamska revolucija u Iranu koja je uspostavila prvu šiitsku državu van arapskog sveta, svrgavanje režima Sadama Huseina u Iraku i procesi pokrenuti Arapskim prolećem - tri su tektonska procesa koja su narušila balans snaga i sunitsko-šiitski konflikt na velika vrata - eskalacijom nasilja, zapaljivim islamskim fundamentalizmom, spektakularnim terorističkim akcijama - vratila na pozornicu Bliskog istoka i učinila da brzo dobije najviši rang bezbednosnog rizika po globalnu bezbednost.

Kako i zašto je jedan, na početku ipak samo političko-verski problem, opstao četrnaest vekova? Koji su koreni tog sukoba, determinante institucionalizacije u državnim strukturama, matrice koje su verski raskol prenele na društvene strukture, političke institucije i političku kulturu? Kakav je "doprinos" neislamskih faktora raskolu? Šta je oblikovalo spiralu nasilja koje je kulminiralo jačanjem terorizma inspirisanog islamskim fundamentalizmom? Da li je Islamska država nova faza institucionalizacije i internacionalizacije raskola koji je započeo al Kaidom? Da li će rezultat toga biti rekonfiguracija niza država u regionu Bliskog istoka, promena granica, stvaranje nekog Kurdistan, Alavistana, Sunistana devolucijom Iraka, Sirije, Libana...? Kakve su šanse da takvi potencijalno realni scenariji dovedu do sukoba globalnih razmera? Kakve su reperkusije po islam kao religiju, muslimane i odnose sa drugim religijama? Da li smo na pragu "sukoba civilizacija"? Ovo su samo neka od pitanja koja stoje pred istraživačima,

medijima, političkim akterima, ali i građanima, ne samo u regionu nego i u svetu. Otuda naučni i društveni značaj proučavanja ovog fenomena.

Cilj nam je naučna deskripcija determinanti sunitsko-šiitskog raskola na Bliskom istoku, geneza tog raskola u regionu kao celini i pojedinim državama regiona, širenje u osnovi političko-verskog konflikta na sve elemente društvene strukture, državnih ustanova i kulture. Konstelacija sukobljenih grupa u okviru demografske strukture pojedinih država po matrici većine i manjine, njihova prava, odnos većine prema manjini i u okviru toga odnosi među državama regiona, sa zemljama izvan Bliskog istoka u kontekstu regionalne bezbednosti – takođe će biti predmet naučne deskripcije. Nastojaćemo da klasifikujemo elemente korena sukoba, faktore njegove transformacije i eskalacije kroz istorijsku vertikalu.

Tema je malo poznata i nedovoljno istražena u našoj politikologiji. Do skoro ona je ostajala van interesovanja istraživača i u svetu. Posebnu komponentu značaju istraživanja daje njena aktuelnost. Poslednjih meseci 2015. godine Srbija je počela da oseća posledice sunitsko-šiitskog raskola kroz veliki priliv migranata iz zemalja u kojima traje otvoreni obračun muslimanskih struja u Siriji i Iraku. Upoznavanje javnosti sa fenomenom koji pogađa ne samo države na Bliskom istoku, već i u nekim drugim delovima sveta gde je islam dominantna religija, pretpostavka je racionalnog pozicioniranja u procesima koji indukuje ovaj sukob. Polazeći od realnosti naših veza s državama Bliskog istoka i činjenice da se ne može isključiti mogućnost interaktivnog odnosa pojedinih ekstremnih islamističkih elemenata s naših prostora - prvenstveno sa Kosova i Metohije i Raške oblasti - sa istomišljenicima iz bliskoistočnih arapskih i drugih muslimanskih zemalja - bez obzira na to što je na našim prostorima suniti islam - produbljivanje saznavanja o ovom globalnom fenomenu visokog bezbednosnog rizika ima i širi, političko-praktični značaj.

2. Hipotetički okvir istraživanja

Neprevaziđene, vekovima održavane i podgrevane, doktrinarne razlike u islamu ispoljene kroz učenje sunizma i šiizma, koren su rascepa političko - religiozne prirode koji se od potiskivanog i kontrolisanog konflikta postepeno formirao u centralnu osu razdora u islamu, jednoj od dominantnih religija u svetu. Suniti i šiiti političko - verske podele

projektovani su na strukturu društva, političku kulturu i državnu organizaciju. Raskol se tako institucionalizovao van verskih organizacija i dobio platformu za globalno širenje. Tako je prvo postao generator nasilja i sukoba među muslimanima i državama u kojima žive, formirao se kao regionalni konflikt, da bi involviranjem velikih sila prerastao u globalni sukob, sa velikim bezbednosnim pretnjama među kojima je terorizam samo jedan javni oblik. Potencijalno, on je danas konflikt čiji religiozni, kulturološki, ekonomski, politički i geostrateški aspekti mogu poprimiti obeležja sudara različitih civilizacija.

Pobeda Iranske islamske revolucije 1979. godine, preko formiranja proiranske libanske šiitske grupacije Hizbulah 1982. godine, američke intervencije u Iraku 2003. godine do početka Arapskog proleća 2011. godine, dodatno su isprovocirali konflikt, oslobodili potiskivanu mržnju između sunita i šiita, doveli do krvavih obračuna unutar muslimanskog korpusa i generisali reafirmaciju terorizma, islamskog fundamentalizma i duboko ugrozili bezbednost na Bliskom istoku. Od dolaska Homeinija na vlast, „uspavani“ šiiti u Iranu počinju da izvoze islamsku revoluciju "made in Iran", prevashodno među "uspavane šiite" u arapskim zemljama. Pojedine grupacije sunita, s druge strane, istina nešto kasnije, udruživali su se u klasične terorističke organizacije, sa al Kaidom na vrhu.

Padom Sadama Huseina u Iraku, šiitski pokret dobija novi polet: šiiti dolaze na vlast u toj zemlji i započinju represiju prema onima koji su do tada njih ugnjetavali. Deo sunita brzo je odgovorio novim oblicima terorizma i ekstremizma. Irak je utonuo u krv i eksplozije, a sunitsko-šiitski odnosi zapretili bezbednosti čitavog regiona, posebno Libanu, Jemenu, Saudijskoj Arabiji, pa čak i u samom Iranu. Američko povlačenje iz Iraka 2011. godine nije prekinulo nasilje.

Ovo su stavovi koji formiraju generalni hipotetički okvir ovog doktorskog temata. Šest posebnih hipotetičkih polja sa pojedinačnim hipotezama podvrgnuće proveri generalne hipotetičke postavke.

Podela muslimana na sunite i šiite posledica je političkih, društvenih, verskih, ekonomskih i drugih problema, koji su postojali i pre pojave islama, a nisu rešeni ni za života proroka Muhameda. Osnivač islama nije sasvim uspeo da učvrsti religiju u usponu, doktrinarno je utemelji i organizaciono ustroji. Prožimanje vlasti i religije, način određivanja naslednika - srž raskola - učinilo je to par excellence političkim pitanjem: verski starešina bio je istovremeno i vladar.

Doktrinarne škole, pre svega one sunitske, utemeljile su učenja o razlikama između sunita i šiita, pojačavajući i intenzivirajući raskol u islamu i među muslimanima. Delovanje tih škola institucionalizovalo je raskol, a nastojanje da se potvrde kao faktor koji brani osnove vere i utvrde svoju poziciju u verskoj hijerarhiji, društvu i državi, stvorilo je platformu za fluidno širenje na sve druge aspekte društva i državne strukture.

Tokom vekova šiiti su proganjani od strane većinskih sunita. Posledice su brojne - migracije šiitske populacije, njihovo političko, ekonomsko, kulturno, versko i socijalno potčinjavanje i marginalizovanje. Takvi procesi su značajno uticali na produbljivanje i jačanje nepoverenja između dve grupe. Izuzetak od generalnog toka predstavljao je mali broj šiitskih dinastija u dugoj i bogatoj muslimanskoj istoriji.

Dolazak na vlast Alavita u Siriji, imama Homeinija u Iranu, formiranje pojedinih šiitskih organizacija u Libanu i pad Sadama Huseina promenili su balans snaga. Ti događaji bili su okidači procesa koji su oblikovali spiralu nasilja u regionu i u svetu: jačanje i povezivanje ekstremnih islamskih organizacija, eskalacija terorizma, najava stvaranja kalifata - globalne države muslimana - kroz ne/uspeo projekat Islamske države pokazao je potencijal i razornu snagu sunitsko-šiitskog konflikta.

SAD su gubitkom saveznika u Teheranu morale da traže novi oslonac kod drugih kako bi umanjili rastući uticaj šiitskog Irana u Zalivu, Siriji, Libanu i Palestini. Suština američke promene u strategiji nije primarno usmerena na zaštitu arapskih saveznika potencijalno ugroženih od strane Irana, već na očuvanje sopstvenih interesa i na zaštitu najvažnijeg saveznika u regionu Bliskog istoka - Izraela. Pritiskom SAD na Iran da zaustavi razvoj nuklearnog programa i sankcijama, pokušava se kidanje veze Teherana sa Hizbulahom, što zahteva eliminisanje jake karike koju personifikuje sirijski režim Bašara al Asada, bliski saveznik Irana i Hizbulaha. Intervencija Rusije i masovni egzodus izbeglica u Evropsku uniju za sada su usporile te težnje, ali je realnijim učinila scenarije podele država i stvaranja novih entiteta čije krojenje neće proći bez uticaja sunitsko-šiitskog raskola.

Kataklizmčki, negativni scenariji, mogu se prevazići temeljnim rešavanjem fundamentalnih problema regiona što podrazumeva: stvaranje nezavisne palestinske države, opstanak Iraka kao jedinstvene države sunita, šiita i Kurda, rešavanje unutarlibanskih problema, normalizovanje američko-sirijskih, američko-iranskih i sirijsko-izraelskih odnosa, normalizovanje odnosa između Irana i Saudijske Arabije.

3. Metodološki pristup

Predmet disertacije, cilj istraživanja, struktura, definisanje generalne, posebne i pojedinačnih hipoteza zahtevaju korišćenje nekoliko naučnih metoda u ovom poduhvatu. Za opis predmeta istraživanja, poređenje kako se raskol sunita i šiita odražava na stanje, politiku i bezbednost u pojedinim državama obuhvaćenim ovom studijom, intenzitet konflikta i pojava oblika u pojedinim državama, te za negativne konsekvence koje taj sukob proizvodi u svim državama i regionu kao celini, osnovna opštenaučna metoda koju ćemo prilikom izrade doktorske disertacije koristiti je komparativna - uporedna - metoda. Komparabile - nezavisne varijable - koje smo izabrali i čiji uticaji će se istraživati su: demografska slika stanovništva država i raspored sukobljenih grupa; njihova participacija u vlasti; trajanje mira, odnosno sukoba, mereno brojem konflikata, terorističkih aktivnosti, ratova; uticaj kolonijalnog sistema upravljanja na organizaciju državne vlasti - sekularne i teokratske, republike i monarhije; istorijat ranijih konflikata. Indikatori koji će biti korišćeni kako bi se utvrdilo kako ove komparabile direktno i indirektno utiču na institucionalizaciju, intenzitet i eskalaciju konflikta: ideo sunita odnosno šiita u pojedinim državama regiona; njihova zastupljenost u političkim institucijama; broj slučajeva nasilja, terorističkih akata i ratova.

Fenomeni koje istražujemo i nastojimo da objasnimo u disertaciji podložni su konceptu "putne zavisnosti".¹ Koristimo institucionalnu argumentaciju i u okviru nje, paradigmu istorijskog institucionalizma. Suština ovog koncepta kaže da će država ili politička grupa, kada jednom trasira neki kolosek razvoja događaja, vrlo teško skrenuti sa njega, jer se trasiranjem jednog kursa stvaraju očekivanja ili ulozi koji ohrabruju dalje korake u sličnom pravcu, a kako vreme protiče, troškovi izlaska sa puta zavisnosti rastu. Ljudi tokom "kritičnih preloma" (critical junctures) ili "ustavnih momenata" (constitutional moments) odlučuju o određenim pitanjima i tako stvaraju političke institucije. Te institucije imaju nenameravane političke posledice. Suština je upravo u neplaniranosti da bi moglo da se govori o uticaju same institucije na ponašanje. Ukoliko se govori o planiranom efektu neke institucije, onda tu zapravo na aktere ne utiče sama institucija, već neka druga konstelacija

1 Craig, Parsons. How to Map Arguments in Political Science, Oxford University Press, New York, 2007. str. 85-91.

interesa i strateškog pozicioniranja strana čija je institucija puki odraz u vidu kompromisa zainteresovanih strana.

Religija oblikuje vrlo snažne identitete. U momentu nastanka raskola, verski poglavari, vladari, vojskovođe, činovnici (akteri) koji su ih stvarali uopšte nisu imali u vidu da će verske, sholastičke razlike eskalirati i prelići se i van religije, na društvo i državu, što ne menja činjenicu da je ona neplanirana posledica njihovih dejstava. Vremenski horizonti u politici su jako kratki, ali u religiji nisu. Četrnaestovekovni konflikt oblikovan je razlikama u tumačenju naslednika proroka, ali se van religiozne organizacije, zbog prirode islama, kao ulje na vodi proširio na sve aspekte društvene strukture i državnu organizaciju. Tako se razlika u verskom učenju institucionalizovala, podelila muslimanski svet, formirala svoje škole koje su razlike utvrdile u veri, a zatim povratno to prenele u političku arenu. To potvrđuje Islamska revolucija u Iranu i konstituisanje prve šiitske države van arapskog etničkog korpusa. Isto se može reći za rušenje režima Sadama Huseina u Iraku. Tendencija se nastavlja procesima Arapskog proleća. Akteri koji su generisali raskol imali su na umu samo rešavanje naslednika proroka Muhameda, eventualno pozicioniranje verskog poglavara kao državnog vladara. Oni u viziru nisu imali dugovekovni konflikt koji je podelio svet islama, države u kojima oni žive, usporio stabilizaciju islama i oslabio njegovu integrativnu moć. Posebno nisu imali na umu da će verskim razlikama naddeterminisati ekonomske, praktično-političke, kulturološke, bezbednosne i druge aspekte i direktno podstaći islamski fundamentalizam i terorizam. Oni su mislili da će prevlast jednog učenja doprineti čistoti islamske vere, a ne njenom rastakanju..

Pošto je argumentacija kojom se koristimo u tezi institucionalistička, a paradigma istorijski institucionalizam, biće korišćen i metod srodne istorijske nauke – istorijski metod. Njime ćemo identifikovati ključna "čvorišta" ili prelomne tačke u institucionalnom razvoju raskola koji su usloveli kasnije sukobe i nasilje. Koristiće se i metoda studija slučaja, s obzirom na to da će zemlje biti analizirane i zasebno, svaka sa svojim posebnostima.

4. Osnovni pojmovi o bezbednosti

Nauka o bezbednosti je jedna od najdinamičnijih u sistemu političkih nauka. Ona se tokom vremena razvijala i menjala u zavisnosti od promena međunarodnih odnosa. Relativno brze promene u doživljavanju ove nauke posledica su preoblikovanja međunarodnih odnosa, ali i sve šire primene pojma bezbednosti, koji se proširio i u svakodnevnom životu, toliko da skoro ne postoji oblast ljudskog delovanja u kojoj bezbednost nije jedan od bitnih aspekata. Dok je nekada pominjanje reči bezbednost asociralo samo na državu, danas imamo mnogo više raznih oblika bezbednosti: saobraćajna, komunikaciona, socijalna, prehrambena, nuklearna, energetska, ekonomska, poljoprivredna, ekološka itd. Kako će u ovom radu bezbednost biti razmatrana sa aspekta međunarodnih odnosa, koristiće se termin bezbednosti u tom smislu. Međutim, neophodno je da se najpre definiše samo značenje te reči, kao i da se objasne osnovni pojmovi o bezbednosti, opiše koncept bezbednosti, te najvažniji aspekti savremenih teorija o bezbednosti, a sve u kontekstu pravilne upotrebe i razumevanja terminologije u “provlačenju” kroz komplikovane odnose između sunita, šiita i ostalih aktera i njihovom sukobljavanju na Bliskom istoku, te uticaja tog antagonizma na bezbednost Bliskog istoka. Cilj je da se navedene teme informativno i opisno obrade, bez zalaženja u detalje. Zato se koncentrišemo samo na bazične pojmove i definicije.

Preplitanje bezbednosti sa aspekta međunarodnih odnosa i religije u ovom radu, samo je novi dokaz da je u sistemu političkih nauka danas sve teže baviti se isključivo jednom oblašću, bez solidnog ili dobrog poznavanja još nekih drugih. Tako se uz politikološke naučne discipline – međunarodne odnose i bezbednost, prepliće i politikologija religije, jer se u istraživanju razmatra jedan segment islamske religije. Kao što profesor Dragan Simić, u „Svetskoj politici“, govoreći o predmetu međunarodnih odnosa kao naučne discipline, navodi da „nabrajanju pitanja kojima se bavi nauka o međunarodnim odnosima treba, po našem mišljenju, neizostavno priključiti i ona koja čine njeno predmetno jezgro; ili još određenije, probleme koje od svih društvenih nauka prevashodno i jedino izučava upravo ova disciplina. Kao što je poznato, radi se o prirodi i činiocima moći država i drugih aktera u međunarodnim odnosima, zamisli u sistemu ravnoteže snaga, kolektivnoj bezbednosti, teoriji i sistemu odlučivanja u spoljnoj politici,

kao i u novije vreme, vidovima ispoljavanja složene međuzavisnosti i uticaju koji ona ima na međunarodni sistem“;² tako profesor Miroljub Jevtić u vezi sa politikologijom religije i predmetom njenog izučavanja postavlja retoričko pitanje i odgovara: „Šta je predmet Politikologije religije? Kao mlada nauka, Politikologija religije je razvila svoj predmet proučavanja u drugoj polovini dvadesetog veka. Kao i druge nauke, Politikologija religije nema konačnu reč o predmetu svog istraživanja, zato što je religija, kao i druge sfere života dinamična i razvija se. Na taj način, međutim, identifikovali smo tri najvažnija polja istraživanja: 1. pojmovi, objašnjenja, saveti, ponašanja i izgradnja religijske dogme, doktrine, njenog učenja i prakse koji su vidljivi, direktni i otvoreno povezani s politikom; 2. verska praksa koja nema vidljivu političku poruku, ali izaziva direktne političke konsekvence; 3. stavovi učesnika u političkom životu (državni organi, političke partije, grupe za pritiske, lobiji, pojedinci) prema religijama i religijskim zajednicama“.³ Jasno je da se sva tri navedena polja istraživanja javljaju u našem istraživanju, te s obzirom na to i posebno s obzirom na definiciju Politikologije religije, onako kako je definiše profesor M. Jevtić, neizbežno se nameće činjenica da se u disertaciji uz bezbednost i međunarodne odnose, pojavljuje i Politikologija religije: „ Politikologija religije je disciplina u političkim naukama koja se bavi proučavanjem uticaja koji religija i politika imaju jedno na drugo, s fokusom na odnos između subjekata (aktera) u politici u uskom smislu; vlada, političke partije, grupe za pritisak i religijske zajednice“.⁴

Reč bezbednost etimološki potiče od latinske reči securitas–atis f. Ako pokušamo da pronađemo prevod ove latinske reči na najupotrebljavanijem jeziku iz kojeg se generiše najveći broj termina iz oblasti bezbednosti (ne samo bezbednosti), engleskom, pronalazimo da securitas–atis f. znači freedom from care, peace of mind, composure; careless-ness, false confidence. Transf. freedom from danger, security.⁵ (sloboda od brige, mir uma, pribranost, bezbrižnost, lažno samopuzdanje. Prevod–sloboda od opasnosti, bezbednost).

2 Simić R. Dragan. „Svetska politika“, FPN i Čigoja štampa, Beograd, 2009. str. 27

3 Jevtić, Miroljub. Political Science and religion, originalni naučni rad, Politikologija religije, Volume I (No. 1) - Spring 2007. str. od 59-69. str. 63-64.

4 Ibidem, str. 64-65.

5 Glossary of Latin Words, dostupno na http://www.bible-history.com/latin/latin_s.html (pristupljeno 27.07.2012.)

Proverom ove latinske reči u prevodu na srpski jezik dobijamo značenje– bezbrižnost, nemar, sigurnost.⁶ Upoređivanjem u rečniku smera englesko-srpski, uočavamo da je značenje engleske reči security – 1. bezbednost, sigurnost, 2. zalog, zaloga, 3. vrednosni papiri, 4. obezbeđen, 5. čuvanje vojne tajne.⁷

Iz iznetog se nameće da se latinska reč securitas u engleskom koristi u značenju security, odnosno srpskom jeziku bezbednost. Istovremeno, ona se u hrvatskom upotrebljava kao sigurnost, što se vidi i iz Bensonovog rečnika u kojem se za security ravnopravno daju značenja i bezbednost i sigurnost. Ova druga reč se, međutim, koristi i u srpskom jeziku i ima malo drugačije značenje od onog u hrvatskom, mada jezički stručnjaci nisu to nikada do kraja sasvim razjasnili. Tim problemom se u svom radu “Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima” bavio i Vojin Dimitrijević, imajući u vidu da je u vreme objavljivanja njegovog rada još uvek postojao srpskohrvatski (hrvatskosrpski) jezik. On kaže da “u srpskohrvatskom jezičkom području zbunjuje okolnost što se u opticaju nalaze izrazi bezbednost i sigurnost, koji, i jesu i nisu sinonimi”.⁸

Naravno, i svi drugi jezici imaju odgovarajuće termine za bezbednost. U arapskom jeziku se koristi reč أمن (emen), kada se o govori o bezbednosti u kontekstu međunarodnih odnosa (الأمن الوطني - al Emen al waṭani – nacionalna bezbednost, مجلس الأمن - Mejlis al emen – Savet bezbednosti itd), ali se slično kao u srpskom jeziku upotrebljava drugi termin za, na primer, socijalno osiguranje – الضمان الاجتماعي (al Daman al ijtima‘yi).

Navedeno pokazuje da je svaki jezik specifičan i da u nekom ima više termina za jedan pojam, ali da generalno nema većih odstupanja od našeg značenja reči bezbednost, koja je sadašnji smisao i značaj stekla tek posle Drugog svetskog rata kada nacionalna bezbednost postaje jedan od stubova međunarodne politike. Sam termin može relativno lako da se prevede jednom rečju ili upotrebom više njih, ali oko definicije bezbednosti među naučnicima postoje različiti stavovi. To naglašava i profesor Dragan Simić, koji kaže

6 Srpsko latinski i latinsko srpski rečnik, Priređivač Alba Avis, izdavač I.P.JRJ, Zemun, 2005. str. 895

7 Benson, Morton. Englesko-srpskohrvatski rečnik, Prosveta, Beograd, 2. izdanje 1984. str. 559

8 Dimitrijević, Vojin. Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd 1973. str. 9

da se zbog toga što postoji nesaglasje oko toga na kakav se objekat bezbednosti misli, koje su vrednosti koje se obezbeđuju i sl. javljaju i različite definicije bezbednosti.⁹

Za jednu od najsveobuhvatnijih definicija bezbednosti mnogi istraživači smatraju onu Arnolda Wolfersa (Arnold Wolfers): "Bezbednost u objektivnom smislu je odsustvo pretnji stečenim vrednostima, a u subjektivnom smislu odsustvo straha da će takve vrednosti biti napadnute"¹⁰ (Dejvid Boldvin–David Baldwin, priznajući ovu Wolfersovu definiciju kao do tada najbolju, kaže da bi bilo "preterivanje reći da je ta konceptualna analiza bezbednosti počela i završila se Wolfersovim člankom iz 1952. "But not much of one").¹¹ Mišljenje da je Wolfersov angažman u ovoj oblasti značajno doprineo razvoju nauke o bezbednosti deli i B. Buzan, koji kaže: "Možda najpoznatiji konceptualni rad o bezbednosti je poglavlje o nacionalnoj bezbednosti Arnolda Wolfers-a u njegovoj knjizi "Discord and Colaboration".¹²

Pored promene semantičkog aspekta reči bezbednost, tokom vremena, a u zavisnosti od promena u međunarodnim odnosima, nastajale su i smenjivale se i teorije bezbednosti. Stvorene su brojne teorije bezbednosti, koje se mogu različito klasifikovati, ali je uobičajena ona podela koju je u svom radu "Nauka o bezbednosti - savremeni pristupi bezbednosti", izneo profesor Dragan Simić. Reč je o savremenim teorijama bezbednosti. Profesor Dragan Simić "mnogobrojne pristupe svrstava u tri osnovne grupe: I Realistička, II Liberalno – institucionalna i III Alternativno - kritički pristupi".¹³

9 Simić R. Dragan. Nauka o bezbednosti, Službeni list SRJ i Fakultet političkih nauka, Beograd 2002. str. 29-30.

10 Wolfers, Arnold. "National Security as an Ambiguous Symbol", Political Science Quarterly, 67 (1952), (pgs. from 481-502), p. 485 dostupno na <http://links.jstor.org/sici?sici=0032-3195%28195212%2967%3A4%3C481%3A%22SAAAS%3E2.0.CO%3B2-R>, (pristupljeno 29.07.2012.)

11 Baldwin A. David. The Concept of Security, Review of International Studies (1997), No. 23, (pgs. from 5–26), str. 8 dostupno na <http://www.princeton.edu/~dbaldwin/selected%20articles/Baldwin%20%281997%29%20The%20Concept%20of%20Security.pdf>, (pristupljeno 29.07.2012.)

12 Buzan, Barry. People, States and Fear, The National Security Problem in International Relations, Wheatsheaf BOOKS Ltd London, 1983. str. 4

13 Simić R. Dragan. Savremene teorije bezbednosti u Antologija tekstova sa škola reforme sektora bezbednosti, ISAC fond, (Centar za međunarodne i bezbednosne poslove), Beograd, 2007. (od str. 165. do 193.), str. 165 .

4.1. Realistička teorija

Realistička teorija je najstarija, mada je i danas brojni naučnici smatraju prihvatljivom. Sazrela je u hladnoratovsko doba u vreme postojanja dve sile, SAD i SSSR i dominacije tzv. bipolarnog sveta. Ova teorija je polazila od suverene države kao stuba bezbednosti. Prema realistima, suverenitet znači da nema "aktera iznad države koji je može prisiliti da deluje na određeni način".¹⁴ Nijedna međunarodna institucija nije, po njima, iznad države i ne može da ugrozi suverenitet države. Ujedinjene nacije i druge nadnacionalne institucije su u drugom planu, te države nisu s njima delile svoj suverenitet, smatraju realisti. To je zato što sistemom međunarodnih odnosa dominira anarhija, pa je država kao stub bezbednosti i jedini nosilac suvereniteta, jedina i odgovorna da očuva svoju bezbednost, pri čemu se ima u vidu vojni aspekt. Svaka država je morala da jača svoje vojne kapacitete kako bi umanjila bezbednosnu pretnju od strane drugih država, istovremeno smanjujući bezbednosne kapacitete tih drugih država. Zastupnici realizma smatraju da je ljudska priroda ta koja je najznačajnija u podsticanju suverenih država na delovanje, kojim one u svetskoj politici nastoje da "maksimalizuju svoje nacionalne interese",¹⁵ utičući tako na stvaranje balansa moći. One su bile u poziciji da stalno uvećavaju svoju moć, pri čemu je ta moć - vojna moć. "Središnja zamisao najšireg realističkog pristupa i iz njega nastalih preoblikovanih pravaca i škola, jeste zamisao nacionalne bezbednosti, koja je ranije često označavana kao spoljna bezbednost države".¹⁶

Opet dolazimo do problema da je relativno lako prevesti određeni pojam ali je teško definisati ga. To je slučaj i kod definisanja nacionalne bezbednosti. Istraživači ove oblasti ističu problem nepostojanja jedne opšte definicije. Profesor D. Simić ukazuje na to da ne postoji samo različitost u definisanju nacionalne bezbednosti, koja se često meša sa državnom bezbednošću, već i u navođenju koje su te vrednosti koje se štite u okviru nacionalne bezbednosti.¹⁷ Vojin Dimitrijević smatra da kada je reč o nacionalnoj bezbednosti, vrednosti koje se štite mogu da se podele u četiri grupe: Opstanak;

14 Baylis John, Smith Steve, Owens Patricia. The Globalization of World Politics, Oxford University Press (Fourth Edition) 2008. str. 5

15 Ibidem

16 Simić R. Dragan. Savremene teorije bezbednosti u Antologija tekstova sa škola reforme sektora bezbednosti, str. 169

17 Simić R. Dragan. Nauka o bezbednosti, str. 29-30.

Teritorijalni integritet; Politička samostalnost; Kvalitet života.¹⁸ Ističe i da je skoro nemoguće dati jedinstvenu definiciju pojma nacionalne bezbednosti jer se nacionalni interesi svake zemlje razlikuju i specifični su za tu zemlju.¹⁹ Te vrednosti mogu biti onakve kakvim ih je razvrstao profesor V. Dimitrijević, ali mogu biti i drugačije i upravo tu profesor D. Simić pravilno zaključuje da je pojam nacionalne bezbednosti promenljiva kategorija i da "zavisno od promene okolnosti, vremena i mesta, uključuje ili isključuje pojedine nove i neke "stare" vrednosti".²⁰

O problemu nepostojanja globalne definicije pojma nacionalne bezbednosti pisao je i Bari Buzan, naročito u delu "People, States and Fear, The National Security Problem in International Relations", gde je detaljno obradio pitanje države, bezbednosti i koncepta nacionalne bezbednosti. Buzan ističe da "zbog značaja koji ima razlikovanje među državama u određivanju njihovih međusobnih odnosa, ne možemo očekivati da koncept nacionalne bezbednosti iskaže više jedinstvenosti u značenju u generalnom smislu. Značenje koncepta nacionalne bezbednosti se razlikuje kao što se razlikuju države, te je zato teško davati neku opštu od svih usvojenu i prihvaćenu definiciju".²¹ Buzan prihvata činjenicu da je teško ako ne i nemoguće jednoznačno posmatrati nacionalnu bezbednost, jer se i same države međusobno razlikuju. Nastoji da što je više moguće pruži neku vrstu opšteg pogleda na nacionalnu bezbednost, iznoseći da postoje tri nivoa njenog posmatranja, individualni, državni i međunarodni. Drugi nivo razmatranja nacionalne bezbednosti je država kao "referentni oblik termina nacionalna bezbednost",²² i ona je važniji nivo od prvog i trećeg. Buzan kaže da, iako skup svih individua čini jednu državu, jednostavnim spajanjem tih individua one se ne mogu preslikati u državu. Individue imaju jednu vrstu pretnji, a države drugu, jer država nije prosti skup pojedinaca, već nešto mnogo složenije.²³ Državu odlikuje nekoliko komponenti: ideja o njenom stvaranju, fizička osnova koju čine teritorija i ljudi, državne institucije, a veličina i suverenost je razlikuju od drugih entiteta.²⁴

18 Dimitrijević, Vojin. Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd 1973. str. od 20. do 27.

19 Ibidem, str. 28

20 Simić R. Dragan. Nauka o bezbednosti, str. 30

21 Buzan, Barry. People, States and Fear, The National Security Problem in International Relations, str. 43.

22 Ibidem str. 36

23 Ibidem

24 Buzan, Barry. People, States and Fear, The National Security Problem in International Relations, str. 40

Kao ilustraciju navedenog da ne postoji jedinstvena definicija termina nacionalna bezbednost iznosim nekoliko definicija pronađenih u literaturi, bez pretenzija da su to one koje su najbliže suštini, već više u nameri da se prikaže veliki stepen diversifikacije u definisanju ovog pojma:

- "Fundamentalna vrednost u spoljnoj politici država"²⁵ (Baylis John, Smith Steve);
- "Skup funkcionalno povezanih državnih organa, organa lokalne samouprave i drugih organizacija, koji deluju u skladu s pravnim poretkom države i teže da zaštite unutrašnju i spoljnu bezbednost države, društva i građana"²⁶(Zoran Dragišić);
- "Funkcija nacionalnih država pomoću koje, u skladu sa sopstvenim mogućnostima sada i u budućnosti, poštujući globalne promene i razvoj u svetu, štite sopstveni identitet, opstanak i interese"²⁷ (Amin Hewedy).

Smatra se da realizam vuče korene iz perioda pre Drugog svetskog rata, tačnije iz 1939.g. i rada Edvarda Halet Kara (Edward Hallet Carr) pod nazivom "The Twenty Year's Crisis", ali da je pravi rodonačelnik i utemeljivač klasičnog realizma Hans Morgentau (Hans Morgenthau) i njegov rad "Politics among Nations, The Struggle for Power and Peace", prvi put objavljen 1948.²⁸ Pored njega, u značajne naučnike klasičnog realizma ubrajaju se i Džordž Švarcenberger (George Schwarzenberger), Martin Vajt (Martin Wight), Džordž Kenan (George F. Kennan), Herbert Baterfield (Herbert Butterfield).²⁹

Profesor Dragan Simić pri nabrojanju grupa teorija bezbednosti naglašava da je reč o osnovnim grupama.³⁰ Svaka od njih ima svoje podgrupe, te pored klasičnog realizma postoji i tzv. neorealizam ili strukturalni realizam, čiji je začetnik Kenet Volc (Kenneth Waltz) u radu "Theory of International Politics". On je zadržao stav da su države glavni

25 Baylis John, Steve Smith, Owens, Patricia. Globalizations of World Politics, str. 584

26 Dragišić, Zoran. Sistem nacionalne bezbednosti – pokušaj definisanja pojma, u Vojno delo 3/2009 (str. od 162 do 176), str. 166-167 dostupno na http://www.odbrana.mod.gov.rs/odbrana-stari/vojni_casopisi/arhiva/VD_2009-3/10%20Sistem%20nacionalne%20bezbednosti%20-%20pokusaj%20definisaja%20pojma.pdf (pristupljeno 23.04.2012.)

27 Hewedy, Amin. Militarization and Security in the Middle East: Its impact on Development and Democracy, Printer Publishers, London, 1989. str. 16

28 Elman, Colin. Realism, u Security Studies, An Introduction, edited by Paul D. Williams, Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York, 2009. (str. od 15. do 28.) str. 17

29 Ibidem

30 Simić R. Dragan. Savremene teorije bezbednosti u Antologija tekstova sa škola reforme sektora bezbednosti, str. 165

subjekti i nosioci nacionalne bezbednosti, ali je razlika između njegovog neorealizma i klasičnog realizma u različitom odnosu prema "izvoru i sadržaju državnih prioriteta".³¹

Kod klasičnih realista uzroci dešavanja u međunarodnim odnosima nalaze se u ljudskoj prirodi, dok neoklasični realisti (Volc) takve uzroke pronalaze u strukturi međunarodnog sistema i to je osnovna razlika između ova dva, u suštini bliska pravca. Volc tu strukturu svodi na način organizacije vlasti i raspodelu moći u međunarodnom sistemu, pri čemu način organizacije vlasti može biti unutrašnji koji je sređen i hijerarhijski ustrojen, dok je on u međunarodnoj politici i dalje haotičan i nesređen, u čemu se potpuno podudara sa stavom klasičnih realista.³²

U okviru neorealizma postoji nekoliko različitih podgrupa, ali su dve najvažnije: Defanzivni strukturalni neorealizam i Ofanzivni strukturalni neorealizam.³³ Najpoznatiju varijantu Defanzivnog strukturalnog realizma dao je Stiven Volt (Stephen Walt) svojom teorijom "balansa pretnje" iznetom u članku "Alliance Formation and the Balance of World Power" iz 1985.g. On kaže da u sistemu anarhije države obrazuju alijanse (saveze) kako bi se zaštitile. Delovanje država je određeno pretnjama i to kako odgovoriti tim pretnjama.³⁴ Za razliku od klasičnog realizma i Volcovog balansa moći, on ne smatra da svaki porast moći mora da znači pretnju. Zbog toga se država ne određuje samo prema rastu moći drugih, tj. ne ulazi u alijanse samo zbog preteće sile, već "države mogu stvoriti balans ulazeći u alijanse sa drugim jakim državama".³⁵ One stvaraju alijanse prema određenoj pretnji koju procenjuju po sledećim karakteristikama: "1. Jačina sile; 2. Blizina; 3. Ofanzivna sposobnost; 4. Ofanzivne namere".³⁶ Države ulaze u alijanse kako bi bile sposobne da odgovore pretnjama, pri čemu alijanse definiše kao "formalni ili neformalni odnos bezbednosne saradnje između dve ili više suverenih država".³⁷ Analizirajući alijanse, ni on nije mogao da odoli izazovu da mu glavni primeri budu alijanse na Bliskom istoku,

31 Elman, Colin. Realism, u Security Studies An Introduction, edited by Paul. D. Williams, str. 18

32 Ibidem, str. 18-19

33 Novičić, Žaklina. Neorealizam i neoliberalizam u savremenoj teoriji međunarodnih odnosa, Međunarodna politika 2-3, Beograd, 2007. (od str.211-242), str. 218 - 219

34 Stephen M. Walt. Alliance Formation and the Balance of World Power, International Security Vol 9. No.4 (Spring 1985), (str. 3-43), str. 4 dostupno na

http://www.waseda.jp/gsaps/////eai/educational_program/PDF%20SS2015/Reading/Lecture2_Reading1.pdf (pristupljeno) 31.07.2012.

35 Ibidem, str. 9

36 Ibidem

37 Stephen M. Walt. The Origins of Alliance, Cornell University Press, Itaka, USA 1990. str. 12

koristeći diplomatsku istoriju tog regiona u periodu od 1955. do 1979.g. Uspeo je da identifikuje 36 različitih oblika alijansi u tom periodu, bilo bilateralnih ili multilateralnih.³⁸

Najpoznatiji predstavnik Ofanzivnog strukturalnog neorealizma je Džon Miršajmer (John J. Mearsheimer), koji smatra da nije dovoljno samo posedovati određeni stepen sile kako bi se druge države odvratile od mogućeg napada, već u okruženju koje je nesigurno države moraju imati moć kojom bi mogle nadjačati druge države. Svoj stav izneo je u delu "The Tragedy of Great Power Politics". Za njega je međunarodni sistem anarhičan, velike sile mogu međusobno da se unište i nijedna država nije sigurna u namere drugih država. Postoji strah velikih sila jednih od drugih, pri čemu je rešenje povećanje sopstvenih moći što je više moguće.³⁹ Iskazivao je jednu vrstu pesimizma u pogledu mogućnosti postizanja trajnog mira, smatrajući da niko sem najjače sile ne može da bude potpuno bezbedan, bilo da je reč o globalnoj ili regionalnoj sili.⁴⁰ U tom smislu se razlikuje od realista koji zastupaju defanzivni pristup.

4.2. Liberalistička teorija

Tradicionalno se smatra da je još Kant bio preteča liberalizma. Njegov liberalizam je klasični, a savremenom liberalizmu u 20. veku pečat su dali naučnici kao što su Robert Kiohejn (Robert O. Keohane), Džozef Naj (Joseph Nye), Majkl Dojl (Michael Doyle), Robert Džervis (Robert Jervis), Liza Martin (Lisa Martin), Endrju Moravčik (Andrew Moravcsik), Fernan Brodel (Fernand Braudel) itd.⁴¹

Savremeni liberali imaju drugačiji pristup od realista. Najpre, treba naglasiti da liberalizam u međunarodnim odnosima nije isto što i liberalizam uprave u državi. On je vezan s filozofijom liberalizma i internacionalizma radi unapređenja nadnacionalnih i transnacionalnih aktivnosti.⁴² To u praksi znači da liberali i dalje državu posmatraju kao važan faktor u međunarodnim odnosima, ali ne više kao presudan faktor, kako su to

38 Ibidem, str.11

39 Mearsheimer J. John. The Tragedy of Great Power Politics, W.W. Norton & Company, New York, 2001. str. 30-36

40 Ibidem

41 Navari, Cornelia. Liberalisme, u Security Studies An Introduction, Edited by Williams D. Paul. Routledge, New York, 2008. (str. od 29 do 43), str. 30

42 Anthony, McGrew. Liberal Internationalism: Between Realism and Cosmopolitanism, u: David Held and Anthony McGrew. Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance, Polity, Cambridge, 2002. (od str. 267-289), str. 286.

smatrali realisti. Skloniji su uspostavljanju saradnje između pojedinačnih država, jer one, po njima, moraju da saraduju praveći na taj način drugačije centre moći. Nije više neophodno da najjači budu oni sa najjačom vojnom silom, tj. ne mora rat da bude konačni oblik ispoljavanja moći. Oni su optimističniji od realista, veruju da se kroz međunarodnu saradnju mogu rešiti mnogi postojeći izazovi koji se zbog izmenjenih prilika i vrsta pretnji u međunarodnim odnosima razlikuju od pređašnjih. Najozbiljnija savremena pretnja je terorizam, što je povezano s proliferacijom oružja, nuklearnim naoružanjem i sl.⁴³

Nazivaju se liberalnim institucionalistima zato što podržavaju saradnju država u globalnim institucijama koje ne pripadaju jednoj državi već postoje na međunarodnom nivou. Profesor Dragan Simić u objašnjavanju razlike između realista i liberalnih institucionalista posebno naglašava da liberalni institucionalisti "ukazuju na značaj međunarodne saradnje, posebno one koja se ispoljava kroz njene multilateralne oblike i institucionalno udruživanje, kao najdelotvornijeg načina za prevazilaženje nasilnih sukoba u odnosima naroda i država. Zagovornici liberalnog institucionalizma u prvi plan ističu političku, ekonomsku i kulturnu saradnju u odnosima "složene međuzavisnosti", izrasle, pre svega, na podlozi neslućenog tehničko tehnološkog napretka, a potiskuju usredsređenost "realista" samo na nacionalnu bezbednost, politiku sile i vojnu moć".⁴⁴

Kod liberalnih institucionalista važnu ulogu imaju ne samo međunarodne organizacije kao što su UN i druge, već i institucije civilnog društva, multinacionalne kompanije itd. U tom smislu, osnovni motiv nije više rat već postizanje mira u spoljnim politikama država uz pomoć međunarodnih organizacija i pod njihovim rukovođenjem. To znači da se nameće i pitanje značenja suvereniteta u tradicionalnom poimanju. Suverenitet može da postoji ali to ne znači da država ne mora i ne treba da pregovara s drugima i ne poštuje neke zakone i norme koji su naddržavni i koji postoje na nivou međunarodne zajednice. Time i sam suverenitet gubi na značaju koji je imao kod realista.⁴⁵ Teoretičari ovog pravca su izgradili tzv. Teoriju demokratskog mira. Prvi ju je pomenuo Dojl, koji je razvio tezu da liberalne, demokratske države ne ratuju jedna protiv druge. U razvoju svoje teorije pozivao se na Kantova učenja. Njegova teza se kasnije razgranala u dva oblika,

43 Simić R. Dragan. Nauka o bezbednosti, str.38

44 Ibidem, str. 36

45 Simić R. Dragan. Nauka o bezbednosti, str. 36

jedan po kome su demokratije miroljubivije od nedemokratskih društava, a drugi da liberalne države ne moraju obavezno da budu miroljubivije od onih neliberalnih, mada one izbegavaju da se koriste silom zbog drugačijeg oblika vladavine.⁴⁶

U periodu institucionalnog liberalizma na značaju su dobili vrlo važni pojmovi iz oblasti bezbednosti, kao što su kolektivna bezbednost, zajednička bezbednost, bezbednosna dilema, bezbednosni kompleks itd.

Tabela br. 1 - Razlike između realističkog i liberalnog bezbednosnog sistema⁴⁷

Teorijska osnova	Realisti (alijansa)	Liberali (zajednica zakona)
Struktura međunarodnog sistema	Statičnost; anarhija; samopomažući sistem	Socijalni; dinamičan; vladanje bez vlade
Koncepcije bezbednosti: - osnovni principi	Akumulacija moći	Integracija
- strategije	Vojno zastrašivanje; kontrola saveznika	Demokratizacija; rešavanje sukoba, vladavina zakona
Institucionalne karakteristike: - funkcionalno područje	Samo vojna oblast	Veliki broj oblasti
- kriterijum za članstvo	Strategijski značaj	Demokratski sistem vladavine
- struktura unutrašnje moći	Reflektuje se distribucija moći, najbliže hegemonizmu	Simetrička; visok stepen međuzavisnosti
- odlučivanje	Volja dominantnih imalaca moći	Demokratski legitimizovano
Odnosi sistema prema okruženju	Distanciranje; percepcija pretnje	Služi kao interaktivni model; otvorenost prema asocijaciji

46 Navari, Cornelia. Liberalism u Security Studies An Introduction, str. 36-37

47 Ibidem, str. 42

4.3. Alternativno - kritički pristupi bezbednosti

Treća grupa teorija o bezbednosti je takozvana alternativno-kritička, koja obuhvata postmarksizam, feminizam, mirovne studije i postmodernizam.⁴⁸ Ovo su glavne grane, ali ne i jedine, jer postoji širok spektar u okviru kojeg se nalaze različite teorije bezbednosti koje bi mogle da se svrstaju u alternativno-kritičke (mogu im se dodati kritička teorija, poststrukturalizam i međunarodna politička sociologija, teorija sekuritizacije).

Jedna od suštinskih razlika između savremenih kritičkih teorija i svih onih prethodnih je da država nije više glavni referentni predmet bezbednosti, već se teoretski pristupi odnose i na druge referentne objekte bezbednosti.⁴⁹ Multiplikovani su akteri van okvira države i to su pre svega "pojedinačna ljudska bića".⁵⁰ Profesor D. Simić ističe da je reč o društvenim grupama i pojedincima (klasama kod postmarksista).⁵¹ Pored toga, kod teoretičara koji zastupaju alternativno-kritičke teorije došlo je do ubacivanja i drugih sektora koji nisu samo vojni: čovekova okolina, ekonomija, politička i socijalna sfera.⁵²

Vejn Džons (Wyn Jones) navodi da "kritička teorija" generiše "specifičan opus teoretskih, metodoloških i normativnih implikacija koje naziva "proširenje", "produbljivanje", "produžavanje" i "fokusiranje" bezbednosnih studija,⁵³ pri čemu se "proširenje" odnosi na koncepciju bezbednosnih studija koja se ne tiče samo pitanja vojne sile, "produbljivanje" teoretskog pristupa bezbednosti na pretpostavke o prirodi političkog života, "produžavanje" na to da nije reč samo o multiplikaciji pitanja, već i multiplikaciji aktera, a "fokusiranje" da je ljudska emancipacija poseban normativni cilj.⁵⁴

Tri su osnovne ideje zajedničke za sve kritičke pristupe bezbednosti: 1) da je bezbednost derivativni koncept (šta doživljavamo kao pretnju, šta ili koga treba zaštititi od pretnji, na osnovu čega i definišemo bezbednost); 2) da vojna sila nije jedina potencijalna pretnja bezbednosti; 3) da država nije jedini niti glavni referentni objekt bezbednosti.⁵⁵

48 Simić R. Dragan. Nauka o bezbednosti , str. 55

49 Peoples, Columba and Nick, Vaughan-Williams. Critical Security Studies, An introduction, Routledge, New York, 2010. str. 4

50 Ibidem, str. 17.

51 Simić R. Dragan. Nauka o bezbednosti , str.56

52 Peoples, Columba and Nick Vaughan-Williams. Critical Security Studies, An introduction, str. 4

53 Wyn Jones, Richard. Security, Strategy, and Critical Theory, Lynne Rienner Publishers Inc, 1999. str. 166

54 Ibidem

55 Peoples, Columba and Nick Vaughan-Williams. Critical Security Studies, An introduction, str. 23.

B. Buzan smatra da bezbednost treba razmatrati u pet različitih oblasti: vojnoj, životnoj okolini, ekonomiji, politici i socijalnoj oblasti. Tvrdi da su ljudi izloženi ne samo ratnoj pretnji, već i pretnji gladi, siromaštva, političkog ugnjetavanja i uništavanja životne okoline. Kaže da se "vojna bezbednost tiče dva uzajamno dejstvujuća nivoa oružnih ofanzivnih i defanzivnih sposobnosti država i percepcije namera od strane država jednih prema drugima. Politička bezbednost se odnosi na organizacionu stabilnost država, sistema vlasti i ideologije koje im daju legitimitet. Ekonomska bezbednost se odnosi na pristup resursima, finansijama i tržištima neophodnim da se održe prihvatljivi nivoi blagostanja i državne moći. Socijalna bezbednost se tiče sposobnosti društava da reprodukuju svoje tradicionalne obrasce jezika, kulture, zajedništva, verskog i nacionalnog identiteta i običaja unutar prihvatljivih evolutivnih uslova. Bezbednost čovekove okoline se odnosi na održavanje lokalne i planetarne biosfere kao suštinskog sistema podrške od kojeg zavise svi drugi ljudski projekti. Ovih pet sektora ne funkcionišu izolovano jedan od drugog".⁵⁶

Buzan je bio među onima koji su i dalje smatrali državu osnovnim referentnim objektom bezbednosti, dok su pripadnici "Kritičke bezbednosti", Robert Koks (Robert Cox), Ken But (Ken Booth) i Vejn Džons (Wyn Jones) na stanovištu da je pojedinac, a ne država referentni objekt bezbednosti, odnosno da je emancipacija pojedinca osnova za postizanje i nacionalne i međunarodne bezbednosti, jer su "države u suštini ljudske zajednice, te zato vrhunski referenti bezbednosti treba da budu ljudi koji čine državu, a ne države same",⁵⁷ pošto svih pet oblika pretnji koje je naveo Buzan pre svega pogađaju ljude.

Govoreći o emancipaciji, K. But (pripadnik Velške škole kritičkih bezbednosnih studija), ističe da ako se pođe od toga da bezbednost znači odsustvo pretnji, onda je "emancipacija oslobađanje ljudi (individualaca ili grupa) od fizičkih i ljudskih ograničenja koja ih zaustavljaju u sprovođenju onoga što bi oni slobodno izabrali da čine. Rat i pretnja rata su jedno od tih ograničenja zajedno sa siromaštvom, lošim obrazovanjem, političkim

56 Buzan, Barry. "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century", *International Affairs*, Vol. 67. No. 3, 431-451 (1991), str. 433) dostupno na <http://euroakadeemia.ee/materjalid/Buzan%20-%20New%20Patterns%20of%20Global%20Security%20in%20the%2021st%20Century.pdf> (pristupljeno 23.08.2012.)

57 Peoples Columba and Nick Vaughan-Williams. *Critical Security Studies, An introduction*, str. 23

ugnjeta vanjem i slično. Bezbednost i emancipacija su dve strane istog novčića. Emancipacija, a ne moć ili red proizvode istinsku bezbednost".⁵⁸

Feministička ili kako je neki nazivaju Feministička i rodna škola, pored opšteusvojenih kritičkih pogleda na bezbednost, smatra da su žene marginalizovane u pitanjima bezbednosti, iako nisu lišene nijedne vrste pretnji koje pogađaju muški pol. Ukazuje da žene imaju svoja iskustva koja bi mogla biti ugrađena u različite aspekte bezbednosti. U okviru ovog širokog pristupa postoje Liberalni feminizam, po kome žena mora da bude vidljivija u bezbednosnim studijama (ovakvo mišljenje zastupa Sintia Enlo (Cynthia Enloe),⁵⁹ zatim takozvani "Standpoint feminism" u kome je fokus na "pogleda i iskustva žena u globalnoj politici na bazi teoretisanja o odnosima globalne bezbednosti",⁶⁰ a čije su implikacije "empirijske analize pogleda i iskustava žena"⁶¹ (zastupnik ovog pristupa je En Tikner (J. Ann Tickner), te Poststrukturalni rodni pristupi u kojima nema posebnog ontološkog statusa koji bi bio dat ženi⁶², (predstavnik Spajk Peterson - V. Spike Peterson). Postoji i Radikalni feminizam, koji se za razliku od Liberalnog feminizma, fokusira manje na pitanje jednakosti, a više na razlikama. Pristalice ovog feminističkog pravca smatraju da su muškarci i žene različiti, pri čemu su muškarci manje skloni izražavanju emocija, ali su nasilniji, dok su žene kao grupa veći holistici ali manje apstraktne od muškaraca.⁶³ U teoriji se pronalazi i Postkolonijalistička ženska teorija.

Postmodernistički pristup u razmatranju bezbednosti ukazuje na važnost ideja i tzv. govor realizma zamenjuje govorom zajedništva, jer je govor realizma, kako naglašava profesor D. Simić, "podsticao nadmetanje država u uvećanju moći, što je sve neizbežno u krajnjem ishodu dovelo do ratova".⁶⁴ Neki od predstavnika ovog pristupa su Mišel Fuko (Michel Foucault), Dejvid Kempbel (David Campbell), Žak Derida (Jacques Derrida) itd.

58 Booth, Ken. Security and Emancipation, Review of International Studies, 17, 1991.str. 313-326, str. 319 dostupno na <http://www.didierbigo.com/students/readings/booth1991emancipationsecurity.pdf> (pristupljeno 23.08.2012.)

59 Peoples, Columba and Nick Vaughan-Williams. Critical Security Studies, An introduction, str. 36

60 Ibidem

61 Ibidem

62 Ibidem

63 Whitworth, Sandra. Feminist Perspectives, u Security Studies, Edited by Paul D. Williams, (od str. 103-115). str. 104

64 Simić R. Dragan. Savremene teorije bezbednosti u Antologija tekstova sa škola reforme sektora bezbednosti, str. 186-187

Pored već iznetih, pojavili su se i naučnici koji bi mogli da se svrstaju u tzv. "Globalističku školu". Oni, podstaknuti trendom opšte svetske globalizacije u svim oblastima delovanja, iznose neka nova gledišta, pre svega ukazujući na pretnje s kojima se svet globalno suočava, kao što su terorizam, ugrožavanje životne sredine, širenje oružja za masovno uništenje, siromaštvo, glad, nezaposlenost i sl. Iako se slažu oko toga da dosadašnji pogledi na bezbednost (pri čemu uglavnom misle na nacionalnu bezbednost i da je pojedinac u fokusu bezbednosti), nisu u skladu s realnim trenutkom, nesaglasni su oko subjekta koji treba da bude najodgovorniji za osiguravanje bezbednosti tih pojedinaca, što podrazumeva i nesaglasnost oko sredstava koje bi taj subjekt trebalo da primeni.⁶⁵

4.4. Regionalna bezbednost - koncept "regionalnog bezbednosnog kompleksa"

Svedoci smo nastanka čitavog niza regionalnih sukoba, koji su izbili i izbijaju ili kao posledica sukobljavanja interesa između velikih sila ili kao posledica sučeljavanja interesa između velikih sila i nekih regionalnih faktora, ali i kao rezultat raznih oblika animoziteta između samih regionalnih činilaca, često uz podršku pojedinih velikih sila nekima od njih. Regionalni konflikti su se izrazito proširili posle Hladnog rata. Svaki region je priča za sebe sa svojim specifičnostima, ali postoje i zajednički teoretski pristupi.

Pod regionom se pretežno podrazumeva jedna grupa država koja je smeštena na istom geografskom prostoru. Bari Buzan razume region kao "geografski grupisan subsistem država koje su dovoljno karakteristične u pogledu svoje unutrašnje strukture i procesa tako da su u punom smislu specifične u odnosu na širi međunarodni sistem ili zajednicu čiji su deo".⁶⁶ Smatra da je geografski element najvažniji u definisanju regiona i da udaljene zemlje nikako ne mogu da budu svrstane u jedan zajednički region.⁶⁷

T.V. Pol definiše region vrlo slično: "Region je grupa država koje su bliske jedna drugoj i međusobno povezane u prostornom, kulturnom i idejnom smislu na specifičan i na način koji se izdvaja".⁶⁸

65 Ibidem, str. 189

66 Buzan, Barry. How regions were made, and the legacies for world politics: an English School reconnaissance u International Relations Theory and Regional Transformation edited by T.V.Paul, Cambridge University Press, London, 2012.(str. od 22. do 48.) str. 22

67 Ibidem

68 T.V. Paul. Regional transformation in international relations u International Relations Theory and Regional Transformation" (str. od 3. do 21), str. 4

Specifičnosti jednog regiona odnose se i na posebne bezbednosne karakteristike koje važe samo za taj region. U tom smislu se javlja i koncept regionalnog bezbednosnog kompleksa, koji se analogno definicijama regiona, posmatra u kontekstu sučeljavanja svih zemalja jednog regiona ili dela tih zemalja s bezbednosnim izazovima koji su karakteristični, specifični i jedinstveni za dati region, te se njihova nacionalna bezbednost mora posmatrati zajednički, a ne izolovano i pojedinačno.

B. Buzan je definisao pojam regionalnog bezbednosnog kompleksa kao "set jedinica čiji su glavni procesi sekurizacije, desekurizacije ili oba, toliko međusobno povezani da njihovi bezbednosni problemi ne mogu razumno biti analizirani ili rešavani odvojeni jedni od drugih".⁶⁹ Ova definicija je nešto izmenjena u odnosu na njegovu prethodnu definiciju, po kojoj je regionalni bezbednosni kompleks označio kao "grupu država čije su primarne bezbednosne brige povezane dovoljno blisko da njihove nacionalne bezbednosti ne mogu realistički biti razmatrane odvojeno jedna od druge".⁷⁰

Regionalni bezbednosni kompleks se može dobro proučavati na primerima s Bliskog istoka, gde u okviru regionalnog bezbednosnog kompleksa na nivou regiona kao celine imamo i uže bezbednosne komplekse, (primeri Izraela i nekih arapskih zemalja, Persijski (Arapski) zaliv itd). Bezbednost Izraela ne može da se posmatra izolovano od bezbednosti Egipta, Jordana, Libana, Sirije i Palestine, kao što je i obrnuto, odnosno, bezbednost Saudijske Arabije je povezana s bezbednošću Irana itd. Ova činjenica je snažno potvrđena početkom, a još više nastavkom Arapskog proleća kada je postalo jasno da se bezbednosni izazovi u jednoj zemlji s lakoćom i velikom brzinom prenose u drugu susednu, pa i neke koje nisu prvi susedi. Isto tako, videlo se kako se već preneti bezbednosni izazovi iz jedne zemlje poput bumeranga vraćaju u nju izazivajući dodatne bezbednosne izazove.

Bezbednosni izazovi koji se javljaju mogu biti stalni ili povremeni, ali su slični za sve zemlje regiona, što ne podrazumeva da sve zemlje regiona moraju nužno da budu suočene sa zajedničkim neprijateljem, već i da jedne drugima mogu predstavljati bezbednosnu pretnju. U tom smislu, nekoliko njih može da predstavlja bezbednosnu pretnju samo jednoj iz regiona (arapske zemlje u odnosu na Izrael); jedna u regionu može biti

69 Buzan, Barry and Waever, Ole. *Regions and Power: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, 2003. str. 491

70 Buzan, Barry. *People, States and Fear*, str.190

pretnja grupi zemalja iz regiona (Iran u odnosu na arapske zemlje Zaliva); pojedini društveno politički činioci u jednoj od tih zemlja mogu biti bezbednosna pretnja i zemlji u kojoj se nalaze, ali i nekim drugim zemljama (Hizbulah u Libanu, koji predstavlja bezbednosnu pretnju i suparnicima u samom Libanu, u Siriji, ali i Izraelu). Bezbednosne pretnje koje ugrožavaju jedan region mogu biti zajedničke i za druge regione, što je ređe, a u praksi je najčešće da se svaki region suočava sa specifičnim bezbednosnim pretnjama. Naravno, postoji mogućnost preliivanja bezbednosnih pretnji iz jednog regiona u drugi.

4.5. Zajednička bezbednost

Da bismo objasnili zajedničku i kooperativnu bezbednost neophodno je najpre da ukratko objasnimo u čemu se ovi pojmovi razlikuju od kolektivne i globalne bezbednosti, s obzirom na to da na prvi pogled izgledaju slično. Kolektivna bezbednost podrazumeva grupu država koje su postigle sporazum po kome jedna drugoj neće predstavljati bezbednosnu pretnju niti se međusobno ugrožavati. U slučaju ako bi se tako nešto desilo, ostale članice te zajednice država bile bi dužne da reaguju protiv svoje agresivne članice, a u zaštiti one koja je ugrožena (moguće je i da više njih bude ugroženo). To je objašnjavao i profesor Ričard Koen, kada je pisao o kooperativnoj bezbednosti.⁷¹ Kolektivna bezbednost je samo jedan od četiri elementa kooperativne bezbednosti, koja je širi i kompleksniji pojam. Kolektivna bezbednost nije, znači, usmerena na sprečavanje pretnji koje dolaze van kruga grupe zemalja koje su dogovorile neki sistem bezbednosti, već je to obaveza koja proističe iz kolektivne odbrane.⁷²

R. Gaćinović kaže da je kolektivna bezbednost "sistem za nasilan odgovor međunarodne zajednice na kršenje međunarodnog mira, uperen protiv naroda jedne ili grupe suverenih država unutar sistema kolektivne bezbednosti".⁷³ Krovna svetska institucija

71 Cohen, Richard and Mihalka, Michael. Cooperative Security: New Horizons for International Order, The Marshall Center Papers, No. 3, The George C. Marshall European Center for Security Studies, str. 1-27 dostupno na

http://www.marshallcenter.org/mcpublicweb/MCDOcs/files/College/F_Publications/mcPapers/mc-paper_3-en.pdf (pristupljeno 26.12.2014.)

72 Ibidem, str. 6 - 7

73 Gaćinović, Radoslav. Klasifikacija bezbednosti u BNP Nauka-Bezbednost-Policija, Kriminalističko-policijska akademija iz Beograda Nauka-ezbednost-Policija, Časopis Kriminalističko-policijske akademija iz Beograda, god.. 12, broj 2, 3-26, 2007 2007. (str. od 3. do 26) str. 17 dostupno na http://www.kpa.edu.rs/cms/data/akademija/nbp/nbp_2007_2.pdf (pristupljeno 23.12.2014.).

za brigu o kolektivnoj bezbednosti je Organizacija ujedinjenih nacija, koja poseduje određene mehanizme za zaštitu svojih ugroženih članica u slučaju da to ugrožavanje dolazi od strane neke druge zemlje članice. Svakako, i u tome postoji prostor za manipulaciju. Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi (OEBS – naša skraćena, OSCE – engleska), prvobitno KEBS (CSCE) je, takođe, institucija kolektivne bezbednosti.

Globalna bezbednost je termin koji još uvek nije sasvim teorijski definisan. Tu u pitanju nije zaštita nacionalnih bezbednosti pojedinih država, jer one nisu predmet zaštite. "Smisao globalne bezbednosti jedino može biti zaštita zemlje planete od raznih globalnih neprilika, kao što su zemljotresi, cunami, poplave, požari, otopljanja glečera i druge prirodne katastrofe, kao i katastrofe koje može prouzrokovati čovek na globalnom nivou".⁷⁴

Nakon što su ukratko pojašnjeni pojmovi kolektivne i globalne bezbednosti, prelazi se na pojam zajedničke bezbednosti. Za razliku od kolektivne bezbednosti, kod zajedničke ili uzajamne bezbednosti (Common Security – Mutual Security) nije unapred poznato ko je neprijatelj i dakle dolazi opasnost i nije moguće "postaviti šemu ("šta učiniti kada"), u kojoj bi svačije obaveze bile kristalno jasne i u kojoj sistem ima samo dva stanja: mir ili rat, oba širokih razmera".⁷⁵ To je više jedan skup ideja i zamisli šta bi moglo da se učini ukoliko se desi nešto što se ne očekuje, a moglo bi da ugrozi bezbednost, to je jedan "fleksibilni okvir koji će obuhvatati više kreativnih predloga za mir".⁷⁶ To ne moraju nužno da budu predlozi koji se odnose samo na vojne mere, već čitav splet različitih vrsta koraka, pri čemu i pored postojanja određenih organa zaduženih za sprovođenje zajedničke bezbednosti (kao što je u okviru EU), UN i dalje ostaju najvažnija krovna institucija za zaštitu kolektivne bezbednosti, što samo pokazuje da razlike između kolektivne i zajedničke bezbednosti nisu velike. Zajednička bezbednost se, na primer, sprovodi unutar kompleksa zemalja Evropske unije, preplićući se i sa kolektivnom i sa kooperativnom bezbednošću jer su sve zemlje EU istovremeno i članice Ujedinjenih nacija, a 22 među njima su i članice NATO pakta. Ta činjenica ukazuje na svu složenost razmatranja bezbednosnih pitanja i potrebu da se

74 Ibidem, str. 21

75 Newcombe, Hanna. What is Common Security? A Conceptual Comparison u Peace Magazine, Aug-Sep 1990 str. 8 dostupno na <http://peacemagazine.org/archive/v06n4p08.htm> (pristupljeno 12.12.2014.).

76 Ibidem

bezbednost, bilo da je reč o nacionalnoj, kolektivnoj, regionalnoj, zajedničkoj, kooperativnoj, razmatra uz uzimanje u obzir činjenice da nema izolovanih bezbednosnih elemenata. Ukrajinska kriza je pokazala da se primena nekih mera zajedničke bezbednosti zemalja EU zahteva i od zemalja kandidata za članstvo u EU, kao što je Srbija. Iako su u pitanju sankcije protiv Rusije, one se u širom smislu mogu shvatiti kao deo mera zajedničke bezbednosti EU usmerene u cilju smanjivanja vojnih i ekonomskih kapaciteta Rusije, odnosno smanjivanja potencijalne ruske pretnje prema Ukrajini, jer se Rusija u Briselu doživljava kao pretnja Evropskoj uniji. Srbija kao kandidat za članstvo u EU, koja je otpočela pristupne pregovore, pod pritiskom je da se priključivanjem sankcijama protiv Rusije i na ovaj način uključi u zajedničku evropsku bezbednost, što će je obavezivati i Poglavlje 31 (Zajednička spoljna i bezbednosna politika).

Zajednička bezbednost u Evropi, na primer, efikasno se projektuje kroz Zajedničku bezbednosnu i odbrambenu politiku Evropske unije (CSDP), koja je sastavni deo pomenute Zajedničke spoljne i bezbednosne politike (CFSP). Njome se EU angažuje u rešavanju ili sprečavanju međunarodnih kriza. Od 2003.g. kada je evropska bezbednosna politika postala operativna, Evropska unija je organizovala više od 30 operacija na tri kontinenta. Ovakva kakva je danas, ta politika je definisana Lisabonskim ugovorom iz 2007.g. (stupio na snagu decembra 2009.g.). Jedna od tih operacija je i EULEX na KiM koja ima zadatak da razvije "nezavisni i multietnički pravni sistem i policijsku i carinsku službu".⁷⁷ Na nivou EU postoje stalna politička i vojna tela zadužena za sprovođenje Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike. Centralno telo je Politički i bezbednosni komitet (PSC) sa sedištem u Briselu. U njegovom sastavu su ambasadori zemalja članica EU. Zadatak PSC je da razmatra međunarodnu situaciju pomažući u kreiranju politike u okviru Zajedničke spoljne i bezbednosne politike, odnosno Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike. Vojni komitet EU (EUMC) je sastavljen od vojnih predstavnika zemalja članica EU u Briselu (oni predstavljaju najviše vojne zvaničnike svojih zemalja) i ima ulogu davaoca saveta i preporuka Političkom i bezbednosnom komitetu. Vojni staf Evropske unije (EUMS) je podređen Vojnom komitetu, a čini ga vojni sastav zemalja članica EU. To je jedno operativno telo sa zadatkom procenjivanja situacije, ranog upozoravanja, planiranja,

⁷⁷ Common Security and Defence Policy, dostupno na <http://www.euintheus.org/what-we-do/policy-areas/foreign-affairs-and-defense/common-security-and-defense-policy/> (pristupljeno 02.10.2015.).

implementiranja misija iz okvira CSDP i sl. Komitet za civilne aspekte upravljanja krizama (CIVCOM) ima sličan zadatak kao Vojni komitet, ali sa civilnog stanovišta. Pored njih, u funkciji Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike deluju i Političko–vojna grupa (PMG), Direktorat za upravljanje krizama i planiranje (CMPD) i druga tela.⁷⁸

4.6. Kooperativna bezbednost

Kao i kod većine drugih pojmova iz oblasti bezbednosti, tako je i engleski termin Cooperative Security lako prevesti na srpski jezik, ali je teško dati opšteusvojenu jedinstvenu definiciju. Njegovo značenje je, kako kaže profesor Simić, saradnja u bezbednosti,⁷⁹ pod kojom se podrazumevaju razni oblici te saradnje. Profesor Simić ističe da saradnja u bezbednosti postoji od ranije, ali da kada se misli na saradnju u bezbednosti u "vidu tzv. kooperativne bezbednosti, onda je opravdano govoriti o konceptualnim sličnostima sa modelom "bezbednosne zajednice". Tek taj koncept predstavlja korak napred i pokušaj suštinskog raskida sa tradicionalnim shvatanjem bezbednosti, kao i mišljenjem i ponašanjem u ključu "bezbednosne dileme" i politike sile".⁸⁰

Kooperativna bezbednost je jedan viši vid bezbednosne saradnje ili saradnje u oblasti bezbednosti. Kao takva, ona je postala aktuelna i shvaćena posle Hladnog rata, kada je svet prestao da bude pozornica nadmetanja samo dve super sile. Nametnula se potreba drugačije saradnje između zemalja, primerenije novim okolnostima, kako bi ove lakše i efikasnije očuvale sopstvenu bezbednost, bilo s koje strane da dolaze pretnje.

Pojam Cooperative Security, možda su najsveobuhvatnije objasnili i razradili dvojica profesora u zajedničkom radu pod nazivom "Cooperative Security: New Horizons for International Order". Reč je o Ričardu Koenu i Majklu Mihalki, a rad je objavio Evropski centar za bezbednosne studije Džordž Maršal. Koenov deo se zove "From Individual Security to International Stability", a Mihalkin "From Theory to Practice". Koenov pristup je doneo velike novine u tom segmentu bezbednosti, jer je objašnjavajući kooperativnu bezbednost, izneo tezu da se ona sastoji iz četiri prstena, dva već poznata i

78 European Union, External Action, Structure, Instruments and Agencies dostupno na <http://www.eeas.europa.eu/csdp/structures-instruments-agencies/> (pristupljeno 02.10.2015.).

79 Simić R. Dragan. Nauka o bezbednosti, str. 83

80 Ibidem, str. 84.

dva nova, ali vrlo bitna. Ta četiri prstena su Individualna bezbednost, Kolektivna bezbednost, Kolektivna odbrana i Promocija stabilnosti.⁸¹

Profesor Koen navodi da su Kolektivna bezbednost i Kolektivna odbrana poznati od ranije, s tim što prvi predstavlja odbranu od pretnji iznutra, tj. pretnji koje bi mogle poteći iz kruga jedne ili više država koje su deo grupe država. Primere za takvo udruživanje pronašao je u Ligi naroda, u UN, zatim u Konferenciji o saradnji i bezbednosti u Evropi, koja je kasnije promenila naziv u Organizaciju za saradnju i bezbednost u Evropi.⁸²

Prsten pod nazivom Kolektivna odbrana je, za razliku od kolektivne bezbednosti, okrenut odbrani od spoljnog neprijatelja i pretnji, koje ne dolaze od zemalja članica. Navodi više primera ovakvog organizovanja – NATO, Varšavski pakt, Zapadnoevropska unija itd.⁸³ Nova dva elementa, kao sastavni delovi kooperativne bezbednosti su, prema profesoru Koenu, Individualna bezbednost i Promocija stabilnosti. Po njemu, centralni prsten je individualna bezbednost, koja uključuje apsolutnu potrebu poštovanja ljudskih prava. Promocija stabilnosti znači da se države članice grupe angažuju i van granica svoje grupe u cilju sprečavanja ugrožavanja stabilnosti, koja mogu biti i ozbiljna kršenja ljudskih prava.⁸⁴ Drugim rečima, države mogu da deluju i van okvira svojih udruživanja u slučaju da, na primer, ozbiljna ugrožavanja individualne bezbednosti kao što je kršenje ljudskih prava u trećim zemljama dobije takve dimenzije da zahteva intervenciju, pa čak i vojnu. "Države obuhvaćene sistemom saradnje u bezbednosti se, naime, aktivno staraju o stabilnosti i bezbednosti u njihovom bližem i daljem okruženju. Upravo bezbednost i stabilnost zemalja obuhvaćenih sistemom kooperativne bezbednosti mogu da budu ozbiljno ugrožene sukobima i povredama ljudskih prava u bližem i daljem susedstvu".⁸⁵

Ovaj prsten, međutim, može da bude podložan zloupotrebama i namerno pogrešnim tumačenjima, kako bi se pronašao izgovor za vojnu intervenciju. Jedan od svežijih primera za takvu vrstu zolupotrebe je Libija. Odmah na samom početku libijske krize, uz pomoć nekih medija (naročito katarske TV al Džezire), brzo je širena netačna ili u najmanju ruku preuveličana slika o dešavanjima u zemlji, broju poginulih, ranjenih, silovanih žena, te o

81 Cohen, Richard and Mihalka, Michael. Cooperative Security: New Horizons for International Order, str. 3

82 Ibidem, str 5-7

83 Ibidem, str. 6-7

84 Ibidem, str 7-9

85 Simić R. Dragan. Nauka o bezbednosti, str. 94

drugim oblicima navodne represije vlasti protiv naroda (tada sam bio prisutan u Libiji i neposredni svedok lažnog izveštavanja). Pod zajedničkim pritiskom nekih arapskih i zapadnih zemalja predvođenih S. Arabijom, Katarom, Francuskom, V. Britanijom i SAD, brzo je zaključeno da se u Libiji masovno krše ljudska prava, ubijaju nedužni civili, vlast vrši represiju nad "nenaoružanim demonstrantima" koji mirno protestuju, te je najpre doneta odluka o zoni zabranjenog leta, a zatim i o humanitarnoj vojnoj intervenciji "Odisejeva zora" koju je sproveo NATO pod pravnim pokrićem Rezolucije SB UN 1973. Autor ovog rada je bio svedok da demonstracije nisu bile samo mirne, već uglavnom nasilne, nije bilo reči o nenaoružanim civilima i većina događaja za koje su mediji tvrdili da se dešavaju bili su izmišljeni. Međutim, intervencionistički deo međunarodne zajednice je morao brzo da donese odluku o vojnoj akciji jer je pretila opasnost da centar pobune grad Bengazi, padne ponovo u ruke tada regularnoj armiji, koja je uputila 20.000 trupa ka gradu. Ekspresnim usvajanjem rezolucije i hitnim reagovanjem NATO, te snage su desetkovane i neutralisane i otklonjena je opasnost da tzv. libijska revolucija na startu propadne. Bombardovanja su trajala još narednih sedam meseci dok se režim nije urušio. Za razliku od kosovskog slučaja, u libijskom je NATO uspeo da dobije pokriće SB UN za svoju akciju. NATO kojeg Koen smatra jedinom istinskom institucijom koja poseduje sve potrebne elemente kooperativne bezbednosti, kako bi sprečio "humanitarnu katastrofu" i "ugrožavanje individualne bezbednosti", odnosno zbog "nepoštovanja ljudskih prava", izveo je oružanu humanitarnu akciju, ubijajući jedne vojnike i civile da bi sprečio da navodno budu ubijeni drugi vojnici i civili.

Koen smatra da je jačanje institucija u kooperativnoj bezbednosti vrlo značajno, jer obezbeđuje bolju efikasnost država članica određenog sistema kooperativne bezbednosti. U tom smislu, iako postoje i Ujedinjene nacije, OEBS, EU i NATO, jedino ova poslednja organizacija može da se smatra primerom funkcionisanja sistema Kooperativne bezbednosti, jer za razliku od prve tri, NATO vrši i kolektivnu odbranu, znači odbranu protiv pretnji i neprijatelja koji dolaze van kruga zemalja članica.⁸⁶

Profesor Vojin Dimitrijević je u svom radu "Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima", takođe, pisao o kolektivnoj bezbednosti i kolektivnoj odbrani, s tim što je za

86 Cohen, Richard and Mihalka, Michael. Cooperative Security: New Horizons for International Order, str. 15-16

ovo drugo koristio termin savez. Naime, pišući o zaštiti bezbednosti u međunarodnim odnosima, istakao je da bi mogla da se napravi takva podela u načinima brige država o bezbednosti, bilo sopstvene ili međunarodne, da na jednoj strani postoje savezi, čiji je zadatak odbrana od nedefinisanog neprijatelja van okvira udruženih država (kolektivna odbrana kod Koena) i kolektivna bezbednost u kojoj se države osiguravaju od "iskakanja" unutar kruga zemalja s kojima je dogovorena bezbednosna saradnja.⁸⁷

Pogledi M. Mihalke su u izvesnoj meri drugačiji, ali se i poklapaju s Koenovom vizijom kooperativne bezbednosti. On je definiše kao "održive napore za smanjivanje rizika od rata, koji nisu usmereni protiv specifične zemlje ili koalicije zemalja".⁸⁸ Za razliku od Koena, veruje da nisu samo zemlje liberalne demokratije te koje mogu da saradjuju u domenu kooperativne bezbednosti, mada priznaje da ona najbolje funkcioniše kod zemalja liberalne demokratije, koje dele većinu istih vrednosti. Kao i Koen, smatra da je institucionalizacija saradnje neophodna, dajući primere iz istorije o pokušajima kooperativne saradnje, još iz vremena Napoleonovih ratova, kada su se neke evropske sile dogovarale o bezbednosnoj saradnji, opisujući Evropski koncert kao prvi stvarni pokušaj kooperativne bezbednosti.⁸⁹ Ligu naroda je okarakterisao kao sistem kolektivne bezbednosti koji je primer neuspešnog funkcionisanja, s obzirom na to da nije sprečila izbijanje Drugog svetskog rata i nije se razvila u globalnu bezbednosnu zajednicu, dok Ujedinjene nacije ocenjuje kao uspešniji sistem kolektivne bezbednosti, jer su kroz brojne mirovne operacije uspele da reše neke bezbednosne pretnje.⁹⁰ On, kao i Koen, smatra da je NATO pravi primer delovanja i funkcionisanja sistema kooperativne bezbednosti, dajući, takođe, nesrećni (po nas) primer "humanitarne" intervencije na Kosovu. Osim NATO-a, on piše i o OEBS-u i ASEAN-u u kontekstu kooperativne bezbednosti, te na primeru ASEAN-a (Udruženje jugoistočnih azijskih naroda) objašnjava kako je moguće funkcionisanje kooperativne bezbednosti i kada je ne vrše samo zemlje liberalne demokratije, nazivajući ovu organizaciju i bezbednosnom zajednicom.⁹¹

87 Dimitrijević, Vojin. Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima, str. 49

88 Cohen Richard and Mihalka Michael. Cooperative Security: New Horizons for International Order, str. 29

89 Ibidem, str. 41-42

90 Ibidem, str. 42-47

91 Ibidem, str 51-62

Naš stav je da je kooperativna bezbednost, odnosno saradnja u bezbednosti normalna posledica opšte globalizacije. Sem možda najvećih sila kao što su SAD, Rusija i Kina, nema države koja može da dozvoli luksuz i ostane van sistema kooperativne bezbednosti, nevezano za to da li je član nekog udruženja država ili ne. Srbija, na primer, nije član NATO, ali s njim saraduje kroz Partnerstvo za mir. Slično je i sa većinom drugih zemalja koje na neki od načina učestvuju u kooperativnoj bezbednosti. U zavisnosti od geografskog položaja određene zemlje, vrsti bezbednosnih pretnji kojima je izložena, bilo da su u pitanju unutrašnje ili spoljne, saradnja u bezbednosti je neophodna. Reč je o pretnjama kao što su nekontrolisana trgovina oružjem, pretnja nuklearnim ili hemijskim oružjem, trgovina drogama, trafikovanje ljudi, nelegalne migracije, organizovani kriminal, ugrožavanje životne okoline i još mnogo toga, mada je od 11. septembra 2001.g. terorizam izbio na sam vrh pretnji kojima su izložene mnoge države sveta. Taj događaj je uticao na to da kooperativna bezbednost dobije jednu novu dimenziju, jer terorizam briše sve granice, tako da i borba protiv njega mora da se vodi kao da granice ne postoje.

Sve savremene međunarodne institucije koje se bave pitanjima saradnje u bezbednosti moraju međusobno da saraduju dopunjujući se. Ako se pođe od najglobalnijeg nivoa, UN, pa preko EU, OEBS, ASEAN, NATO, jasno je da sve ove institucije moraju da saraduju u oblasti bezbednosti. Isto tako, kao što navodi profesor Koen, neophodno je poštovanje individualne bezbednosti u svim njenim segmentima, a onda i sprovođenje širokog spektra mera za prevenciju ili ublažavanje bezbednosnih pretnji. To ne moraju da budu nužno vojne mere, već i pregovori, sklapanje određenih sporazuma, kao što su oni o razoružanju ili neširenju nuklearnog naoružanja, kontroli granica, razmeni bezbednosno-obaveštajnih informacija, kontrolisanom i nadgledanom sprovođenju pojedinih koraka, ekonomska integracija, kulturna interakcija i još mnogo toga. Jedna od značajnih mera je i širenje članstva u pojedinim regionalnim i bezbednosnim institucijama ili bar povećavanje broja programa kroz koje bi se uspostavljala čvršća i dugoročnija saradnja u bezbednosti između već postojećih institucija i pojedinih država ili saveza država. Kao primer može da posluži i saradnja između Evropske unije i Saveta za saradnju zemalja Zaliva, koji je jedna vrsta bezbednosne zajednice, što nas vraća na početak i konstataciju profesora Dragana Simića o konceptualnim sličnostima kooperativne bezbednosti i bezbednosne zajednice. Pretpostavljam da će u narednom periodu kooperativna bezbednost dalje da se razvija i

teorijski i praktično, verujem u interesu svih onih zemalja koje teže jednom opštem svetskom miru i redu.

4.7. Bezbednosna zajednica

Definiciju pojma bezbednosne zajednice prvi je dao Karl Dojč 1957.g. u svom zajedničkom radu sa Burrell A. Sidney, Kann A. Robert, Lee Maurice Jr. pod nazivom "Political Community and North Atlantic Area", objavljenom još 1957.g. iako ta ideja nije bila sasvim nova. Nju je prethodno razmatrao Ričard Van Vagenen⁹², ali je do Dojča niko nije obradio na taj način da postane "ikona" u međunarodnim odnosima kada je reč o bezbednosti. Po Dojču, "Bezbednosna zajednica je skup ljudi koji su postali "integrisani". Pod integracijom podrazumevamo stvaranje unutar jedne teritorije, "duha zajedništva" i institucija i delatnosti dovoljno jakih i rasprostranjenih da osiguraju na "duže vreme" pouzdana očekivanja "miroljubive promene" unutar njene populacije. Pod duhom zajedništva podrazumevamo miroljubivu saradnju između njenog stanovništva i verovanje u deo pojedinaca u grupi da su se sporazumeli o najmanje jednoj tački: da zajednički socijalni problemi moraju i mogu da se rešavaju procesima "miroljubive promene." Pod miroljubivom promenom podrazumevamo rešavanje socijalnih problema, na normalan način, institucionalnim procedurama, bez pribegavanja fizičke sile velikih razmera".⁹³

On razlikuje dve vrste bezbednosnih zajednica, tzv. amalgamiranu koja predstavlja više različitih jedinica koje su se udružile u jednu, utapajući svoj suverenitet u jedan vrhovni i zajednički za sve njih. Kao primer ovakve bezbednosne zajednice izneo je Sjedinjene Američke Države, koje su nastale ujedinjavanjem više država. Drugi oblik bezbednosne zajednice, prema Dojču, je tzv. pluralistička bezbednosna zajednica, kod koje je prenet samo deo suvereniteta, dok su vlade ostale odvojene zadržavajući većinu

92 Adler, Emanuel and Barnett, Michael. Security Communities in heoretical Perspective, u Security Communities, Cambridge University Press, 1998. (od str. 3-28), str. 6

93 Deutch W. Karl. Political Community and the North Atlantic Area, u THE EUROPAEN UNION, Readings on the Theory and Practice of European Integration, edited by Nelsen F. Brent and Stubb Aleyander, Lynne Rienne Publisher, Boulder London, Third Edition, (od str. 121. do 143.), str. 123-124 dostupno na http://www.lsu.edu/faculty/lray2/teaching/7971_1s2009/deutsch1957.pdf (pristupljeno 12.11.2014.).

kompetencija. Za primer takve bezbednosne zajednice dat je odnos SAD i Kanade. Između njih postoji saradnja, isključena je pretnja napada, ali su to dve odvojene države.⁹⁴

Ideju su devedestih godina dalje razvili i unapredili Emanuel Adler i Majkl Bernet (Emanuel Adler, Michael Barnett). Njih dvojica su u delu “Security Communities” istakli da žele da ukažu na “značaj koncepta za razumevanje savremenih događaja”.⁹⁵ Oni se fokusiraju ne na amalgamirane, već na pluralističke bezbednosne zajednice, gde se “zadržava legalna nezavisnost posebnih vlada”.⁹⁶ Pozivajući se na Dojčovo tumačenje i njegovo viđenje bezbednosne zajednice, oni na izvestan način smatraju da je takav koncept odgovarao vremenu u kome je Dojč pisao, ali da se uslovi menjaju, što, takođe, važi i za njihov koncept, samo što se sada uslovi mnogo brže menjaju. Drugim rečima, polazeći od toga što je rečeno da se Dojčov koncept odnosi na vreme njegovog stvaralaštva, tako i mi možemo da kažemo da se Adlerov i Bernetov koncept odnosi na doba kada su oni pisali, a da je sada situacija drugačija. Ne odstupajući od teme, dokaz za navedeno je stanje sa zemljama Arapskog (Persijskog) zaliva. U okviru Adlerove i Bernetove knjige, Majkl Bernet i Gregori Goz (Gregory Gause) su, između ostalog, razmatrali i regionalnu organizaciju pod nazivom “Savet za saradnju zemalja Zaliva (GCC)” u sklopu objašnjavanja pitanja izgradnje bezbednosnih zajednica, što je vrlo značajno za ovaj rad. Oni, međutim, nemaju visoko mišljenje o postignutom stepenu u izgradnji bezbednosne zajednice u okviru GCC, objašnjavajući zbog čega je to tako.⁹⁷ Relacije unutar GCC su se u međuvremenu promenile i postale složenije, tako da sam skloniji da sa ove vremenske distance neke od njihovih tvrdnji nazovem zastarelim i prevaziđenim. Uzeću kao primer događaje u Bahreina iz 2011.g. kada su u okviru bezbednosne saradnje GCC, zemlje članice brzo reagovala uputivši zajedničke snage da zaštite bahreinski režim i smire i uguše pobunu bahreinskih šiita, pokazujući da su se okolnosti promenile i da su stavovi pomenutih autora već delimično prevaziđeni, makar što se koncepta bezbednosti GCC tiče.

94 Ibidem, str. 124

95 Adler, Emanuel and Barnett, Michael. Security Communities in heoretical Perspective, u Security Communities, str. 5

96 Ibidem, str. 7

97 Barnett, Michale and Gause F. Gregory III Caravans in opposite directions: society, state, and the development of community in the Gulf Cooperation Council, u Emanuel, Adler and Michael, Barnett. Security Communities, Sambridge University Press, 1998. (str. od 161. do 197.)

Ta činjenica potvrđuje i hipotezu da je bezbednost promenljiva i prilagodljiva kategorija, te da jedna definicija nije zauvek data. Ovo implicitno potvrđuju i navedeni autori za koje je i termin bezbednosne zajednice evolutivni, a ne zacementirani proces.

Upravo ću na primeru Saveta za saradnju zemalja Zaliva pokušati da objasnim način izgradnje jedne pluralističke bezbednosne zajednice, kako bi bilo jasnije značenje tog termina, imajući u vidu da će često biti korišćen u daljem radu.

Savet je oformljen 25. maja 1981. na sastanku šefova šest arapskih zalivskih zemalja u Abu Dabiju u Emiratima.⁹⁸ Reč je o S. Arabiji, Kataru, Kuvajtu, UAE, Bahreinu i Omanu. Tajming je bio nametnut događajima u regionu. Godine 1979. srušen je režim iranskog šaha Reze Pahlavija, dotadašnjeg najznačajnijeg američkog nejevrejskog saveznika u regionu, koji nije predstavljao realnu pretnju po bezbednost ostalih zemalja regiona (mada je i tada bilo problema između Irana i pojedinih zalivskih zemalja, kao što je sukob Teherana i UAE oko tri ostrva koja je 1971. Iran vojno zauzeo). Padom iranskog šaha na vlast je došla sasvim suprotna politička opcija, verska ulema, za ona vremena, ali ne samo za ona, vrlo ekstremna, isključiva i spremna na širenje svojih ideja i van granica Irana. Zemlja u kojoj je vera i ranije bila važna, ali ne i predominantna u politici, naročito ne u spoljnoj politici, postala je jedina šiitska verska država u tadašnjem savremenom svetu. Iste te godine u decembru, SSSR je ušao u Avganistan, a 1980. je otpočeo iračko–iranski rat, preteći bezbednosti čitavog regiona. Izmenjeni regionalni uslovi uticali su da se arapske zemlje Zaliva osete ugroženima, što je nametnulo potrebu čvršće međusobne saradnje. Iako su se do tada prvenstveno oslanjale na američku zaštitu, nisu mogle a da ne osete zabrinutost zbog neuspeha SAD da odbrane režim iranskog šaha. Ako nisu uspele da odbrane svog najvažnijeg i vojno najjačeg saveznika, kako bi odbranile tada manje bitne, a vojno neuporedivo slabije arapske monarhije? S obzirom na prirodu njihovih režima, nije bilo realno da ovih šest zemalja brzo uspostave neku vrstu bezbednosne zajednice, uprkos brojnim sličnostima: sve pripadaju arapskom narodu, imaju istu ili sličnu istoriju, istu religiju, jezik, slično monarhističko uređenje s dominantnom vladajućom porodicom, sa

جمال سند السويدي. مجلس التعاون لدول الخليج العربية. مركز الامارات للدراسات و البحوث الاستراتيجية أبو ظبي 2014 ص. 17
Jamal Sened al Swyidy. Mejlis al T`awn lidwal al Khalij al A`rabya, Merkez al Emirat lil Dirasat wa al Buhuth al Istratijya, Abu Dabi, 2014 pg. 17

izuzetkom Bahreina većinski sunitski živalj, istu suštinsku bezbednosnu pretnju (Iran, domaći šiiti i terorizam), ali i zajedničke moćne saveznike (SAD tj. Zapad).

S druge strane, bez obzira na postojanje ovolikih sličnosti, bila je prisutna i podozrivost među manjim članicama, koje su strepele da ih najveća među njima, S. Arabija, ne "proguta". Na kasno sazrevanje ideje o udruživanju uticalo je i što su neke od tih zemalja stekle nezavisnost tek početkom sedamdesetih godina 20. veka, te su strahovale da svoju mladu nezavisnost ne utope u neku nadnacionalnu organizaciju i izgube deo suvereniteta.⁹⁹ Određeni teritorijalni problemi su, takođe, opterećivali odnose nekih od zemalja (Katar i Bahrein).¹⁰⁰ Sve je to uticalo da zalivske zemlje u prvo vreme lakše pronađu zajednički jezik oko ekonomske saradnje nego oko bezbednosti. Tek četiri godine kasnije, 1986.g. formirane su zajedničke vojne snage "Snage štit poluostrva", mada je odluka o tome doneta četiri godine ranije. Štab je bio u Saudijskoj Arabiji.¹⁰¹

Mnogo kasnije, 2009.g. formirane su snage za brzu intervenciju, koje su intervenisale 2011.g. u Bahreinu. Njihov sastav je bio brojniji, raspolagale su sa 22.000 vojnika pod oružjem. One su u izvesnoj meri zamenile i unapredile ranije snage koje se nisu pokazale efikasnim. Ispostavilo se da su "Snage štit poluostrva" bile sasvim neefikasne u trenutku kada je Irak 1990.g. okupirao jednu od zemalja članica, Kuvajt i te snage uopšte nisu bile aktivirane. Zbog toga je na Samitu GCC 2006.g. u Rijadu domaćin predložio da se uspostavi "centralizovana komanda uz necentralizovane snage,"¹⁰² iako je još 2000.g. donet Sporazum o zajedničkoj odbrani, kojim je bila definisana kolektivna odbrana u slučaju napada na bilo koju od zemalja članica. Na taj način bi se napad na neku od zemalja članica smatrao napadom na sve njih. Sporazumom je bilo predviđeno

دياب أحمد. دور المخاطر الخارجية في مبادرة الاتحاد الخليجي. شؤون عربية, مجلة الجامعة العربية, القاهرة عدد 149 سنة 2012 ص. 29

Diyab, Ahmed. Dwr al makhatir al kharijiya fi mubadarat al itihad al khaliji, Al Shw 'un al a' rabiyya, Mejella al Jami 'at al a' rabiyya, al Qahira, a' dad. 149 . 2012. pg. 29

ناجي أبي عاد/ميشيل جرينون. النزاع و عدم الاستقرار في الشرق الأوسط, الأهلية للنشر و التوزيع, عمان, الاردن, 1999. ص147-145
Naji Aby A'ad /Mishel Jarinwn. al Niz' a wa a'adm al istiqrar fi al Sharq al awsaʔ, al Ahliya lilneshr wa al tawzi' a, A' aman, al Urdun, 1999 pg. 145-147

جمال سند السويدي. مجلس التعاون لدول الخليج العربية, ص. 17 101

Jamal Sened al Swyidy. Mejlis al T'awn lidwal al Khalij al A' rabya, pg. 17

102 Christian, Koch. The GCC as a Regional Security Organization, u International Reports 11/2010, Berlin, Nov. 10. 2010. Editor: Konrad-Adenauer Stiftung e.V.str. od 23. do 35. str. 28 dostupno na http://www.kas.de/wf/doc/kas_21076-544-2-30.pdf?101110135754 (pristupljeno 02.10.2012.)

unapređenje i jačanje zajedničkih vojnih snaga, čemu bi doprinele zajedničke vojne vežbe i razvoj vojne industrije.¹⁰³

Početak 1982.g. održan je i prvi sastanak posvećen bezbednosnoj saradnji zemalja članica. Formirano je više bezbednosnih komiteta i zaključeno da je neophodno donošenje bezbednosnog sporazuma. Taj sporazum je potpisan tek 1994.g. na 13. zasedanju u Rijadu, mada ga dugo nakon toga nisu ratifikovale sve članice. Činjenica da je još 1987.g. usvojena sveobuhvatna bezbednosna strategija, a sporazum o bezbednosti donet mnogo kasnije, ukazuje na tada teško rešive probleme unutar organizacije i veliku surevnjivost među pojedinim članicama. Neki od tih problema koji su sprečavali bržu i efikasniju bezbednosnu saradnju navedeni su u prethodnom delu teksta. Ovaj sporazum je obuhvatio razne oblasti kao što su kontrola trafikinga ljudi, narkotika i oružja, aerodromsku bezbednost, imigraciona pitanja i sl.¹⁰⁴

Godine 2008. doneta je inovirana i poboljšana verzija sveobuhvatne bezbednosne strategije i ukinute su brojne barijere kako bi se olakšao promet između zemalja članica.¹⁰⁵ Uspostavljena je i posebna saradnja na polju antiterorizma, 2002.g. usvojena je Bezbednosna strategija za borbu protiv terorizma i radikalizma. Sporazum o antiterorizmu potpisan je 2004. a dve godine kasnije formiran je i Stalni antiteroristički komitet.¹⁰⁶ Na tom planu posebno je intenzivirana aktivnost poslednjih godina s obzirom na jačanje terorističkog delovanja u regionu.

Većina stručnjaka za pitanja bezbednosti ne smatra da je Savet za saradnju zemalja Zaliva u potpunosti i kompletna bezbednosna zajednica. Neki je nazivaju i heterogenom bezbednosnom zajednicom (dr Christian Koch, direktor Međunarodnih studija u Centru za zalivska istraživanja u Dubaiju)¹⁰⁷. U već pomenutom delu "Bezbednosne zajednice" Adlera i Berneta, GCC ne dobija prelaznu ocenu kao oblik bezbednosne zajednice. Treba,

103 39 مجلس التعاون لدول الخليج العربية الامانة العامة المسيرة و الانجاز, الطباعة الثامنة 2014 ص. 39
Mejlis al t'awun lidwal al Khalij al a'arabiya, al Imana al a'ama al masira wa al injaz, al tabiaa al thamina
2014 s. 39 dostupno na <http://www.gcc-sg.org/DLibrary/download.php?B=653> (pristupljeno 22.02.2015.).

104 Ibidem str. 47-45.

105 Ibidem, str. 48

106 The Cooperation Council for the Arab States of the Gulf, Secretariat General, Security Cooperation, dostupno na <http://www.gcc-sg.org/eng/index142e.html> (pristupljeno 02.10.2015.).

107 Koch, Christian. The GCC as a Regional Security Organization, u KAS Interntaional Reports 2010. (od str. 23-35.) str. 31. dostupno na http://www.kas.de/wf/doc/kas_21076-544-2-30.pdf?101110135754 (pristupljeno 24.11.2015.).

međutim, uzeti u obzir da je njihova knjiga izašla 1988.g. a da su se u međuvremenu mnoge okolnosti promenile. Godina preokreta u tom smislu bila je 2003.g. kada su SAD izvršile invaziju na Irak. Imajući u vidu sva dešavanja u GCC od te 2003.g. do danas, moj stav je da je ta organizacija u svakom slučaju jedna vrsta bezbednosne zajednice osnovane da bi se kolektivno odgovorilo bezbednosnim dilemama i pretnjama. Ako se pođe od Dojčove definicije, postoji skup ljudi koji su se udružili na jednoj teritoriji, postoji u velikoj meri i duh zajedništva (već je rečeno da je u pitanju ista raska, nacionalna i verska pripadnost, ista istorija, tradicija i jezik, slične unutrašnje i spoljne pretnje), mada još uvek nisu uspostavljene snažne zajedničke institucije. Ovakva bezbednosna zajednica kako god da se nazivala (pluralističkom, heterogenom ili nekako drugačije) još uvek, međutim, nije sasvim sposobna da efikasno odgovori ozbiljnijoj spoljnoj pretnji. Koliko god da se zemlje članice angažovale, svi njihovi unutrašnji potencijali ne bi bili dovoljni da se odupru snažnoj potencijalnoj pretnji kao što bi to mogao da bude Irak, koji je po broju stanovnika, vojnoj moći, iskustvu i svim drugim pokazateljima evidentno nadmoćniji od šest zalivskih zemalja zajedno. Iz tog razloga, ove zemlje nastoje da ne dođu u stanje odnosa sa Iranom koje bi moglo da vodi u oružani sukob, pribegavajući radije mirnijim tonovima kad god oni mogu da se upotrebe, razgovorima i pregovorima kao efikasnijom prevencijom za uklanjanje oružane opasnosti. Istovremeno, bez obzira na izvesne sumnje i ne uvek izraženo poverenje, oslanjaju se na vojnu silu SAD i savezništvo sa Vašingtonom i pojedinačno i kolektivno, kao jednu vrstu garancije da neće biti oružano ugrožene od strane Irana. To, međutim, nosi sa sobom neke druge opasnosti, što Teheran vrlo dobro koristi, optužujući zalivske režime da štiteći američke interese u regionu zapravo podržavaju Izrael u konfrontaciji i sa Iranom i sa drugim regionalnim faktorima.

Promena retorike zemalja GCC i njeno zaoštavanje dešava se u ekstremnim situacijama, kao što je na primer, bila poseta bivšeg iranskog predsednika Ahmedinedžada ostrvu Abu Musa, jednom od tri sporna ostrva na koja pravo polažu Irak i UAE. Sve zalivske zemlje iz okvira GCC osudile su posetu iranskog predsednika (april 2012.g.)

nazivajući je provokacijom usmerenom ka destabilizaciji regiona Zaliva i naročito arapskih zemalja GCC.¹⁰⁸ Čak i u ovom slučaju nije se otišlo dalje od nešto oštrijeg tona.

Uprkos tome što je izvesno da članice GCC ne bi bile u stanju da samostalno odbrane svoje spoljne granice u eventualnom sukobu sa Iranom, one su u poslednje dve - tri godine postigle visok stepen homogenosti u odbrani unutrašnjih poredaka, što je jedna od dve neraskidive komponente njihove bezbednosne politike (spoljna i unutrašnja nesigurnost). Snage za brzu intervenciju su 2011.g. uspešno angažovane u Bahreinu u gušenju pobune bahreinskih šiita, iako to nije obrazloženo tako, već kao zaštita njegovih spoljnih granica. Pozivajući se na postojeće sporazume unutar GCC, trupe su se u kratkom vremenskom roku rasporedile u žarišnim delovima Bahreina, otklanjajući opasnost od toga da Arapsko proleće odnese još jedan režim s vlasti. Pokazalo se da su zajednički mehanizmi ipak dovoljno izgrađeni da jedno takvo angažovanje bude efikasno.

Pored toga, zahvaljujući zajedničkoj bezbednosnoj politici GCC, ali ne samo njoj, uspešno je realizovana inicijativa GCC o smirivanju talasa Arapskog proleća 2011. u Jemenu. Inicijativa GCC podržana od međunarodne zajednice i uz saradnju jemenskih vlasti, dovela je do relativno mirne predaje vlasti od strane bivšeg predsednika Abdulaha Ali Saleha i održavanja predsedničkih izbora na kojima je njegov dotadašnji zamenik A.R.Mansur Hadi postao novi predsednik. Na taj način su angažovanjem GCC ostvarena dva osnovna cilja – izašlo se u susret demonstrantima protiv predsednika Saleha, ali je i sačuvan jemenski režim, naravno ne zbog samog Jemena, već iz sopstvenih interesa, kako talas Arapskog proleća ne bi ozbiljnije zapljusnuo zalivske monarhije. Novim ratom i intervencijom u Jemenu 2015.g. protiv jemenskih šiitskih Zajdija, opet je u prvi plan izbila zajednička bezbednosna politika GCC, bez obzira na to što je reč o jednoj intervencionističkoj operaciji i flagrantnom mešanju u unutrašnje poslove Jemena. Sveži primer je i učešće zalivskih oružanih kapaciteta (vazduhoplovstvo) u međunarodnoj koaliciji predvođenoj SAD protiv Islamske države.

Utisak je da je GCC jedinstveno i složno nastupio i u sirijskom slučaju. Zalivske zemlje pojedinačno i kolektivno brzo su stale na stranu sirijske opozicije, tražeći odlazak

محمد نصار, الامارات تستدعي سفيرها في ايران للتشاور على خلفية زيارة نجاد لجزيرة أبو موسى, الشرق الأوسط 13. أبريل 2012 108 العدد 12190 ص 3

Naşar, Mohammed. al Emirat tastad 'a safiruha fi Iran liltshawr a 'la khalfiya ziyara Nejad ljezira Abw Mwsa, al Sharq al Awsaţ, 13.04.2012. al a'dad 12190 pg. 3

sirijskog predsednika Bašara al Asada. Ovakvo brzo i jasno pozicioniranje proisteklo je iz zajedničke politike GCC, s obzirom na to da bi se uklanjanjem sirijskog režima sigurno otupila oštrica iranske pretnje, jer je Sirija među arapskim zemljama najbliži iranski saveznik, a samim tim "prijatelj mog neprijatelja je i moj neprijatelj", uslovno govoreći. Postoje brojne nijanse u tome koja od zalivskih zemalja podržava koju struju sirijske opozicije, ali u krajnjoj instanci i Rijad i Doha snažno podržavaju promenu režima u Damasku i tu nema razlike među njima ni između ostalih članica GCC.

Izneti primeri pokazuju da Savet za saradnju zemalja Zaliva ima svoju zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku i da je ona u najvećoj meri kompatibilna sa pojedinačnim interesima, ali i da Savet još uvek nije postao takva bezbednosna zajednica u kojoj bi razlike među interesima zemalja članica bile manje prisutne i manje vidljive. Mnogi analitičari smatraju da je promena na čelu Katara došla kao posledica pritiska iz inostranstva da Katar u izvesnoj meri promeni svoje ponašanje u regionu i više ga prilagodi zajedničkoj spoljnoj i bezbednosnoj politici Saveta za saradnju zemalja Zaliva.

Ne treba zanemariti ni rezultate postignute u segmentu bezbednosne politike koji se odnosi na antiterorizam. Ova opasnost je od početka prepoznata kao jedna od ozbiljnih pretnji zalivskim monarhijama, bez obzira na to što su neke od njih koketirale s terorizmom i što su s tla nekih od njih potekli vodeći svetski teroristi. Da se ne govori o pojedinim zalivskim režimima koji su bazirani na kohabitaciji sa ekstremnim verskim učenjem. Uprkos navedenom, ne može se negirati činjenica da je GCC prilično efikasan u otklanjanju terorističke pretnje.

Najzad, podrška GCC i svake zemlje pojedinačno da se Samit Arapske lige 2012.g. održi u Bagdadu novi je dokaz promišljene zajedničke politike. Kako je odlaskom američkih trupa iz Iraka stvorena potencijalna opasnost da i većinski šiitski Irak postane slična pretnja po arapske zemlje Zaliva kao što je to Iran, izgrađen je stav da samo aktivna miroljubiva politika prema Iraku može da bude uspešna. Zato je dato zeleno svetlo da Bagdad bude domaćin Samita i zato se neprestano insistira na iračkom arapskom identitetu, kako bi se ublažio uticaj Irana u favorizovanju šiitskog nad arapskim faktorom u Iraku.

Uvažavajući mišljenja stručnjaka o tome da GCC ne može da se smatra potpunom bezbednosnom zajednicom, moj stav je da je to ipak primer bezbednosne zajednice, usudujući se da je nazovem bezbednosnom zajednicom u razvoju. Početna sporost u

dogovaranju, sklapanju sporazuma i izgradnji zajedničkih bezbednosnih mehanizama, od 2003.g. a naročito u poslednje tri godine prerasla je u brže i efikasnije sporazumevanje na osnovama postojećih zajedničkih mehanizama GCC. Ne zanemarujući ni dalje postojeći rivalitet među nekim članicama, posebno preambiciozne nastupe malog Katara, ova bezbednosna zajednica iako ne sasvim izgrađena, uspeva ne samo da odgovori domaćim izazovima oličenim u stalno prisutnoj opasnosti zbog nezadovoljstva domaćih šiita, već i aktivno nastupa na regionalnoj i međunarodnoj sceni, doprinoseći rešavanju nekih problema, svakako na način koji njima odgovara.

Značajan napredak u izgradnji GCC u smislu bezbednosne zajednice postignut je na 33. samitu GCC održanom decembra 2012.g. u Manami, Bahreinu. Šest zalivskih država donelo je nekoliko važnih odluka, među kojima se ističu one o formiranju zajedničke vojne komande kopnenih, pomorskih i vazduhoplovnih snaga i odluka o usvajanju bezbednosnog sporazuma čija je suština bolja saradnja i koordinacija u razmeni bezbednosnih informacija. Osim ovih, donet je i niz drugih odluka koje se indirektno tiču bezbednosti, kao što je ona iz oblasti saradnje u borbi protiv terorizma. U svakom slučaju, 33. samit GCC i odluke donete na njemu nesumnjivo predstavljaju novi korak u stvaranju i jačanju bezbednosne zajednice šest arapskih država Zaliva.¹⁰⁹

Na Samitu u Dohi, decembra 2014. učinjeni su dodatni koraci u definisanju zajedničke bezbednosne politike. Dogovoreno je formiranje jedinstvenih pomorskih snaga, a postignut je i sporazum da sedište zajedničkih policijskih snaga bude u Abu Dabiju.¹¹⁰ Trend dalje izgradnje bezbednosnih institucija nastavljen je i na poslednjem samitu, decembra 2015.g. u Rijadu, posebno što su na vrhu dnevnog reda kao teme bile Sirija, Jemen i terorizam.

Postoje primeri jačih i efikasnijih bezbednosnih zajednica, međutim, moja namera je da u okvirima teme koju obrađujem i kroz prizmu sunitsko–šiitskih odnosa i njihovog uticaja na bezbednost regiona, iznesem konkretne slučajeve i bezbednosne zajednice i

109 33rd GCC Supreme Council, the Sakhir Summit, Concludes, SUSRIS-Saudi-US Relations Information Service, December 25, 2012. dostupno na <http://susris.com/2012/12/25/33rd-gcc-supreme-council-the-sakhir-summit-concludes/> (pristupljeno 29.05.2014.).

110 "القمة الخليجية" اليوم، الصحيفة السعودية اليومية 11.12.2014. Al Qimma al khalijyya; al Yawm, al šahifa al sa'wdiya al yawmiya 11.12.2014.

regionalne bezbednosti i bezbednosne dileme na primerima iz regiona Bliskog istoka, dokazujući time njihovu aktuelnost i primenljivost u odnosu na predmet ovog rada.

4.8. Bezbednosna dilema

Kao što se Dojč smatra ocem pojma bezbednosne zajednice, tako se Robert Džervis (Robert Jervis) prihvata kao rodonačelnik određenja pojma „bezbednosna dilema“ (Security Dilemma). I u slučaju ovog pojma, bilo je ranijih radova na istu temu (prvi je taj termin upotrebio John Herz), ali je tek Džervis dao jasno i precizno određenje bezbednosne dileme. Delujući u okviru realističke teorije međunarodnih odnosa, gde su države osnovni elementi u tim odnosima, on smatra da nepostojanje vrhovnog svetskog autoriteta sposobnog da „nametne međunarodno pravo“¹¹¹ dovodi do vladavine haosa u međunarodnim odnosima, nametajući, na taj način, državama potrebu da se same snalaze u pokušaju svoje zaštite i jačanja bezbednosti.¹¹² U tom smislu, Džervis određuje bezbednosnu dilemu kao „sredstva kojima jedna država nastoji da poveća svoju bezbednost umanjujući bezbednost drugih“.¹¹³ Njegov rad u kome je obradio pitanje bezbednosne dileme ("Cooperation under the Security Dilemma") smatra se jednim od značajnijih doprinosa u oblasti nauke o bezbednosti, jer u njemu objašnjava da je "bezbednosna dilema ključ razumevanja kako u arhaičnom međunarodnom sistemu države sa fundamentalno kompatibilnim ciljevima ipak zapadaju u takmičenje i rat".¹¹⁴

Drugi suštinski argument koji on iznosi je da "magnituda prirode bezbednosne dileme zavisi od dve varijabile: ofanzivno–defanzivnog balansa i ofanzivno–defanzivne diferencijacije".¹¹⁵ Drugim rečima, Džervis je ovim razradio odnos između ofanzivnog i defanzivnog pristupa u izgradnji bezbednosti jedne države i odnosa između ove dve mogućnosti. Ofanzivni pristup ukazuje na to da je u pitanju takvo podizanje stepena

111 Jervis, Robert. Cooperation under the Security Dilemma, „World Politics“, Volume 30, Issue 2 (Jan., 1978) 167-214 str.167 dostupno na <http://www.sscnet.ucla.edu/polisci/faculty/trachtenberg/guide/jervissecdil.pdf> (pristupljeno 23.05.2013).

112 Ibidem

113 Ibidem, str.169

114 Charles L. Glaser. The Security Dilemma Revisited, World Publics, Vol No. 1 Fiftieth Anniversary Special Issue (October 1997) pp 171-201 Cambridge University Press, str.171 dostupno na <https://iscs.elliott.gwu.edu/sites/iscs.elliott.gwu.edu/files/downloads/cgdocs/SecurityDilemma-WP-1997.pdf> (pristupljeno 25.05.2013.)

115 Ibidem

bezbednosti čiji je cilj da se nekoj drugoj državi pokaže kako je moguće osvojiti je zahvaljujući moćnijim vojnim potencijalima, dok defanzivni, s druge strane, predstavlja način odvrćanja eventualnog protivnika od pokušaja ili zamisli da bude napadač.

Ne ulazeći detaljnije u objašnjavanje njegove definicije, poimanje bezbednosne dileme se posle Džervisa dalje razvijalo, jer se promenom stanja na međunarodnoj areni i u međunarodnim odnosima pokazalo da se bezbednost ne može posmatrati statično i samo kao odnos između država onako kako su to realisti posmatrali, pri čemu takvo poimanje pretpostavlja samo njene vojne vidove, odnosno uvećanje sopstvene moći i smanjivanje moći potencijalnog protivnika.¹¹⁶

Profesor D. Simić u odeljku o bezbednosnoj dilemi u svom radu "Nauka o bezbednosti – savremeni pristupi bezbednosti", dalje navodi dve rečenice čiji se sadržaj može praktično preslikati u praksi upravo na primerima iz regiona Bliskog istoka. On kaže sledeće: "Zagovornici realističkog pristupa, pozivajući se na "stvarnu stvarnost", ispuštaju iz vida upravo jedan krupan praktičan nedostatak ovakvog razmišljanja i ponašanja. Premda, naime vojničko snaženje jedne države, svejedno da li se do njega dolazi samostalno ili putem udruživanja u paktove ili saveze, ponekad i samo uz dobijanje bezbednosnih garancija od neke od velikih sila, zaista može da smanji izvesnost poraza, ali takvi postupci istovremeno izazivaju drugu stranu, čime poništavaju bezbednosni učinak napora države o kojoj je reč".¹¹⁷

Šta to znači u praksi? Već je u odeljku o bezbednosnoj zajednici navedeno da arapske zemlje Zaliva jačaju i dodatno naoružavaju svoje vojne potencijale i samostalno i kroz Savet za saradnju zemalja Zaliva, ali i uz snažne bezbednosne garancije od strane SAD, sve u strahu od postojanja bezbednosne dileme u odnosu na Iran. Teoretski, ovakvo ponašanje i preduzimanje dodatnih mera može da smanji izvesnost poraza u slučaju vojne konfrontacije sa Iranom, ali takvi postupci dodatno motivišu drugu stranu, odnosno Iran da i dalje jača svoje, ionako ne male vojne potencijale, jer bezbednosna dilema postoji i na iranskoj strani (da li bi u slučaju napada na njegova nuklearna postrojenja od strane Izraela ili SAD, ove dve zemlje javno ili tajno koristile teritoriju i logističku pomoć arapskih zemalja Zaliva?). U krajnjoj instanci, znači, iako su se arapske zemlje Zaliva dodatno

¹¹⁶ Simić R. Dragan. Nauka o bezbednosti, str. 26

¹¹⁷ Ibidem, str. 26-27

naoružale i imaju američku bezbednosnu zaštitu, takvim postupcima se u izvesnoj meri poništavaju njihovi bezbednosni učinci. Time se dolazi do takozvanog bezbednosnog paradoksa, jer se generalno smanjuje nivo opšte bezbednosti u regionu.

U savremenoj obradi pitanja bezbednosne dileme, među najznačajnije se ubraja angažman dvojice naučnika, Kena Buta i Nikolasa Vilera (Ken Booth, Nicholas J. Wheeler), koji su u svom zajedničkom radu "The Security Dilemma: Fear, Cooperation and Trust in World Politics" inovirali koncept najsvēobuhvatnije ga predstavivši, posebno ukazujući na izazove koji pred ovim pitanjem stoje u 21. veku. Oni polaze od pretpostavke da koncept bezbednosne dileme podrazumeva da egzistencijalna nesigurnost postoji u svim odnosima, a naročito u međunarodnoj politici.¹¹⁸ Smatraju da je to "najfundamentalniji koncept od svih bezbednosnih studija i da kao takav mora da bude u centru reformisane agende te oblasti".¹¹⁹ Njih dvojica tvrde da su ranija tumačenja Herca i Džervisa, već prevaziđena i da se to pitanje nametnulo kao centralno u čitavoj nauci o bezbednosti. Ističu da se nebezbednost i nesigurnost ne mogu izjednačavati, objašnjavajući da je nesigurnost širi pojam od nebezbednosti, a da u "međunarodnim odnosima egzistencijalni uslov nesigurnosti znači da vlade (oni koji donose odluke, vojni planeri, spoljnopolitički analitičari) ne mogu biti 100% sigurne o trenutnim i budućim motivima i namerama onih koji žele da im naškode u vojnom smislu. Mi takvu situaciju nazivamo nerešivom nesigurnošću, posmatrajući je kao srž neprilika koje stvaraju bezbednosnu dilemu".¹²⁰

Oni bezbednosnu dilemu doživljavaju kao koncept, koji se sastoji od dve različite dileme. Jedna je dilema interpretacije ponašanja drugih, a druga je dilema odgovora na takvo ponašanje. Svako ponašanje drugih faktora zahteva da bude definisano i bude određen njegov karakter kako bi se znalo da li predstavlja bezbednosnu pretnju ili ne. Tek nakon određivanja stepena opasnosti i njegovog prepoznavanja, nameće se potreba adekvatnog odgovora.¹²¹

U vreme nastanka termina bezbednosna dilema, preovladavao je realistički koncept doživljavanja međunarodnih odnosa. Uslovi su bili drugačiji i izazovi prepoznatljiviji.

118 Booth, Ken and Nicholas J. Wheeler. Uncertainty, u Security Studies an Introduction, (od str. 133. do 150.) str. 133

119 Ibidem

120 Ibidem, str. 134

121 Ibidem, str. 135

Kako više nema bipolarnog sveta onakvog kakav je tada postojao, niti američko-sovjetskog Hladnog rata, ova dvojica naučnika pretpostavljaju da će u narednom periodu bezbednosni izazovi, a samim tim i bezbednosna dilema, obuhvatati mnogo širi spektar odnosa među ljudima. Što se tiče međunarodnih odnosa, oni navode četiri vrste rizika, koji nameću bezbednosne dileme dominantne u 21. veku: Opasnost od novog hladnog rata sa Kinom; Opasnost od nove trke u naoružanju; Opasnost da svet dobije više nuklearnih sila i Opasnost od terorizma.¹²²

Tvrde da će nesigurnost postojati u više nivoa i ići u više pravaca i da će se bezbednosna dilema nametati po mnogobrojnim pretnjama, što će zahtevati i drugačiji profil lica odgovornih da definišu i odgovaraju na bezbednosne dileme (donosioci odluka). Kako oni ističu, u 21. veku će studije bezbednosti imati potrebu za širokim spektrom teoretičara, koji neće biti sposobni da samo odgonetnu opasnosti od terorizma, već će moći da shvataju i probleme ekonomskog razvoja, na primer, kao i svih drugih bezbednosnih pretnji koje će se pojavljivati.¹²³

Razumevajući njihovo određivanje opasnosti koje će nametnuti bezbednosne dileme u 21. veku, opet se vraćamo na aktuelnost i komplikovanost regiona Bliskog istoka, isprepletanost savezništava i neprijateljstava i involviranost velikih svetskih i respektabilnih regionalnih sila na tom relativno malom prostoru, ali i na povezanost sunitsko-šiiitskih odnosa i drugih sukoba koji nameću bezbednosne dileme i samim tim njihovog uticaja na bezbednost regiona. U pojašnjavanju toga kakva je veza termina bezbednosna dilema sa temom koja se obrađuje u ovom radu, uzeću primer, koji je aktuelan upravo u vreme pisanja ovog dela rada. Reč je o trenutno najvećem oružanom problemu na Bliskom istoku, dešavanjima u Siriji. Namerno izbegavam da ih nazovem sirijskom revolucijom ili borbom Damaska protiv terorizma, kako se ne bi odao utisak da se svrstavam na jednu od dve sukobljene strane.

Nemiri započeti u Siriji još februara 2011.g. pretvorili su se u građanski rat. Na delu je pokušaj obaranja sirijskog režima, na čijem je čelu manjinska alavitska sekta, koja je ogranak šiitskog islama. Da li samo podstaknuta iznutra, nadahnuta "revolucijama" u Tunisu, Egiptu, Libiji, Bahreinu i Jemenu ili inspirisana i spolja, oružana borba između

122 Ibidem, str. 143-145

123 Ibidem, str. 147

režima i "opozicije" doživljava svoju punu kulminaciju. Savet bezbednosti je podeljen oko toga kako rešavati sirijsku krizu, na jednoj strani su članice NATO, a na drugoj Rusija i Kina, koje su već nekoliko puta stavljale veto na predloge rezolucija koje bi mogle značiti uvod u međunarodnu vojnu intervenciju u Siriji, poput one koja se desila u Libiji. Upotreba hemijskog oružja, da li od strane režima ili od strane pobunjenika, dovela je stranu vojnu intervenciju na prag. Trupe SAD su, kako je izgledalo, bile potpuno spremne da izvrše unilateralne napade s mora po ciljevima u Siriji, kada je došlo do dogovora između Moksve i Vašingtona o tome da sirijski režim preda sve svoje hemijsko oružje. Ovim dogovorom dveju sila bar privremeno bila je otklonjena opasnost od spoljne intervencije u Siriji, bez poziva zvaničnih sirijskih vlasti. Na regionalnom planu, sukob, pored ostalog, predstavlja i borbu interesa između vodećih sunitskih režima regiona (Turska, Saudijska Arabija) i Irana kao vodeće šiitske sile. Sirija i Iran imaju sporazum o strateškoj saradnji, koji podrazumeva i tesnu saradnju u vojnoj oblasti. Optužbe sa Zapada i zapadnih saveznika u regionu fokusirane su na Iran, kojeg optužuju da vojno pomaže Asadov režim da nastavi rat protiv "opozicije", kao i na proiranski Hizbulah da je direktno uključen u borbe na sirijskom tlu.

S druge strane, pojavljivale su se vesti o učešću turskih oficira i vojnika na strani antirežimskih snaga. Jula 2012.g. se desio do tada najveći incident na relaciji Damask–Ankara, kada je srušen turski avion, po turskoj verziji iznad turske teritorije, a po sirijskoj iznad sirijske. Ankara je podigla tenziju, zatraživši reakciju NATO, međutim, Sirija nije odustajala od tvrdnje da joj je žao što je avion oboren, ali da se to desilo u sirijskom vazдушnom prostoru i tek nakon što je letilica neovlašćeno povredila taj prostor. U takvoj situaciji nakon rušenja aviona, pred Turskom se nametnula ozbiljna bezbednosna dilema–kako interpretirati obaranje aviona i na osnovu toga, kakve mere preduzeti. Istovremeno, i pred Sirijom se postavila bezbednosna dilema–kako će Turska reagovati na obaranje aviona i dokle je spremna da ide, to jest, na koji način odgovoriti na eventualnu tursku pojačanu vojnu pretnju (slično je bilo i s turskim obaranjem ruskog borbenog aviona).

Posledica eskalacije, nametanja i nerešavanja sve novijih i novijih bezbednosnih dilema je stvaranje ozbiljnog bezbednosnog paradoksa i daljeg urušavanja bezbednosti u regionu.

5. Region Bliskog istoka

„Bliski istok (Middle East) je evidentno zapadni izraz i datira s početka ovog veka (20. veka, prim. aut.). On upečatljivo svedoči o bivšoj sili i nastavku uticaja Zapada, pošto se taj parohijalni izraz, punog značenja samo u zapadnoj perspektivi, koristi širom sveta. Upotrebljavaju ga čak i narodi tog regiona kako bi opisali svoju domovinu“.¹²⁴

Teško je, a možda i nemoguće pronaći region u svetu toliko bogat istorijskim dešavanjima, isprepletanošću raznolikosti naroda, kultura, običaja i religija, a istovremeno stalno prisutan u žiži svetskog interesovanja, kao što je to region Bliskog istoka, bez obzira na to da li je reč o užem ili širem značenju ovog geografskog pojma (samo Plodni polumesec sa Egiptom, Irakom, Iranom i Zalivom ili je reč i o zemljama kao što su Pakistan i Avganistan). U oba slučaja u pitanju je jedan od najdinamičnijih regiona interesantan kako za istoričare, tako i za politikologe, sociologe, ali i političare, ekonomiste i ostale.

5.1. Zemlje

Precizno određivanje pojma Bliskog istoka povezano je s mnogim poteškoćama. U pitanju su politički, jezički, kulturološki, geografski i drugi problemi. Političko-geografsko poimanje Bliskog istoka se menjalo u različitim istorijskim periodima i nije bilo uvek isto. Bliski istok bi trebalo da znači da je taj region istočno, što se sa kineske ili indijske tačke gledanja, na primer, ne može smatrati tačnim, jer je Bliski istok u odnosu na njih zapadno. Tokom istorije se čak i područje Balkana jedno vreme svrstavalo u Bliski istok. Dominantno je britansko poimanje ovog regiona, zbog dva važna činioca. Jedan je kolonijalni, drugi lingvistički. Kao bivši kolonizatori, Britanci su određivali značenje geografskih pojmova onako kako su ih oni doživljavali i kako su bili locirani u odnosu na geografski položaj Britanskih ostrva. Samim tim, engleski jezik kao najdominantniji i najrasprostranjeniji svetski jezik uticao je na lingvističko određivanje mnogih pojmova, pa i onih geografskih. Konkretno, kada je u pitanju naš izraz Bliski istok, u engleskom se koristi termin Middle East, što bi u bukvalnom prevodu na srpski značilo Srednji istok. Naše shvatanje Srednjeg istoka je nešto drugačije i odnosi se na Indiju i teritoriju oko nje, te zato naša terminologija poznaje oba termina, i Bliski i Srednji istok. Po ugledu na engleski, a da

124 Lewis, Bernard. The Multiple Identities of the Middle East, Phoenix, London, 1998. str. 3

se poslužimo samo jezicima kojima možemo da se koristimo, Francuzi ga zovu Moyen Orient (isto značenje kao u engleskom), Turci Ortadogu (Srednji istok), a i Arapi kažu al Sharq al Awsaṭ (الشرق الأوسط, takođe u značenju Srednji istok).

Čak i po takvom shvatanju Bliskog istoka postoje razlike u tome koje se sve zemlje geografski svrstavaju u region. Zato se danas koriste i termini uži i širi Bliski istok. Uži bi, mada ni to nije potpuno precizno, obuhvatio teritoriju od Egipta na zapadu, pa do Irana na istoku, uključujući i Arabijsko poluostrvo, pri čemu se javlja dilema da li su Turska i Kipar sastavni deo bliskoistočnog ili evropskog regiona ili i jednog i drugog. Ako bi se pitali Turci ili Kiprani, odgovor bi bio da su u Evropi, a ne na Bliskom istoku. Širi Bliski istok obuhvata zemlje od zapadne obale Mediterana, Mauritanije i Maroka, preko Severne Afrike, pa sve sa Avganistanom, a po nekim shvatanjima i Pakistanom.

Sasvim je jasno da je ovaj region po svemu specifičan i komplikovan i nije jednostavno ni geografski ga odrediti, jer postoje različita shvatanja i tumačenja, a da se ne govori o problemima koji se pronalaze na svakom kvadratnom kilometru Bliskog istoka. U ovom radu sam se opredelio za ono shvatanje gde se u geografsko-prostornom smislu pod Bliskim istokom podrazumevaju teritorije Plodnog polumeseca (Sirija, Jordan, Liban, Izrael, Palestina, Irak), Arabijskog poluostrva (Saudijska Arabija, Ujedinjeni Arapski Emirati, Bahrein, Katar, Oman, Kuvajt, Jemen), Egipat, Turska i Iran. Biće korišćeni, takođe, neki primeri i s prostora šireg Bliskog istoka, pre svega oni iz Libije, imajući u vidu da sam najveći deo pisanja rada proveo u toj zemlji. Bez obzira na to što sunitsko-šiitski sukob (raskol) traje i na teritoriji šireg Bliskog istoka, zemlje kao što su Avganistan i Pakistan u ovom radu neće biti predmet istraživanja.

5.2. Demografska struktura

S obzirom na neodržavanje redovnih popisa u većini zemalja, teško je pronaći sasvim precizne podatke o broju stanovništva na Bliskom istoku. Njegov broj, prema različitim procenama, kreće se od 350 do 420 miliona. Po zemljama regiona, demografska struktura izgleda na sledeći način:

Bahrein – 1.377.000 (uračunati i stranci koji žive i rade u Bahreinu); Katar 2.235.000 (uračunati i stranci); Egipat – 91.508.000; Iran – 79.109.000; S. Arabija – 31.540.000 (uračunati i stranci koji žive i rade u S.A.); Irak – 36.423.000; Država Palestina

– 4.668.000; Izrael – 8.064.000; Jordan – 7.595.000; Sirija – 18.502.000; Kuvajt – 3.892.000; Turska – 78.666.000; Liban – 5.851.000; Jemen – 26.832.000; Oman – 4.491.000; UAE – 9.157.000 (uračunati i stranci).¹²⁵

Važno je naglasiti za arapske zemlje Zaliva da je u pitanju ukupan broj stanovnika koji živi i radi u njima, zbog velikog broja strane radne snage. Na osnovu podataka iz 2014.g. od ukupnog broja lica koja su živela u Kataru, onih sa katarskim državljanstvom bilo je samo 278.000, odnosno oko 12% od ukupne populacije. Indusi i Nepalci ih brojčano nadmašuju, prvih je 545.000, a drugih 400.000.¹²⁶ Posle njih, najveći broj je Filipinaca, Egipćana, državljana Šri Lanke, Pakistana itd.¹²⁷ Slično je i sa ostalim zalivskim državama. U Saudijskoj Arabiji je prema procenama (poslednji popis je održan 2010.) za 2014.g. ukupan broj stanovnika bio 30,8 miliona (na osnovu informacija Centralnog odseka za statistiku i informacije), od toga 20,7 miliona Saudijaca ili 67% od ukupnog broja onih koji su na kraju 2014.g. živeli u Kraljevini. Stranaca je bilo 10,1 milion ili 33% stanovništva.¹²⁸ Prema drugom izvoru koji daje slične statističke rezultate, sredinom 2013.g u S. Arabiji je bilo 32% stranaca, koji su u najvećem broju došli iz južnoazijskih zemalja (zaposleni iz tih zemalja – Pakistan, Indija, Bangladeš, čine 89% zaposlenih u privatnom sektoru i 56,5% od ukupnog broja radnika u S. Arabiji).¹²⁹

U Bahreinu, od navedenog broja stanovnika, Bahreinci čine oko 48% dok je stranaca 52%.¹³⁰ U Kuvajtu je 2013.g. živelo 4,2 miliona lica, od čega samo 31% Kuvajćana, a 69% stranaca, pretežno sa Indijskog potkontinenta i arapskih zemalja.¹³¹ Osim

125 World Population Prospects, The 2015 Revision, United Nations, New York, 2015. Department of Economic and Social Affairs, Population Division, str. 13-17 dostupno na

http://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/Key_Findings_WPP_2015.pdf (pristupljeno 07.10.2015.)

126 Population of Qatar by nationality, UPDATED ON: 07.12.2014 dostupno na <http://www.bq-magazine.com/economy/2013/12/population-qatar>

127 Ibidem

128 Arab News on line Saturday 31. January 2015. dostupno na <http://www.arabnews.com/news/697371> (pristupljeno 09.10.2015.)

129 Françoise De Bel-Air. Demography, Migration and Labour Market in Saudi Arabia, Gulf Labour Markets and Migration GLMM - EN - No. 1/2014 dostupno na

http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/32151/GLMM%20ExpNote_01-2014.pdf?sequence=1 (pristupljeno 09.10.2015.)

130 Bahrain's population by nationality dostupno na <http://www.bq-magazine.com/economy/socioeconomics/2015/08/bahrain-population-by-nationality> (pristupljeno 09.10.2015.)

131 Jure, Snoj. Kuwait's population – by nationality August 11, 2015. dostupno na <http://www.bq-magazine.com/economy/socioeconomics/2015/08/kuwait-population-by-nationality> (pristupljeno 09.10.2015.)

31% Kuvajćana, Azijata je 37,8%, i Arapa koji nisu Kuvajćani 27,9%.¹³² Što se tiče Ujedinjenih Arapskih Emirata, to je zalivska zemlja sa najmanjim procentom domaće populacije, a s najvećim stranih radnika i imigranata. Prema podacima iz 2010.g. u UAE je živelo 7.316.073 lica (dvadeset puta više nego 1975.), od čega je 88,5% stranaca. Pored toga, od sedam emirata, u Dubaiju je najveći procenat strane zaposlene populacije (96%).¹³³

U odnosu na sve zemlje članice GCC, najveći procenat domaćeg stanovništva je u Omanu, gde od 3.286.936 stanovnika, preko 75% čine Omanci. (podaci za 2013.g.).¹³⁴

Tabela br. 2 – Populacija arapskih zalivskih monarhija¹³⁵

Zemlja	Period	Ukupna populacija	Lokalno stanovništvo	Stranci
Bahrein	Polovina 2014	1.314.562	48%	52%
Kuvajt	31. mart 2015.	4.161.404	30,8%	69,2%
Oman	25. mart 2015.	4.149.917	56%	44%
Katar	April 2010	1.699.435	14,3%	85,7%
S. Arabija	Polovina 2014.	30.770.375	67,3%	32,7%
UAE	Polovina 2010.	8.264.070	11,5%	88,5%
Ukupno		50.359.763	51,9%	48,1%

Ako se pogledaju podaci iz tabele, te se na ukupan broj državljana članica GCC (26.136.717) doda broj stanovnika ostalih država regiona Bliskog istoka, dobija se da u regionu živi 383.354.717 stanovnika. Ako se ovome doda i broj imigranata, dolazi se do ukupnog broja od oko 420 miliona stanovnika. Od toga, samo na tri najveće zemlje, Egipat, Iran i Tursku odlazi oko 60% svih stanovnika regiona. Na osnovu nekih istraživanja o

132 CIA Factbook, dostupno na <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ku.html> (pristupljeno 09.10.2015.).

133 Jure, Snoj. UAE's population – by nationality, Apr. 12, 2015. dostupno na <http://www.bq-magazine.com/economy/socioeconomics/2015/04/uae-population-by-nationality>

134 CIA Factbook, dostupno na <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mu.html> (pristupljeno 09.10.2015.).

135 Gulf Labour Markets and Migration (GLMM) GCC: Total population and percentage of nationals and non-nationals in GCC countries (latest national statistics, 2010-2015) dostupno na <http://gulfmigration.eu/total-population-and-percentage-of-nationals-and-non-nationals-in-gcc-countries-latest-national-statistics-2010-2015/?print=pdf> (pristupljeno 10.10.2015.).

demografskim promenama u regionu Bliskog istoka i Severne Afrike, pri čemu su za nas relevantni podaci bez zemalja Severne Afrike (sa izuzetkom Egipta) projektovani porast stanovništva po zemljama do 2050.g. a u poređenju sa 2007.izgledao bi na sledeći način:

Tabela br. 3 - Projektovani rast stanovništva Bliskog istoka do 2050. godine¹³⁶

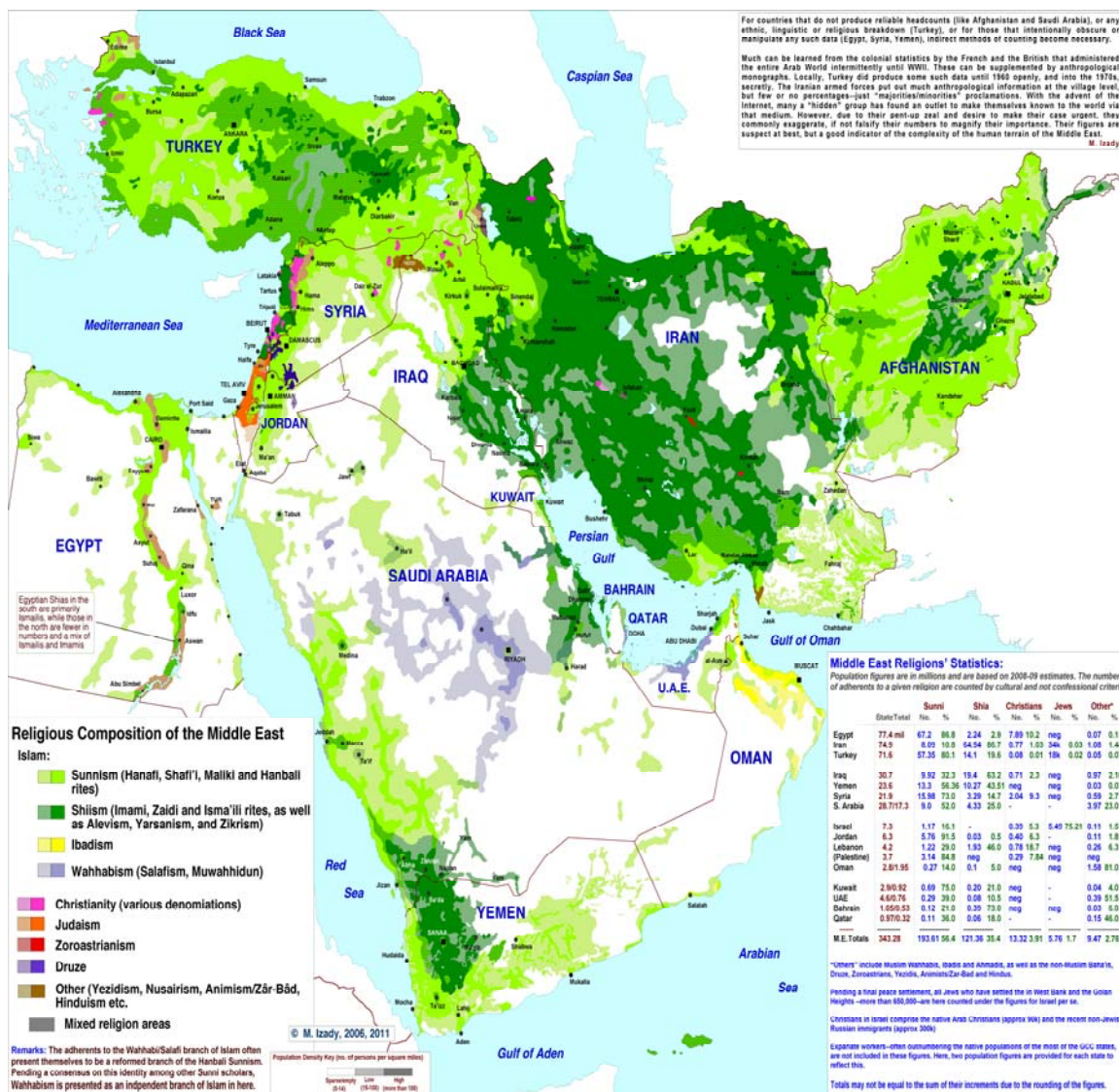
Zemlja	Broj stanovnika 2007.	Očekivani broj stanovnika 2050.
Bahrein	116.753	1.173.000
Katar	841.000	1.333.000
Saudijska Arabija	24.735.000	45.030.000
Kuvajt	2.851.000	5.240.000
Oman	2.595.000	4.639.000
UAE	4.380.000	8.521.000
Jemen	22.389.000	58.009.000
Irak	28.993.000	61.942.000
Egipat	75.498.000	121.219.000
Jordan	5.924.000	10.121.000
Sirija	19.929.000	34.887.000
Liban	4.099.000	5.221.000
Palestina	4.017.000	10.265.000
Iran	71.208.000	100.174.000
Izrael	6.928.000	10.527.000
Turska	74.877.000	98.946.000

Po demografskoj strukturi i religijskoj šarenolikosti, region je bogat brojnim narodima i svim trima monoteističkim verama. Najveći broj stanovništva čine Arapi, koji su većina u sledećim zemljama: Egipat, Sirija, Liban, Jordan, Palestina, Irak, Saudijska Arabija, Ujedinjeni Arapski Emirati, Bahrein, Katar, Oman, Kuvajt i Jemen. Zbog činjenice da su Arapi brojno dominantni u regionu, oko 60% stanovništva Bliskog istoka (zajedno sa Severnom Afrikom) govori arapski jezik. Drugi po brojnosti su Turci sa oko 16% u ukupnom udelu u broju stanovništva regiona, a na trećem mestu Iranci (Persijanci) sa oko

136 Farzaneh Roudi-Fahimi and Mary Mederios Kent. Population Bulletin, Vol. 62, No. 2 June 2007. A Publication of the Population Reference Bureau, Challenges and Opportunities-The Population of the Middle East and North Africa, str. 5, dostupno na <http://www.prb.org/pdf07/62.2MENA.pdf> (pristupljeno 08.10.2015.).

10% ukupne populacije. Nakon njih dolaze Kurdi sa oko 6% bliskoistočne populacije, dok Jevreji čine 1%.¹³⁷

Mapa br. 1 - Geografska raspoređenost sunita i šiita na Bliskom istoku.¹³⁸



Pored ovih glavnih etničkih grupa tamo živi i veliki broj manjina. Tako, na primer, pored Turaka koji u samoj državi Turskoj čine do 75% populacije, u regionu žive i neke turske manjine kao što su Turkmeni, Azeri, Kaškai, Baludžistanci itd.

137 Gasirowski Mark, Long E. David, Reich Bernard. The Government and Politics of the Middle East and North Africa, Westview Press, USA, Seventh Edition, 2013. str. 6-7

138 Map of religion in the Middle East, dostupno na <http://thegulfblog.com/tag/sunni-shia-middle-east-map/> (pristupljeno 2.1.2016.).

Preko 90% bliskoistočne populacije su muslimani, od čega je odnos sunita i šiita 2/3 prema 1/3 u korist sunita. Najveći broj šiita su Dvanaesterci (Duodecimali, Džafariti, Imamati) sa više od 90% Iranaca, između 65% i 70% Iračana i Bahreinaca, oko 40% Libanaca, oko 15% Saudijaca, oko 10-15% u Emiratima i Kataru, 5% u Omanu. Pored ovih šiita, u regionu žive i šiiti Alaviti u Siriji (oko 12%) Turskoj (oko 10%) i Libanu, Druzi u Libanu i Siriji, Zajdi u Jemenu (između 35% i 40%), Ismailiti u Siriji, Saudijskoj Arabiji (oko 200.000).¹³⁹

Broj šiita u mnogim zalivskim zemljama se namerno smanjuje od strane vlasti, a povećava od strane samih šiita, tako da nije moguće utvrditi tačan broj šiita ni u zemljama sa šiitskom većinom, niti u zemljama gde su oni manjina. Van regiona Bliskog istoka (užeg dela koji se ovde razmatra) šiita je najviše u Indiji, Pakistanu, Bangladešu, Azerbejdžanu, Nigeriji, Avganistanu, Tanzaniji, Kongu, Rusiji, Uzbekistanu, Indoneziji i Kini.¹⁴⁰

Prema podacima sa prikazane mape, suniti i šiiti na Bliskom istoku su raspoređeni na sledeći način (statistika iz 2011. godine):

139 Ibidem, str. 8

140 World Shia Muslim population, dostupno na <http://shianumbers.com/shia-muslims-population.html> (pristupljeno 14.12.2015.).

Tabela br. 4 – Raspored sunita i šiita po zemljama Bliskog istoka¹⁴¹

Zemlja	Ukupan broj stanovnika	Broj sunita	Procenat sunita	Broj šiita	Procenat šiita
Egipat	77.4 miliona	67.2 miliona	86.8%	2.24 miliona	2.9%
Iran	74.9 miliona	8.09 miliona	10.8%	64.94 mil.	86.7%
Turska	71.6 mi.	57.35 mil	80.1 %	14.1 mil.	19.6 %
Irak	30.7 mil	9.92 mil.	32.3%	19.4 mil.	63.2%
Jemen	23.6 mil.	13.3 mil.	56.36%	10.27 mil.	43.51%
Sirija	21.9 mil.	15.98 mil.	73%	3.29 mil.	14.7%
S. Arabija	28.7/17.3	9.0 mil	52%	4.33 mil.	25%
Izrael	7.3 mil.	1.17 mil.	16.1%	/	/
Jordan	6.3 mil.	5.76 mil.	91.5%	0.03. mil.	0.5%
Liban	4.2 mil.	1.22 mil.	29%	1.93 mil.	46%
Palestina	3.7 mil.	3.14 mil.	84.8%	/	/
Oman	2.8/1.95 mil.	0.27 mil.	14%	0.1 mil.	5%
Kuvajt	2.9/0.92 mil.	0.69 mil.	75%	0.20 mil.	21%
UAE	4.6/0.76	0.29 mil.	39%	0.08 mil.	10.5%
Bahrein	1050/0.53	0.12 mil.	21%	0.39 mil.	73%
Katar	0.97/0.32	0.11 mil.	36%	0.06 mil.	18%
Ukupno	343.28 mil.	193.61	56.4%	121.36 mil.	35.4%

Posebno bogatstvo regiona je u postojanju sve tri jednobozračke religije. U arapskim zemljama, Iranu i Turskoj dominantan je islam, u Izraelu judeizam, dok se hrišćanstvo rasprostire pretežno u zemljama Plodnog polumeseca i u Egiptu (Kopti). Liban je naročito šarenolik u pogledu raznih vera i grana unutar jedne vere, a slično je i u Siriji. Tako se, na primer, u Libanu mogu naći velike muslimanske šiitske i sunitske grupacije, a unutar njih šiitski ogranci Druza, Alavita, ali i hrišćani katolici i hrišćani pravoslavci, bilo da je reč o Maronitima, sirijskim hrišćanima, Jermenima katolicima, Jermenima pravoslavicima itd. U

141 Ibidem (Napomena: za S. Arabiju, Oman, Kuvajt, UAE, Bahrein i Katar, dati su podaci sa brojem stanovnika koji uključuje i ekspatriote i samo državljane, tako da nije sasvim jasno na koji se od ta dva podatka odnose procenti; statistika za Oman nije sasvim precizna, jer je sunita oko 90%)

jedinom popisu u Libanu, sprovedenom 1932.g. utvrđeno je da postoji veliki broj konfesionalnih grupa, koje najbolje odslikavaju etničku i religijsku raznolikost i različitost i Libana i samog regiona Bliskog istoka: muslimani suniti, muslimani šiiti, hrišćani katolici, hrišćani pravoslavci, Kaldejci, protestanti, Jevrejii itd.¹⁴²Danas postoji 18 priznatih konfesionalnih grupa. S obzirom na veliki broj različitih naroda i religija, u regionu se govore i razni jezici, ali su dominantni arapski, persijski, turski, kurdski i hebrejski.

5.3 Politički značaj Bliskog istoka

Politički značaj regiona je uvek bio izuzetno veliki, a u novijoj istoriji daleko prevazilazi usko regionalni značaj. Region Bliskog istoka postao je politički bitan na globalnom planu. Odvajkada su se velike sile upravo na Bliskom istoku takmičile u realizaciji svojih političkih interesa, menjali su se saveznici u zavisnosti od raznih faktora, sklapale unije i zajednice, ratovalo što između samih zemalja regiona, što su one bile "domaćini" nečijih tuđih ratova, ali nikada toliko kao u razdoblju posle Drugog svetskog rata. "Problem Bliskog istoka od kraja Drugog svetskog rata predstavlja jedan od najvećih izazova svetskom miru. Koreni ovog pitanja leže duboko u istoriji Bliskog istoka".¹⁴³ Zbog svog geografskog položaja, ekonomskog potencijala i nastojanja da se uspostavi čvrsta kontrola nad tim potencijalima i energetske resursima, decenijskog takmičenja sa SSSR-om i danas sa Rusijom oko političkog i vojno-ekonomskog uticaja u zemljama regiona, zbog postojanja Izraela kao ključnog američkog regionalnog saveznika i još mnogo čega drugog, godinama i decenijama unazad, američki predsednici su u svoje predizborne agende morali na visoko mesto u spoljnopolitičkoj oblasti da stavljaju svoj pristup Bliskom istoku.

Geografski položaj Bliskog istoka je takav da se nalazi između Azije i Evrope, Azije i Afrike, Afrike i Evrope. Iz regiona se izlazi na Mediteran, Crveno more, Arabijsko more, Arapski zaliv, Crno more, Kaspijsko jezero, Rusija je u neposrednoj blizini. U regionu su značajne regionalne sile kao što su Turska, Iran, Izrael, sada puno slabiji Egipat, nekada snažni Irak i Sirija. Takav položaj predstavlja idelnu poziciju za trgovinske puteve

142 Hourani A. H. Syria and Lebanon, Oxford University Press, London 1945. str. 67.

143 Jevtić, Miroљjub. Savremeni džihad kao rat, Nikola Pašić, Beograd, 2001. str. 94.

morem i kopnom. Nije slučajno da su karavanski putevi vodili iz Indije preko Bliskog istoka do Evrope, sa Arabijskog poluostrva do Egipta, Sirije i istočno ka Iraku i Iranu.

Još od vremena Hladnog rata dva su glavna međunarodna faktora stalno na neki od načina upletena u političko takmičenje na Bliskom istoku, SAD i SSSR, odnosno Rusija. Amerikanci su preuzeli poziciju Britanaca u borbi protiv širenja komunističke opasnosti iz Sovjetskog Saveza. Region je za Vašington još od tada (od odlaska Britanaca početkom sedamdesetih) postao politički izuzetno važan, a u međuvremenu su se samo menjali strategija i glavni saveznici s kojima je Vašington sarađivao. Politički značajan sa američkog stanovišta znači i percepcija regiona u bezbednosnom kontekstu, bilo da je u pitanju bezbednost u vojnom ili ekonomskom smislu. Drugim rečima, najveći politički i bezbednosni značaj regiona za SAD je da se Moskvi ne sme dozvoliti politički uticaj u regionu koji bi značio jačanje nekada sovjetske a danas ruske vojne sile i moći i držanje SSSR-a (Rusije) što dalje od naftnih izvora.

Tokom Hladnog rata, bilo je bitno poraziti Sovjete u Avganistanu, te su podržavane sve bliskoistočne struje koje su se borile protiv sovjetske okupacije Avganistana. Američku podršku je imao i Ben Laden, koji je kasnije postao neprijatelj broj jedan. Do tada se Vašington oslanjao na dva glavna stuba, Teheran i nešto slabiji oslonac Rijad. Padom Pahlavijevog režima, politički značaj regiona je za Amerikance postao još veći, jer se "rodio" novi neprijatelj, Islamska Republika Iran. Dok je na jednoj strani potpisan Egipatsko-izraelski mir i time pacifikovana tada najjača arapska sila i najveća potencijalna pretnja strateškom savezniku Izraelu, promenom režima u Iranu, Teheran je postao predvodnik suprotstavljanja Izraelu (samim tim i SAD), od političkih oblika borbi, pa ponekad sve do terorističkih.

S druge strane, pojava šiitskog islamističkog Irana značila je i izvesnu konsolidaciju položaja Moskve u regionu, jer je Iran iako duboko protiv komunizma, postao prirodni "prijatelj" Moskve, samo zato što je Vašington bio "prirodni neprijatelj".

Devedesetih godina Irak je bio glavna pretnja američkoj politici i bezbednosti u regionu. Posle dva zalivska rata u sledećoj deceniji usledila je i okupacija Iraka, a u međuvremenu se pojavio i terorizam u svom savremenom obliku, potekavši sa bliskoistočnog terena, udarajući u interese Amerike. Palestinci su stalno u fokusu američke politike, palestinsko-izraelski i šire arapsko-izraelski odnosi su jedna od top tema kojom se

bavi Bela kuća. Od Drugog svetskog rata pa do danas, menjali su se događaji (pojedine smo nabrojali) i glavni akteri, ali su neki elementi, koji presudno utiču na to da Bliski istok održava nivo svog izuzetno velikog političkog i bezbednosnog značaja za SAD konstantni: rivalitet sa Moskvom, naftni i gasni izvori na Arabijskom poluostrvu i Iranu i držanje Rusa što dalje od njih, bezbednost Izraela. Tim osnovnim, u novije doba bi mogli da se pridodaju i ovi: iranska nuklearna pretnja, zahtevi za demokratizaciju arapskih zemalja zahvaćenih Arapskim prolećem, terorizam, islamski ekstremizam. Shvatajući da se neka dešavanja sa Bliskog istoka prelivaju u okolne regione, Amerikanci su počeli da se bave i takozvanim Širim Bliskim istokom, u koji su uvrstili sve zemlje od afričkog zapadnog dela Mediterana, do Pakistana na istoku i srednjeazijske zemlje iz sastava bivšeg Sovjetskog Saveza.

Opis Bliskog istoka kao politički strateškog regiona uvek polazi od američkog poimanja regiona. Amerikanci su usvojivši britanski koncept Bliskog istoka i stalnim aktivnim pristupom u regionu, uticali da čitav svet politički značaj regiona posmatra kroz američke naočare. Naravno, s nekim izuzecima.

Šta se danas konkretno dešava da bismo mogli da branimo tvrdnju da je Bliski istok zaista i dalje politički značajan? Odgovor je kratak – mnogo toga. Sirijska kriza je na vrhuncu. SAD sa saveznicima, te Rusija i nešto u manjoj meri Kina, čvrsto brane svoje stavove oko načina razrešenja te krize. Vašington i saveznici su pokušali da kroz Savet bezbednosti nametnu svoje pozicije, međutim, Rusi i Kinezi su nekoliko puta stavljali veto na nacrtu rezolucija. Bilo je pokušaja uvođenja zone zabranjenog leta, što se efikasno pokazalo u libijskom slučaju, ali su se Rusi i Kinezi i tome usprotivili. Specijalni predstavnik genseka UN za Siriju Kofi Anan, odustao je od svog zadatka, zamenio ga je Alžirac Lahdar Brahimi, a njega švedsko-italijanski diplomata Stefan de Mistura. Amerikanci, Francuzi, Britanci traže da sirijski predsednik Bašar al Asad ode s vlasti, Rusi smatraju da o tome mogu da odluče samo Sirijci. U međuvremenu se aktuelizovalo pitanje sirijskog hemijskog oružja. Asadov režim je odmah proglašen krivim i Amerikanci su bili na pragu otpočinjanja unilateralne vojne akcije protiv Damaska, bez obzira na nepostojanje odluke SB UN. Spas i Sirijcima, ali i Amerikancima dali su Rusi svojom inicijativom da se sirijska država odrekne hemijskog oružja. Opet se pristupilo američko-ruskim razgovorima i na neko vreme je otklonjena mogućnost strane vojne akcije protiv Sirije. Na terenu se, međutim, sve do početka oktobra 2015. mnogo toga nije promenilo. Dve suprotstavljene

strane, sirijska vojska i opozicija širokog spektra političkog opredeljenja nastavili su međusobne borbe. Zvanični Damask je u jednom trenutku čak predložio primirje pod obrazloženjem da niko ne može da pobedi. Sirija i dalje plamti, nekoliko miliona sirijskih izbeglica je u okolnim zemljama, kraj nasilju, ubijanju, uništavanju i patnjama se još uvek ne nazire. U sukobe su se početkom oktobra 2015. uključili i Rusi, počeli su pa prekinuti novi mirovni pregovori Ženeva 3, a 12. februara 2016. u Minhenu je napravljen najveći korak do sada u približavanju američkih i ruskih stavova oko prekida vatre u Siriji.

Ako se s međunarodnog spustimo na regionalni nivo, u okviru sirijske krize zapažamo aktivnu ulogu na jednoj strani Turske, Saudijske Arabije, Katara, Emirata, a na drugoj Irana, Iraka i nekih libanskih entiteta (Hizbulah). Tajno ili javno, prve tri zemlje vojno i materijalno podržavaju tzv. "Slobodnu sirijsku armiju", kao i brojne islamističke grupe od kojih su neke bliske al Kaidi, ali su pomagali i Islamskoj državi koja se u međuvremenu nametnula kao najjača nerežimska snaga, uz to i kao najjača teroristička organizacija trenutno na svetu. To isto čine Iran i Hizbulah ali u korist sirijskog režima. U Siriji se vodi građanski, a potencijalno i regionalni i međunarodni rat. Politički interesi su toliko različiti da nijedan scenario ne može biti potpuno isključen. Interesi su toliko veliki da niko ne odustaje, jer je ishod sirijske krize uvod u novu prekompoziciju ne samo te zemlje već i čitavog regiona. Ko izgubi, izgubiće i politički uticaj na Bliskom istoku.

Sirijska kriza se preliva na okolne zemlje, podižući još više političku tenziju. Zbivanja u Siriji su direktno bila povezana sa drugom velikom krizom - mogućnošću američko – izraelskog napada na Iran (ta mogućnost nije sasvim eliminisana čak ni nakon postizanja nuklearnog sporazuma sa Iranom). Neposredni povod je bio iranski nuklearni program, ali postoji i niz posrednih – iransko ponašanje prema sirijskoj krizi, Libanu, Palestincima, iranski uticaj u Iraku, Bahreinu, Kuvajtu, Saudijskoj Arabiji, Jemenu. Naravno, ovo je sve sa američko – izraelsko - sunitiskog stanovišta. Vašington (Tel Aviv, Rijad) pretnjama o napadu nastoji da umanjí moć Teherana, ali to čini i kroz pokušaj rušenja sirijskog režima, kao iranskog strateškog partnera, da bi se došlo i do fizičkog razdvajanja između Irana i Hizbulaha, a samim tim oslabila šiitska pretnja Izraelu, izolovanjem Hizbulaha.

U javnosti su cirkulisali i planovi navodno sačinjeni u saradnji Vašingtona i Rijada još pre nekoliko godina. Namera je da se Sirija navodno pocepa na tri entiteta, većinski

sunitski, koji bi bio pod kontrolom Saudijske Arabije i Turske, zatim, šiitski i kurdski. Tako razjedinjena Sirija ne bi bila više pretnja Izraelu (smatramo da ni do sada nije bila pretnja, sem verbalno), a i oslabio bi se šiitski lanac Iran-Irak-Sirija-Hizbulah. Rijad bi bio uticajnije u Levantu i mogao bi još više da pomogne sunitskim štićenicima u Libanu. Istovremeno, Rusija bi padom Asadovog režima i cepanjem Sirije, izgubila poslednju tačku oslonca u oblasti Plodnog polumeseca. Da li su namere stratega baš takve i ako jesu koliko će biti ostvarene, tek treba da se vidi.

Drugo goruće pitanje koje podiže politički i bezbednosni značaj regiona je terorizam. Nekako neprimetno i u senci ostalih dešavanja iznikla je snažna teroristička grupa koja je u jednom trenutku držala trećinu sirijske i iračke teritorije. Ova grupa, Islamska država, izvodi akcije i prema drugima, a jedna od glavnih meta je Saudijska Arabija. Islamska država je samo vrh čitave lepeze delovanja islamističkih terorističkih grupa u regionu Bliskog istoka.

Naredni momenat koji utiče na održavanje konstantno visokog nivoa političko-bezbednosnog značaja regiona (ne samo za Vašington i Moskvu, već za čitav svet) je neprekinuto Arapsko proleće i posledice koje ono sa sobom donosi. Egipat je najpre potonuo u islamizam da bi vojska svrgnula legalno izabranog kandidata Muslimanske braće Mohameda Morsija, u Jemenu se nastavlja višeslojni rat (građanski, frakcijski, sektaški, regionalni, protiv terorizma), u Bahreinu i Saudijskoj Arabiji s vremena na vreme dolazi do protesta šiita, u Iraku se svakodnevno gine od posledica terorizma i sunitsko-šiitskog sukoba dodatno podstaknutog američkom ostavštinom katastrofalne politike prema toj zemlji, u okolnim zemljama koje Vašington stavlja u Širi Bliski istok besne borbe na više frontova (Avganistan), u najsekularnijoj arapskoj zemlji na vlast su najpre došli islamisti (Tunis), u Libiji su navodno islamisti izgubili, ali su naknadno i tamo ušli u vlast, da bi danas ta zemlja potonula u totalni haos, u Maroku i Jordanu islamisti nisu izgubili, ali su monarhistički režimi prepreka za skretanje ka jačem islamizmu.

Naravno, najvažniji problem svih problema na Bliskom istoku, izraelsko-palestinski sukob i dalje ostaje aktuelan. U nekom trenutku izgleda da se stvari pokreću s mrtve tačke i da bi dve strane mogle da otpočnu mirovne pregovore, da bi ipak, to postala tema koja se tek sporadično pominje, a u senci drugih aktuelnih zbivanja. Svakako da su događaji u Egiptu i slabljenje nekada najveće i najuticajnije arapske zemlje i građanski rat u

Siriji izuzetno negativno uticali na palestinski položaj u eventualnom otpočinjanju novih mirovnih pregovora sa Izraelcima.

Nabrajanje svih aktuelnih problema u regionu Bliskog istoka, koji utiču na to da on stalno bude u vrhu političke pažnje međunarodne zajednice i da nosi epitet politički značajnog, zahtevalo bi pisanje jedne deblje knjige. Namera je da se navođenjem samo trenutno gorućih sukoba ukaže na to koliki politički (i bezbednosni) značaj ima ovaj region.

Rečeno je da se on percipira uglavnom kroz američke naočare. Naša zemlja, bilo da je u pitanju Jugoslavija (SFRJ, pa SRJ) ili Srbija i Crna Gora, te danas Srbija, zbog bavljenja svojim unutrašnjim pitanjima i uvek novim istorijskim izazovima, sem u periodu nesvrstane Jugoslavije, nije se ozbiljnije i sistematski bavila Bliskim istokom kao politički značajnim regionom. Da se bavila, neki od današnjih problema bi bili bolje shvaćeni, a neki se ne bi ni desili. U čemu je politički značaj Bliskog istoka za Srbiju?

Na teritoriji bivše Jugoslavije živi značajna populacija koja praktikuje islam kao veru. Najviše ih ima u BiH i Srbiji, uključujući KiM. Muslimanska zajednica na teritoriji Srbije, bilo da su u pitanju muslimani Bošnjaci ili neki drugi muslimani, mogla bi da postane važan most preko kojeg bi Srbija ostvarivala svoje interese iz veza sa zemljama Bliskog istoka. Ako SAD, Rusija, Kina, kao i mnoge druge evropske zemlje iz našeg neposrednog okruženja smatraju da je Bliski istok politički, ekonomski i drugačije bitan za njih, sigurno da postoje i elementi zbog kojih bi taj region bio bitan i za nas. Upravo bi to mogla da bude uloga muslimanske zajednice u Srbiji. Na žalost, neadekvatnim odnosom u prošlosti, dozvolili smo da neke bliskoistočne zemlje (Turska, Saudijska Arabija, Katar itd) iskoriste sve one nesrećne događaje tokom građanskog rata u BiH i kasnije na Kosovu, te da za njih krivicu pripišu samo srpskom nemuslimanskom življu, a pripadnike islamske vere označe isključivo kao žrtve. Zahvaljujući svojevremenom pasivnom pristupu naše strane, dozvolilo se da arapski i drugi strani islamski mediji vode stalnu kampanju protiv Srbije, satanizujući je i optužujući za antiislamsko ponašanje. Rezultat toga je da deo muslimanske populacije u Srbiji doživljava Tursku, na primer, a ne Srbiju kao svoju matičnu zemlju. Setimo se samo navijanja u Novom Pazaru za vreme jedne ženske odbojkaške utakmice između naše i turske reprezentacije ili proslave novopazarskih navijača kada je 2010. turska košarkaška reprezentacija pobedila srpsku.

Isto tako, pogrešnim pristupom, nerazumevanjem ili zbog nečeg trećeg, dozvolilo se da bivši turski premijer T. R. Erdogan (u međuvremenu postao predsednik), javno kaže kako Ankara treba da brine za Bošnjake i 81 tursku provinciju. Da li je i Srbija jedna od turskih provincija? Da li je to bio rezultat održavanja trilateralnih sastanaka ministara spoljnih poslova Srbije, BiH i Turske?

U poslednje tri godine vidljiva je promena stava Srbije prema bliskoistočnim zemljama i uopšte prema islamskom svetu. Spoljna politika Srbije prema tom delu sveta je aktivnija i mnogo uspešnija. Pored toga, u poslednje dve – tri godine otvorene su ambasade u Abu Dabiju, Kataru i Rijadu. Posledice ovakve politike će nesumnjivo rezultirati i na političkom i na ekonomskom planu, što je već vidljivo u slučaju Emirata.

Ne treba zaboraviti da su se u BiH protiv Srba borili brojni džihadisti iz bliskoistočnih zemalja, da su se oni protiv Srba borili i na KiM, a da su se na KiM obučavale neke vojne jedinice iz Libije, kao što se jedan broj mudžahedina iz Raške i sa Kosova danas bori u Siriji na strani opozicije ili u redovima terorista, te je neophodno i uspostavljanje obaveštajno–bezbednosnih veza sa zemljama regiona kako bi se imali precizniji podaci o eventualnom delovanju džihadista i iz tih zemalja i onih koji su sa naših prostora. U tom smislu, najznačajniji korak je otvaranje ambasade u S. Arabiji. Takav potez nas pozicionira u trenutno najvažnijoj arapskoj zemlji i jednoj od najznačajnijih islamskih zemalja. Otvaranje ambasade je važno i u političkom i ekonomskom smislu, ali i u bezbednosnom, imajući u vidu da u toj zemlji trenutno studira preko 70 naših državljana na raznim religijskim univerzitetima, te da smo upravo od strane saudijskih državnih organa dobili preporuku da o njima povedemo računa. Objašnjenje je bilo da ne treba isključiti da bi neki od njih mogao da potpadne pod štetni uticaj pojedinih islamističkih struja koje deluju protiv S. Arabije, a koje bi sutra mogle da upotrebe te pojedince za delovanje i u našoj zemlji. Stoga je bezbednosno–obaveštajni aspekt saradnje Srbije i S. Arabije potencijalno značajan u kontekstu očuvanja unutrašnje bezbednosti Srbije.

Bližim vezama sa ovim zemljama ostvarili bismo političke interese (mogla bi u pozitivnom smeru da se promeni slika o Srbiji u islamskom svetu), ekonomske (upošljavanje naših kapaciteta u bliskoistočnim zemljama Saudijskoj Arabiji, Emiratima i Kataru), ali i bezbednosne (imali bismo mnogo bolju kontrolu kretanja ekstremnih islamista i potencijalnih terorista sa tih područja ka nama kao odredištu ili tranzitu). Verujem da bi se

time i smanjio negativan uticaj pojedinih islamističkih struja na neke delove naše muslimanske populacije, bilo da je reč o Bošnjacima ili drugim muslimanima.

5.4 Energetski potencijal i značaj

„Godine 1914. ceo svet izvadio je iz Zemljine utrobe oko 55 miliona tona „crnog zlata“. Godine 1938. tj. uoči drugog svetskog rata, proizvodnja petroleja u svetu iznosi 280 miliona tona, da bi se 1965. popela na više od 1.600 miliona tona, a 1972 – na oko 2.500 miliona tona“.¹⁴⁴

Region Bliskog istoka je značajniji od svih drugih regiona sveta u proizvodnji sirove nafte. Posедуje, takođe, velike količine prirodnog gasa. Njegove dokazane rezerve nafte čine do 65% ukupnih svetskih dokazanih rezervi sirove nafte. Istovremeno, samo u Arapskom (Persijskom zalivu) nalazi se blizu 2/3 do sada otkrivenih količina nafte. U proizvodnji nafte, ovaj region realizuje 30% svetske naftne proizvodnje i oko 50% ukupnog svetskog izvoza. Rezerve prirodnog gasa su takođe velike, mada ne kao i kada je nafta u pitanju. Region poseduje oko 40% rezervi prirodnog gasa na svetskom nivou.¹⁴⁵

U 2012. g. čak polovina prvih deset vodećih proizvođača nafte bila je sa Bliskog istoka, a Katar je zauzeo 14. mesto. Redosled prvih deset izgledao je ovako (u hiljadama barela dnevno):

1.S. Arabija–11841; 2. SAD–11119; 3.Rusija–10595; 4.Kina–4459; 5 Kanada–3856;
6. Iran 3518; 7.UAE – 3398; 8.Irak – 2987; 9.Meksiko – 2941; 10.Kuvajt – 2797.¹⁴⁶

Tokom 2013.g. i dalje je polovina prvih deset proizvođača bilo sa Bliskog istoka, s tim što je najznačajnija promena bila zamena mesta dva vodeća proizvođača. Naime, SAD su posle niza godina po količini proizvedene nafte pretekle S. Arabiju.

1.SAD – 12343; 2.S.Arabija – 11702; 3.Rusija – 10764; 4.Kina – 4543; 5.Kanada – 4073;
6.UAE – 3441; 7.Iran – 3192; 8.Irak – 3058; 9.Meksiko – 2915; 10.Kuvajt – 2812.¹⁴⁷

144 Milenković, Milutin. Arapi između juče i sutra, BIGZ, Beograd, 1974. str. 107.

145 Stanojević, Nataša. Bliski istok i Severna Afrika, Ekonomsko – politička geografija, Megatrend univerzitet, Beograd, 2008. str. od 35-41.

146 U.S. Energy Information Administration EIA, Energy Statistics, International Energy Statistics, eia, Total Petroleum and Other Liquids Production 2012 dostupno na http://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=53-1&cy=2012&pid=53&aid=1&tl_id=1-A&tl_type=a (pristupljeno 18.04.2013.)

147 U.S. Energy Information Administration EIA, Energy Statistics, International Energy Statistics, eia, Total Petroleum and Other Liquids, Production 2013 dostupno na

Sličan trend je nastavljen i u 2014.g. SAD su i dalje ostale prvi svetski proizvođač ispred S. Arabije (što je nastavljeno i tokom 2015.g.). Prema statističkim podacima za 2014.g. redosled najvećih svetskih proizvođača nafte izgleda na sledeći način (vrednosti su i dalje date u hiljadama barela dnevno):

1. SAD - 13973;
2. Saudijska Arabija – 11624;
3. Rusija – 10853;
4. Kina – 4572;
5. Kanada – 4383;
6. Ujedinjeni Arapski Emirati – 3471;
7. Iran – 3375;
8. Irak – 3371;
9. Brazil – 2950;
10. Meksiko – 2812;
11. Kuvajt – 2780;
12. Venecuela – 2689;
13. Nigerija – 2427;
14. Katar – 2055;
15. Norveška – 1904;
16. Angola – 1756;
17. Alžir – 1721;
18. Kazahstan – 1719;
19. Kolumbija – 1816 i
20. Indija – 978.¹⁴⁸

Na osnovu iznetih statističkih podataka, nedvosmisleno je jasno koliki je energetski značaj regiona Bliskog istoka u pogledu proizvodnje sirove nafte. Konstantno se između 3 i 5 bliskoistočnih država nalazi među 10 najvećih svetskih proizvođača, dok je među 20 prvih uvek njih 6. Najveći značaj ima Saudijska Arabija koja je sve do 2013.g. bila na prvom mestu najvećih svetskih proizvođača.

Rezerve nafte su još više u posedu bliskoistočnih zemalja u odnosu na svet, s tim što su u međuvremenu u Venecueli pronađene velike rezerve nafte, tako da je prema podacima dostupnim na sajtu OPEC-a, Venecuela na prvom mestu zamenila Saudijsku Arabiju po količini rezervi nafte. Podaci su za kraj 2014.g. i prema njima, posle Venecuele, najveće dokazane rezerve nafte imaju Saudijska Arabija, Iran, Irak, Kuvajt, Emirati (sve zemlje Bliskog istoka), a na devetom mestu je i Katar.¹⁴⁹

Iste podatke daje i američka Energy Information Administration EIA. Na osnovu njenih podataka, najveće dokazane rezerve nafte po zemljama izgledaju na sledeći način:

1. Venecuela – 298 (u milijardama barela);
2. Saudijska Arabija – 268;
3. Kanada – 173;
4. Iran – 157;
5. Irak – 140;
6. Kuvajt – 104;
7. UAE – 98;
8. Rusija – 80;
9. Libija – 48;
10. Nigerija – 37;
11. SAD – 37;
12. Kazahstan – 30;
13. Katar – 25;
14. Kina – 24;
15. Brazil – 15;
16. Alžir – 12;
17. Meksiko – 10;
18. Angola – 9,1;
19. Ekvador – 8,2 i

http://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=53-1&cy=2013&pid=53&aid=1&tl_id=1-A&tl_type=a (pristupljeno 25.05. 2014.)

148 International Energy Statistics, eia, Total Petroleum and Other Liquids Production 2014 dostupno na <http://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=53-1&cy=2014> (pristupljeno 11.10.2015.).

149 OPEC share of world crude oil reserves, 2014 dostupno na http://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm (pristupljeno 04.10.2015.).

20. Azerbejdžan – 7.¹⁵⁰

Prema podacima za dve godine ranije (2012. kada je samo bilo nagađanja o venezuelanskim rezervama nafte), dokazane rezerve nafte na Bliskom istoku bile su u količini od 799.607 milijardi barela. Regionalno, na drugom mestu je Afrika sa tek 124.209 triliona barela, pa zatim Evroazija sa 98.886, a po podacima za 2009.g. ukupne svetske rezerve su iznosile 1,341.572 triliona barela. Po tim podacima, sa najvećim rezervama bila je Saudijska Arabija sa 267 milijardi barela.¹⁵¹

Region je bogat i prirodnim gasom. Od ukupne svetske proizvodnje u 2011.g. na region Bliskog istoka otpada oko 15,5% svetske proizvodnje. Tabela 20 najvećih proizvođača suvog prirodnog gasa za 2011.g. (poslednja godina za koju postoje precizni podaci) izgleda ovako:

- 1.SAD – 22902 (u milijardima kubnih fita);
- 2.Rusija – 22213;
- 3.Iran – 5261;
- 4.Kanada – 5218;
- 5.Katar – 5198;
- 6.Kina – 3629;
- 7.Norveška – 3580;
- 8.S. Arabija– 3258;
9. Alžir – 2923;
- 10.Holandija – 2851;
- 11.Indonezija – 2693;
- 12.Turkmenistan – 2338;
13. Uzbekistan – 2226;
- 14.Malezija – 2180;
- 15.Egipat – 2163;
- 16.UAE – 1847;
17. Australija – 1810;
- 18.Meksiko – 1744;
- 19.Indija – 1682;
- 20.U. Kraljevstvo – 1546.¹⁵²

Među prvih 10 proizvođača nalaze se 3 zemlje iz regiona Bliskog istoka.

Rezerve prirodnog gasa su, takođe, značajne. Od ukupnih svetskih dokazanih rezervi suvog prirodnog gasa u količini od 6,972.518 triliona kubnih fita (2014.g.), na region Bliskog istoka za 2014.g. otpada 2,812.830 triliona kubnih fita. Redosled po zemljama izgleda ovako:

- 1.Rusija – 1688 (u trilionima kubnih fita);
- 2.Iran – 1193;
- 3.Katar – 885;
- 4.SAD – 338;
- 5.Saudijska Arabija – 291;
- 6.Turkmenistan – 265;
7. Ujedinjeni Arapski Emirati – 215;
8. Venecuela – 196;
9. Nigerija – 181;
10. Alžir – 159;
11. Kina – 155;
12. Irak – 112;

150 U.S. Energy Information Administration EIA, Energy Statistics, International Energy Statistics, Crude Oil Proved Reserves 2014 dostupno na <http://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=57-6&cy=2014> (pristupljeno 11.10.2015.).

151 U.S. Energy Information Administration EIA, Energy Statistics, International Energy Statistics, Crude Oil Proved Reserves 2012 dostupno na http://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=57-6&cy=2012&pid=57&aid=6&tl_id=6-A&tl_type=a (pristupljeno 11.10.2015.).

152 U.S. Energy Information Administration EIA, Energy Statistics, International Energy Statistics, Dry Natural Gas Production, 2011 dostupno na <http://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=26-1&cy=2011> (pristupljeno 11.10.2015.).

13. Indonezija – 105; 14. Mozambik – 100; 15. Kazahstan – 85; 16. Malezija – 83; 17. Egipat – 77; 18. Norveška – 74; 19. Kanada – 67; 20. Uzbekistan – 65.¹⁵³

Količina proizvodnje nafte i gasa, kao i njihove dokazane rezerve, dokazuju veliki energetska značaj i potencijal regiona Bliskog istoka. Samo ta činjenica je dovoljna da bi se lakše shvatilo koliko je ovaj region važan u svetskim globalnim okvirima i zašto se interesi velikih sila toliko snažno sudaraju na Bliskom istoku.

153 U.S. Energy Information Administration EIA, Energy Statistics, International Energy Statistics, Proved Reserves of Natural Gas, 2014 dostupno na <http://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=3-6&cy=2014> (pristupljeno 11.10.2015.).

II

OSNOVNI RAZLOZI PODELE ISLAMA NA SUNIZAM I ŠIIZAM

"Istorija pamti imena ličnosti koje su osnovale religije, one koji su uspostavljali narode, kao i one koji su stvarali države. Ukoliko, osim Muhameda, postoji još neko ko je osnovao sve tri ove institucije, istorija je njegovo ime zaboravila. Sve tri Muhamedove tvorevine bile su u samom početku neraskidivo povezane i do određenog nivoa međuzavisne. U vreme kada su postojale, prva među njima – religija – ostvarila je integrativnu snagu i pokazala se kao najtrajnija".¹⁵⁴

1. Pojava islama i aktivnost proroka Muhameda

Islam je treća po redu nastajanja i najmlađa monoteistička religija. Pojavio se u 7. veku na Arabijskom poluostrvu, zahvaljujući uspešnoj proročkoj aktivnosti Muhameda, za koga se zna više iz usmenih predanja nego iz autentičnih istorijskih dokumenata, koji o njegovom životu, uslovima u kojima je vršio svoju proročku misiju i prvim danima nastanka i razvoja nove vere nisu ni postojali. Kasnije su tek istoričari na osnovu usmenog prenošenja opisivali i uobličavali taj izuzetno bitan period za čitavo čovečanstvo.

Koliko je poznato, njegovu biografiju prvi je sačinio ibn Išak u 8. veku, da bi ta biografija bila sačuvana zahvaljujući recenziji ibn Hišama, koji je umro u 9. veku (833.).¹⁵⁵ Tarik Ramadan u svojoj knjizi „Muhamed, život proroka“, tvrdi da je u stvari ibn Hišam bio taj koji je prvi dao podatke o prorokovom životu, jer ibn Išakovo delo nije sačuvano, mada se ibn Hišam pozivao na originalni ali sada nepostojeći ibn Išakov rad.¹⁵⁶

Ono što je još poznato je da se rodio oko 570. u Meki, iako istoričari nisu sasvim saglasni o godini rođenja, jer neki smatraju da se rodio petnaestak godina ranije.¹⁵⁷ T. Ramadan, osvrnuvši se na pisanje ibn Hišama u njegovom kapitalnom delu o životu proroka „As-Sira an-Nabawyya“ (Prorokov život), kaže da se „Izaslanik rodio u

154 Hiti, Filip. Tvorci arapske istorije, Utopija, Beograd, 2004. str. 7

155 Hiti, Filip. Istorija Arapa, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967. str. 115-116

156 Ramadan, Tariq. Muhammad, Vie du Prophete, Editions Archipoche, Montreal, 2006. str. 30

157 Muhammad, Husayn Haykal. The Life of Muhammad, North American Trust Publications, 1976. str. 48

ponedeljak, 12. za vreme noći meseca Rabi al-awwal-a, godine slona¹⁵⁸. On kaže da postoje i druge recenzije koje govore o drugom mesecu rođenja, ali da je usvojeno većinsko saglasje u pogledu prihvatanja pomenutog datuma. U trotomnom delu "The History of Islam", navodi se da je Muhamed rođen "52 ili 55 dana nakon događaja godine slona".¹⁵⁹ S obzirom na to da je muslimanski kalendar lunarni, teško je tačno utvrditi mesec, ali godina slona odgovara 570. godini Gregorijanskog kalendara.¹⁶⁰

Muhamed je bio iz klana Hašemita (Banu Hašim), plemena Kurejš, koje je u prvim vekovima ove ere bilo jedno od plemena Adnan. Samo pleme Kurejš se razgranalo na više drugih plemena među kojima su Banu Sahn, Banu Mahzum, Banu Džumh, Banu Abd Manaf. Osnivač ovog poslednjeg plemena Manaf, bio je Abd Manaf koji je imao četiri sina Abd Šemsa, Naufala, Abdul Mutaliba i Hašima, koji je bio Muhamedov pradedo i od koga vodi loza Hašemita (od Abd Manafovog sina Abd Šemsa, potiče loza Umajada). Hašimov sin Abdel Mutalib (Muhamedov deda) je imao sedam sinova (po nekim izvorima pet) i šest kćeri. Sinovi su se zvali Haris, Zubair, Abu Talib (Alijev otac i deda Hasana i Huseina), Abu Lahab, Abdulah (Muhamedov otac), Abas i Hamza. Kurejši su se u to doba delili na dve glavne grane, Hašemite kojima je pripadao prorok Muhamed i Umajade koji, kako smo rekli, potiču od Abd Šemsa, odnosno od njegovog sina Umaja, čije je pleme po njemu nosilo ime Banu Umaja.¹⁶¹ (od njih potiču osnivači Umajadskog kalifata, kao i treći pravoverni kalifa Osman).

Plemena Adnan koja su živela u Meki bila su prinuđena da posle poraza od jednog suparničkog plemena (Huza) napuste Meku. Naselili su razne oblasti poluostrva, ali su neki otišli čak u Alžir. Jedino pleme iz sastava Adnan plemena koje je ostalo u Meki su bili Kurejši. Oni su se u 5. veku ujedinili i tako ojačani postali dominantno pleme (sa svim svojim granama-plemenima) i u Meki i u čitavom Hidžazu.¹⁶² Pre njih Mekom je dugo vremena najpre upravljalo pleme Džurhum, a zatim Huza sve do kraja četvrtog veka, da bi u narednom petom veku izvesni Kusaj ibn Kilab, ujedinio sva kurejšitska plemena. Tokom njegove vladavine trgovina u Meki je procvetala, a za vreme vladavine njegovog unuka

158 Ramadan, Tariq. Muhammad, Vie du Prophete, str. 31.

159 Najeebabadi, Akbar Shah. The History of Islam (Volume one), Darusallam, Riyadh, 2000.str. 93

160 Ramadan, Tariq. Muhammad, Vie du Prophete, str. 31.

161 Najeebabadi, Akbar Shah. The History of Islam (Volume one), str. 55-61.

162 Ibidem, str. 61

Hašima, Meka je potpisala svoje prve međunarodne sporazume. Reč je o sporazumima o prijateljstvu i miru sa Rimskim carstvom i kraljem Gasanida.¹⁶³

Od tada su Kurejši kontrolisali i Kabu. Vrhunac svoje snage doživeli su za vreme Muhamedovog dede Abdel Mutaliba (grana Hašemita), a iz tog doba su i koreni neprijateljstva između dve najvažnije grane Kurejša, Hašemita i Umajada. Jedan od potomaka Abd Šemsa (od kojeg korene vode Umajadi), Harb, smatrao je da njemu a ne Abdel Mutalibu pripada liderstvo u plemenu Kurejša, ali je shodno tadašnjim običajima, nadležno telo (neka vrsta sudskog veća) presudilo u korist Abdel Mutaliba.¹⁶⁴ Nikada kasnije nije došlo do istinskog pomirenja između Umajada i Hašemita.

Otac Abdulah preminuo je pre njegovog rođenja, a majka Amina, kad je imao šest godina (po nekim izvorima pet), da bi posle toga živeo kod svog dede Abdel Mutaliba,¹⁶⁵ a nakon njegove smrti (samo godinu - dve bio je kod njega) prešao je kod strica Abu Taliba, koji je postao njegov zaštitnik i tutor. Samo zahvaljujući njemu uspeo je da opstane i preživi uprkos protivljenju njegovoj proročkoj misiji od strane većine ostalih kurejšitskih klanova u Meki.¹⁶⁶

Kurejši su tokom vremena nastavili da jačaju uvećavajući svoje bogatstvo i šireći trgovinu. Na vrhuncu za vreme Abdel Mutaliba, potpisani su i sporazumi sa Sirijom i Jemenom čime su Kurejši doprli na nova tržišta. Abdel Mutalib je shvatio i koliko je hadžiluk važan za Meku i u vezi s tim je potpisivao sporazume sa susednim plemenima kako bi ih podstakao na što masovniji dolazak u Meku koja je u to doba imala oko tri stotine različitih idola kao božanstva svakog plemena.¹⁶⁷

Druga osoba pored strica Abu Taliba koja je imala veliki, a prema većini izvora i najveći uticaj na budućeg proroka bila je njegova prva žena Hadidža, bogata udovica iz plemena Kurejš, čije je bogatstvo omogućavalo Muhamedu lagodniji život i sigurnost, a samim tim i više vremena za bavljenje nekim drugim aktivnostima, uključujući i primanje Božjih objava, kasnije sažetih i pretočenih u svetu knjigu Kuran. Muhamed je bio

163 Abu-Saud, Mahmoud. Concept of Islam, American trust Publications, Indianapolis, 1983. str. 21-22.

164 Najeebabadi, Akbar Shah. The History of Islam (Volume one), str. 61-63.

165 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str. 115.

166 Ramadan, Tariq. Muhammad, Vie du Prophet, Archipoche, Paris, 2006. str. 41-42

167 Abu-Saud, Mahmoud. Concept of Islam, str. 23.

petnaestak godina mlađi od nje (mada se u dokumentima javljaju i drugačiji podaci) i sve dok je ona bila živa nije se ženio drugim ženama.¹⁶⁸

U doba rođenja i delovanja proroka Muhameda, oko Arabijskog poluostrva postojale su dve velike države međusobno suprotstavljene, na zapadu Vizantija, na istoku Sasanidsko carstvo. "Vizantijsko carstvo je obuhvatalo Malu Aziju, Palestinu, Fenikiju, Siriju, Mesopotamiju, Egipat i najveći deo Severne Afrike",¹⁶⁹ a Sasanidsko se prostiralo između reke Eufrat i Indije, uključujući i Jemen čija je zemlja bila najplodnije tlo Arabijskog poluostrva.¹⁷⁰

Arabijsko poluostrvo bilo je česta meta sukobljavanja ove dve sile, nalazeći se između njih. Region Bliskog istoka je u tom 6. veku, jedno stoleće pre pojave islama, bio podeljen na ta dva velika carstva.¹⁷¹ Zahvaljujući takvom položaju, poluostrvo je imalo strateški značaj i za Vizantiju i za Sasanide (Persijance), što je bilo odlučujuće da se te dve sile "mešaju u Arabiju"¹⁷² baš kao što su to uvek činile neke druge sile kasnije.

„Kakav je bio taj čovek koji je u VII veku stao na čelo pokreta ujedinjavanja već prilično izmešanih arapskih plemena, postavši ne samo osnivač nove religije već i organizator države koja je bila specifična konfederacija celokupnog stanovništva ogromnog Arabijskog poluostrva, izvor ekspanzije novih shvatanja, novih socijalnih normi, kulturnih strujanja, centar islamskog dela sveta, koji se sve do pre nekoliko decenija gotovo neprekidno širio? Da bi se na to pitanje odgovorilo, mora se zamisliti kakva je bila sredina u kojoj se on rodio i živeo i nad kojom je uspeo da idejom i mačem zavlada“.¹⁷³

Na samom poluostrvu su živela uglavnom beduinska i manjim delom sedelačka plemena, koja su se bavila stočarstvom, trgovinom, nešto malo poljoprivredom, a svakako i pljačkaškim pohodima, jer su karavanski putevi iz Jemena i Indije u pravcu Mediterana prolazili preko poluostrva. Postojala su dva glavna karavanska puta. Jedan je išao duž

168 Hiti Filip. Istorija Arapa, str. 116.

169 Abu-Saud, Mahmoud. Concept of Islam, str. 12.

170 Ibidem

171 Doner M. Fred. Muhamed i halifat, u Esposito L. Džon. Oksfordska istorija islama, Clio, Beograd, 2002. (od str. 11-80) str. 13

172 Ibidem, str. 15

173 Milenković, Milutin. Arapi između juče i sutra, str. 17.

Persijskog zaliva uz obalu reke Tigar i preko sirijske pustinje stizao do Palestine. To je bio takozvani "Istočni put". Drugi je išao duž obale Crvenog mora i zvao se "Zapadni put".¹⁷⁴

Kako je u Vizantiji dominiralo hrišćanstvo, ono je bilo jedna od postojećih vera i u delovima Arabijskog poluostrva, zajedno sa zoroastrizmom Sasanida i judejstvom Jevreja, s obzirom na to da je na Arabijskom poluostrvu živeo značajan broj jevrejskih plemena, uključujući i Medinu, tada Jatrib. Bilo je i pripadnika monofizitizma i nešto manje Nestorijanaca. Judaizam je u Arabiji postojao vekovima pre hrišćanstva i zato su Jevreji imali mnogo bolji ekonomski i politički položaj od hrišćana. Beduinska plemena su imala razne zaštitnike i idole, što je bio slučaj i s Muhamedovim plemenom Kurejšima, koje je poštovalo kamen Kabu u Meki, za koju su verovali da je u njoj božanstvo Hubala.¹⁷⁵

Postojao je veliki broj animističkih sekti, te je idolopoklonstvo bilo široko rasprostranjeno. Idoli su bili sačinjeni od kamena ili drveta. Meka je bila jedno od značajnih svetišta u kome su se održavali godišnji festivali kada su se prekidala neprijateljstva i okupljalo oko Kabe, koja je predstavljala mesto idolopoklonstva velikog broja plemena, iako su najznačajniji bili Muhamedovi Kurejši, tada najpoštovanije i najjače pleme u Meki. Nisu postojali posebni sveštenici, koji bi rukovodili verskim životom ljudi.¹⁷⁶

U političkom smislu, centralni organ je bilo pleme u kome stožer nije bio pojedinac, već zajednica, odnosno pleme organizovano na tradicionalan način. Na njegovom čelu bio je šaik, koji je na taj položaj dolazio izborom, a ne nasleđivanjem.¹⁷⁷ Njegove nadležnosti su bile da koordinira mišljenja saveta (medžlisa) koji ga je i birao, ali i savetovao. U sastav saveta (medžlisa) ulazili su vodeći predstavnici plemenskih porodica i to telo je odlučivalo o svim političkim i drugim aspektima života plemena.

Zbog nomadskog načina života i neprestanog kretanja kroz pustinju od jedne do druge oaze, plemena nisu poznavala univerzalno pravo ni opšti politički red i nisu dozvoljavala da im se uzima "suverenitet", odnosno nisu se odricala dela slobode, priznavajući nekog suverenog vladara. Samo ono malo stanovnika koje se bavilo

174 Haykal, Muhammad Husayn. The Life of Muhammad, str. 10.

175 Doner M. Fred. Muhamed i halifat, str. 17.

176 Lewis, Bernard. Arapi u povijesti, Štamparski zavod Ognjen Prica, Zagreb, 1956. str. 10.

177 Ibidem, str 12.

poljoprivredom bilo je spremno da u zamenu za bezbednost i sigurnost življenja prizna i prihvati nekog vladara.¹⁷⁸

Uslovi nisu bili jednostavni, Arabijsko poluostrvo je predstavljalo konglomerat različitih naroda, plemena i religijskih monoteističkih i animističkih grupa. Plemena se nikada nisu udruživala u neku veću političku ili državnu zajednicu. Zajedničke vrednosti, iako su bile slične, nisu mogle da budu definisane na globalnom nivou brojnih plemena, koja su međusobno ratovala, sklapala primirja, trgovala, napadala karavane i pljačkala ih, poštovali su se jači, tako da pre Muhameda nije postojao dovoljno snažni integrativni činilac koji bi uticao na to da se ona ujedine. Politički život se odvijao samo u okviru plemena, na čijem je čelu stajao šeik, ali je njegov autoritet važio samo u okviru plemena bez velikih ovlašćenja. Obično su se starešine plemena, šeici birali uvek iz jedne porodice.¹⁷⁹ Pleme je za njegove pripadnike predstavljalo mikro svet izvan kojeg oni nisu značili ništa i nisu mogli da opstanu van njega. Nomadska plemena bila su primorana na takav način života zbog nestašice vode i teških životnih uslova, te je i sam plemenski sistem bio rezultat geografskih uslova koji su nomadski način života činili neophodnim. "Oskudica sredstava za život stvorila je kod Beduina agresivan duh i nehajnost i prema životu i smrti, razvivši u njemu istovremeno uzvišenost i osećaj viteštva".¹⁸⁰

Preislamski Arapi su vodili drugačiji, za kasnije uslove nemarniji i nedostojniji način života. Pili su alkohol, kockali se, prostitucija je bila uobičajena, žene nisu morale da pokrivaju glave i da se kriju pred strancima, neka plemena među kojima i Kurejši uobičavala su da ubijaju novorođenu, pa i onu žensku decu koja su imala pet ili šest godina, a očevi su se ponosili spaljivanjem žive ženske dece.¹⁸¹

Pored većinskog nomadskog stanovništva, manji deo populacije vodio je sedelački način života. Oni su živeli u oazama i manjim naseobinama, gajili žitarice, urme, bavili se trgovinom ili nekom drugom delatnošću od koje su mogli da prežive. Njihov društveni i politički život bio je organizovaniji, a vlast vođa tih zajednica je bila jača i čvršća nego kod

178 Haykal, Muhammad Husayn. *The Life of Muhammad*, str. 15.

179 Lewis, Bernard. *Arapi u povijesti*, str. 28-29.

180 Mahmoud Abu-Saud. *Concept of Islam*, str. 7.

181 Najeebabadi, Akbar Shah. *The History of Islam (Volume One)*, str. 71-77.

nomadskih Beduina. Razlog što se samo mali broj stanovništva bavio nekim oblicima poljoprivrede je suva klima i nedostatak vode, što je bio problem i za uzgajanje stoke.¹⁸²

Stalna naseljena mesta su počela da niču na karavanskim putevima koja su presećala poluostrvo. Osnivali su ih nomadi, a "najvažnija je od njih Meka u Hidžasu".¹⁸³ Uz Meku, među važnijim naseobinama izdvojio se i Jatrib (Medina).

Kao što je već navedeno, Muhamedov deda Abdel Mutalib, koji ga je preuzeo posle smrti majke Amine, i sam je preminuo nakon samo dve godine i brigu o Muhamedu je preuzeo stric Abu Talib, jedan od ukupno četiri brata Muhamedovog oca Abdulaha. Zabeleženo je da je Muhamed kao dečak od dvanaest godina putovao sa stricem u Siriju radi trgovačkih poslova. Na putu je u Basri u Siriji, prvi put imao priliku da sretne neke hrišćanske monoteiste i monahe. Među njima je sreo i "hrišćanskog monaha Bahiru, koji je u njemu video i prepoznao poslednjeg proroka. On je prišao Abu Talibu i izneo mu da će njegov bratanac postati prorok".¹⁸⁴

Kao drugo značajno iskustvo iz Muhamedovog detinjstva, koje je uticalo na njegov razvoj i način razmišljanja bilo je učešće u ratu između njegovog i plemena Havazin. Dva plemena su se sukobila tokom sajma u Ukazu, nakon čega je ubijeno nekoliko pripadnika sa obe strane. Rat između ova dva plemena zove se "Harb al Fidžar" zato što je počeo u mesecu Zul kada, u kome su borbe bile zabranjene".¹⁸⁵ Ova plemena su tokom četiri godine ratovala u tri manja i poslednjem četvrtom većem ratu u kojem je učestvovao i Muhamed, tada star oko petnaest godina.¹⁸⁶

Veliki uticaj na Muhamedov život bio je prelazak kod bogate udovice Hadidže. Ona se pre toga dva puta udavala. Spadala je među najbogatije trgovce u Meki. Primila je Muhameda najpre kao radnika koji se pokazao vešt u trgovačkom poslu i prodaji robe u Siriji, da bi se njih dvoje kasnije i venčali. Hadidža je tada imala oko četrdeset godina, mada postoje i drugačiji podaci. Dobili su šestoro dece, sina Kasima (živeo samo dve godine), kćeri Zejneb, Rukaju, Um Kultum i Fatimu i još jednog sina Abdulaha (živeo kratko kao i Kasim). Usvojio je roba Zajda, a kasnije primio kod sebe i sina svog strica Abu

182 Hourani, Albert. A History of the Arab People, Faber and Faber, London, 1991. str. 10-11.

183 Lewis, Bernard. Arapi u povijesti, str. 31.

184 Najeebabadi, Akbar Shah. The History of Islam (Volume One), str. 96

185 Ibidem, 97

186 Ibidem

Taliba, Alija ibn Abu Taliba. Sve Muhamedove i Hadidžine kćerke su se udale.¹⁸⁷U literaturi (čak i saudijskoj) se može pronaći da su njih dvoje imali još dece. "U vreme venčanja prorok je imao 25 a Hadidža 40 godina. Ona je rodila tri sina i četiri kćeri".¹⁸⁸

Prve objave prikazale su mu se 610. godine, odnosno jula te godine,¹⁸⁹ kada mu se obratio anđeo Gavriilo (Gabriel) i zatražio od njega da čita (objavljuje), što je sadržano u Suri 96 (Ugrušak): "Čitaj, u ime Gospodara tvoga koji stvara, stvara čovjeka od ugruška! Čitaj, plemenit je Gospodar tvoj, koji poučava peru, koji čovjeka poučava onome što ne zna...".¹⁹⁰ Prema islamskoj tradiciji, ove reči anđela Gavrila su usledile nakon što se Muhamed iznenadio kada mu je Gavriilo naredio da čita (objavljuje), upitavši šta da čita (objavljuje). To su bile prve objave koje je Muhamed primio.¹⁹¹ Kasnije je primio i ostale objave, a Hadidža je bila prva koja je prihvatila novu veru i postala prvi vernik vere koju je njen suprug počeo da širi. Prvi muškarac koji je prihvatio islam bio je Ali ibn Abu Talib, a zatim i njegov usvojenik Zajd. Prva osoba van Muhamedove kuće koja je prihvatila islam bio je Abu Bakr, Muhamedov bliski prijatelj. To je učinio i stric Abu Talib, a zahvaljujući angažovanju Abu Bakra, novu veru su brzo prihvatili i Osman ibn Afan, Abdul Rahman ibn Rauf, Talha ibn Ubajdulah, Saad ibn Abu Kadas i al Zubeir ibn al Avam, koji se smatraju prvim muslimanima.¹⁹²

Tri godine nakon početka misije, Muhamed je odlučio da se javno pojavi i objavi je. Njegovo javno pojavljivanje i pokušaj prenošenja Božjih reči nije naišao na odobravanje, a posebno je protiv njega istupio stric Abu Lahab. Iako je Muhamed još dva puta pokušao da javno objasni Mekancima svoju misiju, opet je Abu Lahab bio najglasniji protiv njega. Zbog od tada neskrivenog izražavanja svog učenja bio je na meti uticajnih stanovnika Meke, pa i onih iz njegovog plemena.¹⁹³ Većina Mekanaca se nije odnosila prijateljski prema njegovoj proročkoj aktivnosti, te je samo zahvaljujući zaštiti strica Abu Taliba, Muhamed ostao u životu. Svi koji su prihvatili islam morali su to da čine tajno.

187 Ramadan, Tariq. Muhammad, Vie du Prophete, str. 51-53

188 Najeebabadi, Akbar Shah. The History of Islam (Volume One), str. 99

189 Mahmoud Abu-Saud. Concept of Islam, str. 35.

190 Kuran (s prevodom, preveo Besim Korkut), Sura 96 Ugrušak, Kompleks Hadimu-l-Haremejni-š-Šerifejni-lMelik Fahd za štampanje Mushafi Šerifa, Medina, str. 597.

191 Haykal, Muhammad Husayn. The Life of Muhammad, str. 73

192 Ibidem, str. 76-83.

193 Ramadan, Tariq. Muhammad, Vie du Prophete, str. 51-53

Muhamed je nakon smrti strica Abu Taliba, 519. g. (ili 520.) ostao bez svog zaštitnika jer novi vođa porodice Hašemita Abu Lahab, drugi stric, koji je najžešće i istupao protiv njegovih proročkih aktivnosti, nije gajio simpatije prema njemu. Iste godine je umrla i njegova žena Hadidža. Muhamed je ostao bez zaštite ovo dvoje preminulih, a tada je ostati bez zaštite značilo da si prepušten svojoj sudbini i da lako možeš biti ubijen.¹⁹⁴

Pritisak se, međutim, nastavljao. Sve više je rasla opasnost da i on i preobraćenici na islam budu ubijeni. Muhamed je dve godine pre hidžre (preseljenja u Medinu), 620.g. sreo grupu Medinjana iz plemena Hazradž,¹⁹⁵ koji su prihvatili njegovo učenje, zahvaljujući čemu je 622.g. i mogao da ode u Jatrib (Medinu) i potraži novo utočište, s obzirom na to da mu je dalji boravak u Meki postao opasan po život, jer su Mekanci nameravali da ga ubiju, videvši u njemu opasnost po svoje političke i ekonomske interese. Zajedno je sa grupom svojih pristalica napustio Meku, uputivši se u Medinu 622. godine, koja se u islamskom kalendaru smatra početkom nove ere, novog kalendara, na osnovu toga što je tada izvršeno preseljenje (hidžra) iz Meke u Medinu.

To nije bila i prva hidžra u islamu, ako se smatra da je islam nastao prvom Muhamedovom objavom. Prvi put su se preobraćenici na novu veru odlučili na hidžru 615.g. zbog sve težih uslova u kojima su im i životi bili ugroženi, jer su nezadovoljne mekanske starešine u novoj veri videle veliku opasnost za svoje političke i društvene položaje i ekonomske poslove. Tada je stotinak muslimana prebeglo u Abisiniju gde je vladao hrišćanski kralj Negus. Mekanci su pokušavali da ubede abisinskog vladara da im isporuči prebegle, poslavši dvojicu emisara, međutim, kralj Negus nije hteo to da učini. Ne samo to, nego je kasnije i sam prešao na islam. Time je zavredio da bude prva osoba, koliko je poznato, kojoj je prorok Muhamed održao takozvanu šalat al ġiyab, odnosno molitvu u odsustvu, nakon što je preminuo kao preobraćenik u islam.¹⁹⁶

Prešavši u Jatrib (Medinu), Muhamed je ubrzo, zahvaljujući svojoj inteligenciji i sposobnosti, postao jedna od najvažnijih i najuticajnijih ličnosti u gradu. Često je bio posrednik u sporovima između dva najznačajnija medinska plemena Banu Avs i Banu Hazradž. Stekavši veliku popularnost počeo je da sklapa sporazume sa svim medinskim

194 Momen, Moojan. An Introduction to Shi'i Islam, Yale University Press, New Haven and London, 1985. str. 6

195 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str. 119.

196 Ramadan, Tariq. Muhammad, Vie du Prophete, str. 110-117.

plemenima, uključujući i više jevrejskih. Za jevrejska, ali i za druga arapska plemena u Medini, Muhamed je sačinio deklaraciju koja je određivala njihov status i definisala njihova prava i obaveze. Neki autori ovu deklaraciju nazivaju Medinskim ustavom, jer se nije odnosila samo na jevrejska plemena iako je prevashodno njima bila namenjena, već na sve stanovnike Medine. Deklaracija sadrži 47 članova i u prvom se navodi posle "U ime Boga milostivog, samilosnog" da je "ovo dokument od Muhameda, proroka, mir s njim, kojim se uređuju odnosi između vernika i muslimana Kurejša i Jatriba (Medine) i onih koji ih slede, pridružuju im se i saraduju s njima".¹⁹⁷ U deklaraciji se pominju sva plemena, kao što su arapska Banu Avs, Banu Hazradž, Banu Džušam, Banu Saida itd. kao i jevrejska sa istim imenima (što možda asocira na to da su iz jednog plemena bili i Arapi i Jevreji, ali nisam uspeo da pronađem podatke koji bi to potvrdili), te je na taj način napravljena neka vrsta konfederacije plemena iz Medine, bez obzira na njihovu versku pripadnost. Osnove ove deklaracije sadržane su u pet tačaka: narod Medine čine muslimani, Jevreji i oni koji im se pridruže; zemlja, odnosno teritorija je grad Medina; zajednički ciljevi su mir, pravda i jednakost; vrhovni suveren je Bog; administrator je Muhamed.¹⁹⁸

Politički položaj proroka se učvrstio i on je uspeo da ujedini stanovnike Medine u suočavanju sa spoljnim pretnjama. Pokazavši se uspešnim u rešavanju unutrašnjih problema i nesuglasica, Muhamed se sve izrazitije izdizao kao sposoban političar sa istančanim sluhom za posredništvo, a medinska zajednica se po prvi put ujedinila na način koji nije bio poznat do tada. To je bilo prvo takvo ujedinjenje na Arabijskom poluostrvu. Na unutrašnjem planu, u početku nije sve bilo baš tako idealno i bez problema. Neke zajednice su ulazile u konfederaciju ne iz uverenja već iz trenutnih interesa. Takvi se u islamskoj istoriji nazivaju licemerima (munafiqun منافقون). Te grupe bi u prvoj prilici napuštale zajedništvo. Najistaknutijim predstavnikom licemera smatrao se izvesni Abdulah ibn Ubaj, čovek sa velikim autoritetom u Medini pre dolaska Muhameda. Abdulah ibn Ubaj je sa svojim pristalicama napustio Muhamedovu vojsku tokom sukoba sa Mekancima kod Uhuda, koja nije bila prva borba između ova dva grada i u kojoj su Muhamedovi sledbenici izgubili.¹⁹⁹ Mekanci su, međutim, 624. g. doživeli poraz od Muhamedove vojske sastavljene

197 Mahmoud Abu-Saud. Concept of Islam, str. 50-53.

198 Mahmoud, Abu-Saud. Concept of Islam, str. 50-58

199 Momen, Moojan. An Introduction to Shi'i Islam, str. 7

od Muhadžiruna (onih koji su s njim došli iz Meke) i Ansara (pristalica iz Medine) u čuvenoj bitki kod Badra. Bitka se odigrala 624.g. i smatra se prekretnicom u istoriji islama. Ova bitka je podigla moral muslimana, ali i pokazala da jevrejska plemena imaju nešto drugačije nakane nego što je to do tada izgledalo. Ubrzo su Jevreji iz plemena Banu Kajnuka javno objavili da odustaju od ugovora sa muslimanima i po islamskom predanju napali su jednu ženu muslimanku. Muhamed je pozvao starešine ovog jevrejskog plemena kako bi ih upozorio, međutim, oni su mu se narugali. Sukob se okončao proglašenjem rata između muslimana i Banu Kajnuka i petnaestodnevnom opsadom njihovog uporišta. Na kraju su Jevreji dobili tri dana da napuste svoje dotadašnje prebivalište.²⁰⁰

Jedno po jedno jevrejsko pleme je okretalo leđa Muhamedu u važnim i delikatnim situacijama istovremeno s delatnošću munafikuna. Odgovor je bio žestok. Sva jevrejska plemena su redom proterana iz Medine. Muslimanska istorija kaže da su jevrejska plemena proterana zato što su otkazala lojalnost Muhamedu, podržavala njegove protivnike, kako one iz Meke, tako i one iz Medine, a da su i sama pokušavala da dižu pobune protiv Muhameda. Razlozi za to su bili i politički i ekonomski. Politički, jer je Muhamed neprestano jačao, okružujući se sve brojnijim pristalicama, čime je politički uticaj Jevreja bio u silaznoj putanji, a ekonomski jer su muslimani postepeno preuzimali poslove kojima su se bavili Jevreji, što je uticalo na smanjivanje prihoda kod Jevreja. Muslimansko predanje insistira na tome da su Jevreji bili neverni Muhamedu uprkos tome što su mu u početku izražavali lojalnost i dobrodošlicu.

Istorija kaže da je poslednja značajna bitka koja je donela veliki prestiž Muhamedu, bila ona iz 627.g. (Handaka) kada je prorok zahvaljujući savetu jednog persijskog prijatelja iskopao rovove oko grada onemogućivši Mekance da pobede. Ta bitka je, takođe, bila prilika da se obračuna sa unutrašnjim protivnicima, nekim medinjanskim grupama i preostalim Jevrejima.²⁰¹

Filip Hiti u svojoj "Istoriji Arapa" navodi da je bitka kod Badra "postavila temelje njegovoj svetovnoj vlasti".²⁰² Nakon njenog završetka, Muhamed se razračunao sa jevrejskim plemenom Banu Kurajza, pri čemu je pobijeno oko 600 pripadnika tog plemena,

200 Mahmoud, Abu-Saud. Concept of Islam, str. 62-63

201 Momen, Moojan. An Introduction to Shi'i Islam, str. 7

202 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str. 121

a preostali su morali da napuste plantaže na kojima su gajili urme. Ubrzo je proterano i pleme Banu Nadir, a istovremeno su uvedena nova pravila prilikom vršenja molitvi, gde je petak uzet kao glavni dan za molitvu umesto subote, pravac klanjanja je postala Meka umesto Jerusalima itd.²⁰³

Spoljna pretnja dolazila je pre svega iz Meke. Paralelno sa razračunavanjem s lokalnim protivnicima, Muhamed je bio u stalnom sukobu s Mekom, vodivši nekoliko borbi protiv nje (pomenute su neke najpoznatije). Starešine iz Meke su nastojale da uruše Muhamedov politički uspon, što im nije uspevalo. Koliko god su oni više pokušavali da ga eliminišu, toliko se senka Muhameda i nove vere više nadvijala nad Mekom. Muhamed nije bio u situaciji da se samo brani, već je i napadao. Njegove trupe su presretale karavane, napadale druga arapska i jevrejska plemena, kao i karavane iz Meke i ka njoj.

Sukobi s Mekancima nisu bili prepreka da politički deluje u Medini, već su mu pomagali da ojača svoj položaj i uticaj. Iskazao je političku i diplomatsku veštinu u razrešavanju lokalnih problema, ujedinio je više saudijskih plemena, čiji su pripadnici počeli masovnije da prelaze na islam. "Zajednica koju je osnovao, Umma, predstavlja razvitak predislamskog grada s nekoliko bitnih promjena i označava prvi korak prema kasnijem islamskom despotizmu. Ona potvrđuje plemensku organizaciju i običaje, pri čemu svako pleme zadržava svoje obveze i povlastice što se tiče inozemaca. Ali unutar Umme svi se moraju odreći svih tih prava i sve sporove iznijeti pred Muhameda, da ih riješi. Samo su Korejši posebno izuzeti".²⁰⁴

Do njegove smrti 632.g. islam je postao najznačajnija vera na poluostrvu, država islama se stabilizovala i bila spremna za dalje širenje i na istok i na zapad. Nova zajednica "obuhvatala je celu zapadnu Arabiju, a Muhamed je bio uspostavio dobre veze i sa nekim grupacijama u Hidžazu na severu, u Nefudu, istočnoj Arabiji, Omanu i Jemenu".²⁰⁵

U međuvremenu su svi veliki gradovi prihvatili Muhameda, uključujući i nekada opozicionu Meku u koju se Muhamed trijumfalno vratio dve godine pred smrt. Na čelu tada već snažne muslimanske vojske svečano je ušao u Meku porušivši sve idole kojima su se Mekanci klanjali. Islam je najzad bio prihvaćen i u njegovom rodnom mestu.

203 Ibidem, str. 121

204 Lewis, Bernard. Arapi u povijesti, str. 18.

205 Doner M. Fred. Muhamed i halifat, u Espozito L. Džon. Oksfordska istorija islama, str. 23.

Period 630. i 631.g. poznat je kao Godina izaslanstva, jer su starešine plemena dolazile u Medinu gde se Muhamed nedugo posle trijumfalnog ulaska u rodnu Meku vratio. Starešine plemena su pristizale kako bi mu izrazile vernost i lojalnost i obavestile da prihvataju islam. Predstavnici plemena su dolazili čak iz Jemena i Bahreina. Grad je postao stožer okupljanja beduinskih plemena i centar širenja nove vere. Od Medine je nastajala država muslimana, čija je vera postala snažan kohezioni faktor koji je ujedinio do tada nikada ujedinjene, pomirio stalno zavađene i sukobljene, te izbacio u prvi plan jednu ličnost koju su svi bespogovorno slušali i pokoravali joj se. "Iz medinske vjerske zajednice razvila se kasnije velika islamska država. Ova nova zajednica emigranata i privrženika bila je zasnovana na vjerskoj bazi kao Alahova zajednica (Ummat). Ovo je bio prvi pokušaj u istoriji Arabije da se stvori jedna društvena organizacija više na vjerskoj nego na krvnoj bazi. Njegov Prorok, sve vrijeme dok je živio, bio je njegov zakoniti zamjenik i vladar na zemlji".²⁰⁶

Period boravka u Medini predstavljao je i značajno doba nastanka novih sura (kuranskih stihova) kasnije pretočenih u svetu knjigu, sura koje su bile opširnije po svom obimu nego mekanske, ali i sura koje su bile zakonodavnog karaktera. U njima su dati propisi u više oblasti života, kojih su muslimani morali da se pridržavaju.

"Tokom medinskog perioda, uspostavljene su tri fundamentalne postavke nove vere:

- verovanje u jednog Boga i odbacivanje svih idola;
- verovanje u Muhameda kao Božjeg proroka;
- verovanje u sudnji dan.

Ovima je dodato nekoliko obaveznih elemenata:

- obavezna molitva, pet puta na dan;
- post tokom meseca Ramazana;
- plaćanje dobrotvornog priloga (zekat);
- hadžiluk u Meku;
- džihad, sveti rat protiv idolopoklonika.

206 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str. 123.

Pored toga, pridodat je niz pravila o društvenom životu, kao što su brak, razvod, nasledstvo itd".²⁰⁷

Najveći njegov uspeh bilo je spajanje na stotine plemena u jednu naciju.²⁰⁸ On je postao nesumnjivi vođa mlade muslimanske države, koja se njegovim trijumfalnim povratkom u Meku proširila i nastavila da širi kako su plemena pristizala da bi izrazila lojalnost i prihvatila novu veru. Muhamed je bio šef države i njen izvršni i zakonodavni autoritet. Država se gradila na islamskom učenju koje je prorok primio od Boga i u praksi primenjivao. Sistem je bio u suprotnosti s dotadašnjim plemenskim političkim organizovanjem, suština je postala da nema Boga do Boga i da je Muhamed Božji prorok. Kuranski stihovi i Muhamedova suna (tradicija) u svom jedinstvu postali su islamsko zakonodavstvo, šerijat. Svaki stanovnik je priznavao suverenitet Boga i vladao se prema šerijatu. To je značilo da imam više nije suveren, pa to nije bio čak ni Muhamed, koji je prenosio reči suverena (Boga) i bio njegov prorok i glasnik. Nastao je koncept Umme (muslimanske nacije), gde niko nije mogao da postupa suprotno šerijatu.

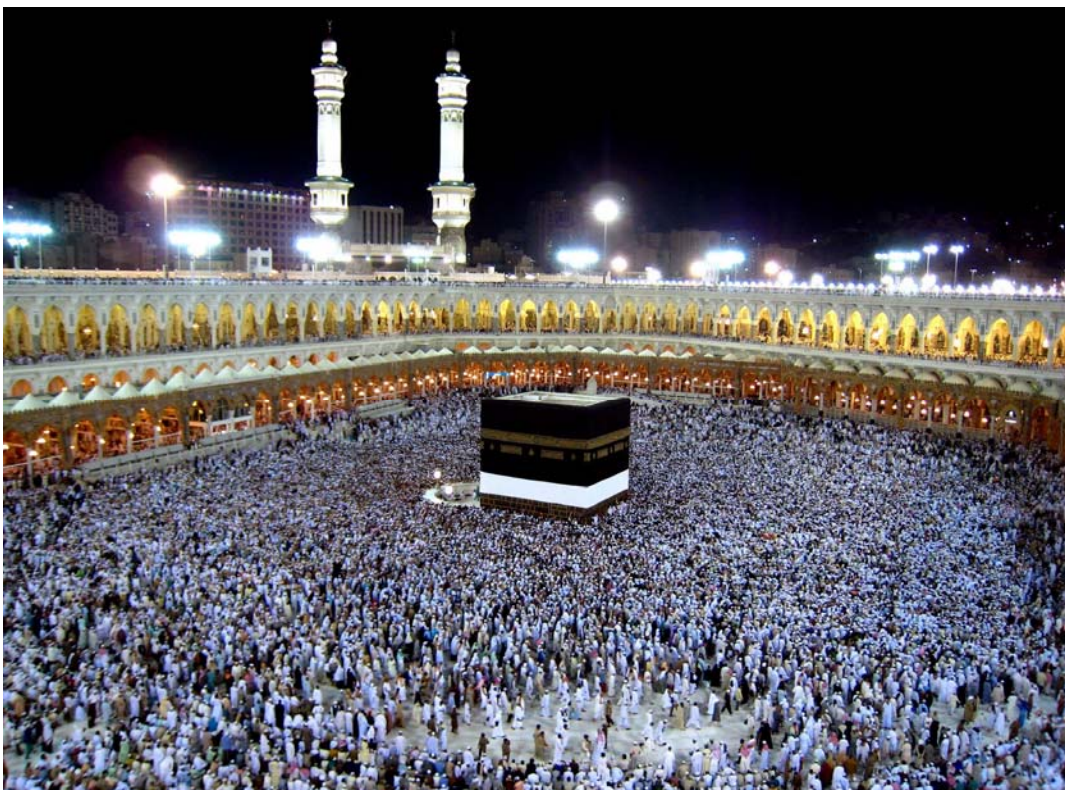
Vladanje novom državom je obuhvatalo u jednome izvršnu, zakonodavnu i sudsku vlast, koju je obavljao prorok Muhamed, koji je postavljao sve visoke zvaničnike, guvernere, sudije i vojne komandante. On je bio isključivi potpisnik ugovora i jedino je on mogao da proglasi rat, bio je zadužen za javne finansije, bezbednost itd. „, Muhamed, koji je primer koji muslimani moraju slediti ako žele da se spasu posle smrti i odu u raj, je u sebi sjedinjavao sledeće uloge: verovesnika, prvosveštenika, vrhovnog sudije, komandanta vojske i šefa države“.²⁰⁹ Za kratko vreme od prve objave 610.g. Muhamed je izgradio i učvrstio novu, snažnu i sasvim drugačiju državnu tvorevinu kakva do tada nije postojala ni na Arabijskom poluostrvu ni u okolini. Nije se više postavljalo pitanje njegovog autoriteta kao što je to bio slučaj u početku njegovih javnih objava i poziva ljudima da prihvate islam. Muhamed je postao najvažnija ličnost u islamskoj istoriji i nesumnjivo jedna od najvažnijih ličnosti u opštoj istoriji čovečanstva. Sve je, međutim, funkcionisalo bez većih problema, skladno i dobro dok je bio živ.

207 Momen. Moojan, An Introduction to Shi'I islam, str. 8.

208 Ibidem, str. 9.

209 Jevtić, Miroљub. Multikulturalni konstitucionalizam – kvadratura kruga, Međunarodni problemi, Časopis za međunarodnu politiku i privredu, br. 3-4/2014. god. LXVI (str. 249-264.) str. 256

Fotografija br. 1 - Kaba u Meki sa hodočasnicima²¹⁰



Pitanja od kojih su neka predmet proučavanja ovog rada, nametnula su se nakon njegove smrti, ne toliko odmah nakon smrti, koliko nešto kasnije. Osnovno pitanje svih pitanja je postalo pitanje nasleđivanja, odnosno pitanje ko će nadalje predvoditi muslimane. O tom suštinskom pitanju ni do danas nije postignuta saglasnost, a verovatno nikada i neće jer su muslimani, pored toga što su podeljeni na dve osnovne doktrine, većinsku sunitsku i manjinsku šiitsku (uz mnogo subpodela), podeljeni i po različitim narodima (Arapi, Pakistanci, Iranci, Albanci, Bošnjaci, Turci itd), a u vreme pojave islama samo su Arapi bili muslimani, te i po različitim državama koje sigurno neće da se odreknu svog suvereniteta u ime Umme, kao što su to učinila arabljanska plemena u doba nastanka islama.

Ovo su samo najvažnije podele unutar muslimanskog sveta. Suština je da je zbog nasleđivanja i polaganja prava na nasleđivanje posle Muhameda, došlo do podele svih

210 Kaba map, dostupno na https://www.google.rs/?gws_rd=cr,ssl&ei=i0HdVvWSLYPM6ATM55vgBw#q=Kaba+pictures (pristupljeno 1.1.2016.)

podela među pripadnicima islamske vere o kojoj niko nije razmišljao, a možda nije ni očekivao za njegova života.

Smrt Muhameda predstavljala je iznenađenje za vernike, jer je smatran besmrtnim.²¹¹ Muslimani su odbacivali mogućnost da je prorok preminuo sve dok ih o tome pod zakletvom nije obavestio Omar ibn al Hatab (kasnije drugi pravoverni kalif), koji je odmah po saznanju o tome došao u prorokovu kuću videvši "njegovo časno lice i zaplakavši".²¹² Zatim je izašao iz kuće obrativši se ljudima sledećim rečima: "Ljudi, vi koji obožavate Muhameda, Muhamed je preminuo, vi koji obožavate Boga, Bog je živ i ne umire".²¹³

Muhamed nije imao sinove koji su preživeli rano detinjstvo, bio je bez muških potomaka, čime nije ni mogao, ako je uopšte nameravao, da ih imenuje za naslednike. Upravo tu počinje razdor među muslimanima, posejano je seme koje će izroditi duboku razliku neprevaziđenu do današnjih dana. Muhamedovom smrću muslimani su se podelili na one koji insistiraju na beduinskoj tradiciji (suniti) da naslednika i prvog među njima izabere zajednica i one koji smatraju da Muhameda može da nasledi isključivo osoba koja je s njim u krvnom srodstvu (šiiti). To tada možda i nije izgledala kao nešto ozbiljno, ali je svakako bilo početak raskola.

2.Sukob oko naslednika proroka Muhameda

Osnovna dilema koja se odmah nakon što je prorok Muhamed preminuo pojavila, bila je ko će ga naslediti i postati vođa mlade muslimanske zajednice. O tome su od samog početka postojale dve glavne struje, mada tada razmimoilaženje nije bilo izrazito naglašeno kao što je postajalo kasnije tokom vremena. Jednu struju je zastupala apsolutna većina muslimana, po kojima je proroka trebalo da nasledi osoba koja zahvaljujući svojim ljudskim, verskim i moralnim kriterijumima najviše zaslužuje da predvodi muslimane. To nije obavezno morao da bude neko ko je s njim u krvnom srodstvu, već neko koga bi

211 Hazleton, Lesley. After the Prophet, the epic story of the Shia – sunni split, Anchor Books, New York, 2009. str. 7

212 أبو زيد شبلبي. الخلفاء الراشدين, مكتبة وهبة, القاهرة 2010. ص. 17

Abu Zayid Shabli. al Khulafa' al Rašidun; Mekteba Wahba, al Qahira, 2010. pg. 17

213 Ibidem

najumniji muslimani izabrali u skladu s dotadašnjom beduinskom tradicijom kada se veće umnih staraca okupi, prodiskutuje i izabere onoga koga smatraju najposobnijim da predvodi zajednicu. Učesnici takvog okupljanja predstavljali su neku vrstu parlamenta na kome su razmatrana i rešavana najvažnija pitanja iz života plemena. Takav tzv. parlament (medžlis, šura ili medžlis šuri) je bio tradicija koja je trajala vekovima pre islama. Pobornici ove struje i ovakvog načina odlučivanja, uključujući i izbor prvog među jednakima su suniti.

Druga manjinska struja zagovarala je da proroka Muhameda može da nasledi isključivo osoba krvlju povezana s njim, jer, po njima, samo njegovi krvni srodnici mogu da predvode muslimane. Naziv ove grupe je šiiti (sledbenici, šiat Ali – sledbenici Alija).

Do sukoba mišljenja ove dve struje prilikom odlučivanja o nasledniku proroka Muhameda nije ni došlo. Za Muhamedovog naslednika izabran je njegov tast i prijatelj Abu Bakr Abdulah bin Abi Kahafa Osman bin Amer al Tajmimi ²¹⁴(u daljem tekstu Abu Bakr). Postoje razne verzije oko toga kako je Abu Bakr izabran za kalifa, ali se sve slažu oko toga da je na skupu grupe najuticajnijih muslimana odlučeno da upravo on bude sledeći vođa, s obzirom na to da je bio jedan od onih koji su posedovali sve neophodne kvalitete da bude novi predvodnik muslimana. Nastale su i razne verzije o tome šta se tačno događalo dok je preminuli prorok još uvek ležao na odru pre nego što je bio sahranjen. Sve su one slične, ali se razlikuju po detaljima, u zavisnosti od toga ko ih je tumačio. Po jednoj, navodi se da je po saznanju o prorokovoj smrti, Omar ben al Hatab, dobio informaciju da su se u jednoj kući okupili Ansari da izaberu prorokovog naslednika, te je o tome obavestio Abu Bakra. Njih dvojica su požurili na mesto okupljanja Ansara, usput susrevši i Abu Abida ben al Džaraha. Sva trojica su ušli u kuću u kojoj su se sastali Ansari. Abu Bakr je rekao da su Muhadžiri bili prvi koji su prihvatili islam, a tek zatim su se pojavili i Ansari. Podsetio je na prorokove reči da vođe treba budu iz klana Kurejša. Nakon diskusije u kojoj je učestvovalo nekoliko prisutnih, položena je zakletva Abu Bakru, iako je tek narednog dana bila data opšta zakletva prorokovom nasledniku i to u Prorokovoj džamiji.²¹⁵

Po drugoj sličnoj teoriji, Abu Bakr se obratio vernicima koji su se okupili oko džamije u kojoj je bilo telo pokojnika, rekavši im da pleme Kurejša treba da nasledi

أبو زيد شبلبي. الخلفاء الراشدين. ص. 17 214
Abu Zayid Shabli. al Khulafa' al rašidun, pg. 17
215 Ibidem, str. 19

Muhameda. Saopštio je da među muslimanima najvažnije mesto imaju Muhadžiri (emigranti), oni koji su zajedno s Prorokom učestvovali u hidžri, odlasku iz Meke u Medinu. Posle njih su Ansari, pomoćnici, pristalice (Medinjani), a onda svi oni koji su pratili te dve grupe. Pozvao se i na kuranske stihove u kojima se o tome govori: „Allah je zadovoljan prvim muslimanima, muhadžirima i ensarijama i svima onima koji ih slijede dobra djela čineći, a i oni su zadovoljni Njime: za njih je On pripremio džennetske bašče kroz koje će rijeke teći, i oni će vječno i zauvijek u njima boraviti. To je veliki uspjeh“.²¹⁶

Abu Bakr je navodno istovremeno uzeo za ruku Omara ibn al Hataba i Abu Obejdu ibn al Džaraha, rekavši da obojica zaslužuju da budu prorokovi naslednici, jer su obojica Kurejši i Muhadžiri. Tada je došlo do prepirke između njega i nekih Ansara koji nisu hteli da prihvate da budu manje značajni od Muhadžira.²¹⁷ To je navodno bila prava rasprava o nasledniku (ne između sunita i šiita, već između dve najvažnije grupe onih koji su među prvima prihvatili islam). Omar ibn al Hatab je prekinuo raspravu, rekavši da najviše prava za naslednika ima upravo Abu Bakr: „Nije li ti sam prorok naredio da vodiš muslimane u molitvi? Ti si, znači, njegov naslednik. Biramo te za taj položaj. U tvom izboru mi biramo najboljeg od svih onih koje je Božji poslanik voleo i kojima je verovao“.²¹⁸ Time je prekinuta rasprava između Muhadžira i Ansara, svi su se složili oko toga da je Abu Bakr pravi izbor, te je on sutradan i zvanično postao naslednik Muhameda i prvi od četvorice pravovernih kalifa. Njega je tada prihvatio i Ali ibn Abu Talib, kojeg su njegove pristalice smatrale jedinim legitimnim naslednikom Muhameda. To je još jedna od više sličnih sunitskih verzija izbora novog vođe (sunitske verzije se razlikuju samo u detaljima).

Po trećoj verziji kojom se samo potvrđuju dve već navedene, ukazuje se na to da je glavni spor po saznavanju o Muhamedovoj smrti, izbio između Medinjana i Mekanaca. Medinjani, Ansari, sazvali su Šuru ne pozivajući na nju Mekance Muhadžire. Ansari su želeli da se na Šuri donese brza odluka kako bi Mekanci bili gurnuti u stranu. Ovi drugi su, međutim, sami i bez poziva došli na sastanak Šure, koji je trajao dva dana i jednu noć. Kako odluka nije mogla da bude doneta konsenzusom, pretila je opasnost da izbije ozbiljniji sukob između dve grupe muslimana. Došlo je, navodno i do fizičkog obračuna

216 Kuran s prevodom. Preveo Besim Korkut, Sura 9, „Pokajanje“, str.203.

217 Muhammad, Husayn Haykal. The Life of Muhammad, str. 509

218 Muhammad, Husayn Haykal. The Life of Muhammad, str. 510

posle kojeg je prevladala struja Mekanaca. Navodno je prvo Abu Bakr predložio Omara, ovaj Osmana i pošto su oba predloga odbijena, Omar je tada za prvog kalifa predložio Abu Bakra, kao kompromisno rešenje. Šura je prihvatila taj predlog i skup je bio završen. Međutim, na skupu nije bio onaj koji je, po šiitskom shvatanju, imao i najveća prava da bude prvi kalif, Ali. Grana Umajada iz istog Kurejšitskog plemena je ovog puta pobedila.²¹⁹

Šiitska verzija izbora Abu Bakra je nešto drugačija. Oni tvrde da su najbliži Muhamedovi srodnici i prijatelji bili zaokupljeni pripremama za njegovu sahranu i nisu ni bili konsultovani oko toga da se priprema izbor novog vođe, te su veću da je Abu Bakr već izabran bili iznenađeni i stavljeni pred svršen čin. Međutim, kako je Ali i sam prihvatio ovakvu odluku, nije došlo ni do kakve oružane ili druge pobune njegovih pristalica. Šiiti čak smatraju da šiizam nije nastao tek nakon smrti proroka, već još za njegova života. „Šiizam počinje sa prvim oslovljavanjem učinjenim u vezi Alijevih pratilaca (Shi`ah-i Ali), prvog vođe iz poslanikove porodice za vreme života samog poslanika. Sveti poslanik je za vreme prvih dana svog poslanstva, kada mu je na osnovu Kurana naloženo da pozove svoje najbliže srodnike u svoju religiju, jasno rekao da će onaj ko prvi prihvati njegov poziv, postati njegov zamenik i naslednik. Ali je bio taj koji je prvi iskoristio i prigrlio islam. Poslanik je prihvatio Alijevo priklanjanje veri i na taj način ispunio svoje obećanje,²²⁰ mada je sunitska verzija o tome kako je Ali prihvatio islam drugačija. Po njoj je Ali, koji je tada imao deset ili dvanaest godina, nakon što mu se Muhamed obratio rečima: "Vera Božja koju je On izabrao za sebe, s kojom je poslao svog Poslanika, ja pozivam tebe Bogu jedinome da se klanjaš njemu",²²¹ odgovorio da je to nešto novo za njega i da ne može da odluči dok ne pita svog oca Abu Taliba. Kako prorok tada još uvek nije hteo da javno obznanjuje postulate nove vere, rekao mu je da ako ne želi da prihvati islam, onda neka ćuti o izrečenom. Ali se složio i proveo je noć razmatrajući prorokove reči, te pošto je tokom te noći Bog dopreo do njegovog srca i približio ga islamu, on je sutradan ujutru otišao kod Muhameda, pitajući šta treba da uradi, na šta mu je ovaj odgovorio da treba da posvedoči

219 Hazleton, Lesley. *After the Prophet, the epic story of the Shia – sunni split*, str. 62-63.

220 Tabatabai, Mohamed Hosein. *Šiije u islamu*, Kulturni centar pri Ambasadi Islamske Republike Irana u Beogradu, str. 47

221 Abdul Aziz, Maulvi. *The Age of the Rightly-Guided Caliphs*, Ali ibn Abi Taalib, Darussalam, Rijad, 2012. str. 21-22

da "nema Boga do Boga". Ali je izgovorio ono što mu je prorok rekao, čime je prihvatio islam i postao najmlađi vernik.²²²

Šiiti smatraju da je Muhamed odredio Alija za naslednika još u vreme kada je počeo sa javnim propovedanjem nove vere. Na jednom takvom događaju u Meki, kako je to zapisao arapski istoričar Tabari, Muhamed se obratio prisutnima iz svog klana Hašemita rekavši: "Ovo je moj brat, moj poverenik i naslednik među vama, zato ga slušajte i pokoravajte mu se".²²³ Iako šiiti ovu izjavu Muhameda smatraju jasnom odredbom da je odredio Alija za naslednika, Tabari je zapisao da su neki od prisutnih ismevali Alijevog oca, a Muhamedovog strica Abu Taliba, zbog Muhamedovih reči da svi treba da slušaju Alija, što je značilo da to treba da učini i njegov otac Abu Talib.²²⁴

Šiiti potenciraju razne Alijeve zasluge i uspehe koje je učinio radi podrške Muhamedu, čime je, pored toga što je bio s njim u krvnom srodstvu, po njihovom uverenju zaslužio više nego iko drugi da postane njegov naslednik. Sledbenici šiizma posebno vole da naglase njegovu hrabrost, požrtvovanost i neustrašivost, kao i to da je u više prilika bio spreman da se žrtvuje za Muhameda, ali i da je njegovo prisustvo u pojedinim bitkama (kod Bedra, Handaka, Uhuda) bilo presudno za pobedu muslimana. Istovremeno, i suniti ističu ljudske i vojničke vrline Alijeve. Oni za njega navode da je bio otmen i plemenit, jedan od najbližih srodnika prorokovih, zatim jedan od desetoro njih kojima je za života lično Božji prorok obećao raj. Pored toga, Muhamed je rekao narodu da niko tako ne voli Alija kao vernici, a ne mrzi ga niko toliko kao hipokrite. Ali je, slažu se suniti, bio jedan od najboljih znalaca vere i imao veliko opšte znanje, bio je među retkima koji su u ranim danima islama znali da čitaju i pišu, želeo je da sprovede u delo ono što je naučio, te se smatra jednim od najboljih poznavalaca sune. Živeo je jednostavnim, skromnim i umerenim životom, uprkos svom bogatstvu koje je stekao nakon muslimanskih vojnih pobeda. Narod mu je bezuslovno verovao i iskreno ga poštovao. Sunitska istorija ističe da je bio duhovit i imao lepo i veselo lice, nikada ne pokazujući aroganciju.²²⁵

Jedno od predanja na koje se šiiti pozivaju u svojoj tvrdnji da je jedino Ali mogao da nasledi proroka govori o vremenu kada su „nevernici“ iz Meke odlučili da ubiju

222 Ibidem, str. 21-22

223 Momen, Moojan. An Introduction to Shi'I islam, str. 12

224 Ibidem

225 Abdul Aziz, Maulvi. The Age of the Rightly-Guided Caliphs, Ali ibn Abi Taalib, str. 68-70

poslanika, opkolivši njegovu kuću. Događaj se zbio u vreme kada je Muhamed već izgubio zaštitu svog plemenskog klana, a postao je isuviše opasan propovedajući novu veru i napadajući idolopoklonstvo mekanskog stanovništva, tako da je odlučeno da bude ubijen. Saznavši šta se sprema, prorok je rešio da napusti Meku i ode u Medinu. Noć pred odlazak, koja je trebalo da bude i noć njegovog ubistva, on je upitao Alija: "Hoćeš li leći u moj krevet noćas, tako da oni pomisle da ja spavam, kako bih bio pošteđen njihovog progona?"²²⁶ Tvrdi se da je Ali prihvatio ovako opasan zadatak bez razmišljanja, što je zabeleženo u različitim zbirkama hadisa.²²⁷

Drugo predanje koje šiiti vekovima neguju je ono o festivalu u Gadir Humu. „Šiiti su tvrdili da je prorok izabrao Alija za svog naslednika i ostavio testament da se to učini, rekavši na kongregaciji muslimana u Gadir Humu, tokom svog poslednjeg hodočašća u Meku da „onaj ko priznaje mene kao svog vođu, priznaće i Alija kao svog vođu.“²²⁸ Festival u Gadir Humu predstavlja značajan događaj za šiite koji smatraju da je na njemu prorok odredio Alija za svog naslednika. Suština šiitskog uverenja je da „nema Boga do Alaha, Muhamed je njegov prorok, a Ali je izvršilac Alahove volje (la ilaha illalah, Muhammadan rasul Allah wa Aliah waliullah)“.²²⁹ Kod sunita postoji samo "nema Boga do Alaha, Muhamed je njegov prorok - la ilaha illalah, Muhammadan rasul Allah".

Dok je ležao na samrtnoj postelji, prorok je zatražio da mu donesu papir i pero. Ostalo je, međutim, nejasno da li je to tražio da bi izdiktirao svoju poslednju želju – da određuje Alija za svog naslednika, kako tvrde šiiti, ili zbog nečega drugog, što je mišljenje sunita. To nikada neće biti ni saznato jer papir i pero mu nisu doneti.²³⁰

Postoji nesaglasje i o tome u čijem je krilu ležala glava Muhameda dok je umirao, u Alijinom (šiitsko mišljenje) ili u krilu njegove omiljene žene Ajše (sunitsko verovanje).²³¹

Suniti negiraju verodostojnost iznetih priča, pozivajući se na zbirke hadisa u kojima nigde nije eksplicitno navedeno da je Muhamed odredio bilo koga za svog naslednika, uključujući i brata od strica i zeta Alija. Postoji šest glavnih zbirki hadisa koje priznaju suniti, među njima i zbirka koju je sakupio Imam Buhari. Njegova zbirka se zove "Sahih

226 Ibidem, str. 48

227 Ibidem

228 Nasr, Vali. The Shia Revival, W.W. Norton and Company, New York, 2006.str 37

229 Ibidem, str. 38

230 Hazleton, Lesley. After the Prophet, the epic story of the Shia – sunni split, str. 49

231 Momen, Moojan. An Introduction to Shi'I Islam, str. 16

Buhari" i ima 7275 hadisa. Ostalih pet su sakupili Muslim al Hadžadž (Sahih Muslim), al Nasai (Sunan al Suğra), Abu Davud (Sunan Abu Davud), al Tirmizi (Sunan al Tirmizi) i ibn Madža (Sunan ibn Madža). Postoji čitav niz manje uvažavanih zbirke hadisa.²³²

Šiiti priznaju druge zbirke hadisa. Postoje četiri zbirke koje su se najranije pojavile, a koje su priznate kod šiita kao kanonizovane. Ove četiri zbirke su priredila trojica autora, poznata kao "tri Muhameda": "Al Kafi fi 'Ilm ad-Din" (Dovoljan u verskoj nauci) od Muhameda ibn Jakuba al Kulajnija al Razija, (umro 939.), koja je jedina od ove četiri zbirke koja sadrži odeljak o fundamentima religije (uṣul ad-din); "Man la yahđuruhu al faqih" (Onaj ko nema fakiha), od Muhameda ibn Babuya (umro 991.); "Tahdib al Ahkam" (Ispravljanje presuda) od šeika Muhameda al Tusija (umro 1067.) i "al Istibšar" (Oštrouman), istog autora".²³³Ovo su četiri rane zbirke, a kasnije su se pojavile i druge.

Večno će ostati dilema zašto Muhamed nije odredio svog naslednika za života, odnosno zašto ga nije odredio jasno i nedvosmisleno. Postoje mišljenja da to nije učinio da ne bi izazvao dublju podelu među muslimanima, da je smatrao da je besmrtn, zbog toga što je želeo da prepusti zajednici da odluči o tome ili jednostavno zato što je verovao da je prirodno i normalno da ga nasledi neko iz loze Hašemita, odnosno Ali. Ni za jedno od navedenih i ostala mišljenja nema čvrste potpore niti dokaza da naslednik nije određen baš iz tog ili nekog drugog razloga.

Istina, niko nikada nije sporio niti dovodio u sumnju izuzetnu bliskost između proroka i Alija, kojeg je Muhamed primio u svoju kuću kao dete, uzevši ga od svog strica. Ali je kao dete prihvatio islam. Jedine muške potomke Muhamed je dobio u unucima Hasanu i Huseinu, sinovima Alija i Fatime. Ima veliki broj dokaza o ovoj bliskosti dvojice ljudi, međutim, ni jedan nesporni o tome da je Muhamed odredio Alija za naslednika, bez obzira na brojne navode i pokušaje drugačijeg dokazivanja od strane šiita.

Postoje i mišljenja da se muslimani nisu podelili na glavne sekte pre Muhamedove smrti ili neposredno nakon toga, već nešto kasnije. Naime, ni prvi ni drugi kalif Abu Bakr i Omar, nisu u istoriji pominjani u negativnom kontekstu, što nije bio slučaj sa trećim po redu naslednikom Muhameda, Osmanom, kojeg su mnogi optuživali za nemuslimansko

232 Koje zbirke hadisa koriste suniti? Dostupno na <http://quranskaproturjecja.blogspot.rs/2015/01/koje-zbirke-hadisa-koriste-suniti.html> (pristupljeno 15.03.2015.).

233 Momen, Moojan. An Introduction to Shi'I Islam, str. 174

ponašanje, nepotizam, gramzivost i nebrigu za zajednicu, mada postoje i drugačija tumačenja i verovanja po kojima Osman ibn Afjan nije odstupao od primernog. On je bio jedan od desetoro kojima je prorok obećao raj i bio je oženjen dvema prorokovim kćerkama. Njegovo ubistvo bilo je katalizator nove, slobodno se može reći nasilne ere u islamskoj istoriji, ali se čak i u muslimanskim sunitskim spisima i knjigama može pronaći da je na najvažnije državne funkcije postavljao svoje rođake, kao što su bili Said bin al As, iz klana Umajada, rukovodio je finansijama; Abdulah bin Amer, brat od strica, guverner Basre; čitavo područje Šama je predao na upravljanje, takođe, Umajadu Muaviji; Mervan bin al Hukm je bio njegov lični sekretar, takođe bliski rođak itd.²³⁴ Nepotizam i druge greške tokom vladavine stvorili su mu neprijatelje od čije ruke je najzad i ubijen. Nikada zvanično nije obznanjeno ko je ubio kalifu Osmana, ali su kasnije mnogi upirali prstom na šiite. Ipak, ono što niko nije sporio je da nijednom od trojice prvih pravovernih kalifa nije moglo da se prigovori da na čelo kalifata nisu došli skoro jednoglasnim izborom, što je već kod četvrtog pravovernog kalifa Alija, dovođeno u pitanje, upravo od strane Osmanove loze Umajada, što je rezultiralo i prvim većim sukobom u islamu.

Kada je trećeg kalifa Osmana, nasledio Ali ibn Abu Talib, 656.g. prvi put je izbio otvoreni sukob u muslimanskoj zajednici. Već je rečeno da je Ali bio iz klana Hašemita, dok je Osman poticao iz klana Umajada, koji nisu blagonaklono prihvatili činjenicu da prvi čovek zajednice više ne bude iz njihovog klana. Vođa Umajada, Muavija, namesnik u Siriji, postao je glavni oponent Aliju, koji je stolovao u Kufi. Njihovo neslaganje koje je u jednom trenutku prešlo u oružani sukob naziva se Prvim građanskim ratom.²³⁵ Neki islamski teoretičari smatraju da je tek tada izbio sukob oko nasleđivanja, što je uslovalo podelu među muslimanima.

Period Prvog građanskog rata (656-661) i zatim Drugog (680-692), bilo je vreme kada se lomilo ko će konačno postati dominantan u islamskom svetu, "po prvi put su se javile osnovne sektaške podele u islamskoj zajednici—šiiti, haridžiti i suniti, odnosno,

أبو زيد شلابي. الخلفاء الراشدون، ص. 115 234

Abu Zajid Shabli. al Khulafa' al rašidun, pg. 115

235 Doner M. Fred. „Muhammed i halifat“ u Oksfordska istorija islama (priredio Espozito L. Džon), CLIO, Beograd 2002, (od str. 11. do 79) str. 30

pravoverni većinski ogranak islama čija je osnovna karakteristika bilo odbacivanje ključnih verovanja šiita i haridžita²³⁶.

Po ovom shvatanju, glavne sekte su, znači, nastale tek nekoliko decenija po Muhamedovoj smrti, što šiiti odbacuju, kao i jedan deo sunita. Istorijski posmatrano, muslimani se jesu podelili još 632.g. ali se o tome ćutalo ili u najmanju ruku to nije uticalo na raskol među njima sve dok Ali nije postao kalif, te se ovakav stav ne može ni odbaciti kao netačan. Muslimani su se, znači, podelili oko pitanja nasleđivanja, pitanja imamata. U tom trenutku to je bila isključivo politička podela, koja je tek u kasnijem periodu preobličena i u doktrinarnu. Smatram da se raskol nastao smrću proroka Muhameda u tom momentu nije mogao definisati nikako drugačije sem isključivo kao politički sukob oko vlasti, zato što za života prorokova nije bilo moguće bilo kakvo drugačije tumačenje islama sem njegovog ličnog tumačenja, odnosno Božjih reči kojima je prorok predstavio novu veru i okupljao nove vernike. Teoretičari islama, bilo sa sunitske, bilo sa šiitske strane, 632. godine nisu ni postojali da bi mogli da tumače sukob oko nasleđivanja, te kada se danas piše o tome da je sunitsko-šiitski raskol u samom početku nastao zbog doktrinarnih ili nekih drugih nepolitičkih razloga, to jednostavno ne bi moglo da bude tačno. Podela na sunite i šiite desila se prevashodno iz političkih motiva, zbog pitanja nasleđivanja vlasti.

Na političke motive su se nadovezivali ekonomski, jer onaj ko ima političku vlast ima i presudan uticaj nad vlasništvom materijalnih dobara i na sveukupan ekonomski život. Kako se islam brzo širio, tako je pristizalo i bogatstvo iz novoosvojenih oblasti, ubirani su porezi i takse od stanovništva u tim novoosvojenim regijama, bogatstvo se gomilalo, tako da je ekonomski motiv u borbi za nasledstvo na mestu vođe muslimana postajao neodvojiv od političkog motiva.

Problem nasleđivanja vlasti bio je glavno seme raskola između dve najveće muslimanske sekte i od tog vremena sukob između sunita i šiita postaje otvoren, uz odbijanje šiita da prihvate legitimitet sunitskih kalifa. Posle Abu Bakra, izabran je Omar, pa Osman, da bi četvrti bio i sam Ali ibn Abu Talib. Njih četvorica su u sunitskoj doktrini proglašeni pravovernim kalifima (rašidun).

236 Ibidem, str. 32

Institucija pravovernog kalifa je jedinstven sistem vladavine pri čemu je svaki od njih četvorice izabran po dotadašnjem beduinskom tradicionalnom izbornom sistemu, a nije postao kalif nasleđivanjem. Osnovni principi na kojima se zasnivala njihova vladavina, bilo u verskim ili drugim pitanjima, proisticala je iz Božjeg zakona (šarija, šerijat). Oni su sledili Božje reči (zapisane u međuvremenu u Kuranu) i prorokovu sunu. Tek nakon njih četvorice, novi vladari, iako su sebe proglašavali kalifama, nisu birani na tradicionalan način već su na vlast dolazili ili silom ili nasleđivanjem.

Za razliku od pristalica sune, šiiti su smatrali da vođe muslimanske zajednice mogu da budu samo oni koji potiču od Muhameda: Ali, Hasan, Husein i niz od još devet imama. Osnovni šiizam se sastoji od 12 imama koji počinju Alijem i završava se dvanaestim imamom Muhamed Mahdi al Muntazarom, poznatim kao Mahdi koji će se vratiti. Između prvog Alija i poslednjeg Mahdija (period od sredine 7. do druge polovine 9. veka) redom su, po šiitskom shvatanju, bili Hasan, Husein (od njega kreće loza svih narednih imama), Ali Zajn al Abidin, Muhamed al Bakir, Džafar al Sadik, Musa al Kazim, Ali al Rida, Muhamed al Džavad, Ali al Hadi, al Hasan al Askeri i poslednji Muhamed al Muntazar.²³⁷

Kada je Ali postao četvrti pravoverni kalif, šiiti su smatrali da je pravda najzad pobedila i da će Alija nasleđivati njegovi potomci. S njegovim izborom se, međutim, nije mirila sve jača dinastija Umajada, čiji je pripadnik bio treći kalif Osman, koji je ubijen i za čiju su smrt Umajadi krivili šiite. Guverner Sirije i lider Umajada Muavija, doveo je u pitanje Alijevo pravo da bude kalif. Pretila je opasnost da se građanski rat rasplamsa s neizvesnim posledicama (bilo je nekoliko otvorenih sukoba između dve suprotstavljene strane, kao što je ona kod Basre 656.g.), međutim, neposredno nakon što su se vojske jednih i drugih sukobile kod Rake (teritorija današnje Sirije) i nakon što je Muavijina vojska bila pred porazom, dogovoreno je da se sukob reši arbitražom, pri čemu je Muavijina strana bila lukavija i organizovanija, izbegavši poraz. Posledica izvršene arbitraže (postoje različite istorijske verzije o njenom toku), bila je da je Ali ubijen (navodno su ga ubili haridžiti, koji su hteli istovremeno da ubiju i Muaviju, što nije uspelo), a Muavija je osnovao prvi kalifat van Arabijskog poluostrva, Umajadski kalifat sa sedištem u Damasku, 661. godine koji je trajao do 750. g.

237 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str. 400

Kako je u sukobu između Alija i Muavije, ovaj drugi izašao kao pobednik?

Muavija je eksploatisao ubistvo Osmana, zahtevajući da Ali pronade i kazni ubice, ali i raspirujući razdor u Medini, šireći glasine da Ali ne želi da kazni ubice svog prethodnika. U Medini je više prorokovih Ansara nastupalo protiv Alija, okupljajući se oko prorokove žene Ajše. Najuticajniji među njima bili su Ajšina dva zeta Talha ibn Ubajdula i al Zubajr ibn al Avam. Glasine da Ali neće ili ne može da kazni Osmanove ubice pojačavale su razdor među stanovništvom i prenosile su se od Medine preko Meke, zatim Basre pa do Kufe. Najzad, došlo je i do sukoba Alijevih pristalica i pobunjenika koje su predvodili Ajša i dvojica njenih zetova. Odlučujuća bitka poznata kao Kamilja bitka, odigrala se u blizini Basre. Iako se Alijeva strana smatra pobednikom, još tu je Ali iskazao spremnost za kompromisima koji su ga kasnije stajali i kalifata i života. Takvim njegovim pomirljivim stavom, bez obzira na to što je u pitanju bila Ajša, najmlađa prorokova žena, mnogi u njegovim redovima nisu bili zadovoljni.²³⁸ U svakom slučaju, kada je posle neuspelih pregovora dve strane došlo do sukoba, pobunjenička vojska je bila potučena, a njeni vojni komandanti ubijeni. Bitka je dobila ovakav naziv zato što je Ajša jahala kamilu, čuvenu al Askar.²³⁹

Posle bitke Ali se smestio u Kufi u Iraku. Očekivao je da mu se Muavija zakune na vernost i o tome mu je slao pisma u Damask. Muavija je ostajao nem na njegove zahteve, jer se osećao dovoljno jakim znajući da Sirija stoji iza njega, a insistirajući istovremeno na tome da Ali najpre teba da pronade krivce i ubice kalifa Osmana. Govorio je da prvo treba kazniti ubice pa će se tek onda razgovarati o kalifatu. Takav stav je bio opravdanje za nedavanje zakletve na vernost i za dobijanje na vremenu u susret tada već izglednom sukobu sa Alijem za mesto prvog među muslimanima.²⁴⁰

Kako nije dobijao pozitivan odgovor, Ali je spremio vojsku za vojnu kampanju protiv Sirije. Sakupio je oko 50.000 ljudi, koji su duž Eufrata stigli do Sifina. Muavijina sirijska vojska je brojala oko 60.000 vojnika. Dve vojske su se sukobile posle obostranog oklevanja. Bitka kod Sifina trajala je tri dana. Trećeg dana postalo je jasno da će pobjeda pripasti Alijevoj iračkoj armadi. Muavija je ispoljio u tom trenutku veće diplomatsko

238 Maulvi, Abdul Aziz. *The Age of the Rightly-Guided Caliphs*, Ali ibn Abi Taalib, Darussalam, Rijad, 2012. str. 81-95

239 Ibidem

240 Najeebabadi, Akbar Shah. *The History of Islam (Volume One)*, str. 459-465.

umeće i umesto da poražen napusti bojno polje uspeo je da Ali prihvati arbitražu oko toga kome zaista treba da pripadne Kalifat.²⁴¹ Prilikom bitke u Sifinu, pristanak Alija i njegovih sledbenika na arbitražu uticao je na sled kasnijih dešavanja i ubistvo Alija. Naime, dve strane su se dogovorile da se iz redova svake od njih izabere po jedan predstavnik radi sprovođenja procesa arbitraže. Dogovoreno je da se odluka donese na bazi teksta svete knjige i prorokove sune. Usvojen je takozvani Sifinski protokol koji se sastojao od sedam tačaka u kojima je, između ostalog, određeno da će Alijevu (iračku) stranu predstavljati Abu Musa al Ašari, a Muavijinu (sirijsku) Amru ibn al As Gurši.²⁴²

Al Ašari je napravio fatalnu grešku time što je pristao na izjednačavanje pozicije Alija i Muavije, Alija, vođe vernika i Muavije, tada samo guvernera Sirije. Na taj način ih je doveo u položaj ravnopravnih kandidata na mesto kalifa. Zašto je on to učinio nije sasvim razjašnjeno, mada među nekim istoričarima vlada uverenje da je razlog to što nije bio potpuno uveren u Alijevo pravo na kalifat. Time je znatno oslabljen Alijin, a ojačan Muavijin položaj. Slabljenje pozicije Alija, zahvaljujući pogrešnom (ili namernom) delovanju njegovog predstavnika je tim više bilo čudnije što su njega već bili priznali Egipat, Jemen, Hidžaz i Horasan, a još nije samo Sirija koja je podržavala Muaviju.²⁴³

Zbog ovakvog pomirljivog stava i izražene spremnosti za kompromisima, ponovo je došlo do nezadovoljstva u redovima Alijine vojske. Posebno su bili nezadovoljni haridžiti koji su smatrali da arbitraža pripada jedino Bogu, a ne ljudima. Nezadovoljnike je predvodio izvesni Abdulah ibn Vahb, koji je sa svojim pristalicama vršio teror u oblasti Nahravana nad svima koji su podržavali Alija, koji se najzad otvoreno sukobio sa nezadovoljnima iz svojih redova i u bitki kod Nahravana ih porazio, da bi zatim u Kufi sačekao rezultat arbitraže.²⁴⁴

Sukobi sa haridžitima su oslabili Alijevu stranu, a ohrabрили Muavijinu, koja je u poslednjem trenutku od već izvesnog poraza došla u situaciju da se arbitražom odlučuje o pravu na vodstvo Kalifata. Haridžiti su napravili plan o likvidaciji i Alija i Muavije istog dana. Trojica njih, Abdul Rahman ibn Muljam, Al Buruk ibn Abdulah i Amr ibn Bakr al

241 Maulvi, Abdul Aziz. The Age of the Rightly-Guided Caliphs, Ali ibn Abi Taalib, str. 81-95

242 أنيس زكريا النصولي، الدولة الأموية في بلاد الشام، دار العراق للنشر، بغداد، 2002، ص. 32

Al Naşuli Anis Zekeriya. Al dawlat al Umawiya fi al Sham, Dar al I'raq Baġdad, 2012. pg. 32

243 Ibidem, 34-41

244 Hazleton, Lesley. After the Prophet, str. 141-143.

Tazmi, dogovorili su se da se u istom danu u petak 17. meseca Ramadana istovremeno tokom molitvi ubiju i Ali i Muavija, kao i Muavijin zastupnik Amru ibn al As, prvi u Kufi, drugi u Damasku, a treći u Fustatu (Kairo). Jedino je ibn Muljam uspeo u svom pokušaju i zajedno sa dvojicom pomagača ubio je Alija.²⁴⁵

Iako je već prethodno arbitražom odlučeno u korist Muavije, ubistvom Alija je i definitivno prekinuta dilema ko će postati kalif. Alijinom smrću okončao se period vlasti četvorice pravovernih kalifa i otpočeo jedan novi period u istoriji islama, osnovana je prva dinastija van Arabijskog poluostrva. Nasleđivanje vlasti posle Muavije više nije bilo izborom već direktnim nasleđstvom na osnovu krvne veze.

Alijevim ubistvom nije stabilizovana situacija na teritorijama na kojima su vladali muslimani, ali je u značajnoj meri prevagnula sirijska strana nad iračkom, tako da se i težište zbivanja prebacivalo ka Damasku. Još je neko vreme potrajala tenzija, najpre dok stariji Alijin sin Hasan, nije pristao da se odrekne pretenzija na mesto kalifa, a definitivno za jedan duži istorijski period nakon što je poginuo mlađi Alijev sin Husein, čija je pogibija predstavljala najvažniju i presudnu tačku u daljem produbljivanju raskola i razlika između sunita i šiita. Ali je vladao 4 godine, 9 meseci i 3 dana.²⁴⁶

Drugi period u razvoju islamske civilizacije i islamske države završen je Alijevim ubistvom. Prvi je bio vreme proroka Muhameda kada se uspostavljala i učvršćivala mlada islamska država, a ovaj drugi period vladavine četvorice pravovernih kalifa, Abu Bakra, Omara, Osmana i Alija. Karakter vlasti u vreme vladavine četvorice pravovernih kalifa je, takođe, bitan za dalje objašnjavanje i razumevanje razlaza među muslimanima, koje se nazrelo ubistvom Osmana, a definitivno pokazalo Alijevim stradanjem.

Kalif se smatrao naslednikom proroka. Vršio je istu vlast kao i prorok, ali nije posedovao njegovu proročku misiju. U sebi je objedinjavao svetovnu (emirat) i duhovnu vlast (imamat). Svoj legitimitet crpeo je iz Umme čije ga je autorizovano telo izabralo i on istovremeno predstavlja Ummu, odnosno narod i sprovodi Božju volju i Božje zakone, šerijat, pri čemu je njegova reč poslednja i konačna.²⁴⁷ Centar svih zbivanja bila je džamija

245 Maulvi, Abdul Aziz. The Age of the Rightly-Guided Caliphs, Ali ibn Abi Taalib, str. 139-140

246 Ibidem

247 أبو زيد شلبي. الخلفاء الراشدون. ص. 6

Abu Zayid Shabli. al Khulafa' al rashidun, pg. 6

gde je kalif obavljao svoje najvažnije poslove zato što je džamija Božji dom, a kalifa je i svetovni i duhovni vođa.

U doba četvorice pravovernih kalifa izvršna, zakonodavna i sudska vlast nisu bile razdvojene. Iako je imenovao sudije koji su sprovođili pravdu po šerijatu, poslednja odluka je bila njegova, jer je on bio vrhunski tumač Božjeg prava, šerijata. Isto je važno i za zakonodavnu i izvršnu vlast u okviru kojih je kalif postavljao određene ljude na određene funkcije, ali je konačna odluka bila njegova.

Omar bin al Hatab je uspostavio sistem upravljanja islamskim regionima, mada je principe uveo još Abu Bakr, šaljući vojsku u pohode i postavljajući komandanta vojske da upravlja osvojenim regionima. U doba Omara, imenovani su valije (guverneri) ili emiri, koji su u prvo vreme objedinjavali sva tri oblika vlasti u regionu u kome su vladali, ali je kasnije Omar podelio ova tri oblika vlasti i razdvojio ih. Emiru je ostavljeno da vrši izvršnu vlast, a bio je i verski vođa u tom regionu, dok su sudsku i zakonodavnu vlast obavljala druga imenovana lica.²⁴⁸

Pobedom Muavije nad Alijem, okončao se drugi period u razvoju islamske civilizacije, period četvorice pravovernih kalifa (rašiduna).

Prvi Alijev sin Hasan ređe se pominje, posebno u poređenju s bratom Huseinom, iako je on po šiitskoj istoriji bio drugi imam. Hasan je od strane pristalica Alija u Kufi u Iraku gde nisu priznavali Muaviju, proglašen kalifom, međutim, on nije ostavio ozbiljniji pečat u svojoj kratkotrajnoj „vladavini“ i više je zapamćen kao neko kome je bliži bio lagodan život i uživanje nego državni posao, što šiiti ne priznaju kao istorijsku istinu. On je navodno odustao od pretenzija na "presto" pod uticajem osnivača Umajadske dinastije, dobivši kao protivuslugu finansijsku kompenzaciju i prešavši da živi u Medini.²⁴⁹

Istovremeno, Muavija ibn Abi Sufjan, do tada namesnik u Siriji, proglasio je sebe novim kalifom. Narod Sirije ga je prihvatio kao "vođu vernika" i zakleo mu se na vernost. Muavija je ka Kufi navodno poveo oko 60.000 ljudi šaljući poruku Hasanu, da traži od njega da ga prihvati za kalifa i zakune mu se na vernost. Hasan je u susret Muavijinoj armadi poslao 40.000 svojih vojnika, a na putu je dobio informaciju (ispostavilo se netačnu) da je Kays ibn Sad ubijen i održao je govor svojim ljudima u kojem je rekao da on

248 Ibidem, 15-99.

249 Hazleton, Lesley. After the Prophet, str. 159-161.

ne želi rat i podele već mir i jedinstvo.²⁵⁰ Takav govor je izazvao novi revolt kod haridžita koji su Hasana optužili da je nevernik i čak ga fizički napali. Predanje kaže da se Hasan povukao, a Muavija mu je poslao izvesnog Abdulaha ibn Amira u mirovnu misiju, što se završilo Hasanovom porukom Muaviji da je spreman na mir i da odustaje u korist Muavije od svojih pretenzija da bude kalif, ali da za uzvrat postavlja određene uslove:

- Da mesto kalifa pripadne Muaviji ibn Abi Sufjanu; da muslimani imaju slobodu da posle Muavije slobodno izaberu novog kalifa; da Muavija neće stajati na putu Alijevim rođacima; da oni koji podržavaju Hasana i Huseina ne ispaštaju od njegove ruke; da oba ova brata i njihovi rođaci mogu da odu kuda žele i smeste se na bilo kom mestu; Muavija da se obaveže da šalje prihode Hasanu iz persijske provincije Ahvaz; Hasan da zadrži čitavu sadržinu trezora u Kufi i da bude slobodan da je troši po svojoj volji.²⁵¹

Navodno je Muavija nakon toga u Velikoj džamiji u Kufi primio zakletvu vernosti od Hasana i naroda Kufe, dok se Husein, Hasanov brat zakleo na vernost dan kasnije.²⁵²

Ovakvo sunitско tumačenje poklapa se sa prethodno iznetim da se Hasan odrekao pretenzija na mesto kalifa, te da je za to dobio sigurnost življenja i značajnu materijalnu kompenzaciju. Pored toga, ovakvim sunitским objašnjenjem negira se nastavak naslednog reda od Alija preko njegovih sinova, jer se već prvi sin odrekao svoje titule, a čak se i drugi sin Husein, simbol mučeništva šiita, po sunitском predanju zakleo na vernost Muaviji.

Naravno, sve ovo negira šiitska tradicija i njihovo predanje. Oni ne priznaju da su Hasan i Husein dali zakletvu na vernost Muaviji, već da su prvo jedan pa onda drugi vodili kalifate i bili drugi i treći imami. Šiitima se naročito ne dopadaju navodi koji nisu samo sunitски već i od strane nemuslimanskih istraživača da se Hasan nije ponašao po islamskim normama i da je bio neumeren u lagodnom životu i trošenju novca, a posebno da se odrekao imamata. Šiiti veruju da je Hasana narod u Kufi izabrao za kalifa na dan smrti njegovog oca Alija, a da je prvi ko mu se zakleo na vernost bio izvesni Kays ibn Sad bin Ubejda, i to sledećim rečima: "Kunem se na vernost tvojoj ruci prateći Božju knjigu i prorokovu sunu i vođen džihadom."²⁵³

250 Ibidem, str. 159

251 Ibidem

252 Ibidem, str. 163

253 Maulvi, Abdul Aziz. The Age of the Rightly-Guided Caliphs, Ali ibn Abi Taalib, str. 157-158

Ono što je nesporno, to je da je između Hasana i Muavije potpisan mirovni sporazum kojim je sprečeno dalje krvoproliće među muslimanima, te da se u sunitskoj tradiciji godina u kojoj je taj sporazum potpisan zove Godina ujedinjenja, kao i da se Hasan posle toga premestio iz Kufe u Medinu.²⁵⁴ Preminuo je, kako se veruje, pod dejstvom namernog trovanja od strane nepoznatih počinitelja.²⁵⁵

Raskol se još dublje pojačao pogibijom mlađeg Alijevog sina Huseina, kojeg su šiiti prihvatili kao trećeg imama. Njegov imamat, nepriznat od strane sunita trajao je oko deset godina. Za to vreme u Damasku na čelu Umajadskog kalifata bio je Muavija sve do poslednjih pola godine Huseinovog imamata, kada ga je zamenio sin Jezid. Muavija je ostao upamćen kao ličnost koja je vršila veliki pritisak na Huseina i njegov imamat u nastojanju da završi započeti posao sa Huseinovim ocem Alijem i da sasvim eliminiše potencijalnu pretnju od strane Alijevih, odnosno Huseinovih pristalica iz Iraka. I pored toga, Muavija pred kraj svoje vladavine nije tražio od Huseina da položi vernost Jezidu kojeg je proglasio za naslednika na tronu u Damasku.²⁵⁶ Šiiti veruju da je Muavija uviđao da bi sukob sa Huseinom mogao štetno da se odrazi po dinastiju Umajada i stabilnost njihove vladavine.

Nakon smrti Muavije, Jezid je ipak zahtevao da mu Husein položi zakletvu o čemu ga je obavestio Jezidov namesnik u Medini. Husein je tražio odlaganje odgovora uputivši se u Meku gde je ostao oko četiri meseca, međutim, iz Kufe i Iraka, koji se nisu slagali sa Umajadima, neprestano su stizali zahtevi Huseinu da dođe u Kufu i uspostavi sedište imamata u tom gradu gde je imao i najviše pristalica. "Teror" najpre Muavije, a zatim i kalifa Jezida bio je usmeren na taj region i veliki deo naroda je zbog toga očekivao dolazak imama Huseina koji bi, kako su se nadali, stao na čelo jedne šire pobune protiv Damaska.²⁵⁷

Husein je još neko vreme ostao u Meki, odlučivši najzad da se zaputi ka Kufi, iako je znao, po šiitskom verovanju, da će na tom putu biti izložen realnoj opasnosti da ga vojska Umajada ubije i konačno eliminiše kao potencijalnog i nepoželjnog protivnika.

U međuvremenu, Jezid je preduzeo brojne mere kako bi obezbedio da Husein uopšte ne stigne u Irak. Njegovi ljudi su u Kufi ubili Huseinovog namesnika, a na

254 Ibidem., str. 163-164

255 Ibidem

256 Tabatabai, Mohamed Hosein. Šiije u islamu, str. 187

257 Ibidem

sedamdesetak kilometara od Kufe, kod Kerbele, Jezidova vojska je opkolila Huseina i njegovu pratnju. Umajadska vojska je bila neuporedivo brojnija i posle osam dana opsade, dostigla je snagu od trideset hiljada ljudi.²⁵⁸ Uz imama Huseina je ostalo samo nekoliko desetina boraca, jer je on predložio svima koji nisu hteli da poginu pored njega da odu. Husein je i tada znao, tvrdi šiitsko predanje, da će sigurno poginuti, ali nije želeo ni da se preda niti da moli za milost, kao ni da položi zakletvu vernosti Jezidu. Takvo herojsko ponašanje Huseina je stvorilo poseban mit u šiizmu, dajući mu epitet revolta. "Šiizam je revolt: od imama Huseina u Kerbeli do ajatolaha Homeinija u Iranu, do Muktade el Sadra u Iraku i do Hasana Nasrale u Libanu. Šiizam je rekao: ne".²⁵⁹

Do borbe je došlo desetog dana muharema 680.g. Trideset hiljada vojnika napalo je Huseina, ubivši i njega i sedamdeset dvojicu njegovih najvernijih pratilaca. Muslimani su opet ubijali muslimane. Pogubljeno je i dvoje dece Huseinovog brata Hasana, te dvoje male dece Huseina, jedno od pet godina, drugo novorođenče. Zarobljeni su bolesni dvadesetdvogodišnji Huseinov sin Ali ibn Husein, koji je postao četvrti šiitski imam, njegov sin - Huseinov unuk, četvorogodišnji Mohamed ibn Ali (peti imam) i još jedan muški član porodice Hasan Musama, sin Huseinovog brata Hasana i istovremeno Huseinov zet. Naravno, zarobljene su i sve žene, uključujući i one iz harema. Svom porazu je dosta doprineo i sam Husein, koji se isključivo oslanjao na Kufijce, koji iako su mogli, nisu bili sasvim spremni da odbiju brojčano manju sirijsku vojsku. Osim toga, Husein nije davao nikakav značaj propagandnoj aktivnosti i njenom širenju među narodom, uljuljkujući se time da je dovoljno što mu se najveći deo muslimana u Iraku zakleo na vernost. Zanemario je dve važne oblasti u kojima su bili njegovi najbrojniji pobornici, odnosno pobornici njegovog oca - Jemen i Hidžaz.²⁶⁰

258 Ibidem, str. 188-189

259 Dabashi, Hamid. Shi`ism, a Religion of Protest, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2011. str. xiii

260 أنيس زكريا النصولي، الدولة الأموية في بلاد الشام، ص. 64-70

Al Naşuli Anis Zekeriya, Al dawlat al Umawiya fi al Sham, pg. 64-70

Slika br. 1 - Bitka kod Kerbele²⁶¹



Drugi period u razvoju islama bio je završen još pre ubistva Huseina, ubistvom njegovog oca Alija. Događaji vezani za Huseina samo su recidivi drugog perioda, jer je u to vreme već počeo treći period u razvoju islama, period Umajadskog i kasnije Abasidskog kalifata. Muslimanski svet se menjao velikom brzinom šireći se i na istok i na zapad, osvajajući nove teritorije i pridobijajući nove vernike na svim stranama. Islam se pokazao vrlo fleksibilnom i prihvatljivom verom na novoosvojenim teritorijama. To je i dalje bilo vreme u kojem su među muslimanima bili dominantni Arapi i to Arapi sa Arabijskog poluostrva, iako su i drugi narodi počeli da prihvataju mladu veru.

Centar moći i odlučivanja premeštao se iz kolvke islama Meke i Medine, preko Kufe i najzad osnivanjem Umajadske dinastije u Damask. Dotadašnji centri moći, iako su izgubili političku snagu, nastavili su da bivaju duhovno središte islama, što će ostati do današnjih dana.

Tokom drugog perioda razvoja islamske države zbili su se događaji koji su u narednim vekovima obeležili odnose među muslimanima toliko snažno da su posledice tih

261 Battle of Karbala, oil on canvas by Abbas Al-Musavi, c. late 19th–early 20th century. Brooklyn Museum/Corbis, dostupno na <http://www.britannica.com/event/Battle-of-Karbala> (pristupljeno 1.1.2016.)

dogadaja vidljive i aktuelne i u savremeno doba. Smatram da su među njima dva najvažnija: jedan je početak nasilja i sukoba unutar muslimanskih redova, a drugi podela muslimanskih vernika.

Sukobi među muslimanima nikada kasnije tokom istorije nisu prestali i iako su osnovni delovi šerijata Kuran i suna osuđivali međumuslimansko ubijanje, svedoci smo da možda nikada kao ranije ne postoji više sukoba u kojima jedni muslimani ubijaju druge muslimane. Pri tome, obrazloženja koja se nude kao opravdanja za ta ubijanja su iako različita, u suštini skoro isto obojena - borba za vlast i političku i ekonomsku dominaciju. Da pomenemo samo neka najkrvavija aktuelna žarišta: Libija, Sirija, Jemen, Irak.

Podela unutar muslimanskog korpusa do koje je došlo u vreme drugog perioda razvoja islamske države za čitav kasniji period označila je razlaz koji nije nikada razrešen i koji dodatno utiče na unutarmuslimansko nasilje, iako nasilje nije karakteristično samo između dve glavne grane već se dešava i unutar svake od njih, pretežno sunitske.

3.Ko i zašto prihvata šiitski islam

Reč šia na arapskom (شيعة), znači partija, grupa. Za Alijeve sledbenike se govorilo da su Šiat Ali, odnosno to su bili svi oni koji su stajali uz njega u borbama koje je vodio protiv Muavije. Kako je Ali imao dominantnu podršku u Iraku, tako su i njegovi sledbenici u to vreme uglavnom bili stanovnici Iraka, na prvom mestu grada Kufe.²⁶²

Ovaj irački grad je posle imamata Hasana i naročito Huseina, postao političko, kulturno i versko sedište šiizma. Skoro svi njegovi stanovnici bili su šiiti, a šiizam se brzo raširio po čitavom Iraku, postavši tamo većinska grana islama. Irak je i danas arapska zemlja sa većinskom šiitskom populacijom, ali i s najvećim brojem šiita u odnosu na sve druge arapske države. To je direktna posledica političke borbe za supremaciju sa Sirijom. Politički poraz Iraka od Sirije, odnosno Alija od Muavije i kasnije Huseinovo ubistvo za vreme Muavijinog sina Jezida, uticali su na to da se u Iraku razvije nešto drugačija doktrina od tradicionalne ortodoksne. To je bila jedna vrsta otpora Iraka Siriji i novom kalifatu s Damaskom kao centrom. Irak se nije mirio s porazom, međutim, u to vreme nije imao

262 Halm, Heinc. Shi'ism. (Trans. Janet Watson and Marian Hill Edinburgh), Columbia University Press, New York, 2nd edition 2004. str. 26

dovoljno vojne snage i drugih mogućnosti da se ponovo konfrontira sa Sirijom, pa je to činio kroz veru.

Šiizam se rodio i u svom prvom razvojnem periodu najpre širio među Arapima, a ne među Persijancima, iako se danas šiizam uglavnom povezuje sa Iranom. Arapski Irak je bio klevka šiizma, Kufa je postala prvi veliki verski centar ove grane islama. U kasnijim vekovima, a izrazito za vreme iranskih Safavida, šiitska islamska grana dobila je svoj konačni doktrinarni izgled. Arapi su iznedrili šiizam, a Persijanci su dali konačni doktrinarni oblik.²⁶³ Tek posle Iraka šiizam je počeo da se širi u Iranu. Persijanci (i svi drugi narodi) koji su prelazili na islam spadali su u kategoriju mavala (štićenici) i bili su u obavezi da plaćaju razne poreze centralnoj vlasti, čega su Arapi muslimani bili oslobođeni. Mavli su teško podnosili činjenicu da nisu ravnopravni sa muslimanima Arapima.

Umajjadi su bili striktno arapski kalifat u kome su ostali novoobraćenici na islam imali manja prava, uključujući i vrlo retka postavljenja na položaje u državnoj upravi. Finansiranje Umajjadske države se baziralo na taksama koje su plaćali mavli Persijanci i mavli iz redova drugih naroda. Mavli su izražavali nezadovoljstvo svojim drugorazrednim položajem, iako su bili muslimani, posebno što je islam propovedao jednakost među vernicima. Persijanci su prihvatajući šiizam to činili, između ostalog, i iz protesta i da bi se oduprli arapskoj dominaciji. Sa tradicionalno razvijenom kulturom, naukom i književnošću, Persijanci su kroz šiizam razvili jednu vrstu otpora prema Arapima i tek u šiizmu mogli su da budu svoji i specifični. Umajjanski arapski "šovinizam" bio je među važnim faktorima da Iranci prihvate šiizam.

"Šiizam je postao plašt za razne snage socijalnog i političkog nezadovoljstva. Arapi sa juga koristili su ga kao fasadu da bi izrazili svoj ponos i nezavisnost u odnosu na Arape sa severa. Među mešovitim iračkim stanovništvom šiitizam je pridobio nezadovoljne Persijance i doprineo usponu, za vladavine Abasida, jednog ekstremnog persijskog kulturnog nacionalističkog pokreta poznatog kao Subija. Ali, pošto su pripadnici ovog pokreta, koji je u početku bio arapski, postali pretežno ljudi nearapskog porekla, prvobitna politička motivacija dovela je do stvaranja verske sekte sa sopstvenom dogmom kao

263 Ibidem, str. 34-35

teološkim postulatom. Fundamentalni religijski impuls poticao je od nasilne smrti Huseina".²⁶⁴

Pokret Subija je nastao u Kufi, kao posledica, kako se veruje, griže savesti kod stanovnika Kufe što su tražili od Huseina da dođe i preuzme kalifat, a nisu mogli ili nisu hteli da spreče njegovo ubistvo u Kerbeli. Ova grupa se smatra "prvim atomom šiija".²⁶⁵ Njen osnivač je bio Sulejman ibn Sadr. Subije znači pokajnici, ljudi koji se kaju što nisu pomogli Huseinu i koji traže oprostaj. Ovaj pokret je radio u tajnosti. Ukorenili su kult žrtvovanja i samoodricanja. Njegovi pripadnici i osnivači bili su ljudi koji su se borili zajedno sa Alijem i stajali uz njega.²⁶⁶

Pored Iraka i Persije, šiizam je pronašao plodno tlo i u Jemenu, gde se šiitska sekta Zajdi odvojila od glavne šiitske grupe, praveći jednu od prvih podela u okviru šiizma.

Osim Jemena, šiizam se proširio i severnije na Arabijskom poluostrvu, u istočnoj oblasti današnje Saudijske Arabije, zatim Kuvajtu i posebno u Bahreinu. Šiizam se proširio i u Južnoj Aziji.

Oni Arapi koji su na Arabijskom poluostrvu prihvatili šiizam, činili su to zato što je njihov socijalni položaj bio lošiji nego kod većine ostalih Arapa u Umajadskom kalifatu, iako nisu bili mavli. Njihovo prihvatanje šiizma bio je jedan vid protesta što, mada muslimani i to muslimani Arapi, nisu prihvaćeni kao ravnopravni sa ostalim arapskim muslimanima.

U regionu Plodnog polumeseca, šiizam se razvio u Libanu i Siriji. U Libanu dominira većinska imamatska struja, ali ima i Druza i Alavita, dok su u Siriji šiiti pretežno Alaviti i Ismailiti, mada ima i Druza i pristalica imamatskog šiizma.

Šiizam su prihvatili svi oni muslimani koji su smatrali da izbor vođe muslimana mora da bude nasledan i da ide isključivo krvnom linijom prorokove porodice od Alija, preko njegovih sinova i dalje. To je bio osnovni razlog zbog čega su se muslimani, prvo muslimani Arapi, a zatim i drugi narodi opredeljivali za šiizam. Drugi razlozi su već navedeni. To su nezadovoljstvo položajem u odnosu na Arape, nezadovoljstvo

264 Rahman, Fazlur. Duh islama, Biblioteka Zenit, Izdavački zavod Jugoslavija i OOUR "Izdavačka delatnost" Izdavačke radne organizacije "Prosveta", Beograd, 1983. str. 240

265 Halm, Heinc. Shi`ism, str. 35.

266 Ibidem, str.35-39

ekonomskim stanjem i osećaj ekonomske zapostavljenosti, protest zbog izmeštanja centra muslimanske države iz Iraka u Siriju itd. Šiizam je sekta (sekte) koju su u stvari prihvatili svi koji su iz nekog razloga bili nezadovoljni i koji su želeli da iskažu svoje neslaganje prema vlasti Umajada. Nezadovoljstvo je postalo jedna od bitnih karakteristika šiizma, zajedno s nekim drugim osobenostima koje ovu granu islama čine specifičnom i drugačijom od ortodoksnog islama, bez obzira na to što i u okviru šiizma postoje brojne grupe koje se međusobno toliko razlikuju da su neke od njih sličnije suni nego glavnoj šiitskoj struji.

4.Umajadski i Abasidski kalifati i odnos sunita i šiita u njima

Razmatranje dve dinastije, odnosno dva kalifata nastala posle vladavine četvorice pravovernih kalifa, u ovom radu nas zanima onoliko koliko se to tiče odnosa sunita i šiita u njima. Oba kalifata su ostavila jak pečat u islamskoj istoriji, tokom njihovog postojanja ostvaren je ogroman napredak u širenju islama i osvajanju novih teritorija, ali i u razvoju nauke, književnosti i svih oblika umetnosti. U doba njihovog trajanja postavljene su osnove islamskog prava kroz razvoj nekoliko islamskih pravnih škola koje i danas funkcionišu. Proučavanje ova dva kalifata je naučni proces koji još uvek nije završen i zahteva uzimanje u obzir brojnih faktora koji su postojali pre njihovog osnivanja, za vreme njihovog trajanja i onih nastalih kao posledica njihove propasti. Stoga je naš cilj da se u okviru osnovne teme "Sunitsko-šiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka", u najkraćim i najosnovnijim crtama osvrnemo na ova dva kalifata samo iz ugla istorijskog razvoja sunitsko-šiitskih odnosa, kako bismo mogli da steknemo globalnu sliku o istoriji tih odnosa od njihovog nastanka do danas i kako bismo na taj način mogli da osvetlimo i objasnimo savremeni trenutak tih odnosa i tog raskola i sukoba, onoliko koliko je to bitno za bezbednost u regionu Bliskog istoka.

Postojanje Umajadskog i Abasidskog kalifata posmatram kao jedinstvenu fazu u razvoju islama, bez obzira na to što je postojala suštinska razlika u njihovom uređenju. Oni, po mom mišljenju, zajedno predstavljaju treću istorijsku fazu od nastanka islama. Prva je aktivnost proroka Muhameda, pojava islama i prve muslimanske države, druga je vreme

čtetvorice pravovernih kalifa Abu Bakra, Omara, Osmana i Alija, a ova dva kalifata su treća faza.

Sunitsko-šiiitski raskol nastao iz pretežno političkih motiva, tokom postojanja ova dva kalifata, poprimio je pored političkih i druge motive i elemente: ekonomske, socijalne, kulturne i religijske. U vreme vladavine ove dve dinastije došlo je do široke diversifikacije razlika između dve glavne struje islama.

Sam dolazak Umajadske dinastije na vlast i stvaranje Umajadskog kalifata bili su rezultat sukoba između Alija, četvrtog kalifa i Muavije, namesnika Sirije. Već je opisano kako je došlo do sukoba i kako se on završio. Pored toga što je Muavija pobedio Alija, Sirijci Iračane, i suna je pobedila šiiju. Suna je postala državna vera, šiizam opoziciona. Seme sukoba između dve islamske grane maksimalno je prokljalo tokom Umajada i Abasida. Od samog početka Umajadske dinastije šiiti su je doživljavali kao okupacionu i namernu da uništi šiite svuda gde je to moguće. Taj osećaj se izrazito pojačao ubistvom Huseina kod Kerbele, što je postalo najjača šiitska percepcija sunitskog odnosa prema njima. Šiiti period vladavine Umajada smatraju najcrnjim periodom u svojoj istoriji. Posebno smatraju da je doba osnivača Umajadske dinastije Muavije, bilo teško jer je to bio početni period u kome su rane od "preotimanja" kalifata od Alija, kako tvrde šiiti, bile još uvek sveže. "Muavijina dvadesetogodišnja vladavina bila je najteži period za šiizam, u kome šiiti nisu imali zaštitu, i od kojih je većina bila obeležena, pod sumnjom i progonom od strane vlasti".²⁶⁷

Uprkos dogovoru postignutom između Muavije i Hasana u kome je ovaj drugi izneo svoje uslove kako bi se povukao u Medinu, Umajadi nisu poštovali slovo dogovora. Hasanova i porodice njegovog brata Huseina i njihovih drugova nisu bile ostavljene na miru, nastavio se njihov progon i ubistva. "Većina šiita bila je primorana da se odrekne ili prokune Alija i da izrazi svoj prezir prema njemu. Ukoliko bi odbili, bili bi ubijeni".²⁶⁸

Ko su bili Umajadi i zašto je sukob umajadskih sunita sa šiitima toliko doprineo daljem rasplamsavanju međusobnog sukoba i mržnje?

Umajadski kalifat je bio prvi kalifat van teritorije Arabijskog poluostrva. Posle četvorice pravovernih kalifa, 661.g. u Damasku je ustoličena dinastija, koja je bila nastavak

267 Tabatabai, Mohamed Hosein. Šiije u islamu, str. 69

268 Ibidem, str. 68

muslimanskih osvajanja novih teritorija ali i posledica unutrašnjih borbi za prevlast. Osnivač Umajadske dinastije bio je Muavija, rođen u Meki, sin Abu Sufjana, koji je u početku bio jedan od najžešćih oponenta proroka za vreme njegovog proročkog delovanja. Abu Sufjan je bio poznati vođa u periodu džahilije, učestvovao je u nekim borbama Mekanaca protiv Muhamedove medinske vojske, da bi kasnije primio islam i postao zapisničar prorokovih otkrovenja, stekavši njegovo poverenje, a time i veliki uticaj među muslimanima, bez obzira na predistoriju njihovih odnosa.²⁶⁹

Već je rečeno da su Muhamed i Muavija pripadali plemenu Kurejša, ali iz različitih klanova. Muhamed je kao i Ali, bio iz klana Hašemita, dok je Muavija bio iz klana Umajada. Rivalstvo između dva ogranka Kurejšita postojalo je i pre nastanka islama, ali se aktivnošću proroka Muhameda dodatno pojačalo i produbilo. U suštini svega bila je vlast. Umajadi nisu blagonaklono gledali na Muhamedovu proročku aktivnost, za vreme njegovog boravka u Meki neprestano su nastojali da ga onemoguće i spreče u njegovim pozivima da se unište idoli i mnogoboštvo, široko prisutni među stanovnicima Meke. Zbog takvog neprijateljskog stava, Muhamed je i bio prinuđen da pobjegne iz Meke. Kasnije, međutim, kada se njegov položaj u Medini i okolini učvrstio, kada je većina mekanskih plemena prihvatila islam i Muhamedovo učenje, Umajadi iz Meke su i sami, bilo dobrovoljno ili iz oportunitizma prešli na islam i prihvatili Muhameda za vođu. Time, međutim, nisu prestale stare mržnje.

Nakon Muhamedove smrti, značaj i uloga Hašemita su opali, a snaga Umajada je ojačala. Još je drugi kalif Omar postavio Muaviju za namesnika u Siriji (Muavija je preuzeo mesto svog preminulog brata), što je potvrdio i treći kalif Osman, koji je, takođe, pripadao klanu Umajada. Time se uticaj Umajada proširio na osvojene teritorije u Siriji. Kada je Ali postao četvrti kalif, sukob se dodatno produbio. Umajadi nisu bili zadovoljni time što je prvi čovek muslimanske države ponovo jedan Hašemit, naročito što se verovalo da je kalifa Osmana ubio pripadnik Hašemita. S druge strane, šiiti nikada nisu prihvatili Muaviju kao pravog muslimanskog vođu. Smatrali su da je on, kao i njegov otac, prešao na islam iz koristoljublja, a ne iz uverenja, optuživali su ga da pije alkohol, da ne poštuje islamske zakone, da živi rasipničkim i životom nedostojnim muslimana. Šiiti smatraju da

أنيس زكريا النصولي، الدولة الأموية في بلاد الشام، ص. 19
Al Naşuli Anis Zekeriya, Al dawlat al Umawiya fi al Sham, pg. 19

muslimanski vođa mora da sublimira sve aspekte vlasti i političku i religijsku, što Muavija nije radio. "On jeste bio vrhovni zapovednik vernika (amir al mu`minin) i petkom je predvodio propoved, ali je to bila služba koju je mogao vršiti i najniži među muslimanima".²⁷⁰ "Kalifat je u stvari postao monarhija sa izrazito naglašenom političkom ulogom kalifa, koji je imao, prema sunitima, i sledeće dužnosti: zaštita i odbrana vjere i teritorije islama (naročito dvaju svetih mjesta Meke i Medine - al haramayn) i u slučaju potrebe objava svetog rata (jihad); postavljanje državnih službenika, ubiranje poreza i upravljanje državnim fondovima; kažnjavanje zlodjela i dijeljenje pravde".²⁷¹

Umajadska dinastija se učvrstila u Damasku i nakon što je ubijen drugi Alijev sin Husein, oslabio je šiitski otpor koji ni do tada nije bio organizovan. Ubistvo Huseina je ostavilo najdublji trag u šiitskoj doktrini dajući joj pečat mučeništva u pomen na njegovu mučeničku smrt, dok je umajadski kalifa Jezid za čije je doba Husein ubijen u istoriji islama ostao uglavnom jedino po tome poznat s obzirom na relativno kratku vladavinu.²⁷²

Tokom svoje vladavine Umajadi su brzo proširili vlast na velikoj teritoriji i zapadno i istočno. Na zapadu su došli do Maroka, a odatle su Arapi prešli i u Španiju. Na istoku su došli do granica Indije. Mlada vera se lako širila i poletna arapska muslimanska vojska je lako osvajala nove teritorije. Država je bila velika i bila je potrebna i nova administrativna organizacija kako bi se održao red u svim njenim delovima i kako bi se redovno i organizovano ubirali prihodi da bi mogla da se izdržava. Stvoren je profesionalni vojni sistem, administracija je dobila drugačiju podjelu, a arapski jezik je postao državni jezik. Iako su osvajane velike teritorije, nije popularisan prelazak na islam, a i oni koji su prihvatili novu veru i postajali muslimani nisu imali ista prava kao muslimani Arapi. Oni su se nazivali mavlima (klijenti) i među njima su bili svi nearapski narodi, najviše Persijanaca, ali i Egipćana, Berbera, Aramejaca i drugih. Razlog je bio pre svega ekonomski. Jedino muslimani Arapi nisu plaćali takse, dok su to morali da čine i pripadnici priznatih vera (Zimije - hrišćani i Jevreji), ali i novopreobraćenici mavli. Interes državne

270 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str. 178

271 أبو البركات السفي. شرح العمدة في عقيدة أهل السنة، المكتبة الأزهرية للتراث، بيروت، 2013 ص 179
Abu al Barakat al Safi. Sharah al u`mdat fi aqidat Ahl al-Sunnah, al Mekteba al Azhariya, lilturaṭ, Beyrut, 2013. pg. 179

272 Hiti Filip. Istorija Arapa, str. 179

د يوسف العث. الدولة الأموية. دار الفكر، دمشق، 1992. 165-183
Dr Yousef al A`ash. Al Dawla al Umawiya, Dar al Fikr, Dimashk, 1992. pg. 165-183

uprave je bio da se prikupi što više prihoda za izdržavanje države, a ne da što veći broj ljudi pređe na islam.²⁷³ "Čitava struktura arapske države temeljila se na pretpostavci, da će manjina Arapa vladati nad većinom poreskih platiša nemuslimana. Ekonomski izjednačiti Mavale značilo bi u isto vrijeme smanjiti prihode i povećati rashode. To bi moglo dovesti samo do potpunog sloma".²⁷⁴

Sve to je nailazilo na brojne teškoće i otpore. S jedne strane, nezadovoljni mavli, uglavnom Persijanci u Horasanu, želeli su da budu izjednačeni u pravima sa Arapima. S druge strane, bili su nezadovoljni i šiiti bez obzira na arapsku etničku pripadnost. Oni su postali ozbiljna i opasna opozicija vlastima u Damasku. Pored ove opozicije iz redova šiita i Persijanaca i ostalih mavalala u Horasanu, bilo je i drugih grupa nezadovoljnih vladavinom Umajada. Jedna takva grupa je krajem prve polovine 8. veka toliko ojačala da je stala na čelo koalicije koja je na kraju i srušila Umajadski kalifat i uspostavila svoj (Abasidi).²⁷⁵

Osim tih glavnih opozicionih grupacija ponovo su se pojavili i haridžiti²⁷⁶ za koje u literaturi postoje različiti podaci o tome da li je reč o istim haridžitima koji su ubili Alija, ili je u pitanju neka druga grupa ili grupe. U svakom slučaju, potomci tadašnjih haridžita danas se nazivaju Ibadije i ima ih u sadašnjoj Libiji i u Alžiru,²⁷⁷ kao i u Omanu gde su imali svoju državu (i danas su Ibadije u Omanu). Ibadije su bili opasnost i za narednu, Abasidsku dinastiju. Haridžiti su naročito imali uporište u Basri, dok je Kufa bila sedište šiita.²⁷⁸ Ovo su samo najvažnije opozicione grupacije koje su postojale u najvećem delu vladavine Umajada. Bilo je i puno drugih manjih grupa sa različitim stepenom uticaja, kao što je, na primer, bila sekta Murdžija, po veličini i snazi ne previše bitna, relativno umerena, ali je iz njenih redova ponikao osnivač jedne od četiri sunitske verske škole Abu Hanefija.²⁷⁹ Postojala je i grupa Zabiri, koju su činili neki stanovnici Kufre i Basre zajedno sa predstavnicima pojedinih plemena.²⁸⁰

274 Lewis, Bernard. Arapi u povijesti, str. 31

275 Hourani, Albert. A History of the Arab Peoples, str. 25-32

276 Ibidem, str. 30

277 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str. 234

278 193 د يوسف العث. الدولة الأموية، ص.

Dr Yousef al A'ash. Al Dawla al Umawiya, pg. 193

279 Hiti, Filip. Istorija Arapa, 234

280 193 د يوسف العث. الدولة الأموية، ص.

Dr Yousef al A'ash. Al Dawla al Umawiya, pg. 193

Fotografija br. 2 - Umajadska džamija u Damasku²⁸¹



Pred sam kraj Umajadske dinastije pojavilo se još nekoliko grupa koje su dale svoj doprinos rušenju Umajjada. Jedna od njih bio je pokret Zajida. Oni su važna sekta šiizma. Po njima, pravo na imamat su imali naslednici Fatimine dece (kćerka Alija). Vođa tog pokreta bio je Zajid ben Ali Husein. Pojavio se i pokret Džafarita, takođe, šiitska grupa, dodatno je ojačao šiitski pokret Ibadija (čime je šiitski opozicioni blok postao snažniji i brojniji iako ne jedinstven i organizovan), stvorena su i neka tajna udruženja, mada je tajnih udruženja bilo još od povlačenja drugog šiitskog imama Hasana.²⁸²

Sve vreme vladavine Umajjada šiiti su bili proganjana sekta. Postoji dilema oko toga da li je bio lošiji položaj mavalala ili šiita. Dok su prvi bili nezadovoljni zato što su gurnuti na nivo drugorazrednih muslimana iako su prešli na islam, šiiti su smatrani najozbiljnijom opasnošću za dinastiju i državu. Njihovo proganjanje, ugnjetavanje, nepriznavanje za ravnopravne, samo je još jače učvrstilo njihov otpor u Iraku. Koliko je pritisak prema njima bivao jači, toliko su mržnja i iščekivanje osвете prema Umajadima rasli. Oni nikada

281 Umayyad Mosque pictures, dostupno na

https://www.google.rs/?gws_rd=cr,ssl&ei=i0HdVvWSLYPM6ATM55vgBw#q=Oumayad+Mosque+pictures
(pristupljeno 2.1.2016.)

282 أنيس زكريا النصولي، الدولة الأموية في بلاد الشام، ص. 313-315

Al Naşuli Anis Zekeriya, Al dawlat al Umawiya fi al Sham, pg. 313-315.

Umajadima nisu oprostili "preotimanje" vlasti, a naročito ubistvo Huseinovo, kao što se nikada nisu pomirili s premeštanjem sedišta islamske države iz Iraka u Siriju.

Šiiti su učestvovali u više pobuna koje su podizane protiv umajadske vladavine. 740. godine je ugušena jedna od njihovih najvećih pobuna koju je predvodio jedan od potomaka Alija i Fatime. Oni, međutim, nisu još uvek bili dobro ili bolje je reći nisu bili nikako organizovani. Po prvi put su se nešto bolje organizovali u doba svog petog imama Muhameda ibn Ali Bakira u čije vreme je izbijalo najviše pobuna.²⁸³ "Otpor, što ga je izražavao šiizam, bio je više socijalna pobuna protiv arapske aristokracije, njenog vjerovanja, njene države i njenih pristaša, negoli nacionalna pobuna protiv Arapa".²⁸⁴

Pored te, uslovno rečeno, spoljne opozicije, i unutar same vladajuće dinastije bilo je sukoba, pretežno sukoba oko vlasti. Tada je usvojen sistem neposrednog porodičnog nasleđivanja mesta vladara (sin nasleđuje oca), mada je nasleđivanje u praksi poprimalo i drugačije oblike, ali je uvek ostajalo u krugu dinastije Umajada, bez obzira na to što su se na vlasti smenjivali različiti klanovi. Bilo je ukupno četrnaest umajadskih kalifa, koji su vladali u periodu od 661. do 750.g. sa različitim uspehom i nejednakom dužinom vladavine.²⁸⁵ Sukobi oko nasleđivanja bili su jedan od važnijih unutrašnjih uzroka slabljenja i kasnije propasti ove dinastije.

Razne struje u redovima arapskih plemena koja su pomogla Muaviji da osnuje dinastiju, počele su da se međusobno sukobljavaju oko vlasti i prihoda. Sukob je dominantno postojao između arapskih plemena koja su u nove oblasti došla iz različitih regiona poluostrva. Glavna podela bila je na ona koja su došla sa severa poluostrva i ona sa juga. Severna plemena su se pretežno naselila u Iraku, a južna u Siriji, mada je bilo i severnih u Siriji i južnih u Iraku. Netrpeljivost južnih i severnih Arabljana tradicionalno prisutna u postojbini još pre selidbe, prenela se i u novosvojene teritorije podrivajući temelje Umajadskog kalifata.²⁸⁶ Surevnjivost među ovim plemenima u velikoj meri generisana od strane centralne vlasti u Damasku, dala je ne mali doprinos u rušenju Umajada. Nedoslednost umajadskih kalifa ogledala se u tome što je većina njih podržavala jednu ili drugu stranu ovih plemena, a samo neznatan broj njih se trudio da bude neutralan.

283 Tabatabai, Mohamed Hosein. Šiije u islamu, str. 193

284 Lewis, Bernard. Arapi u povijesti, str. 32

285 Hourani, Albert. A History of the Arab Peoples, str. 25-32

286 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str. 262-263

Umajadska dinastija je na vlast došla zahvaljujući i podršci Jemenita, ali je poslednji umajadski kalif favorizovao severna plemena na račun Jemenita i ostalih južnoarapskih plemena, što je ove gurnulo u redove ionako brojnih nezadovoljnika zajedno sa šiitima, Abasidima i mavlima na čelu. Abasidi su vešto iskoristili neslogu i tradicionalno rivalstvo među arapskim plemenima kako bi što lakše srušili Umajadski kalifat.²⁸⁷ Da situacija po Umajade bude još teža, i u središtu rođenja islama Meki i Medini bilo je nezadovoljnih. Tamošnji verski ljudi činili su svojevrstu opoziciju Umajadima, ne slažući se sa promenom tradicionalnog arapskog društvenog uređenja. Oni nisu vojno ratovali protiv centralne vlasti ali su ratovali rečima.²⁸⁸

Istovremena koncentracija svih glavnih navedenih faktora vodila je ka propasti vlasti u Damasku. Centar otpora postao je Horasan, gde su Abasidi imali jako uporište. Najpoznatiji abasidski lideri tog vremena (kraj prve polovine osmog veka) bili su Bekir ben Mahan, Sulejman ben Kasir, Lahiz ben Garit i Kahtaba ben Šabib.²⁸⁹ Vođa pobune i glavni organizator bio je, međutim, Abu Muslim al Horasani, mladi preobraćeni Persijanac, koji je prihvatio šiitsku doktrinu. On je živeo u Mervu i kako mu je otac bio poznati trgovac koji je putovao ka Kufi i ostalim delovima Iraka, imao je poznanstva sa mnogim ljudima isto tako nezadovoljnim Umajadima. U saradnji sa abasidskim liderima i ostalim šiitima i mavlima, on je širio abasidsku davu u Horasanu. Koristeći se svađama između umajadskih Arapa u persijskim zemljama, uspešno je sprovodio politiku "zavadi pa vladaj", dodatno slabeći Umajade, čas potpirujući nezadovoljstvo jedne čas druge grupe plemena, još više produbljujući njihov sukob. Posebno je u tome bio uspešan pri "posredovanju" između južnih Jemenita i severnih Mudara u Horasanu (u Horasanu je bilo i severnih i južnih arabljanskih plemena). Na ruku mu je išla činjenica što je poslednji umajadski kalif Marvan ben Muhamed, potpuno marginalizovao Jemenite, ne dajući im mesta u vojnoj, administrativnoj i političkoj upravi, zbog toga što je Naser ben Sijar al Liti, guverner Horasana, bio u lošim odnosima sa Jemenitima. Abu Muslim je vešto iskoristio takvo ponašanje vlasti i pridobio Jemenite za abasidsku stvar okrenuvši ih protiv vlasti kalifa.

د يوسف العث. الدولة الأموية. ص 184-191 287

Dr Yousef al A'ash. Al Dawla al Umawiya, pg. 184-191

288 Bernard Lewis, Arapi u povijesti, str. 33

أنيس زكريا النصولي. الدولة الأموية في بلاد الشام. ص 318 289

Al Naşuli Anis Zekeriya, Al dawlat al Umawiya fi al Sham, pg. 318

Pored toga, Jemeniti i severna plemena su se međusobno borili oko dvadeset meseci, a Abu Muslim je radio na tome da se što više iscrpu tim sukobima. Abu Muslim je odradio svoj deo posla uspešno, te je Abu al Abas Abdulah "Krvnik", mogao da povede Abasidsku revoluciju sa udruženim snagama različitih verskih i političkih interesa, ali sa zajedničkom željom da se sruše Umajjadi. Zauzeo je središte Horasana Merv, a zatim i Kufu gde se proglasio prvim abasidskim kalifom 749.g. Njegov stric Abdulah predvodio je koalicionu vojsku koja je iste godina potukla umajadsku armiju kod reke al Zab. Poslednji umajadski kalif Marvan ben Muhamed, kasnije je uhvaćen u Kairu i ubijen. Posle toga, ostala je još Sirija koja se brzo predala, a Damask je to učinio aprila 750.g. kada je i zvanično prestao da postoji Umajadski kalifat. Abu al Abas Abdulah "Krvnik", koji je bio potomak prorokovog najmlađeg strica al Abasa, pobio je najveći deo umajadske vladajuće dinastije zbog čega je i dobio takav nadimak. Oni Umajadi koji su uspeali da pobegnu (Abdel Rahman) kasnije su osnovali Umajadsku državu u Španiji sa Granadom kao centrom.²⁹⁰

Bez obzira na to što je Umajadski kalifat doneo mnogo pozitivnog za arapski i muslimanski svet, bez obzira na to što se za vreme njegovog postojanja islam proširio, broj nezadovoljnih je bio sve veći. Pored stalno nezadovoljnih šiita, razočaranih mavala, posebno onih u Horasanu, rastućeg persijskog otpora protiv Arapa, Abasida spremnih za rušenje Umajada i preuzimanje vlasti, pored problema oko nasleđivanja i sukoba između arapskih plemena sa juga i severa Arabijskog poluostrva, postojali su i drugi faktori koji su ugrožavali stabilnost Umajadskog kalifata. Država je bila bolesna od korupcije. Pojedine grupe mavala su zahvaljujući svom bogatstvu mogle da budu izostavljene od obaveze plaćanja poreza, jer su lokalni umajadski vladari bili skloni korupciji. Pored toga, država je bila prevelika da bi centralistički sistem mogao da funkcioniše bez problema. Rubni delovi Kalifata bili su više pod upravom lokalnih grupa, plemena i moćnika nego što su poštovali centralnu vlast u Damasku. Umajadska država kao isključivo država Arapa, Arapa na vlasti, arapske vojske, arapske administracije i arapske beduinske kulture nije mogla da se izbori sa nabrojanim i drugim problemima.²⁹¹

أنيس زكريا النصولي، الدولة الأموية في بلاد الشام، ص. 112-114.
Al Naşuli Anis Zekeriya, Al dawlat al Umawiya fi al Sham, pg. 112-114.
د يوسف العث. الدولة الأموية، ص. 355-365.
Dr Yousef al A'ash. Al Dawla al Umawiya, pg. 355-365

Abasidsku revoluciju su u dužem vremenskom periodu mnogi pogrešno okvalifikovali kao revoluciju Persijanaca protiv Arapa. To nije bila revolucija Persijanaca protiv Arapa, već revolucija i mnogih Arapa i Persijanaca i drugih mavela protiv Umajadskog kalifata.²⁹² Ona bi se možda najpribližnije mogla okvalifikovati kao revolucija nezadovoljnih muslimana protiv Damaska, jer "rastući broj i jačanje muslimanske zajednice nisu bili u korist Umajada".²⁹³ To je zato što među pobunjenima nisu bili samo Persijanci, već i Arapi, posebno oni koji su došli sa juga Arabijskog poluostrva i nisu bili zadovoljni svojim položajem u Umajadskom kalifatu u poređenju sa severnim plemenima. Ali, pored njih, u pobuni su učestvovali i drugi mavli isto tako nezadovoljni kao mavli Persijanci. Reč je o Egipćanima, Iračanima, Sirijcima.²⁹⁴

Muslimanska zajednica je postala suviše velika da bi u njoj mogli da vladaju samo Arapi. Islam je propovedao jednakost među vernicima, a u Umajadskoj državi jednakost je značila samo jednakost među delom Arapa, onih koji su pripadnici Umajada, dok su svi drugi preobraćenici na islam, kao i znatan deo drugih Arapa, kao što su šiiti, ili deo Arapa u Omanu, bili građani drugog reda. Postepenim prelaskom Persijanaca na islam arapska vladavina nije mogla da opstane u istom obliku, pa iako su drugi Arapi nasledili Umajade, Abasidski kalifat više nije bio samo arapski već je postao muslimanski u kome su Arapi kasnije izgubili dominantan uticaj. Samo su dve stvari ostale onakve kakve su bile od početka islama, vera i jezik. Islam je ostao zvanična vera, a arapski jezik zvanični jezik kojim su se služili i Persijanci koji su postali glavni državni činovnici.

Propašću Umajadskog kalifata 750.g. završen je period arapske dominacije, a šiitski pokret, iako nejedinstven i sa brojnim šiizmima iznutra, ojačao je za vreme Umajada. Najpre, izdržao je i preživeo početni period vladavine Umajada kada je progon bio i najjači, naročito za vreme prvog vladara Muavije. Šiizam se proširio u Iraku našavši zgodno tlo među svima onima koji nisu bili zadovoljni svojim položajem pod Umajadima. Mada u osnovi arapski pokret, šiizam se u doba vladavine Umajada raširio i postao vrlo popularan i među drugim narodima koji su prelazili na islam. Propašću Umajadskog kalifata nije završena samo dominacija Arapa nego je i završena faza u kojoj su Arapi bili nosioci

أنيس زكريا النصولي، الدولة الأموية في بلاد الشام، ص. 330
Al Naşuli Anis Zekeriya, Al dawlat al Umawiya fi al Sham pg. 330
293 Hourani, Albert. A History of the Arab Peoples, str. 19
294 Lewis, Bernard. Arapi u povijesti, str. 37-38

šiiizma. Perjanice šiizma ubrzo su postali Persijanci, koji su u narednom periodu, za vreme Abasida i kasnije tokom persijske šiitske dinastije Safavida, postavili naučne teorijske osnove šiitske doktrine.

Abasidi su nasledili Umajjade postavši druga velika islamska dinastija nakon četvorice pravovernih kalifa. Promenom dinastija došlo je i do mnogih drugih promena. Raspao se savez nastao pred kraj Umajadskog kalifata, koji je izveo Abasidsku revoluciju. Šiiti su od saveznika postali smetnja novom kalifatu i opet brzo prešli u opoziciju. Iako su sa velikim entuzijazmom učestvovali u rušenju Umajadskog kalifata, očekujući da će njihove težnje biti ispunjene u Abasidskom kalifatu i da će Alijevi potomci najzad postati pravi vladari muslimanskog sveta, to se nije desilo i šiiti su, isto kao za vreme Umajada, počeli da dižu ustanke protiv nove vlasti, ali s neuspešnim krajem.

Zatim, muslimanska država više nije bila ekskluzivno arapska već je postala država svih muslimana. Arapski element se utopio u veliki broj novih muslimana neArapa, naroda koji su prihvatili islam i koji su tražili svoje ravnopravno mesto u muslimanskoj državi. Za razliku od Umajadskog kalifata u kome nije popularizovan prelazak na islam, u Abasidskom kalifatu je tekao drugačiji proces. "Do kraja 4. islamskog veka (10. vek posle Hrista) slika se promenila. Veliki deo populacije postao je muslimanski".²⁹⁵

U toku je bila istinska islamizacija države, narodi su prelazili na islam ili iz uverenja ili zato što na taj način nisu morali da plaćaju dažbine koje su plaćali nemuslimanski narodi. U tom procesu islamizacije, arapski element je prestao da bude dominantan. Persijanci su do desetog veka, prihvatajući islam, postali najbrojnija nacionalna skupina muslimana. Abasidski kalifat bio je u svojoj prvoj fazi pozornica brzog napretka iranskog elementa,²⁹⁶ a islam je postao globalna vera, te se za vreme Abasida najviše raširio.

Kasnije, u drugoj fazi postojanja Abasidskog kalifata, proces islamizacije obuhvatio je još jednu veliku i značajnu skupinu naroda pored već islamizovanih Arapa i Persijanaca-Turke. Time se još više izmešala struktura muslimanskog sveta i Abasidskog kalifata. Oni su počeli da se pojavljuju u Bagdadu još u vreme kalifa al Mamuna.²⁹⁷ Turci kao treća

295 Hourani, Albert. A History of the Arab Peoples, str. 47

حسن أحمد محمود, أحمد إبراهيم الشريف. العالم الإسلامي في العصر العباسي. دار الفكر العربي, القاهرة, 2005. ص. 67

Hasan Ahmed Mahmud, Ahmed Ibrahim al Sherif. Al a'lem al islami fi al A' sr al A' basi, Dar al Fikr, Al Qahira, 2005. pg. 67

297 Ibidem, 247

velika skupina naroda koja je prihvatila islam igraće važnu ulogu u daljem razvoju vere, ali će imati i snažan uticaj na sunitsko-šiiitske odnose u kasnijem islamskom periodu.

Naredna razlika u odnosu na Umajadski kalifat bila je ta da se granice države više nisu poklapale sa granicama rasprostiranja islama, odnosno Abasidski kalifat je bio uži od teritorija gde su živeli još neki drugi muslimanski narodi i gde su postojale muslimanske države nezavisne od Abasidskog kalifata. Umajadska dinastija je u okviru svojih granica okupljala sve muslimane, dok Abasidska nije.²⁹⁸ Centralna vlast Abasida nije bila u mogućnosti da kontroliše sve svoje teritorije. To nije bila u stanju ni Umajadska, ali za njeno doba se nisu stvarale nezavisne muslimanske države, kao što je to bilo kod Abasida. Tokom postojanja Abasidskog kalifata, oformljeno je više nezavisnih država, kao što su Umajadska u Španiji (zahvaljujući Abdel Rahmanu, jedinom preživlom potomku Umajada kojeg Abasidi nisu ubili), Safavidska u Iranu, Samanidska u Horasanu, Tulunidska u Egiptu, Aglabidska u Tunisu, Bujidska u Horasanu,²⁹⁹ Fatimidska u Egiptu. Te su države egzistirale paralelno sa Abasidskim kalifatom, neke samo formalno u njegovom sastavu, a neke čak i formalno nezavisne.

Postojala je razlika i u verskom smislu. Abasidi kao vladari nastojali su da pokažu kako su privrženiji veri nego Umajadi, koje su mnogi muslimani osuđivali zbog njihovog pretežno svetovnog karaktera vlasti. Kao potomci Muhamedovog najmlađeg strica, Abasidi su u prvoj fazi postojanja države pretendovali na to da je njihovo pravo da vladaju, jer vode poreklo od prorokove porodice, nastojeći da istaknu verski element u svojoj vladavini. Ova razlika je, međutim, bila samo kozmetička. U suštini, abasidski vladari nisu se više verski ponašali od umajadskih, njihova napadna privrženost verskim stvarima bila je samo maska za pridobijanje što veće popularnosti među narodom. "Njihov dolazak na vlast probudio je, makar u početku, nadu da je dinastija dovoljan garant za povratak čistom, izvornom islamu i značio je novu afirmaciju hašimitske vladarske loze. I tako, dok su dinastija i bogoslovi snevali o ostvarivanju teokratske, Božje države, inteligencija, pa čak i neke halife sa svojim dvorjanima i sinovima, često su svojim načinom života slali druge poruke. Oni nisu uživali samo u mladim, lepim, često i obrazovanim robinjama (ar. kijan, u stvari arapske hetere) i dečacima s tek nagaravljenim nausnicama (tako u poeziji tog vremena nastaje poseban žanr

298 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str. 269

299 Hourani, Albert. A History of the Arab Peoples, str. 38

o uživanju s dečacima, gulamijat), već i u vinu i drugim opaćinama koje vera osuđuje. Muslimanska aristokratija je – poput evropske renesansne aristokratije koja je davala prednost Epikurovoj bašti u odnosu na Getsimanski vrt - smatrala da su prijatniji senoviti vrtovi puni ruža i rumenih obraza, od hladnih i tamnih džamija".³⁰⁰ Nemuslimansko ili nedovoljno muslimansko ponašanje i vladanje (sa šiitskog stanovišta) abasidskih kalifa dodatno je iritiralo šiite.

Državni sistem je, takođe, bio drugačiji nego kod Umajada. Ustanovljena je funkcija vezira koji je često bio značajniji i uticajniji od kalifa. Vezirsku funkciju i druge najvažnije činovničke dužnosti u prvoj fazi države preuzeli su Persijanci koji su postali dominantni u državnoj službi. Promenjeno je i sedište države. Iz Sirije je prebačeno u Irak. Kufa je bila prestonica samo za vreme prvog abasidskog kalifa, da bi već drugi, al Mansur, izgradio novu prestonicu na mestu gde se nalazi današnji Bagdad. Irak je postao centar islamskog sveta, čije se težište pomerilo ka Horasanu i Persijancima, dok je Damask kao bivši glavni grad izgubio dotadašnji uticaj.³⁰¹

Samo ovih nekoliko elemenata pokazuje da promena Umajada Abasidima nije bila samo obična promena dinastije, već strukturna promena proširene islamske zajednice. Ono što je ostalo isto, međutim, bio je položaj šiita. Iako saveznici sa Abasidima prilikom izvođenja revolucije, šiiti su se ubrzo našli u istoj situaciji kao u vreme Umajada.

Prvi abasidski kalif je najpre ubio sve Umajade koji bi potencijalno mogli da mu predstavljaju pretnju kao kalifu, zatim je eliminisao vođe revolucije koji su mu pomogli da dođe na vlast, svog strica Abdulaha i lidera horasanskog Merva, Abu Muslima, da bi se na isti način obračunavao i sa šiitima. Savezništvo načinjeno da bi se srušili Umajadi trajalo je samo dok nije ostvaren zajednički interes. Tokom vladavine drugog abasidskog kalifa al Mansura, koji se smatra i stvarnim osnivačem dinastije, položaj šiita je ponovo počeo da biva sličan onom kao u doba Umajada. On je čak i premestio svoju prestonicu iz šiitske Kufe u Bagdad da ne bi bio pod uticajem šiita i u njihovoj blizini.

U vreme al Mamuna, sedmog abasidskog kalifa i sina Haruna al Rašida (za vreme ove dvojice kalifa Abasidski kalifat bio je na vrhuncu moći i dostigao ono što se u istoriji zove "zlatno doba"), položaj šiita se popravio toliko da je al Mamun, osmog šiitskog imama

300 Božović, Rade. Put islama, Službeni glasnik, Beograd, 2015. str. 202

301 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str. 271-273.

Ali ibn Musu, proglasio svojim nasljednikom, kako smatra šiitska historiografija.³⁰² Takvu šiitsku tvrdnju pobijaju drugi istraživači, pa tako F. Hiti kaže, ne da je al Mamun proglasio osmog šiitskog imama za svog nasljednika, već da je za sebe tvrdio da je on nasljednik osmog šiitskog imama.³⁰³ Činjenica je da je al Mamun dozvoljavao široke verske slobode i rasprave na verske teme, čime su šiiti osetili da možda ipak nisu uzalud učestvovali u dovođenju ove dinastije na vlast, bez obzira na dotadašnji odnos prema njima od nastanka Abasidskog kalifata.³⁰⁴ To je ipak bilo samo privremeno. Već za vreme desetog abasidskog kalifa, šiiti su ponovo postali proganjana strana. Kalif al Mutavakil je razorio Alijev grob u Nedžefu³⁰⁵ i Huseinov grob u Kerbeli.³⁰⁶ To je za šiite bila najveća uvreda koju su mogli da dožive i najbolji pokazatelj koliko su ugroženi, te da treba da se primire čekajući bolja vremena. Neki od šiitskih imama koji su živeli u doba Abasida imali su tragičan kraj. Za jedne od njih se tvrdi da su otrovani, za druge da su ubijeni.

Nisu stradali samo šiitski imami. Ista ili slična sudbina zadesila je i brojne druge istaknute šiite. Neki od njih su umrli u abasidskim zatvorima, drugi su bili ubijani trovanjem ili na neki drugi način, treći su pogubljeni. "Najteže progone šiiti su doživljavali za vreme kalifa al Mahdija. Svi oni za koje se znalo da su Alijevi sledbenici morali su godinama da žive na skrivenim mestima i za njih se saznalo tek kad bi umrli".³⁰⁷ Al Mahdi je bio treći po redu abasidski kalif.

Baš zbog svega toga, a kako bi preživeli ne odustajući od svoje vere i posvećenosti pravu Alija i njegovih potomaka na kalifat, šiiti su u Abasidskom kalifatu razvili još jednu specifičnost ove grane islama. Pošto su bili proganjani i ubijani, oni su usvojili način ponašanja koji se na arapskom jeziku zove takija (licemerstvo). To je značilo da su pred neprijateljem koji je najčešće bio abasidska vlast, imali obavezu da se pretvaraju da nisu šiiti uvek kada bi njihovi životi bili ugroženi samo i baš zbog toga što su šiiti. Ova

302 Tabatabai, Mohamed Hosein. Šiije u islamu, str. 74

303 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str.399

304 Tabatabai, Mohamed Hosein. Šiije u islamu, 74-75

305 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str. 399

306 Tabatabai, Mohamed Hosein. Šiije u islamu, str. 75

307 Goldziher, Ignaz. *Introducing to Islamic Theology and Law*, (Translated by Andras and Ruth Hamori), Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1981. (Originalno objavljeno 1910.g. u Heidelberg-u, prim. aut.) str. 170

karakteristika šiita je još jedna razlika između sune i šiije i našla je svoje mesto u šiitskoj teorijskoj doktrini.³⁰⁸

Uprkos svim pritiscima i proganjanjima, šiitska grana islama se širila i postajala sve jača. Šiizam je posebno ojačao u Horasanu među Persijancima, koji su preuzeli liderstvo u razvoju šiitske islamske misli. U Horasanu se 945.g. pojavila šiitska dinastija Bujida, koja je imala snažno uporište i u abasidskoj prestonici Bagdadu. Šiiti su se proširili i po Arabijskom poluostrvu ali i u Plodnom polumesecu.³⁰⁹ Bujidi su kao dinastija nastali od vojnih komandanata i iako su i dalje priznavali Abasidski kalifat, nisu priznavali abasidskog kalifa kao stvarnog vladara. To je bila posledica nemogućnosti centralne vlasti da održava efektivnu kontrolu nad svim delovima države, te su se mnogi lokalni guverneri praktično osamostalili mada su i dalje formalno priznavali vlast u Bagdadu.

Osim šiitskih Bujida, pojavili su se ili oživeli i drugi šiitski pokreti, kao što su "Ibadije koje su osnovale imamat u Omanu od sredine osmog do kraja devetog veka."³¹⁰ Kasnije su Ibadije osnovale još jednu dinastiju u Alžiru,³¹¹ zatim su to učinili Hamdanidi u Siriji tokom čitavog desetog veka. Nabrojane dinastije su formalno priznavale Kalifat u Bagdadu, ali bilo je onih šiitskih dinastija koje to nisu činile, kao što su Zajdi (imamat u Jemenu), a naročito Ismailiti koji su predstavljali najveću opasnost po Abasidski kalifat. Jedna grupa Ismailita stvorila je "neku vrstu republike u istočnoj Arabiji (Karmatije), a druga je zavlada u Magrebu".³¹² Pored toga, u Egiptu je stvorena najveća šiitska dinastija - Fatimidska.

S obzirom na različito poreklo šiitske populacije i različit položaj u odnosu na centralnu vlast, za vreme Abasidskog kalifata je, pored toga što je šiizam dobio svoj finalni oblik, on počeo i da se deli na razne grane, mada su se prve šiitske sekte pojavile ubrzo po nastanku šiizma. Iako su pristalice dvanaestorice brojčano ostali dominantni, došlo je do pojave mnogih šiitskih sekti koje su se delile po tome do kog imama su priznavale njegov legitimitet. Tako su nastali Ismailiti, Nusajrije (od doba Francuskog mandata se zovu Alaviti), Druzi, Karmatije, Zajdi i drugi. Karakter tih šiitskih sekti bio je različit. Postojale

308 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str. 400

309 Tabatabai, Mohamed Hosein. Šiije u islamu, str 75

310 Hourani, Albert. A History of the Arab Peoples, str. 39

311 Ibidem

312 Ibidem, str. 40

su one ekstremističke (Ghulat) u koje su spadali Nusajrije i Karmatije i u kojima se vođa sekte poistovećivao sa Bogom, prorokom Muhamedom ili Alijem, zatim sekte koje su nazivane Vakifa (Waqifa ili Waqifiyya - oni koji oklevaju ili zastaju), u kojima su njihove vođe tvrdile da pojedini imami nisu umrli, te tako nisu pristajali da priznaju narednog imama, pa onda sekte pod nazivom Katija (Qatiyya - oni koji su sigurni, ubeđeni), koji su suprotnost prethodnima i koji su bili sigurni u smrt nekog imama, tako da su odmah prihvatili narednog imama.³¹³ (Pitanje šiitskih podela i sekti obrađeno je u Trećem poglavlju).

U jedanaestom veku položaj šiizma opet je postao bolji zahvaljujući preokupiranosti centralne vlasti da održi pod kontrolom sve svoje provincije., što je bilo nemoguće, jer je država sve više i sve češće bivala ugrožena od strane naroda koji su pristizali sa istoka. Ti narodi su i srušili Abasidski kalifat. Mongoli su 1258.g. definitivno označili njegov kraj, mada su Turci to još ranije nagovestili, krajem desetog i početkom jedanaestog veka, privremeno prekinuvši vladavinu Abasida.

Kraj Abasidskog kalifata šiiti su dočekali u različitim pozicijama i na različitim teritorijama. Tamo gde ih je bilo najviše tamo je i njihov položaj bio najsigurniji, kao što je to bila teritorija današnjeg Irana. Šiitska doktrina je konačno definisana, pronašla je svoje mesto u islamu, ali je odnos sa sunitskom stranom i dalje išao promenljivim tokom. Mnogi suniti šiite uopšte nisu doživljavali kao muslimane i smatrali su ih otpadnicima od vere. Takav stav je i prejudicirao odnos prema njima. Sunitsko-šiitski raskol nastao još u doba nasleđivanja proroka Muhameda, opstao je i nadživeo i dve najveće islamske dinastije koje su postojale posle četvorice pravovernih kalifa. Protekli su vekovi, a sunitsko-šiitski odnos je samo poprimao nova neprijateljska obeležja, s različitim intenzitetom sukobljavanja, kako fizičkog tako i onog duhovnog.

313 Momen, Moojan. An Introduction to Shi'I Islam, str. 45

III

DOKTRINARNE RAZLIKE IZMEĐU SUNIZMA I ŠIIZMA I NJIHOV UTICAJ NA SUKOB

"Wilson (britanski sociolog Brayan R. Wilson, prim. aut.) smatra da sekte obično nastaju kao rezultat "previranja i sukoba koji se u okviru celine društva doživljavaju na različite načine" (Wilson, 1970, str. 31). Neposredni činioci koji podstiču sektaštvo dovode se, po njegovom mišljenju, u vezu s brzim promenama u društvu i njihovim uticajem na konkretne društvene grupacije...on uopšteno zaključuje da iznenadne promene stvaraju uslove za nastanak preobratilaštva. Dugotrajno stanje uskraćenosti predstavlja povoljnu klimu za revolucionarističke i introverzionističke sekte. Političke i društvene okolnosti u kojima sekte nastaju na posredan način utiču na njih. U neprijateljskom i netolerantnom okruženju, sekte obično deluju skriveno i same, što je razumljivo, zauzimaju neprijateljski stav prema društvu. Dešava se da se proganjanja izbegavaju stalnim seljenjem, a to izaziva potrebu organizovanja po komunama. Takve okolnosti stvaraju sklonost ka nastanku denominacija..."³¹⁴

"Aberli i Glok ističu da se u osnovi različitih vrsta sekti nalaze različita stanja relativne uskraćenosti. Izraz "relativna uskraćenost" ukazuje na činjenicu da se osećanje uskraćenosti uvek odnosi na neki nivo neispunjenih očekivanja...Aberli smatra da postoje četiri vrste uskraćenosti: u materijalnom pogledu, u pogledu društvenog položaja (ugleda), kad se ponašanje drugih ne smatra ispravnim i pravednim, i u pogledu osećanja lične vrednosti".³¹⁵

"Verske sekte i pokreti često su, međutim, više od reakcije na neku vrstu relativne uskraćenosti. Mogu da nude rešenja za probleme koja često nisu transcendentne prirode i sledbenicima sekte omogućavaju da u sopstvenoj situaciji otkriju smisao, a da istovremeno ostvare konkretne koristi u ovom svetu i životu. ...vrlo često nekim od svojih članova omogućuju da dođu na položaje koji podrazumevaju odgovornost i vlast i imaju statusno obeležje ..." ³¹⁶

314 Hamilton, Malkom. Sociologija religije, CLIO, Beograd, 2003. str. 390.

315 Ibidem, str. 391-392.

316 Ibidem, str. 393

1.Sunitska verska ideologija; sunitske doktrinarne škole

Suna i šiija se ne razlikuju u osnovnim i suštinskim pitanjima, jer oba pravca potiču iz istog izvora.³¹⁷ Dva glavna izvora islamskog zakonodavstva i zakonodavne prakse i kod jednih i drugih, a koji su i glavni izvori svih rituala su Kuran i tradicija (suna).

Konačna verzija svete knjige sačinjena je u vreme trećeg kalifa Osmana i oko toga nema nesaglasja između sunita i šiita.³¹⁸ Kuran je Božja, a ne Muhamedova reč, jer je on samo prenosio ono što mu je posredstvom anđela Gabrijela (Gavrila) iznosio Bog (Alah). Reči su prenošene na arapskom jeziku, Muhamed ih je pamtiio i dalje usmeno iznosio svojim pristalicama. Kuranski ajeti su sve do vremena trećeg kalifa Osmana, prenošeni isključivo usmeno. Iako su obe glavne grane islama priznale tu verziju Kurana stavljenu na papir u doba Osmana, suniti tvrde da postoje dokazi da je u početku šiiti nisu potpuno prihvatili.³¹⁹

Nastanak zvaničnog teksta Kurana nije bio jednostavan proces: od smrti proroka Muhameda prošlo je već više od jedne decenije; nije bilo mnogo onih koji su znali tekst čitavog Kurana napamet; u raznim bitkama poginuli su Muhamedovi drugovi koji su znali čitav tekst; većina je znala samo određene delove; javljale su i se brojne razlike u interpretaciji pojedinih delova ajeta. Kalifa Osman je oformio komisiju koja je prikupila sve pisane delove Kurana i kontaktirala one koji su znali delove Kurana napamet. Čak ni oko službene recenzije nije odmah bilo potpunog saglasja, ali je konačno i posle brojnih razlika u mišljenjima tekst ipak kodifikovan.³²⁰

„Kuran se mora u svome sadržaju i značenju, gledati analitički, a ne integralistički. To upućuje da se razlikuje više njegovih planova: na prvom mjestu su principi ili temelji islama, koji sadrže najvažnije jezgro islamske objave – jedinstvo Božje, apsolutnu Božju transcendenciju, kao i stavove i norme, koji su uvjetnost njegovog prihvaćanja i ispovijedanja. Na drugom mjestu je obredno-organizaciona strana islama, koja principe oživotvoruje u red praktičnih čina, pretvarajući tako idealni program

د.مصطفى الشكعة. اسلام بلا مذاهب، الدار المصرية اللبنانية القاهرة 2007 ص 5 317

Dr. Muṣṭafa al Shaka‘ a. Islam bila maḏahib, Dar al Maṣriya al Qahira, 2007. pg. 5

318 Momen, Moojan. “An Introduction to Shi’i Islam”, Yale University Press, New York and London, 1985. str 172

319 Ibidem

320 Smailagić, Nerkez. Uvod u Kuran, Medicinska naklada, Zagreb, 1975. str. XLIV-XLVIII

vjeroispovijedi u realni život zajednice....Konačno, postoji i plan lokalne prilagodljivosti islama, obzirom na jednostavnu činjenicu da je Kuran arapska objava, te da se, zbog toga, mora služiti i lokalnom običajnošću, da bi bio shvaćen od tadašnje neznabožačke arapske mase“³²¹.

Komentarisanje Kurana (tafsir) postalo je značajna oblast teologije i kod sunita i kod šiita. U tumačenju Kurana, međutim, već postoji i izvesna razlika između njih. Šiiti smatraju da kuranski stihovi (ajeti) ne mogu biti shvaćeni "neposredno samo na osnovu ljudske misli",³²² zato što obični ljudi nemaju sposobnost da razumeju njihovo unutrašnje, skriveno značenje. Jedino poslanici i imami koji su njihovi zastupnici na zemlji, imaju sposobnost da razumeju unutrašnje, ezoteričko značenje Kurana. Pored toga što mogu da ga shvate, oni su u stanju i da ga objasne običnim vernicima, koji će moći sami bez pomoći imama da prepoznaju ezoteričko značenje Kurana tek na Sudnji dan.³²³

Kod sunita je takvo posredništvo između kuranskih stihova i njihovog razumevanja s jedne, i vernika s druge strane, isključeno i neprihvatljivo. Suniti ne priznaju posredništvo između Kurana i vernika i ne prihvataju skriveno značenje Kurana.

Drugi zajednički izvor islama za oba glavna islamska pravca je tradicija (suna), koja se izražava kroz hadise, koje bismo mogli da opišemo kao tematske priče o nekom konkretnom događaju, načinu ponašanja ili izrečenim mislima proroka Muhameda. Kroz hadise je tematski obrađeno sve što se tiče života proroka. U islamu se razvila posebna nauka koja se bavi proučavanjem hadisa i naročito se cene oni verski autoriteti koji znaju napamet veliki broj hadisa. Suna izražena kroz hadise predstavlja način ponašanja proroka Muhameda, koji je idealan primer ponašanja za sve muslimane. Dotle se sunitska i šiitska doktrina uglavnom slažu.

Razlika među njima nastaje u tome što suniti pod sunom podrazumevaju samo hadise koji se odnose na proroka, "ponekad dopunjenih delima i tumačenjima Prorokovih pratilaca",³²⁴ dok šiiti u tradiciju i idealan primer ponašanja za muslimane ubrajaju ne samo hadise koji se odnose na Muhamedova dela, već i mnogo više one koji se tiču života i

321 Ibidem, str. IV

322 Tabatabai, Mohamed Hosein. Šiije u islamu, str 101

323 Ibidem

324 Kornel Dž. Vinsent. Plod Drveta saznanja, u Espozito L. Džon. Oksfordska istorija islama, CLIO Beograd, 2002 (od str. 81-122.) str. 91.

ponašanja Alija, kao i svih daljih imama. Za šiite su imami kao i Prorok bezgrešni i njihova tradicija (izgovorene reči i način ponašanja) se svrstava u istu ravan kao i prorokova. Šiiti hadise zovu i habar (khabar - informacija).³²⁵ Ovakvo šiitsko tumačenje tradicije izaziva konsternaciju kod sunita koji ga smatraju nepoštovanjem proroka i neislamskim odnosom prema veri, jer se na taj način izjednačuju prorok i drugi ljudi, što je za njih neprihvatljivo.

Hadisi su tokom vremena sakupljeni i sistematizovani. Hadis izgleda tako što se obavezno navode imena iz lanca prenošenja (isnad) Muhamedovih (i Alijevih i drugih imama kad su šiiti u pitanju) dela i ponašanja i teksta (matin) u kome se opisuje konkretno delo. Već smo naveli koje su sunitske zbirke prihvaćene kao najverodostojnije (str. 88-89.), s tim što al Buharijeva zbirka predstavlja najveći autoritet u sunitskom islamu na polju hadisa. U njima su lanac prenosilaca Muhamedovi Ashabi (drugovi).³²⁶ Za šiite su ispravniji oni hadisi čiji lanac čine imami, a ne prorokovi drugovi.³²⁷

Ne postoji stoprocentno saglasje među muslimanima u tome da su svi hadisi autentični, jer nisu sastavljeni za života proroka Muhameda, već dva - tri veka po njegovoj smrti. Zbog toga je, radi autentičnosti bilo od izuzetnog značaja navođenje lanca prenosilaca. Pored toga, kod sunita hadisi, odnosno suna, po značaju su ispod značenja Kurana, jer je Kuran reč Božja, a hadis uslovno rečeno reč Božjeg proroka Muhameda. Šiiti smatraju da se "hadis koji potiče direktno iz poslanikovih usta, ili nekoga od imama, prihvata kao Kuran".³²⁸

Bitna razlika između sunita i šiita je i u poimanju načina na koji je izvorna poruka kuranskog otkrovenja preneti islamskoj zajednici. Kako se tekst Kurana sve do njegove kanonizacije prenosio usmeno, slično je bilo i s načinom prenošenja hadisa o Muhamedovom životu, njegovim izrekama i ponašanju. Hadise su narednim generacijama najpre prenosili prvi sledbenici Muhameda. S obzirom na to da šiizam insistira na ezoteričnosti i Kurana i hadisa, samim tim i sune, oni smatraju da su isključivo Ali i drugi Muhamedovi krvni naslednici bili sposobni da autentično prenesu skrivena značenja Kurana i hadisa, tj. sune. Reč je dakle o tome kako izgleda lanac prenosilaca, te zavisno od toga postoje i razlike u zapisanim hadisima, jer su kod šiita jedini valjani hadisi oni koji se

325 Momen, Moojan. "An Introduction to Shi'i Islam", str. 173

326 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str. 359

327 Ibidem

328 Tabatabai, Mohamed Hosein. Šiije u islamu, str, 104

prenose linijom Muhamedovih krvnih srodnika. Uz to, šiiti idu i korak dalje pošto smatraju imame baštinicima Muhamedove duhovne vladavine, te onda i njihove izreke smatraju dopunama poslanikovih hadisa i sune, što je suprotno od sunituskog učenja, jer po njima, nema više hadisa posle Muhameda, kao što se i suna odnosila samo na njegov način života i ni na koga drugog. Iranski šiitski verski teoretičar Muhamed Hosein Tabatabai, međutim, hadise svih imama posle proroka Muhameda doživljava kao „nastavak zbirki hadisa vezanih za izreke samog poslanika. U mnogim šiitskim zbirkama hadisa, poslanikove i izreke imama su spojene“.³²⁹

Suniti ovakvo shvatanje tumače kao neislamsko i suprotno islamskoj tradiciji. Oni odbacuju šiitski stav da i imami imaju atribute koji pripadaju samo proroku. To utiče da razlike između „šita i sunita nisu samo političke, već i teološke i čak antropološke“.³³⁰

„Da bi se islam razumeo u potpunosti, mora se uvek imati na umu da je on, kao i druge religije, od početka u sebi sadržavao mogućnost različitih vrsta tumačenja“.³³¹

"U pogledu fundamentalnih elemenata vere (Uşul al din) i suniti i šiiti su saglasni oko tri principa: Tawhid, (Jedinstvo Boga), Nabuwwa (proroštvo) i Ma`ad (vaskrsenje, sudnji dan), dok šiiti imaju još dva fundamentalna principa: Imama (imamat) i `Adl (Božanska pravda)".³³²

Oko prvog fundamentalnog elementa vere, jedinstva Boga, nikada nije ni postojala razlika među muslimanima. Islam je monoteistička vera, jer priznaje postojanje samo jednog Boga. Svaki pokušaj negiranja ove činjenice predstavlja najveći i neoprostivi greh u islamu. Muslimanski izraz "Nema Boga do Boga" (La Illaha illallah) je isti u svim delovima muslimanskog sveta. To je prva i najveća dogma.³³³

Druga dogma, odnosno drugi fundamentalni element vere je proroštvo. Muhamed je bio prorok koji je predstavljao posrednika između Boga i vernika, prenoseći im Božje reči. Rečenica u kojoj muslimani svakodnevno izražavaju ovu dogmu je "Nema Boga do Boga, a Muhamed je Božji prorok" - "La Illaha illallah wa Mohammed rasullah". Treća

329 Tabatabai, Mohamed Hosein. Šiije u islamu, str. 25

330 Nasr, Vali. The Shia Revival, W.W. Norton and Company, New York, London, 2006. str 39

331 Tabatabai, Mohamed Hosein. Šiije u islamu, str. 21

332 Momen, Moojan. An Introduction to Shi`i Islam, str. 176

333 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str. 129.

zajednička dogma je sudnji dan (uskrснуće) o čemu postoje i kuranski stihovi. Oko ove dogme, takođe, nema fundamentalnih razlika.

Polazeći od navedenih stavova i principa, suniti i šiiti su izgradili svoje doktrinarne pravne škole. Suniti imaju četiri priznate versko pravne škole (madhab, mazhab, na arapskom), a šiiti Dvanaesterci jednu glavnu. Sunitske su nastale i dobile svoj konačni oblik u periodu od osmog do desetog veka. U razdoblju od dva veka došlo je do "stvaranja verskopравnih škola koje postoje i danas".³³⁴ Sve četiri su nazvane po svojim osnivačima.

Četiri priznate sunitske pravne škole su Hanefitska, Malikitska, Šafijska i Hanbalitska. Od sredine 10. veka te škole su se i institucionalizovale. Suštinske razlike među njima praktično ne postoje. Manjih razlika ima samo u načinu vršenja verskih obreda i u tome šta je u jednoj dozvoljeno, a u drugoj nije, kao i u obimu korišćenja nekih alternativnih pravnih izvora. Sve četiri sunitske pravne škole polaze od verovanja kao suštine islama. Verovanje (Iman) se sastoji iz šest osnova: verovanja u Boga; verovanja u anđele; verovanja u božanske knjige; verovanja u sve proroke; verovanja u sudnji dan i verovanja u sudbinu. Sve četiri pravne škole počivaju na pet stubova islama obaveznih za svakog muslimana:

1. Verovanje (Iman) ili Svedočenje (Šehada, Shehada) u jednog Boga - Nema Boga do Boga, Muhamed je Božji prorok (La Illaha illa allah wa Muhammad rasullah);
2. Molitva (Salat) - postoji pet obaveznih dnevnih molitvi;
3. Obavezna milostinja (Zekat);
4. Post (Siyam) tokom meseca Ramazana i
5. Hadžiluk (Haj, Hadž) u Meku³³⁵.

Prvi stub, verovanje u jednog Boga, izražava se tako što se izgovara navedena rečenica koja se ponavlja prilikom svake molitve, ali se izgovara i u raznim drugim prilikama. Vernik prvim delom izgovorene rečenice svedoči da postoji samo jedan Bog i da ne postoji njegov pandan. Drugim delom rečenice svedoči i potvrđuje da je Muhamed njegov prorok i ova cela rečenica izražava najveću dogmu islama.

334 Kamali, Hašim Muhamed. Zakon i društvo u Oksfordska istorija islama, Espozito L. Džon. (str. 123-172.) str. 129.

335 Ahmad, Shareef. Basic Principles of Islam, Darussalam, Rijad, 2003. str. 5

Drugi stub islama je molitva. To je ritualno iskazivanje pokornosti Bogu i verovanja u njega koje se izvodi određenim pokretima i u određeno vreme. Pet obaveznih dnevnih molitvi su fedžr (fejr - zora), zuhr (zuhr - podne), asr (a'sr - popodne), magreb (magreb - zalazak Sunca) i iša (i'sha - večernja molitva). Pravne škole detaljno propisuju šta sve vernik treba da uradi pred molitvu, tokom njenog izvođenja i posle nje. Tako na primer, vernik treba na molitvu da dođe i u nju da uđe čist u svakom pogledu, i fizičkom i u srcu (wudhu - opran, umiven). Ako ne postoji voda u blizini, vernik će upotrebiti čistu zemlju. Škole određuju i da li je čovek koji je trenutno bolestan, čist da bi mogao da vrši molitvu, odnosno da li žena koja ima mesečni ciklus može da se smatra čistom za predaju Bogu kroz molitvu ili ne. Vernici se okreću prema Kabi u Meki i samo se taj pravac prihvata kao ispravan. Zbog određenih uslova u kojima se vernici nalaze, prihvata se i kombinovana molitva između zuhra i asra i između magreba i iša molitve. Izuzetak važi za obavljanje ovih molitvi za vreme hadžiluka, tako da se dozvoljava kombinovana molitva zuhr i asr dok se vernici nalaze na platou Arafat, odnosno magreba i iša u istom danu, ali kasnije uveče kad se nađu u al Muzdalifi (područje u blizini Meke koje je jedno od obaveznih odredišta hodočasnika, kao što je i plato Arafat). Kombinovane molitve su dozvoljene i dok je vernik na putu. Naročito je važna molitva petkom (al jum'a, al džuma), s obzirom na to da je petak sveti dan. Postoje i posebna pravila za vršenje molitvi tokom sahrana i u nekim drugim situacijama.³³⁶

Treći stub islama u kome, takođe, nema razlike unutar korpusa sunitskih pravnih škola je zekat (obavezna milostinja, dobročinstvo). Smatra se da se davanjem zekata vernik približava Bogu i da će na drugom svetu biti nagrađen od Boga zbog svog dobročinstva. Izvršavanjem ovog stuba islama vernik uzdiže svoj status, iskazujući i islamsku solidarnost sa siromašnima. Škole predviđaju i ko su oni koji mogu primiti zekat. Postoji osam kategorija lica koja mogu da primaju zekat: siromašni (oni koji nemaju sredstva za život); oni koji nisu sasvim bez ičega ali raspolažu samo delom sredstava potrebnih za život; službenici koji sakupljaju zekat (određeni procenat radi naknade za taj posao ukoliko nemaju drugih prihoda); oni koji naginju islamu, a još nisu sasvim sigurni u svoju veru (kako bi shvatili veličinu i snagu islama); robovi i zarobljeni (sredstva se koriste za njihov

علي الارفاج. "ما لابد من معرفته عن الاسلام" دار السلام الرياض 2003 ص. 49-82 336
A' li al Arfaj. "Ma la buda min ma' arifatihu a' an al Islam", Darussalam, Rijad, 2003. pg. 49-82

otkup); oni koji su u dugovima; oni koji obavljaju Božju obavezu kao što su mudžahidi (borci) koji se bore u svetom ratu; putnici koji su na putu ostali bez ičega.³³⁷

Pravne škole uglavnom ne propisuju visinu vrednosti obavezne milostinje, sem u nekim slučajevima kad je reč o izuzetno bogatima. U Hanbalitskoj sunitskoj školi dominantnoj u Saudijskoj Arabiji, postoji odrednica kategorija bogatih za koje je određeno kolika treba da bude vrednost zekata koji daju, u zavisnosti od toga da li se daje u zlatu ili srebru, robu, hrani, živoj stoci ili posebno kamilama. Oni koji poseduju 40 ovaca treba da daju jednu ovcu godišnje, a oni koji poseduju preko određene količine zlata ili srebra dužni su da prilože 2,5% od vrednosti svake godine.³³⁸

Post (Siyam) je četvrti stub islama. On podrazumeva uzdržavanje od hrane, pića i seksualnih kontakata od izlaska do zalaska Sunca. Sprovodi se tokom meseca Ramazana. Za vreme posta vernik mora naročito primerno da se ponaša. Post je način pokoravanja Bogu i iskazivanja poštovanja prema njemu. Tada se obavlja i posebna molitva koja se naziva taravija (Tarawih), kada se recituju delovi Kurana. Sunitske škole precizno određuju ko je izuzet od posta i kada, kao i na koji način je post valjan. Isto tako, određeni su svi elementi posta u suni. Osim posta tokom meseca Ramazana, postoje i takozvani preporučeni postovi koji su naročito prihvaćeni u Hanbalitskoj školi: post tokom bilo kojih šest dana u mesecu Šavalu (mesec posle Ramazana), post ponedeljkom i utorkom, post tri dana svakog meseca, post prvih devet dana meseca Zu al Hidža, pa post u mesecu Muharemu.³³⁹ Versko zakonodavstvo propisuje i kada je zabranjeno postiti (van meseca Ramazana), daju se saveti kako se treba odnositi prema postu, kako da se ponašaju bolesni i putnici (postoje različite kategorije putnika), a predviđena je posebna milostinja koja se daje u hrani tokom meseca posta (Zakat al fiṭr).³⁴⁰

Peti stub islama je obavezni odlazak najmanje jednom u životu na hadžiluk (hodočašće) u Meku.

Imao sam priliku da provedem vreme u Saudijskoj Arabiji u doba sezone hadžiluka 2014.g. Kao nemusliman nisam mogao da putujem u Meku ali sam pratio

337 Al -Haj Saeed Bin Ahmed Al-Lootah, "The Essentials of Islam", Goodword Books, New Delhi, str. 60-64

338 علي الارفاج. "ما لا بد من معرفته عن الاسلام ص. 128-127.

A ' li al Arfaj. "Ma la buda min ma ' arifatihu a ' an al Islam", pg. 127-128.

339 Ibidem, str. 135

340 Ibidem, str. 129-153.

pripreme i sam tok hadžiluka. To je svakako jedan od najvažnijih godišnjih događaja u ovoj zemlji. Na jednom relativno malom prostoru okupi se preko dva miliona vernika iz oko 190 zemalja sveta. Organizacija hadžiluka je na vrlo visokom nivou, kako u pogledu načina izdavanja dozvola za dolazak na sveta mesta, tako i u smeštajnom, bezbednosnom i zdravstvenom pogledu. Uoči početka sezone, demonstrira se stepen spremnosti saudijskih specijalnih jedinica za suočavanje sa svakim oblikom bezbednosne pretnje, kao i organizovanost medicinskih službi zbog opasnosti od širenja zaraznih bolesti. Godina 2014. je naročito bila izazovna za organizatore, s obzirom na tek otpočelu vojnu kampanju protiv terorističke organizacije Islamska država u Iraku i Levantu u kojoj aktivno učestvuje i Saudijska Arabija. Osim toga, mesecima pre početka sezone aktuelni su bili virusi MERS i ebola. Organizacija je bila vrlo kvalitetna i pokazala koliko je država sposobna da odgovori potrebama hodočasnika i istovremeno otkloni moguće bezbednosne i zdravstvene izazove. Hadžiluk iz 2014.g. proglašen je najbolje organizovanim do sada. Za razliku od njega, na hadžiluku 2015.g. poginulo je preko 1000 vernika zbog stampea koji je usledio u Mini na putu ka "kamenovanju đavola". To je bio jedan od tragičnijih hadžiluka u novijoj istoriji.

Hadžiluk se smatra najvećim godišnjem okupljanjem muslimana i ima svoja pravila i obavezan tok i ritual kojih vernici moraju da se pridržavaju, ali pored hadžiluka kao obaveznog, koji se vrši samo u određeno doba godine (kalendar se pomera s obzirom na to da se primenjuje hidžranski, a ne gregorijanski kalendar), pre i posle njega tokom čitave godine moguće je obavljati tzv. umru, posetu svetim mestima. Umra, međutim, nema obavezujući karakter i bez obzira na broj umri, ne prihvata se kao zamena za hadžiluk.

Iako je ovih pet stubova islama relativno brzo definisano, teologija (kalam) kao nauka se razvijala i nastajala postepeno, ne kao plod sistemskog delovanja već kao posledica određenih događaja ili rasprava o nekom značajnom dešavanju, kao što je bio odnos Haridžita prema trećem pravovernom kalifu Osmanu, prema Umajadima kao dinastiji i prema Aliju, nakon što je pristao na arbitražu sa Muavijom. Haridžiti su ih ekskomunicirali i nisu ih više smatrali muslimanima, jer po njima samo Bog može da donosi odluke koje se tiču vladavine, a ne ljudi. Kako su oni energično bili protiv bilo kakve slobodne volje u tumačenju stvari koje po njima može samo Bog da tumači, kasnije

se razvila dugotrajna rasprava o tome da li postoji slobodna volja ili je verovanje isključivo poslušnost Bogu bez mogućnosti slobodnog delovanja.³⁴¹

Na osnovama razvijanja teologije, počela je da se formira i pravna nauka (fiqh, fikh) iz koje je proizašlo islamsko versko pravo (šerijat). Ona se konačno kanonizovala u osmom i devetom veku, tako da je do početka desetog veka već bilo definisano šta je to islamska pravna nauka i koje su njene osnovne pravne škole. „Šerijat je pre svega verski zakon, ali spada u one principe islamske verske tradicije koje je najteže slediti i koje verski zakoni teže da poistovete sa normativnim pravom islamskog društva, odnosno društva, politike i države: „din va daula (religija i država)". Već i Kuran kao verski tekst neposredno traži da se njegovim zahtevima uredi verski, ali istovremeno i društveni poredak. Rezultat je neprimetno spajanje religije i politike u islamu. Takav šerijat je svakako onaj momenat koji najviše karakteriše islam".³⁴²

Pravo u islamu je najrazvijenija nauka. Za vreme života proroka Muhameda, on je bio jedina osoba koja je određivala šta je dozvoljeno, šta zabranjeno, šta je u skladu s Božjim rečima, a šta ne. Nakon njegove smrti, hadisi o njegovom životu su počeli da se koriste kao sredstvo pravne nauke, istina tada još nerazvijene i neformirane. Tek posle četvorice pravovernih kalifa počeo je period koji bi mogao da se nazove klicom pravne nauke, mada je umajadski sistem primene prava kasnije dosta kritikovan. Osnova kritika je bila u tome da su uglavnom primenjivani dekreti kalifa u kombinaciji sa lokalnim običajima u raznim delovima kalifata. To je uticalo da se pravo različito percipira u zavisnosti od lokalnih običaja i načina tumačenja državnog službenika zaduženog za oblast prava u određenom regionu. Jedno je pravo vladalo u Damasku, a drugo u Medini, na primer. Tek posle Umajada, u vreme Abasada, pojavile su se konture, a nešto kasnije i konačni oblik islamskog prava. Tada su i nastale četiri sunitske pravne škole. "Četiri škole ili četiri mezheba, kako su nazivane, prihvaćene su putem idžme (konsenzus, prim. aut.) i one su međusobno jedna drugu uvažavale kao jednako ortodoksne. Podrobna istorija njihove interakcije tek treba da bude napisana. Ali, ne samo što među njima nema suštinske razlike u pitanjima pravosuđa, nego su i razlike u pojedinostima dobrim delom pretvorene u

341 Esposito L. John. Islam The Straight Path, International Islamic Publishing House, Rijad, 2010. 95-98.

342 Kincler, Klaus. Verski fundamentalizam, CLIO, Beograd, 2002. str. 73.

veliku meru jedinstva, zahvaljujući ograničenom idžtihadu, koji je i dalje bio dopušten i koji su teolozi i dalje praktikovali".³⁴³

Prva formirana sunitska škola je Hanefitska. Osnivač je imam Abu Hanifa, rođen u Kufi u Iraku. Njegovo pravo ime bilo je Abu Hanifa al Numan ben Sabit ben Zuti. Poreklom je bio Persijanac, umro je 767.g. u Bagdadu. U Kufi koja je tada bila jedan od najvažnijih islamskih centara je odrastao, stekao prva znanja o islamskoj nauci i izgradio prvu sunitsku pravnu školu. Zato se ona zove još i Kufska ili Iračka ili Škola mišljenja jer je Abu Hanifa, mišljenje (al ray, al raj) koje je još u doba Umajada, a po nekima još i u vreme četvorice pravovernih kalifa postojalo kao alternativni izvor verskog prava, uzdigao kao vrlo važan izvor šerijatskog prava. Za života je bio najpoštovaniji verski pravnik u Kufi, a jedan od najpoznatijih i najpriznatijih u čitavom islamskom svetu.³⁴⁴ Njegova škola je najraširenija u islamu i smatra se najtolerantnijom. Na Bliskom istoku se praktikuje u Turskoj, Iraku, Plodnom polumesecu i delu Egipta, a van toga na čitavom području Balkana i u Indiji. Ova škola kao i ostale tri sunitske, za najvažniji izvor verskog zakonodavstva priznaje Kuran, a posle njega sunu. Još za vreme četvorice pravovernih kalifa pojavila su se dva nova izvora prava, konsenzus (idžma, ijma) i analogija (kijas, qiyas). Ta četiri izvora prava priznaju sve sunitske pravne škole.³⁴⁵

Kod različitih autora postoji razlika oko toga da li je analogija (qiyas) potpuno različit izvor prava od mišljenja (al ray). Kod nekih autora se pronalazi da je mišljenje izvor prava koji se može donositi ili korišćenjem analogije ili uvažavanjem lokalnih običaja (Safar ben Abdel Rahman al Havalı - "Uşul al farq, al diyanat, al madhahib al fikriya" - Koreni razlika, vere, idejne škole), što bi značilo da su mišljenje i analogija jedna celina. To je ipak jedno od usamljenih mišljenja, jer se u islamskoj pravnoj nauci ova dva izvora uglavnom odvajaju. Tako profesor Abdulah Muhamed al Šami, u svojoj knjizi "al Taşri' a wa al fiqh" (Zakonodavstvo i islamsko pravo), navodi da je "mišljenje širi pojam od analogije i obuhvata istihsan i istislah."³⁴⁶ (Istislah je još jedan izvor prava koji je uglavnom

343 Rahman, Fazlur. Duh islama, str.125

344 Dr. Mustafa as-Siba'ee. The Sunnah and its Role in Islamic Legislation, Translated by Faisal ibn Muhammad Shafeeq, International Islamic Publishing House, Riyadh, 2008 str. 487-488

345 عبدالله محمد الشامي. التشريع في الفقه، المكتبة العصرية للطباعة و النشر، القاهرة، 2012. ص 37

A 'bdulah Muhamed al Shami. Al Tashria 'a fi al Fiqh, al Mekteba al Aşrija lil Taba 'a w al Nashr, al Qahira, 2012. pg. 37

346 Ibidem, 47

primenjivan u Malikitskoj školi, prim aut.). Većina, znači, smatra da je analogija različit izvor i to rigidniji od mišljenja, te ne dozvoljava preveliki individualni uticaj kao što je to slučaj kod mišljenja, na primer. U ovu većinu spada i poznati američki islamolog Džon Esposito, koji u svom delu "Islam The Straight Path", u vezi sa rasuđivanjem analogijom navodi da je "tokom razvoja islamskog prava rasuđivanje igralo značajnu ulogu pošto su kalife, sudije i najzad pravnici ili pravni naučnici tumačili pravo kada nisu postojali eksplicitno objavljeni tekstovi ili opšti konsenzus. Opšti naziv za pravno rasuđivanje ili interpretaciju je idžtihad (boriti se intelektualno). On dolazi iz istog korena kao džihad (borba na Božjem putu). Upotreba rasuđivanja (pravnog rasuđivanja ili interpretacije) dobila je brojne oblike i bila opisana različitim terminima: lično mišljenje (al ray), pravna diskrecija (istishan) i analogno zaključivanje (qiyas). Analogno zaključivanje je bilo najrestriktivniji sistemski oblik idžtihada".³⁴⁷

U svakom slučaju, analogija je način donošenja odluke o nekom konkretnom slučaju kojeg nema u osnovnim izvorima verskog prava Kuranu i suni, već verski pravnik izvlači zaključak na osnovu analogije sa nekim sličnim primerom iz Kurana ili sune. Ovaj izvor prava je kao i mišljenje (zastupamo stav da je reč o dva različita izvora prava iako prilično slična) uspešno razvio Abu Hanifa i on je, takođe, našao mesto u njegovoj školi. Ta škola je široko primenjivala ova dva izvora prava iz jednog lako objašnjivog razloga. U Kuranu i do tada prenošenim hadisima nije bilo dovoljno elemenata da se pokriju svi novi slučajevi na polju verskog prava koji su se pojavljivali u praksi. Stoga su pravnici morali da pribegavaju traženju sličnosti u Kuranu i suni (analogija) ili donošenju vlastitih mišljenja, ali bez mogućnosti da ona budu u suprotnosti sa Kuranom i sunom.³⁴⁸

Ako bismo pokušali da pojednostavimo objašnjenje razlike između analogije i mišljenja, mogli bismo da kažemo da se analogija striktno zasniva na traženju sličnosti sa nekim slučajem u Kuranu ili suni i da nema analogije ukoliko se ne pronade takva sličnost. Mišljenje je slobodnije tumačenje od analogije i ono se donosi na osnovu nemogućnosti pronalaženja odgovora za konkretan slučaj u dva osnovna izvora prava, Kuranu i suni, a zatim i u nemogućnosti da se analogijom pronade bar izvesna sličnost u Kuranu i suni. Tek

347 Esposito L. John. "Islam The Straight Path", str. 114

348 عبدالله محمد الشامي. التشريع في الفقه، ص 48

A 'bdulah Muhamed al Shami. Al Tashria 'a fi al Fiqh, pg. 48

kad se iscrpu sve te mogućnosti, pribegava se davanju mišljenja koje je u stvari originalni pravni zaključak i odnosi se na konkretan slučaj, ali postaje i pravilo za sve naredne slične slučajeve. Primetno je da kako se ide dalje od osnovnih izvora prava, sloboda juriste je sve veća, što nosi i opasnost da se mišljenjem i odstupi od osnova šerijatskog prava.

Mada priznato od većine muslimana, učenje Abu Hanife je bilo pod izvesnom dozom kontroverzi baš zbog njegovog insistiranja na dedukciji, odnosno donošenju zaključaka na osnovu analogije i mišljenja koji bi postajali pravilo. U procesu donošenja mišljenja, on je mogao da ga iznese i za slučajeve koji se u stvarnosti nisu desili ali se pretpostavlja da bi mogli da se dese. Stoga njegovu školu nazivaju i Školom pretpostavki.³⁴⁹ Broj novih verskih pravila koja je Abu Hanifa kanonizovao bio je veći nego u ostale tri sunitske pravne škole. Najveće zamerke onih koji se nisu slagali s njegovim učenjem bile su da je pretpostavio mišljenje i analogiju hadisima, te da nije imao pristup mnogim hadisima, tako da ih i nije mogao dovoljno koristiti kao izvor prava.³⁵⁰

Ova verska škola ima najtolerantniji pristup generalno, a prema ženama posebno. Po njenin uzusima nije obavezno da žena mora da bude pokrivena. Ženama se dozvoljava udaja čak i bez pristanka tzv. valija (čuvara), kao i to da bude skoro ravnopravna u braku sa mužem. Pravila ove pravne škole dozvoljavaju onima koji ne znaju arapski da se mole, odnosno izgovaraju molidbene rečenice na svom jeziku.

Naši ljudi s Balkana, naročito oni koji su bili u prilici da putuju po drugim zemljama u arapskom i islamskom svetu dobro znaju koliko je zaista Hanefitska škola koju praktikuju balkanski muslimani tolerantnija i fleksibilnija od svih drugih pravnih škola. Tek posle događaja iz devedestih godina kada je došlo do uticaja drugih škola na balkanske muslimane, počela je "ekstremizacija" na prostorima gde oni žive kao posledica sukoba sa katolicima i pravoslavicima sa istih prostora, ali i kao posledica uticaja iz nekih država van Balkana. Od tog doba studenti iz Bosne i Hercegovine a kasnije i iz Raške oblasti u sve većem broju odlaze na školovanje na islamskim univerzitetima po arapskim zemljama, vraćajući se odande pod uticajem doktrina koje važe u tim zemljama, a koje se razlikuju od Hanefitske pravne škole. "Balkanski muslimani koji su pripadali snažnim umerenim strujama u bivšoj Jugoslaviji, u velikoj meri predstavljali su sekularni deo zajednice. Stvar

349 Dr. Mustafa as-Siba`ee. The Sunnah and its Role in Islamic Legislation, str. 490-491

350 Ibidem, str. 500

se promenila sukobom u Bosni i na Kosovu, gde je data prilika ekstremnim elementima i ekstremnoj ulemi, kao i fundamentalističkim borcima da se rašire po regionu".³⁵¹

Abu Hanifa je napisao knjigu "Učitelj i učenik" (العالم و المتعلم – al 'alim wa al mt'alim), knjigu "Najveći fikh" (الفقه الأكبر – al Fikh al akbar) i čuveno pismo upućeno Osmanu al Batiju, basranskom verskom teoretičaru. U njima je zaokružio svoju pravnu doktrinu, a posebno analogiju i mišljenje. Njegov učenik bio je Abu Jusuf, koji je bio prvi sudija u islamu (imenovao ga je kalif al Hadi u Bagdadu), što je pomoglo da se proširi mazhab Abu Hanife.³⁵² On je u jednom svom delu "كتاب الخارج" (Kitab al kharij) dao osnove učenja Abu Hanife. Njegov učenik bio je i Muhamed ben al Hasan, (749-804), koji je učio od prethodne dvojice u Kufi. U svom delu "الجمع الصغير" (al Jam'a al saghir) obuhvatio je 1512 slučaja kijasa (qiyasa), a istihsan je pomenuo samo u dva slučaja.³⁵³

Postoji i enciklopedija hanefitskog fikha "بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع" (Bada' i al sana' i fi tartib al shara' i), koju je sastavio imam Aladin al Kasani 1192.g. Ova knjiga se smatra najboljim zbornikom Hanefitske škole.³⁵⁴

U literaturi se retko navodi da je Abu Hanifa, pored dva osnovna izvora prava (Kuran i suna) i tri na nižem nivou (konsenzus-ijm'a (idžma), analogija-qiyas, mišljenje-al ray), kao pravni izvor koristio i istihsan (pravna prihvatljivost, diskrecija juriste ili razmatranje) i urf (običaj, na osnovu ponavljanja koje je postalo pravilo). Iako je dosta kritikovan od pripadnika ostalih pravnih škola, i te škole su prihvatile izvore koje je on koristio.³⁵⁵

Konsenzus kao pravni izvor je naročito razvijen u Šafijskoj pravnoj školi, ali pored četiri glavna izvora i drugih alternativnih (al ray, istihsan), sve škole su manje više, onda kad nije bilo drugih izvora, primenjivale i običaje (urf) i javni interes (istislah).³⁵⁶ Konsenzusom se podrazumevalo da je čitava muslimanska zajednica istog stava

351 Tanasković, Darko. Panarapski dnevni list "al Šarq al Awsat", "Strah od pretvaranja država Balkana u teritoriju za regrutovanje" 29.09.2014.

352 عبدالله محمد الشامي. التشريع في الفقه, ص 93

A 'bdulah Muhamed al Shami. Al Tashria 'a fi al Fiqh, pg. 93

353 Ibidem, str. 94

354 بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع, عبدالله محمد الشامي

dostupno na <http://download-islamic-pdf-ebooks.com/freedownload8745> (pristupljeno 12.2.2015.).

355 عبدالله محمد الشامي. التشريع في الفقه, ص 39

A 'bdulah Muhamed al Shami. Al Tashria 'a fi al Fiqh, pg. 39.

356 Esposito L. John. Islam The Straight Path, str. 116

po nekom pravnom pitanju, odnosno da su Muhamedovi Ashabi jednoglasni oko nečega što se odnosi na pravno pitanje. Takvo njihovo jednoglasje pravnici su kasnije u slučaju potrebe i pod uslovom da to pitanje nije obradjeno u Kuranu i suni, usvajali kao pravilo. Onda kad nije bilo jednoglasja ili kolektivnog konsenzusa među Muhamedovim drugovima, već je više njih iznosilo različite stavove po nekom konkretnom pravnom pitanju, verski teoretičari bi se opredeljivali za stav onog Muhamedovog druga čije je mišljenje, po njima, najadekvatnije donosilo rešenje konkretnog slučaja.

Hanefitsku pravnu školu protežirali su vladari Abasidskog kalifata, jer se kroz nju stvarao privid da su za razliku od Umajada posvećeni veri i fikhu i da se njihova vladavina apsolutno zasniva na islamskom šerijatu. Kasnije ju je prihvatila i Osmanska država.

Druga škola po redu nastanka je Malikitska. Dobila je naziv po imamu Abu Abdulah Malik ben Anasu ben Malik ben Abi Amir al Asbahiju, koji je preminuo 795.g. On je bio učenik Abu Hanife, ali je odustao od te škole ne slažući se sa previše slobodnim donošenjem mišljenja. Njegova škola poznata je i kao Medinska ili Škola Hidžaza. Razlika između ove i prethodne škole je uslovljena i tradicijom koja je bila drugačija u Medini i Kufi. Medina je težila da bude što bliže izvornim Muhamedovim pravilima, tako da se mnogo više polagalo na hadise, odnosno sunu kao izvor prava nego što se to radilo u Hanefitskoj školi. Osim toga, mnogo više se vodilo računa o tradiciji, opet iz razloga što je Muhamed sa svojim drugovima proveo značajno vreme u Medini. Pripadnici ove škole su stoga težili ka tome da se prevashodno tradicija iz vremena Muhameda i njegovih Ashaba nađe u pravnim propisima.³⁵⁷ Osnivač ove škole Malik, sastavio je jednu obimnu zbirku hadisa, "Muwatta" (Poravnata staza), koja je bila "skup tradicije i prava,"³⁵⁸ odnosno, "kodifikacija suneta i skica prvih formula saglasnosti mišljenja (idžma) koje je vladalo u Medini i postalo pravilo Malikitske škole".³⁵⁹

Malik je bio dobar poznavalac hadisa i fikha. Kao i kod drugih škola, i u njegovoj je Kuran bio osnovni pravni izvor, a odmah iza njega suna proroka Muhameda. Pored dva osnovna izvora prava, u Malikitskoj školi zastupljeni su i konsenzus (idžma), analogija (qiyas), običaji (urf), kao i opšti interes (istislah) i pravna diskrecija (istihsan), ali ne i

عبدالله محمد الشامي. التشريع في الفقه. ص 97 357

A 'bdulah Muhamed al Shami. Al Tashria 'a fi al Fiqh, pg. 97

358 Esposito L. John. Islam The Straight Path, str. 107

359 Hiti, Filip. Istorija Arapa., str 361

mišljenje (al ray) za razliku od Hanefitske škole.³⁶⁰Ova škola se primenjuje u Severnoj Africi, uključujući i najveći deo Egipta, kao i u istočnom delu tog kontinenta.

Treću školu osnovao je Malikov učenik Abu Abdulah Muhamed ben Idris ben al Abas ben Osman ben Šafi, koja je po njemu nazvana Šafijska. Mnogi je smatraju nekom vrstom sredine između prve dve škole, liberalne Hanefitske koja je dopuštala dosta ličnog u tumačenju i donošenju zakona i konzervativne Malikitske koja je insistirala na Muhamedovoj suni i običajima grada Medine gde je Muhamed živeo deset godina. Šafi je rođen u Meki (po nekim izvorima u Gazi), a preminuo u Kairu gde je pored Bagdada najčešće i delovao. On i njegovi sledbenici su, kao i njegov učitelj Malik, mnogo polagali na sunu, odnosno hadise. Smatrao je da ako postoji hadis o nekom pitanju i ako je on autentičan, te ako lanac prenosilaca ide do proroka, onda on obavezno mora da bude primenjen i ne može se zaobilaziti. Tu je postojala razlika u odnosu na prve dve škole, jer je Abu Hanifa poznao relativno mali broj hadisa i nije imao kompletan uvid u njihov sadržaj (bar kako ističu njegovi kritičari), a Malik je hadise usklađivao sa medinskom tradicijom.³⁶¹Time je striktno ograničio "ulogu individualnog zaključivanja".³⁶²

Šafi i njegova škola su kao i ostale tri, u svom fikhu primenjivali dva osnovna i dva izvora iz druge kategorije izvora prava, znači, Kuran, sunu, idžmu i konsenzus, ali uz korišćenje mnogo više hadisa i intenzivnije fokusiranje na hadise. Suštinu svog učenja na bazi upotrebe ova četiri izvora prava Šafi je dao u knjizi "al Risala" (Pismo, poruka).³⁶³U svom učenju je potpuno odbacio istihsan koji je koristila Hanefitska škola, primenjujući jedan drugi izvor karakterističan samo za ovu školu, takozvani istishab. "To je dokaz koji uključuje pretpostavku kontinuiteta. Na primer, na osnovama istishaba, jednom zaključeni ugovor o prodaji pretpostavlja se da ostaje na snazi sve dok ne dođe do neke promene zasnovane na dokazu".³⁶⁴Drugim rečima, istishab predstavlja izvor prava koji se donosi na osnovu pretpostavke koja važi sve dok se ne pojave neke drugačije činjenice koje će nepobitno pokazati da situacija nije (više) onakva kakva je bila u trenutku donošenja

360 د.مصطفى الشكعة. اسلام بلا مذاهب, ص 429-435

Dr. Muştafa al Shaka ' a. Islam bila mađahib, pg. 429-435

361 Dr. Mu ş ıafa as-Siba`ee. The Sunnah and its Role in Islamic Legislation, str. 535-536

358 Esposito L. John. "Islam The Straight Path" str. 109

363 د.مصطفى الشكعة. اسلام بلا مذاهب, ص 456

Dr. Mustapha al Shaka. Islam bila madhahib, pg. 456

364 Dr. Mu ş ıafa as-Siba`ee. The Sunnah and its Role in Islamic Legislation, str. 537

pretpostavke.³⁶⁵ Šafi je možda više od svih ostavio najdublji pečat u islamskom fikhu, naročito zato što je toliko insistirao na hadisima čiji lanac prenosilaca vodi ka proroku Muhamedu, a iz regiona Bliskog istoka ovu školu sledi jedan deo Egipta, Jordana, Sirije, Libana, dok se većinski praktikuje u Aziji.

Četvrta pravna škola o kojoj će u ovom poglavlju nešto kasnije biti više reči je Hanbalitska. Osnovao ju je Abu Abdulah Ahmad ibn Hanbal al Šajbani. Rođen je u Bagdadu i kao student pohađao je nastavu Abu Hanefijevog nastavljača Abu Jusufa. Kasnije je proučavao hadise kod Šafija, a kod njega su to isto činili sastavljači dve najpoznatije sunitske zbirke hadisa Buhari i Muslim.³⁶⁶ Principi na kojima je bazirao svoju školu i učenje bili su isti kao i oni kod drugih pravnih škola: Kuran, suna, konsenzus i analogija, s tim što je u vezi sa ova poslednja dva bio mnogo restriktivniji od drugih. Dosta je polagao na sunu, te je uvažavao više čak i one hadise koji se nazivaju slabi (daif) od mišljenja ljudi (postoje tri vrste hadisa: šahih (autentičan, tačan); hasan (prihvatljiv, dobar) i daif (slab), u zavisnosti od toga koliko njihova verodostojnost u smislu lanca prenosilaca može da se dokaže).³⁶⁷ Sastavio je kapitalno delo na polju islamskog prava "al Musnad" u kome se nalazi oko 40.000 hadisa, podelivši knjigu na poglavlja tako da se svako poglavlje odnosi na hadise koji se tiču jednog Muhamedovog prijatelja, kao što je, na primer, bio Abu Bakr. Svaki hadis je morao direktno da vodi do proroka Muhameda.³⁶⁸ Analogiju je koristio samo u izuzetnim slučajevima, mada neki autori smatraju da je nije ni primenjivao, isto kao što nije primenjivao mišljenje ni istihsan.³⁶⁹ Što se tiče konsenzusa, smatrao je da se može prihvatiti samo ako je reč o konsenzusu Muhamedovih Ashaba, a i tada samo ako su svi oni saglasni, a ne ako bar jedan ima drugačiji stav. Nije priznavao konsenzus posle vremena Ashaba.³⁷⁰

365 460 د.مصطفى الشكعة. اسلام بلا مذاهب, ص

Dr. Mušafa al Shaka 'a. Islam bila ma dāhib, pg. 460

366 Dr. Mu š ʿafa as-Siba`ee. The Sunnah and its Role in Islamic Legislation, str. 539

367 Ibidem, str. 134

368 106 عبدالله محمد الشامي. التشريع في الفقه, ص

A 'bdulah Muhamed al Shami. Al Tashria 'a fi al Fiqh, pg.106

369 482 د.مصطفى الشكعة. اسلام بلا مذاهب, ص

Dr. Mušafa al Shaka 'a. Islam bila ma dāhib, Pg. 482

370 Ibidem str. 483

Njegovo učenje je postalo inspiracija za Vahabijski pokret koji je osnovao Muhamed ibn Abdul Vahab, a koji počiva na osnovama Hanbalitske škole dominantne u S. Arabiji. Vahabistički (vahabijski, vehabijski) pokret je u vreme svog nastanka crpeo svoje dodatno teorijsko obličje kroz učenje ibn Tajmije (14. vek).

Zaključak što se tiče četiri sunitske pravne škole bi se sveo na sledeće: sve četiri su priznate u islamskom svetu kao ravnopravne i verodostojne. Razlike među njima nisu suštinske. Sve četiri na prvo mesto kao izvor prava stavljaju Kuran. Zbog toga što u Kuranu nema mnogo pravnih propisa, nije moguće primenjivati ga na sve slučajeve koji se pojavljuju u praksi, te se kao kao drugi opšteprihvaćeni pravni izvor prihvata suna. Tu postoje nijansirane razlike među školama. Jedni se striktno pridržavaju hadisa koji vode direktno do proroka Muhameda, pa makar reč bila o hadisima koji po svojoj verodostojnosti nisu u grupi autentičnih (šahih) ili prihvatljivih, dobrih (hasan). To je slučaj u Hanbalitskoj školi. Ova, kao i Malikitska i Šafijska, sa izvesnim podozrenjem gledaju na Hanefitsku koja poštuje hadise, ali koja dozvoljava veliku pravnu slobodu korišćenjem mišljenja (al ray) i slobodne interpretacije pravnika. Ove tri škole smatraju da se pripadnici Hanefitske škole nisu dovoljno striktno pridržavali sune, odnosno hadisa. S druge strane, kada govorimo o specifičnostima, Malikitska škola dosta vodi računa o tradiciji grada Medine iz vremena kada je u njoj živeo i radio prorok Muhamed, dok Šafijska škola isto kao i Hanbalitska najjači akcenat stavlja na hadise.

Pokazatelj da se sve četiri škole smatraju ravnopravnim u sunitском islamu je da se sve četiri izučavaju na najpoznatijem islamskom univerzitetu al Azhar u Kairu.

Ako bismo davali gradaciju od najtolerantnije do najrigidnije, redosled bi izgledao ovako: najtolerantnija je Hanefitska, Malikitska i Šafijska su u sredini, a najkonzervativnija je Hanbalitska koja danas dominira u arapskim zemljama Zaliva.

"Do desetog veka bazični razvoj islamskog prava je bio završen. Opšti konsenzus (idžma, ijm'a) muslimanskih pravnika je bio da je islamsko pravo (islamski način života) zadovoljavajuće i sveobuhvatno opisano u svojim osnovnim principima i sačuvano u pravilima pravnih škola ili pravnih priručnika koje su objavile pravne škole. Takav stav je naveo mnoge da zakluče kako individualna interpretacija (idžtihad, ijtihad) prava više nije potrebna niti poželjna. Umesto toga, muslimani su jednostavno sledili ili imitirali (taqlid) prošlost, Božji zakon elaboriran od prethodnih pravnika. Pravnici nisu više želeli nova

rešenja ili proizvodili nova pravila i pravne knjige već su proučavali već uspostavljene pravne priručnike i pisali svoje komentare. Islamsko pravo kao produkt osnovnog dinamičnog i kreativnog procesa sada je težilo da postane fiksirano i institucionalizovano... promena ili inovacija se smatrala nepoželjnom devijacijom (bida, bida'). Biti optužen za inovaciju-devijaciju prava i prakse od strane zajednice bilo je ekvivalentno optužbi za herezu u hrišćanstvu".³⁷¹

Iako je razvoj u smislu inovacije verskog prava kanonizovan i zaustavljen, to ipak nije sasvim tačno ni striktno. Čak i danas, ili posebno danas, pripadnici uleme po čitavom islamskom svetu koriste fetvu, stavove o stvarima, koja su vrlo širokog dijapazona - iz svakodnevnog života, od usko pravnih do političkih. To često prelazi u parodiju, kao što je libijski vrhovni muftija S. Aal Garjani, izdao fetvu da islamističke snage "Zora Libije" ne smeju da prisustvuju mirovnoj konferenciji sa drugom zavađenom libijskom stranom uz posredništvo predstavnika Ujedinjenih nacija. Takvih primera ima nebrojeno puno, tako da se postavlja opravdana dilema da li fetva može da se prihvati kao izvor prava ili ne. O tome postoje sasvim oprečna mišljenja, ne samo među verskim pravnicima i teoretičarima, već i među nemuslimanskim ekspertima za islam i islamsko versko pravo.

2. Šiitska verska ideologija, osnovne postavke i škole

Šiiti kao pripadnici druge velike grane islama nisu monolitna grupa. Onako kako se šiizam odvojio od ortodoksnog islama, tako su se i od osnovne struje šiizma odvajale pojedine grupe. Najveća skupina šiita, međutim, pripada onim šiitima koji žive u Iranu, Iraku, Libanu, delom i Siriji, zatim Saudijskoj Arabiji, Bahreinu, Kuvajtu. Oni su pristalice dvanaestorice imama, nazivaju se Dvanaesterci, Džafariti (po Džafaritskoj pravnoj školi kojoj pripadaju), Duodecimali ili Imamatski šiiti.³⁷² Pored njih, u šiite spadaju Ismailiti, Druzi, Alaviti, Zajdi i još neke manje skupine. S obzirom na nesrazmernu brojčanu supremaciju Dvanaesteraca u odnosu na druge šiitske grupe, usmerenost u našem radu biće prevashodno na njih i njihovu pravnu školu, kao i na njihove odnose sa sunitima, jer je samo njihova škola zvanično priznata kao peta versko pravna škola u islamu.

371 Esposito L. John. "Islam The Straight Path, str. 116-117

د.مصطفى الشكعة. اسلام بلا مذاهب, ص 189

Dr. Muştafa al Shaka ' a. Islam bila mađahib. pg. 189

Suniti i šiiti su, već smo rekli, saglasni oko pet stubova islama (arkan al din) - svedočenje (šehada, shehada), molitva (salat, šalat), post (šiyam), obavezna milostinja (zekat) i hodočašće (hadž, haj). U svakom od stubova vere kod šiita, međutim, postoji izvesno razmimoilaženje od sunituskog načina vršenja verskih obreda (ibadeta).

Za Svedočenje smo naveli da šiiti na rečenicu Nema Boga do Boga, Muhamed je Božji prorok, dodaju i "Ali je njegov zastupnik".

Kod molitvi, šiiti za razliku od sunita koji imaju pet obaveznih molitvi (u nekim zemljama se izvode još jedna ili dve koje nemaju atribut obaveznosti), prihvataju i da je moguće izvesti samo tri molitve u toku dana. Pri tome se spajaju iste one molitve koje suniti spajaju kada se nalaze na platou Arafata ili u Muzdelimu. Razlika postoji i u pozivanju na molitvu. Šiiti ne upotrebljavaju deo u pozivu koji se izgovara za molitvu u zoru (fedžr, fejr) "molitva je bolja od sna" (as šalatu khayru min al naum).³⁷³

Kod šiita prilikom pranja ruku pre molitve "dozvoljeno je da voda može teći od lakta ka dlanovima, dok suna propisuje obrnuti pravac".³⁷⁴

Suniti se mole na specijalnim molitvenim tepisima, a šiitima je dozvoljeno da čelom neposredno dodiruju zemlju, s tim što se posebno ceni ako je u pitanju komad zemlje (pečenog blata) iz Kerbele gde je ubijen imam Husein.³⁷⁵

Kada je reč o ritualnoj praksi kod trećeg stuba islama, posta, suniti počinju sa iftarom nakon molitve magreb, dok šiiti čekaju da Sunce sasvim zađe.³⁷⁶

U ibadetu kod četvrtog stuba islama, zekatu, postoji razlika u tome ko sakuplja obaveznu milostinju. U sunitskim zemljama su državne institucije te koje se time bave. U Saudijskoj Arabiji, na primer, institucija zadužena za zekat je Ministarstvo finansija i nacionalne ekonomije u okviru kojeg postoji Direkcija za zekat i prihode. Ona deluje na osnovu zakona usvojenog početkom pedesetih godina.

Kod šiita odgovornost za prikupljanje zekata ima vrhovni mardži (mardži al taklid, taqlid). Reč je o vrhunskom šiitskom verskom stručnjaku kojeg slede vernici. Teoretski može da postoji samo jedan mardži al taklid, dok je u praksi drugačije i u svakom od šiitskih regiona ima više ovakvih stručnjaka koje podražavaju, odnosno slede vernici. Svi

373 Momen, Moojan. "An Introduction to Shi'I Islam", str. 178.

374 Ibidem, str. 179

375 Ibidem

376 Ibidem

oni koji slede jednog takvog verskog stručnjaka upravo njemu daju svoj prilog za zekat. To može da bude i mardži al taklid iz neke druge zemlje. Pripadnici libanskih Dvanaesteraca većinski slede iranskog verskog vođu. U okviru koncepta Vilayet al fakih (biće objašnjeno naknadno), libanski šiiti Dvanaesterci za vrhovnog mardži al taklida prihvataju imama Hamneija, kao što su ranije prihvatili imama Homeinija. To je jedan od razloga bliskosti Irana i libanskog Hizbulaha.³⁷⁷Naravno, ne idu libanski šiiti u Iran kako bi davali zekat. On se daje u Libanu šiitskim poverenicima za zekat koji ga prikupljaju u ime imama Hamneija.

Kod šiita se pored zekata kakav postoji u sunitском islamu, prikuplja i petina svih prihoda od pojedinaca ili kompanija, zato se i naziva "khums" (petina).³⁷⁸

Suština verskih rituala u pogledu petog stuba islama - hodočašća je ista i kod jednih i kod drugih. Obaveza je, kako svakog sunita, tako i šiita da obavi hodočašće u Meku, ali shvatanje šiitskog hodočašća je mnogo šire nego kod sunita. Šiiti pored obaveznog hodočašća u Meku vrše i hodočašće na grobove onih ličnosti iz istorije koji su ostavili duboki trag na nastanak i razvoj šiizma. Šiitski hodočasnici odlaze na grob proroka Muhameda, ali još više na grobove Alija, Huseina, Hasana, grobove svih imama, te grobove članova Huseinove porodice. Oni često koriste hodočašće u Meku da bi obišli grobove imama koji su sahranjeni na teritoriji Saudijske Arabije. Takvi odlasci su u prošlosti ne retko dovodili do burne reakcije domaće sunitske populacije koja kao i većina svih sunita takav fetišizam prema grobovima smatra neislamskim ponašanjem i idolopoklonstvom. Dešavalo se da izbiju i sukobi između lokalnih sunita i šiita posetilaca.

Najvažniji grobovi i svetilišta koja posećuju šiiti su Alijev grob u Nedžefu, Huseinov u Kerbeli, Muhamedov grob u Medini i grobovi dvanaest imama, među njima posebno imama Muse al Kazima (7. imam) i Muhameda al Takija (9. imam) u Bagdadu, Ali al Nakija (10. imam) i Hasana al Askarija (11. imam) u Samari, Ali al Reze (8. imam) u Mašhadu.³⁷⁹Šiiti idu na hodočašća i na grobove značajnih rođaka imama kao što je Huseinov brat Abas u Kerbeli.³⁸⁰ Među grobovima koje šiiti posebno poštuju su grobovi nekih žena, kao što je Zejneb, sestra Huseinova, koja je pratila odrubljenu glavu svog brata

377 Hamzeh, Nizar Ahmad. In *The Path of Hizbullah*, Syracuse University Press, Syracuse, New York, 2004. str. 32

378 Momen Moojan, "An Introduction to Shi'I Islam", str. 179-180.

379 Vali Nasr, *The Shia Revival*, str 55

380 Ibidem, str 54

do Damaska. Kasnije je i sama živela u Damasku, gde je i sahranjena. Njen grob je postao jedno od najvažnijih svetilišta šiita. U Damasku postoji džamija s njenim imenom Sejida Zejneb, u kojoj je i njen grob. Sirijska prestonica je sedište još nekih svetilišta šiita, kao što je deo u Umajadskoj džamiji u kome je navodno glava Rakije, Huseinove kćerke. Oba ova mesta (kao i mnoga druga šiitska sveta mesta u Siriji) tokom godine poseti na hiljade šiita, najviše onih iz Irana. Iranci dolaze tokom čitave godine i zaista iskazuju veliko poštovanje prema ovim, za njih svetim mestima. To je još jedna u nizu razlika između sunita i šiita, koji žene stavljaju na posebno mesto, upravo zbog Kerbele i uloge Huseinove sestre, ali i njene majke Fatime. Zato se kaže i da je šiizam "religija majčinih nada".³⁸¹ Hodočašća na šiitska sveta mesta su među šitima popularnija od hadžiluka u Meku.³⁸²

Šiiti veruju da smrtnici sahranjeni u senci grobova šiitskih značajnih ličnosti imaju brži prolaz na onaj drugi život. Veruju da su njihovi grobovi mesta duhovne milosti (baraka). U tom smislu najznačajniji je grob Alija u Nedžefu u Alijevoj džamiji sa zlatnom kupolom.³⁸³

Već smo izneli da kod prva tri fundamentalna principa islama (Božje jedinstvo, proroštvo i uskrsnuće) nema suštinskih razlika između sunita i šiita. Tu je kraj sličnosti.

Četvrti šiitski fundamentalni element vere je imamat. Imamat je najvažnija i najveća razlika između dve glavne islamske grane.³⁸⁴ Odgovor na pitanje zašto je tako doseže daleko u 7. vek u vreme smrti proroka Muhameda, kada se birao njegov naslednik. Šiiti smatraju da je prorok Muhamed još za života odredio Alija za svog naslednika. Njegova moralna snaga leži u tome, smatraju šiiti, što je on decidno određen za vođu muslimanske zajednice lično od proroka Muhameda. On je prvi šiitski imam i svaki sledeći imam je određivan za života svog prethodnika. U kontinuitetu leži i Alijev i legitimitet svih narednih imama. Položaj imama je Božji položaj isto kao što je i prorokov, te kao što je Bog izabrao onoga kojeg je on hteo da bude njegov poslanik i prenosi njegovu poruku, tako u šiitskom islamu i imam za života bira narednog imama zato što je to Božja volja.³⁸⁵

381 Dabashi, Hamid. Shi'ism, a Religion of Protest, str. xii

382 Esposito L. John. Islam, The Straight Path, str. 153

383 Nasr, Vali. The Shia Revival, W.W. Norton and Company, New York, London, 2006. str 55

384 194 ص. مصطفى الشكعة. اسلام بلا مذاهب.

Dr. Muštafa al Shaka' a. Islam bila mađahib, pg. 194

385 Ibidem, str. 191

Suniti ne priznaju ovakav način odabira vladara, koji se, po njima, ne određuje za života aktuelnog vladara, već se po njegovoj smrti konsenzusom zajednice bira njegov naslednik i to ne mora da bude njegov bliski srodnik, mada je i kod njih danas situacija u praksi drugačija. U S. Arabiji postoji prestolonaslednik, kao i zamenik prestolonaslednika.

Nesaglasje između sunizma i šiizma postoji i oko funkcije koju treba da obavlja prorokov naslednik. „Suniti smatraju da je prorokov naslednik nasleđivao samo njegovu ulogu lidera islamske zajednice, a ne i njegov poseban odnos sa Bogom“.³⁸⁶ Sunitsko shvatanje je da kalif ne mora da bude i duhovni vođa, već je dovoljno da se bavi islamskim redom. Šiiti smatraju da je imamat nerazdvojiv od pitanja „vilajeta ili esoteričke funkcije razjašnjavanja unutrašnjih tajni Svetog kurana i šerijata“.³⁸⁷ Naslednik prorokov nije u obavezi samo da rukovodi muslimanskom zajednicom, već mora istovremeno da bude „sposoban da tumači Božanski zakon i njegovo esoteričko značenje. Otuda on mora biti bez zabluda i grehova (masum, m‘ašwm) i mora biti izabran odozgo na osnovu Božanske zapovesti preko poslanika (S.A.).“³⁸⁸ To znači da Muhamedov naslednik, baš kao i sam Muhamed, nije zadužen samo za političko rukovođenje zajednicom, već je i „vrhovni sveštenik“, sublimirajući u sebi, uslovno rečeno, i sekularnu i versku vlast. Da bi neko mogao da bude imam, neophodno je da poseduje tri najvažnija atributa koja pripadaju samo imamima, a to su manšus, m‘ašwm i afđal al nas.³⁸⁹

Manšus znači da, kako je već navedeno, svaki naredni imam mora biti određen za života prethodnika. Kao što je prorok Muhamed, kako to tvrde šiiti, odredio Alija za svog naslednika, Ali je odredio Hasana, a ovaj Huseina itd. Odluka o nasledniku, po šiitskom verovanju, ne dolazi od strane samog imama, već od Boga, a imam je iznosi na osnovu Božje inspiracije i nadahnuća. Isto tako, nije moguće da postoje dva imama u isto vreme.

Drugi atribut imama je njegova nepogrešivost, m‘ašwm. Šiiti smatraju nepogrešivima od Muhameda do dvanaestog imama. Kod pristalica Dvanaestorice, kao što je to slučaj u Iranu, ovaj atribut se daje i zastupnicima dvanaestog imama na zemlji, sve do njegovog povratka i sudnjeg dana. To u praksi znači da su vrhovni iranski verski lideri, ajatolasi nepogrešivi. Ovakvo shvatanje nepogrešivosti imama suniti smatraju jeresom, jer

386 Todorović, Dragan. Hizbulah-Božja partija, Institut za političke studije, Beograd, 2010.str. 47

387 Tabatabai, Mohamed Hosein. Šiije u islamu, str. 23

388 Ibidem

389 Momen Moojan, “An Introduction to Shi’I Islam”, str. 153.

oni samo proroka Muhameda smatraju nepogrešivim, a već njegovi naslednici počev od Abu Bakra nisu posedovali ovaj atribut.

Aprila 2013.g. u Iranu se povela velika polemika oko pitanja nepogrešivosti imama. Iranski vrhovni imami su smatrani nepogrešivim i dodeljivao im se epitet m'aswm, iako to nije zvanično postojalo u iranskom ustavu. Hodžatolislam Mohsen Heydari, član iranskog Saveta eksperata izjavio je da iranski vrhovni lider nije nepogrešiv, s tim što se to ne odnosi samo na sadašnjeg lidera Hamneija, već i na prethodnog Homeinija. Kao Homeinijeva greška navedena je njegova odluka o imenovanju Abdola Ali Bazargana za prvog premijera posle Islamske revolucije.³⁹⁰ Iako se ovakva izjava može posmatrati u kontekstu tadašnje predizborne predsedničke kampanje u Iranu, ovo je bio prvi put da neki visoki iranski zvaničnik negira postojanje atributa nepogrešivosti iranskog imama.

Treći neophodni atribut koji mora da poseduje imam je da je najbolji od svih drugih ljudi - afdal al nas, jer jedino ako je bolji od drugih on može da predvodi muslimane.

Pored ova tri najvažnija, postoje i drugi atributi potrebni da bi neko postao imam: znanje (ilm, 'lm), pri čemu se misli i na versko i na opšte znanje, te duhovno vođstvo (vilaya, wilaya),³⁹¹ princip koji je posebno obradio imam Homeini u svojoj knjizi Vilajet al fakih. Pravednost (adl, 'dl) je peti element šiitskog verovanja. U šiizmu je svojstvo pravednosti posmatrano kao prirodno Božanskoj prirodi. Bog ne može da postupa na nepravedan način, jer je u njegovoj prirodi da bude pravedan. Samim tim i njegov zastupnik na zemlji, poslanik, odnosno imam, mora da bude pravedan i to zajedno sa imamatom predstavlja dopunske fundamentalne elemente vere kod šiita, koje suniti nemaju.

Onako kako to tumači Mohamed Hosein Tabatabai, rođen početkom 20. veka, "imamat i religijsko vođstvo u islamu mogu biti proučavani iz tri različite perspektive: iz perspektive islamskog upravljanja, islamskih učenja i regulative, i vođstva i poduka u duhovnom životu. Šiizam veruje da, s obzirom da je islamsko društvo u direktnoj zavisnosti od usmeravanja u svakom od ova tri aspekta, osoba koja ima ulogu pružanja tih poduka i

الشرق الأوسط. " مجلس الخبراء الايران يقيم أداء المرشد الأعلى ". 26.04.2013. العدد 12568 ص. 5 390
Al Sharq al Awsat, "Mejlis al khubara ' al Irani yuqim ada' al mrshid al a 'ali"26.04.2013. al a' dad 12568 pg. 5
391 Momen, Moojan. "An Introduction to Shi'I Islam", str.157

vođa je zajednice, u ovim oblastima od značaja za veru, mora biti postavljena od strane Boga i poslanika".³⁹²

Drugim rečima, Tabatabai je ukazao na to, a što je suština razlike u liderstvu između sunizma i šiizma, da uslovno rečeno, vladar, tj. vođa muslimanske zajednice koji je istovremeno i politički i verski vođa, ne mora da bude izabran konsenzusom kao kod sunita, već njegov izbor mora doći od Boga preko onoga ko je trenutno Božji zastupnik na zemlji, odnosno zastupnik poslanika. Muslimanska zajednica ni jednog trenutka ne može da ostane bez takvog vođe, imama. On mora da vodi lozu od proroka, preko Alija, on mora da bude imenovan od onoga ko je trenutno poslanik ili imam, u stvari, Bog je imenovao Muhameda za poslanika, ovaj Alija za naslednika i imama, Ali Hasana, svog starijeg sina, Hasan svog brata Huseina i tako sve do dvanaestog imama. Kasniji imami su, takođe, imenovani od Boga i oni su tu u iščekivanju povratka skrivenog dvanaestog imama.

Koliko je važno da se u svakom trenutku zna ko će biti naslednik, pokazuje i podatak da je prorok Muhamed uvek imenovao nekoga ko će ga zamenjivati u njegovom odsustvu, bilo koliko dugo da odsustvuje i bez obzira na to kuda odlazi (šiiti ovo navode kao potporu svog stava). Tabatabai ističe da poslanik i imam mogu da budu jedna ista ličnost, ali i ne moraju. Imam je "osoba koja ima dužnost da očuva i zaštiti Božansku poruku, nakon što je objavljena, i koja je od Boga odabrana za ovu dužnost, na isti način na koji se osoba koja nosi poslanički duh i ima dužnost primanja Božanskih naredbi i Božijih zakona, naziva poslanikom".³⁹³

Iako poslanik i imam mogu da budu jedna ličnost, ipak je jasna razlika između njih. Poslanik prima Božanske poruke, naredbe i zakone, koje zatim prenosi muslimanima i koji će se primenjivati u muslimanskom društvu, dok imam ne prima Božanske reči, on štiti one već primljene od strane poslanika, njegova misija je da odbrani i sprovede već objavljenu Božju poruku. Kad se Božja poruka jednom prenese preko proroka, ovaj više i ne mora fizički da bude među ljudima, jer je tu imam da štiti objavljenu Božju poruku. Proroka i može da ne bude, ali imam mora stalno da bude prisutan.³⁹⁴

392 Tabatabai, Mohamed Hosein. Šiije u islamu, str. 163

393 Tabatabai, Mohamed Hosein. Šiije u islamu, str. 174

394 Ibidem, str. 175.

S obzirom na to da imam mora da bude "najbolji među ljudima", da poseduje "znanje" i "duhovno vodstvo", on je najučćeniji i jedini sposoban da pored upravljanja muslimanskom zajednicom i podučavanja religijskim vrednostima, tumači ezoterička značenja i u Kuranu i u hadisima. Običan vernik nije u stanju da shvati ta značenja, on vidi samo spoljnu manifestaciju, zbog čega je zadatak imama da objašnjava ljudima i onu drugu stranu koju samo on može da razume, jer je on postavljen od Boga. "Za šiije je posredovanje integralni deo božanskog plana za spasenje. Ali i ostali imami su bili božanski inspirisani modeli, vodiči i posrednici između Boga i vernika. U njihovom odsustvu, ulema ili mudžtehidi i lokalni verski lideri (mule) služe kao vodiči zajednice mada nemaju posredničku snagu".³⁹⁵

Iako za šiite svi imami imaju skoro podjednak značaj, neki od njih su posebno označili šiitsku istoriju. Posle Alija, Hasana i Huseina, prvi naredni koji je obeležio ne samo šiitsku, već i muslimansku istoriju, bio je šesti imam Džafar al Sadik, najstariji sin petog imama Muhameda al Bakira. Rođen je početkom 8. veka i bio poznat i cenjen kao vrlo pismen i obrazovan čovek. Kod njega su učenici bili i Abu Hanifa, osnivač Hanefitske sunitske škole i Malik ibn Anas, osnivač Malikitske škole. Osim toga što je bio priznati učitelj, on je kao i njegov otac vodio tihu politiku ne želeći da iritira najpre vladare Umajadske dinastije, a zatim ni Abasidske. I pored toga, Abasidi su ga često držali u zatvoru, a istorija pominje da je kalifa al Mansur, više puta hteo da ga ubije. Za šiite je bio značajan i zbog toga što je za vreme njegovog imamata razvijen princip da imam za života odredi ko će ga naslediti (na arapskom naš), kao i princip prikrivanja (arapski taqiya, takija). Ovaj princip je uveden, jer su šiiti bili brutalno proganjani i maltretirani upravo za vreme imamata Džafara al Sadika, odnosno kalifa al Mansura iz Abasidskog kalifata.³⁹⁶

Imam Džafar je osnivač najpoznatije šiitske pravne škole, koja se po njemu i naziva Džafaritskom i koja je jedina šiitska pravna škola zvanično priznata pored četiri sunitske. Stoga se u ovom odeljku obrađuje samo ova šiitska pravna škola, jer njoj pripada ubedljivo najveći broj šiitskih vernika, kao što su u odeljku o sunitskim obrađene samo one koje su priznate. Osnovne postavke ove škole tokom daljeg perioda samo su se učvršćivale i

395 Esposito L. John. "Islam The Straight Path" , str. 152

396 Momen, Moojan. An Introduction to Shi'I Islam, str. 38-39

postale baza pravnog delovanja šiita Dvanaesteraca. Njegovo učenje je naročito potvrđeno za vreme Safavidske dinastije i nakon uspostavljanja Islamske Republike u Iranu.

Naredni imam, koji je u značajnijoj meri obeležio šiitsku istoriju bio je sedmi imam Musa al Kazim, za čijeg je imamata došlo do prve veće podele i razmimoilaženja unutar šiitskog muslimanskog korpusa. Musa al Kazim je bio mlađi sin Džafara al Sadika, dok se stariji sin zvao Ismail, koji je preminuo još za vreme života svog oca (po ismailitskoj verziji on je nadživeo oca), tako da je mlađi al Sadik postao imam, međutim, jedan deo šiita je smatrao da je istinski imam Ismail, a da njegov naslednik može da bude samo Ismailov sin, a ne brat. Po njima, sedmi imam je trebalo da bude, znači, Ismailov sin Muhamed. Od Ismaila potiče šiitska sekta Ismailita, čiji sledbenici postoje i danas i čine značajnu grupu u nekoliko arapskih država (S. Arabija, Sirija, Liban). Imam Musa al Kazim je bio pod velikim pritiskom od strane abasidskih kalifa i u neprijateljskim odnosima s njima.³⁹⁷ Fazlur Rahman u svojoj knjizi "Duh islama" navodi da Ismail nije postao imam ne zato što je preminuo za života svog oca, nego da je lišen mogućnosti da postane imam zbog krivice počinjene ispijanjem vina. Ismailiti očekuju povratak njegovog sina Muhameda, kao što šiiti Dvanaesterci očekuju povratak imama Mahdija.³⁹⁸

Poslednji dvanaesti imam Abul Kasim Muhamed ibn Hasan, poznatiji kao al Mahdi ili al Muntazar ili al Hudža al Kasim, predstavlja jednu od najvećih enigmi šiitskog islama. Pošto jedanaesti imam Hasan al Askari, po nekima nije imao sina,³⁹⁹ ostala je večita nepoznanica kako je dvanaesti imam kod šiita postao baš al Mahdi. On je nestao navodno u pećinama Samare i šiitski muslimanski svet (Dvanaesterci) čeka njegov povratak. U međuvremenu, dok se on ne bude vratio (nalazi se u stanju okultacije) na zemlji ga menjaju drugi imami. To je bio slučaj i ranije, a i sada kada šiiti (Dvanaesterci) smatraju da ga na zemlji menja imam Hamnei (pre njega imam Homeini). Nestali imam i njegov očekivani povratak je još jedna fundamentalna razlika između sunita i šiita.

Značaj koji šiiti daju imamatu, odnosno imamima, potvrđuje i činjenica da, kao što je već navedeno, imaju svoje posebne zbirke hadisa koje nisu hadisi proroka, kao kod sunita, već hadisi imama, koji se ravnopravno uvažavaju kao drugi najvažniji izvor prava

397 Momen, Moojan. An Introduction to Shi'I Islam, str 39-40

398 Rahman, Fazlur. Duh islama, Zenit, Beograd 1983. str. 245

399 د.مصطفى الشكعة. اسلام بلا مذاهب, ص 205

Dr. Muştafa al Shaka ' a. Islam bila mađahib, pg. 205

posle Kurana. Pored četiri rane zbirke (navedene na str. 89.), kod šiita su se pojavile i druge koje su, takođe, prihvaćene kao važeće. Među njima su tri koje su sastavili "trojica autora nazvani moderna "trojica Muhameda": "Al Wafi" (Potpun) od Muhameda ibn Murtade, poznatog i kao Mula Muhsin Fazd (umro 1680.); "Wasa`il ash-Shi`a" (Šiitska sredstva), od Muhameda ibn Hasana, poznatog kao "al Hur al amili" (umro 1692) i "Bihar al Anwar" (Okeani svetlosti) od Muhameda Baqir Majlisija (umro 1699.)".⁴⁰⁰ Tabatabai u značajne zbirke hadisa svrstava i zbirku izreka imama Alija "Nahj al-Balaghah (Vrhunac elokvencije).⁴⁰¹"U pitanju je kompilacija Alijevih "propovedi, pisama i izreka, koju je sačinio Šerif al Razi. Ona se sastoji od 241 propovedi, 79 pisama i 489 izreka".⁴⁰²

Znači, suniti i šiiti se slažu oko svih pet stubova vere uz određene razlike u tumačenjima, slažu se oko prva tri elementa vere, ali su šiiti dodali još ta dva elementa koja ih razlikuju od sunita (imamat i pravednost). Drugim rečima, šiitsko pravo koje je sadržano u šiitskoj najvažnijoj pravnoj Džafaritskoj školi (sadrži sve navedene šiitske specifičnosti) bazirano je na pet principa vere (Uşul al din):

1. Tawhid (tauhid) – monoteizam, postojanje jednog jedinog Boga;
2. Nabwal (nabual)– proroštvo. Pre Muhameda su postojali i drugi proroci, ali on je poslednji prorok;
3. Ma`ad (maat)– sudnji dan. Tog dana će Bog oživeti mrtve, sudiće im se za njihova (ne)dela dok su bili živi. Na osnovu njihovih dela biće slati u raj ili pakao;
4. A `dl (adl)- pravednost, tj. božanska pravednost. Muslimani prihvataju činjenicu da je Bog fer i pravedan;
5. Imama (imamat), odnosno božanski postavljeno liderstvo. Šiitski muslimani veruju da je Bog taj koji postavlja imame, vođe vernika, a ne ljudi.⁴⁰³

Kod šiita (sadržano u Džafaritskoj školi) ritualna praksa (Ibadat) se sastoji iz osam elemenata, kako onih u okviru pet stubova islama, tako i u tri dodatna elementa: Molitva (Salat), Post (Siyam), Davanje milostinje (Zekat), Davanje petine svih prihoda (Khums),

400 Momen, Moojan. An Introduction to Shi`i Islam, str. 174

401 Tabatabai, Mohamed Hosein. Šiije u islamu, str. 25

398 Sources of Nahj al Balghah, dostupno na

http://www.islamology.com/Resources/Nahj_Imam/Sermons/bookE/sources.htm (pristupljeno 22.01.2016.)

403 Joanne, Richter. Iran: The Culture, Crabtree Publishing Company, New York, 2010 str. 7

Hodočašće, hadžiluk (Hadž, haj), Verski rat (Džihad, jihad), Činjenje dobroga (Amr bi'l Ma`ruf) i Nečinjenje zla (Nahy`an al Munkar).⁴⁰⁴

Postoje i drugačija objašnjenja šiitske ritualne prakse sa više elemenata, ali to je već stvar teoretičara i različitih pogleda i stavova. Mi nismo u mogućnosti da se opredeljujemo i presuđujemo koji stav je tačniji i da li je uopšte reč o tačnijem i manje tačnom stavu.

Pogibija Huseina je šiizmu dala simbol mučeništva. Za šiite, Kerbela je njihova vera, smrt Huseina je primer mučeništva koje je postalo jedna od osnovnih karakteristika ove grane islama. Njegovom pogibijom šiizam je postao i "mit, festival, okupljanje, sećanje, nada u trenucima očajja",⁴⁰⁵ Kerbela i Huseinova smrt obeležili su sve kasnije vekove šiizma. Patnja imama je srž šiitske doktrine mučeništva. Njegova smrt bila je početak i Drugog građanskog rata. Šiizam je od Kerbele dobio svoje dve prepoznatljive boje: crvenu, boju "mučeništva, žrtvovanja, uskrsnuća" i zelenu, boju nade.⁴⁰⁶

Fotografija br. 3 - Huseinov grob u Kerbeli⁴⁰⁷



Prema šiitskom verovanju, Huseinova smrt je najznačajniji događaj u šiitskoj tradiciji. On je proglašen mučenikom (šehidom), borcem protiv, kako oni kažu "sunitske tiranije", a njegova pogibija od tada predstavlja sveti primer za sve šiite, obrazac kako se

404 Momen, Moojan. "An Introduction to Shi'i Islam", str. 180-181

405 Dabashi Hamid. Shi'ism, a Religion of Protest, str xi

406 Ibidem

407 Karbalā' Pilgrims worshipping at the tomb of al-Ḥusayn ibn 'Alī, Karbalā', Iraq. Dostupno na <http://www.britannica.com/event/Battle-of-Karbala> (pristupljeno 1.2.2016.).

treba ponašati u susretu s neprijateljem. Svake godine desetog dana prvog muslimanskog meseca Muharema, šiitski muslimani obeležavaju Huseinovu pogibiju (ašura, jer ašra na arapskom znači deset). To je najveći godišnji praznik šiita. Organizuju se manifestacije i procesije na kojima učestvuju svi šiitski žitelji nekog grada. Muškarci se samobičuju do krvi, organizuju se dramske predstave u kojima se predstavlja kako je Husein mučenički poginuo, posećuju se šiitska sveta mesta, grobovi Alija, Huseina i drugih svetaca. Proslava ili bolje reći festival Ašure je najjača karakteristika šiitskog verovanja. Taj događaj nema svoju paralelu u sunizmu.⁴⁰⁸Zato se kaže i da je šiizam "svečanost okupljanja, festival, praznik, iskazivanje moralnih manira, posvećenost, osuda, pokretno sećanje".⁴⁰⁹"Patnje imama su srž šiitske doktrine mučeništva (šahadat)... Husein je popularno poznat kao najveći mučenik - Seyyid al Shuhada".⁴¹⁰

Fotografija br. 4 - Proslava Ašure u Iraku⁴¹¹



408 Nasr, Vali. *The Shia Revival*, str 31-32

409 Dabashi, Hamid. *Shi'ism, a Religion of Protest*, str xi

410 Nasr, Vali. *The Shia Revival*, str 57

411 Millions of Shias worldwide celebrate Ashura, events marred by violence, dostupno na <https://www.rt.com/news/202151-millions-shia-worldwide-ashura/> (pristupljeno 3.1.2016.).

Prvi festival Ašure održan je četiri godine po Huseinovoj pogibiji, 684.g. kada se "grupa pokajnika okupila u Kerbeli sa zacrnjenim licima i pokidanom odećom".⁴¹² Šiiti smatraju velikom čašću prisustvo proslavama Ašure, ali onako kako veruju da je sahranjivanje u senkama grobova značajnih šiitskih istorijskih ličnosti najbrži put do onog sveta, tako veruju i da je učešće na proslavi Ašure lek za čišćenje od grehova.⁴¹³

Upravo za vreme proslava Ašure dešavala su se najkrvavija sukobljavanja sunita i šiita. Kako ovi tada posećuju sveta mesta na kojima su sahranjeni njihovi sveci, tiskaju se oko grobova Alija, Huseina, ostalih imama i drugih značajnih istorijskih ličnosti, reakcija sunita često bude takva da se taj dan zapamti po brojnim žrtvama. Za vreme Umajadske dinastije, ali i za vreme Abasida, kao i stalno kasnije u novijoj istoriji, a posebno u Iraku za vreme Sadama Huseina, šiitima je često zabranjivano da posećuju grobove svetaca, da uzimaju zemlju oko grobova, koju smatraju posebno božanskom, kao i da ulaze u džamije. U Iraku su tek posle Huseinovog svrgavanja proslave Ašure postale javne, te je i Irancima omogućeno da posećuju Alijev i Huseinov grob.

Džihad ili sveti rat je jedan od obaveznih delova ibadata.

Reč džihad, već je rečeno, znači „boriti se“ i „stremiti, težiti ka nečem“. To ne znači samo borbu protiv neprijatelja već i sopstvenu borbu iznutra protiv raznih iskušenja s kojima se pojedinac suočava. „Prorok je izrazio ovakvo značenje primajući grupu muslimana koji su se vratili iz borbe: dobrodošli u grupu koja je ispunila svoj mali džihad (bitku) i koju još uvek očekuje veliki džihad. Kada su ga pitali o tom velikom izazovu, prorok je odgovorio: džihad sa dušom“.⁴¹⁴ Prvi džihad je objavio prorok protiv vladara svog rodnog mesta, i on se završio osvajanjem Meke u mesecu Ramadanu, osme godine hidžre, što odgovara januaru 630. godine hrišćanske ere“.⁴¹⁵

Teoretičari libanskog šiitskog Hizbulaha su možda najbolje opisali značenje džihada. Pošli su od postavke da je džihad i borba protiv neprijatelja i borba protiv ličnih iskušenja. Pojedinac može da bude u stanju da se bori protiv nekoga tek ako prevaziđe

412 Ibidem, str 46

413 Ibidem, str 50

410 Qassem, Naim. Hizbullah, The Story from Within, SAQI, London, 2005. str. 34

415 Lewis, Bernard. Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror, Random House Trade, New York, 2004 str. 53

iskušenja s kojima se on lično suočava. Najpoznatiji Hizbulahov teoretičar i zamenik generalnog sekretara Naim Kasim, navodi da džihad počiva na sledećim elementima:

- Patnja i nesreća;
- Put prema Bogu;
- Čovekovi interesi;
- Prosvetljenje - iluminacija⁴¹⁶

Imam Homeini je dao značajan teorijski doprinos Imamatskom šiizmu, proširujući na taj način postavke Džafaritske škole koju Imamatski (Dvanaesterci) šiiti prihvataju kao svoju pravnu školu. On je razvio doktrinu vilajet al fakih, po kojoj unutrašnje značenje Kurana mogu da shvate samo imami, a ne i obični ljudi. Ova njegova teorija je sasvim u skladu s džafaritskim učenjem, mada nije sasvim i u svim elementima nova. Kako međutim, na zemlji više nema živih imama, odnosno kako se čeka povratak dvanaestog skrivenog imama Mahdija, tumači verskog prava mudžtehidi su određeni da ispune taj prazan prostor do Mahdijevo povratka.

Homeini je doktrinu vilajet al fakih objasnio u svojoj knjizi "Islamska vlada". On smatra da je potrebno uspostavljanje islamske republike na čelu sa fakihom. Po njemu, fakih je osoba koja objedinjuje i političku i versku vlast, ali samo do povratka dvanaestog imama. U praksi on izjednačava imame i fakiha zato što je i sam vršio funkciju fakiha, najvišeg političkog i verskog lidera iranskih i ne samo iranskih šiita. Samim tim, fakih je i vrhovni mardži al taklid kojeg slede i imitiraju svi šiitski pripadnici zajednice.⁴¹⁷ Zahvaljujući ovakvoj doktrinarnoj postavci koju su usvojili i libanski šiiti (većina), veza između Irana i libanskog Hizbulaha je izuzetno jaka. Ona se ne bazira samo na istim ili sličnim političkim ciljevima, na zajedničkim vojnim interesima, već pre svega na pripadnosti istom religijskom konceptu. Za Hizbulahove pripadnike i simpatizere, odnosno za većinu libanskih Dvanaesteraca Homeini je ranije, a sada Hamnei (sutra će to biti treći iranski ajatolah) fakih, jedini mudžtehid i jedini mardža al taklid. Naredbe iranskog verskog vođe su za libanske šiite izvršne, u tome postoji apsolutna poslušnost. Iranski verski lider je iznad Hasana Nasrale, generalnog sekretara i vođe Hizbulaha, on je jedina osoba koja

416 Qassem, Naim, Hizbullah, The Story from Within, str. 36

417 الامام الخميني. الحكومة الاسلامية (ولاية الفقيه) مؤسسة تنظيم و نشر تراث الامام الخميني طهران 2004 ص 71-72

Al Imam Khomeyini. Al Hukumat al islamiyya (Wilayet al fqih). Mwassassat Tanzim w Turath al Imam al Khomeini, Tehran 2004. pg. 71-72

poziva libanske šiite na defanzivni džihad. Sama religijska teorijska postavka pokazuje da svaka važnija vojna akcija Hizbulaha najverovatnije dolazi po ideji Teherana ili u koordinaciji Teherana i vođstva Hizbulaha. I u drugim zemljama gde su Dvanaesterci, mnogi šiiti prihvataju iranskog verskog lidera za svog fakiha. Vali al fakih je odmah iza Boga, proroka i dvanaest imama,⁴¹⁸ on je vrhovni lider u sistemu vilajet al fakih.

Poslednja dva elementa šiitske ritualne prakse su Činjenje dobroga (Amr bi'l Ma`ruf) i Nečinjenje zla (Nahy`an al Munkar). Prvo znači da se svaki musliman pridržava verskih pravila, da poštuje verske rituale i da čini dobro drugim ljudima, tražeći to isto i od drugih muslimana, a nečinjenje zla (Nahy`an al Munkar) podrazumeva da musliman mora da izbegava bilo kakve radnje suprotne veri, ali da i druge podstiče da se tako ponašaju.⁴¹⁹

Pored već iznetih razlika između sunitskog i šiitskog islama kao što su imamat, koncept vilajet al fakih, insistiranje na ezoteričnom tumačenju Kurana i hadisa, iščekivanje povrataka navodno skrivenog imama, kult obožavanja grobnih mesta značajnih šiitskih predstavnika iz protekle istorije, posebna posvećenost mučeničkoj pogibiji Huseina, doktrinarne neophodnosti da se šiiti u trenucima opasnosti zbog pripadnosti šiizmu pretvaraju da nisu šiiti, pa makar to značilo da moraju na drugačiji način da vrše svoje verske rituale (taqiya, hipokrizija), razlike u pogledu vršenja nekih verskih rituala, još je jedino privremeni brak (mu`ta) nešto što je sasvim specifično za šiite, mada se pominje i u nekim sunitskim verskim delima.

Vali Nasr u svojoj knjizi "The Shia Revival" iznosi da je "možda najvidljivija razlika šiitska ljubav prema vizuelnoj imaginaciji".⁴²⁰Suniti ne prihvataju pokazivanje likova, posebno kada je prorok Muhamed u pitanju, dok "šiiti drže po kućama portrete Alija i Huseina, kao i slike bitke kod Kerbele".⁴²¹

Bez obzira na sve nabrojane razlike, pogrešno bi bilo zaključiti da se dve grane islama razlikuju u bazičnim elementima. "Razlike su male i tiču se nekih stvari na kojima šiiti insistiraju".⁴²²Pitanja u kojima se Imamatski fikh razlikuje od drugih je u oko

418 Nizar, Ahmad Hamzeh, In The Path of Hizbullah...str. 32

419 Momen, Moojan. An Introduction to Shi`I Islam, str. 180

420 Nasr, Vali. The Shia Revival, str 44

421 Ibidem

422 Momen, Moojan. An Introduction to Shi`I Islam, str. 181

sedamnaest elemenata, koja nisu bazična. Imamatski fikh je najbliži Šafijskoj sunitskoj školi. Najveće razlike leže u načinu vladavine i imamatu.⁴²³

Prvu šiitsku knjigu o fikhu napisao je Musa al Kazim, sedmi imam, "al Hilal va al Haram" (Dozvoljeno i zabranjeno). Pravi osnivač Imamatskog fikha bio je Abu Džafar Muhamed ben al Hasan, a nastavljajući njegovog dela bio je Muhamed ben Jakub ben Ishak al Kulajni, u knjizi ("al Kafi fi 'ilm al din" - Dovoljno u verskoj nauci), koja spada u bazične šiitske knjige,⁴²⁴ (pored zbirke hadisa svih imama, sadrži i postavke šiitske versko – pravne doktrine).

Većina šiitskih sekti je bila protiv prve trojice pravovernih kalifa i većine Ashaba koji su ove podržavali. Nisu samo oni u pitanju, već šiiti i danas omalovažavaju i ne prihvataju ni Ajšu, al Zubajru, Muaviju, Amr ibn al Asa, smatrajući da su oni oteli kalifat od Alija. Priznaju samo one Ashabe koji su bili lojalni Aliju. Njih je petnaestak. Zato i ne priznaju one hadise koje nisu izgovorila ta petnaestorica, jer su svakog onog ko nije podržavao Alijev kalifat smatrali izdajnikom. Među šiitskim sektama Zajdi su priznavali Abu Bakra i Omara i smatrali njihove kalifate valjanim. Zato je njihova doktrina bliža sunitskoj nego šiitskoj jurisprudenciji.⁴²⁵

Šeik Mahmud Šaltut, predvodnik Teološke škole na Univerzitetu al Azhar u Kairu izdao je 1959.g. fetvu kojom priznaje šiitsku Džafaritsku školu. U fetvi se, između ostalog, kaže: „Islam ne zahteva od muslimana da sledi posebni mazhab (školu mišljenja). Radije ćemo reći: "svaki musliman ima pravo da sledi jednu od škola koja tačno propoveda i čiji su verдикti sakupljeni u njenim knjigama. Svako ko sledi takav mazhab može da se prebaci na drugu školu i nije zločin ako on to učini".⁴²⁶

3. Uticaj sunitskih verskih škola na viševjekovno ugnjetavanje šiita

Kada je u pitanju uticaj sunitskih verskih pravnih škola na položaj šiita tokom različitih istorijskih perioda u razvoju islama, bilo bi pogrešno dati jednu generalnu ocenu i reći-"da, sunitske verske škole su presudno uticale na loš položaj šiita i njihovo

423 Nasr, Vali. The Shia Revival, str. 71

424 Ibidem

425 Dr.Mustafa as-Siba`ee. The Sunnah and its Role in Islamic Legislation, str. 187-188.

وثيقة فتوى شيخ الأزهر الشيخ محمود شلتوت بجواز التعبد بمذهب الشيعة الاثني عشرية 426

Wathīqā fetwā Sheikh al Azhar al Sheikh Mahmud Shaltut bijawaz al ta‘abud bimadhab al Shi‘a al Athna a ‘ashariya, dostupno na <https://www.yahosein.com/vb/showthread.php?t=115309> (pristupljeno 14.10.2015.).

marginalizovanje ili ugnjetavanje u ovoj ili onoj sredini". Posebno bi bilo pogrešno staviti odnos sve četiri sunitske versko pravne škole prema šiitima u istu ravan. Već smo rekli da postoji gradacija u stepenu (ne)tolerantnosti i radikalizma među ovim školama i da je najliberalnija Hanefitska, a najkonzervativnija Hanbalitska pravna škola.

Sunitske pravne škole su nesumnjivo oblikovale svest kod svojih pobornika i u odnosu prema sopstvenom društvu, uključujući članove društva koji su drugačijeg doktrinarnog opredeljenja, i u odnosu prema spoljnom svetu, ali nisu bile jedini i odlučujući faktor koji bi određivao ponašanje sunitskih muslimana prema šiitima. U ovom kontekstu, te škole se moraju posmatrati samo kao deo jednog šireg procesa koji se razvijao nakon sunitsko-šiitskog raskola i samo kao jedan od elemenata koji su oblikovali svest kod velikog dela sunita da su šiiti drugačiji muslimani, možda manje muslimani nego što su oni ili čak da uopšte nisu muslimani. Pri tome, treba načiniti jasnu razliku između Hanefitske, Malikitske i Šafijske škole na jednoj, i Hanbalitske na drugoj strani. Samo je ova poslednja zastupala stav da šiiti nisu muslimani i da ne treba da imaju isti status kao suniti.

To ne znači da i u prve tri škole nisu nastajale razne teorije o zaverama šiita i njihovom navodnom nipodaštavanju opšteprihvaćenih islamskih vrednosti. Literatura koja se u okviru prve tri škole pojavila u kontekstu omalovažavanja šiita (bar ona do koje sam uspeo da dođem), ne zaslužuje čak ni da se kritički razmatra i ocenjuje, jer su to kvazi dela koja više podsećaju na pamflete kojima se širi mržnja i netolerancija zasnovana na "istorijski" i "naučno" (ne)osnovanim činjenicama. Takvu literaturu sam imao prilike da vidim u Libiji nakon rušenja prethodnog libijskog režima. Pojavila se gomila "knjiga" takozvanih islamskih mislilaca koji su objašnjavali kakvi su sve gresi šiita, koje su njihove "neislamske" metode i zašto su "zaslužili" da ih ne prihvataju kao ravnopravne muslimane. Do tada jedna vrlo umerena muslimanska sredina u kojoj se negovao isto tako umereni Malikitski doktrinarni sistem, te u kojoj su sufije delovale bez straha i sasvim otvoreno, slobodno koristeći neke od najstarijih džamija u Tripoliju i drugim libijskim sredinama, došla je pod udar iznenađujuće agresivnog ekstremnog islamizma, kako u politici, tako i u nekontrolisanom publikovanju navedenih kvazi dela isto tako kvazi mislilaca i teoretičara islamske misli. Za mene je bilo iznenađujuće da takvu literaturu širenja mržnje prema nesunitima, koju sam imao prilike da vidim u Libiji (u kojoj i nema šiita), nisam primetio u

Saudijskoj Arabiji, iako je u njoj važeća i na državnom nivou zvanično u upotrebi Hanbalitska pravna škola. Ona dela koja u Saudijskoj Arabiji mogu da se nađu o odnosu prema šiitima zasnovana su na radu priznatih islamskih mislilaca iz istorije kao što je ibn Tajmija, koji je i "modernizovao", odnosno preoblikovao u savremeni oblik islamsko učenje Abu Hanbala. Takva dela ne izlaze iz okvira naučnog pokušaja dokazivanja da su šiiti drugačiji i ne nastoje da banalizuju čitavo to pitanje.

Ako pogledamo geografsku kartu Bliskog istoka kroz prizmu sagledavanja prostora delovanja sunitskih verskih škola, videćemo da je lako objašnjivo zašto je Hanefitska škola najtolerantnija i zašto se u njoj ređe mogu naći pokušaji omalovažavanja šiita, jer se ona praktikuje na teritorijama gde šiiti skoro i da ne žive. Na Balkanu, na primer, nema šiitskih muslimana. Samim tim, nema ni teorijskih radova koji bi, ne izlazeći iz doktrinarnih okvira Hanefitske škole, pokušavali da dokažu da šiiti nisu muslimani ili bar da nisu pravi muslimani. S druge strane, najkonzervativnija Hanbalitska škola važeća je na Arabijskom poluostrvu gde traje viševjekovna konfrontacija između sunita i šiita i gde tamošnji režimi u šiitima (pored Irana i terorizma) vide najveću opasnost po bezbednost i stabilnost.

Govoreći o uticaju sunitskih pravnih škola na višekovni marginalizovani i često obespravljani položaj šiita, treba reći da je takav njihov položaj pre bio posledica politike vladajućih režima u datom istorijskom trenutku i na određenoj geografskoj lokaciji, nego rezultat teorijskih postavki tih škola (izuzetak je Hanbalitska škola koja je kasnije kroz vahabijisku doktrinu u čvrstoj korelaciji sa političkim sistemima u kojima deluje, sistematski "dokazivala" da šiiti nisu u istoj ravni sa sunitima). Ponekad se u okviru trajanja istog sistema menjao položaj šiita u zavisnosti od stava trenutnog vladara. Da ne idemo u daleku prošlost, za ovu tvrdnju lako možemo pronaći primere u savremenoj istoriji. Najupečatljiviji su oni iz Iraka u doba vladavine Sadama Huseina i današnjeg Bahreina.

Sadam Husein je primenjivao najrigidniju torturu prema iračkim šiitima, proterujući ih iz državne službe, organa bezbednosti i sa svih položaja koji imaju neki uticaj. Proganjao ih je, ubijao, zatvarao, kršio čak i njihova verska prava ne dozvoljavajući im da proslavljaju najvažnije šiitske praznike, a da pritom takvo njegovo ponašanje nije bilo zasnovano na teorijskim postavkama nijedne od sunitskih pravnih škola koje deluju u Iraku.

Drugi još savremeniji slučaj je Bahrein. Većinska šiitska populacija je podređena i marginalizovana, ali ne neposredno zbog uticaja neke sunitske pravne škole već zbog

takvog postavljanja monarhističkog režima koji brani svoje interese i štiti opstanak na vlasti, iako pripada zajednici sunita koji čine manje od jedne trećine bahreinske populacije.

S druge strane, u današnjoj Saudijskoj Arabiji u kojoj je prihvaćena Hanbalitska pravna škola koja u mnogim svojim postulatima negira pravo šiitima da se nazivaju muslimanima, nastoji se da se izbegne utisak kako država smatra šiite drugorazrednim građanima. Stalno na oprezu od potencijalnog šiitskog nezadovoljstva, država pokušava da pokaže kako se podjednako predano stara i o svojim sunitskim i o svojim šiitskim podanicima. Istovremeno, sistematski se vrši kontrola nad delovanjem šiitskog življa uz maksimalno ograničavanje njihovog verskog, političkog i drugog delovanja, jer država svoje šiite, uz Iran i terorizam smatra najvećom potencijalnom opasnošću po stabilnost i bezbednost. Država pokušava i da održava balans između maksimalističkih vahabijjskih zahteva u odnosu prema šiitima ali na način da izlaženje u susret tim zahtevima ne bude previše radikalno već ograničeno, kako se ne bi izazvala oštra reakcija šiitske populacije.

Novembra meseca 2014.g. tokom muslimanskog meseca Muharema, teroristi iz Islamske države Iraka i Levanta napali su grupu saudijskih šiita u jednom mestu (Dalva) u Istočnoj pokrajini. Napad je izvršen u trenutku kad su šiiti izlazili iz džamije. Ubijeno je desetak šiitskih muslimana, ali je država preduzela energične mere, brzo pohvatala teroriste, najviši državni zvaničnici su požurili da posete mesto u kome se desio teroristički napad i iskažu solidarnost sa porodicama ubijenih. Time je država htela nedvosmisleno da pošalje znake da neće tolerisati nasilje nad šiitskim sunarodnicima. U nekoliko navrata ovakvi događaji su se ponavljali i tokom 2015.g.

Bez obzira na nastojanja saudijske države da balansira između vahabizma i "šiitske opasnosti", Hanbalitska pravna škola, zvanična škola u Saudijskoj Arabiji, najnetolerantnija je prema šiitima (opet zahvaljujući kohabitaciji države i vahabizma). Tokom čitave istorije delovanja verske uleme iz ove škole, išlo se na dokazivanje kako je šiizam devijantna pojava u islamu. Takva aktivnost i učenje ove škole su bez svake sumnje uticali na to da položaj šiitske populacije na teritorijama gde je ova škola važeća, bude vrlo često ponižavajući. Samo kad je u pitanju Hanbalitska škola može se s pravom tvrditi da je njen uticaj tokom proteklih vekova bio poguban po šiitske muslimane. Ostalim trima školama se tako nešto teško može pripisati.

Hanbalitska pravna škola je na stavu da su šiitska obožavanja grobova "svetaca", odnosno važnih ličnosti iz istorije šiizma, neprihvatljiva i da su suprotna ortodoksnim islamskim normama. Ova škola osuđuje i šiitske proslave Ašure u znak sećanja na pogibiju Huseina, poistovećivanje Alija i ostalih imama sa značajem proroka Muhameda, a naročito davanje tim imamima nekih božanskih atributa, kao što je bezgrešnost, na primer. Shvatanje da je šiitska ulema posrednik između Boga i vernika se, takođe, odbacuje od strane uleme koja pripada Hanbalitskoj pravnoj školi, kao što se odbacuje i još niz drugih verskih propisa koji se praktikuju kod šiita.

Svuda gde je bila dominantna Hanbalitska pravna škola, položaj šiita bivao je lošiji nego na drugim mestima, ako se ima u vidu isključivo uticaj sunitskih pravnih škola na kreiranje javnog mnjenja i stavova prema šiitima, a ne i drugi elementi. Položaj šiita se drastično pogoršao u 18. veku nakon formiranja pokreta u Saudijskoj Arabiji, poznatog pod imenom Vahabistički pokret, koji je predstavljao nadgradnju učenja ibn Hanbala i kasnijih nastavljača njegove pravne doktrine, posebno reformatora iz 14. veka ibn Tajmije. Vahabizam je, koristeći se postulatima koje je postavio još Ibn Hanbal, a kasnije dogradio ibn Tajmija, usvojio najrigidnije moguće poglede u odnosu na šiite, a sve pod plaštom pročišćenja islama od novotarija i neverništva.

4. Pojava vahabizma i odnos prema šiitima

Vahabizam je nastao u 18. veku u Nedždu, u veku koji se smatra dobom obnove i reforme islama.⁴²⁷ Reforme su pokrenute kako bi se islam očistio od novotarija i običaja koji su bili u suprotnosti sa vladajućom Hanbalitskom pravnom doktrinom. Među novotarijama i neprihvatljivim ponašanjem podrazumevalo se i obožavanje svetaca, odlasci na grobove značajnih ličnosti i sl. upravo ono što su primenjivali šiiti.⁴²⁸

Da bi se lakše shvatilo zašto je vahabistički (vahabijski, vehabijski) pokret imao toliko uspeha u svom širenju na Arabijskom poluostrvu i koliki je njegov uticaj na šiite, potrebno je najpre pomenuti rad ibn Tajmije, koji je uz ibn Hanbala, bio preteča nastajanja

427 Natana J.DeLong -Bas. Wahabbi Islam, Oxford University Press 2004. str. 8

428 Ibidem

vahabizma. Ibn Tajmija se rodio 1263. g. u Siriji u vreme kada je tradicionalni islam bio ugrožen sa više strana. Sirijom u kojoj je rođen, upravljali su Mameluci koji, po shvatanju ibn Tajmije, nisu poštovali tradicionalne norme islama. Vera je bila ugrožena ne samo ponašanjem Mameluka, već i Tatara na istoku, ali i delovanjem šiita, koji su koristili priliku što se Mameluci i Tataari, iako i sami sunitski muslimani, nisu pridržavali strogih normi ortodoksnog islama. Ibn Tajmija je šiite smatrao jednom od disidentskih grupa.⁴²⁹

On je spadao u islamske revivaliste, ali ne u smislu da je pokušavao da unese novine u islamsku teoriju, već suprotno tome. Ibn Tajmija je bio uporni pristalica povratka na izvorni islam, na onaj islam koji je postojao u doba proroka Muhameda i njegovih Ansara. Oštro je osuđivao sve novotarije i unošenje novih ideja koje su se udaljavale od izvornog islama. Njegov revivalizam znači povratak na izvorno i tradicionalno.

U svojim radovima energično je istupao protiv svih oblika odstupanja od izvornog islama. Tako je, na primer, oštro osuđivao ranije postojeću Fatimidsku državu u Egiptu (državu šiitskih Ismailita), zbog sprovođenja i usvajanja zakona koji nisu bili u skladu sa islamom. "Tokom skoro dve stotine godina, Kairom se vladalo nečim drugim nego što je islamski šerijat. Njegovi lideri su bili spolja Rafidini (oni koji su protiv ortodoksnog islama, šiiti, prim. aut.), ali iznutra Batinije, Ismailiti, Nusajrije, Karamiti (šiitske grupe, prim. aut.). Kao što je al Gazali rekao u svojoj knjizi koju je napisao da bi ih opovrgao: "Spolja su sledili put al Rafd (odbijanja, prim. aut.), ali iznutra je to bio čist kufr (neverništvo, prim. aut.). Sve različite grupe muslimana, njihovi učenjaci, kraljevi, Hanefiti, Malikiti, Šafiti, Hanbaliti i drugi su jedinstveni u tome da su oni delovali van islama i da je borba protiv njih bila dozvoljena. Oni su zaista i saopštili da su tvrdnje Fatimida o tome da vode poreklo od Fatime, bile lažne. Ismailiti, Nusajrije, Druzi itd. prisutni na muslimanskoj zemlji, bili su oni koji su pomogli Tatarima da se bore protiv muslimana. Hulagov savetnik al Naser al Toosi, bio je jedan od njihovih imama".⁴³⁰

Iz ovog citata se uočava stav ibn Tajmije prema šiitima. Najpre, on je ih je optuživao da deluju protiv islama i muslimana. Zatim, navodeći da su Fatimidi (šiiti Ismailiti, Nusajrije i Druzi) bili prisutni na muslimanskoj zemlji, eksplicitno je iznosio stav

429 Hourani, Albert. A History of the Arab peoples, str. 179

430 Dr. Abdur-Rahmaan ibn Salih al-Mahmood. Man-Made Laws vs. Shari`ah, International Islamic Publishing House, Riyadh, 2003. str. 244-245

da oni u stvari i nisu muslimani, već da su nevernici i u svom spoljnom i u unutrašnjem obliku, koji se nalaze na zemlji muslimana, te da je borba (drugim rečima sva moguća sredstva) protiv njih legitimna. Kao jednu od njihovih najvažnijih osobina izneo je da su oni bili ti koji su pomogli Tatarima da sruše Abasidski kalifat u Bagdadu. Ovakvo teorijsko postavljanje ibn Tajmije imalo je veliki uticaj na kasnije učenjake iz Hanbalitske pravne škole i definisanje odnosa prema šiitima. Takav njihov odnos doprineo je lošem i drugorazrednom položaju šiitskih pripadnika muslimanske zajednice na svim delovima teritorija gde su učenjaci iz Hanbalitske škole bili dominantni.

Reformatorsko delovanje ibn Tajmije nije bilo prevashodno okrenuto ka šiitima ili protiv njih, ali smo se mi fokusirali na taj deo njegovog rada s obzirom na temu koju obrađujemo. On je generalno bio protiv svih izmena osnovnog Božjeg zakona onakvog kakav postoji u svetoj knjizi i hadisima (suni). Kritikovao je svaki pokušaj izmene šerijata kroz zakonodavnu aktivnost verskih pravnika, tvrdeći da ljudi nemaju pravo da menjaju Božje zakonodavstvo, kritikovao je svaku vrstu novotarija (bida), bez obzira na segment verskog prava (obaveze koje se odnose na hadž, zekat, molitvu itd.). Najkraće rečeno, zahtevao je povratak osnovnom izvornom ortodoksnom islamu. Ovakvo učenje, zajedno sa učenjem ibn Hanbala, predstavljalo je bazu za kasniji nastanak "revivalističkog" Vahabijskog pokreta, koji je bio još rigorozniji u zahtevima za povratak korenima, ali i rigorozniji u odnosu na šiite. Koliko je učenje ibn Tajmije i pre njega ibn Hanbala, bilo značajno za nastanak vahabizma, toliko je bila važna i sprega između prve saudijske države (i druge i treće kasnije) i osnivača Vahabijskog pokreta Muhameda ibn Abdel Vahaba. Pokret bez političke pomoći države i država bez vojne i doktrinarne pomoći pokreta verovatno ne bi postigli ono što su postigli.

Prvu saudijsku državu osnovao je imam Muhamed bin Saud. Sedište je bilo u Derji u blizini današnjeg Rijada. Tada je Derja imala samo oko hiljadu stanovnika i sedamdesetak kuća. Ovaj imamat je poštovao islamske principe bazirane na šerijatu. Država je prestala da postoji nakon što ju je pokorila tursko-egipatska vojska

1818.g.⁴³¹ Sedište te prve saudijske države Derja bilo je i centar jednog od najznačajnijeg reformatorskog pokreta u islamu, vahabijskog.⁴³²

Abdel Vahab se u Derji sreo 1774.g. s tadašnjim emirom prve saudijske države Muhamedom ben Saudom. Njihov dogovor o daljem širenju emirata uz uvažavanje isključivo Hanbalitske pravne škole i njenog reformisanog oblika kroz vahabizam, označio je početak kohabitacije između politike i vere, odnosno između vladajuće dinastije i pobornika pokreta. Narednih sedamdesetak godina ova država se širila kao što se širilo i vahabijsko učenje.⁴³³

Prva saudijska država prestala je da postoji između 1812.g. i 1818.g. kada su je osvojile trupe iz Egipta predvođene sinom Muhameda Alija, osnivačem modernog Egipta (u tursko doba). Tadašnji emir Abdulah, bio je odveden u Istanbul gde je i pogubljen.⁴³⁴

Tek je Abdulahov sin Turki, 1824.g. povratio Rijad. Taj vojni uspeh predstavljao je početak druge saudijske države, koja je trajala do pred kraj 19. veka. Vlast rijadskog emira proširila se na Nedžd, Oman i al Hasu ili al Ahsu (istok Saudijske Arabije). Kohabitacija između države i vere je nastavljena. Osnivač druge saudijske države imenovao je unuka Muhameda ibn Abdel Vahaba, Abdel Rahmana ibn Hasana, za rijadskog sudiju (qadi). On je bio glavni misionar u daljem širenju vahabijske doktrine u 19. veku.⁴³⁵ Druga saudijska država trajala je do 1880. godine, a treća je nastala 1901. godine i u raznim oblicima traje do današnjih dana.

Sve tri saudijske države neodvojive su od Hanbalitske pravne škole koja je nadograđena kroz rad ibn Tajmije i još više kroz pomenuti Vahabijski pokret Mohameda ibn Abdel Vahaba. On se rodio 1704.g. u al Ojaniju u porodici verskih pravnika. Imo je priliku da često posećuje Meku i Medinu i da se rano upozna sa verskom literaturom. Putovao je i u Basru gde je studirao islamsko pravo kod šeika Muhameda al Madžmuia.⁴³⁶ Bio je u mogućnosti da upozna i druge islamske teritorije na Bliskom istoku, upoznavajući se u isto vreme i sa verskim pravom (učio i u Meki i Medini, ne samo šerijat nego i sufizam),

431 Addairiyah, The Glorious Past and the Bright Future, Publication of Saudi Board for Tourisme and Antiquities, Riyadh, 2010. str. 24-25

432 Ibidem

433 Lacey, Robert. The Kingdom of Saudi Arabia, Stacey International, London, 2011. str. 55-59

434 Ibidem

435 Ibidem

436 Addairiyah, The Glorious Past and the Bright Future, str. 25

sa primenom ili neprimenom tog verskog prava u različitim islamskim oblastima, došavši do spoznaje da je islamski svet u velikom obimu odstupio od izvornog islama i od regije do regije upotrebljavao neke kvazi šerijatske zakone. Video je da su tadašnji muslimani poštovali grobove, oblačili se luksuzno, pušili, svirali, igrali i pevali. On je takvo ponašanje osuđivao kao politeizam, idolatriju (širk) smatrajući ga najvećim grehom u islamu. Tražio je povratak pravom izvornom islamu.⁴³⁷ Dobro je bio upoznat i sa revivalističkim učenjem ibn Tajmije. To su bili glavni motivi da formira novi reformatorski pokret koji je "možda najpoznatiji revivalistički pokret osamnaestog veka".⁴³⁸

Abdel Vahab je bio rigidniji i od ibn Hanbala i od ibn Tajmije. Zagovarao je i nasilne metode borbe protiv nemuslimanskog ponašanja. Iako je studirao sufizam, bio je potpuno protiv njega, što je uticalo i na uništavanje sufijskih bogomolja i grobova. U istom maniru uništavali su se i ostali grobovi koje su drugi (šiiti) obožavali, kao što je bio Huseinov u Kerbeli.⁴³⁹ Po njemu je cilj idžtihada bio isključivo rad na povratku u islam, jer je samo doba Muhameda i rane islamske zajednice doživljavao kao prihvatljiv normativni i legislativni period,⁴⁴⁰ a izjednačavao je islam sa arapskim identitetom.⁴⁴¹ Smatrao je da je islam kompromitovan obožavanjem proroka Muhameda i nekih svetaca. To se odnosilo prevashodno na šiitske hadžiluke i posete njihovim svetim mestima i grobovima njihovih imama. Zahtevao je striktnu primenu smrtne kazne za sve vrste ispoljavanja ovakvog obožavanja koje je smatrao novotarijama, a koje su strogo zabranjene u puritanskom islamu.⁴⁴²

Njegov susret i neka vrsta pakta sa emirom Derje ojačali su i jednu i drugu stranu. Abdel Vahabovo učenje je prihvaćeno, a ovaj je emiru pružio snažnu vojnu i političku podršku za širenje tada malog emirata. Prvi zajednički korak bio je osvajanje čitavog Nedžda uz objašnjenje da miroljubiva sredstva više nisu bila dovoljna da se tamošnji beduini liše svog politeizma. U to vreme su uloge bile podeljene tako da je emir imao političku dominaciju, a Abdel Vahab religijsku i kulturnu, ali se pitao i pri donošenju bitnih političkih odluka. On je bio i neka vrsta diplomatskog posrednika jer je slao svoje emisare

437 Lacey, Robert. Inside the Kingdom. Arrow books, Random House Group, London, 2010. str. 10

438 Esposito L. John. Islam, The Straight Path, str. 163

439 Ibidem. str. 164

440 Ibidem

441 Ibidem str. 165

442 Lacey, Robert. The Kingdom of Saudi Arabia, str. 55-59

u okolna plemena tražeći od njih da priznaju vlast emira Derje i prihvate vahabijsko učenje.⁴⁴³

Koji su bili osnovni postulati Abdel Vahabovog učenja?

On je, putujući kroz muslimanske zemlje i učeći islamske nauke, video brojna odstupanja od osnovnog islama. Po njemu, glavni nosioci devijacija bile su određene grupe u muslimanskoj zajednici, kao što su Haridžiti, razne šiitske grupe, Kadariti (verovali u postojanje slobodne volje), Džabriti (verovali u prinudu), sufijske grupe, Mutaziliti (bazirali svoje učenje na ljudskom zaključivanju) i Ašariti (nastojali da povežu ljudsko zaključivanje i objavljene svete tekstove). Ove grupe su, zaključio je Abdel Vahab, odstupile od islama, od Muhamedovog učenja i slova svete knjige i predstavljale su veliku opasnost po islam i istinske muslimane koji su mogli da potpadaju pod loš i negativan uticaj učenja ovih grupa.⁴⁴⁴ Zbog ovakvog njegovog shvatanja, vahabizam kao pokret se od velike većine neutralnih stručnjaka smatra "nasilnim antišiitskim pokretom od svog nastanka u prvoj polovini osamnaestog veka".⁴⁴⁵

Odstupanja i devijacije koje su se najčešće primenjivale, a protiv kojih je Abdel Vahab istupio, bile su najpre obožavanje i kult grobova. On je poštovaocima grobova (šiiti) zamerao da iskazuju više emocija pred grobovima nekih ličnosti iz istorije nego u muslimanskim bogomoljama pri molitvama posvećenim Alahu. Ti su se grobovi nalazili čak i u svetom gradu Meki (grobovi Abu Taliba, strica prorokovog i prorokove dve žene Majmune i Hadidže). Prilikom hodočašća ka tim grobovima dolazilo je do nemuslimanskog ponašanja hodočasnika, "kao što su mešanje muškaraca i žena, zabranjeni kontakti među njima, molitve u kojima se molila pomoć od njih".⁴⁴⁶

Ostale devijacije koje je Abdel Vahab osuđivao bile su kult svetaca, što je po njemu, bio najveći greh i najveći dokaz bezbožništva, zatim obožavanje drveća i drugih predmeta,⁴⁴⁷ šiitsko primenjivanje takiye (taqije), šiitsko odbacivanje legitimiteta trojice

443 Jamal al Din Zarabozo. The Life, Teachings and Influence of Muhammad ibn Abdul Wahhaab, International Islamic Publishing House, Rijad, 2010. str. 42-43

444 Ibidem, str. 65-66

445 Steinberg, Guido. The Wahhabiyya and Shi'ism, from 1744/45 to 2008 od str. 163 do 182. u The Sunna and Shi'a in history, Edited by Ofra Bengio and Meir Litvak, Palgrave Macmillan, London, 2011. str. 163

446 Jamal al Din Zarabozo. The Life, Teachings and Influence of Muhammad ibn Abdul Wahhaab, str. 72-73

447 Ibidem, str. 74-79

prvih pravovernih kalifa, odnos šiita prema prorokovim ashabima itd.⁴⁴⁸Sve ove i druge devijacije uslovile su da je Abdel Vahab šiite smatrao nevernicima i opasnijima od hrišćana i Jevreja, jer su oni delovali iznutra, pretendujući na to da su muslimani. Na taj način su, kako je učio Abdel Vahab, oni razarali islamsku veru iznutra i zato su bili najveća opasnost po islam.⁴⁴⁹

U svom radu "Al Riđ a'la al Rafiđa" (Odgovor onima koji odbijaju-šiitima, prim. aut.), Abdel Vahab je teorijski sažeo šta je potrebno uraditi kako bi se navedene devijacije eliminisale. Pre svega, neophodno je da izvor i temelj verovanja bude objava koju je prorok Muhamed primio od Boga i koja je zapisana u svetoj knjizi, a koja je uz sunu dovoljna za osnove vere. Zatim, neophodno je afirmisati mesto sune u islamskoj doktrini; koristiti izjave prorokovih drugova i konsenzus po određenim pitanjima postignut u vreme prvih verskih učenjaka; objediniti sve tekstove u kojima se rešavaju teorijska neslaganja među verskim učenjacima; nijedno ljudsko učenje ne može da se poredi sa prorokovom misijom jer je proroka Bog odabrao da primi objavu; potrebno je izbeći svaki oblik hereze u veri, kao i rasprave filozofa i dijalektičara o pitanjima vere, jer o tome propovedaju isključivo Kuran i suna.⁴⁵⁰

Neposredne posledice Abdel Vahabovog učenja osetili su šiiti koji su prozvani kao nevernici i najveća opasnost po islam. U vreme prve saudijske države dok je Abdel Vahab bio vrlo uticajan i u vreme njegovih prvih naslednika, uništavani su šiitski grobovi, džamije, pa čak i versko-kulturna sedišta, takozvane husejnije. Zabranjivani su šiitski rituali, uključujući i proslave Ašure, nametana im je obaveza da proučavaju vahabizam, primoravani su da obavljaju pet obaveznih molitvi, vahabijska ulema je određivala oblike verskih aktivnosti na teritorijama koje su naseljavali šiiti itd. Najkraće rečeno, položaj šiita i njihova verska i ostala prava bila su ograničavana i gušena. Čuvena je fetva iz 1927.g. po kojoj se šiitska ulema primorava da "pređe na islam".⁴⁵¹

448 Steinberg, Guido. The Wahhabiyya and Shi'ism, from 1744/45 to 2008 od str. 163 do 182. u The Sunna and Shi'a in history, str. 166

449 Ibidem, str. 166-167

450 Jamal al Din Zarabozo. The Life, Teachings and Influence of Muhammad ibn Abdul Wahhaab, str. 72-73

451 Steinberg, Guido. The Wahhabiyya and Shi'ism, from 1744/45 to 2008 od str. 163 do 182. u The Sunna and Shi'a in history, str. 168-173

U sve tri saudijske države postojala je sprega i kohabitacija između vahabizma i vlasti. Iako su i jedni i drugi šiite posmatrali i doživljavali na isti ili približan način, njihov odnos prema njima nije bio uvek identičan. Stav vahabijske uleme je uglavnom bio oštrij i rigidniji nego stav vlasti. Saudijska vladajuća porodica je često, a naročito u trećoj državi, nastojala da napravi balans između svog stava prema vahabijskoj ulemi i stava prema šiitima. Dozvoljavanje ulemi da bude rigorozna prema šiitima bilo je kontrolisano i dopuštalo se onoliko koliko ne bi dovelo do većeg nezadovoljstva šiitske populacije. S druge strane, vlast, iako u kohabitaciji sa ulemom, vodila je računa i o tome da toj istoj ulemi ne dozvoli preveliku samostalnost u delovanju. To je bilo sve vreme kroz istoriju kohabitacije saudijske države i vahabijske uleme, a posebno je izraženo u savremeno doba (tokom poslednjih desetak godina od kada je tron preuzeo kralj Abdulah, te njegov naslednik Salman, mada manje). Verska ulema više nema onakav politički značaj kao što je imala ranije, a i u drugim oblastima, uključujući i čisto versku, država nastoji da drži strogu kontrolu ne dozvoljavajući ekstremna istupanja i samostalno definisanje šta je dobro a šta ne. Danas, verska ulema služi državi, na linijama je zvanične politike i pojedinačna iskakanja su samo izuzeci.

U zavisnosti od odnosa vahabijske verske uleme i države zavisio je i položaj šiita. Mada država nema mnogo bolje mišljenje o šiitima nego što ga ima ulema, ponašanje države je pragmatično i podređeno višim interesima. Tokom postojanja sve tri saudijske države taj odnos između centralne vlasti i uleme bio je najvažniji po položaj šiita, ali su se menjali i drugi faktori koji su imali uticaj na položaj šiitske populacije. Sada je mnogo važniji iranski faktor nego što je to uticaj verske uleme, koju nikako i nikada ne treba potceniti i koja bi u slučaju nekih turbulentnih dešavanja u zemlji mogla pokušati da iskoristi priliku i povrati svoje mesto i uticaj.

Pripadnici vahabizma više vole sebe da nazivaju muvahadinima (monoteistima) nego vahabijama. Stoga se Vahabijski pokret naziva i pokret Tavhida (Tawhid, monoteizma), koji se razlikuje od hrišćanskog i hebrejskog monoteizma jer nije dozvoljeno da ljudi imaju bilo kakvu ulogu sem što je to bila uloga proroka Muhameda kao proroka.

Vahabijski revivalistički pokret nije bio pokret koji se isključivo bavio šiitima, već svima onima koji su unosili novotarije u veru i činili krivoverja, isto kao što je to bio slučaj sa reformatorstvom ibn Tajmije. Pokret je, međutim, nastao, razvijao se i delovao na

teritorijama gde su živali i gde i dalje žive šiiti, te je stoga njihov uticaj na položaj šiitske populacije veliki i varirao je kroz istoriju u zavisnosti od već navedenih elemenata. Ovaj pokret je stoga i nezaobilazni deo naše generalne teme o sunitsko-šiitskom raskolu i njegovom uticaju na bezbednost Bliskog istoka, te ga stoga i obrađujemo u onoj meri koja je neophodna da bi se bolje razumeli odnosi između ove dve muslimanske grupe.

IV RAZVOJ ŠIIZMA U SAVREMENO DOBA

U ovom odeljku se obrađuje razvoj i stanje šiizma i šiitske populacije na Bliskom istoku. Uvažavajući njihovu brojnost u pojedinim zemljama, akcenat je stavljen na najveće i za našu temu najvažnije šiitske grupe u Iraku, Libanu, Saudijskoj Arabiji, Bahreinu i Siriji, a druge zemlje u kojima živi arapska šiitska manjina spomenute su u generalnom osvrtu na šiite u regionu. Navedene zemlje su izdvojene iz sledećih razloga: u Iraku su šiiti na vlasti od pada S. Huseina i to je arapska zemlja sa najbrojnijom šiitskom populacijom; u Libanu su šiiti najveća konfesionalna grupa, a u Libanu se nalazi i najjača šiitska organizacija–Hizbulah; saudijski šiiti su po brojnosti u arapskom svetu posle iračkih, libanskih i jemenskih, ali su jedna od najvažnijih sektaških manjina na Bliskom istoku sa neopisivo važnom ulogom u kreiranju opšte slike o šiitima u regionu, ali i značajnom ulogom na planu unutrašnje i spoljne politike Kraljevine i njenog odmeravanja snaga sa Iranom; bahreinski šiiti, jer je to jedina šiitska populacija u regionu koja predstavlja apsolutnu većinu domaćeg življa, a nije u vlasti. Predstavljanjem položaja šiita u ovim zemljama omogućava se vrlo jasan prikaz opšteg stanja šiitske populacije na Bliskom istoku i njen odnos sa sunitima.

1. Politički, ekonomski i socijalni položaj šiita u Iraku

Irak je kolevka šiizma. Nakon prebacivanja centra islamske države iz Damaska u Bagdad, propašću Umajadskog i stvaranjem Abasidskog kalifata, Irak je postao središnje mesto šiitske aktivnosti u arapskom svetu. Prethodno je opisan njihov položaj u vreme Abasidskog kalifata, što se, manje više, nije menjalo sve do propasti Otomanske imperije, te će u ovom delu pažnja biti usmerena na razvoj iračkog šiitskog pokreta u vreme neposredno pre stvaranja moderne iračke države i nakon toga. Položaj šiita u Iraku pod vlašću Otomanske imperije bio je stabilan, relativno dobar, a izuzetno dobar u poređenju s

nekim kasnijim vremenima. Njima je za vreme Otomana (od 1534. do 1917.) bilo dozvoljeno da podižu svoje džamije, grade husejnije i da nesmetano proslavljaju Ašuru.⁴⁵²

Savremenim Irakom se smatra period od kada su Britanci 1917. g. pobedili Otomane i okupirali iračku teritoriju. Britanska okupacija je trajala do 1932. g. kada je Irak postao nezavisna Kraljevina. Od 1918. g. Britanci su zaokružili svoju okupacionu vlast u Iraku i od tada počinje moderno doba u sunitско-šiiтskim odnosima u toj zemlji.

Šiiti do britanske okupacije nisu bili ni politički ni socijalno organizovani. Nastala je potreba za autoritativnom ličnošću sposobnom da organizuje šiitsku aktivnost. U tom smislu, nekoliko istaknutih iračkih šiitskih klerika dalo je pečat periodu od stvaranja moderne iračke države do 2003.g. kada je Irak postao prva arapska šiitska država. Prva ličnost koja je pokrenula šiitsku političko-versku aktivnost bio je ajatolah Muhamed Taki al Širazi. On je kao istaknuti šiitski mardža al taklid, pozivao na zajednički rad sa sunitima protiv britanske okupacije. Delovanje ajatolaha Širazija obeležilo je sunitско-šiitske odnose u periodu od britanske okupacije do iza stvaranja nezavisne iračke države 1932.g. iako je poginuo još 1920.g. Bio je to period bez ozbiljnijih sukoba između sunita i šiita. Zahvaljujući aktivnosti ovog ajatolaha, težilo se ekumenizmu, zajedničkom delovanju i saradnji među muslimanima u Iraku.⁴⁵³ Al Širazi je bio jedan od vođa pobune (šiitskog dela pobune, jer su u njoj učestvovali i suniti i šiiti) protiv Britanaca juna 1920.g. kada je i poginuo. Takva aktivnost ovog šiitskog klerika uticala je na Britance da se opredele za tešnju saradnju sa sunitima, koji iako su zajedno sa šiitima učestvovali u pobuni, nisu iskazali previše entuzijazma da podnesu žrtvu kao šiiti. Suniti nisu ni bili toliko neprijateljski orijentisani prema Britancima. Jedan broj njih, posebno vojnih lica, imao je zapadno obrazovanje.

Šiiti su sunitско držanje u pobuni smatrali naklonjenim okupatoru, zbog čega se odnos između dve muslimanske grupe pogoršao.⁴⁵⁴ To je bilo vreme neposredno posle

452 Fuller E. Graham and Francke, Rahim Rend. *The Arab Shi'a, The Forgotten Muslims*, St. Martin's Press, New York, 1999. str. 91.

453 Amatzia, Baram. *Religious Extremism and Ecumenical Tendencies in Modern Iraqi Shi'ism u The Sunna and Shi'ia in History*, Edited by Ofra Bengio and Meir Litvak, Palgrave Mcmillan, New York, 2011. (str. 105-123) str. 106-107

454 Ibidem

Prvog svetskog rata kada je u prvi mah izgledalo da su suniti i šiiti složni oko stava protiv britanskog prisustva u Iraku i kada su zajednički pokušavali da stvore novu državu.⁴⁵⁵

Irak je postao nezavisna država, Kraljevina 1932.g. međutim, sve do velikog ajatolaha Muhameda Bakira al Sadra, šiiti nisu imali tako prominentnu i uticajnu ličnost kao što je to do njega bio ajatolah al Širazi. Al Sadr je osnovao islamsku partiju Dava. On je poput al Širazija, težio saradnji sa sunitima, pa i sa njihovim fundamentalističkim partijama (Muslimanska braća, Hizb al tahrir).⁴⁵⁶ Partija Dava je osnovana 1957. (po nekim podacima 1958.) ali sve do 1968. ona nije zvanično delovala. To je bila prva šiitska islamistička organizacija čijim osnivanjem počinje aktivnost političkog šiizma u Iraku.⁴⁵⁷

U međuvremenu je u periodu od 1958.g. pa do 1968.g. bilo nekoliko državnih udara. U prvom je svrgnut kralj, a poslednjim udarom je na vlast došla BAAS partija. Ona nije bila blagonaklona prema al Sadru i tokom sedamdesetih godina je aktivno delovala na gušenju njegove Dava partije. Razlog je ležao i u tome što je al Sadr pokušavao da kao šiitski klerik postane lider svih iračkih muslimana. Njemu se pripisuje da je pre Homeinija u Iranu usvojio princip vilajet al fakih, odnosno "vlast juriste." Kada je Homeini svrgnuo šaha, al Sadr ga je podržao izazivajući revolt baasističkog režima. Polovinom te godine došlo je do velikih sukoba šiita sa režimskim bezbednosnim snagama nakon al Sadrovog hapšenja, jer mu nije data saglasnost da ode u Teheran da bi ajatolahu Homeiniju čestitao pobedu, ali on mu je ipak uputio telegram-čestitku. Njegovo hapšenje dovelo je do masovnih sukoba u šiitskim centrima u Nedžefu i Kerbeli, a zatim i Bagdadu.⁴⁵⁸ Takva aktivnost ga je na kraju koštala i života. Sadam Husein, koji je iste te 1979. godine kada je izvedena Islamska revolucija u Iranu došao na vlast u Iraku, nije dozvolio da se širi negativni uticaj ovog šiitskog klerika, te je al Sadr u zatvoru i ubijen.⁴⁵⁹

Naredni istaknuti šiitski klerik u Iraku bio je sinovac Muhameda Bakira al Sadra, Muhamed Sadik al Sadr. Njegov stav prema Sadamu Huseinu i režimu nije bio ekstreman

455 Fuller E. Graham and Francke, Rahim Rend. The Arab Shi`a, The Forgotten Muslims, str. 88

456 Amatzia Baram, Religious Extremism and Ecumenical Tendencies in Modern Iraqi Shi,ism u The Sunna and Shi,a in History, Edited by Ofra Bengio and Meir Litvak, str. 109

457 Fuller E. Graham and Francke, Rahim Rend. The Arab Shi`a, The Forgotten Muslims, str. 100

458 Noorbaksh, Mehdi. Middle East Policy Council, Journal Essay, Shiism and Ethnic Politics in Iraq Summer 2008, Volume XV, Number 2, dostupno na <http://www.mepc.org/journal/middle-east-policy-archives/shiism-and-ethnic-politics-iraq?print> (pristupljeno 23.4.2015.).

459 Amatzia Baram, Religious Extremism and Ecumenical Tendencies in Modern Iraqi Shi,ism u The Sunna and Shi,a in History, Edited by Ofra Bengio and Meir Litvak, str. 110-112

već kooperativan, te je zahvaljujući tome, od strane režima dobio dozvolu da otvori džamiju u Kufi i izvede prvu zajedničku molitvu u petak posle više godina.⁴⁶⁰ Muhamed Sadik al Sadr je pokušavao da se ne konfrontira sa sunitima, nastojeći da kao i Muhamed Bakir al Sadr, vodi politiku ekumenizma i saradnje sa sunitima, pa je organizovao zajedničke molitve sa njima, ohrabrujući šiite da prisustvuju i molitvama koje drže sunitske muftije. Sve dok nije iskazao ambiciju da postane zajednički lider iračkih sunita i šiita i počeo da kritikuje režim, on nije predstavljao smetnju, ali nakon toga, bezbednosne snage su ga krajem 1998.g uhapsile. Njegovim hapšenjem su opet zaoštreni sunitsko-šiitski odnosi. Šiitski deo iračke populacije je dodatno potpao pod pritisak, deo uleme je hapšen i progonjen, uostalom kao za sve vreme vladavine baasističkog režima. Sadamove režimske snage ubile su Muhameda Sadika al Sadra i njegova dva sina.⁴⁶¹ Treći sin Muktada al Sadr, nastavio je očevu delatnost, ali zbog pritiska režima nije bio aktivan za života Sadama Huseina. Angažovao se tek po američkoj okupaciji Iraka.

Ovo nisu bili jedini šiitski verski lideri aktivni do svrgavanja režima Sadama Huseina, ali su bili najistaknutiji i najviše su obeležili šiitsku aktivnost. Oni su, svako na svoj način, dali veliki doprinos u konsolidovanju položaja šiita, njihovom verskom "osveščivanju", te opštem razvoju šiitskog političkog delovanja.

Obično se istorija modernog Iraka deli na nekoliko faza: prva je od britanske pobeđe nad Otomanskom imperijom (1917.), odnosno od prvog iračkog kralja (1921.) pa do rušenja monarhije 1958.g. Ta faza se naziva liberalnom monarhijom. Druga faza nastupa rušenjem monarhije i preuzimanjem vlasti od strane vojnog režima (1958. - 1968.). To je faza autoritarnog vojnog režima. Treća faza nastupa dolaskom na vlast BAAS partije i traje od 1968.g do 2003.g. To je bila faza vladavine jednog totalitarnog socijalnacionalističkog režima.⁴⁶² Poslednja faza u razvoju Iraka traje od 2003.g. do danas.

Razvoj sunitsko-šiitskih odnosa deli se na sličan način kao i istorija modernog Iraka. Od britanske okupacije Iraka do pada monarhije, sunitsko-šiitski odnosi se nisu karakterisali nasiljem i neprijateljstvom. Dve grane muslimana su u značajnoj meri saradivale i čak zajednički povele pobunu protiv britanske okupacije u vreme ajatolaha al

460 Ibidem, str. 112

461 Ibidem, str. 112- 114

462 Jabar A. Faleh. The Shi`ite Movement in Iraq, Saqi, London, 2003. str. 54

Širazija. Šiiti tada ipak nisu bili politički organizovani, već se njihova delatnost svodila na aktivnosti pojedinih viđenijih klerika, pre svega na aktivnost ajatolaha al Širazija. To je bilo vreme velikih promena u socijalnoj strukturi šiita. Oni su sebe pre doživljavali kao pripadnike klanova i plemena, a manje kao šiite. Šiitska plemena su prestajala da vode nomadski način života, intenzivnije naseljavajući seoska područja, baveći se poljoprivredom. Paralelno s tim, centralna vlast je nametala kontrolu i nad plemenima i nad novonaseljenim seoskim oblastima. Nomadska plemena su 1867. činila 35% populacije, a već 1930. samo 1%. To je bila velika promena u odnosu na doba Otomana kada su gradovi u kojima su šiiti obavljali versku aktivnost bili autonomni (Nedžef, Kerbela, Samara). Ni u jednom od tih gradova irački (arapski) klerici nisu bili jedinstveni, za razliku od Persijanaca i Azera, koji su imali svoja verska udruženja.⁴⁶³

Šiiti su od kraja dvadesetih godina prošlog veka masovnije počeli da se iseljavaju iz Južnog Iraka, posebno ka Bagdadu i nešto manje Basri. Samo iz provincije Amara u Bagdad je do 1957.g. pristiglo 67% šiitskih migranata. To je uticalo i na porast broja šiitskih stanovnika Bagdada. Pred Prvi svetski rat 20% stanovnika Bagdada bili su šiiti, dok je 1958.g. njihov broj premašio polovinu svih stanovnika Bagdada.⁴⁶⁴ Migracija šiita ka Bagdadu oslabila je uticaj Kerbele i Nedžefa kao šiitskih verskih središta, ali je u isto vreme uticala i na smanjenu versku aktivnost šiita doseljenih u Bagdad, jer su počeli da prihvataju neke druge ideje kao što su komunističke, na primer.⁴⁶⁵

Tokom postojanja monarhije, šiiti i dalje nisu bili jedinstveni i organizovani. Bili su podeljeni na grupe koje su sarađivale sa dvorom, grupe koje su bile politički neaktivne i treće koji su bile opozicija monarhiji. Istovremeno, velike grupe šiita iz ruralnih područja odlazile su u gradove, napuštajući poljoprivrednu delatnost. Prelaskom u gradove postajali su najsiromašniji sloj stanovništva, dok su oni koji su ostajali u selima ojačali kao što je ojačala i trgovačka šiitska klasa.⁴⁶⁶

Faza u sunitsko-šiitskim odnosima u periodu od rušenja monarhije do dolaska BAAS partije na vlast, nije se mnogo razlikovala od prethodne. Šiiti nisu uspevali da se politički organizuju, te osnivanje Dava partije nije značajnije uticalo na aktivnost šiita, jer

463 Jabar A. Faleh. *The Shi'ite Movement in Iraq*, str. 63-65

464 Yitzhak, Nakash. *The Shi'is of Iraq*, Princeton University Press, Princeton, 2003. str. 96-97

465 Ibidem, str. 98

466 Jabar A. Faleh. *The Shi'ite Movement in Iraq*, str. 66

partija praktično nije ni delovala. Oni su i dalje bili podeljeni na tri grupe u pogledu odnosa prema vlasti. S druge strane, bogati trgovci i zemljoposednici spadali su među najbogatije Iračane, dok je siromašni gradski sloj bio najsiromašniji deo društva.

Naredna faza u sunitsko-šiiitskim odnosima bila je doba vladavine BAAS partije. Sem kratkog perioda tokom iračko-iranskog rata, položaj šiita bio je vrlo loš. Izbačeni su iz svih državnih organa, iz vojno-bezbednosnih službi, zabranjivane su im proslave Ašure, a ubistva, progoni, zlostavljanja i hapšenja bili su svakodnevna pojava. Šiiti su postali građani drugog reda, optuživani da su instrument Irana i faktor destabilizacije. Samo 1991.g. nakon pobune šiita, ubijeno je oko 300.000 njih u Kerbeli i okolini.⁴⁶⁷ Do tada uglavnom lojalni režimu, nakon povratka vojnika iz Prvog zalivskog rata u Kuvajtu, organizovali su veliku pobunu započetu u Basri i Nedžefu. Šiiti su očekivali da će se umešati SAD i eliminisati Sadama Huseina, što ih je i ohrabrilo na pobunu. To se ipak nije dogodilo. Protiv toga je bila Saudijska Arabija, plašeći se rastućeg uticaja Irana, jer irački sunitski režim, koliko god loš, ipak je bio brana iranskom šiitskom širenju.⁴⁶⁸ Pored egzekucije velikog broja šiita, režim je porušio i šiitske svetinje u Nedžefu i Kerbeli, a masovne grobnice su pronađene mnogo kasnije.⁴⁶⁹ Ugušena je svaka normalna aktivnost iračkih šiita. Deo šiitske uleme je još na početku rata sa Iranom počeo da odlazi u izbeglištvo u Iran u koji su bile deportovane i desetine hiljada šiita iranskog porekla.

Faza sunitsko-šiiitskih odnosa za vreme vladavine BAAS partije ima, takođe, svoje karakteristične periode. Prvi bi bio od 1968.g. do 1978.g. kada se sukob dve muslimanske sekte odvijao kroz četiri oblika: vladajuća partija je svojom politikom sekularizacije ugrožavala šiitsku versku autonomnost; totalitarizam BAAS-a rezultirao je velikom disproporcijom u šiitskom političkom i svakom drugom predstavljanju, uključujući i raspodelu ekonomske dobiti; baasistički panarabizam bio je suprotan doktrini tada dominantne šiitske Dava partije; odnos prema regionalnoj politici i Iranu bio je različit, sem u pomenutom periodu iračko-iranskog rata, do 1988.g.⁴⁷⁰

Nakon što su baasisti preuzeli vlast 1968.g. pa tokom narednih dvadesetak godina članovi i simpatizeri partije Dava bili su stalna meta režima. U razmaku od petnaest godina

467 Fuller E. Graham and Francke, Rahim Rend. The Arab Shi`a, The Forgotten Muslims, str.103-104

468 Nasr, Vali. The Shia Revival, tr .188

469 Ibidem

470 Jabar A. Faleh. The Shi`ite Movement in Iraq, str. 201

likvidirano je nekoliko desetina šiitskih klerika, a samo u godini dolaska Sadama Huseina na čelo Iraka, ubijeno je 14 šiitskih klerika. "Između 1970. i 1985. vlasti su likvidirale najmanje 41 klerika uključujući već pomenutog Muhamed Bakir al Sadra i njegovu sestru. Na stotine drugih klerika je uhapšeno tokom dve decenije".⁴⁷¹ Istovremeno, na hiljade šiita bilo je deportovano, njihova zemlja oduzimana, a mladi muškarci silom su odvajani od porodica. Čak se izbegavalo korišćenje reči šiiti, već je u upotrebi bio naziv Džafariti.⁴⁷²

Takav odnos režima prema šiitima izazivao je revolt. Sedamdesetih godina bilo je više pobuna protiv baasista, čak i pre dolaska S. Huseina i Islamske revolucije u Iranu. Masovni protesti iz 1977.g. u Nedžefu i Kerbeli bili su među najvećim.⁴⁷³ To nisu bili samo mirni protesti već i sabotaze, oružane akcije i atentati čije su mete bili funkcioneri BAAS partije i drugi državni zvaničnici. Izveden je i jedan neuspeli atentat na Sadama Huseina.⁴⁷⁴ Protesti sve do 2003.g. nisu ni prestajali samo su se menjali intenzitet i oblici.

Od 1979.g. nastupa novi period u sunitško–šiitskim odnosima u okviru vladavine BAAS partije u Iraku. Taj period mogao bi da se nazove periodom radikalizacije.⁴⁷⁵ On se poklapa s pobedom Islamske revolucije u Iranu i dolaskom S. Huseina na vlast. To je bilo doba najžešćeg ugnjetavanja iračkih šiita koji još uvek nisu uspevali da se ozbiljnije organizuju, uprkos delovanju Dava partije i podrške iz Irana. U to vreme, krajem devedesetih, S. Husein je bio vrlo oprezan u odnosu na šiite smatrajući ih najopasnijim protivnikom po režim. Tokom rata sa Iranom, međutim, a u nameri da izbegne unutrašnju konfrontaciju, iskazivao je blagonaklonost prema njima, obilazio njihova sveta mesta i pokušavao da pokaže da su oni apsolutno ravnopravni građani Iraka. To je trajalo samo do pred kraj rata. Verska prava šiita ponovo su ograničena, iz svih važnijih državnih institucija su sklanjani, bez obzira na iskazanu lojalnost državi tokom rata. S. Husein je verovao da su irački šiiti podložni uticaju Irana, te ih je potpuno marginalizovao, vršio represiju nad njima (kao i nad Kurdima) i strogo i sistematski kontrolisao sve oblike njihove aktivnosti. To su posle vremena Umajada bili najcrnji dani za iračke šiite. Ove činjenice naročito dolaze do izražaja ako se zna da su šiiti bili deo baasističkog vođstva u periodu prvog baasističkog

471 Fuller E. Graham and Francke, Rahim Rend. *The Arab Shi`a, The Forgotten Muslims*, str. 99 -101

472 Bengio, Ofra. *Quietists Turned Activists: the Shi`i Revolution in Iraq* u Bengio Ofra and Litvak Meir. *The Sunna and Shi`a in History*, Palgrave Macmillan, New York, 2011. (od str. 125-144.) str. 133

473 Jabar A. Faleh. *The Shi`ite Movement in Iraq*, str. 31

474 Fuller E. Graham and Francke, Rahim Rend. *The Arab Shi`a, The Forgotten Muslims*, str. 101

475 Jabar A. Faleh. *The Shi`ite Movement in Iraq*, str. 225

državnog udara 1963.g. Tada je od osamnaest članova Baasističke regionalne komande, šestorica bilo šiita, dok je 1968.g. Savet revolucionarne komande BAAS partije bio sasvim bez šiitskih aktivista.⁴⁷⁶ Podatak dokazuje da su šiiti i pre dolaska na vlast S. Huseina bili istiskivani iz partije. To je imalo značajan uticaj na njihovo napuštanje panarabizma i arapskog nacionalizma i okretanje islamizmu.

Za vreme S. Huseina, bilo je više neuspešnih pokušaja da se šiiti silom izbere za svoja prava i dostojanstvo. Najvažniji su se desili tokom Prvog zalivskog rata 1991.g. kada su šiiti preuzeli kontrolu nad 17 iračkih provincija kao rezultat masovnih protesta.⁴⁷⁷ Ta, na kraju neuspešna pobuna iz marta 1991. ugušena upotrebom aviona, pa čak i napalma,⁴⁷⁸ smatra se istinskom šiitskom intifadom protiv režima S.Huseina.⁴⁷⁹

U međuvremenu se 1982.g. desio preokret u organizovanju šiita. Dotle neorganizovani uz aktivnost samo partije Dava i delimično Organizacije islamske akcije osnovane sredinom sedamdesetih godina, zahvaljujući Iranu, u novembru 1982. je u Teheranu osnovana Vrhovna skupština islamske revolucije u Iraku (SAIRI ili SCIRI). Njeno formiranje usledilo je dve godine nakon ubistva al Sadra i početka iračko–iranskog rata.⁴⁸⁰ U to vreme, irački šiiti su i dalje bili pretežno nacionalno orijentisani, više posvećeni arabizmu nego šiizmu.

Formiranje SCIRI označilo je otvorenu iransku intervenciju u organizovanju iračkog šiitskog delovanja. Iste te godine osnovan je i Hizbulah u Libanu, što potvrđuje pretpostavku da su Iranci tada odlučili da se ozbiljnije pozabave organizacionom strukturom šiita u Iraku i Libanu. Teheran je i do tada nastojao da organizuje iračke šiite, ali im to do formiranja SCIRI nije uspevalo. Problem je bio i u nedostatku autoritativnog iračkog šiitskog vođe, jer je al Sadrovim ubistvom stvorena praznina. SCIRI je formiran na bazi doktrine vilajet al fakih imama Homeinija. Njegova struktura počela je da poprma organizacioni oblik libanskog Hizbulaha. Sastojao se od Informativne, Vojne,

476 Hanna Batatu. *The Old Social Classes and the Rrevolutionary Movements of Iraq*. Princeton University Press, Princeton, 1978. str. 49

477 Jabar A. Faleh. *The Shi`ite Movement in Iraq*, str. 32

478 Fuller E. Graham and Francke, Rahim Rend. *The Arab Shi`a, The Forgotten Muslims*, str.104

479 Bengio, Ofra. *Quietists Turned Activists: the Shi,i Revolution in Iraq* u Bengio Ofra and Litvak Meir. *The Sunna and Shi`a in History*, str. 134

480 Jabar A. Faleh. *The Shi`ite Movement in Iraq*, str. 235

Administrativne i finansijske, Socijalne i Obaveštajne jedinice.⁴⁸¹ Ovim jedinicama su upravljali Iranci. Kasnije je osnovano i vojno krilo SCIRI, Armija Badr, u koju su prebačene Obaveštajna i Vojna jedinica, kojima su, takođe, upravljali Iranci.⁴⁸² SCIRI je predstavljao kišobran organizaciju u koju je ušlo više iračkih šiitskih grupa, uključujući i neke struje partije Dava i Organizaciju islamske akcije. Lider SCIRI postao je Muhamed Bakir al Hakim, koji je živio u Iranu i koji je kao osnovni cilj nove grupe proglasio stvaranje islamske države u Iraku i svrgavanje režima BAAS partije.⁴⁸³

SCIRI i Dava partija su bili predvodnici šiitske aktivnosti i suprotstavljanja režimu. Nakon što su iračke trupe okupirale Kuvajt, ove dve organizacije zajedno sa 15 drugih političkih partija osnovale su Zajednički akcioni komitet u koji su ušle sve šiitske organizacije islamističkog opredeljenja, ali i komunisti i baasistički disidenti, kao i sunitske islamističke grupe i kurdske partije.⁴⁸⁴ To je bio još jedan pokušaj saradnje šiita i sunitskih islamista protiv iračkog diktatora i njegovog represivnog režima. Samo dve godine kasnije, 1992.g. većina članova Zajedničkog akcionog komiteta pridružila se Iračkom nacionalnom kongresu, novoj opozicionoj koaliciji.⁴⁸⁵

Uprkos svim naporima podržanim i organizovanim iz Teherana, irački šiiti nisu uspevali da pruže adekvatan odgovor bagdadskom režimu. Šiitski korpus nije mogao da se usaglasi ni oko versko-političkih stavova. Dok su jedni, kao SCIRI i Dava, bili islamističke orijentacije, neke druge šiitske grupe i organizacije su i dalje sledile arapski nacionalizam ili komunizam. Ovakvo stanje trajalo je do 2003.g. i američke okupacije Iraka. Taj događaj bio je odlučujući za promenu balansa snaga na iračkoj političkoj sceni i za sveukupni položaj šiita. Pojavili su se novi šiitski lideri, šiiti su napustili ideje arapskog nacionalizma i komunizma, ali su i dalje postojali različiti pogledi na skoro sve aspekte versko-političkog života, pa čak i u odnosu na američko vojno prisustvo, u vezi s čim su preovladavala tri različita klerikalna stava. Veliki ajatolah Sajid Ali al Huseini al Sistani, koji je postao najvažniji irački šiitski lider, pozvao je sunarodnike da se ne suprotstavljaju Amerikancima i njihovom napredovanju ka Bagdadu. Njegov stav nije značio da je on proamerički čovek

481 Ibidem, str. 235-241.

482 Jabar A. Faleh. *The Shi'ite Movement in Iraq*. str. 241

483 Bakhsh, Shaul. *Reign of the Ayatollahs: Iran and the Islamic Revolution*, Basic Books, New York, 1986. str.233

484 Fuller E. Graham and Francke, Rahim Rend. *The Arab Shi'a*, str.107

485 Ibidem

kako su to predstavljali neki američki krugovi, već da je pragmatičan. Al Sistani je shvatio da će Amerikanci rušenjem režima, vlast u državi pre ili kasnije morati da prepuste šiitima.⁴⁸⁶ On je postao popularan i uvažavan ne samo među iračkim šiitima, već su ga priznali i šiiti "od Libana do Irana i Pakistana".⁴⁸⁷ Ajatolah al Sistani je pozivao na nesukobljavanje sa Amerikancima i saradnju s njima, zbog čega su ga suniti optuživali da je proamerički klerik i saradnik okupatora i Irana.⁴⁸⁸ Smatrao je da su izbori najefikasniji način dolaska na vlast, pozivajući šiite da učestvuju na njima, što su ovi i uradili januara i decembra 2005.g. (januara prvi put za prelaznu Nacionalnu skupštinu, a decembra drugi put opet za prelaznu Nacionalnu skupštinu).⁴⁸⁹ Na izborima u decembru, šiiti su, u velikoj meri zahvaljujući al Sistaniju, napravili zajednički izborni blok Ujedinjenu iračku alijansu koju su obrazovali šiitski islamisti. UIA su obrazovali SCIRI, Dava partija, Sadrova frakcija, Fadila, mada su neke šiitske grupe izašle na izbore samostalno bez udruživanja u UIA (Islamska akcija, šiitski islamisti iz Kerbele). Šiitska alijansa je osvojila najviše glasova, 128 i nedostajalo im je samo 10 mesta za apsolutnu većinu, što bi verovatno i osvojili da izborni sistem nije bio napravljen tako da se pojača sunitsko participiranje na izborima i u Nacionalnoj skupštini.⁴⁹⁰ I takav kakav je bio, izborni sistem je imao veliki uticaj na dalji politički život u Iraku. O ovakvom uticaju izbornih sistema na politički život pisao je i profesor Milan Jovanović, koji je u svom radu "Izborni sistemi postkomunističkih država", izneo: "Bez obzira na to da li je izbor modela po kome će se birati članovi predstavničkih tela slučajan, nametnut – kolonijalizmom, uticajem jakih suseda, uslovima za pristupanje odgovarajućim integracijama – posledica različitih okolnosti ili prolazni trend, on ima snažne efekte na politički život".⁴⁹¹

Al Sistani je svojim stavovima pridobio podršku iračkih šiita, ali i nezadovoljstvo nekih klerika sa ekstremnijim stavovima prema Amerikancima i sunitima. Bio je među onima koji su pozivali da se ne odgovara nasiljem na nasilje sunitskih ekstremista nakon

486 Nasr, Vali. *The Shia Revival*, str.169

487 Ibidem, str. 171

488 Bengio, Ofra. *Quietists Turned Activists: the Shi'i Revolution in Iraq* u Bengio Ofra and Litvak Meir. *The Sunna and Shi'a in History*, str.134

489 Ibidem, str. 135

490 Katzman, Kenneth. *Iraq: Ecetions, Government and Constitution*, CRS Report for Congress, November 20, 2006 dostupno na <http://fpc.state.gov/documents/organization/76838.pdf> (pristupljeno 23.12.2015.).

491 Jovanović, Milan. *Izborni sistemi postkomunističkih država*, JP Službeni list SCG, Beograd 2004. str. 19

decembarskih izbora 2005.g. i tokom 2006.g. kada je došlo do erupcije nasilja. Al Sistani je i danas najpoštovaniji šiitski klerik. Pobornik je borbe protiv Islamske države. Juna 2014.g. izdao je fetvu i pozvao iračke šiite da pomognu armiji u sprečavanju Islamske države da dođe do Bagdada nakon što su osvojili Tikrit i Mosul.⁴⁹² Njega svuda na Zapadu i u SAD doživljavaju kao nekog ko igra pozitivnu ulogu u današnjim turbulentnim zbivanjima u Iraku i regionu, gde najveću pretnju bezbednosti zemlje i čitavom Bliskom istoku predstavljaju teroristi iz Islamske države. Ne zastupa uvek iste stavove sa Irancima i pobornik je jedinstvenog Iraka. Veliki ajatolah al Sistani je od rane mladosti, a još u svojim tridesetim godinama, postao priznati šiitski klerik, težeći mirnom rešavanju sporova. Tokom vladavine S. Huseina nije javno istupao protiv njega, što mu je sačuvalo život, a nakon dolaska Amerikanaca, pored toga što je pozivao na strpljenje, izbegavanje revanšizma, neodgovaranje na nasilje sunitских grupa, na masovne izlaske na izbore, bio je i žestoki kritičar preposlednjeg iračkog premijera Nurija al Malikija. Od njega je zahtevao da u vlast uključi sve iračke društvene slojeve i verske i nacionalne grupe, znači i Kurde i sunite. Smatrao je da je to jedini način za prevazilaženje problema društva. Uživa podršku velikih ajatolaha iz Nedžefa. Upozorio je i sadašnjeg iračkog premijera Hajdara al Abadija na neophodnost reformi kako se iračka država ne bi rascepila na više entiteta.

Sasvim suprotnu poziciju od al Sistanija, imao je Muktada al Sadr. Dobio je podršku iz predgrađa Bagdada, Basre i Kerkuka. Iako klerik, on je bio više političar nego verski lider, ali nije posedovao velika verska znanja.⁴⁹³ Od početka okupacije, Muktada al Sadr je istupao protiv dolaska američkih trupa. Njegov Sadristički pokret je čak sarađivao sa sunitima protivnicima američke okupacije. Izgledalo je da su Amerikanci svojom okupacijom ujedinili šiite i sunite, prvenstveno one sunite koji bi mogli da se podvedu pod ekstremnije. Jedni drugima su pružali logističku i drugu pomoć u sukobima sa američkim trupama. Iako se očekivalo da će al Sadr pozdraviti svrgavanje režima i sarađivati sa Amerikancima, on se, iako protivnik S. Huseina, pokazao i kao protivnik Amerikanaca.

Saradnja dva muslimanska fronta tekla je, međutim, sve dok nije eskalirao teror nekih sunitских ekstremnih grupa protiv šiita zbog njihovog, kako su govorili,

492 Al Khoei, Hazder. New Statesman, Could ISIS take Iraq's Capital? 19 June 2014. dostupno na <http://www.newstatesman.com/world-affairs/2014/06/could-isis-take-iraq-s-capital> (pristupljeno 19.08.2015.).
493 Nasr, Vali. The Shia Revival, str.190

kolaboracionizma. Na čelu takvih sunitjskih grupa stajao je Musab al Zarkavi, a al Kaida je postala krovna kapa sunitjskih terorističkih grupa. Kada je al Kaida uništila šiitsku svetinju u Samari, Askari Shrine, 2006.g. Muktadova Mahdi armija sprovela je veliku osvetu nad sunitima. Ekumenizmu je bio kraj. Sunitjski civili su masovno ubijani i proterivani, njihove kuće paljene. Uništavane su i sunitjske džamije. Samo u 2006. ubijeno je skoro 35.000 sunitjskih civila.⁴⁹⁴ Nasilje više skoro da nije prekidano. Onako kako su u vreme S. Huseina suniti progonili šiite, tako su se sada ovi ponašali prema sunitima. Oba kampa su sasvim napustila sekularizam i potpuno se islamizovala, poistovećujući se s verskim simbolima.⁴⁹⁵

Zbog svog odnosa prema Amerikancima, Muktada al Sadr je bio prinuđen da pobjegne u Iran, odakle se vratio 2007.g. nastavivši antiameričku delatnost. Ovog puta je pokušao i da spreči nastavak sukoba sa sunitima, proglašavajući primirje avgusta 2007.g. nakon masakra sunitjskih terorista nad šiitskim hodočasniciima u Kerbeli i produžavajući primirje još jednom, naredne 2008.g. Ti njegovi "pacifistički" potezi poklopili su se s padom uticaja njegove milicije. Zato je odlučio da raspusti Mahdi armiju i pretvori je u pokret pod nazivom Mumahidun (put koji se sledi po uzoru na imama Mahdija).⁴⁹⁶

Treću struju iračkih šiitskih klerika sa stavom prema američkom dolasku, činio je SCIRI sa svojim vojnim krilom Brigadom Badr. Oni su bili između al Sistanija i al Sadra. Tu struju su predvodili braća al Hakima (prvog lidera SCIRI-a), Bakir i Abdul Aziz,⁴⁹⁷ s tim što je u kasnijim napadima na sunite aktivno učestvovalo i vojno krilo SCIRI.

Uprkos navedenim razlikama unutar šiitskog korpusa, 2003. i naredne godine označile su potpunu promenu položaja šiita u Iraku. Od obespravljenih, poniženih, proganjanih, ubijanih i proterivanih, postali su, zajedno s Kurdima, novi vladari Iraka. Zahvaljujući brojnosti populacije uspevali su da pobeđuju na izborima, predvode vladu, dominiraju u Parlamentu, te postanu vodeća politička i ekonomska snaga u zemlji. Promenjena je i spoljna politika koja se više okrenula Iranu, a zaoštreni su odnosi sa zalivskim sunitjskim monarhijama.

494 Amatzia, Baram. Religious Extremism and Ecumenical Tendencies in Modern Iraqi Shi'ism u The Sunna and Shi'a in History, Edited by Ofra Bengio and Meir Litvak, str. 116-117

495 Bengio, Ofra. Quietists Turned Activists: the Shi'i Revolution in Iraq u Bengio Ofra and Litvak Meir. The Sunna and Shi'a in History, str.129

496 Amatzia, Baram. Religious Extremism and Ecumenical Tendencies in Modern Iraqi Shi,ism u The Sunna and Shi,a in History, Edited by Ofra Bengio and Meir Litvak, str. 118-121

497 Nasr, Vali. The Shia Revival, str. 192

Očekivalo se da će odlaskom Amerikanaca 2011.g. Irak ostati uređena i stabilna država sa jakim vojno-bezbednosnim aparatom. Ispostavilo se ipak da irački šiiti nisu bili ni spremni ni sposobni da u konfesionalno razjedinjenoj zemlji odgovore izazovima. Prva veća pretnja od strane Islamske države pokazala je da je Irak, koji su SAD navodno demokratizovale, jedna slaba, neorganizovana i zemlja koja samo na papiru ima i vojsku i druge bezbednosne službe. To je uslovalo da se u borbu protiv Islamske države umešaju postojeće i novoosnovane šiitske milicije za koje se ispostavilo da su efikasnije od zvanične armije. Za takvo stanje krivica je pripisana bivšem premijeru Nuriju al Malikiju.

Šiiti danas u Iraku deluju kroz nekoliko glavnih političkih partija: Vrhovni islamski savet Iraka (ISCI - nekadašnjii SCIRI), koji predvodi Abdel Aziz al Hakim (i njegov brat Bakir) i predstavlja najveći politički blok; Sadristički pokret Muktade al Sadra; Dava partija, koju je do 2014.g. predvodio bivši premijer Nuri al Maliki; Fadila partija sa Muhamedom al Jakubijem na čelu. Pored ovih najvažnijih šiitskih partija, šiiti imaju organizovane i svoje milicije koje deluju ili kao vojna krila ovih partija (Badr, vojno krilo ISCI-ja, Mahdijeva armija Sadrističkog pokreta), ili kao specijalne grupe organizovane od strane iranske Kuds brigade koja pripada Iranskoj revolucionarnoj gardi.⁴⁹⁸

2. Položaj šiita u ostalim arapskim zemljama Bliskog istoka

2.1. Libanski šiiti

Na položaj libanskih šiita u proteklim vekovima uticalo je više faktora: geografski položaj juga Libana, kriza identiteta libanskih šiita, politička, ekonomska i socijalna zapostavljenost, arapski poraz od Izraela, izraelska invazija Libana i Iranska islamska revolucija.⁴⁹⁹ Oni su autohtoni stanovnici tog dela Bliskog istoka. Nakon što se islam proširio u Levantu i kasnije tokom vladavine šiitske Fatimidske dinastije, oni su uglavnom živeli u podnožju Libanskih planina. Dolaskom Mameluka i zatim Osmanlija, njihov

498 Institut of the Study of War, dostupno na <http://understandingwar.org/sites/default> (pristupljeno 26.08.2015.).

499 Todorović, Dragan. Programski i akcioni profil oorganizacije Hizbulah, magistarska teza, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007. Str. 45

položaj je pogoršan, te su odatle počeli da se iseljavaju na jug,⁵⁰⁰ postavši većinsko stanovništvo juga Libana u periodu od 14. do 18. veka. U nekim istorijskim spisima šiiti se čak i ne pominju, već samo Druzi, jer su jedino Druzi od svih šiitskih grana bili organizovani. U „Istoriji osmanskog carstva“ (Joseph von Hamer), kao prva velika kriza i uvod u propast Tanzimata, navodi se libanska kriza polovinom 19. veka. Autor ukazuje da se stanovništvo Libana sastoji od brojnih grupa, ali pominje samo Maronite, Druze (za njih kaže da su krivoverna muslimanska grupa) i pravoslavce. Joseph von Hamer, stanje među verskim grupama opisuje kao napeto i ističe da su se još tada hrišćani i muslimani sukobljavali, vršile podele teritorija po geografskim područjima pojedinih sektaških grupa (druški, maronitski sandžaci), a tadašnje velike sile (Francuska, Britanija) neprestano bile upletene, podržavajući neku od sukobljenih strana.⁵⁰¹

Jug Libana (oblast Džebel (Maunt) Amil), priključen je pokrajini Maunt Liban (severni deo Libana) dekretom visokog komesara iz doba Francuskog mandata u Bejrutu, 1920.g. kada je stvorena država Veliki Liban. U toj pretežno poljoprivrednoj oblasti, gradska populacija je uglavnom bila sunitska, ali je bilo i Grkopravoslavaca, dok Maroniti, Druzi i šiiti nisu živeli u gradovima Tripoli, Bejrut i Saida sve do 18. veka.⁵⁰² Stvaranjem Velikog Libana po prvi put počinje povezivanje priobalnih gradova s planinskim delom. Planinske i gradske zajednice počele su da dolaze u kontakt, što je dovodilo do čestih sukoba, s obzirom na to da su planinske zajednice i dalje bile u fazi feudalnog uređenja. Stare planinske porodice su ušle u sukob sa elitom iz gradova oko upravljanja zemljom, uz oštru versku podeljenost.⁵⁰³

U vreme stvaranja Velikog Libana počele su da se javljaju ideje o jedinstvu teritorije Džebel Amila, gde je živio veliki deo šiita, sa Palestinom. Takve ideje su koincidirale s prvim cionističkim pretenzijama nad tom oblašću. Jevreji su iskazivali interes za tu teritoriju mnogo pre formalnog nastanka Izraela. U tom delu nalazi se reka Litani sa tri pritoke, Hasbani, Vazani i Avali i sa mnogim izvorima koji predstavljaju značajne vodene resurse na suvom terenu Bliskog istoka. Prvi izraelski premijer David Ben Gurion

500 Charara, Walid et Domont, Frederic. Le Hezbollah, un mouvement islamo-nationaliste. Fazard, Paris 2004. str. 33

501 Hammer von Joseph. Historija Turskog (Osmanskog) carstva (prevod Nerkez Smailagić), Ognjen Prica, Zagreb, 1979, III tom, str. 410-411.

502 Corn, Georges. Le Liban contemporain, La Decouverte, Paris 2005. str.57

503 Todorović, Dragan. Programski i akcioni profil organizacije Hizbulah... str. 46

smatrao je da Maunt Liban treba da bude severna granica Izraela u okviru koje bi bile i reke Jordan i Litani,⁵⁰⁴ a u pismu upućenom britanskom premijeru Lojdu Džordžu 1919.g. potonji prvi izraelski predsednik Haim Vajcman ističe da „mi smatramo kako je bitno da severna granica Palestine obuhvati dolinu Litanija u dužini od oko 25 milja, kao i zapadne i južne obronke planine Hermon“.⁵⁰⁵ Na Versajskom kongresu 3. februara 1919.g. cionistička delegacija predstavila je detaljan plan granice buduće jevrejske države, navodeći da na severu „granica počinje na obalama Mediterana pored grada Saida i da sledi vodene tokove do dolina lanca Maunt Libana i do mosta Karon i dalje se spušta ka al Biru“.⁵⁰⁶

"Francusko-britanski sporazum o graničnoj liniji između Libana i Palestine stavio je, međutim, reku Litani i teritorije na jugu pod Francuski mandat, izazivajući proteste cionističkog pokreta. Ovakav sporazum nije dozvoljavao podelu teritorije juga Libana. Visoki komesar Francuskog mandata je čak zabranio prodaju zemljišnih parcela koje su počele da kupuju cionističke agencije kako bi formalno zadobile vlast nad tom teritorijom i naselile jevrejske koloniste",⁵⁰⁷ ali je prvi izraelsko-arapski rat 1948.g. ponovo u prvi plan izbacio interes Izraela prema Južnom Libanu. Za vreme tog rata, izraelske snage okupirale su sedam libanskih naselja, a u ratu iz 1967.g. i područje Šeba farmi. Izvršena je okupacija i nekih zapadnih i južnih obronaka planine Hermon, što je odvojilo i marginalizovalo stanovništvo juga zemlje, da bi posle arapskog poraza u tom ratu jug Libana postao bazična teritorija za izvođenje palestinskih oružanih akcija. Tokom vremena, jug Libana se pretvorio u bojno polje između Palestinaca i Izraelaca, čak i onda dok su Palestinci glavnu bazu imali u Jordanu, odakle su se prebacili u Liban nakon „crnog septembra“ 1970.g. Iz tog doba datira i Kairski sporazum potpisan između Libana i PLO, po kome su palestinski borci dobili pravo da izvode oružane akcije protiv Izraela sa libanske teritorije. Od dolaska Palestinaca pa narednih dvanaest godina ova oblast je stalno bila pod ratnom tenzijom. Tada nastaju i klice zajedničke borbe Libanaca šiita i Palestinaca protiv Izraela. Većinska šiitska populacija bila je praktično izložena ratu i konstantnim borbama od 1948. do 2000.g. kada su se Izraelci povukli, da bi jula 2006.g. izbio novi rat.⁵⁰⁸

504 Todorović, Dragan. Hizbulah – Božja partija...str. 28

505 Todorović, Dragan. Programski i akcioni profil organizacije Hizbulah... str. 46

506 Ibidem, str. 36.

507 Todorović, Dragan. Hizbulah – Božja partija...str. 28-29

508 Ibidem, str. 29

Nakon postignutog separatanog mirovnog sporazuma sa Egiptom, Izrael je bio u mogućnosti da se fokusira isključivo na severni front, što mu je olakšalo da iz Libana protera Palestinsku oslobodilačku organizaciju 1982.g. Zahvaljujući tome, Izrael se učvrstio u Južnom Libanu, uspostavio saradnju s nekim domaćim snagama i pojačao represiju nad onima koji su se protivili njegovom prisustvu. Najizloženiji toj represiji bili su šiiti.⁵⁰⁹ Na taj način je faktor juga Libana imao vrlo negativan uticaj na položaj šiita, jer su najpre bili izloženi ratnim dejstvima dveju suprotstavljenih strana, izraelske i palestinske, a zatim i izraelskoj represiji.

Drugi faktor koji je određivao položaj libanskih šiita, bila je kriza njihovog identiteta, koja je činila deo globalne krize identiteta arapskog i islamskog društva. Izražavala se kroz kolektivni osećaj nemoći i nesigurnosti zbog nepostojanja normalnih okolnosti za razvoj određene društvene zajednice ili pojedinaca. "Unutar islama, nastala je kriza identiteta na mikro planu za muslimansku grupu poznatu pod nazivom šiije. Pitanje šiizma je staro već više od 1400 godina. To je zaveštanje samožrtvovanja, proganjanja, trpljenja, nemoći i nesigurnosti, što se u islamskoj religiji ispoljilo onda kada je politička moć prešla iz ruku članova porodice proroka Muhameda u istom tom sedmom veku".⁵¹⁰

Šiiti, iako zlostavljani i proganjeni još od doba Umajada, nisu odustajali od svog verovanja, jer „suprotno sunitskoj i sufijskoj nauci, šiije su učile da se sigurnost vere može dobiti samo iz poduka onoga imama koji stoji pod božjom zaštitom protiv zablude i greha".⁵¹¹ Šiizam je bio dominantan u muslimanskom svetu u 10. veku u vreme vladavine nekih šiitskih dinastija (Bujida u Iraku i Iranu, Fatimida u Egiptu, Severnoj Africi i Siriji), ali je propašću Fatimida i Salahudinovim osvajanjem Sirije (1171.), srušena šiitska moć. Od tada, a naročito od Hulaginih osvajanja u 13. veku, nastavljen je proces proganjanja šiita, pa i onih u Libanu. Ostaci naseobina libanskih šiita iz 11. veka dokazuju istoriju ovog tlačenja. Šiiti su našli utočište u oblasti Džebel Amil i u dolini Beka. U početku, smeštali su se i u donjim delovima Maunt Libana–Kisirvanu i obalskim gradovima, odakle su ih Mameluci proterivali tokom 13. i 14. veka, zamenjujući ih sunitima. Kasnije su ih

سويد, محمود الجنوب اللبناني في مواجهة اسرائيل 50 عاما من الصمود و المقاومة, مؤسسة الدراسات الفلسطينية, بيروت 1998 ص 38 509
Soueid, Mahmud. Al Janub al lubnani fi muajahat Isra' il, 50 a'aman min al šumud va al muqawma, Muassasa al dirasat al Fileštinija, Beyrut, 1998. pg. 38

510 Nizar, Ahmad Hamzeh. In The Path of Hizbullah, str 18

511 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str. 400

proterivali i iz planinskih oblasti u Severnom Libanu. Šiiti su proterivani kako bi Mameluci zajedno sa arapskim i turkmenskim sunitima mogli da kontrolišu trgovinske centre na mediteranskoj obali, a sa okolnih planina da nadziru i drže pod kontrolom trgovinske puteve ka Damasku.⁵¹²

Vladavina Otomanske imperije Libanom (1516-1922.) dodatno je pogoršala položaj libanskih šiita. Maroniti su ih potisnuli iz Severnog Libana u pravcu juga, a šiiti koji su izbegli u područje Druza u Maunt Libanu bili su prognani još južnije 1585.g. kada je otomanska vlast postavila Fahr al-Din Ma'anija II da upravlja Bejrutskim i Sidonskim distriktima, prepuštajući mu kompletnu kontrolu nad obalskim gradovima i planinama koje ih nadvisuju. Otomani su naročito postali sumnjičavi prema šiitima kada je u današnjem Iranu na vlast došla dinastija Safavida u 16. veku, koja je uspostavila odnose sa šiitima u Džebel Amilu, pa je Fahr al Dinu dato da upravlja i distriktom Safad, što mu je omogućilo neposrednu kontrolu nad šiitima u Džebel Amilu. On je pojačao progone i diskriminaciju šiita, koji su tada smatrani nevernicima i bili pod sumnjom da na štetu Otomana održavaju odnose sa Safavidima. Upravitelj Fahr al Din je ukinuo sve šiitske sudove nametnuvši im nadležnost sunitskih sudova i sunitskih zakona.⁵¹³

Nakon propasti Otomanskog carstva, Francuzi su hteli da uključe šiite u Veliki Liban kojim su brojčano dominirali Maroniti. Godine 1920. kada je Francuska proglasila nastanak države Veliki Liban, muslimani i Maroniti nisu imali istu viziju libanske budućnosti. Muslimani, uključujući i šiite, videli su Liban kao integralni deo Sirije, dok su Maroniti želeli da formiraju nezavisnu državu uz francusku pomoć. Razlike između šiita i Maronita po tom pitanju bile su nepremostive. Pred kraj 1919.g. uoči proglašavanja Velikog Libana, tenzija između dve zajednice prerasla je u oružane sukobe u Džebel Amilu,⁵¹⁴ što je pružilo opravdanje Francuzima da pojačaju zaštitu Maronita i pokušaju da raspuste šiitske snage. Francuske jedinice uz pomoć maronitskih dobrovoljaca porazile su šiite primoravši šiitsku ulemu i velikodostojnike da potpišu dokument u kojem je stajalo da

512 Corn Georges, *Le Liban contemporain*, str.13

513 Ibidem, str. 16

سويد, محمود. الجنوب اللبناني في مواجهة اسرائيل 50 عاما من الصمود و المقاومة. ص 34 514

Soueid Mahmud, *Al Janub al lubnani fi muajahat Isra' il*, 50 a 'aman min al šumud va al muqawma, pg. 34

su oni odgovorni za oružane sukobe. Poraz šiita olakšao je Francuzima inkorporiranje Džebel Amila i severnog dela Beka u državu Veliki Liban, 1. septembra 1920.⁵¹⁵

Ugnjetavanje i proterivanje libanskih šiita tokom istorije dodatno je pojačalo krizu njihovog identiteta, a kada je proglašena nezavisnost Libana 22. novembra 1943.g. „šiiti su se osetili kao prezrena usvojena deca države kojom su upravljali Maroniti i suniti“.⁵¹⁶

Treći element koji je određivao položaj libanskih šiita bila je njihova politička, ekonomska i socijalna zapostavljenost. Ustav iz maja 1926. utvrdio je da je jedan od dva fundamentalna principa bio jednaka zastupljenost zajednica u javnim funkcijama i vladi (član 95).⁵¹⁷ Predsednik je uvek bio hrišćanin i to, sa izuzetkom prvog predsednika, uvek hrišćanin Maronit, dok je predsednik vlade bio sunit. Liban je postao parlamentarna dvodomna demokratija. "Do radikalnih reformi iz Taifa, Ustav iz 1926. je amandiran šest puta, 1927. 1929. 1943. 1947. 1948. i 1976.g. Najradikalnije izmene pre 1990.g. bile su ukidanje dvodomnosti 1927. te jačanje položaja predsednika 1929".⁵¹⁸ Nacionalni pakt iz 1943. je potvrdio ovakvu podelu, uzimajući u obzir demografsku strukturu ukupno 18 priznatih libanskih sektaških grupa. Tada su Maroniti bili najbrojniji, zato im je i pripalo mesto predsednika države, sunitima koji su bili drugi po brojnosti ostalo je mesto premijera, a trećoj grupi po brojnosti, šiitima, potvrđeno je pravo da imenuju predsednika parlamenta. Šiitska politička nezastupljenost bila je izrazito uočljiva u državnoj birokratiji. Početkom četrdesetih godina prošlog veka, 40% najviših pozicija u civilnoj službi pripadalo je Maronitima, 27% sunitima, a samo 3,2% šiitima, što je odudaralo od veličine tih zajednica.⁵¹⁹ Ovakvo učešće u vlasti nije bilo u skladu s demografskom strukturom koja je od 1911. do 1932. izgledala ovako:

515 Corn, Georges. *Le Liban contemporain*, str.15

516 Nizar, Ahmad Hamzeh. In *The Path of Hizbullah*, str. 12.

517 The Lebanese Constitution, 1995. Part Six, Final and Temporary Provisions, Član 95. dostupno na <http://www.presidency.gov.lb/English/LebaneseSystem/Documents/Lebanese%20Constitution.pdf> (pristupljeno 22.05.2014.)

518 Ziadeh, Hanna. *Sectarianism and Intercommunal Nation-Building in Lebanon*, Hurst and Company, London 2006. str. 91-92

519 A.H. Hourani. *Syria and Lebanon*, str. 67

Tabela broj: 5 – Demografska struktura Libana od 1911. do 1932. ⁵²⁰

	Autonomni Sandžak 1911.	Autonomni Sandžak 1911.	Veliki Liban 1921	Veliki Liban 1921.	Veliki Liban 1932.	Veliki Liban 1932.
Sekta	Broj	Procenat	Broj	Procenat	Broj	Procenat
Maroniti	242.308	58,40	199.181	32,70	227.800	29,11
Grkopravoslavci	52.356	12,62	81.409	13,37	77.312	9,88
Grkokatolici	31.939	7,70	42.462	6,97	46.709	5,97
Ostali	3.026	0,73	12.651	2,08	45.125	5,77
Ukupno hrišćani	329.626	79,45	335.703	55,12	396.946	50,73
Suniti	14.529	3,50	124.786	20,48	177.100	22,63
Šiiti	23.413	5,64	104.947	17,23	155.035	19,81
Druzi	47.290	11,40	43.633	7,16	53.334	6,82
Ukupno muslimani	85.232	20,54	273.366	44,87	385.469	49,26
Ukupno	414.858	99,99	609.069	99,99	782.415	99,99

U različitim vremenskim intervalima prošlog veka, broj šiita se povećavao. Početkom dvadesetih godina bilo je ih je oko 100.000, na prvom i jedinom do sada sprovedenom popisu 1932. šiita je bilo 154.208, nešto ispod 20% ukupne populacije. Prema tom popisu broj pripadnika ostalih verskih i nacionalnih zajednica u Libanu bio je sledeći:

520 Ziadeh, Hanna. *Sectarianism and Intercommunal Nation-Building in Lebanon*, str. 92

Tabela broj: 6 – Broj pripadnika libanskih verskih i nacionalnih zajednica po popisu iz 1932. godine.⁵²¹

Muslimani 383.180	
Suniti	175.925
Šiiti	154.208
Druzi	53.047
Alaviti	Nema podataka
Ismailiti	Nema podataka
Hrišćani 392.544	
Maroniti	226.378
Grkopravoslavci	76.522
Grkokatolici	45.999
Jakobiti (sirijski pravoslavci)	2.574
Sirijski katolici	2.675
Jermeni pravoslavci (Gregorijanci)	25.462
Jermeni katolici	5.694
Kaldejci	528
Protestanti	6.712
Jevreji	3.518
Ostali	6.301
Ukupno stanovnika Libana	785.543

Već 1943.g. prema zvaničnoj proceni situacija je bila značajno izmenjena. Sunita je bilo 222.594, ali su ih šiiti skoro dostigli – 200.608, Druza 71.711, Maronita 318.201, Grkopravoslavaca 106.658, Grkokatolika 61.956, Jermena pravoslavaca 58.007, ostalih manjina 6596. Za samo jedanaest godina šiitska populacija povećala se za oko pedeset procenata, procentualno više nego bilo koja druga.⁵²² Sredinom pedesetih, šiita je bilo oko 250.000, da bi u narednim dekadama njihov broj nastavio da raste, osamdesetih su već postali najbrojnija verska grupa, a devedesetih su sa 1.300.000 predstavljali 30-40% ukupne libanske populacije.⁵²³ Po podacima objavljenim u libanskom dnevnom listu "al Safir", 28.10.2006. tada je u Libanu živelo oko 34% šiita, dok su iza njih bili suniti, Maroniti,

521 A.H. Hourani. Syria and Lebanon, str. 69

522 A.H. Hourani. Syria and Lebanon, str. 71

523 Fuller E. Graham and Francke Rahim Rend. The Arab Shi`a, The Forgotten Muslims, str. 203

Druzi, pravoslavni hrišćani itd.⁵²⁴S obzirom na nepostojanje zvaničnih podataka, nema najpreciznijih statističkih informacija o tačnom broju pripadnika libanskih konfesionalnih grupa. Procene o procentu šiita kreću se od 27%⁵²⁵ preko 30%⁵²⁶ pa sve do 40%⁵²⁷ i više u odnosu na ukupnu libansku populaciju,⁵²⁸ mada je prema nekim izvorima procenat šiita u Libanu još sredinom osamdesetih dostigao 41%.⁵²⁹ Ovako velike razlike o procentualnoj veličini libanskih konfesionalnih grupa javljaju se iz dva razloga. Prvi je što je jedini popis urađen još 1932.g. a drugi što se to pitanje koristi u političke svrhe. U zavisnosti od toga ko objavljuje statističke informacije o broju pripadnika konfesionalnih grupa, dobijaju se različiti podaci. Proučavajući rast šiitske populacije od prvih dostupnih podataka, preko statistike iz popisa 1932.g. uzimajući u obzir procenat nataliteta, učešće na parlamentarnim i lokalnim izborima, migracione procese ka inostranstvu, verovatno je da su šiiti premašili 40% ukupne libanske populacije, te da je pravo pitanje koliko su blizu polovine od ukupnog broja libanskog življa. Ovakva brza promena broja šiita u odnosu na ostale, posledica je činjenice da je sedamdesetih godina 20. veka šiitska porodica imala prosečno devet članova, dok je broj prosečne maronitske porodice bio šest. Pored toga, šiitska žena rađala je jedno dete više nego druge muslimanske žene.⁵³⁰

Identično s političkim potiskivanjem i slabom zastupljenošću u organima vlasti, šiiti su bili i socijalno i ekonomski zapostavljeni. Većinom su pripadali najzaostalijim socijalnim grupama i živeli u ruralnim i nerazvijenim oblastima. Radili su u najmanje profitabilnim oblastima kao što su poljoprivreda i industrija, za razliku od Maronita i sunita koji su kontrolisali trgovinu i finansijske poslove. Libanski šiiti su pretežno naseljavali jug Libana i dolinu Beka, pogodne za razvoj poljoprivrede, ali zapostavljene od strane države.

524 الطائفة الأكبر في لبنان (Al Tai ' fa al akbar fi Lubnan) dostupno na <http://www.daawa-info.net/article.php?id=470> (pristupljeno 12.12.2015.).

525 LEBANON, str.1, dostupno na <http://www.state.gov/documents/organization/193107.pdf> (pristupljeno 12.12.2015.).

526 Australian Arab Community Portal, Religion in Lebanon, dostupno na <http://www.arabicpages.com.au/article/religion-in-lebanon.html> (pristupljeno 12.12.2015.).

527 Rowe S. Paul. The Sheep and the Goats? Christian Groups in Lebanon and Egypt in Comparative Perspective, u Shatzmiller, Maya. Nationalism and Minority Identities, u Islamic Societies (Studies in Nationalism and Ethnic Conflict), McGill-Queen's University Press 2005. str. 95

528 How Many Shia Are There in the World? Dostupno na http://www.islamicweb.com/beliefs/cults/shia_population.htm (pristupljeno 12.12.2015.).

529 Rolland C. John. Lebanon: Current Issues and Background, Nova Science Publishers, New York, 2003. str. 65

530 Norton, Augustus Richard. Hezbollah, A Short History, Princeton University Press, 2007. str. 13

Pored toga, šiiti u Južnom Libanu su bili na vetrometini između Izraelaca i Palestinaca, što im je onemogućavalo da privređuju u ionako zaostaloj poljoprivredi i slabo razvijenoj industriji. Sukobi su ih primoravali da migriraju ka predgrađima Bejruta, ali i u inostranstvo. Stanovništvo glavnog grada je zbog toga ubrzano raslo, tako da je samo u periodu između 1943. i 1963.g. povećano za 146%.⁵³¹ Većina pridošlih bili su šiiti. Oni su iz siromašnih seoskih oblasti došli u prenatrpana i takođe siromašna bejrutska predgrađa. Socijalna beda, nepismenost, nedostatak medicinske zaštite i opšte beznade karakterisalo je južno i istočno predgrađe Bejruta. Stvaralo se pogodno tlo za razvoj fundamentalizma i militantnih osećanja.⁵³² Dobar deo seoskog šiitskog stanovništva emigrirao je i u inostranstvo, Obalu Slonovače, Nigeriju, Senegal, Latinsku Ameriku i zalivske zemlje.⁵³³

Četvrti faktor bitan za definisanje šiitskog položaja u Libanu bio je arapski poraz i izraelska invazija Libana. Posle arapskog poraza 1967.g. a naročito posle dolaska palestinskih gerilaca iz Jordana septembra 1970.g. jug Libana je postao centar palestinskog otpora i bojno polje između palestinskih gerilaca i izraelske armije. Libanski građanski rat 1975.g. ubrzao je izraelske aktivnosti usmerene ka dva osnovna cilja: prvi, dezintegracija Libana (nazvanog „meki trbuh arapskog sveta“ zbog krhkih unutrašnjih odnosa) na homogene entitete, što bi imalo domino efekat i na ostatak arapskog sveta; drugi, okupacija i aneksija juga Libana.⁵³⁴ „Oded Jenon, strateški ekspert blizak Arielu Šaronu, izrazio je tu viziju decembra 1982.g. na jednoj konferenciji održanoj u Centru za strateške studije Univerziteta u Tel Avivu. Po njegovom tumačenju, Izrael bi, kako bi osigurao dominaciju nad svojim arapskim neprijateljima, morao da pojača i instrumentalizuje postojeće antagonizme unutar različitih i mnogobrojnih religijskih i etničkih zajednica regiona“.⁵³⁵

Kao odgovor na palestinsko prisustvo, Izrael je izvršio invaziju većine Južnog Libana 1978.g. ali ta operacija nazvana "Operacija Litani" nije zabeležila veći uspeh, da bi posle četiri godine u drugoj operaciji uspeo da protera PLO. Libanski šiiti su u obe operacije pretrpeli značajne ljudske i materijalne gubitke, a na desetine hiljada njih se iselilo i to uglavnom opet ka južnim predgrađima Bejruta. Ta druga invazija Izraela iz

531 Norton, Augustus Richard. Hezbollah A Short History, str. 13-14

532 Todorović, Dragan. Programski i akcioni profil organizacije Hizbulah... str. 57

533 Norton, Augustus Richard. Hezbollah A Short History, str.13-14

534 Todorović, Dragan. Programski i akcioni profil organizacije Hizbulah...str. 58

535 Harara, Walid et Domont, Frederic. Le Hezbollah, un mouvement islamo-nationaliste, Fayard, Paris, 2004. str. 40

1982.g. nazvana „Operacija mira za Galileju“ imala je cilj da protera PLO iz Libana i da odvoji Liban od sirijskog uticaja. Akcija od 3. juna do 12. avgusta dovela je do pogibije 18.000 lica i ranjavanja drugih 30.000. PLO je bio prisiljen da se evakuiše pod nadzorom multinacionalnih snaga.⁵³⁶

Izrael je očekivao da će "očistiti" Liban od Sirijaca i PLO uz uspostavljanje dominacije hrišćanskog režima, te da će to doneti mir i približavanje Izraela i Libana. To je pokušao da postigne uz pomoć Bešira Džemaila, maronitskog lidera Libanskih snaga, koji je izabran za predsednika, ali je mesec dana nakon izbora, Džemail ubijen u podmetnutoj eksploziji bombe. Zamenio ga je brat Amin, a izraelska vojska je ušla u Bejrut. Libanske snage su se uz izraelsku pomoć osvetile za ubistvo Bešira i masakrirale više od 1000 civila, uključujući i šiite koji su živeli u palestinskim izbegličkim kampovima Sabra i Šatila.

Posle odlaska palestinskih boraca, krajem avgusta 1982. izraelska vojska se rasporedila na jugu. Aktivirane su strukture i službe koje su saradivale s njima. Učinjeni su i neki koraci u cilju privlačenja domaće populacije na saradnju: otvoreni su centri za raseljene, ali su se pojačala i hapšenja, pritisci, fizička i psihička tortura. Izraelci u sprovođenju represije nisu poštovali ni religijske ni tradicionalne norme ponašanja. Ubijeno je i nekoliko poznatih muslimanskih šiitskih verskih vođa, uključujući šeika Rageb Harba. Šeik Moharem el Arifi i Sajed Mohamed Hasan al Amin su proterani. Takvi izraelski postupci su pojačavali netrpeljivost šiitske populacije prema njima.⁵³⁷

Na ekonomskom planu, Izrael je pokušao da pretvori jug Libana u tržište za svoje proizvode, koji su preplavili taj deo Libana, dok je izvoz libanskih proizvoda u Izrael bio zabranjen. Obim izvoza u Liban bio je tri meseca pre invazije oko 7 miliona dolara, da bi u decembru 1982.g. premašio 20 miliona dolara. Politikom dampaing cena, izraelski proizvodi postali su 40-75% jeftiniji od libanskih. Domaća proizvodnja je gušena i onemogućavana, uništavane su irigacione mreže i već kultivisane površine. Polovina stanovništva tog regiona (uglavnom šiita) praktično je ostala bez prihoda.⁵³⁸ Sve ove mere krčile su put ka administrativnoj aneksiji juga Libana.

536 Todorović, Dragan. Programski i akcioni profil organizacije Hizbulah...str. 59-60

537 Nizar, Ahmad Hamzeh., In The Path of Hizbullah, str 38

538 Charara, Walid et Domont, Frederic. Le Hezbollah, un mouvement islamo-nationaliste, str. 58-59

Dana 17. maja 1983.g. potpisan je sporazum u 12 članova između Libana i Izraela. U preambuli sporazuma navedeno je da sporazum predstavlja „kraj ratnog stanja između Izraela i Libana, a pravo je dveju zemalja da žive u miru na svojim sigurnim granicama“.⁵³⁹ Njime je priznato pravo Izraela da vojno interveniše u Libanu, a predviđeno je i formiranje mešovitih izraelsko-libanskih patrola na libanskoj teritoriji. Kao protivuslugu izraelskom povlačenju, Liban bi nakon šest meseci zvanično priznao Izrael, otvorivši i granice s njim. Sadržaj sporazuma izazvao je veliko nezadovoljstvo šiita, libanskih opozicionih partija, palestinskih organizacija i Sirije. Uprkos tome, on je potpisan pod patronatom SAD.⁵⁴⁰ Sporazum je značio da se teritorija Južnog Libana stavlja pod kontrolu Izraela, a jačanje savezništva između Izraela i Amina Džemaila zapretilo je da će šiitska populacija potpasti pod kontrolu proizraelskog režima. Produžena izraelska okupacija juga ubrzo je dovela do šiitsko-izraelske konfrontacije. Mnogi šiiti su bili uvereni da je vreme za oružani džihad.

Peti i možda najznačajniji faktor od uticaja na položaj libanskih šiita bila je Iranska islamska revolucija. Iran je postao centar jurističke teologije, a imam Homeini vođa svih šiita, što je podstaklo razvoj šiitskog islamizma u Libanu.⁵⁴¹ "Islamski fundamentalizam (u Libanu, prim. aut.) je naglo počeo da buja posle poraza arapskog nacionalizma u sukobu sa Izraelom i pobeđe islamske revolucije u Iranu".⁵⁴² Revolucija je inspirisala šiite gde god da su živeli. Njen uticaj bio je najjači u Libanu, mada to nije bio prvi kontakt libanskih šiitskih klerika i iranske uleme. Mnogo pre revolucije, šiiti iz Libana i Irana sretali su se u Komu i Nedžefu, gde su se libanski šiiti, uključujući i Muhamed Husein Fadlalaha, Sajid Abas al Musavija, Sajid Hasan Nasralu, školovali, da bi se to nakon njihovog povratka u Liban snažno odrazilo na ideologiju. Ovi šiitski lideri prihvatili su imama Homeinija za vrhovnog šiitskog imama.⁵⁴³

Pod uticajem svih navedenih faktora, a pre svega zbog demografskih promena, nametala se potreba i adekvatnijeg prisustva libanskih šiita u političkom životu. Dana 22. oktobra 1989.g. postignut je ustavni dogovor poznat kao Taifski sporazum, u gradu Taifu u

539 Todorović, Dragan. Programski i akcioni profil organizacije Hizbulah str. 61

540 Ibidem

541 Nizar Ahmad Hamzeh, In The Path of Hizbullah, str. 42

542 Jevtić, Mirosljub. Savremeni džihad kao rat, str. 142.

543 د. سليم الياس. موسوعة المقاومة اللبنانية – حزب الله, كتاب 6, المركز الثقافي اللبناني, بيروت, 2006. ص. 49

Dr. Salim, Elijas. Mawsu'at al muqawamat al lubnaniyyah – Hizbullah, al Merkez al thaqafi al Lubnani, Beyrut, 2006. No. 6 pg. 49

S. Arabiji, gde su vođeni pregovori između libanskih konfesionalnih lidera uz posredovanje domaćina. Naredne 1990.g. 21. septembra, Taifski sporazum je zaživeo. Njime su izvršene neke kompromisne promene u skladu s faktičkim stanjem u Libanu, iako nisu izbrisane sektaške podele unutar libanskog društva, nego samo prekomponovane.⁵⁴⁴ Sa šiitskog stanovišta, Taifski sporazum bio je do tada najvažniji politički uspeh. Mada nisu bili sasvim zadovoljni, jer nisu postigli svoje maksimalističke zahteve, kao ni time što su Saudijci kao domaćini protežirali libanske sunita, šiiti su prvi put u savremenoj libanskoj državi priznati kao jedan od tri ravnopravna partnera, uz Maronite i sunita. Ove tri konfesionalne grupe su se po značaju u političkom životu Libana izjednačile. Deo nadležnosti izvršne vlasti prenet je sa predsednika na vladu. Time je najzad okončana hrišćanska (maronitska) dominacija nad muslimanima. Potvrđeno je da će predsednik države i dalje biti Maronit, predsednik vlade sunit, a predsednik Parlamenta šiit, kome su povećane kompetencije. Sporazumom je povećano i brojčano učešće šiita u Parlamentu.⁵⁴⁵ Taifskim sporazumom šiiti su načinili veliki iskorak u daljoj integraciji u društvu, istovremeno s postepenom promenom socijalne strukture tog društva. Ovaj sporazum se smatra najvažnijim amandmanom na Ustav, „iako je reč o jednom kompleksnom sporazumu, jer se njime prevashodno želelo okončanje građanskog rata u Libanu“.⁵⁴⁶ Dotadašnji oblik njihovog socijalnog života pretrpeo je značajne promene započete još pre Taifskog sporazuma. Šiiti su počeli da se bave i drugim poslovima napuštajući isključivu vezanost za poljoprivredu i niskoprofitabilne industrijske sektore.⁵⁴⁷ Od Taifskog sporazuma šiiti se aktivnije uključuju u aktivnosti na političkoj sceni. Iako okupljeni u dve glavne organizacije Hizbulah i AMAL, postoje i oni šiiti koji ne pripadaju ili ne podržavaju ove dve stožerne organizacije, ali su u manjini. Onako kako nisu nastupali u jedinstvenom sektaškom bloku još u doba dominacije sistema zuama, tako ni danas nemaju sasvim istu političku viziju libanskog društva. Pozitivno je ipak što danas više nema oružanih sukoba među šiitima kao što je to bilo nakon formiranja Hizbulaha. Političko delovanje šiita je danas koordinisanije, ali ni dalje nije uniformno i jedinstveno, što je uslovljeno različitim ideološkim pogledima Hizbulaha i AMAL-a.

544 Ziadeh Hanna. *Sectarianism and Intercommunal Nation-Building in Lebanon*, str. 127-140

545 Todorović, Dragan. *Programski i akcioni profil organizacije Hizbulah...* str. 138-139

546 Todorović, Dragan. *Izborni sistem Libana*, originalni naučni rad, „Srpska politička misao“ broj 3/2008, god. 15. vol. 21. str. 65-84. str. 68.

547 Ziadeh Hanna. *Sectarianism and Intercommunal Nation-Building in Lebanon*, str. 159-160

Libanski šiiti imaju i važnu regionalnu ulogu. Zahvaljujući njima, Islamska država nije uspela da se locira u Libanu, ali zahvaljujući njima i dalje opstaje režim Bašara al Asada u Siriji. Oni su zajedno sa šiitima iz regiona aktivno uključeni u sukobe u Siriji, štiteći sirijsku šiitsku sabraću u sukobima i sa tzv. sirijskom opozicijom i sa teroristima Islamske države, Džabhat al nusre i drugih. Shvatajući da se u Siriji oblikuje Bliski istok, šiiti iz Libana zajedno sa Iranom, iračkim i drugim šiitima iz regiona postali su aktivni učesnici i sirijske tragedije i globalne borbe protiv sunitskih terorističkih organizacija, ali i snažna brana uticaju i interesima Saudijske Arabije i drugih sunitskih režima iz regiona. Kao što što je to slučaj na unutrašnjem planu u Libanu, tako je uloga libanskih šiita već duže vremena unazad nezaobilazna i u regionu.

S potpunom sigurnošću možemo da pretpostavimo da će uloga libanskih šiita, bez obzira na pripadnost ovoj ili onoj političkoj opciji, u budućnosti sve više jačati. Potpora ovakvom našem stavu je dalji rast broja šiitske populacije u odnosu na druge konfesionalne grupe. Razlika između njih i sunita ide uzlaznom linijom u korist šiita, a posebno u odnosu na hrišćane kojih je sve manje i u Libanu i u čitavom regionu Bliskog istoka.

2.2. Sirijski šiiti

Šiiti u Siriji imaju sličnu istoriju kao oni u Libanu, jer su obe zemlje pre nego što su postale nezavisne, ali i ranije, sve do početka Francuskog mandata, predstavljale teritorijalnu celinu i bile pod vladavinom istih gospodara. Sudbina stanovništva u Levantu uvek je bila uslovljena geografskim položajem tog dela Bliskog istoka. Ka Siriji su, kao i ka Libanu, stotinama godina pristizali različiti narodi noseći sa sobom i različitu kulturu i religiju. Migracije su dolazile iz dva glavna pravca. Jedan je bio iz bliskog susedstva, Egipta, drugih delova mediteranskog basena, Anadolije i nekih delova Azije, dok je drugi pravac tekao sa Arabijskog poluostrva i to naročito nakon nastanka islama.⁵⁴⁸ Na taj način su semitski Arapi još pre dolaska islama počeli da nastanjuju teritoriju današnje Sirije, mešajući se sa mediteranskim življem, tamošnjim Semitima Jevrejima, Aramejcima i Asircima i drugim mediteranskim narodima, Feničanima, Egipćanima, Grcima, povremeno

548 Hourani A. H. Syria and Lebanon, str. 12

se sukobljavajući, povremeno živeći u miru, ali su vođeni trgovinskim, ekonomskim, političkim i drugim interesima, bili prinuđeni da žive zajedno.⁵⁴⁹

Islamizacija područja današnje Sirije počela je već godinu dana po smrti proroka Muhameda. Arapi su osvojili Siriju 633. ali se proces islamizacije paralelno s procesom nametanja arapskog kao dominantnog jezika, odvijao sporo i trajao dugo. Razlog tome je što sirijski narodi iako odavno zahvaćeni arabizacijom, nisu bili isti kao Arapi u Zalivu, niti kao Arapi na severu Afrike. Osim toga, Sirija je bila kolevka i hrišćanstva i judeizma s brojnom hrišćanskom i značajnom jevrejskom populacijom. Krajem 11. veka u te krajeve su počeli da dolaze i Turci Seldžuci sa drugačijom nacionalnom strukturom, da bi čitav region potpao pod vlast Otomanske imperije 1516.g. i ostao pod njom do kraja Prvog svetskog rata.⁵⁵⁰ "Arapsko-islamska zajednica u Siriji nastajala je iz dve velike jedinice: sveta koji je govorio arapskim jezikom od Atlantskog okeana do granica Persije i koji je uključivao Maroko, Alžir, Tunis, Tripoli, Egipat, Mesopotamiju i Arabijsko poluostrvo i islamskog sveta koji se pružao daleko do Kine i obuhvatao Tursku, Persiju, Avganistan, delove Afrike, Kine i Istočne Indije".⁵⁵¹

Uprkos sličnostima Libana i Sirije, postoji velika razlika u strukturi njihovih šiitskih populacija. Od stvaranja države Veliki Liban 1920.g. u Siriji je Dvanaesteraca bilo manje i oni nisu bili dominantni u šiitskom korpusu, jer su delovi nekih teritorija koje su oni nastanjivali pripojeni novostvorenoj libanskoj državi. U Siriji je ostao manji broj Dvanaesteraca za razliku od Libana gde su bili apsolutna većina šiitskog življa. Kod sirijskih šiita, kao najbrojniji ostali su Alaviti, a zatim Druzi, Zajdi i manji broj Ismailita i Dvanaesteraca. Stoga, kad se govori o sirijskim šiitima, njihovoj sudbini, položaju u društvu i odnosu s drugim konfesionalnim grupama, prvenstveno se misli na Alavite. Zato se u ovom odeljku bavimo sudbinom Alavita, jer njihova sudbina je sudbina šiita u Siriji.

Za razliku od libanskih šiita, sirijski nisu uvek tokom istorije bili samo tlačeni i podređeni, već su se smenjivali periodi njihovog dobrog položaja i periodi proganjanja i marginalizovanja. Tokom 10. i 11. veka, na teritoriji današnje Sirije vladale su šiitske dinastije, Fatimidska, Hamdanidska, Mirdasidska. Šiiti su bili snažniji u severnim i

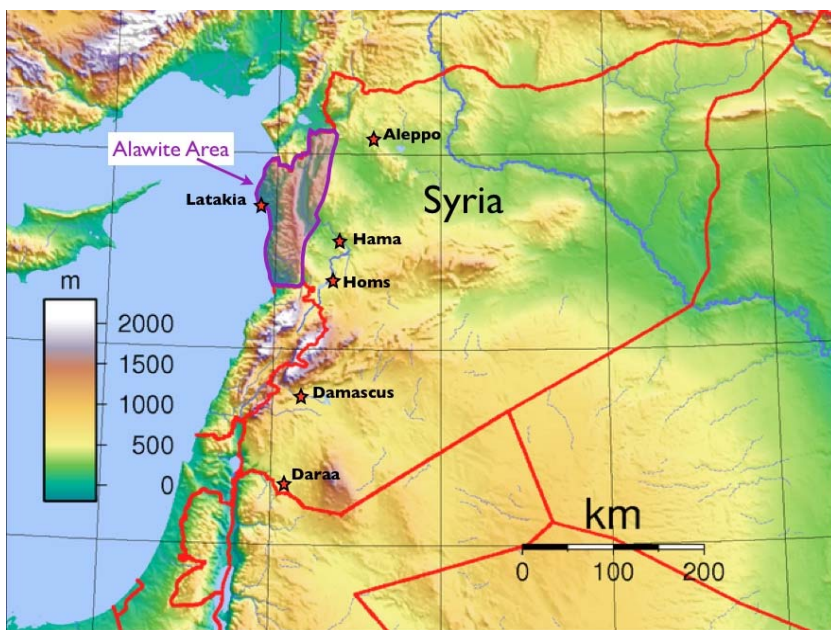
549 Ibidem, str. 13-16

550 Hourani A. H. Syria and Lebanon, str. 15-24.

551 Ibidem, str. 68.

centralnim oblastima i regionu Džezire. Tamo su živjele brojne zajednice Alavita (u delu oko Latakije) i Druza (Planina Druza), dok su u Damasku bili brojčano manji u odnosu na sunite. Za razliku od Damaska, Alep je pre 12. veka bio sedište šiitske Hamdanidske dinastije. Ovaj grad je bio prestonica i naredne dve šiitske dinastije Mirdasida i Ukajlida, koje su Seldžuci porobili u 12. veku. Dotle je Alep postao važan centar šiitskog verskog učenja. Sirijski šiiti u tom delu gube dobar položaj i postaju žrtve nasilja nakon dolaska Mongola 1260.g. i kasnije Mameluka, kada su bili primoravani da prelaze na sunizam, a šiitske svetinje uništavane, što je uticalo na njihovo iseljavanje ka dolini Beka. Šiiti u daljoj istoriji kroz Otomansku vladavinu sve do Francuskog mandata nisu više imali dobar položaj kao od 10. do 12. veka. Postali su građani drugog reda, proganjani, a bili su i meta pogroma na samom početku otomanske vladavine 1516.g. kada je po naređenju sultana Selima Prvog, ubijeno oko 9400 alavitskih vođa. Alaviti su nakon toga počeli da se sele ka području Latakije i Alavitskih planina.⁵⁵²

Mapa br. 2 - Alaviti u Siriji⁵⁵³



552 "Shi'ites and Shi'ism in Medieval Syria," by Stephennie Mulder *Posted by Joshua on Tuesday, December 12th, 2006* dostupno na <http://www.joshualandis.com/blog/shi%E2%80%99ites-and-shi%E2%80%99ism-in-medieval-syria-by-stephennie-mulder/> (pristupljeno 12.12.2015.).

553 Confusion About Syria's Alawites, dostupno na <https://www.google.rs/search?q=Alavites+pictures&ei=cnPdVqqsFqSL6ATn-IOQCw&emsg=NCSR&noj=1>, (pristupljeno 1.1.2016.).

Uticaj Otomanske imperije bio je vrlo značajan i za sirijske šiite i za sirijsku državost. Sirija, a posebno Alep, bili su u blizini centra Otomanske imperije, koja nije dozvoljavala da se takve teritorije previše osamostaljuju. Zato je i razvoj delova Otomanskog carstva bio različit: oblasti udaljenije od centra kao što su Tunis i Egipat imale su svoje oblike državnosti, te su posle propasti Carstva lakše organizovale svoju postosmansku državost. Za razliku od njih, Sirija (Alep i Damask) su i pre Osmanlija, što se nastavilo i njihovim dolaskom, imali samo provincijsku administraciju i upravu. Posebno značajan na mapi bio je Alep, koji se smatrao četvrtim gradom u Osmanskom carstvu. Alepu od dolaska Turaka, više nije dozvoljavano da ima svoju posebnu državost, kao što je to bio slučaj pre njihovog dolaska.⁵⁵⁴

Istorija Alavita je prilično nejasna i do današnjeg dana postoje kontroverze o tome odakle su pristigli u oblast koju sada naseljavaju, kakvo je bilo njihovo ranije versko usmerenje i što je najvažnije, da li su originalno bili hrišćani ili pagani. Čuveni orijentalista Rene Dussaud u svojoj knjizi o Alavitima "Histoire et religion des Nosairis" (knjiga je objavljena u Parizu 1900.g.), navodi da postoje dve hipoteze. Po jednoj su Nusajrije, kako su se prvobitno nazivali Alaviti, hrišćani i njihov naziv predstavlja deminutiv u značenju "mali hrišćani". Ovo je bila hipoteza izvesne istoričarke Renan, s kojom se Dussaud ne slaže jer se ne bazira ni na kakvim pisanim dokazima, a i da je tačna, kaže, mogla bi da se odnosi na period pre arapskog dolaska u Levant.⁵⁵⁵ Dussaud je skloniji hipotezi da naziv Nusajrije dolazi od Muhameda ibn Nusaira, a da je njihova religija nastala u 9. veku kao jedna od ismailitskih sekti i da je osnovao Muhamed ibn Nusair, koji je bio pobornik jedanaestog šiitskog imama Hasana al Askerija. Francuski orijentalista se pri tome poziva na Stanislasa Guyarda, kojeg smatra najvećim autoritetom o Nusajrijama (Alavitima).⁵⁵⁶

Filip Hiti u knjizi "Istorija Arapa" iznosi svoje saglasje sa Rene Dussaudom, slažući se da su Nusajrije jedna od ismailitskih sekti i da pripadaju ekstremnom šiizmu,

554 Remon, Andre. Arapske provincije (XVI-XVIII vek) u Istorija Osmanskog carstva, priredio Mantran Rober, CLIO, Beograd, 2002. (od str. 411-508.) str. 448-452.

555 Full Text of "Histoire et Religion des Nosairis", dostupno na https://archive.org/stream/histoireetrelig00dussgoog/histoireetrelig00dussgoog_dvu.txt (pristupljeno 24.03.2014.).

556 Ibidem

takozvanim Gulagh sektama, koje imaju drugačiju versku postavku od većinskog dela šiita, jer Alija smatraju "inkarnacijom božanstva".⁵⁵⁷

Moojan Momen u delu "An Introduction to Shi`i Islam", ističe da postoje različite teorije o tome odakle Nusajrije (Namirije, Alaviti) vuku korene. Po njemu je nesumnjivo da je osnivač sekte Muhamed ibn Nusair al Namiri (zato Nusajrije ili Namirije), ali da ima raznih teorija o tome odakle vuku koreni njegovog učenja. Po nekim teorijama, kako ističe, "on je sledbenik Abu Khataba; neki smatraju da je desetog imama Ali al Hadija doživljavao kao Boga, a sebe kao njegovog proroka; drugi pak da je Ali al Hadija smatrao imamom, a Alijevog sina Muhameda skrivenim Mahdijem..."⁵⁵⁸ Momen navodi da je najodgovornija ličnost za formiranje sekte (u smislu njenog organizovanja) bio Husein ibn Hamdan al Hasibi (10. vek), koji je osnovao Hamdanidsku dinastiju.⁵⁵⁹

Alaviti su svoj sadašnji naziv dobili u vreme Francuskog mandata, dotle su nazivani Nusajrijama. Naziv Alaviti znači poštovaoci Alija, kojeg su doživljavali kao Božje otkrovenje i davali mu prednost nad prorokom Muhamedom. Zbog toga su ih sunitski klerici smatrali nemuslimanima, posebno što su praznovali i neke hrišćanske praznike. U radu "Koreni razlika, vera i idejnih verskih škola", saudijskog teologa šeika dr Safr ben Abdel Rahman al Havalija, alavitska doktrina se objašnjava kao "čudna mešavina različitih doktrina, od kojih su najvažnije šiizam, zoroastrizam i hrišćanstvo, a bazira se na sledećem: "Ali je inkarnacija Boga; postoji verovanje u tri lica (Alija, Muhameda i Salmana al Farisija (Muhamedov drug i iranski heroj, prim. aut.); drugačije tumačenje islamskih propisa; negiranje sudnjeg dana i verovanje u reinkarnaciju; primena zabranjenih stvari kao što su vino, preljuba, sodomija; proslava zoroastranskih i hrišćanskih praznika, kao nevruz (iranska nova godina prim. aut.) i Božić; apsolutna tajnovitost u vršenju obreda u skladu sa čudnim sistemom, sličnom masonskom".⁵⁶⁰

Kao što se vidi iz ovog kratkog prikaza sunitske percepcije alavitskog učenja, o spoljnim manifestacijama alavitske verske prakse nije se puno znalo, što joj daje jednu

557 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str. 407

558 Momen, Moojan. An Introduction to Shi`i Islam, str. 58

559 Ibidem

560 الشيخ الدكتور سفر بن عبدالرحمن الحوالي. أصول الفرق و الأديان و المذاهب الفكرية. فهرست مكتبة الملك فهد الوطنية أثناء النشر. الرياض 1431 ص. 77

Al Sheikh al Dktwr Safr ben A `bdel Rahman al Hawali. Wuṣul al farq va al Adyan va al Madhahib al fikriya, Fihrist Mekteba al Melik Fahd al Waṭaniya Athna` al Neshr, al Riyad, 1431 pg. 77

sliku mističnosti, naročito što Alaviti nisu uobičavali da posećuju džamije, jer ih skoro nisu ni imali, što je sunitским klericima bilo dovoljno da ih ne smatraju muslimanima. Otomanski vladari su bezuspešno pokušavali da konvertuju Alavite na sunizam. Položaj Alavita, kao i ostalih šiita pod Otomanima bio je težak i inferioran u odnosu na sunitску većinu, njihove zajednice su bile zaostale i u fazi feudalnog društvenog uređenja, bez pristupa važnijim ekonomskim aktivnostima, bez obrazovanja i vrlo siromašne, tako da su s velikim entuzijazmom dočekali Francuski mandat. U slučaju sirijskih šiita, vreme Francuskog mandata bilo je ogromna prekretnica u odnosu na period Otomana. Francuzi su se u Siriji vodili politikom stvaranja međusobnog podozrenja unutar lokalnih zajednica. Sirija i Liban bili su idealni za takvu politiku s obzirom na veliki broj različitih konfesionalnih zajednica. Dok su u Libanu svoje favorite imali u hrišćanima Maronitima, u Siriji su se opredelili za šiite Alavite. Učinili su mnogo za njihov napredak u svim sferama života, nisu se mešali u njihovu versku praksu, a dozvolili su im da masovno ulaze u vojnu službu. U doba Francuskog mandata, Alaviti su kao i Druzi dobili mogućnost da imaju i relativno samostalnu državu. Preporod Alavita nije naišao na odobravanje sirijskih sunita, kod kojih je prevladavao arapski nacionalizam i težnja ka ujedinjenju svih sirijskih teritorija. Kako bi privoleli i Alavite da se priklone njihovom stavu, dobili su pomoć muftije Palestine Amina al Huseinija, koji je objavio fetvu kojom Alavite priznaje kao muslimane.⁵⁶¹

Prema statističkim podacima o broju šiita na području današnje Sirije iz 1938.g. tada je u Siriji živelo 11.541 šiita Dvanaesteraca, 24.390 šiita Ismailita, 79.428 Druza i 274.486 Alavita. U odnosu na šiitsku populaciju u Libanu (prema popisu sprovedenom u Libanu 1932.g.) broj šiita Dvanaesteraca bio je neuporedivo veći u Libanu (oko 155.000), Ismailita nije bilo u popisu, Druza nešto manje nego u Siriji (oko 54.000), dok Alavita nije bilo na popisnom spisku, iako se zna da je postojala zajednica Alavita i u Libanu.⁵⁶² Razloge za ovako nesrazmernu distribuciju najvažnije šiitske grupe Dvanaesteraca već smo naveli – uključivanje njihove teritorije u državu Veliki Liban.

561 Kramer, Martin. Arab Awakening and Islamic Revival: The Politics of Ideas in the Middle East, Transaction Publishers, New Brunswick (USA) and London (U.K.), 2009. str. 190-197

562 A.H. Hourani. Syria and Lebanon, Oxford University Press, 1945. str. 121.

Pitanje da li su Alaviti muslimani ili ne postavljalo se i kasnije. O tome se vodila polemika i unutar alavitskog korpusa, sa različitim rezultatima. Alavitski klerici su nastojali da svoje sunarodnike prikažu kao prave muslimane i to muslimane Dvanaesterce. Podlogu za to pronalazili su u tome što je Ali bio najpoštovanija ličnost u njihovoj doktrini. Rasprava o ovom pitanju naročito je intenzivirana nakon što je Hafez al Asad postao predsednik Sirije 1971.g. Sunitska većina bila je nezadovoljna što je jedan Alavit, za njih možda nemusliman, postao lider države sa velikom muslimanskom populacijom. Predsednik Hafez al Asad je shvatio da će morati da pravi kompromise i poveo je kampanju kako bi dokazao da je on musliman i da su Alaviti muslimani. Otvarao je brojne husejnije i počeo da odlazi na javne molitve. Nakon što je u Iranu 1979.g. pobedila Islamska revolucije i odmah u početku uspostavljeni dobri odnosi sa Teheranom, u Kom su slati Alaviti kako bi proučavali imamatsku doktrinu koju bi kasnije preneli sunarodnicima u Siriji.⁵⁶³ Ipak, najveći doprinos prelasku Alavita na imamatski šiizam (ili potvrdi da su oni već njegovi pripadnici), odnosno priznavanju da su muslimani, dao je imam Musa Sadr. Obilazio je alavitsku zajednicu u Siriji, prisustvovao molitvama zajedno sa Alavitima i dovodio libanske klerike da bi podučavali Alavite pravilima imamatske doktrine.⁵⁶⁴

Pitanje legitimiteta Alavita kao muslimana i pripadnika imamatske šiitske doktrine posebno je obradio jedan od najboljih poznavalaca šiitskog pitanja u Levantu i na Bliskom istoku Martin Kramer. U svojoj knjizi "Arab Awakening and Islamic Revival: The Politics of Ideas in the Middle East", Kramer iznosi da su dvojica šiitskih klerika najviše uradili za priznavanje Alavita kao neraskidivog dela muslimanske zajednice i korpusa šiita Dvanaesteraca. Obojica su došla u Liban, jedan iz Irana, drugi iz Iraka, mada je i on bio Iranac. Reč je o imamu Musi Sadru i velikom ajatolahu Ali al Širaziju. Musa Sadr je kao predsednik Vrhovnog islamskog šiitskog saveta svojim odlukama uspeo da najpre dovede libanske Alavite pod svoju jurisdikciju čime je otvoren prostor da se i Alaviti u Siriji i Turskoj pihvate kao šiiti Dvanaesterci, a ajatolah al Širazi je izdao nekoliko fetvi u kojima iznosi da su Alaviti pripadnici Dvanaesteraca. Kramer ističe i da je Islamska revolucija

563 Sindawi, Khalid. The Shiite Turn in Syria, u Current Trends in Islamist Ideology, Volume 8, Hudson Institute, Center of Islam, Democracy, and the Future of the Muslim World, od str. 82-107. Dostupno na http://www.hudson.org/content/researchattachments/attachment/1316/current_trends_volume_8.pdf (pristupljeno 12.7.2015.)

560 Ibidem

imala značajan udeo u izjednačavanju Alavita sa Dvanaestercima zbog vrlo bliskih odnosa Sirije i Irana, s tim da je taj trend pojačan dolaskom Bašara al Asada, umesto preminulog oca. Time je alavitskoj vlasti dat jači religijski legitimitet.⁵⁶⁵

Tokom mog diplomatskog angažmana u Siriji, Libanu i Jordanu (2004-2007.) stekao sam utisak da vlast oličena u predsedniku Bašaru al Asadu, izrazito potencira da je on musliman koji redovno odlazi na javne molitve, ponaša se kao musliman Dvanaesterac, ali uz veliko uvažavanje svih ostalih konfesionalnih grupa. Iz ove perspektive bilo bi nekorektno ako bih izneo da u Siriji tada nije postojala verska tolerancija i da sve verske grupe nisu mogle nesmetano da obavljaju svoje verske obrede, uključujući i hrišćane. Naravno, ispod te "idilične" slike vladalo je latentno nezadovoljstvo dela sunitske većine koja se nikada nije pomirila s činjenicom da je na čelu države Alavit, šiit i prijatelj Irana. Naglašavam dela sunita, jer je najveći deo njih ipak podržavao takav režim, iako se danas to drugačije predstavlja. Podržavao ga je, jer je život običnih ljudi bio solidan, bezbednost na visokom nivou, država je sprovodila pažljivu socijalnu, zdravstvenu, prosvetnu politiku, vodeći računa da ne povredi osećanja neke od verskih grupa. Jedino oko čega nije bilo kompromisa je bio ekstremizam, koji je gušen svim raspoloživim sredstvima.

Zaključak u vezi s položajem šiita u Siriji je da su oni uživali najbolji status u odnosu na sve druge šiitske grupe u arapskim zemljama od vremena Francuskog mandata, početkom dvadesetih godina prošlog veka pa do 2011.g. i izbijanja Arapskog proleća koje je zahvatilo i Siriju. Posebno dobar položaj, sirijski šiiti, naročito Alaviti imaju od kada je BAAS partija postala najjači politički faktor. Smatram da će posle svih dešavanja u poslednjih pet godina u Siriji, pod uslovom da ostane jedinstvena država, biti nemoguće da šiiti, odnosno Alaviti zadrže iste pozicije i privilegovan status kao do sada. Na žalost, isto važi i za sirijske hrišćane.

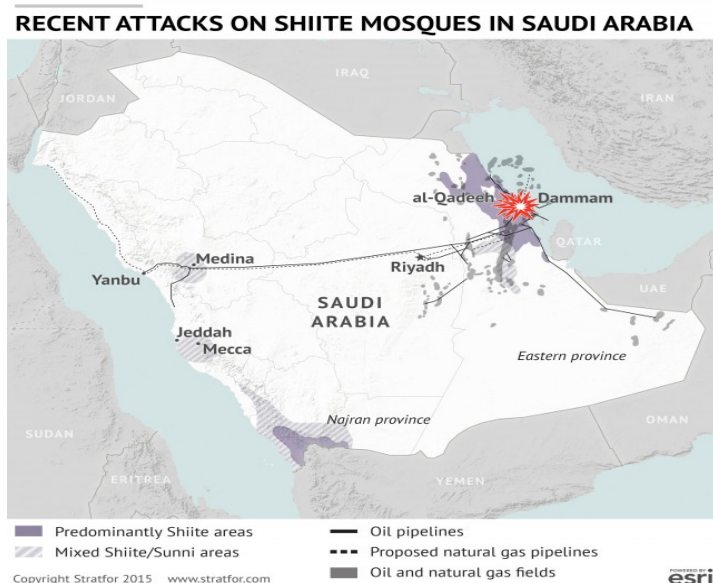
2.3. Saudijski šiiti

Ne postoji precizan podatak o broju šiita u Saudijskoj Arabiji. Vlasti tvrde da ih ima svega 3-4 %, dok šiiti smatraju da ih je skoro 20%. Razne procene se kreću između 5 i 15%. Poslednja dva popisa u Saudijskoj Arabiji izvršena su 2004. i 2010. ali u njima nema

⁵⁶⁵ Kramer, Martin. Arab Awakening and Islamic Revival: The Politics of Ideas in the Middle East, str. 200-205

statističkih podataka o broju šiita (po popisu iz 2004. u Kraljevini je živelo 22.500.000 ljudi, od čega 16.527.340 saudijskih državljana).⁵⁶⁶ Popisom iz 2010.g. konstatovano je da je broj stanovnika dostigao 27.136.977 lica, od čega 18.707.576 saudijskih državljana.⁵⁶⁷ Prema proceni američkog Stejt departmenta iz 2002.g. tada je u S. Arabiji živelo oko milion šiita,⁵⁶⁸ a na osnovu istog izvora iz 2010.g. navodi se da šiitska populacija u Kraljevini čini između 10 i 15% stanovništva, odnosno da ih u odnosu na ukupan broj saudijskih državljana (18,6 miliona) ima između 1.800.000 i 2.700.000. Navodi se da su među šiitima najbrojniji Dvanaesterci (80% svih saudijskih šiita), koji uglavnom naseljavaju Istočnu provinciju, a da su posle njih po brojnosti Zajdi u provincijama Džizan i Nadžran (granica prema Jemenu) i Ismailiti koji pretežno žive u provinciji Nadžran.⁵⁶⁹

Mapa br. 3 - Šiiti u Saudijskoj Arabiji ⁵⁷⁰



566 Popis stanovništva i stambenih jedinica za 2004.g. Centralno odeljenje za statistiku i informacije, dostupno na http://www.cdsi.gov.sa/2010-07-31-07-00-05/cat_view/31-/138----/45---1425-2004 (pristupljeno 11.10.2014.).

567 Popis stanovništva i stambenih jedinica za 2010.g. Centralno odeljenje za statistiku i informacije, dostupno na http://www.cdsi.gov.sa/2010-07-31-07-00-05/cat_view/31-/138----/342---1431-2010/300---/343--/310----- (pristupljeno 11.10,2014.).

568 US Department of State, Saudi Arabia, dostupno na <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2002/14012.htm> (pristupljeno 11.10. 2012.).

569 US Department of State, Saudi Arabia, dostupno na www.state.gov/documents/organization/171744.pdf (pristupljeno 23.8.2014.).

570 Saudi Arabia: Shiites Unite With Government Against a Common Enemy, dostupno na <https://www.stratfor.com/image/saudi-arabia-shiites-unite-government-against-common-enemy> (pristupljeno 1.1.2016.).

Šiiti u Saudijskoj Arabiji su geografski nejednako raspoređeni. Većina ih živi u Istočnoj provinciji, odnosno u dve tamošnje oaze al Qatif i al Hasa. Velika šiitska ismailitska zajednica (oko 200.000 pripadnika) nalazi se u južnom delu Nadžrana u blizini jemenske granice. Ovi Ismailiti imaju bolji položaj od šiita u Istočnoj provinciji i integrisaniji su u društvo. Postoji i zajednica šiita u Medini, koja se naziva Nahavila,⁵⁷¹ a kojih ima oko 150.000,⁵⁷² kao i pomenuta zajednica zajditskih šiita. U Istočnoj provinciji gde živi najveći broj njih, oni čine oko 33% populacije, dok ih je u oazama al Qatifa oko 95% od ukupnog tamošnjeg broja žitelja.

U zavisnosti od toga gde su locirani, njihov položaj i tretman nije isti. Šiiti u Istočnoj provinciji uživaju relativno veće verske slobode u odnosu na šiite u Medini, koji nemaju svoje posebne džamije niti husejnije, a zabranjena im je i proslava Ašure. Ismailiti prema granici sa Jemenom imaju najbolji položaj u odnosu na sve druge šiitske zajednice i vrlo često su u istoriji sarađivali sa državom.

Saudijska Arabija poseduje oko 18% svih svetskih dokazanih rezervi nafte, a dugo je bila i najveći svetski proizvođač crnog zlata (2014.g. godine su ih pretekli Amerikanci, a 2015. i Rusi). Pri tome, najveći naftni izvor, naftno polje Gawar nalazi se u Istočnoj provinciji i na njemu se proizvodi oko 5 miliona barela nafte dnevno (oko 40% proizvodnje nafte).⁵⁷³ Država od proizvodnje i prodaje nafte ostvaruje oko 85% svog nacionalnog dohotka,⁵⁷⁴ što ukazuje na činjenicu da šiiti naseljavaju stratešku saudijsku oblast.

Saudijski šiiti predstavljaju najveću šiitsku populaciju Dvanaesteraca u zemljama Zaliva, izuzimajući Irak, a među arapskim zemljama su na trećem mestu posle Iraka i Libana (u Jemenu ima više šiita nego u S. Arabiji, ali su to šiiti Zajdi). U suprotnosti s brojnošću je njihov minimalni uticaj na tokove života u poređenju sa šiitima iz nekih drugih zalivskih zemalja (u Kuvajtu, na primer). Iako u toj regiji žive još od nastanka šiizma, često su bili izloženi represiji sunita i sistematski su gušena njihova prava, uključujući i verska.

571 Mathiessen, Toby. *The Other Saudis: Shiism, Dissent and Sectarianism* (Cambridge Middle East Studies) Cambridge University Press, 2014 str. 2 - 4

572 US Department of State, Saudi Arabia, dostupno na www.state.gov/documents/organization/171744.pdf (pristupljeno 23.8.2014.).

573 Ghawar Oil Field, Saudi Arabia, dostupno na <http://www.hydrocarbons-technology.com/projects/ghawar-oil-field/> (pristupljeno 3.1.2016.).

574 OPEC, Saudi Arabia, dostupno na http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/169.htm (pristupljeno 3.1.2016.).

Moderna Kraljevina Saudijska Arabija postoji od 1932.g. iako je vladajuća porodica još 1744. formirala prvu državu u koaliciji sa vahabijskim pokretom Muhameda ibn Abdel Vahaba. Zahvaljujući takvoj koaliciji, saudijska vladajuća porodica se oslanja na religiju, pretendujući da vlada u ime islama, a u skladu sa učenjem vahabija. Takva posvećenost vahabizmu neposredno se odražavala i na odnos prema šiitima. Porodica al Saud je Istočnu provinciju osvojila od Turaka 1913. inkorporiravši je 1932. godine u novostvoreno kraljevstvo. To nije bilo prvi put da ova oblast bude meta napada. Saudijsko–vahabijska vojska ju je napadala još od stvaranja te koalicije.⁵⁷⁵ U međuvremenu, od osvajanja Istočne provincije pa do osnivanja Kraljevine, šiiti su se nalazili pod velikim pritiskom, posebno od strane tzv. Ihvan (vahabijska plemenska verska vojska, neka vrsta ideološke vojske), koji su povremeno bili pretnja i kraljevskoj porodici. U pitanju su nomadska plemena koja su oformila pokret Ihvan, koji je između 1911. i 1930. bio udarna pesnica vahabizma i saudijske države.⁵⁷⁶

Osnivanjem Kraljevine nastavljeno je marginalizovanje šiita u čije su krajeve dolazili sunitski trgovci iz drugih delova poluostrva, šireći trgovinu i istiskujući iz nje šiite. Njihovim dolaskom ugroženi su tradicionalni šiitski oblici proizvodnje i trgovine. Sunitski trgovci su radije saradivali sa sunitima iz drugih delova poluostrva nego sa šiitima. Pooštrena je zabrana šiitskog religijskog praktikovanja, uključujući zabranu distribucije verskih tekstova, nastavljeno je rušenje grobova i centara za versko podučavanje, intenzivirano je sudsko gonjenje šiita koji su proslavljali Ašuru, što je sve imalo izrazito negativni uticaj na šiitsku zajednicu.⁵⁷⁷

Bez obzira na to što su najvažniji šiitski centri uvek bili Iran i Irak, u istočnom delu Saudijske Arabije takođe se razvijala aktivnost šiitskih klerika. Sve dok porodica al Sauda nije zauzela Istočnu oblast (provinciju), tamo su delovali šiitski društveni centri, husejnije, dok su havze, centri za versko podučavanje legalno postojali do sredine četrdesetih kada ih je režim zabranio. Pitanje novih havza je veoma osetljivo za sunitske klerike i saudijske

عبد الكريم الغرانية. قيام الدولة العربية السعودية. معهد البحوث والدراسات العربية، القاهرة 1974 ص 75

A 'bd al-Karim al-Ghara'ibah, Qiyam al-Dawla al A'rabiyya al-Sa'wdiyya, al Qahira, 1974. pg. 75

576 Steinberg, Guido. The Wahhabiyya and Shi'ism, from 1744/45 to 2008 u The Sunna and Shi'a in history, Edited by Ofra Bengio and Meir Litvak, (od str. 163-182) str. 171

577 Ibidem, str. 169

vlasti koje odbijaju da daju dozvolu za izgradnju novih. To ipak ne sprečava šiitske klerike da ilegalno otvaraju havze pod rizikom da budu kažnjeni.⁵⁷⁸

Šiitske zamerke saudijskom režimu su brojne i odnose se na sve aspekte života: verski, politički, ekonomski, kulturni, socijalni. Kada je reč o veri, saudijski šiiti skoro da nisu ni prihvaćeni kao muslimani, već kao nevernici. Davne 1927.g. sunitska ulema je objavila fetvu koja je šiite tretirala kao nevernike i apostate (takfir). Davanje takvih karakteristika predstavljalo je optužbu za koju se donosila i smrtna kazna (kao i danas). To je značilo da se šiitima nije dozvoljavalo vršenje njihovih versko-obrednih aktivnosti, pod pretnjom proterivanja iz “muslimanskih zemalja”.⁵⁷⁹ Ta i slične fetve značile su da nije nezakonito ukoliko musliman sunit ubije šiita. To je, dalje, značilo da se šiitima ne dozvoljava izgradnja njihovih bogomolja, a da se ne govori o husejnijama i havzama. Ako su već davane dozvole vlasti za njihovu izgradnju, broj džamija je bio minimalan i jedna od njih je pokrivala više desetina hiljada vernika.

Fotografija br. 5 - Pripadnici saudijske verske policije⁵⁸⁰



578 Matthiessen, Toby. *The Other Saudis: Shiism, Dissent and Sectarianism*, Cambridge University Press, New York, 2015. str. 166-167

579 Fuller E. Graham and Francke Rahim Rend. *The Arab Shi'a, The Forgotten Muslims*, str. 183

580 How To Deal With The Islamic Religious Police in Saudi Arabia, dostupno na https://www.google.rs/?gws_rd=cr.ssl&ei=i0HdVvWSLYPM6ATM55vgBw#q=Saudi+Religious+police (pristupljeno 3.1.2016.).

Tokom čitave istorije življenja na istoj teritoriji od osnivanja prve saudijske države 1744.g. položaj šiita je bio manje više sličan. S vremena na vreme menjao se intenzitet pritiska na njih u zavisnosti od raznih unutrašnjih i spoljnih faktora. Suština, međutim, nije promenjena do današnjih dana. Versko ugrožavanje i diskriminacija ispoljavali su se i ispoljavaju se i u zabrani štampanja i distribucije šiitskih knjiga, udžbenika i ostale publikacije, te zabrani uvoza te literature iz inostranstva. Kontrola njihovog uvoza se posebno pojačavala (i pojačava) u vreme hadžiluka i šiitske proslave Ašure. Država finansira izgradnju džamija, ali ne šiitskih. One koje su izgrađene ili ono malo što se gradi isključivo je iz privatnih fondova. Bez obzira na to što Rijad svake godine finansira izgradnju više desetina, pa i stotina džamija širom sveta, ni jedan rijal se ne odvaja za izgradnju šiitskih džamija u Saudijskoj Arabiji. Šiitskim mujezinima je zabranjeno da pozivaju vernike na molitvu, a šiitskim studentima u državnim školskim ustanovama predaje se isključivo vahabijaska doktrina. Postoji niz vahabijaskih knjiga i publikacija u kojima se poziva na strogu zabranu učenja šiitske doktrine. Diskriminacija se odnosi čak i na niže školske ustanove u kojima nema direktora šiita. Koliki je stepen pritiska na šiite ukazuje i činjenica da oni zvanično ne mogu biti mesari, jer po vahabijaskoj (vahabitskoj) doktrini oni nisu muslimani, te i meso koje prodaju nije halal, već haram, kao što ni životinje koje zakolju nisu, po vahabijama, zaklane po strogim muslimanskim verskim propisima.⁵⁸¹

Šiiti su u obavezi da u školskim ustanovama različitih nivoa proučavaju vahabijasku doktrinu, što podrazumeva i one delove te doktrine koji govore o njima kao nevernicima, jeticima i nemuslimanima. Oni, takođe, ne mogu da se žene sunitkinjama.⁵⁸² U cilju poštovanja svih ovih zabrana zadužena je saudijska verska policija, koja je posebno stroga prema šiitima koji pokušaju javno vršenje verskih obreda.

Za proces diskriminacije šiita u verskom pogledu, naročito je bilo značajno objavljivanje pomenute fetve iz 1927.g. Ta fetva je proizašla kao neka vrsta kompromisa između tadašnjeg saudijskog režima i vahabijске uleme, koja je prebacivala kralju da je popustljiv prema šiitima, da nije uspeo da im nametne pravu islamsku veru, te da to nije prihvatljivo za saudijske muslimane. Odnosi između porodice al Saud i vahabijске uleme

581 Ibrahim, Fouad. *The Shi'is of Saudi Arabia*, Saqi, London, 2006. str. 35

582 Mamoun, Fandy. *Saudi Arabia and the Politics of Dissent*, New York: St. Martin's Press, 1999, str. 5

bili su u to vreme, a u dobroj meri zbog odnosa prema šiitima, poremećeni. Zato je u mestu al Atavija 1926. održana konferencija kojoj su prisustvovali vahabijske vođe i predstavnici plemena. Učesnici su se dogovorili da se proglasi džihad protiv nevernika u susednim zemljama, a porodica al Saud je oštro kritikovana zbog zapuštanja i zanemarivanja istinskog islama.⁵⁸³ Pod takvim pritiskom, kralj ibn Saud se naredne godine u Rijadu sastao sa predstavnicima vođa plemena iz više saudijskih regiona i kao kompromis u cilju poboljšanja tada poljuljanih odnosa, potvrdio da će se u zemlji primenjivati šerijatski zakon, a postignut je i dogovor o objavljivanju pomenute fetve.⁵⁸⁴ U fetvi se navodi sledeće: “Rafiduni (šiiti, oni koji su protiv, prim. autora) iz Hase su u obavezi da prigrle pravi islam i napuste svoje pogrešne verske rituale. Tražimo od Imama ibn Sauda da naredi svom guverneru u al Hasi, Ibn Jiluwiiju, da potčini šiite šeiku Ibn Bišru, pred kojim moraju da se obavežu da će slediti Božju veru i njegovog poslanika i da će prestati da slave kao svece članove Ahl al Beyt (potomci proroka Muhameda, prim. autora), kao i da će napustiti druge inovacije u svom javnom nastupanju, te da će poštovati pravilo molitve pet puta dnevno u džamijama. Biće im upućeni mujezini koji pozivaju na molitve, a narod će proučavati tri principa vahabizma. Šiitske bogomolje će biti uništene, a oni koji odlaze u njih biće proterani. U vezi sa šiitima u Qatifu, savetovali smo Imamu da uputi misionare i verske ljude u neke distrikte i sela, koji će doći pod kontrolu pravih muslimana i u kojima će šarija biti sprovedena”.⁵⁸⁵ Iako fetva nije nikada sasvim sprovedena u delo, njen uticaj na odnos prema šiitima je imao dugoročne negativne implikacije, a njome je potvrđeno i ojačano savezništvo između vladajuće porodice i vahabijske uleme.

Kao što je slučaj s diskriminacijom u veri, ona je izrazito vidljiva i prisutna i u broju šiitskih predstavnika u vladi i vladinim institucijama. Tek s vremena na vreme bio bi postavljan neki šiitski ministar, ali ne u ministarstvima spoljne politike i ministarstvima sile, kao ni onim koja se bave verskim i ekonomskim pitanjima. Šiitima bi povremeno pripadala niža administrativna mesta, dok su ona najvažnija sledovala sunitima. Uz ograničenja za visoke političke funkcije, šiita u dva verska ministarstva nema ni na nižim mestima. U pitanju su Ministarstvo za hadžiluk i Ministarstvo za verske poslove.

583 Ibrahim, Fouad. *The Shi'is of Saudi Arabia*, str. 26

584 Ibidem

585 Ibrahim, Fouad. *The Shi'is of Saudi Arabia*, str. 26

U tzv. zakonodavnom telu (Medžlis Šura – Savetodavno veće), takođe, skoro da nema šiita. U Savetodavnom veću, osnovanom 1993.g. (prema nekim izvorima, ovo telo je osnovano 1992.g.), broj šiita se kretao od jedan do četiri, prema jednim izvorima,⁵⁸⁶ odnosno do dva prema drugim izvorima.⁵⁸⁷ Ovo telo ne donosi zakone (zakoni se donose u vidu kraljevskih dekreta nakon njihovog usvajanja na vladi, mada Savetodavno veće raspravlja o zakonima), već ima samo savetodavnu funkciju. Sadašnji sastav broji 150 članova, jer je prethodni kralj Abdulah inkorporirao u ovo telo 30 žena, a od 150 predstavnika samo petorica su šiiti.⁵⁸⁸ Njihov broj je daleko manji od procentualnog broja saudijske šiitske populacije, pa čak manji i od najrestriktivnije statistike po kojoj šiita ima između 3 i 5%. Takva diskriminacija u zastupljenosti u zakonodavnim telima je posebno vidljiva u regionalnom Medžlisu u Istočnoj provinciji gde šiiti čine 1/3 stanovništva. Uprkos tome, od 59 članova Medžlisa koje vlada postavlja, samo su trojica šiiti.⁵⁸⁹

Šiita nema ni na visokim funkcijama u sudstvu i vojno-bezbednosnim organima. Šiitske sudije su posle okupacije Istočne provincije postepeno lišavane prerogativa, od toga da ne mogu da daju mišljenja koja korene imaju u Kuranu i suni, preko toga da im se zabranjuje delatnost čak i u porodičnim i imovinskim sporovima, pa do potpunog udaljavanja sa sudskih funkcija. Ne samo da nisu mogli više da obavljaju versko sudske poslove, već nisu bili ni jednaki pred sudom. U slučaju svedočenja šiita protiv sunita ili obrnuto, šiitsko svedočenje se odbacuje kao neverodostojno, a prihvata sunitsko.⁵⁹⁰

Šiiti pamte da ih je porodica al Saud proganjala i ubijala još u 18. i 19. veku. Ova dinastija je među šiitima zapamćena i kao neko ko nije delovao samo na poluostrvu, već i van njega. Početkom 19. veka saudijsko–vahabijska vojska je pokrenula vojnu akciju protiv šiita u Južnom Iraku, izvršivši veliki masakr stanovništva u šiitskom svetom gradu Kerbeli. Čak i vahabijski izvori opisuju masakr. Ubijena je većina stanovništva Kerbele i razoren i opljačkan Huseinov grob.⁵⁹¹

586 Fuller E. Graham and Francke Rahim Rend. *The Arab Shi`a, The Forgotten Muslims*, str. 186

587 Ibrahim, Fouad. *The Shi`is of Saudi Arabia*, str. 41

588 Global Security.org. Saudi Arabia-Shia, dostupno na <http://www.globalsecurity.org/military/world/gulf/sa-shia.htm>, (pristupljeno 12.01.2016.).

589 Global Security.org. Saudi Arabia-Shia, dostupno na <http://www.globalsecurity.org/military/world/gulf/sa-shia.htm>, (pristupljeno 12.01.2016.).

590 Fuller E. Graham and Francke Rahim Rend. *The Arab Shi`a, The Forgotten Muslims*, str. 186.

591 As` Ad Abu Khalil. *The Battle for Saudi Arabia: Royalty, Fundamentalism and Global Power*, Seven Stories Press, New York, 2004. str. 110-111

Džoša Tajtelbaum, izraelski istraživač i jedan od najboljih poznavalaca šiitske problematike u Saudijskoj Arabiji, navodi četiri razloga zašto saudijski šiiti nisu nikada postali deo države i zbog čega saudijski režim ne želi da ih potpuno integriše u društvo, odnosno zbog čega su saudijski šiiti zaista “zaboravljeni muslimani”: jedan je vahabijska ideologija, drugi pritisak vahabijske uleme, treći prisustvo šiita u naftom najbogatijem regionu i četvri osetljivost saudijskih odnosa sa Iranom.⁵⁹²

Porodica al Saud i vahabisti pomogli su jedni drugima međusobno da ostvare pojedinačne i zajedničke interese. Al Saudi su iskoristili vahabizam kako bi animirali brojna plemena sa poluostrva, prikazujući, između ostalog, šiite u najgorem svetlu, kao nemuslimane koji plediraju da budu muslimani, kao nemuslimane koji su gori od hrišćana i Jevreja i kao rafavide (oni koji odbijaju, odbacuju, pošto šiiti odbacuju i ne priznaju legitimitet prvog trojici pravovernih kalifa). Na taj način je vladajuća porodica svoju vlast i legitimitet bazirala na religiji i to na ekstremno interpretiranoj ionako ekstremne Hanbalitske sunitske škole. Iako u Saudijskoj Arabiji dominira Hanbalitska, dozvoljena je upotreba i praktikovanje svih sunitskih verskih pravnih škola. One su do 2009.g. bile van državnog sistema kada su formalno priznate i dopuštene, mada su i do tada tolerisane. Šiitima, međutim, nije dozvoljeno praktikovanje njihove Džafaritske pravne škole.⁵⁹³

S obzirom na osetljivost šiitskog pitanja u Saudijskoj Arabiji i stalnog straha režima da su tamošnji šiiti peta kolona u službi Irana, Rijad neprestano jednim okom posmatra svoje šiite i čvrstom rukom se odnosi prema njima, dok drugim okom posmatra Iran. Ova zabrinutost kraljevske porodice je bivala izraženija ili manje izražena u zavisnosti od razvoja događaja u regionu. Izrazito je rasla nakon nekoliko značajnih dešavanja, najpre, 1979. dolaskom na vlast šiitske uleme u Iranu, ali i padom Sadama Huseina 2003.g. koji je, iako nije smatran prijateljem, bio brana šiitskom uticaju. Treći važan događaj u novijoj istoriji bio je početak Arapskog proleća, koje se u Saudijskoj Arabiji nije dogodilo, mada su tamošnji šiiti pokušavali da ga izvedu. Sve se završilo s nekoliko desetina poginulih i uhapšenih i odlučnom intervencijom snaga bezbednosti.

592 Teitelbaum, Joshua. The Shiites of Saudi Arabia, Hudson Institute, August 21, 2010. Dostupno na <http://www.hudson.org/research/9895-the-shiites-of-saudi-arabia> (pristupljeno 14.12.2014.).

593 Saudi Arabia, dostupno na <http://www.state.gov/documents/organization/171744.pdf> (pristupljeno 12.01.2016.).

U pojedinim vremenskim periodima kada je dijalog sa Iranom bio dominantniji od sukobljavanja, menjale su se i relacije između saudijskih vlasti i lokalnih šiita. Obe strane su ublažavale svoje stavove. To je značilo da vlast smanjuje ili obustavlja represiju, a da šiiti prestaju da se bave subverzivnom aktivnošću, posvećujući veću pažnju duhovnim, obrazovnim i kulturnim oblicima delovanja. U svetlu takvih uslova, bilo je i konkretnih razgovora između vlasti i saudijskih šiita. Delegacija saudijskih šiita, koji su tada bili u egzilu, predvođena Taufikom al Sajfom, sastala se 1993.g. sa tadašnjim kraljem Fahdom. Kao pozitivan rezultat tih razgovora, vlasti su oslobodile više zatvorenih šiitskih aktivista, vraćeni su im pasoši i dozvoljeno im je da putuju u inostranstvo, blagonaklonije se gledalo na vršenje šiitskih verskih obreda, a jedan broj onih koji su živeli u egzilu mogao je da se vrati u zemlju. Posebno značajno je bilo to što je nakon sastanka, a na osnovu dogovora, objavljen jedan članak o tome da pored četiri sunitske verske pravne škole postoji i peta, šiitska. Ovo nije naišlo na razumevanje vahabijske uleme, te ništa zvanično nije izrečeno što bi moglo da potvrdi da Saudijska Arabija zvanično priznaje šiitsku školu kao legitimnu i jednaku onim sunitskim.⁵⁹⁴

Pretposlednji saudijski kralj Abdulah je u poređenju sa svim svojim prethodnicima bio najraspoloženiiji za uspostavljanje dijaloga sa šiitima. Deset godina nakon prvog značajnog susreta jednog saudijskog suverena sa šiitskim aktivistima, on je 2003.g. u vreme dok je bio prestolonaslednik primio grupu šiita, koja mu je predala dokument pod nazivom "Partneri u domovini", u kome se tražilo sve ono što je i do tada traženo, pri čemu je najvažniji bio zahtev za jednakošću između sunita i šiita. U okviru tog glavnog, nalazio se čitav spektar različitih zahteva. Saudijskom prestolonasledniku je uručen pomenuti dokument potpisan od strane 450 istaknutih saudijskih šiita, među kojima nisu bili samo predstavnici uleme, već i pisci i pesnici, poslovni ljudi, čak i 24 žene. Dat je i spisak s njihovim imenima. Od vlasti je zatraženo da saudijska vlada zvanično objavi kako će Kraljevina poštovati sve islamske pravne škole, uključujući nepriznatu šiitsku, otvoriti se prema različitim religijskim školama i omogućiti šiitsku zastupljenost u islamskim

594 THE SHIITE QUESTION IN SAUDI ARABIA Middle East Report N°45 – 19 September 2005
dostupno na
<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran%20Gulf/Saudi%20Arabia/The%20Shiite%20Question%20in%20Saudi%20Arabia.pdf> (pristupljeno 23.3.2014.).

organizacijama o kojima se stara Kraljevina: “Rabiṭa al a‘lem al islami” (Islamsko svetsko udruženje), “al Nadwa al a‘lemiya lilšabab al islami” (Međunarodni forum islamske omladine), “al Mejlis al a‘ali lilmesajid” (Vrhovni savet džamija). Tražena je podrška održavanju kontakata šiitske verske uleme u Kraljevini sa ulemom iz drugih pravnih škola, kao i angažovanje na približavanju i međusobnom upoznavanju verskih škola. Šiitski poslenici su u svom dokumentu pozvali i na jednakost među svim saudijskim građanima u različitim regionima zemlje, na formiranje komiteta koji bi se bavio pitanjima diskriminacije šiita i prevazilaženjem te diskriminacije, te učešće šiita u državnim institucijama, odnosno Savetu ministara, pojedinim ministarstvima, diplomatiji, vojnim i bezbednosnim aparatima i njihovom većem procentualnom prisustvu u Savetodavnom veću. Ukazano je na to da se zabranjuje izgradnja šiitskih džamija i husejnija, a da se na univerzitetima, šiitska i ostale nesunitske verske škole proglašavaju neverničkim i apostatskim, što služi kao opravdanje nekim uticajnim ličnostima da napadaju, omalovažavaju i proganjaju šiitske podanike Kraljevine, čime je stvorena atmosfera mržnje i netolerancije među stanovnicima zemlje. Ukazuje se da je to samo u korist i interesu nekim stranim silama koje ne žele dobro Kraljevini. Pored ovih političko–verskih zahteva, u dokumentu je zahtevano i da se prestane s nezakonitim kršenjem šiitskih prava, proganjanjem, praćenjem, pretresanjem, hapšenjem, zabranom putovanja, brisanjem posledica ranijih nezakonitih hapšenja.⁵⁹⁵ Sam prijem kod prestolonaslednika Abdulaha, mogao se smatrati napretkom i pozitivnim događajem, posebno što šiiti tom prilikom nisu dovodili u pitanje vlast porodice al Saud, izrazivši joj potpunu lojalnost.

Saudijski šiiti su u savremeno doba prošli nekoliko faza u svom versko – političkom sazrevanju. Najopštija podela je na vreme pre 1979.g. i Islamske revolucije u Iranu i na period posle toga. U vreme Islamske revolucije počelo je formiranje prvih šiitskih pokreta i u Saudijskoj Arabiji i u regionu. Doba nakon toga u narednih desetak godina često se naziva revolucionarna dekada, s obzirom na to da su šiiti pokušavali (neuspešno) da imitiraju iransku revoluciju.

450 ناشطا شيعيا يقدمون عريضة للأمير عبدالله تذكراً بشراكتهم و حقوقهم في الوطن. الصحيفة القدس العربي 2003/5/1 595
450 nashiṭan Sh‘iian yqdimun a‘arida lilamir A‘bdulah taḡkara bishurak‘ihm wa hwquqihum fi al waṭan; al ṣahifa al Quds al A‘rabi, 1/5/2003 dostupno na <http://albainah.com/Index.aspx?function=Item&id=1282&lang=> (pristupljeno 23.04.2014.)

Što se saudijskih šiita tiče, smatram da je period nakon 1979.g. jedno nedeljivo doba do danas koje ima svoje uspone i padove sa stanovišta položaja šiita. Nijedan događaj od stvaranja prve saudijske države nije izazvao takav potres među šiitima kao što je to bila Islamska revolucija. To nije uspelo ni Arapsko proleće koje se u Saudijskoj Arabiji dešavalo samo u naznakama. Pitanje položaja šiita u Saudijskoj Arabiji ipak je nezaobilazno od Arapskog proleća. Imao sam prilike da budem neposredni svedok koliko je to pitanje važno za zvanični Rijad i koliko je povećana pažnja šiitskom pitanju od izbijanja Arapskog proleća. Na šiite se od tada gleda još sumnjičavije, oni se dodatno doživljavaju kao peta kolona instruisana od strane Teherana i iračkih šiita. Snage bezbednosti su višestruko ojačane u delovima zemlje u kojima žive šiiti, povećana je kontrola korišćenja društvenih mreža, kao i kretanja stanovnika Istočne oblasti u kojoj žive šiiti.

Januara meseca 2015.g. preminuo je kralj Abdulah, kojeg je na tronu zamenio novi kralj Salman. On je prethodno bio prestolonaslednik i poslednjih godinu dana je praktično vodio najviše državne poslove zbog bolesti kralja Abdulaha. Njegovim dolaskom na vlast, položaj šiita postao je neizvesniji iz dva razloga. Jedan je što je kralj Salman poznat po tome da teži ispunjavanju zahteva vahabijske uleme koja nije bila zadovoljna odnosom kralja Abdulaha, posebno što je ovaj iskazivao jednu vrstu tolerancije prema šiitima.

Drugi razlog je što je baš u vreme sukcesije na tronu, aktivnost Islamske države bila u punom zamahu. Terorističke grupe su ostvarivale uspehe na frontovima u Siriji i Iraku i sasvim se približile saudijskim granicama. Pretpostavljalo se da bi ID mogla da počne izvođenje terorističkih akcija i u Saudijskoj Arabiji i to naročito na teritorijama koje naseljavaju saudijski šiiti. Namera im je bila, kako su smatrali poznavaoци saudijskih prilika, da time izazovu nezadovoljstvo saudijskih šiita ne bi li ih zbog toga naterali na neku vrstu neposlušnosti režimu, što bi predstavljalo potencijalnu pretnju po bezbednost Kraljevine. Islamska država je planirala akcije upravo tamo gde je Rijad bio najosetljiviji.

Prognoze su su ostvarile. Pripadnici Islamske države su maja meseca 2015. izveli jedan od najvećih terorističkih napada poslednjih godina u Saudijskoj Arabiji. Bombaš samoubica je aktivirao eksploziv u jednoj šiitskoj džamiji u mestu Kudajh u oblasti Katif u Istočnoj provinciji. Tom prilikom je poginulo 21 lice. Taj i još neki slični događaji, ali i činjenica da je u zatvoru već ležao vodeći šiitski klerik Nimr al Nimr, kojeg su saudijske vlasti osudile na smrt zbog učešća u događajima 2011. i 2012.g. kada je bilo sukoba između

šiiita i bezbednosnih organa, predstavljali su ozbiljnu pretnju po unutrašnju saudijsku bezbednost. Izvršena smrtna presuda nad pomenutim šiitskim klerikom januara 2016.g. izazvala je konsternaciju i među saudijskim šiitima i u Iranu, zbog čega je došlo do prekida diplomatskih odnosa između Rijada i Teherana (nakon upada iranskih protestanata u diplomatska predstavništva S. Arabije u Iranu, tokom protesta zbog ubistva Nimra al Nimra), a situacija u Istočnoj provinciji je dovedena do usijanja, sa neizvesnim posledicama. Stiče se utisak da su vlasti, želeći da predstave svoju odlučnost, stvorile situaciju koja može ozbiljno da ugrozi sunitsko-šiitske odnose i u Kraljevini i u regionu, ali i da dovede do mogućih unutrašnjih potresa.

2.4. Bahreinski šiiti

Bahrein je malo ostrvo sa oko milion žitelja, na kome šiiti čine oko 70% stanovništva, a suniti ostatak. Procenjuje se da je ukupan broj lica koja žive u Bahreinu između 1.350.000 i 1.400.000. Od tog broja 46% poseduje bahreinsko državljanstvo, a ostalo su stranci na radu u toj zemlji. Preko 70% je muslimana.⁵⁹⁶ (svi Bahreinci su muslimani). Bahreinski šiiti nisu monolitna grupa. Postoje lokalni autohtoni šiiti i šiiti iranskog porekla. Ovi prvi su isti kao šiiti u Saudijskoj Arabiji, imaju iste korene, istu istoriju i pripadaju Dvanaestercima. Njihov naziv je Baharna i predstavljaju najveću skupinu ne samo među šiitima, već uopšte u Bahreinu (oko 35%-40% ukupnog stanovništva). Ovi šiiti uglavnom naseljavaju sela i ruralne oblasti. Druga grupa su Adžami, šiiti sa iranskim (persijskim) korenima. Procenjuje se da ih ima između 25% i 30% od ukupnog broja Bahreinaca. Adžami imaju bolji status od Baharni. Ove dve grupe šiita (i Adžami su Dvanaesterci) se retko mešaju i retko sklapaju bračne zajednice.⁵⁹⁷

Šiiti su prisutni u Bahreinu od samog nastanka šiizma. U početku su bili dominantni Ismailiti, međutim, propašću Fatimidske dinastije neki Ismailiti su prihvatili doktrinu Dvanaestorice, a neki se iselili. Položaj šiita se stabilizovao od dolaska šiitske dinastije Safavida na vlast u oblasti današnjeg Irana. Oni su bili i rasadnici klerikalne elite

596 CIA The World Factbook, Bahrain, dostupno na www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ba.html (pristupljeno 23.01.2016.).

597 التعايش مع حكم الاقليم. شيعة البحرين: على هامش للوطن. العرب الأسبوعي العدد 271 2010/10/1-9/25 ص 16
Al Ta 'ayush ma ' hukm aliqliya, shi 'a al Bahrein: a 'ala hamish lilwatan, al A 'rab al Usbw 'i, al a 'dad 271 25/9-1/10/2010 pg. 16

koja je pomagala Safavidima u uspostavljanju i učvršćivanju šiizma. Od 1782. položaj bahreinskih šiita se ponovo pogoršava kada je sunitsko pleme Halifa osvojilo ostrvo. Ovo pleme je pristiglo iz Katara na istočnu obalu Bahreina, pobivši veliki broj šiita i proteravši isto tako veliki broj njih iz istočnog dela ostrva. Samo je grad Sitra ostao veće mesto gde i dalje žive šiiti. Nova raseljavanja šiita usledila su dvadesetih godina 19. veka kada je pristiglo i pleme Davasir iz Saudijske Arabije. U vreme kada je porodica Halifa osvojila ostrvo, postojalo je 313 šiitskih sela, da bi ih danas bilo samo pedesetak.⁵⁹⁸

Za razliku od šiita u Iraku, Saudijskoj Arabiji i Kuvajtu, gde se šiitske aktivnosti odvijaju u husejnijama, šiiti u Bahreinu deluju u tzv. matam-ima. Tamo se uči doktrina, istorija, održavaju festivali, pa i politička okupljanja. U Bahreinu ne postoji mardža al taklid koji živi i deluje u samom Bahreinu. Bahreinski šiiti prate mardže iz inostranstva, kao, na primer, ajatolaha Ali Hamneia u Iranu, ajatolaha Ali al Sistaniya u Iraku, ajatolaha Muhamed Takvidin al Medresija iz Kerbele, ajatolaha Sadik al Širazija iz Koma, ranije i preminulog ajatolaha Muhamed Husein Fadlalaha iz Libana itd. Grupa istaknute šiitske uleme u Bahreinu 2004.g. je osnovala Islamsko veće ulema koje je postalo najviša šiitska verska ustanova. Zahvaljujući njihovom delovanju, Bahrein je jedina arapska zalivska zemlja (ne računajući Irak) koja je Ašuru proglasila za nacionalni praznik.⁵⁹⁹

Oni su onaj siromašniji deo Bahreina. Procenat nezaposlenosti među njima je nesrazmerno veći. Vlasti dovode strance koji rade za mnogo manje plate-Filipince, Bangladešance, Pakistance, Šrilankance i druge južne Azijate. Ribarstvo koje su tradicionalno držali šiiti, preuzeli su Filipinci. Isti je slučaj i sa malim radnjama, tradicionalnim zanatima i sektorom usluga.⁶⁰⁰

Jedan od glavnih generatora neprijateljstva prema šiitima potiče od pripadnika Havala plemena, koji su poreklom sa severne zalivske obale Irana i koji su i sami trpeli nepravdu od šiita, što nisu zaboravili ni do danas. Neki suniti smatraju da su šiiti instrument američko - izraelske zavere za destabilizaciju Bahreina, kako bi Bahrein bio kažnjen zbog neuspostavljanja odnosa sa Izraelom.⁶⁰¹

598 Fuller E. Graham and Francke Rend Rahim. The Arab Shi`a, The Forgotten Muslims, str. 139

599 Fuller E. Graham and Francke Rend Rahim. The Arab Shi`a, The Forgotten Muslims, str.139

600 Ibidem, str. 140-141

601 Ibidem, str. 142.

Bahrein je formalno postao nezavisan avgusta 1971. nakon što se stanovništvo 1970. na referendumu organizovanom od strane UN opredelilo za nezavisnost, a ne za priključenje Iranu, čime je iskazalo više svoju arapsku nego šiitsku pripadnost. Ujedinjene nacije su 18. avgusta 1971.g. donele Rezoluciju broj 296 (1971) kojom se pozdravlja aplikacija Bahreina za članstvo u UN.⁶⁰²

Prvi politički zahtevi šiita javili su se početkom sedamdesetih godina i odnosili su se na njihova radna mesta. Kada je osamdesetih godina 20. veka pala cena nafte, najviše radnih mesta su izgubili šiiti. Smanjena su državna ulaganja u infrastrukturne projekte, čime je ukinuto više od polovine radnih mesta u zemlji. Vlasti su stranim kompanijama uslovljavale da ne mogu da zapošljavaju Bahreince šiite koji su bili glavna radna snaga u naftnim kompanijama.⁶⁰³ Tih godina je prestao sa delovanjem i parlamentarni život. Iako su 1973.g. održani prvi parlamentarni izbori, već 1975.g. Parlament je ukinut pošto je postao pretnja vladajućoj porodici i to ne samo zbog delovanja šiita, već i dela sunita.⁶⁰⁴

Šiiti tada još uvek nisu bili politički organizovani. Tek je Iranska revolucija uticala na promenu, kada je u Bahreinu formirano više političkih organizacija. Radikalne šiitske grupe pod uticajem Irana i iranskog izvoza revolucije počele su organizovanije da deluju. Iranci su slali klerike koji su održavali versko političke propovedi. Homeini je uputio svog ličnog izaslanika u Bahrein, klerika Hadi al Mudarisija, koji je septembra 1979.g. osnovao i prvi šiitski radikalni pokret pod nazivom Islamski front za oslobođenje Bahreina (IFLB). Pokret je pozvao na samoopredeljenje, oslobađanje političkih zatvorenika, omogućavanje verskog delovanja, zatvaranje američkih baza i stvaranje islamske republike u Bahreinu. U tom cilju, zatraženo je i obaranje režima vladajuće porodice.⁶⁰⁵ Pripadnici ove grupe obučavani su u Iranu. Njihovi zahtevi su ostali bez rezultata, pohapšeno je nekoliko desetina pripadnika i pristalica Islamskog pokreta za oslobođenje Bahreina. Hapšenja su izvršena decembra 1981.g. čime je označen kraj do tada najorganizovanijeg pokušaja

602 General assembly of of the United Natons, Reslotion, dostupno na http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/296 (1971) (pristupljeno 10.01.2015.).

603 Graham E. Fuller and Rend Rahim Francke. The Arab Shi'a The forgotten Muslims., str.142.

604 Michel, Rubin. Are Bahraini Shi`ites Puppets of Iran? u Rubin, Michel and Majidyar K. Ahmad. The Shi`ites of the Middle East, An Iranian Fifth Column? American Enterprise Institut, (od str. 45-57), str. 46. Dostupno http://www.aei.org/wp-content/uploads/2014/07/-shiites-of-the-middle-east_135242134698.pdf 09.01.2015.

605 163 حسام الدين جابر سالم. العلاقات البحرينية الايرانية. بطاقة فهرست, منامة 2013 ص.

Hisam al Din Jaber Salem. al A`ilaqat al Bahreiniya al Iraniya, Biṭāqa Fihrist, Manama, 2013. pg. 163

prevrata.⁶⁰⁶ "Trinaestog decembra 1981.g. tri dana pre desetogodišnjice stupanja na tron Ise bin Salmana al Halife, što Bahrein slavi kao Nacionalni dan, bahreinske snage bezbednosti uhapsile su sedamdeset tri lica-većinu povezanih sa IFLB, koje su optužili za planiranje državnog udara radi zbacivanja vlade i uvođenja homeinijevskog oblika Islamske Republike Bahrein".⁶⁰⁷

Pored ovog radikalnog, tokom 1980.g. formirano je i još nekoliko drugih šiitskih pokreta, kao što su bili "Pokret islamskog jedinstva", "Pokret islamskih mučenika", "Partija al Dava", "Islamski pokret oslobodilaca Bahreina". Ovi pokreti nisu bili na istoj političkoj liniji, najradikalniji su tražili rušenje režima i stvaranje islamske republike, dok većina drugih koji nisu zabranjeni kao IFLB 1981.g. nije zahtevala promenu režima, već demokratizaciju, liberalizaciju i odgovarajuće šiitsko predstavljanje u bahreinskom političkom, ekonomskom i socijalnom životu.⁶⁰⁸

Zbog odbijanja vlasti da se sprovede demokratizacija, sve veći broj šiita se okretao radikalizaciji. Tako je 1992.g. predata peticija podržana i od sunita i od šiita u kojoj se tražio povratak parlamentarnog života i ustava. Osnova zahteva bila je usmerena ka liberalizaciji i modernizaciji, tražio se povratak na stanje pre 1975.g. a ne promena vladajućeg emira i režima. Peticiju je potpisalo više od 300 akademika i kulturnih radnika. Emir je, međutim, odbacio peticiju koja je obnovljena 1994.g.⁶⁰⁹ Ovog puta u peticiju su bila uključena samo dvojica šiitskih klerika, Abdal Vahab Husein i šaik Abd al Amir al Džamri. Vlasti su još oštrije reagovala. Snage bezbednosti su pohapsile mnoge potpisnike i konfiskovale njihovu imovinu. Međutim, glavna namera vlasti je bila da polarizuje opozicioni pokret. Zbog toga je bila prevashodno kažnjena šiitska populacija, uprkos tome što su suniti vodili proces. Al Džamri je proveo 4 godine u zatvoru.⁶¹⁰

606 <http://www.aei.org/wp-content/uploads/2014/07/-shiites-of-the-middle-> 09.01.2015.

607 Michel, Rubin. Are Bahraini Shi'ites Puppets of Iran? u Rubin, Michel and Majidyar K. Ahmad. The Shi'ites of the Middle East, An Iranian Fifth Column? American Enterprise Institut, (od str. 45-57), str. 47. Dostupno na http://www.aei.org/wp-content/uploads/2014/07/-shiites-of-the-middle-east_135242134698.pdf (pristupljeno 23.12.2015.).

608 164 حسام الدين جابر سالم. العلاقات البحرينية الإيرانية ص.

Hisam al Din Jaber Salem. al A'laqat al Bahreiniya al Iraniya, pg. 164

609 علي قاسم الربيع. لجنة العريضة الشعبية في مسار النضال الوطني في البحرين دار الكنوز الأدبية 2005 ص 35-41

A'li Qasim al Rabi'a. Lejna al a'riḍa al ša'abiya fi masar al niḍal al waṭani fi al Bahrein, Dar al Kunuz al adabiya, Beyrut, 2005. pg. 35 - 41

610 Ibidem

Odnosi između sunita i šiita delimično su se promenili dolaskom na čelo države šeika Hamada ben Ise al Halife, marta 1999.g. koji je zamenio preminulog oca, šeika Isu ben Salmana. On je pokrenuo reforme koje su uključivale i oslobađanje političkih zatvorenika. Dozvolio je opozicionarima u inostranstvu da se vrate u zemlju. Omogućeno je svim političkim strujama da deluju uz uslov da budu registrovane. Naredne 2000.g. doneta je Povelja nacionalne akcije s mapom puta demokratizacije političkog života. Država je postala parlamentarna monarhija. Formirana su dva parlamentarna doma, oba sa po 40 predstavnika, s tim što je u Gornjem domu emir imenovao 40 poslanika, a u Donjem domu su poslanici birani na izborima. Povelja je usvojena referendumom sa 98,4% onih koji su glasali za. Emir je promenio titulu i postao kralj.⁶¹¹

Kralj Hamad je 2002.g. organizovao referendum o novom ustavu (prethodni je donet 1973.g.), a svoje reforme je bazirao na Povelji nacionalne akcije. Februara te godine, kralj je proglasio novi ustav, uz određene reformske mere koje su šiiti doživeli kao ukidanje nekih prava koja su uživali na osnovu prethodnog ustava. Zato je šiitska opozicija odlučila da bojkotuje parlamentarne izbore oktobra 2002.g. ali je deo opozicije učestvovao na narednim izborima 2006.g. Obrazloženje za bojkot je bila činjenica da struktura odnosa između postavljenog i izbornog doma Parlamenta (Gornji konsultativni i Donji predstavnički) daje vladi mogućnost za manipulaciju.⁶¹²

Na izborima 2006.g. neke šiitske političke grupacije su učestvovala (al Wefaq (al Vefak)), dok neke nisu (radikalni al Haq (al Hak)). S obzirom na činjenicu da su političke partije u Bahreinu zabranjene i da se dozvoljava delovanje samo političkim društvima koja moraju da budu registrovana, al Wefaq i ostale šiitske grupe su na izborima nastupali kao društva ili grupe. Pored al Wefaqa, na izbore je izašlo još 15 političkih blokova, među njima i najvažniji sunitski Asalah (salafisti) i al Menbara (sunitski islamistički, podružnica Muslimanske braće). Pored islamista, na izbore su izašle i sekularne grupe, opozicioni Vaad, Ekonomski blok, Front demokratske akcije itd.⁶¹³ Islamističke snage su odnele prevagu i dobile ubedljivo najviše mesta. Al Wefaq je postao najveći parlamentarni blok

حسام الدين جابر سالم. العلاقات البحرينية الإيرانية، ص. 169

Hisam al Din Jaber Salem. al A'laqat al Bahreiniya al Iraniya, pg.169

612 Ibidem, 170

613 Zweiri, Mahjoob and Zahid, Mohammed. The Victory of al wefaq: The Rise of Shiite Politics in Bahran, Research Institute for European and American Studies (RIEAS), Research paper No. 108, April 2007 Greece, str. 5-9. Dostupno na <http://rieas.gr/images/rieas108.pdf> (pristupljeno 24.10.2014.).

(17 mesta), ali u manjini u odnosu na sunite. Četiri mesta osvojila je salafistička Asalah, isto toliko al Menbar. Pravi pobednici izbora su bili bahreinski islamisti, šiitski al Wefaq naročito, jer je postao najveća grupa, iako u opoziciji.⁶¹⁴

Sukobi dve bahreinske muslimanske sekte ili bolje reći sukobi šiita sa bahreinskim vlastima (mnoge sunitske organizacije predstavljaju, takođe, opoziciju kraljevskoj vlasti i traže da se izvrše reforme; nosioci bahreinske sunitske opozicije su udruženja islamističke opcije, mada ima i sekularnih opozicionih grupa), novijeg datuma otpočeli su uoči predizborne kampanje za izbore 2010.g. Vlast je nastojala da uguši svaki ozbiljniji pokušaj isticanja zahteva za promenama ili reformama, insistirajući na tome da su bahreinski šiiti oruđe Teherana, koje služi da destabilizuje i ostrvo i čitav Zaliv. Ograničeno je putovanje političkih aktivista, hapšeni su šiitski lideri, od avgusta je uhapšeno preko 250 šiita zbog učešća na protestima i sukoba sa snagama bezbednosti. Na sud je izvedeno njih 23 pod optužbama za terorističko udruživanje (uobičajena floskula bahreinskih vlasti) i pokušaja svrgavanja vlasti. Dovedeni su u vezu sa ponovnim iranskim tvrdnjama da je Bahrein 14. iranska provincija.⁶¹⁵

Parlamentarni izbori su ipak održani u dve runde, 23. i 30. oktobra. Za razliku od nekih drugih šiitskih grupa, al Wefaq je odlučio da učestvuje i još u prvom krugu osvojio 18 mesta u Donjem domu. Uprkos tome, nije mogao da dobije većinu zbog nefer organizovnih izbornih jedinica, te je većina u tom domu pripala sunitima. Al Wefaq je povukao svojih 18 članova zbog odnosa prema šiitima tokom februarskih i martovskih protesta 2011. i bojkotovao ponovljene izbore iz septembra iste godine. Bojkotovao je i poslednje izbore 2014. Kako je u Tunisu i Egiptu krenulo Arapsko proleće, tako su stvari počele da se komplikuju i u Bahreinu, gde su protesti počeli 14. februara 2011.g. Centralno mesto okupljanja bahreinskih šiita bio je glavni trg u Manami, Biserni trg. U početku je bilo i sunitskih protestanata. Posle tri dana poginulo je nekoliko demonstranata, što je pojačalo revolt, pa su se snage bezbednosti povukle sa trga. Vlast je neuspešno pokušala da povede nacionalni dijalog, ali je došlo do dalje eskalacije, tako da je kralj pozvao zemlje GCC da intervenišu. Već 14. marta ujutru, Saudijska Arabija, a narednih dana i Kuvajt, UAE i Katar

614 Ibidem

615 Bahrain Readies for Elections after Wave of Unrest, Asharq Al-Awsat (in English), 18. Oct, 2010 dostupno na <http://english.aawsat.com/2010/10/article55248979/bahrain-readies-for-elections-after-wave-of-unrest> (pristupljeno 23.12.2015.).

uputili su oko 1500 vojnika u Bahrein, od čega najviše Saudijska Arabija (oko 1000). Najmanje 24 ljudi je ubijeno tog marta u protestima.⁶¹⁶

Vlade u Manami i Rijadu tvrdile su da je Iran inicirao proteste kako bi preko bahreinskih šiita uspostavio kontrolu nad ostrvom. Saudijski su bili protiv svake vrste razgovora, smatrajući da bi eventualno postignuti kompromis mogao da ugrozi i bahreinsku i njihovu vladajuću porodicu, što bi proširilo iranski uticaj. Primer za to su nalazili u Iraku gde su Amerikanci pod izgovorom uvođenja demokratije doveli šiite na vlast i svesno ili ne, omogućili neuporedivo veći uticaj Teherana. Saudijska Arabija se uvek otvoreno mešala u bahreinske unutrašnje poslove, ohrabrujući tvrdi liniju vlasti u Manami i protiveći se svakom pokušaju uvođenja demokratske vladavine i u Bahreinu i u regionu, koja bi mogla negativno da utiče i na saudijski režim, naročito jer bahreinski šiiti imaju bliske veze sa saudijskim šiitima, te bi uspeh prvih mogao da pojača aspiracije drugih.⁶¹⁷

Zahtevi koje su nezadovoljni šiiti, ali i nezadovoljni suniti ispostavljali vlastima uoči početka protesta 2011.g. odnosili su se na reformu ustavne monarhije. Osnovana je Nacionalna koalicija u koju je ušlo 6 političkih grupa (šiitskih i sunitskih), koja je počela razgovore o tome sa vladom. Tražila se drugačija ustavna monarhija i poništavanje ustava iz 2002.g. Početni zahtevi su bili reformatorski i nije se doводilo u pitanje niti promena režima niti položaj kralja. Međutim, početkom marta je obrazovana druga koalicija koja je zatražila promenu državnog uređenja i pretvaranje monarhije u republiku. Takav zahtev je značio radikalizaciju protesta i prelazak u revolucionarnu fazu. Koaliciju su osnovale tri šiitske organizacije sa liderom al Haqa na čelu (Hasa Mušajma). Tek nakon ove radikalizacije zahteva, Manama je pozvala u pomoć saveznike iz GCC.⁶¹⁸

Događaji 2011.g. u Bahreinu bili su najtipičniji primer neuspeha Arapskog proleća. Iako su u početku u zahtevima za reforme učestvovali i pojedine sunitske frakcije,

616 Steinberg, Guido. Leading the Counter-Revolution, Saudi Arabia and the Arab Spring, SWP Research paper, German Institute for International and Security Affairs, June 2014 Berlin, str. 19-21. Dostupno na https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2014_RP07_sbg.pdf (pristupljeno 14.12.2015.).

617 Ottaway, Marina. Bahrain: Between the United States and Saudi Arabia, Carnegie, Endowment for International Peace, april 4 2011 dostupno na <http://carnegieendowment.org/2011/04/04/bahrain-between-united-states-and-saudi-arabia%20#> (pristupljeno 23.12. 2014.).

618 Ottaway, Marina. Bahrain: Between the United States and Saudi Arabia, Carnegie, Endowment for International Peace, april 4 2011 dostupno na <http://carnegieendowment.org/2011/04/04/bahrain-between-united-states-and-saudi-arabia%20#> (pristupljeno 23.12. 2014.).

intervencijom Saudijske Arabije i saveznika, bahreinsko Arapsko proleće dovelo je do još jačeg rasepa u sunitško-šiiitskim odnosima, jer su glavne mete intervencije bili samo šiiti. Represija nad njima od tada je pojačana, šiitska naselja stavljena su pod jaču policijsku kontrolu, ali ni to nije zaustavilo proces izražavanja nezadovoljstva, koje je kulminiralo marta 2011.g. Taj proces se i dalje nastavlja jer nisu rešeni fundamentalni razlozi nezadovoljstva - bahreinski šiiti nisu adekvatno predstavljeni u vladinoj administraciji na svim nivoima vlasti, diskriminisani su na radnim mestima, politički progonjeni, čak su diskriminisani i na univerzitetima na kojima bolju prohodnost imaju suniti sa slabijim uspehom. Vlasti sprečavaju njihove verske aktivnosti u religijskim centrima, službe bezbednosti nemilosrdne su prema njima, posebno što u tim službama rade i stranci koji čak i ne znaju arapski jezik itd.⁶¹⁹ Podatak da u službama bezbednosti radi veliki broj onih koji nisu Bahreinci pa čak ni Arapi je tačan. Imao sam prilike da razgovaram sa Saudijem kojeg su greškom uhapsili u Manami i nedelju dana ga držali u zatvoru pod sumnjom da je terorista. Rekao je da su svi oficiri sem načelnika u dve policijske stanice bili Pakistanci koji nisu znali arapski, ali koji su bili vrlo surovi.

Šiiti su u Parlamentu predstavljeni sa samo 17 predstavnika, sa 6 od 23 ministra i sa 5 pomoćnika ministara u vladi obrazovanoj decembra 2014.g. posle izbora na kojima glavne šiitske grupacije nisu učestvovala. S obzirom na to da ih je oko 70% to je nesrazmerno malo političko predstavljanje. Njihove pritužbe se odnose i na neravnopravnost pri zapošljavanju i što nemaju pristup radnim mestima u armiji i bezbednosnim službama (sem nekih izuzetaka). Optužuju vlast da namerno daje bahreinsko državljanstvo strancima sunitima kako bi se promenila demografska struktura zemlje.⁶²⁰

Šiiti se žale da im se na univerzitetima ograničava dodeljivanje stipendija za studiranje u inostranstvu, te da vlada drži strogu kontrolu i nad obrazovnim sistemom i verskim institucijama, džamijama i matamima. Vršiti se kontrola verskih govora, a mule se postavljaju od strane vlasti. Država je administrativno podeljena na provincije čiji rukovodioci odgovaraju neposredno ministru unutrašnjih poslova, a izborni sistem je tako

619 Graham E. Fuller and Rend Rahim Francke. The Arab Shi'a The forgotten Muslims, St. Martin Press, New York, 1999. Str. 136.

620 US Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, International Religious Freedom report for 2014, Bahrain, dostupno na <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm?year=2014&dliid=238450#wrapper> (pristupljeno 23.12.2015.).

projektovan da onemogućava većinskim šiitima da osvoje većinu poslanika. Jedan šiit mora da dobije oko 16.000 glasova da bi postao član Donjeg doma, dok sunit to postaje i sa 700 dobijenih glasova,⁶²¹ što je bio jedan od osnovnih motiva na koji su se pozvale vodeće šiitske političke partije prilikom odluke o bojkotu izbora održanih krajem 2014.g.

U izveštaju Freedom House za 2015.g. Bahrein je u vezi sa političkim pravima dobio ocenu 7 (najnižu moguću), još manju nego 2014.g. kao rezultat neispunjavanja šiitskih zahteva za pravednijom podelom izbornih distrikata i fer predstavljanjem u zakonodavnim i izvršnim organima. Skreće se pažnja da se ne nastavlja dijalog o nacionalnom pomirenju, započet 2011. ali da se nastavlja maltretiranje šiitske populacije, hapšenje njenih lidera, brutalno ponašanje organa bezbednosti prema njima. Za ljudske slobode je data ocena 6 (7 je najniža), a opšti stepen sloboda je ocenjen sa 6,5 (7 je najslabija ocena).⁶²²

Tenzije, sukobi, hapšenja, međusobne optužbe i nepoverenje između bahreinskih sunita i šiita, eskaliralo 2011.g. traju i dalje. Kralj je juna 2011.g. oformio nezavisnu istražnu komisiju, tzv. Basionijevu komisiju, po njenom predsedniku Muhamedu Basioneu, Egipćaninu. Pokretane su inicijative za vođenje nacionalnog dijaloga, ali se situacija samo primirivala, a nikako rešavala, što je konstatovano u više izveštaja Basionijeve komisije. Vlast deklarativno iskazuje volju za reformama i promenama, ali se suštinski ništa nije promenilo. Bahrein ostaje ostrvo zarobljeno sunitsko-šiitskim problemom koji opterećuje i vlast i šiite i čitav region.

Tokom godinu i po dana boravka u Saudijskoj Arabiji, imao sam priliku da i neposrednije pratim zbivanja u Bahreinu. Na osnovu tog iskustva, smatram da do suštinskog napretka u sunitsko-šiitskim odnosima u Bahreinu i značajnijeg poboljšanja položaja šiitske populacije uskoro neće doći. Suniti i šiiti u Bahreinu su u pat poziciji. Svaka vrsta korenitih reformi dovela bi do pada režima, što susedna Saudijska Arabija, ali i druge zalivske monarhije ne mogu da dopuste. Zapad otvorenije kritikuje stanje ljudskih prava i versku politiku u Bahreinu, ali ne toliko oštro da bi to primoralo bahreinske vlasti na ustupke. Iz ovog ugla ne vidim da bi u skorije vreme moglo da dođe do promene balansa

621 Graham E. Fuller and Rend Rahim Francke. The Arab Shi'a The forgotten Muslims, str. 140

622 Freedom house, Bahrain, 2015. Dostupno na <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2015/bahrain> (pristupljeno 12.01.2016).

ravnoteže između bahreinskih sunita i šiita. Početak 2016.g. doneo je nove proteste, nove sukobe između šiitskih protestanata i vlasti, kao i nova hapšenja šiitskih vodećih klerika.

2.5. Ostali arapski šiiti

Šiitske zajednice postoje u svim arapskim zemljama Zaliva, ali njihov značaj po globalne sunitsko-šiitske odnose je daleko ispod značaja onih u Libanu, Iraku, Saudijskoj Arabiji, Siriji i Bahreinu. Iako je veliki broj šiitske populacije i u Jemenu, sunitsko-šiitski odnosi u toj zemlji su samo jedna od komponenti komplikovanih unutrašnjih i regionalnih odnosa, bez obzira na to što čine važan segment onoga što se dešava u Jemenu i oko njega. U Jemenu istovremeno traje strana vojna intervencija, građanski rat koji nije samo na liniji suna-šijija, jer su sa šiitima u koaliciji i značajni delovi sunitskog korpusa predvođeni bivšim predsednikom Ali Abdulah Salehom, aktivnosti na cepanju Jemena u granicama kakve su bile pre ujedinjenja (Južni Jemenci koriste i drugi naziv za sebe i drugačije državne simbole), zatim ekstremno jako delovanje salafističkih grupa i posebno terorističkih. Smatra se da je al Kaida danas najjača u Jemenu. Pored toga, traju i plemenski sukobi na nižem nivou od građanskog rata, te najzad i sunitsko-šiitski sukob koji nije samo lokalni, već i sukob koji na jemenskom tlu kroz različite oblike vode Saudijska Arabija i njeni saveznici na jednoj, i Iran na drugoj strani. Uza sve to, pitanje jemenskih šiita je pomenuto u Šestom poglavlju u okviru saudijsko-iranskog sukobljavanja u regionu. Ponovićemo samo ono što je najkarakterističnije za jemenske šiite, a to je da najveći broj njih pripada šiitskoj sekti Zajdi i da pored njih ima i Ismailita, kao i Dvanaesteraca. Šiitska populacija u Jemenu nije ujedinjena oko zajedničkih političkih i verskih programa, jer su u Jemenu najjači faktor plemena koja i danas dominiraju svim oblicima delovanja u zemlji.

Kuvajtski šiiti su karakteristični po tome što uživaju najbolji položaj u poređenju sa svim drugim šiitskim zajednicama, onima u Saudijskoj Arabiji, Libanu, Iraku (do rušenja režima Sadama Huseina), Siriji i Jemenu. Ne iznosimo poređenje sa šiitima u Kataru, Omanu i Emiratima, jer su šiiti u te tri zemlje potpuno uklopljeni u lokalnu sredinu, tako da nikada nisu predstavljali problem za tamošnje vlasti (sem u periodu neposredno nakon 1979.). Felah al Madirs, kuvajtski istraživač, navodi u svojoj knjizi "Šiitski pokret u Kuvajtu", da su kuvajtski šiiti iranskog i arapskog porekla. Oni arapskog porekla svoje korene vuku iz istočnog dela Saudijske Arabije i nazivaju se Hasava, po istočnoj saudijskoj

oblasti al Ahsa. Druga grupa šiita arapskog porekla je iz Bahreina i nazivaju se kao u Bahreinu Baharna, dok je treća grupa arapskih šiita došla s juga Iraka i ime im je Basarva ili Zabirije po Basri ili al Zabiru u Iraku. Što se tiče šiita iranskog porekla, oni se kao i u Bahreinu nazivaju Adžami i čine veliki procenat kuvajtskih šiita.⁶²³

Kuvajtski šiiti su još 1921.g. osnovali prvo Savetodavno veće, koje je u ime šiita zatražilo da i njegovi predstavnici budu u Parlamentu zemlje i da se otvore posebna šiitska škola i sud koji bi bio nadležan za rešavanje šiitskih unutrašnjih nesporazuma, da bi u vreme donošenja prvog kuvajtskog ustava 1962.g. uspeali da dobiju jednaka prava sa ostalima u pogledu glasanja i kandidovanja, a dva šiitska poslanika su imala obezbeđeno mesto u Parlamentu. Ove činjenice pokazuju da su se kuvajtski šiiti rano i uspešno uključili u politički život zemlje.⁶²⁴

Problemi u odnosima sa sunitima pojavili su se nakon Islamske revolucije u Iranu i početkom osamdesetih godina, jer su u Kuvajtu osnivane ekstremne šiitske grupe koje su izvodile subverzivne akcije u zemlji, ali je to trajalo do Zalivskog rata kada su šiiti svojim ponašanjem zadobili poverenje vlasti i sunarodnika. Bili su glavna snaga otpora iračkoj okupaciji i mnogo njih je stradalo. Od tog vremena položaj kuvajtskih šiita je konstantno bio dobar. Zahvaljujući patriotizmu koji su iskazali, zadobili su i poštovanje sunitске populacije, poverenje koje nikada više nije izgubljeno. Kuvajtski šiiti su ravnopravno dobijali mesta u državnoj upravi, oružanim snagama, administraciji na svim nivoima, nisu imali nikakvih problema u vršenju verske službe, proslavljanju šiitskih praznika. Kuvajtska nacija je postala jača i više koheziona od drugih arapskih sa mešovitim sunitско-šiitskim stanovništvom, posebno ako se ima u vidu relativno veliki procenat šiita u Kuvajtu.⁶²⁵

Prema različitim procenama, u Kuvajtu je između 30% i 40% šiita Dvanaesteraca koji prate različite mardži al taklid, u Iranu, Iraku ili čak Libanu. Za razliku od većine koja nema mardže al taklid u zemlji, šiiti Hasavi prate svoje domaće verske klerike.⁶²⁶ Pored kuvajtskih šiita, u Kuvajtu živi i oko 100.000 šiita nedržavljana, kao i oko 10.000 pripadnika šiitske induske sekte al Bahra. Značajno je i šiitsko predstavljanje u najvišem

العرب الأسبوعي، تحالفات و مناورات، شيعة الكويت... الانتماء للمذهب أكبر من الانتماء للامارة، ص. 16
Al A ' rab al Usbw ' i, Tahalufat wa Munawrat, Shi ' ia al Kuwajt ...al Intima ' lilmadhab Akbr min al Intima ' lillimara pg. 16

624 Ibidem

625 Fuller E. Graham and Francke, Rend Rahim. The Arab Shi'a The Forgotten Muslims, str. 155-173

626 Fuller E. Graham and Francke, Rend Rahim. The Arab Shi'a The Forgotten Muslims, str. 159.

kuvajtskom zakonodavnom telu. Na izborima 2013. dobili su 8 poslanika, mada je to manje nego što su imali prethodno (17). Kuvajtski šiiti imaju tridesetak šiitskih džamija i oko 140 husejnija.⁶²⁷

Najznačajnija šiitska udruženja u Kuvajtu (politička i druga) su sledeća: Nacionalna islamska alijansa (التحالف الاسلامي الوطني - al Tahaluf al islami al waṭani), koja postoji od 1998.g. U pitanju je politička organizacija koja učestvuje na izborima; Udruženje Hadam al Mahdi (هيئة هدام المهدي - Hi'a hadam al Mahdi), islamsko kulturna grupa; Grupa Dar al Zahra (جماعة دار الزهراء Jama'a Dar al Zahra'), šiitsko trgovačko udruženje; Udruženje uleme šiitskih muslimana u Kuvajtu (تجمع علماء المسلمين الشيعة في الكويت Tajamu U'lama' al muslimin al ši'a fi al Kuweyt), okuplja šiitske klerike; Islamski pokret nacionalne saglasnosti (حركة التوافق الوطني الاسلامي Haraka al tawafuq al waṭani al islami), politička organizacija; Društvo pravde i mira (تجمع العدالة والسلام Tajam'u al 'adala wa al selam), politička organizacija; Društvo nacionalne povelje (تجمع الميثاق الوطني Tajam'u al mithaq al waṭani), politička organizacija; Koalicija nacionalnih udruženja (ائتلاف التجمعات الوطنية - I'tlaf al tajamwat al waṭaniya), krovno udruženje koje objedinjuje prethodno navedene političke organizacije.⁶²⁸

I pored tolerancije i dobrog položaja, u Kuvajtu je kao i svuda u arapskom svetu u toku proces jačanja salafističkih i džihadističkih snaga, koje ne smatraju šiite dostojnim sunarodnicima. To u Kuvajtu još uvek nije previše izražen problem, ali bi u skoroj budućnosti, ukoliko se taj trend bude nastavio, moglo da se očekuje da dođe do izvesne promene ravnoteže u odnosima kuvajtskih sunita i šiita, posebno što situacija u regionu između ove dve konfesionalne grupe ide u negativnom pravcu.

U Omanu živi manje od 5% šiita, od oko 3 miliona Omanaca. Dominantno je sunitsko stanovništvo koje prati ibadijsku doktrinu (Ibadije vode poreklo od Haridžita). Njihova verska škola bliska je Malikitskoj, a Ibadija pored Omana, ima i u Severnoj Africi,

627 تقرير معلومات – الشيعة في الخليج الانتشار و النفوذ,

Taqir ma' alumat – al ši'a fi al khalij, al intišar va al nufuḍ, dostupno na

<http://gulfstudies.info/ar/reports/%D8%AA%D9%82%D8%B1%D9%8A%D8%B1-%D9%85%D8%B9%D9%84%D9%88%D9%85%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D9%8A%D8%B9%D8%A9-%D9%81%D9%89-%D8%A7%D9%84%D8%AE%D9%84%D9%8A%D8%AC-%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%B4%D8%A7%D8%B1-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%86%D9%81%D9%88%D8%B0> (pristupljeno 12.12.2015.)

628 Ibidem

Hadramautu i Zanzibaru. Šiitska zajednica se sastoji od tri grupe: najveća je zajednica Lavatija (Hodže ili Hajderabadi), a ostale dve su zajednice Baharna i Adžama. Kao i u Bahreinu i Kuvajtu, Baharne ili Baharini su poreklom iz Bahreina, Iraka i istoka Saudijske Arabije, a Adžami iz Irana. Što se Lavatija tiče, nije pouzdano poznato gde im je prapostojbina. Postoje nagađanja da su Lavatije u Oman došli pre više od tri veka iz Hajderabada u današnjem Pakistanu. U početku su pripadali ismailitskoj sekti, ali su kasnije prešli na imamatski šiizam. Najveći broj njih živi u Matrahu, ali nijedna od tri male šiitske zajednice nije posebno organizovana, već je dobro utopljena u omansko društvo. Samim tim, ne postoje nikakvi problemi niti od njih niti prema njima. Nemaju ni smetnji u vršenju svojih verskih obreda. Pripadaju Dvanaestercima kao i Baharini i Adžami.⁶²⁹

Šiita u Emiratima, pretežno u Dubajju, Abu Dabiju i Šardži ima između 10% i 15% od ukupnog broja emiratskih državljana kojih ima oko milion. To znači da šiitska populacija broji između 100.000 i 150.000. Inače, u Emiratima domaće stanovništvo čini tek nešto više od 10%, ostalo su stranci. Većina emiratskih šiita su Dvanaesterci, a manji deo pripada Ismailitima. Emiratski šiiti su predominantno iranskog porekla, Adžami. Oni su nekada lako dobijali emiratsko državljanstvo. Postoji i jedan deo šiita koji je emigrirao iz Irana nakon dolaska imama Homeinija 1979.g. Kao i šiiti u Omanu i Kataru, i emiratski šiiti imaju slobodu vršenja verskih obreda, učestvuju ravnopravno u političkom i socijalnom životu, a naročito su uspešni u ekonomiji. Emiratski šiiti spadaju u najbogatije građane. Oni su važan most u ekonomskim poslovima sa Iranom. Arapsko proleće, kao ni prethodno pobeda Islamske revolucije u Iranu nisu uticali da u Emiratima (kao ni Omanu i Kataru) dođe do pobune ili izražavanja nezadovoljstva. Omanski, emiratski i katarski šiiti su i dalje prvo Omanci, Emiraćani i Katarci, pa tek onda šiiti.⁶³⁰

Procenat šiita u Kataru je između 5% i 15% od ukupnog broja Kataraca, kojih ima oko 350.000. Katarci, kao i Emiraćani čine manjinu u svojim zemljama, ostalo su strani radnici. Kao i u prethodno nabrojanim zemljama, i u Kataru postoji više grupa šiita. Jedna su Adžami, iranskog porekla, drugi Baharne (Baharini), a treća su strani radnici migranti.

629 J.E. Peterson. Oman's Diverse Society: Northern Oman, Middle East Journal Volume 58, No. 1 Winter 2004. str. 41-45

630 Majidyar K. Ahmad. Is Sectarian Balance in the United Arab Emirates, Oman and Qatar at Risk? American Enterprise Institute, Foreign and Defence Policy, Middle East, October 21, 2013 dostupno na <https://www.aei.org/publication/is-sectarian-balance-in-the-united-arab-emirates-oman-and-qatar-at-risk/> (pristupljeno 12.12.2015.).

Katarski šiiti su dobro integrisani u društvo i čak imaju podršku državnog vrha koji im posvećuje značajnu pažnju.⁶³¹

Tri poslednje navedene zalivske zemlje nisu osetile posledice sunitsko-šitskog raskola niti događaja iz 1979. i onih iz Arapskog proleća. Objašnjenje se može potražiti u činjenici da je životni standard u ovim zemljama na mnogo višem nivou nego u onim delovima arapskog sveta gde su izbile revolucije ili pobune. Osim toga, šiitska populacija u ovim zalivskim zemljama je dugo i uspešno integrisana u lokalne zajednice i bavi se profitabilnim poslovima, tako da ne trpi posledice ekonomskih problema i nemaštine kao što je to slučaj u Tunisu, Libiji, Egiptu, Siriji, Jemenu, pa i Iraku i Libanu. Važno je naglasiti i da njihov verski položaj nije ugrožen, da im je dozvoljeno da budu ono što jesu, a i u političkom smislu nemaju prepreke za učestvovanje u redovnim političko-administrativnim procesima.

Bez obzira na sve to, sigurno je da vlasti u ovim trima zemljama (kao i Kuvajtu) pažljivo prate ponašanje svojih šiitskih zajednica i njihove kontakte sa šiitima u inostranstvu, posebno što su česte posete šiitskih klerika iz Saudijske Arabije u Katar i Emirate. Pripadnici Imamatskog pravca imaju i svoje mardži al taklide u inostranstvu, pa su i zato upućeni na kontakte sa šiitima u Iranu, Iranu ili Libanu. Vlasti svakako vode računa o tome da iranski uticaj na domaće šiite ne bude takav da ugrozi njihov sadašnji osećaj pripadnosti državama u kojima žive i čijim se državljanima osećaju. Postoji loše iskustvo iz Iraka i toga su svesni i u Kuvajtu i u Maskatu i u Abu Dabiju i u Dohi. Procena autora je da šiiti u ovim zemljama nemaju interes da pogoršavaju svoj položaj time što bi se uz podršku ili podsticaj iz inostranstva konfrontirali s vlastima zemalja čiji su građani, te da će ove zemlje nastaviti da budu izolovane od globalnog sunitsko-šiitskog sukoba. Ovakva procena je pod uslovom da se sadašnje političke i bezbednosne prilike u regionu korenito ne promene.

631 Ibidem

3. Šiitske vladajuće dinastije; prve versko – političke organizacije bliskoistočnih šiita van Irana

U ovom odeljku se informativno prikazuje koje su šiitske dinastije postojale do dinastije Pahlavi, odnosno nastanka Islamske Republike Iran. Pored toga, informativno se daje i pregled versko-političkih organizacija bliskoistočnih šiita nastalih pod uticajem Islamske revolucije ili pre nje, a koje su kasnije uspostavile saradnju sa Iranom. Odabrane su one organizacije koje su bliske Iranu i preko kojih ovaj utiče na sredine u kojima te organizacije deluju.

Šiitske dinastije: Bujidi (923.-1062. Iran i Irak, Širaz i Alep, osnivač Imadu al Din Ali ibn Buja); Hamdanidi (904.-991. Severni Irak i Severna Sirija, osnivač Abu al Sajad Abdu Ilah ibn Hamdan, sedište u Mosulu); Ukajlidi (991.-1096. u Severnom Iraku i Severnoj Siriji, osnivač Abu Davad Muhamed, sedišta u Mosulu i Alepu), Mazjadidi (1012.-1150. Severni Irak, osnivač Abul Hasan Ali ibn Mazjad al Asadi, sedište u Hili); Mirdasidi (1023.-1079. Severna Sirija, Alep, osnivač Salih ibn Mirdas); Banu Amar (1070.-1107. Liban, Tripoli, osnivač Aminu al Davla Hasan ibn Amar); Šupanidi (1321.-1355. Azerbejdžan, Tabriz, mongolsko pleme, osnivač Timurtaš ibn Šupan); Džalajridi (1336.-1412. Irak i Azerbejdžan, Bagdad, mongolsko pleme, osnivač Tadžudin Hasan Buzurg); Sarbadaridi (1337.-1361. Horasan, Sabzivar, Iranci, osnivač Abdul Rezak ibn Amir Fadlu Ilah Baštini); Mar`aši Sajidi (1359.-1561. Mazandaran, Amul, Arapi i Iranci, osnivač Kavamu Din Mir Buzurg Mar`aši); Kara-Kujunlu (1380.-1469. Azerbejdžan i Iran, Tabriz, turkomansko pleme, osnivač Kara Muhamed Turmuš); Adil Šahovi (1489.-1686. Indija, Bidžapur, osnivač Jusuf Adil Šah); Nizam Šahovi (1490.-1599. Indija, osnivač Ahmed Nizam Šah); Kutb Šahovi (1512.-1687. Indija, osnivač Sultan Kuli); Šak (1561.-1586. Kašmir, osnivač Gazi Kan Šak); Safavidi (1501.-1722. Iran, Tabriz, osnivač Ismail ibn Hajdar); Nauab i kraljevi Ouda (1720.-1856. Indija, osnivač Burhanu Mulk Muhamed Amin Musavi Saadat Han).⁶³²

Pored ovih, u šiitske dinastije spadaju i sledeće: Fatimidi (909-1171. Egipat, Tunis, Severna Afrika, osnivač Ubajdulah al Mahdi), Idrisidi (788-974. Maroko, osnivač Idris ben

⁶³² Momen, Moojan. An Introduction to Shi`i Islam, Yale University Press, New Haven and London, 1985. str. 304-309.

Abdulah, unuk Hasana ben Ali ibn Abi Taleba), Zandi (1750.-1794. Južni Iran, Širaz, osnivač Muhamed Karim Han); Kažari (1794.-1909. Iran, Teheran, osnivač Aga Muhamed Šah) i na kraju Pahlavi (1925-1979. Iran, Teheran, osnivač Rida Šah),⁶³³ s tim što Pahlavi nije zasnovana na veri, te ne može da se svrsta u šiitske dinastije u klasičnom smislu.

Od svih šiitskih dinastija, malo njih je imalo poseban značaj u islamskoj istoriji. Izdvajaju se samo dve: ismailitska Fatimidska i imamatska Safavidska. Prva je bila značajna ne samo za šiitsku granu islama, već za čitav islam; druga je bila prekretnica u persijskom prihvatanju islama i prebacivanju težišta islamskog delovanja u Iran.

Fatimidska dinastija je nastala kao protivteža Abasidskom kalifatu. O njenom osnivaču Ubajdulahu al Mahdiju, ima malo istorijskih podataka. Zna se da je rođen oko 873. godine, a umro 934. godine, ali o njegovom poreklu postoje kontroverze. Pripadao je ismailitskoj grani šiizma, koja za sebe tvrdi da vodi poreklo od sedmog imama Ismaila. „Tokom svog razvoja, ismailizam je od neoplatonizma prihvatio nedovoljno poznata filozofska i kosmogonijska učenja, dodajući im ezoterične gnostičke doktrine i tako stvorio osobitu filozofsko-političko-religioznu školu misli.“⁶³⁴ Ismailiti su insistirali na ezoteričnosti, tvrdeći da Kuran ima svoje skriveno unutrašnje značenje, a da je ono što je u njemu i oko njega vidljivo samo spoljna slika koja ne izražava pravu suštinu Kurana.⁶³⁵

Prestonica je najpre bila u Tunisu u mestu Rakada kod Kejravana, da bi odatle bila prebačena u Mahdiju oko 920. (u centru ovog grada koji je dobio ime po osnivaču dinastije nalazi se Velika džamija izgrađena 921.g. poznata kao prva fatimidska džamija⁶³⁶), te najzad u Fustat (Kairo) 969. Ova dinastija koju je srušio Salahudin 1171. dostigla je svoj vrhunac za vreme vladavine Abu Mansura Nizara al Aziza (975-996). U vreme najveće ekspanzije, Fatimidi su stizali i do evropskih obala (Malta i Sicilija), te sve do Sirije na istoku. Oni su pripadali ismailitskoj šiitskoj grani.⁶³⁷ Padom Fatimidske dinastije, šiizam nije uspeo da se ukoreni na području Severne Afrike.

دول شيعية، شبكة الشيعة العالمية 633

Dwal Shi'iyā, Shebeka al Shi'a al aalemiya, dostupno na http://shiaweb.org/shia/aqaed_12/pa43.html (pristupljeno 14.12.2015.).

634 Hiti K. Filip. Tvorci arapske istorije, Utopija, Beograd, 2004. str. 107.

635 Ibidem

636 Tunisia, Handbook with Western Libya, Footprint Handbooks, U.K. 1999. str. 253-254.

637 Hiti, Filip. Istorija Arapa, str 557-563.

"Safavidska dinastija potiče od sufijskog reda poznatog kao safavije, koji je tako nazvan po imenu njegovog osnivača šejha Safi ad Din Ishaka, koji je umro 735/1334".⁶³⁸ U to doba se u Severnom Iranu pojavio veliki broj Turaka, te je ovaj sufijski red nastao, između ostalog, u cilju odbrane lokalnog stanovništva od turske opasnosti (uzroci su mnogo kompleksniji, ali je ovo bio najvažniji razlog popularnosti novoosnovanog reda). Njegovi pripadnici su 1501.g. i zvanično osnovali dinastiju Safavida, koja je predstavljala prekretnicu za narod u Iranu. Među istorijskim rezultatima po kojima će dinastija ostati upamćena u muslimanskoj i svetskoj istoriji je što je istovremeno uvela šiizam kao zvaničnu veru (protivteža osmanskome sunizmu) i što je osnivač modernog Irana.⁶³⁹ Država je dostigla vrhunac u vreme vladavine šaha Abasa I (1038.-1629.). Safavidi su dali ogroman doprinos u svim oblastima, počev od vere, preko nauke, kulture, književnosti, načina uređenja države i državnog aparata, organizacije armije i imali su veliki uticaj na kasnije širenje šiitskog islama. Još u njihovo vreme uspostavljeni su odnosi sa arapskim šiitima u Libanu, Arabijskom poluostrvu i Iraku. Dinastija je zvanično prestala da postoji 1722.g.⁶⁴⁰

Islamska revolucija u Iranu označila je novu eru u razvoju šiitskog islamizma i, samim tim, inicirala formiranje brojnih šiitskih versko-političkih organizacija u arapskom svetu, mada su neke postojale i pre 1979.g. ali su od dolaska Homeinija dobile novu dimenziju. Najvažnije takve organizacije po arapskim zemljama Bliskog istoka u kojima živi šiitska populacija su sledeće:

Liban: Hizbulah (formiran 1982.g.); AMAL (formiran pre Islamske revolucije 1975.g.) Pored ove dve šiitske partije čiji su pripadnici Dvanaesterci, u Libanu deluje i partija Druza, Progresivna socijalistička partija Valida Džumblata, ali ona nema nikakve dodirne tačke sa iranskim šiizmom i osnovana je još 1949.g.

Irak: Političke partije proiranskog usmerenja (osnovane od 1979.g. ili ranije): Partija Dava islamija (lider al Hakim Izedin Salim), Irački Hizbulah (lider Vasik al Batat), Partija Dava islamija – Iračko krilo (lider Abdel Karim al Anzi), Partija islamskog stremljenja

638 Savory M. Roger. Zemlja lava i sunca u Svijet islama (priredio Lewis, Bernard), Jugoslovenska revija Vuk Karadžić, Beograd, 1979 (od str. 249-260.), str. 250

639 Lapidus M. Ajra. Sultanati i barutna carstva, u Espozito L. D'on. Oksfordska istorija islama, (od str. 364-416.) str. 382-387.

640 Ibidem

(Mehdi al Jasari), Visoki savet za oslobođenje Iraka (Mehdi al Abadi), Visoki savet islamske revolucije u Iraku (lideri braća Muhamed Bakir al Hakim i Abdel Aziz Bakir al Hakim), Sadristički pokret (Muktada al Sadr), Struja Sadr (Abdel Hadi al Daradži, Hazim al Ardži i Ali Samisam), Džund imam (Imamska vojska), Pokret islamski vafak, Partija šiitske Dave iračko krilo (Hašim al Mosavi), itd. Većina ovih i još desetak političkih partija, pokreta i struja ima (ili je imala) i svoje milicije i vojna krila. Početak njihovog osnivanja (dela njih) usledio je nakon poziva imama Homeinija 1979.g. šiitskoj partiji Jedinstvo u Avganistanu da povede džihad protiv Sovjeta u Avganistanu, a da će njen pravi džihad otpočeti posle izlaska Sovjeta iz Avganistana, kako se ne bi dozvolilo stvaranje avganistanske sunitske države. U nekima od njih je u međuvremenu došlo do fragmentacije i podele na nove frakcije.⁶⁴¹ Među svim ovim partijama najvažnije su (ili bile najvažnije) Visoki savet islamske revolucije u Iraku (šiitska islamistička partija SCIRI a kasnije ISCI), Sadristički pokret, Partija islamske Dave (do 2014. je predvodio Nuri al Maliki) i Partija islamska Dava – Iračko krilo.⁶⁴²

Kada se govori o versko-političkim organizacijama šiita van Irana, od 1979. a naročito od 2003.g. i izrazito od početka Arapskog proleća, u Iraku je osnovan, uz svesrdnu pomoć Irana, veliki broj šiitskih milicija koje imaju i vojnu i političku i versku konotaciju. U trenutku opasnosti da Islamska država napadne i Bagdad, irački šiitski klerik veliki mardža al taklid Sejid Ali Sistani, objavio je 13. juna 2014.g. fetvu kojom je pozvao Iračane u borbu protiv terorista. Tada su pored već postojećih, osnovane i nove šiitske milicije. Procena je da je pre fetve osnovano četrdesetak milicija i još nekoliko posle toga. Najvažnije su: Saraja al selam, Organizacija Badr (vojno krilo), Brigade irački Hizbulah, Brigade Sejid Šuhada, Brigade džihad i izgradnje, Saraja Horasani, Saraja Ašura,⁶⁴³ Džadulah, Milicija Tarulah, Milicija snaga Badr, Milicija Džajš al Mahdi (Milicija Armije Badr, pod komandom Muktrade al Sadra, jedna od najvažnijih), Milicija islamske

641 بالاسماء... 40 ميليشيا شيعية و 20 حزبا طائفيا هدية ايران للملكي. شبكة حراك, 26/06/2014
 Bilasma '...40 milishiyān shi'īya wa 20 ḥaẓbiya hediya Iran lilMaliki, Shebeka Harak, 26/06/2014 dostupno na <http://www.herak.info/6949> (pristupljeno 12.01.2016.).

642 Political Parties in Iraq, dostupno na <http://www.irfad.org/political-parties-of-iraq/> (pristupljeno 12.12.2014.).

643 ميليشيات الحشد الشعبي الشيعية العراقية: من هي؟ ولمن تتبع؟

Milishiyat al Hašd al ša'abi al Ši'īa al I'raqiya: men hie? Wa limen tatb'a? Dostupno na <http://raseef22.com/politics/2015/02/25/iraqi-militias-identity-and-affiliation/> (pristupljeno 14.12.2015.).

organizacije rada, Milicija nacionalnog kongresa (uticajna grupa pod komandom Ahmeda al Džalabija), Milicija Partija šiitske Dava - iračko krilo, Milicija Partije Dava (jedna od najuticajnijih, pod komandom Ibrahima al Džafarija), Milicija Bakijatlah, Milicija bataljona Kasas, Milicija Hizbulaha (jedna od istoimenih grupa kao u Libanu, pod komandom Karima Mahudija al Mahmadvija), Milicija Gasal ar (naziv ove milicije je Pranje sramote zato što je poznata po likvidaciji šiita koji su prešli na sunu, komandant je Džafer al Ragif), Milicija Fatah, Milicija Mehdijskog pokreta (vođa Muhamed Ali al Horasani), Brigada al Jaum al maud (Milicija obećanog dana, pripada Sadrovskoj struji) itd. Ove i druge šiitske milicije, uglavnom osnovane uz pomoć Irana, specijalizovane su za različite oblike borbi – ulične, likvidaciju lica i sl. unutar iračke teritorije i u kriznim periodima.⁶⁴⁴

Jemen: Partija al Haq (formirana 1990.). Partija je islamistička i njeni članovi su jemenski Zajdi; Unija narodnih snaga (formirana 1997.), takođe je islamistička zajednička partija. Prvu predvodi Ahmed Muhamed al Šami, a drugu Ibrahim Ali al Vazir. Trenutno najvažnija i najjača organizacija jemenskih šiitskih Huta je Pokret Ansarulah, koji je osnovao Husein al Huti 1999.g. i koji objedinjuje više hutskih grupa i organizacija. Pokret Ansarulah je vojnički odlično organizovan i ima dugo iskustvo u borbama sa sunitkim islamistima, kao i sa saudijskim vojnim snagama. Godine 2012.g. formirana je još jedna partija Zajdija, umerenog opredeljenja, pod nazivom Uma partija. Poslednjih godina postoji tendencija da se pod uticajem iranskog dvanaesteračkog (imamatskog) islama, formira neka vrsta mešavine raznih udruženja i organizacija Zajda i Dvanaesteraca. Pretpostavka je da Iran na taj način vrši uticaj na pripadnike zajedničkog šiizma da se priklone imamatskom šiizmu, propagirajući svoj šiizam i šaljući Jemence na školovanje u verske centre u Iranu, Iraku i Libanu. Neke od tih organizacija su sledeće: Jemenski šiitski islamski savet, Kuća poštovalaca Alijeve kuće mir s njima (sedište ova dva udruženja je u gradu Taaz, poznatom po snažnim saudijskim vazdušnim napadima na njega kao jednom od uporišta Huta, prim. autora). Pored njih, u istom cilju stvaranja zajedničko imamatske mešavine, kao korak ka prihvatanju imamatskog šiizma, uz pomoć Irana osnovani su brojni centri kao Naučni Badr

بالاسماء... 40 ميليشيا شيعية و 20 حزبا طائفيا هدية ايران للمالكي، شبكة حراك، 26/06/2014 644
Bilasma... 40 milishiyān shi'iya wa 20 ṭāfiyan hediya Iran lilMaliki, Shebeka Harak, 26/06/2014 dostupno na <http://www.herak.info/6949> (pristupljeno 12.01.2016.).

centar i Centar za islamska proučavanja, oba u Sani. U gradu Saada u istoimenoj provinciji na severu Jemena postoji jedan od najvažnijih verskih centara - Centar i džamija al Hadi.⁶⁴⁵

Saudijska Arabija: Hizbulah al Hidžaz je jedina prava šiitska kvazi-politička organizacija koja deluje u S. Arabiji, u kojoj je zabranjen svaki oblik političkog udruživanja. Ova organizacija (osnivač Husein al Radi) deluje u ilegali i stavljena je na saudijsku listu terorističkih organizacija. Osnovana je posle Islamske revolucije u Iranu po sličnom receptu kao i libanski Hizbulah. Zvanično je nastala 1987.g. a pre nje je bio formiran još 1968.g. Pokret avangardnih misionara (MVM) (formiran u Kerbeli), ali je to bio više regionalni pokret, koji nije širio radikalne ideje. Kasnije, uoči samog izbijanja Islamske revolucije, neki aktivisti MVM osnovali su novu organizaciju Islamsku revolucionarnu organizaciju na Arabijskom poluostrvu (IRO), koja je postala radikalna šiitska organizacija da bi kasnije prestala s radikalnim aktivnostima, baveći se više socijalnim i religijskim pitanjima i delujući iz inostranstva.⁶⁴⁶ Hizbulah al Hidžaz je praktično danas jedina organizovana saudijska šiitska grupa pod direktnim uticajem Irana. Delovanje ostalih se svodi na pojedince, kao što je bio ubijeni Nimr al Nimr.

Bahrein: s obzirom na to da su političke partije zabranjene, šiiti deluju kroz više političkih udruženja. Najvažnije i najveće je al Wefak, celo ime - Islamska asocijacija nacionalnog dogovora, osnovano 2001.godine; Amal (nasledio Islamski front za oslobođenje Bahreina); Haq, radikalna šiitska organizacija. Osnovao ju je 2005. Hasan al Mušeima koji se odvojio od al Wefaqa.⁶⁴⁷

U ostalim zalivskim zemljama nema organizovanih političkih i drugih organizacija tamošnjih šiita nastalih pod uticajem Islamske revolucije ili su u vezi sa Teheranom, od 1979.g. ili kasnije. Tačnije rečeno, nije moguće pronaći informacije o tome da takve organizacije postoje, ali se pretpostavlja da deluju određene ćelije čiji je zadatak da šire uticaj Irana među šiitskom populacijom u Emiratima i Kataru, pre svega.

خارطة التجمعات و المؤسسات الشيعية في اليمن, 10/06/2015

Khariṭa al tajamw 'at wa al mua'sasat al Shi'ya fi al Jemen, 10/06/2015 dostupno na <http://www.islamtoday.net/albasheer/artshow-14-210567.htm> (pristupljeno 11.01.2016.).

646 Ibrahim, Fouad. The Shi'is of Saudi Arabia, str. 73-143.

647 A Field Guide to Bahraini Political Parties, The Telegraph, Passed to the Telegraph by WikiLeaks, 18.02.2011. dostupno na <http://www.telegraph.co.uk/news/wikileaks-files/bahrain-wikileaks-cables/8334582/A-FIELD-GUIDE-TO-BAHRAINI-POLITICAL-PARTIES.html> (pristupljeno 23.12.2015.).

USPON ŠIITA U DRUGOJ POLOVINI 20. I POČETKOM 21. VEKA; STVARANJE PRVE ARAPSKE ŠIITSKE DRŽAVE

„Unutar arapskog sveta, šiizam je ostao mala manjinska zajednica. Iako su nearapski Persijanci u šesnaestom veku prihvatili šiizam kao zvaničnu veru koja je sada u Iranu, šiiti arapskog sveta nastavili su da žive u društvima i političkim sistemima kojima dominiraju suniti. Vekovima su suniti štitili svoj kulturni šablon i držali vlast u regionu gde su vladali Umajadi i Abasidi iz Islamske imperije i Turci iz Otomanske imperije. Nadmoćna većina sunitske strane islama žigosala je šiite kao rafavide „oni koji odbacuju islam“ nazivajući ih „hereticima“. Uz posredništvo i podršku kolonijalnih gospodara – i Otomana i Zapadnjaka – društvo je ostalo podeljeno između sunita koji imaju i šiita koji nemaju. Kako se arapska kolonijalna ostavština transformisala u nezavisne države, šiiti su ostali na dnu socijalnog i političkog poretka. Čak i tokom naftnog buma sedamdesetih, šiiti Saudijske Arabije, koji su grupisani u Istočnoj provinciji i obezbeđuju radnu snagu za najvažnija državna naftna polja, živeli su kao pastorčad u kući izobilja. Na severu u naftom bogatom Iraku, šiiti su ostali zarobljeni u osiromašenim selima razbacanim po pustarama na jugu, skriveni po prostranim močvarnim predelima ili zbijeni u prljavim siromašnim delovima Bagdada. Nakon što su dugo trpeli posledice najstarijeg i najdubljeg raskola među Arapima, šiiti su pokrenuli svoj sadašnji uspon i put ka političkoj moći u Libanu. Danas, šiiti Libana i Iraka menjaju arapski svet“.⁶⁴⁸

1. Pobeda Islamske revolucije u Iranu i doktrina imama Homeinija

Islamska revolucija u Iranu predvođena ajatolahom Ruholahom Homeinijem, predstavljala je najveću promenu u islamskom svetu u 20. veku. Iz ugla proučavanja odnosa sunita i šiita, ona je najznačajniji događaj sa nesagledivim uticajem na sunitsko-šiitske odnose, kako u poređenju sa svim prethodnim događajima od podele islama na sunizam i šiizam, tako i u poređenju sa svim kasnijim dešavanjima između ove dve grane islama. Ona nije samo promenila državnu strukturu u Iranu, izmenila odnos države i

⁶⁴⁸ Mackey, Sandra. *Mirror of the Arab World, Lebanon in Conflict*, W.W. & Company New York, London, 2008. str. 159

religije, iznedrila prvu šiitsku državu modernog doba, nego je i „promešala“ balans snaga u regionu Bliskog istoka i u svakoj od država regiona u kojima živi šiitska populacija. Isto tako, ona je uticala na drugačije pozicioniranje i ponašanje SAD, koje su umesto prijateljskog iranskog režima šaha Reze Pahlavija, stekle vrhunskog neprijatelja u novoj šiitskoj islamskoj državi ajatolaha Ruholaha Homeinija.

Fotografija br. 6 - Dolazak imama Homeinija iz Francuske u Teheran⁶⁴⁹



Stupanje imama Ruholaha Homeinija na tlo Irana 1. februara 1979.g. na povratku iz poslednjeg izgnanstva u Francuskoj, označilo je prekid jednog državnog uređenja, pobedu Islamske revolucije i početak stvaranja islamske republike u Iranu. Profesor M. Jevtić u svojoj knjizi "Religija i politika, uvod u politikologiju religije", ističe sledeće: "temelji modernog političkog poretka Irana udareni su procesom koji je u svetskoj političkoj literaturi poznat pod imenom "iranska islamska revolucija". Mada je taj termin široko prihvaćen kao posledica iranske propagande, valjalo bi istaći da je on neadekvatan, ako se pod pojmom revolucije podrazumeva rušenje nazadnog poretka u ime naprednijeg. Ako, međutim, pod revolucijom podrazumevamo samo prekid egzistencije jednog socijalno-političkog sistema i njegovu zamenu drugim, koji mu je suprotan, onda i termin revolucija

649 Iran celebrates Islamic Revolution anniversary, dostupno na <http://www.presstv.ir/Detail/2015/02/01/395635/Iranians-mark-Islamic-Revolution-anniv> (pristupljeno 2.1.2016.)

može opstati".⁶⁵⁰ Slažući se sa profesorom Jevtićem, možemo da konstatujemo da je ipak u pitanju revolucija, jer je promenjen socijalno-politički sistem i uspostavljen drugačiji.

Nove iranske vlasti su kao jedan od najvažnijih ciljeva postavile izvoz revolucije. Preduzeti su koraci kako bi se popularisao i nametnuo novi iranski model ne samo u šiitskim sredinama, već u čitavom islamskom svetu. Rezultati su, međutim, bili ograničenog dometa i varirali od potpunog neuspeha u najvećem delu islamskih društava, preko delimično dobrih rezultata u nekima od njih, pa do neposrednog uspeha u samo jednoj državi, Libanu. Libanski šiiti su i neposredno dali doprinos pobedi Islamske revolucije. Nekoliko stotina pripadnika šiitske milicije AMAL, još početkom 1979.g. otišlo je u Iran i borilo se za Homeinijeve revolucionarne ideje, a u Bejrutu i drugim delovima Libana šiiti su organizovali manifestacije u znak podrške iranskoj sabraći po veri.⁶⁵¹ Pored toga, u prvoj iranskoj prelaznoj vladi sa premijerom Mehdi Bazarganom na čelu, bilo je više značajnih ličnosti sa velikim iskustvom stečenim u Libanu: Ibrahim Jazdi, vicepremijer, zatim nećak Muse Sadra, Sadek Tabatabai, pa Sadek Gotbzadeh, te najzad Mustafa Šamran, blizak liderima AMAL-a.⁶⁵² "Šamran je preuzeo vodeću ulogu u formiranju Revolucionarne garde, Pasdarana, pre nego što je imenovan za ministra odbrane u septembru" (1979. pr. aut.),⁶⁵³ ostavši tako u izvršnoj vlasti i nakon raspuštanja prve prelazne vlade.

Posledice Islamske revolucije su vrlo brzo postale vidljive u Libanu. Iako su pripadnici milicije AMAL učestvovali u direktnoj podršci revoluciji, ova organizacija je bila previše sekularistička za sprovođenje Homeinijevih ideja. Njen lider Nabih Beri, današnji predsednik Parlamenta, naginjao je više sekularnim nego verskim idejama, te su se pod snažnim iranskim uticajem iz AMAL-a izdvojili oni šiiti koji su kritikovali Berija zbog nedovoljne podrške Homeiniju. Reč je o klericima koji su kasnije najviše doprineli formiranju Hizbulaha – Subhi al Tufajliju i Husein al Musaviju.⁶⁵⁴

650 Jevtić, Mirosljub. *Religija i politika, uvod u politikologiju religije*", Institut za političke studije, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002. str. 175-176.

651 Chehabi H.E. *Distant Relations, Iran and Lebanon in the last 500 years*, The Centre for Lebanese studies, Oxford with association with I.B. Tauris & Company Ltd, 2006. str. 203

652 Ibidem, str. 203-204

653 Ibidem, str. 204

654 Ibidem str. 210-211

U skladu s Homeinijevim direktivama, pripadnici Revolucionarne garde su došli u dolinu Beka u Libanu kako bi obučavali tamošnje šiite, libanske šiitkinje su počele da se oblače na iranski način, a zatvorene su i radnje u kojima se prodavao alkohol. Pojavile su se radio stanice koje su propagirale ideje Islamske revolucije i vrlo brzo je veliki deo libanskih šiita prihvatio Homeinijevu doktrinu vilajet al fakih.⁶⁵⁵ Kako su tada šiitski delovi u Libanu počeli da poprimaju izgled novog islamističkog Irana, tako je taj trend nastavljen i kasnije. Južni deo Bejruta dominantno naseljen šiitima, odaje utisak kao da je reč o nekom iranskom gradu sa prenatlašenim šiitskim verskim simbolima, velikim slikama iranskih i libanskih verskih vođa, muškarcima i ženama obučenim u netradicionalnu libansku odeću prilagođenu iranskim verskim normama, a da se ne govori o tome što je u tom delu grada nemoguće pronaći mesto na kome se prodaje ili konzumira alkohol.

U Libanu je zahvaljujući iranskom delovanju od dolaska Homeinija na vlast, formiran i Hizbulah, kao posledica istovetnih interesa libanskih šiita i iranskog rukovodstva. Zajednički interes ogledao se u opredeljenju za borbu protiv Izraela i SAD, ali je bio vrlo značajan i iranski poseban interes, vodeća uloga unutar libanske šiitske populacije i neposredna blizina najvećem iranskom neprijatelju–Izraelu. Iranska regionalna uloga postala je kudikamo značajnija i uticajnija stvaranjem Hizbulaha i njegovim prihvatanjem doktrine imama Homeinija. „Izvoz revolucionarnog islama poticao je od Homeinijevog ideološkog pogleda na svet, interpretacije islama koja je verski ukorenjeni žig iranskog nacionalizma kombinovala s verom u nadnacionalni karakter i globalnu misiju muslimana da šire islam propovedanjem i primerom, kao i oružanom revolucijom. Prvenstveni cilj spoljne politike bili su promocija i širenje islama, što se u Ustavu Islamske Republike Iran manifestovalo podsticanjem „ovekovečenja revolucije u zemlji i van nje“. Homeini se zalagao za mirna sredstva kao što su propovedanje i propaganda, ali i za sukobe i oružanu borbu“.⁶⁵⁶

O ovoj temi profesor Miroljub Jevtić piše: „Šiitska teorija je u tom smislu precizna i ona određuje da za izvršavanje i kontrolu islamskih propisa mora da se stara imam, nosilac najviših prava kontrole zakonodavne, izvršne i sudske vlasti. Ta funkcija imama čitave

655 Ibidem, str. 218

656 Espozito, Džon. Islamska pretnja, Prosveta, Beograd 1992. str.136.

zajednice poverena je ajatolahu Homeiniju. ...Akcije izvoza revolucije predstavljale su formu islamske dave“.⁶⁵⁷

Uticao Islamske revolucije na šiitske grupacije u ostalim arapskim zemljama nije bio ni približno tako uspešan kao u Libanu. Razlozi za to su brojni, ali najvažnije je to što su Iranci Persijanci, a šiiti u arapskim zemljama Arapi, mada su i Libanci šiiti Arapi, ali sa dugom tradicijom veza sa Irancima. Mnogo pre revolucije, šiiti iz Libana i Irana sretali su se u Komu i Nedžefu, da bi se to nakon povratka Libanaca u velikoj meri odražavalo na ideologiju šiizma u Libanu i posebno ideologiju Hizbulaha, jer su osnivači i ideolozi Hizbulaha školovani u ova dva grada (Musa Sadr, Muhamed Husein Fadlalah, Sajid Abas al Musavi, Sajid Hasan Nasralah). Svi ovi šiitski lideri prihvatili su imama Homeinija za vrhovnog šiitskog imama, napajajući se njegovim idejama i sprovodeći ih.⁶⁵⁸

Kroz istoriju je oduvek postojao veliki animozitet između Arapa i Persijanaca. Bahreinski šiiti su svojevremeno 1970. na referendumu odlučili da se Bahrein ne priključi Iranu nego da postane nezavisna država, irački šiiti su u iračkom-iranskom ratu aktivno učestvovali u borbama protiv Irana itd. U Iranu je, na primer, devedesetih godina 20. veka bio donet zakon kojim se zabranjuju brakovi između iranskih žena i Arapa koji su u Iranu živeli u izbeglištvu, bez obzira na to što su ti Arapi bili šiiti.⁶⁵⁹ Pobjeda Islamske revolucije je ipak pozdravljena od strane svih šiita koji su smatrali da je to dobar momenat da se i sami izbore za bolji položaj u svojim matičnim zemljama. U skoro svim arapskim državama je te 1979. i narednih godina dolazilo do ustanaka lokalnih šiita pod uticajem Homeinijevih ideja. Njihovi ustanci, revolti i pobune nisu težili rušenju vladajućih režima, već im je primarni cilj bio popravljavanje lošeg socijalnog, materijalnog i političkog položaja.

Odnos Islamske revolucije i Irana prema šiitskim zajednicama u arapskim zemljama je vrlo kompleksan, kao što je i obrnuto. Postoje shvatanja da Iran zloupotrebljava ove zajednice zarad ispunjenja svojih regionalnih interesa i u nameri da destabilizuje susedne arapske režime. Po takvom shvatanju, Iranu nije previše stalo do sudbine šiitskih građana koji neminovno trpe najveće posledice iransko-arapskog sukobljavanja. Teheran je u tom

657 Jevtić, Miroljub. Savremeni džihad kao rat, str.73-74.

658 د. سليم الياس. موسوعة المقاومة اللبنانية – حزب الله, كتاب 6, المركز الثقافي اللبناني, بيروت, 2006. ص. 49.

Dr Salim, Elias. Mawsu'at al muqawamat al lubnaniyyah – Hizbullah, al Merkez al Thaqafi al Lubnani, Beyrut, 2006. No. 6 str. 49

659 Fuller E. Graham and Francke Rend Rahim. The Arab Shi'a, The Forgotten Muslims, str. 76

smislu podržavao određene ekstremnije grupacije šiita u pojedinim arapskim državama (al Dava i Vrhovni savet za islamsku revoluciju u Iraku, saudijski Hizbulah, al Wefak u Bahreinu itd), a i sam je osnivaio neke kao što je Hizbulah u Libanu.⁶⁶⁰

Ono što je nesporno to je postojanje različitih nivoa povezanosti Irana i arapskih šiita. Veliki broj Iranaca posećuje šiitska svetišta u arapskim zemljama (Sirija, Liban, Saudijska Arabija), isto tako značajan broj arapskih šiita posećuje Iran, pre svega zbog školovanja u iranskim verskim centrima. Studenti bilo da su iz Bahreina, Kuvajta, Saudijske Arabije, Libana ili neke druge arapske zemlje, provedu na školovanju u Iranu po nekoliko godina i vraćaju se u svoje zemlje indoktrinirani idejama Islamske revolucije, želeći da ih prekopiraju u svojim lokalnim sredinama. To je jedan od važnih oblika uticaja Irana na okolne arapske susede u kojima živi šiitska populacija. Pored toga, veliki broj arapskih šiita putuje u Iran iz versko-turističkih, ali i poslovnih razloga, jer je trgovina između Irana i nekih arapskih suseda veoma razvijena.⁶⁶¹

Isto tako je nesporno da Iran neprekidno od 1979.g. nastoji da igra ulogu islamskog predvodnika u regionu. Smatram stoga da uticaj Irana na arapske šiite, a samim tim i na države u kojima ti šiiti žive, ne prestaje od pobede Islamske revolucije do danas. U međuvremenu su se menjali samo načini tog uticaja u skladu s trenutnim okolnostima. Smatram i da se vremenom uticaj Irana na okolne šiitske zajednice pojačao i da nastavlja da jača. Imam Homeini je od dolaska na vlast verovao da će ne samo šiiti nego i drugi muslimani u regionu rado prihvatiti ideje Islamske revolucije i stati iza njega kao vrhovnog muslimanskog vođe. Kada se ispostavilo da je to nerealno i da je čak delovalo kontraproduktivno u najvećem delu arapskog susedstva, načini izvoza Islamske revolucije su počeli da se menjaju i prilagođavaju uslovima. Iranske ambasade i brojni kulturni centri po arapskim zemljama aktivno su uključeni na širenju iranskih zamisli kroz organizovanje kurseva persijskog jezika, izložbe knjiga, raznih sajмова, održavanje verskih kurseva i slanje studenata u Iran radi izučavanja šiitske doktrine i šiitskog poimanja šerijata, uspostavljeni su bliži odnosi sa značajnim lokalnim šiitskim poslenicima iz verskog i sekularnog miljea, kao i sa političkim partijama i drugim organizacijama i asocijacijama. Takvim delovanjem postepeno se menjala i svest arapskih šiita. Tome je doprinelo i

660 Ibidem, str. 80

661 Fuller E. Graham and Francke Rend Rahim. The Arab Shi`a, The Forgotten Muslims, str. 80-81

ponašanje lokalnih režima prema šiitima koje su ti režimi, posebno posle 1979.g. gledali kao petu kolonu ubačenu od strane Irana. U Iraku, Bahreinu, Jemenu, Kuvajtu (u Libanu još od pobede Islamske revolucije), šiitski element kod arapskih šiitskih pripadnika polako ali sigurno je prevladavao nad nacionalnim. Oni u Iranu danas sve više vide svog potencijalnog zaštitnika i garanta njihovih verskih i drugih prava. Ovo je posebno istaknuto u prvi plan izbijanjem velikih i još uvek nerešenih kriznih žarišta u Siriji i Jemenu, ali i vrlo čestim problemima koje šiitska populacija ima u Bahreinu i Saudijskoj Arabiji. U prvim dvema zemljama u kojima besne sukobi, Iranci su u svojstvu predvodnika šiita uključeni vrlo aktivno i vojno i politički. Došlo se dotle da danas čak i SAD prihvataju činjenicu da nema političkog rešenja za sirijsku krizu bez aktivnog učešća Irana. Slično je i u Jemenu, mada ta ideja još uvek nije sasvim sazrela. Proces šiitskog "buđenja" traje dakle u kontinuitetu već trideset sedam godina. Reforme, pa makar bile one i kozmetičke, koje se kao posledica šiitskog nezadovoljstva sprovode u Saudijskoj Arabiji i Bahreinu treba shvatiti kao uspeh šiitskog pokreta u jednom širem kontekstu i odloženom dužem vremenskom periodu, započetom 1979.g. Zato je tvrdnja Vali Nasra, jednog od najboljih poznavalaca Irana, šiita i odnosa između sunita i šiita, te autora kultne knjige "The Shi'a Revival" da su šiiti, kao posledica Islamske revolucije uspeali samo u Libanu tačna samo ako se posmatra iz tri aspekta: prvi da je uspeh u Libanu zaista postignut neposredno posle Iranske revolucije; drugi je vremenska odrednica, jer je knjiga izašla 2006.g. kad nije bilo ni naznaka Arapskog proleća, a treći, ako se pod uspehom podrazumeva isključivo participiranje u vlasti, a ne i uspesi u poboljšanju opšteg položaja. Smatram, na osnovu dosadašnjeg razvoja situacije u pogledu odnosa Irana i arapskih šiita, ali i lične opservacije tokom boravka u Saudijskoj Arabiji, da će se veze između Irana i arapskih šiita dalje pojačavati i biti još bliže i diversifikovanije, kao što je to odavno slučaj u Libanu, a od 2003.g. i u Iraku. Čvrsto verujem da su zalivske monarhije opravdano zabrinute zbog toga, jer to znači i jačanje iranske uloge u regionu, s jedne, ali i potencijalno jačanje nestabilnosti unutar samih monarhija, s druge strane. U tom smislu, veze Irana i arapskih šiita na Bliskom istoku posmatram kao kontinuitet nastojanja Irana i imama Homeinija da se izvozi Islamska revolucija i da Iran postane stožer muslimanskog sveta.

Imam Homeini je u delu „al Hukuma al islamija–Vilajet al fakih“ (Islamska vlada – Vilajet al fakih), predstavio svoju doktrinu poznatu pod istim nazivom - vilajet al fakih,

dajući dokaze o potrebi formiranja islamske vlade (vlasti) i objašnjavajući kako ona treba da se formira, kako da funkcioniše u okviru islamske republike, te ko je taj ko treba da bude na čelu takve vlade. On izjednačava državu i veru, te zato državom i njenim institucijama koje deluju u skladu sa šerijatom, treba da upravljaju vrhunski poznavaoци verskog prava, a oblik uređenja treba da bude islamska republika. Delo "Islamska vlada" je zapravo skup njegovih govora i predavanja koje je održao u Nedžefu u periodu od 21. januara do 8. februara 1970. On se u Nedžefu našao nakon što ga je 1964.g. tadašnja iranska vlast prisilno proterala u Tursku, odakle je već 1965. otišao u Nedžef gde je proveo narednih 13 godina. Tamo je počeo da predaje studentima islamskog prava u jednoj džamiji, a 1970.g. izneo je u svojim govorima postavke nove doktrine nazvane vilajet al fakih (vladavina jurisprudenta, vrhunskog poznavaoца islamskog prava). U Uvodu jednog od brojnih izdanja njegove knjige, prevedene na mnoge strane jezike (Islamic Governemnt, izdanje Create Space Independent Publishing Platform od 1. januara 2004.) na vrlo koncizan i jasan način se ukazuje na osnovne elemente iz ovog Homeinijevog dela. Ističe se da u knjizi postoje tri osnovna elementa: "prvi je neophodnost uspostavljanja i održavanja islamskih političkih institucija...potreba subordinacije islamskih ciljeva nad političkom vlašću...drugi je zadatak verskih učenjaka (fukaha, jedn. fakih – prim. aut.) da uvedu islamsku državu i da obavljaju zakonodavne, izvršne i sudske pozicije unutar nje, ukratko doktrinu "vladavine fakiha" (Vilayat-i-faqih)...najzad, imam Homeini postavlja akcioni program uspostavljanja islamske države..."⁶⁶²

Iznoseći mere neophodne za ispunjenje sistema vilajet al fakih, imam Homeini smatra neophodnim reformisanje postojeće zajednice, ali s tim da „grupa zakona nije dovoljna da bi se reformisala zajednica. Da bi zakon bio osnova reforme i pomoći čovečanstvu, potrebna je izvršna vlast. Zato je Bog dao da na zemlji pored grupe zakona, budu i vlada i izvršni i upravni aparat. Prorok je predsedavao svim izvršnim aparatima u upravljanju islamskim društvom i pored zadataka objave i podele vlasti, brinuo se i za izvršenje zakona i vlasti dok nije nastala islamska država“.⁶⁶³ Homeini je kroz ovaj paragraf

662 Khomeini, Ruhollah. Islamic Government, CreateSpace Independent Publishing Platform, USA 2004. str.10

663 الامام الخميني. الحكومة الاسلامية (ولاية الفقيه), مؤسسة تنظيم و نشر تراث الامام الحسيني – الشؤون الدولية, طهران, 2004. ص. 45
Al Imam Khomeyni. Al Hukumat al islamiyya (Wilayat al faqih), Muassasa tanḍim wa našr turaṭ al imam al Khomeyni – al Shu 'un al dawliya; Tehran, 2004. pg. 45

izrekao tumačenje o potrebi da se najpre primenjuje isključivo šerijat, ali pošto to nije dovoljno, šerijat može da bude sproveden samo ako se uspostavi i istinska islamska vlast, koja će imati izvršna ovlašćenja (pored zakonodavne i sudske), ali ono što je možda najvažnije u njegovoj doktrini – takva vlast mora da bude objedinjena u rukama jedne osobe. Onako kako je verska vlast (uključujući i ekskluzivno tumačenje verskog prava) bila objedinjena najpre u rukama proroka Muhameda, a zatim u rukama svih sledećih dvanaest imama, tako sada u vreme privremenog odsustva dvanaestog imama Mahdija, vlast mora da bude objedinjena u njihovom trenutnom zastupniku na zemlji, a to je vrhunski fakih, odnosno on lično. Homeini ističe da je u islamu jedino prihvatljivo da svim oblicima vlasti upravlja jedna osoba, jer je "poslanik rukovodio izvršnim i administrativnim institucijama muslimanskog društva. Onaj ko ga je zamenio treba da radi isto. Osoba koja drži izvršnu vlast zove se al vali al amr",⁶⁶⁴ ili al vali al fakih (الولي الفقيه - al wali al faqih), a kako više nema proroka i kako više nema dvanaest imama, normalno je da on kao njihov zastupnik na zemlji preuzme ulogu vrhovnog vođe.

Islamska vlast nije mogla biti uspostavljena u vreme, kako Homeini smatra, neislamskih vladavina, u doba Umajadskog i Abasidskog kalifata, jer su njihove politike bile suprotne islamu.⁶⁶⁵ On tvrdi da "islamska vlast ne korenspondira ni sa jednom postojećom formom vlade", te da suverenitet pripada samo Bogu.⁶⁶⁶

Ambasador Oliver Potežica, koji se bavio Iranom, Homeinijem i njegovom doktrinom vilajet al fakih, u knjizi "Islamska republika imama Homeinija", ukazuje da je islamska vlast data od strane samog Boga i zato nije moguće praviti diskontinuitet u njenom vršenju. Time što više nema proroka i živih imama, fakih je onaj ko je dužan i obavezan da nastavi vršenje misije proroka i imama u političkom i zakonodavnom pogledu, sve do pojave skrivenog imama Mahdija.⁶⁶⁷ Stoga je "faktički fagih izjednačen sa Božjim poslanikom Muhamedom, premda Imam Homeini tvrdi da se to odnosi samo na funkcije, a ne i na (duhovni) status, koji imaju Božji poslanici i imami. S obzirom na to da sam Bog zahteva da pokoravanje fagihu bude isto kao da je fagih Božji poslanik, jasno je da u

664 Ibidem

665 Ibidem, str 50

666 Ibidem, str 56

667 Potežica, Oliver. Islamska Republika imama Homeinija, Filip Višnjić, 2006. Str. 97

poretku utemeljenom na principu velajat-e-fagih vernici nemaju drugu alternativu osim apsolutne poslušnosti".⁶⁶⁸

Imam Homeini u svom radu dalje objašnjava da treba da se prikuplja „hums“ (petina svih prihoda muslimana) kako bi islamska država funkcionisala i ispunjavala svoje obaveze prema vernicima, objašnjava neophodnost postojanja islamskog jedinstva, spasavanja potlačenih, da bi zatim prešao na sistem islamske vlasti, predstavljajući šta to mora da karakteriše lidera islamske zajednice da bi postao vladar. To su dve osnovne stvari: poznavanje islamskog zakonodavstva i pravednost.⁶⁶⁹ Vođa islamske zajednice, po njemu, nije samo državnik već i vrhunski tumač i poznavalac verskog prava–fakih. Pravo koje on tumači je isključivo versko pravo, šerijat, jer samo to pravo može da se primenjuje u islamskoj državi. Njegova vladavina (vilaja, vilajet) je "u isti mah vladavina vrhovnog teologa–jurisprudenta (zakonodavca), moć imama i privrženost, pokornost i ljubav koje mu iskazuju vernici, s tim što se težište u konkretnoj aktualizaciji može pomerati s jednog aspekta na drugi".⁶⁷⁰

Profesor i ambasador Darko Tanasković u svojoj knjizi "Islam: Dogma i život", u vezi sa izjednačavanjem državnih i verskih poslova i njihovim preplitanjem, odnosno stavljanjem znaka jednakosti između njih, navodi da je šiitsko versko učenje (posebno od početka 19. veka) dobilo značajan uticaj u državnim poslovima, i da su "formulisana i dva ključna, dalekosežno delotvorna elementa društveno političke racionalizacije i institucionalizacije teološkog posredništva između privremeno skrivenog imamskog "vrela istine" i vernika u očekivanju dalekog, vremenski neizvesnog povratka Mahdija. Jedan je model ograničenog upravljanja ljudima i dobrima, nazvan velajate-e fagih što bi se uslovno moglo prevesti kao "autoritet teologa-jurisprudenta" ili "vladavina vrhovnog zakonodavca", a koji je vođa Islamske revolucije u Iranu (1979) ajatolah Ruholah Homeini uopštio i uzdigao do apsolutne "vladavine teologa-jurisprudenta". Drugi važan institut postala je binarna koncepcija o duhovnom uzoru i sledbeništvu, kojom se uspostavlja jednosmerna direktivna veza između duhovnog vodiča i vernika. Prema ovom shvatanju, svaki (šiitski) vernik je dužan da među istaknutim živim duhovnicima odabere mudžtehida prema čijim će

668 Ibidem

الإمام الخميني. الحكومة الإسلامية (ولاية الفقيه). ص. 46

Al Imam Khomeyni. Al Hukumat al islamiyya (Wilayet al faqih), pg. 46

670 Tanasković, Darko. Islam: Dogma i život, Srpska književna zadruga 2008. str. 179

se postupcima ravnati i čije će upute slediti. Odabrani mudžtehid bi trebalo da bude najučeniiji u svome vremenu..."⁶⁷¹

Mudžtehid (tumač verskog prava, koji je samim tim i fakih–neko ko poznaje versko pravo, jurisprudent) je ličnost koja je kompetentna za tumačenje verskog prava i teoretski može postojati samo jedan, ali i više njih. Tu i leži razlika između učenja sunitskih škola i šiitskog tumačenja, a naročito Homeinijeve doktrine vilajet al fakih, jer kod sunita nema posrednika između Boga i vernika, dok šiiti smatraju da je neophodno postojanje mudžtehida. Svaki šiitski vernik dobrovoljno bira mudžtehida koji za njega postaje mardža al taklid, odnosno kako kaže profesor D. Tanasković, "izabrani "referentni" mudžtehid za svoga sledbenika, tj. sledbenike, postaje mardža-"primer za uzor".⁶⁷² Postoje i "počasne titule šiitskih mudžtehida, hodžatoleslam (čvrst dokaz islama) i, za najuglednije, ajatolah (Alahovo znamenje)", koje "sugerišu upravo njihovu kvalifikovanost i pozvanost da merodavno tumače islamsko učenje".⁶⁷³

Onako kako vrhunski fakih – jurisprudent treba da upravlja svim oblicima vlasti na nivou države islamske republike, i to isključivo sam, tako drugi fakihi, koji su istovremeno mudžtehidi i mardže al taklid, treba da budu odgovorni da običnim vernicima prenose skrivena značenja Kurana, Muhamedove sune i tradicije (sune) dvanaest imama. To je zato što Homeinijeva doktrina proističe iz uverenja da običan čovek nije sposoban da razume Kuran i da su jedino imami u stanju da shvate skrivena značenja svete knjige i njenog teksta. Običan čovek nije sposoban da razume ni značenja prorokove sune, niti tradicije imama. Bog je imame zato i postavio da vladaju društvom i govore u ime božanstva. Nakon nestanka dvanaestog imama Mahdija, mudžtehidi su određeni da vode vernike do povratka imama Mahdija. Drugim rečima, oni nastavljaju funkciju imama.⁶⁷⁴ Vernik je pri tome obavezan da sledi samo jednog mardži al taklida, a u slučaju njegove smrti ima pravo da odabere drugog čija će učenja i tumačenja slediti. Postojanje samo jednog fakiha, odnosno jednog mudžtehida – mardže al taklid, bi bilo idealno rešenje jer bi značilo da svi muslimani (šiiti) podržavaju i prate samo jednog fakiha, što bi na osnovu doktrine vilajet al fakih bio sam imam Homeini ili ličnost koja bi nasledila njegovu funkciju. U praksi je

671 Ibidem, 181-182

672 Tanasković, Darko. Islam: Dogma i život, str. 182

673 Ibidem, str. 182

674 Hamzeh, Nizar Ahmad. In The Path of Hizbullah, str. 31

situacija drugačija, jer postoji veliki broj mudžtehida–mardži al taklid-a, koji objašnjavaju skrivena značenja izvora verskog prava određenoj grupi vernika.

Iako je ovakvu doktrinu postavio ajatolah Homeini, sama ideja nije potpuno nova. Bila je pominjana još u radovima vodećih klerika kao što su bili al Šeik al Mufid i Šeik al Tusi, zatim al Muhakiki al Heli, koji je ideju izložio u delu "Kodovi islama", zatim al Muhakik al Karaki, itd. Homeini ju je samo konačno uobličio. Hizbulahov ideolog Naim Kasim, smatra da su postojala dva razloga zbog kojih ju je uobličio i iskristalisao baš ajatolah Homeini. Prvi razlog je u tome što je Homeini o njoj govorio još u vreme dok je bio u egzilu u Nedžefu i teorijski je izložio u svojoj knjizi Islamska vlada, a drugi je bio praktične prirode, nakon pada šahovog režima u Iranu, dotle teorijska ideja usvojena je kao „jedan od baznih stubova vladavine“.⁶⁷⁵

Do njenog nastanka, shvatanja šiita (Dvanaesteraca) su bila unekoliko drugačija, pošto je ranije važio princip da nijedan verski pravnik nema supremaciju nad drugim verskim pravnicima. Od Homeinija, dužnost svih verskih pravnika je da prate i prihvate onoga ko je došao na vlast. Teorija vilajet al fakih zasnovana je na Homeinijevom verovanju u neophodnost uspostavljanja islamske republike koju bi vodio fakih, koji nasleđuje političku i versku vlast od proroka i imama za vreme odsustva dvanaestog imama. Ovaj prenos vlasti ima svoju podršku u kuranskim nalogima i hadisima proroka i šiitskih imama. Fakih mora lično da se bavi svim problemima islama, što uključuje i političke, ekonomske i pravne, više čak nego što će se fokusirati na čisto ritualne stvari, kao što je bilo do nastanka teorije. Dvanaest imama je obezbedilo doktrinarnu pozadinu na osnovu koje je Homeini postavio teoriju vilajet al fakih. Podrazumeva se da je trajanje fakihove uloge samo do povratka dvanaestog imama. Vali al fakih se može smatrati jednakim sa imamom u pogledu upravljanja imamatom. Dok fakih učestvuje u političkoj i pravnoj vlasti kao i imam, razlika između njih je u tome što on nije obdaren nepogrešivošću (isma), kao što su obdareni prorok i imami. Međutim, fakihu imamovi verski prerogativi pripadaju kao zameniku i status fakih kao mardži al taklid (model imitacije, podražavanja) ga opunomoćuje da izdaje religijske naloge.⁶⁷⁶ Doktrina vilajet al fakih predstavlja

675 Qassem, Naim, Hizbullah. The Story from Within, str.55.

الامام الخميني. الحكومة الاسلامية (ولاية الفقيه), ص. 71

Al Imam Khomeyni. Al Hukumat al islamiyya (Wilayet al faqih), str.71

centralnu osovinu savremne šiitske političke misli kod šiita Dvanaesteraca (Duodecimala, Imamata, Džaferita...), ali nije prihvaćena od strane drugih šiitskih sekti. Najviše je zastupljena u Iranu, Libanu, Iraku i Bahreinu.

Za vali al fakiha ne postoje državne ili geografske granice. On ne mora nužno biti Iranac, može biti iz bilo koje zemlje. Njegove sposobnosti, znanje i verske kvalifikacije ga ne vezuju za jednu državu. U tom smislu se i shvatalo da Homeini, iako je vladao u Iranu, u svojstvu vali al fakiha predstavlja neku vrstu supervizora nad čitavim islamskim svetom.

Homeini je postavljajući ovakav sistem koristio jednu kuransku suru (sura al Ma'ida, 44. stih). Sistem vilajet al fakih predstavlja Božje svedočenje za vreme okultacije. Božja reč se prikazala prorocima koje je predstavljao Mohamed. Zatim dolaze imami koji se smatraju jednakim među sobom i produžetkom proroka, da bi onda došli ljudi od vere koje zastupa jedan od njih, vali al fakih, koji predstavlja treći nivo Božjeg svedočenja u doba okultacije i punopravni je naslednik proroka Mohameda i dvanaest imama. Vilajet al fakih je produžetak vladavine proroka i imama nad ummom. Bog je delegirao proroka i imame da vladaju narodom i ono što je Bog preneo na Proroka i imame, preneto je i na vali al fakiha.⁶⁷⁷

Darko Tanasković u svojoj pomenutoj knjizi, a pozivajući se na francusku naučnicu iz oblasti islamologije Sabrinu Mervin i njeno delo "Istorija islama. Osnovi i učenja" iz 2000.g. navodi da se šiitska doktrina razvijala kroz četiri faze. Prva je razmimoilaženje Alija i njegovih sledbenika sa većinom zbog načina izbora Muhamedovog naslednika, druga je delovanje i ubistvo Alijinog sina Huseina, treća je aktivnost šestog šiitskog imama Džafera al Sadika, koji je rodonačelnik najpoznatije šiitske versko pravne škole, a četvrta faza je ustanovljavanje verovanja u nestalog dvanaestog imama Muhameda al Mahdija, koji će se pojaviti na kraju vremena.⁶⁷⁸

2. Političko organizovanje libanskih šiita i nastanak Hizbulaha

Kada se govori o političkom organizovanju libanskih šiita, treba naglasiti da oni "nikada nisu stvorili jedinstven sektaški blok. Više su se razvijali kao regionalne zajednice, prvenstveno u dva odvojena središta u Džebel Amilu i dolini Beka (kasnije i u Južnom

⁶⁷⁷ Hamzeh, Nizar Ahmad. In The Path of Hizbullah, str. 32

⁶⁷⁸ Tanasković, Darko. Islam: Dogma i život, 174-176

Bejrutu)."⁶⁷⁹ Postoji razlika između organizovanja onih šiita sa Džebel Amila i onih iz doline Beka, s tim da su ovi prvi bili čvršće organizovani u okviru tradicionalnog feudalnog ustrojstva u kojem su na čelu porodica bili takozvani „zuama“ (množina od „zaim“ – lider, vođa, prim. aut.), koji su bili vođe i starešine pojedinih velikih porodica i klanova i jedini donosioci odluka. Šiiti za razliku od drugih konfesionalnih grupa u Libanu nisu imali stranu podršku, što je znatno uticalo na to da nisu mogli da se ranije izbore za svoje mesto pre i posle stvaranja Velikog Libana 1920. i nezavisne države Liban 1943.⁶⁸⁰ Među tim vođama („zuama“) postojala je stroga hijerarhija u kojoj se precizno znalo koliki je čiji uticaj. Princip „zuama“ bi se uslovno mogao nazvati prvim oblikom političkog organizovanja libanskih šiita.⁶⁸¹ Tokom perioda Otomana, mandatske vlasti (francuske, prim. aut.) i sve od nezavisnosti do šezdesetih godina, političko učešće (šiita, prim. aut.) u Libanu bilo je skoro isključivo predviđeno za vođe klanova, zuama".⁶⁸² Nakon dugog življenja u obliku feudalnog uređenja, šiiti od šezdesetih godina počinju da se priključuju sekularnim političkim partijama (Libanska komunistička partija, Sirijska socijalnacionalistička partija, itd.), mada su generalno bili podeljeni na četiri političke struje: jaču sekularističku i liberalnu i tek u povoju islamističku i reformističku.⁶⁸³ Sem pomenutih levičarskih partija, šiiti su postajali članovi i partija bliskih palestinskom pokretu (Arapski oslobodilački front, Narodni front za oslobođenje Palestine, Arapski nacionalistički pokret), kao i proiračkim i prosirijskim ograncima BAAS partije. Samo je manji broj njih pristupao islamističkim organizacijama. Nijedna od svih tih partija i organizacija, međutim, nije uspevala da privuče šiite toliko da bi postala stožer njihovog političkog delovanja. Tkivo libanskih šiita bilo je podeljeno toliko da oni nisu uspevali da ostvare svoje suštinske težnje.⁶⁸⁴

Iako je šezdesetih godina islamizam među šiitima još uvek bio u povoju, ipak je bila zapažena aktivnost nekih klerika u Libanu i to onih koji su se školovali u Nedžefu. Aktivnost se odvijala uglavnom u džamijama i na časovima veronauke. Broj mladih ljudi koji su počeli da se interesuju za proučavanje islama se zahvaljujući delovanju ovih

679 Shanahan, Rodger. The Shi`a in Lebanon: Clans, Parties and Clerics, I.B.Tauris, London, 2005. str. 34

680 Shanahan Rodger. The Shi`a in Lebanon: Clans, Parties and Clerics, str. 35-36

681 Ibidem, str. 37

682 Ibidem, str. 45

683 Norton, Augustus Richard. Hezbollah, str.15-17

684 Norton, Augustus Richard. AMAL and the Shi,a, Struggle for the Soul of Lebanon, University of Texas Press, Austin, 1987. str. 37-38

islamskih učenjaka povećavao.⁶⁸⁵ Ove dve paralelne tendencije imale su višestruki uticaj na šiitsku zajednicu u Džebel Amilu. Pored već spomenutog ulaska u nacionalističke i levičarske partije, jačala je i ova druga islamistička koncepcija, što nije bilo specifično samo za Liban, već za čitav region. Ulema je sve snažnije uvlačila religiju u laicistički život. U Libanu su Muhamed Husein Fadlalah, Muhamed Mehdi Šemsudin i Musa Sadr, bili najistaknutiji predstavnici mlade uleme.⁶⁸⁶

Ipak, do pojave imama Muse Sadra, ne može se govoriti o ozbiljnijem političkom organizovanju libanskih šiita. Musa Sadr je svakako bio najznačajnija religijska i politička ličnost tog doba na libanskoj šiitskoj sceni. Usmerio je svoju aktivnost u dva pravca: borbu protiv socio-ekonomskih i političkih uslova nametnutih libanskim šiitima iznutra i pripremu za stvaranje jednog libanskog pokreta otpora protiv Izraela. Bio je libanskog porekla (davni preci su mu bili Libanci), ali rođen u Komu u Iranu 1928.g. Veći deo svog verskog obrazovanja stekao je u Komu, a kasnije je nastavio školovanje u Nedžefu. Prvi put je posetio Liban 1957. upoznavši veliki broj mladih libanskih klerika na koje je ostavio veoma pozitivan utisak. Nakon smrti šiitskog verskog lidera u gradu Tir 1958.g. Musi Sadru je upućen poziv da ponovo dođe u Liban i preuzme mesto preminulog šeika. U vreme njegovog dolaska u Liban naredne 1959.g. muslimanska populacija u Libanu već je po broju premašila hrišćansku, što je dalo povoda muslimanima da traže drugačiju preraspodelu političke moći. Suniti su u tom zahtevu bili uspešni, formiravši organizacionu strukturu pod kapom velikog muftije na nivou države, dok šiiti nisu uspevali da se dogovore, te je Musa Sadr fokusirao aktivnost u tom pravcu. Brzo je postao stožer okupljanja šiita, držao je zapaljive govore i verska i patriotska predavanja na različitim kulturnim i obrazovnim forumima. M. Sadr je u Liban došao kao Iranac, Persijanac, čak nije dobro govorio ni arapski jezik, ali vrlo brzo je postao pravi Libanac. Predsednik Libana Fuad Šehab dodelio mu je libansko državljanstvo.⁶⁸⁷ "Imam Musa Sadr je bio antikomunista, "za njega se marksističko poricanje Boga ne ogleda toliko u otvorenom ateizmu, koliko u nepriznavanju pojedinca i njegovih sloboda".⁶⁸⁸ M. Sadr je optuživao

685 Charara, Walid et Domont, Frederic. Le Hezbollah, un mouvement islamo-nationaliste, str. 69

686 سويد, محمود. الجنوب اللبناني في مواجهة اسرائيل 50 عاما من الصمود و المقاومة. ص 83

Soueid Mahmud, Al Janub al lubnani fi muajahat Isra' il, 50 a 'aman min al šumud va al muqawma, str. 83

687 Norton, Augustus Richard. AMAL and The Shi'a Struggle for the Soul of Lebanon, str. 47

688 Ibidem, str. 42

komuniste da koriste sektarizam za svoje sebične ciljeve i interese, ističući da šiiti ne treba da idu ni levo ni desno već treba da slede put pravde i kuranski stih - "Onaj ko spava dok je potreban susedu ne zaslužuje da bude vernik."⁶⁸⁹

Godine 1969. stvorio je prvu šiitsku organizaciju u Libanu, Vrhovni islamski šiitski savet. To je bila zvanična verska institucija koja je uspela da artikuliše šiitske političke i socijalne zahteve. M. Sadr je ušao u istoriju kao ličnost koja je prva organizovala šiite u Libanu, potvrdivši se kao njihov lider i najznačajnija figura u šiitskoj zajednici. Savet je u sebi objedinjavao razne oblike aktivnosti – socijalne, vojne, ekonomske, političke, izgradnju i rekonstrukciju škola, bolnica, uticaj na povećanje broja šiita na važnim državnim položajima.⁶⁹⁰ Godine 1974. formiran je i Pokret ugnjetenih, socio-politička grupa u cilju borbe protiv siromaštva na jugu Libana, istočnom Beku i predgrađima Bejruta, da bi uoči građanskog rata bilo stvoreno i vojno krilo unutar Sadvog pokreta, tzv. Bataljoni libanskog otpora (arapski akronim AMAL od أفواج المقاومة اللبنانية - Afwaj al muqawamat al lubnaniyya).⁶⁹¹ Najveći saveznik i finansijer AMAL-a tada je bila Libija.

Nestankom Muse Sadra u Libiji, on je ušao u legendu libanskih šiita, a unutar AMAL-a je došlo do cepanja i jačanja militatnog elementa, čiji je predvodnik bio drugi harizmatički lider, ajatolah Mohamed Husein Fadlalah. On je, kao i većina tadašnje mlade uleme, bio školovan u Nedžefu, gde je i rođen, ali je bio libanskog porekla. Pre nego što je 1966.g. došao u Liban, potpao je pod uticaj partije al Dava al islamija u Iraku, da bi i sam formirao nekoliko ogranaka ove partije u Libanu. Doprineo je rađanju nove generacije militantata i teologa. Suprotno reformizmu Muse Sadra, njegovi revolucionarni govori i radikalni antiimperijalistički stavovi stavljali su libansku unutrašnju situaciju u regionalni kontekst. Njegovo protivljenje okupaciji i režimu Amina Džemaila, posle izraelske invazije 1982.g. naglo mu je podiglo popularnost. Džamija u kojoj je delovao, smeštena u narodnom kvartu Bir al Abed u južnom predgrađu Bejruta, postala je jedno od najvažnijih centara izražavanja šiitskog nezadovoljstva.⁶⁹²

689 Norton, Augustus Richard. AMAL and The Shi'a Struggle for the Soul of Lebanon, str. 42

690 Hamzeh, Nizar Ahmad. In The Path of Hizbullah, str.20-21

691 Harik, Palmer Judith. Hezbollah, The Changing Face of Terrorism, I.B. Taurus &Co. Ltd, London, 2004. str.22

692 Charara, Walid et Domont, Frederic. Le Hezbollah, un mouvement islamo-nationaliste, str. 86

Islamisti u Libanu su se podelili između AMAL-a koji je tada bio jedini politički pokret (više sekularni nego islamistički) i ekstremnijih predstavnika šiitske zajednice koji su odbacivali sekularizam. Nakon pobede Islamske revolucije u Iranu, unutar šiitske zajednice započeta je debata o tome da i Liban krene istim putem kao Iran. Paralelno s tom diskusijom Izrael je okupirao Liban, te se pojavila i potreba za novom organizacijom koja bi sažela tri bitna elementa - da islam bude osnova svega, da se povede džihad protiv Izraela i da se prihvati doktrina vilajet al fakih. Nijedna od postojećih organizacija nije ispunjavala te uslove.⁶⁹³ Sektašenje nastalo posle nestanka M. Sadra, otvorilo je prostor za formiranje nove šiitske islamističke organizacije, što je i usledilo nakon izlaska iz AMAL-a Sajida Huseina al Musavija i aktiviranja militantnih šeika predvođenih ajatolahom Huseinom Fadlalahom, Subhi al Tufajlijem i Ragibom Harbom, na stvaranju nove ideologije bliske Homeinijevoj.⁶⁹⁴ "Frakcionaštvo unutar AMAL-a i Vrhovnog islamskog šiitskog saveta, rezultiralo je izlaskom iz AMAL-a jednog od njegovih vođa, Sajida Huseina al Musavija, koji je 1982.g. formirao Islamski amal,"⁶⁹⁵ od čega je kasnije nastao Hizbulah.

Grupa libanske šiitske uleme napravila je tzv. „Dokument devetorice“ i otišla u Iran avgusta 1982.g. gde ih je primio ajatolah Homeini, pozvavši ih da mobilišu libanski narod protiv izraelske okupacije i da pretvore džamije u centre aktivnosti. Delegacija je brojala devet lica, trojicu iz Udruženja uleme u Beku, trojicu iz islamskih komiteta i trojicu iz pokreta Islamski amal. Predali su imamu Homeiniju "Dokument devetorice", s kojim se ovaj saglasio. Homeini je delegaciji koja je posetila Teheran dao nalog da se nova organizacija nazove Hizbulah (Božja partija).⁶⁹⁶ Po povratku u Liban, oni su se angažovali kako bi ispunili naloge iranskog vođe. Mnogi obrazovani šiiti iz različitih grupa i struja odgovorili su pozitivno na pozive Homeinija i ovih libanskih klerika. Neki od njih su došli iz islamističkog krila pokreta Fatah, drugi iz partije al Dava al islamija, treći iz Libanske komunističke partije itd.⁶⁹⁷ Razne grupe su prihvatile "Dokument devetorice" utapajući se u novoformiranu organizaciju. Ajatolah Homeini je u dolinu Beka poslao svoje izaslanike i

693 Todorović, Dragan. Hizbulah-Božja partija, Institut za političke studije, Beograd, 2010. str. 44

694 Todorović, Dragan. Hizbulah-Božja partija, str. 44-45

695 Ibidem

696 د. سليم الياس. موسوعة المقاومة اللبنانية – حزب الله، كتاب 4. ص. 10

Dr Salim, Elias. Mawsu 'at al muqawamat al lubnaniyyah – Hizbullah,, Kitab 4, pg 10

697 Harik, Palmer Judith. Hezbolah, the Changing Face of Terrorism, str. 17

nekoliko stotina pasdarana (prema nekim podacima čak do 1500 njih),⁶⁹⁸ kako bi verski i vojno obučili libanske šiite za borbu protiv Izraela. Izraelska invazija bila je značajan faktor koji je ubrzao udruživanje različitih grupa i struja.

„U većini zapadnih analiza i istraživanja ističe se da je Hizbulah samo jednostavan element iranskih i sirijskih službi i da je njegovo stvaranje emanacija volje Damaska i Teherana radi vođenja rata protiv Izraela i pritiska na SAD. Međutim, veliki broj tih analiza i istraživanja zanemaruje mnoge faktore i unutrašnje i spoljne, političke, socioekonomske i kulturne, koji su svi uticali na pojavu i rast Hizbulaha“.⁶⁹⁹

Hizbulahova ideologija počiva na ideologiji imama Homeinija. Njeni glavni nosioci i tumači od samog početka su današnji generalni sekretar Hasan Nasrallah i šejk Naim Kasim, njegov zamenik. Obojica su kao mladi studenti prihvatili ideje ajatolaha Homeinija. Shodno tome, "tri stuba Hizbulahove ideologije su vera u islam (koncept islamske države) džihad i vilajet al fakih."⁷⁰⁰ Vera u islam, između ostalog, znači i neophodnost postojanja islamskog poretka, odnosno islamske države. Prema učenju Hizbulaha, osnovni zadatak muslimana nije samo obavljanje Božje službe, već i angažovanje na uspostavljanju islamskog političkog poretka koji predstavlja najbolji izraz Božjeg pravednog društva na zemlji. Islam, po njima, nije običan skup verovanja i prakse, već je sveobuhvatni način svakodnevnog života, a religija i država su neodvojivi jedno od drugog. Kroz uspostavljanje islamskog poretka, uspostavlja se i političko i versko jedinstvo. Bog je izvor celokupnog suvereniteta i vlasti. Otkrovenje Boga došlo je zahvaljujući proroku Muhamedu i njegovim pravovernim naslednicima, oličenim u imamima zaduženim od strane Boga da uspostave islamski poredak.⁷⁰¹ Za uspostavljanje islamskog poretka potrebno je poštovati i koristiti izvore Božjeg prava: Kuran, tradiciju proroka Muhameda (suna), tradiciju imama i interpretaciju šiitske uleme (idžtihad).

698 Norton, Augustus Richard. Hizballah of Lebanon: Extremist Ideals vs. Mundane Politics, Council of Foreign Relations, New York, 1999. str. 11 dostupno na <http://www.cfr.org/religion/hizballah-lebanon-extremist-ideals-vs-mundane-politics-paper-muslim-politics-project/p8612> (pristupljeno 14.12.2014.)

699 Hamzeh, Nizar Ahmad. In The Path of Hizbullah, str. 2

700 Qassem, Naim. Hizbullah, The Story from Within, str. 21-50.

701 Ibidem, str. 30-31.

Slika br. 2 - Logo Hizbulaha⁷⁰²



Hizbulah smatra da islamski poredak ne treba da bude uspostavljen silom. To je istaknuto i u „Otvorenom pismu“, prvom pisanom političkom programu Hizbulaha. Islamski poredak može da se postigne samo voljom većine. „Kada nema uslova koji bi podržali ovaj projekat, bilo zbog podeljenog mišljenja naroda ili iz nekog drugog razloga, treba prepustiti narodu da izabere vladajući sistem i preuzme odgovornost za svoj izbor“.⁷⁰³

Koncept islamskog društva je uobličen verovanjem u klerikalnu nadmoć vilajet al fakih. Mudžtehidi su ti koji treba da vode vernike do povratka nestalog imama i oni nastavljaju njegovu funkciju.⁷⁰⁴ Kod Hizbulaha, koncept vilajet al fakih je integralni deo partijskih intelektualnih temelja i priznavanja fakiha kao zamenika skrivenog imama Mahdija. Partija smatra fakiha nastavljачem Muhamedove poruke, a Homeinija (i kasnije Ali Hamneija), Huseinom ovog doba.

Značaj koncepta vilajet al fakih je srž Hizbulahove ideologije. Prema tom konceptu postoje tri nivoa poslušnosti koji nose svedočenje Božje reči: na vrhu je Bog (Alah), ispod njega prorok Mohamed (prvi nivo), pa dvanaest imama (drugi nivo) od Alija do Mahdija, a onda ljudi od vere, odnosno vali al fakih (treći nivo) kao prenosilac poruka i zastupnik prethodno navedenih i kao izvor podražavanja, imitacije (mardži al taklid).⁷⁰⁵ Iako je rečeno da je teorijski moguće da šiitski vernici mogu da izaberu nekog od drugih mardži al taklid, Hizbulahovi vernici su se priklonili Homeinijevom verskom autoritetu, izabravši

702 Hizbullah, dostupno na

https://www.google.rs/?gws_rd=cr,ssl&ei=i0HdVvWSLYPM6ATM55vgBw#q=Hizbullah+lebanon,

(pristupljeno 2.1.2016.).

703 Nizar, Ahmad Hamzeh. In *The Path of Hizbullah* str. 146

704 Ibidem, str. 31

705 Ibidem, str. 32

njegov put kao obavezu i prihvatajući ga kao vali al fakiha, odnosno mardži al taklid. Hizbulahovi lideri su uvek ispoljavali punu lojalnost prema Homeiniju kao vali al fakihi i njegovom nasledniku Ali Hamneiju. „Gde je naša snaga? U čemu je Hizbulahova tajna? Snaga je u poslušnosti Hamneijevom vilajetu (vlasti, upravljanju). Tajna naše snage, rasta, jedinstva, borbe i žrtvovanja je vilajet al fakih, kičmena srž Hizbulaha“.⁷⁰⁶ ističe Hasan Nasrallah.

Doktrina vilajet al fakih se odnosi na sve aktivnosti partije i važi za sve njene članove. Međutim, to ne znači da je "privrženost vilajet al fakihi ograničenje i smetnja za lepezu unutrašnjeg rada i jačanje odnosa sa drugim političkim ili verskim subjektima u Libanu. To nije ograničenje ni za sferu regionalne i međunarodne saradnje s grupama s kojima partija ima strateški pravac ili zajednički interes".⁷⁰⁷

Džihad je treći stub Hizbulahove strategije. Reč džihad znači „boriti se“ i „stremiti, težiti ka nečem“. U smislu "boriti se" znači boriti se svim svojim naporima protiv neprijatelja. U islamskom kontekstu reč ima šire značenje od vojne borbe, jer označava i borbu protiv unutrašnjeg ljudskog neprijatelja oličenog u iskušenjima ka prihvatanju poziva nečastivog radi laži i neistina. Hizbulah prihvata šire tumačenje džihada. Postoje dve vrste džihada, veliki i mali. Veliki džihad se odnosi na borbu unutar samog sebe. Mali ili vojni džihad je džihad u značenju koje je i najpoznatije. On ima dve podvrste: elementarni ili ofanzivni i defanzivni džihad.⁷⁰⁸ Elementarni (ofanzivni) džihad je sveti ili ofanzivni rat, čiji je krajnji cilj pobjeda islama generalno. Vođenje ove vrste džihada može da naredi samo prorok ili jedan od nepogrešivih imama. Nijedan drugi verski pravnik, uključujući i vali al fakiha, ne može da donosi odluku o elementarnom džihadu.⁷⁰⁹ Druga podvrsta je odbrambeni ili defanzivni džihad, u kojem se vernici bore protiv neprijatelja da bi odbranili svoje živote, zemlju ili muslimansku zajednicu, ummu. On nije samo borba protiv stranog neprijatelja, već i borba protiv nepravedne vlasti. Za razliku od elementarnog džihada, ova podvrsta ne zahteva odluku imama ili skrivenog imama Mahdija. Dovoljna je odluka vali al fakiha. „Ako neprijatelj dođe da bi prešao islamsku zemlju i njene granice, što je pretnja

د. سليم الياس. موسوعة المقاومة اللبنانية – حزب الله، كتاب 8، ص. 33 706

Dr Salim, Elias. Mawsu'at al muqawamat al lubnaniyyah – Hizbullah, Kitab. 8, pg. 33 .

707 Qassem, Naim. Hizbullah, The Story from Within, str.56-57

708 Nizar, Ahmad Hamzeh. In The Path of Hizbullah, str. 36

709 Ibidem

islamskom postojanju i društvu, tada je takvo društvo obavezno da brani zemlju na svaki mogući način, posvećujući i imetak i dušu".⁷¹⁰ Hizbulah poznaje dva oblika defanzivnog džihada, oružani i neoružani. Oružani defanzivni džihad je prava oružana borba protiv neprijatelja, a neoružani nenasilna koja se vodi političkim, ekonomskim, kulturnim ili nekim drugim sredstvima.⁷¹¹

Godine 1985. Hizbulah je prvi put objavio svoj politički program pod nazivom „Otvoreno pismo“,⁷¹² sa sledećim poglavljima u kojima se opisuju partijski prioriteti: "Naš identitet; Naša borba; Naši ciljevi; Hrišćanima; Svetska scena; Neophodnost uništenja Izraela".⁷¹³ „Otvoreno pismo“ je nastalo kao rezultat unutarpartijskih rasprava i diskusija oko toga da li će partija biti samo oružana sila koja se bori protiv neprijatelja ili će imati i svoj politički program. U njemu se ističe da je Hizbulah deo muslimanske zajednice koja je uspela da stvori muslimansku državu s centralnom ulogom u svetu (Iran) i da priznaje ajatolaha Homeinija kao svog tutora, odnosno fakiha. Homeini je vodeći tumač islama, vali al fakih i vrhovni mardži al taklid. Kao glavni neprijatelji definišu se Izrael i SAD i odmah uz njih „lokalni agenti“, hrišćanski falangisti i američki „saveznici iz Atlanstskog pakta“, odnosno Francuska.⁷¹⁴ U programu se poziva na stvaranje islamske vlade koja bi garantovala slobodu za sve, jer samo islamska vlast može da “zaustavi svaki jači pokušaj imperijalističkog infiltriranja u našu zemlju”.⁷¹⁵ Odbacuje se i kapitalizam i komunizam, odnosno SAD i SSSR, najveće sile, kao nesposobne da obezbede socijalnu pravdu. Nudi se treći put, put islamske socijalne pravde i jednakosti na zemlji i pred Bogom.⁷¹⁶

Program je kasnije dopunjavan i prilagođavan uslovima. Hasan Nasrala je nesporni lider partije, ali glavni ideolog je čovek broj dva u Hizbulahovoj nomenklaturi, Naim Kasim, koji je dao najveći doprinos razvoju ideologije Hizbulaha. On je elaborirao stavove "Otvorenog pisma", mnogo dublje i detaljnije obrazlažući osnovne stubove na kojima se

710 الإمام الخميني. تحرير الوسيلة، دار التعريف، بيروت، 1981. الجزء الأول، ص. 485.
Al Imam Khomeini. Tahrir al wasilah, Dar al Ta'aruf, Beyrut 1981. Al juz ' 1. pg. 485.

711 Todorović, Dragan. Hizbulah – Božja partija, str. 52

712 Ibidem, str. 56

713 Ibidem

714 Ibidem, str. 57-60

715 Ibidem

716 Ibidem

temelji Hizbulah. Detaljno je razradio i obaveze na socijalnom planu, partijsku strukturu, privlačenje članstva, kao i sistem paralelnog postojanja otpora i političkog delovanja.⁷¹⁷

Događaji koji su se tokom godina dešavali na libanskoj političkoj sceni nametali su potrebu prilagođavanja, pa čak i promene stavova. Postavljala su se pitanja uređenja oslobođenih teritorija, organizovanja rada i života u njima, učestvovanja ili neučestvovanja na izborima i u izvršnoj vlasti, pravljenja koalicija ili izbegavanje političkog udruživanja s drugima, promena odnosa snaga u Libanu i u čitavom regionu Bliskog istoka, itd. Hizbulah je, kako je sazrevao, pokazivao sve veću fleksibilnost i prilagodljivost. Jedino su dve ključne tačke ideologije ostale nepromenjene: lojalnost iranskim verskim liderima i neprijateljstvo prema Izraelu.

Partija je organizovala svoju mrežu u Libanu, regionu, ali i u udaljenim zemljama, van regiona Levanta i Bliskog istoka. „Od 1982. Hizbulah je izgradio ekstenzivnu globalnu mrežu koja povezuje operativce i pristalice uglavnom iz zajednica libanske šiitske dijaspore. Tokom osamdesetih, Hizbulah je ciljao zapadne interese u Libanu, uključujući bombaške napade na ambasade i vojne kasarne, kidnapovanje zapadnjaka i otmice aviona. Do devedesetih godina, operativci su proširili svoje delovanje. Hizbulahovi operativci su bili umešani u napade u udaljenim Južnoj Americi i Evropi“.⁷¹⁸

Hizbulah se sastoji od vojne i civilne strukture. Najviše telo je sedmočlani aparat pod nazivom Savetodavno veće (Medžlis al Šura), sa generalnim sekretarom na čelu (Hasan Nasrallah je na toj funkciji od ubistva Abasa al Musavija, februara 1992.). Naredni organ je Centralno veće (Medžlis al merkezi) (vrsta skupštine od oko 200 vodećih partijskih kadrova), nadležno za sva administrativna pitanja. Veće se sastoji od pet organa: Izvršnog veća, Politbiroa, Parlamentarnog veća, Pravnog veća i Džihadskog veća, koji su njegovi politički i administrativni aparati. Funkcija Izvršnog veća (Medžlis al tanfiz ili Šura tanfiz) je praćenje rada partije kroz delovanje sledećih jedinica (organa): Socijalna jedinica; Zdravstvena; Obrazovna; Informativna; Sindikalna; Finansijska; Jedinica za spoljne poslove i Jedinica za angažovanje i koordinaciju.⁷¹⁹

717 Todorović, Dragan. Hizbulah – Božja partija, str. 60

718 Levitt, Matthew. Hezbollah, the Global Footprint of Lebanon's Party of God, Georgetown University Press, Washington, DC, 2013. str. 13.

719 Nizar, Ahmad Hamzeh. In The Path of Hizbullah, str. 44-49

Socijalna jedinica pruža sve oblike socijalnih usluga članovima Hizbulaha i njihovim porodicama, a posebno porodicama poginulih mučenika-šehida; Zdravstvena jedinica obezbeđuje sve vrste medicinskih usluga i zdravstvene zaštite članovima i njihovim porodicama; Obrazovna jedinica se bavi prosvetno-edukativnom delatnošću i stipendiranjem studenata; Informativna jedinica je zadužena za informativni rad kroz medijske organe kao što su TV stanica „al Manar“, radio stanice, novine i časopisi; Sindikalna jedinica pomaže Hizbulahovim predstavnicima u raznim sindikatima i asocijacijama; Finansijska jedinica se bavi vođenjem finansijskih knjiga, zarada i troškova, s tim što je ipak samo partijsko vođstvo zaduženo za prikupljanje i primanje fondova. (Prihodi stižu iz najmanje četiri izvora: iz Irana; od prikupljanja novca na osnovu „Islamskog prava“ (Hukuk al šarijjah) i na osnovu „petine“ (hums), koja predstavlja petinu svih godišnjih prihoda pojedinaca i kompanija; od donacija pojedinaca i grupa, kao i kompanija, banaka i drugih institucija iz Libana i inostranstva; od poslovnog profita preduzeća čiji je osnivač Hizbulah); Jedinica za spoljne poslove prati poslove vezane za saradnju s drugim partijama i institucijama iz inostranstva (to je neka vrsta ministarstva spoljnih poslova partije); Jedinica za angažovanje i koordinaciju je vrsta obaveštajnog organa koji deluje u redovnim mirnodopskim okolnostima i po pitanjima koja ne zalaze u vanredna i posebno osetljiva bezbednosna pitanja. Prikuplja informacije o delatnostima koje bi mogle da predstavljaju pretnju partiji, a zadužena je i za rešavanje problema nastalih između članova Hizbulaha i libanskih zvaničnih organa.⁷²⁰

Politbiro je savetodavno telo koje pomaže generalnom sekretaru i Savetodavnom veću, dok se Džihadski savet bavi davanjem procena o neprijatelju, njegovim namerama i predloga kako mu se treba suprotstaviti. Parlamentarni savet je formiran u cilju jačanja partijske discipline i delovanja Hizbulahovih predstavnika u libanskom parlamentu. Pravni savet rešava konflikte unutar šiitske zajednice u skladu sa šerijatskim zakonom, u šta su uključeni sudski postupci (postoji autonomna sudska mreža), arbitraža i posredovanje.⁷²¹

716 Nizar, Ahmad Hamzeh. In The Path of Hizbullah, str. 49-66

721 Ibidem str. 66-70

U Hizbulahovu organizacionu strukturu ubroja se i takozvana Islamska struja (al Tajjar al islami). Rec je o skupini organizacija i institucija koji zvanično nisu strukturalni deo partije, ali s njom saraduju.⁷²²

Vojna struktura organizovana je tako da se o njoj ne zna mnogo. Tajnovitost vojno-bezbednosnog ustrojstva pokazala se veoma efikasnom u ratu protiv Izraela, jula 2006.g. Onoliko koliko je poznato, vojni i bezbednosni aparat sastavljen je iz dva glavna organa: Islamskog otpora (al Muqawamat al islamiyah) i Organa bezbednosti. Islamski otpor je oružano krilo partije sa svoja dva glavna odseka: Odsek za regrutaciju i popunu i Borbeni odsek (u sastavu ima četiri organa: prvi se sastoji od šehida koji su spremni na samožrtvovanje-izvođenje samoubilačkih akcija; drugi uključuje komandose specijalnih snaga i tu su elitni borci; treći čine borci zaduženi za rukovanje raketnim sistemima i borci sa iskustvom u rukovanju svih vrsta naoružanja; u četvrtom organu su regularni borci obučeni za izvođenje borbenih akcija, ali i za nadgledanje, logistiku i medicinsku pomoć). Osnovni element organizacije Islamskog otpora je utopljenost unutar zajednice u regionima gde žive šiiti. Svaka grupa je samodovoljna i poluatonomna. Ako jedna od grupa bude otkrivena ili uništena, to ne utiče da i drugi budu lako otkriveni. Grupe međusobno komuniciraju preko regionalnih vojnih komandanata koji pak komuniciraju preko glavnog regionalnog komandanta (obično član Hizbulahovog vojno-operacionalnog štaba). Štabovi su pod kontrolom Savetodavnog veća. Vojni operacionalni štabovi, prema tvrdnjama Izraela i dalje uključuju visoke oficire iranske Islamske revolucionarne garde. Borci su uglavnom civili svih zanimanja.⁷²³

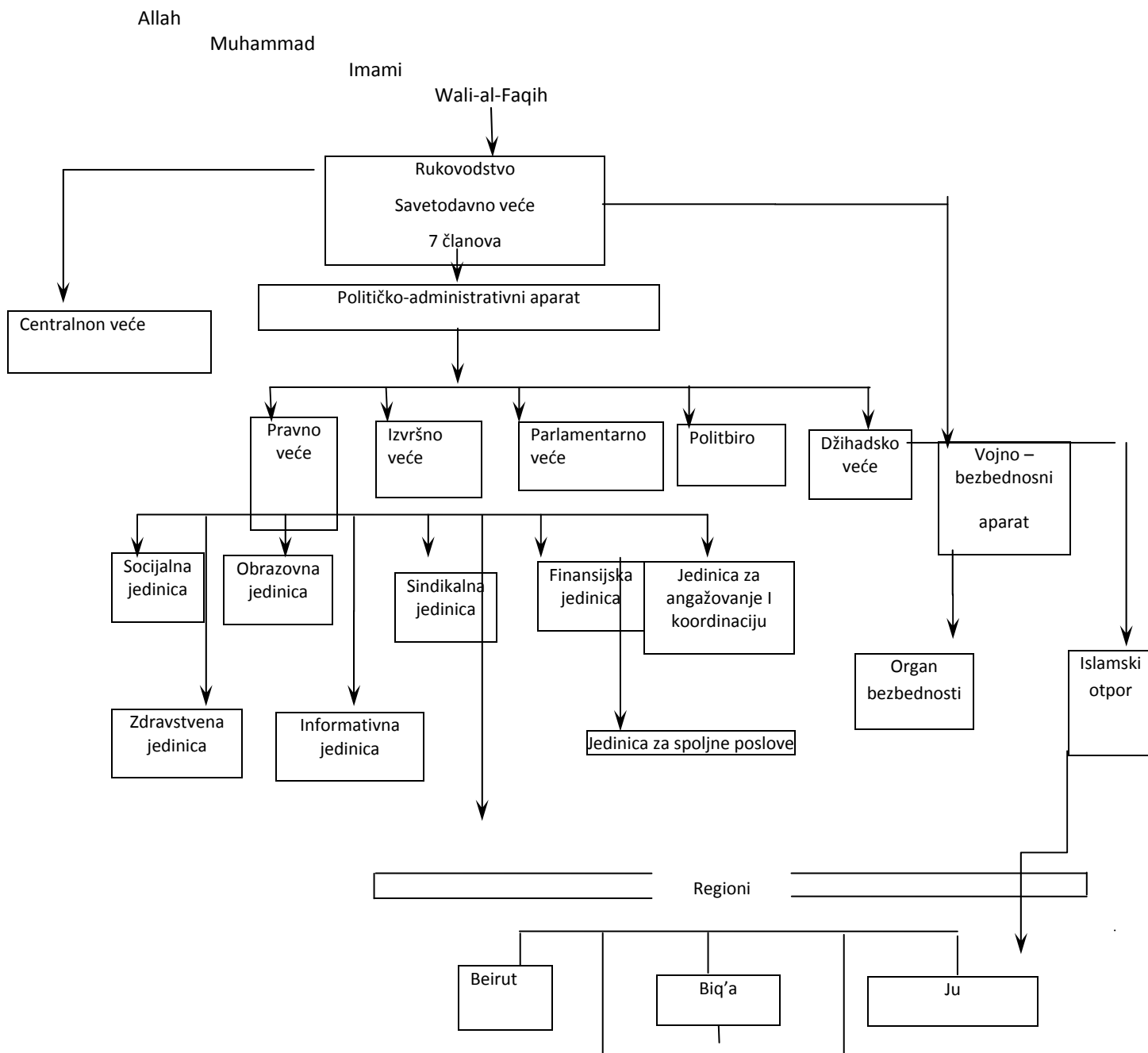
Organ bezbednosti je najtajnovitiji i najzatvoreniji organ. Vođa i članovi rade diskretno i nevidljivi su za većinu partijskih članova. Organ je podeljen na dva odseka: Partijska bezbednost (Amn al hizb), zadužen za bezbednosne poslove i sprečavanje infiltracije u partijsku organizaciju. Posедуje dosijee o svim partijskim članovima. Drugi odsek je Spoljna bezbednost (Amn al haridži ili Amn al muddad), sa zadatkom da prikuplja informacije o potencijalnim neprijateljima spolja i iznutra. Postoje indicije da ima aktivne

722 Ibidem str. 77-79

723 Nizar, Ahmad Hamzeh. In The Path of Hizbullah, str. 70-72

ćelije na Kipru, u Belgiji, Švajcarskoj, Nemačkoj, Engleskoj, SAD, Kanadi. Mnogi smatraju da je ovaj odsek samo produžena ruka iranskih obaveštajnih službi.⁷²⁴

Organizaciona šema Hizbulahove strukture.⁷²⁵



724 Ibidem, str. 72-74

725 Ibidem, str. 46

Tokom rata sa Izraelom 2006. procena je bila da Hizbulahovih boraca ima između 5.000 i 20.000. Što se tiče naoružanja, vojni stručnjaci su procenili da je uoči rata Hizbulah raspolagao količinom od 10.000 do 12.000 raketa, od toga 7-8.000 Kaćuša od 107 mm i 122 mm. Postoje dva tipa raketa od 107 mm – jedan koji nose borci i drugi koji se ispaljuje iz pokretnih laserskih sistema, uglavnom tipa 144 Haseb - višecelni. Domet ovih raketa je oko 7 km. Rakete Kaćuša kalibra 122 mm se uglavnom ručno prenose, mada je pre početka rata postojalo oko 70 pokretnih lansirnih sistema Nur, Hadid i Avaš. Domet im je preko 30 km. U arsenalu su i usavršene rakete ovog tipa koje dostižu 50 km. Hizbulah raspolaže i projektilima kratkog dometa Fadžr-3 i Fadžr-5. Dizajniran u Iranu uz pomoć Kine i Severne Koreje, Fadžr-3 je dometa oko 40 km a Fadžr-5 oko 75 km. Broj ovih raketa je nepoznat, kao i broj raketnih sistema sirijske reprodukcije ruskih BM-27, 220 mm čiji je domet između 30 i 70 km.⁷²⁶ Pretpostavlja se da Hizbulah poseduje i nepoznatu količinu raketa dugog dometa Zelzal-2 koje mogu da dobace duboko na izraelsku teritoriju, čak do 150 kilometara, što je obuhvatalo i Tel Aviv.⁷²⁷

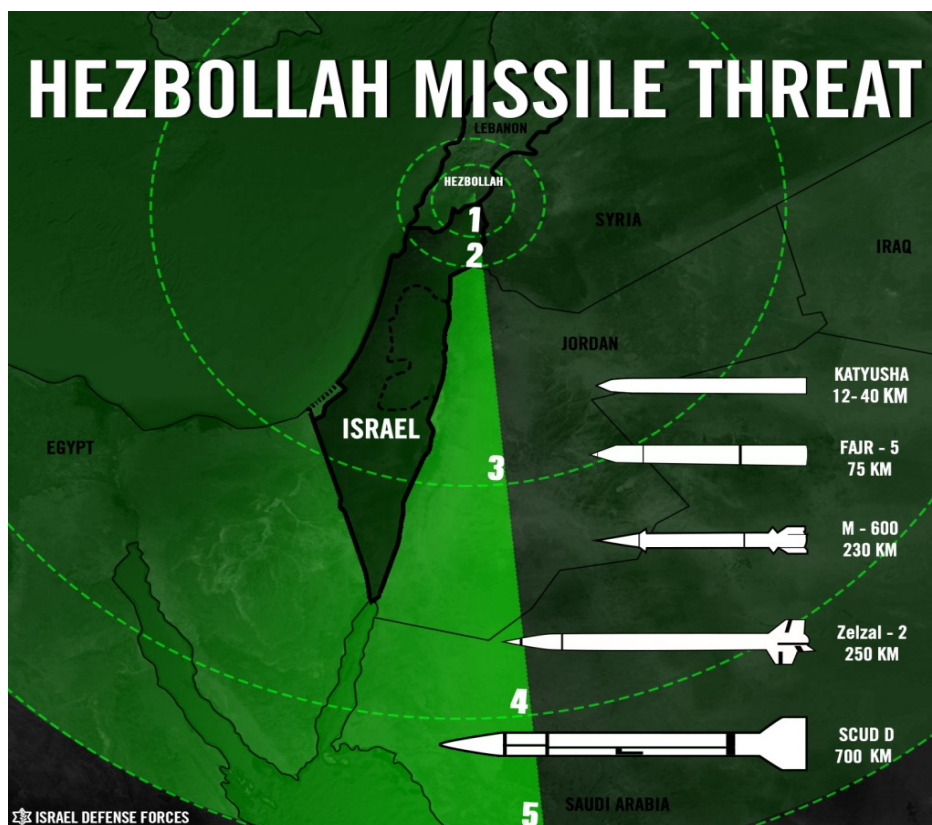
Hizbulah poseduje i protivbrodske rakete Nur (C802), a antitenkovske rakete su u sastavu njegovog oružanog krila još od devedesetih godina. Reč je o antitenkovskim navođenim projektilima AT-3 Sagger, Spigot AT-4, TOW (američke proizvodnje) i ruskim raketama Metis-M. Hizbulah raspolaže i bespilotnim letelicama Mirsad 1, iranske proizvodnje, koje su u stanju da prenose video snimke potencijalnih ciljeva i da lete na visini od 6.000 stopa, dostižući brzinu od 120 kilometara na sat.⁷²⁸

Sledeća slika iz 2013.g. pokazuje Hizbulahov raketni arsenal. Vidi se da su neke od raketa usavršene (na primer, raketama Zelzel 2 je domet sa 150 povećan na 250 kilometara, a nabavljene su nove rakete – SCUD).

القوات العسكرية للحزب الله، الجريدة اليومية الدولية الشرق الأوسط، العدد 101543 تاريخ 2006/09/16. Al Qwat al a'skeriyya li Hizbullah, Al Sharq al awsaṭ, al a'dad 10154 16/09/2006.

727 Ibidem.

728 Ibidem



Vojne snage Hizbulaha raspolažu i PVO sistemom, koji je skromnih mogućnosti, ali nije za zanemarivanje. Reč je o raketama zemlja-vazduh Stinger koje se ispaljuju sa ramena. Pored njih u upotrebi su i ruske rakete istog tipa Iгла (SA 18).⁷³⁰

Nakon rata sa Izraelom Hizbulah je nastavio intenzivno da se naoružava. Po nekim informacijama, od tada je tri puta uvećao svoj raketni potencijal.⁷³¹ Tokom 2014. i 2015. procene o broju raketa koje Hizbulah poseduje kreću se u rasponu od 100.000 do 120.000. U okviru toga je i oko "5.000 raketa dugog dometa, lociranih u Bejrutu i drugim oblastima duboko unutar Libana, sposobnih da ponesu velike bojeve glave (od 1 tone i više), s

729 "7 Years Later, Hezbollah Has Developed Capabilities to Strike Anywhere in Israel" objavljeno 11. Jula 2013 u Terrorism, dostupno na <https://www.idfblog.com/hezbollah/2013/07/11/7-years-later-hezbollah-has-developed-capabilities-to-strike-anywhere-in-israel/> (pristupljeno 08.11.2015.)

730. القوات العسكرية للحزب الله، الجريدة اليومية الدولية الشرق الأوسط، العدد 101543 تاريخ 2006/09/16. Al Qwat al askeriyya li Hizbullah, Al Sharq al awsat, No. 10154 16/09/2006.

731 "7 Years Later, Hezbollah Has Developed Capabilities to Strike Anywhere in Israel" objavljeno 11. Jula 2013 u Terrorism, dostupno na <https://www.idfblog.com/hezbollah/2013/07/11/7-years-later-hezbollah-has-developed-capabilities-to-strike-anywhere-in-israel/> (pristupljeno 08.11.2015.)

preciznim sistemima za navođenje, pokrivajući čitav Izrael".⁷³² "Obaveštajni izveštaj IDF iz 2009.g. obelodanio je da je Hizbulah izgradio oko 1000 vojnih objekata širom Južnog Libana. Instalacije uključuju i više od 550 oružanih bunkera i 300 podzemnih objekata".⁷³³

Sve do pobeđe Islamske revolucije u Iranu, nije bilo bližih odnosa libanskih šiita sa iranskom državom. Kontakti su se uglavnom svodili na boravak libanskih klerika u iranskim verskim centrima. Nakon formiranja Hizbulaha uspostavljene su institucionalne veze sa Iranom. Više razloga je uslovalo da Iran bude najbliži Hizbulahov saveznik: i jedni i drugi su šiiti; Hizbulah je prihvatio Homeinijevu doktrinu vilajet al fakih, priznajući ga za vrhovni autoritet; prihvatio je i islamistički republikanski sistem kao idealan tip vladanja i postavio za jedan od glavnih ciljeva uspostavljanje islamske republike sličnoj onoj u Iranu; na međunarodnom planu, takođe su se poklopili interesi Hizbulaha i Irana. Zajednički neprijatelji su Izrael, SAD, druge zemlje Zapada, arapske zalivske monarhije, a danas i Islamska država. Hizbulah nikada nije krio da mu je Iran najveći saveznik. Iran finansira najveći deo Hizbulahovih aktivnosti i snabdeva ga svim vrstama naoružanja. Sve akcije Hizbulaha sprovode se u konsultaciji s Teheranom, uključujući i vojne operacije u Siriji.

Od samog početka sirijske krize Hizbulah nije bio samo nemi posmatrač dešavanja u susjednoj zemlji. Pažljivo i intenzivno je pratio razvoj situacije, da bi postepeno njegova uloga od posmatračke polako i dozirano prelazila u aktivnu. Tokom 2011. 2012. i početkom 2013.g. Hizbulahovi borci su se individualno ili u manjim grupama organizovano nalazili na bojnopolju. Njihova primarna uloga je bila zaštita šiitskih svetilišta u Siriji i granice u dolini Beka, kako bi se sprečilo infiltriranje sunitskih ekstremista u Liban. Dokazi o učešću Hizbulahovih boraca bile su sve češće sahrane poginulih u borbama, bilo sa sirijskim opozicionim snagama, bilo u borbama s terorističkim grupama (Džabhat al nusra i Islamska država). Do otvorenog i masovnijeg uključivanja Hizbulaha u sirijsku krizu došlo je u proleće 2013.g. Aprila meseca generalni sekretar Hasan Nasrallah dva puta je putovao u

732 Hizballah Rockets, dostupno na <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/hizballah-rockets.htm>, (pristupljeno 8.11.2015.)

733 "7 Years Later, Hezbollah Has Developed Capabilities to Strike Anywhere in Israel" objavljeno 11. Jula 2013 u Terrorism, dostupno na <https://www.idfblog.com/hezbollah/2013/07/11/7-years-later-hezbollah-has-developed-capabilities-to-strike-anywhere-in-israel/> (pristupljeno 08.11.2015.)

Teheran radi konsultacija sa iranskim vojnim i političkim vrhom.⁷³⁴ U to vreme su sirijske režimske snage trpele poraze i velike gubitke. Izgledalo je da se Asadova vojska urušava pod naletima opozicije potpomognute i sa Zapada i iz Zaliva. Terorističke grupe su, takođe, bile u ekspanziji boreći se i protiv Asadove armije i protiv opozicije. Iransko–Hizbulahov zaključak bio je da je došao trenutak da se uključivanjem u sukobe većeg broja Hizbulahovih boraca situacija na terenu promeni. Tog istog meseca aprila počela je prva velika otvorena vojna operacija Hizbulaha. Bila je to borba za grad al Kusair kada je Hizbulah formalno involviran u rat,⁷³⁵ gde su odlučujući sukobi trajali od druge polovine maja do početka juna. Ovaj grad u blizini severne libanske granice je "lociran blizu strateških ruta koje povezuju Damask sa sirijskim obalskim provincijama, kao i sa onima koje vode ka dolini Beka. Pobunjenici su držali taj grad još od polovine 2012. godine".⁷³⁶ Al Kusair je bio veoma važan i za sunitske snage i za Hizbulah. Smešten u oblasti Homs, omogućavao je snabdevanje sunitskih ekstremista i takozvane sirijske opozicije oružjem iz Libana, ali je bio i ruta odakle se preko Sirije iz Irana snabdevao i Hizbulah. Ostanak ovog grada u rukama protivnika predstavljao bi opasnost da se prekine snabdevanje Hizbulaha iz pravca Irana i opasnost po šiitska sela i naselja na severu Libana. Stoga je na osnovu dogovora Teherana i Hizbulaha, započeta vojna operacija koja je rezultirala Hizbulahovim osvajanjem ovog strateškog mesta juna 2013.g.

Sejid Hasan Nasrallah je u svom govoru održanom u Bejrutu 30. aprila 2013.g. prvi put javno priznao da se njegova partija uključila u rat. Rekao je da "borci njegove partije učestvuju u borbama u al Kusairu u pograničnoj oblasti sa Libanom, Homs, i u odbrani svetilišta Sejide Zejneb u Damasku".⁷³⁷ On je u govoru koji je objavila Hizbulahova TV "al Manar", naglasio da je tokom poslednjih meseci Asadova armija bila prinuđena da napusti

734 Sullivan Marisa. Hezbollah in Syria, Middle East Security Report 19, april 2014. ISW Institut for the STUDY OF WAR, str. 14-15 dostupno na http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Hezbollah_Sullivan_FINAL.pdf (pristupljeno 07.11.2015.)

735 Holmquist Erika. ISIS and Hezbollah, Conduits of Instability, str. 32 dostupno na www.foi.se/Documents/foir4058_reducerad.pdf (pristupljeno 07.11.2015.)

736 Sullivan Marisa. Hezbollah in Syria, Middle East Security Report 19, april 2014. ISW Institut for the STUDY OF WAR, str. 15 dostupno na http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Hezbollah_Sullivan_FINAL.pdf (pristupljeno 07.11.2015.)

737 نصرالله يؤكد مشاركة مقاتلي حزبه في معارك في سورية الوسط – يومية سياسية المستقلة العدد 3889 01 مايو 2013
Nasrullah yw 'akid musharaka mquutili hizbihi fi ma'arik fi Suriya, al Wasf, No. 3889 1/5/2013
Dostupno na <http://www.alwasatnews.com/3889/news/read/768555/1.html> (pristupljeno 07.11.2015.)

neka područja, kao što je al Kuseir. Kako u sirijskim selima u toj oblasti u blizini libanske granice živi oko 30.000 Libanaca, bilo je prirodno da se tim Libancima pruži zaštita od napada naoružanih grupa. Na isti način je, kako je naglasio, pružena zaštita i šiitskom svetilištu Sejida Zejneb na jugoistoku Damaska. Istakao je da se neće dozvoliti da navedene lokacije padnu u ruke neprijatelja, demantujući da se u Siriji nalaze i iranske trupe.⁷³⁸

Borbe u al Kuseiru su pokazale da je Hizbulah ostao Asadov saveznik, ali i da su njegove trupe snažnije i motivisanije i od sirijske opozicije i od terorista. Ova borba je ujedno bila i prekretnica na bojnopolju. Asadove snage potpomognute Hizbulahovim borcima počele su da vraćaju pojedine izgubljene delove teritorija. Hasan Nasrallah više nije krio da je Hizbulah aktivni učesnik u borbama u Siriji, ali i da je cilj ne samo da se poraze opozicione i terorističke grupe, već i da se Asad održi na vlasti. To je nedvosmisleno bilo jasno iz njegovog drugog govora od 25. maja 2013. g.⁷³⁹

Hizbulahove trupe su se aktivirale i u drugim regijama. Obezbedile su oblast oko Latakije i locirale se oko i u Damasku, Alepu, Homsu i nekim pograničnim oblastima važnim za libansku bezbednost i snabdevanje Hizbulaha. Pored al Kuseira, važan je bio i Kalamun, kao tranzitna linija za sirijsku opoziciju.⁷⁴⁰ U svim narednim borbama, nisu samo libanski šiiti bili ti koji su pružili podršku Asadovom režimu. Angažovale su se i druge šiitske oružane frakcije, kako iz Sirije, tako i iz Iraka i Avganistana. Hizbulah, Asadove trupe, verovatno i iranske specijalne jedinice sadejstvovali su sa drugim šiitskim borbenim jedinicama, među kojima su i Brigada Abu Fadl al Abas, šiitska milicija osnovana 2012. g. čiji kostur čine libanski i irački šiiti. Naredne godine je u Siriji oformljena i šiitska milicija pod nazivom Liva al Imam al Husein.⁷⁴¹ Bilo je i drugih grupa sastavljenih od pripadnika raznih iračkih šiitskih frakcija.

738 Ibidem

739 Sullivan Marisa. Hezbollah in Syria, Middle East Security Report 19, april 2014. ISW Institut for the STUDY OF WAR, str. 16 dostupno na

http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Hezbollah_Sullivan_FINAL.pdf (pristupljeno 07.11.2015.)

740 Holmquist Erika. ISIS and Hezbollah, Conduits of Instability, str. 33 dostupno na www.foi.se/Documents/foir4058_reducerad.pdf (pristupljeno 07.11.2015.)

741 Sullivan Marisa. Hezbollah in Syria, Middle East Security Report 19, april 2014. ISW Institut for the STUDY OF WAR, str. 19 dostupno na

http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Hezbollah_Sullivan_FINAL.pdf (pristupljeno 07.11.2015.)

Preokretom na bojnopolju, otvoren je put slabljenju zapadnog pritiska na Asada i daljoj fragmentaciji sirijske opozicije. Hizbulah je u saradnji sa svojim šiitskim saveznicima iz drugih zemalja i posebno u saradnji sa Asadovom armijom postao nepremostiva prepreka rušenju sirijskog režima. Sve češće su se čuli glasovi o potrebi uključivanja delova Asadovog režima u neke buduće političke pregovore o sudbini Sirije, da bi krajem 2015.g. najpre nakon osude ruske intervencije u Siriji protiv Islamske države, a izrazito posle terorističkih napada u Parizu novembra 2015.g. sazrelo shvatanje da Asada ne treba tek tako obarati s vlasti već da on mora da bude faktor u svim razgovorima, što je prihvatio i Vašington. Teroristički napadi u Parizu su približili dojučerašnje kritičare ruske intervencije u Siriji i polako sazreva ideja o jedinstvenom frontu za borbu protiv Islamske države u Siriji. Rusija i zapadne zemlje, ali sada i uz učešće Irana, postigli su načelan dogovor o tome da bi početkom 2016.g. trebalo da otpočnu pregovori između sirijskih vlasti (više se ne uslovljava odlazak Asada) i sirijske opozicije, a da bi u narednih 18 meseci trebalo formirati tranzicionu vladu. Pri tome su dve činjenice veoma važne: jedna je da se Asad i njegov režim prihvataju kao ravnopravni partner u budućim pregovorima, a drugi je konsenzus o potrebi jedinstvene i globalne borbe protiv Islamske države koja više nije pretnja samo u Siriji, Iraku i na Bliskom istoku, nego je svoje polje delovanja prebacila i u Evropu, a najavljuje ga i na tlu SAD.

Uloga Hizbulaha ispostavila se odlučujućom u jednoj kritičnoj fazi sirijske krize. U trenutku kada se činilo da Asadov režim broji poslednje dane zbog učestalih poraza na frontu i gubitka sve većeg dela teritorije, uključivanje Hizbulaha u borbe označilo je prekretnicu u balansu snaga dveju odnosno tri neposredno involvirane strane u sukobima. Zvanični Damask je ojačao svoju poziciju, sirijska opozicija je nastavila da slabi, a Islamska država je prinudila Rusiju i Zapad na približavanje stavova. Hizbulah je dokazao svoju snagu, potvrdio značaj koji ima u regionu Levanta, dajući za pravo svima onima koji su tvrdili da pobeda u ratu protiv Izraela 2006.g. (pobedom označavamo činjenicu da Izrael prvi put nije uspeo da porazi jednu arapsku silu, bez obzira na to što nije bilo reči o arapskoj državi, već o grupi) označava samo fazu u daljem jačanju Hizbulaha, ispoljenom kroz nastavak naoružavanja savremenim oružjem, neprekidnu obuku boraca, širenje

političkog uticaja u Libanu i regionu i slabljenje argumenata onih koji ga svrstavaju među terorističke organizacije, što on po dubokom uverenju autora svakako nije. Ne samo to, nego je i on postao meta sunitskog ekstremističkog i terorističkog delovanja, što pokazuje i suicidalni napad na jugu Bejruta u delu grada u kome pretežno žive šiiti 12. novembra 2015.g. kada je poginulo oko 40 lica, a oko 200 ranjeno. Samo "između 2013. i februara 2014. registrovano je devet napada na bastione Hezbolaha u Libanu."⁷⁴²Sejid Hasan Nasrallah je jasno i nedvosmisleno osudio i terorističke akcije u Parizu, rekavši "...dozvolite mi najpre u vezi sa onim što se desilo prošle noći, da uzmemo učešće u osudama i žestoko osudimo od strane Hizbulaha terorističke napade koje su izveli kriminalci Islamske države u Parizu, u Francuskoj"⁷⁴³.

Učešće Hizbulaha u sirijskom ratu, napadi na njega od strane sunitskih terorista, te njegova osuda terorističkih akcija Islamske države u Francuskoj, nesumnjivo govore u prilog teze da se pojačava sunitsko–šiitski raskol, da dalje sazreva uverenje da je terorizam današnjice terorizam koji isključivo sprovode sunitske terorističke organizacije, te da se menja tradicionalna slika o sunitskim arapskim režimima kao dobrim i bezgrešnim saradnicima Zapada. Sve više je dokaza da Islamsku državu finansiraju države Zaliva, bliski američki saveznici, što je istakao i ruski predsednik Vladimir Putin, rekavši da oko 40 država finansira Islamsku državu, bez konkretnog imenovanja.

Od formiranja Hizbulaha do danas, šiitski pokret u Libanu prošao je kroz različite faze razvoja. U početku isključivo militantno orijentisani, pa i akteri nekih terorističkih akcija u Libanu i van njega, šiiti, iz AMAL-a i Hizbulaha, shvatili su da je najbolja zaštita njihovih interesa učestvovanje u političkom životu kroz izbore i delovanje u Parlamentu i izvršnoj vlasti, uz dalje jačanje vojne strukture. Na taj način su postali važan politički faktor. Danas nije moguće doneti nijednu odluku u Libanu bez saglasnosti šiita, počev od lokalnog nivoa pa do izbora predsednika države. Položaj libanskih šiita se kvalitativno poboljšao, prihvaćeni su kao sastavni deo libanskog društva, postavši većinska libanska konfesionalna grupa sa izrazito značajnom ulogom u svim segmentima libanskog društva.

742 Novosti online, "U napadu u Bejrutu najmanje 37 mrtvih", dostupno na <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:576500-U-napadu-u-Bejrutu-najmanje-37-mrtvih> (pristupljeno 22.11.2015.).

743 Politique, Attentats de Paris: "Le Hezbollah condamne les attaques terroristes a Paris Hassan Nasrallah (VOSTFR), dostupno na <http://www.politique-actu.com/dossier/attentats-paris-hezbollah-condamne-attaques-terroristes-paris-hassan-nasrallah-vostfr/1498402/> (pristupljeno 22.11.2015.).

3. Alaviti (šiitski ogranak) u Siriji preuzima vlast

Sirijska kriza koja nesmanjenim tempom traje od 2011.g. iako inicijalno nije otpočela kao neposredna posledica sunitisko–šiitskog raskola, već kao pokušaj Zapada i još vise nekih arapskih zalivskih monarhija da svrgnu s vlasti režim Bašara al Asada, postepeno se pretvarala i zatim potpuno preobrtila u sunitisko–šiitski sukob u svom najsirovijem obliku, kroz proxy rat između Saudijske Arabije i Irana, sa brojnim "saveznicima" na svakoj od ove dve strane, kako onima iz raznih muslimanskih zemalja, tako i onima najjačim, dve vodeće svetske sile SAD i Rusijom. Kada kažemo da kriza nije otpočela kao neposredna posledica sunitisko–šiitskog raskola u samoj Siriji, to ipak ne znači da sunitisko–šiitski faktor u podsticanju krize nije postojao. On se ispoljavao kroz podršku arapskih zalivskih monarhija, prvenstveno S. Arabije, sunitskim oružanim grupama koje su pretendovale da budu predstavnici tzv. umerene sirijske opozicije jer je interes Rijada bio da sa vlasti u Siriji svrgne alavitski ogranak šiizma vrlo blizak Iranu. Kako je Iran simbol šiizma, samim tim i apsolutna podrška Rijada, Dohe, Abu Dabija i još nekih arapskih režima sirijskoj opoziciji, koja je deo sirijskog sunitiskog miljea, značila je jedan oblik sunitisko–šiitskog sukobljavanja. Tokom vremena, međutim, konfesionalni element u sirijskoj krizi je jačao da bi danas postao preovlađujući, te s punim pravom možemo da konstatujemo da je trenutno najizrazitija komponenta haosa u Siriji, sunitisko–šiitski sukob. To nije jedina, ali je posle pet godina postala najvažnija odlika rata u Siriji.

Na čemu se bazira ova tvrdnja? Najpre, na vlasti u Siriji je još od sedamdesetih godina šiitska grupa Alaviti kojoj pripada i vladajuća porodica. Protiv njih su sunitiska opozicija i tzv. umerena i ona ekstremna, uključujući i terorističke grupe Islamsku državu i Džabhat al nusru. Od početka, u sukobe su na neki od načina uključeni S. Arabija, Katar, Emirati, Turska, Iran, iračke šiitske grupe i libanski Hizbulah. Sirija je postala teren otvorenog rata između sunita i šiita. U svemu tome aktualizovalo se pitanje Alavita, ko su oni, kako su došli na vlast u Siriji i zašto su postali strateški iranski saveznici.

Alaviti su sastavni deo sirijskog društva. Njih u Siriji ima između 12 i 15%, odnosno oko dva miliona stanovnika. Najviše naseljavaju oblast oko Latakije i Tartusa na severoistoku mediteranske obale u blizini granice sa Turskom. Iako su muslimanske veroispovesti i jedna od šiitskih sekti, vekovima su od strane sunitskih muslimana smatrani

nemuslimanima. U odeljku o sirijskim šiitima bliže je opisano kako su se i zašto Alaviti borili i izborili da budu priznati kao muslimani i jedna od ravnopravnih šiitskih sekti.

Njihova oblast postala je deo Sirije u okviru Saks Pikoovog sporazuma tajno potpisanog još za vreme Prvog svetskog rata 1916.g. između Francuske i Engleske, na osnovu koga će ta oblast potpasti pod Francuski mandat nakon poraza Otomana. Sporazumom je dogovorena buduća podela delova Otomanskog carstva između ove dve zemlje, što je uključivalo i Plodni polumesec i deo Turske. Francuskoj je pripala "Sirija, Mala Armenija, Kilikija, veliki dio Kurdistana, pa čak i jedan dio istočne Anadolije".⁷⁴⁴ Englezima je data oblast Mesopotamije i Bagdada, a Palestina je potpala pod međunarodnu kontrolu. Pored toga, obe zemlje, i Francuska i Engleska, sem pomenutih teritorija koje su nazvane zonama okupacije, dobile su i teritorije nazvane zone uticaja. Francuska je kao zonu uticaja dobila deo Arabije i Mosulsku oblast, a Engleska jedan veći deo Arabije koji je izlazio na Persijski zaliv.⁷⁴⁵ U knjizi "Histoire du Liban", preciznije se određuje raspodela teritorija između dve evropske sile. Francuskoj su pripale teritorije istočnog dela Mediterana od Tira do Taurusa, Mont Liban i dalje ka dubini severozapada i severoistoka u pravcu Turske, s jedne, i Visokog Eufrata s druge strane (praktično teritorije današnje Sirije, Libana, Aleksandrete i deo jugoistočne Turske). Britancima je pripala teritorija Mesopotamije sa Basrom i Bagdadom, oblast koja se naslanjala na Iran i Persijski zaliv, a zona Palestine je potpala pod međunarodni status. Osim ovih zona okupacije, francuska zona uticaja koja je nazvana Sirija (Vilajet Damask) obuhvatila je i Alep i Mosul.⁷⁴⁶

Nakon završetka Prvog svetskog rata, a u saglasnosti sa potpisanim sporazumom i na osnovu odluke Lige naroda, počelo je i formalno sprovođenje slova sporazuma. U oblastima Libana i Sirije uspostavljen je Francuski mandat (trajao do 1943.g.). Francuzi su već 1920.g. formirali državu Veliki Liban, proglašenu 1. septembra te godine, a u koju su ušli neki delovi Sirije iz Doline Beka. U isto vreme je uspostavljena tzv. Teritorija Alavita u oblasti Latakije, kojoj je dve godine kasnije, jula 1922.g. dat naziv Država. Te godine proglašena je i Država Druza u oblasti Planina Druza u Siriji, tako da su dve sirijske šiitske zajednice zahvaljujući Francuzima dobile polunezavisne državne tvorevine, što je bio veliki

744 Historija diplomacije, Matica Hrvatska, Zagreb, 1951. Str. 255

745 Ibidem, str. 254-255

746 Dib, Boutros. Le Liban et le premier conflit mondial u Histoire du Liban des origines au xx siecle (sous la direction de Boutros Dib), Phillipe Rey, Paris, 2006. (od str. 715-776), str. 752

napredak u odnosu na period vladavine Otomana. Pored ove dve oblasti, ostali deo Sirije je podeljen na još dva dela odakle je u međuvremenu proteran kralj Fejsal: Državu Alep i Državu Damask (septembra 1920.g.).⁷⁴⁷ Faktički, čitava oblast pod Francuskim mandatom nakon Konferencije u San Remu kojom je, između ostalog, formalizovan i dogovor između Pariza i Londona postignut Saks Pikoovim sporazumom, bila je podeljena na šest delova: pored spomenutih država Veliki Liban, Damask, Alep, Alaviti, Planina Druza, šesta je bila Autonomni sandžak Aleksandreta (današnji Hataj).⁷⁴⁸

Alaviti u Latakiji su na taj način dobili oblast u kojoj su bili verska većina. Njihova država je trajala do 1936.g. ali je od 1930.g. nosila naziv Vlada Latakije, dok je Država Druza nazvana Vlada Planine Druza. Posle 14 godina relativno samostalnog vladanja, obe vlade i Alaviti i Planine Druza pripojene su Siriji, da bi im "1939.g. opet bila data skoro potpuna autonomija, ali su 1942.g. ponovo pripojeni Državi Siriji",⁷⁴⁹ koja je u stvari bila sačinjena iz država Damask i Alep.

Alaviti su imali dobru saradnju sa Francuzima, koji su koristili Alavite i Druze kao branu sunitskom nacionalizmu i pokušajima ujedinjavanja svih delova sirijske teritorije koje su bile pod Francuskim mandatom. Stoga su Alaviti i Druzi imali privilegovani položaj, a posebno zanimljiva je bila činjenica da su Alaviti u velikom broju pristupali francuskim oružanim snagama. Još iz vremena Francuskog mandata, odnosno postojanja polunezavisne alavitske države, Alaviti su više od drugih konfesionalnih zajednica postajali vojnici, što je kasnije uticalo na to da baš iz njihovih redova potekne vladajuća porodica oličena u oficiru Hafezu al Asadu. Prema nekim podacima, Alaviti su činili polovinu francuskih specijalnih snaga u Levantu i za razliku od sunitskih nacionalista, nije im bilo u interesu da uđu u zajedničku sirijsku državu na kojoj su insistirali sirijski suniti.⁷⁵⁰ U doba Francuskog mandata, konkretno 1939.g. najviše stanovnika je živelo u Alepu (870.139),

747 A.H.Hourani. Syria and Lebanon, str. 166-172.

748 French Mandate of Syria and Lebanon, dostupno na <http://www.saylor.org/site/wp-content/uploads/2011/06/French-Mandate-of-Syria-and-Lebanon.pdf> (pristupljeno 12.12.2014.).

749 A.H.Hourani. Syria and Lebanon, str. 173; u delu literature se pronalazi i podatak da alavitska država od 1936. više nikada nije bila samostalna, za razliku od Houranija, najboljeg poznavaoca sirijskih i libanskih prilika tog doba, koji iznosi citirani podatak.

750 Ayse Baltacioglu-Brammer. Alawites and the Fate of Syria, ORIGINS, Current Events in Historical Perspective, vol. 7, issue 4 – january 2014. dostupno na <http://origins.osu.edu/article/alawites-and-fate-syria> (pristupljeno 12.12.2015.).

zatim Damasku (603.889), pa Latakiji (od 452.507 stanovnika bilo je 325.311 Alavita), što ukazuje na jaku koncentraciju alavitske konfesionalne grupe.⁷⁵¹

Alaviti su pod Francuskim mandatom, odnosno u vreme postojanja svoje poluzavisne države uspešno napredovali u svim oblastima. Unapređen je školski sistem, sistem javnih finansija, pravosudni sistem, javni red i mir, tako da je zajednica zahvaljujući propasti Otomanske imperije, Francuskom mandatu i skoro nesmetanom i autonomnom organizacijom života prešla iz starog polufeudalnog sistema u moderno društvo. Ostatak Sirije (Damask i Alep), ali i Planina Druza nisu bili toliko zadovoljni. Suniti u državi Siriji su otvoreno istupali protiv Francuskog mandata, težeći ujedinjenju svih teritorija, posebno ističući nezadovoljstvo što manjina Alavita ima povlašćen položaj. Država Planina Druza nije bila toliko protiv Francuskog mandata koliko protiv pojedinih francuskih administratora kojima su bili nezadovoljni. Zbog toga je dolazilo do oružanih sukoba između Druza i francuskih snaga.⁷⁵²

Treba ipak naglasiti da ni Alaviti nisu bili sasvim jedinstveni oko pitanja nezavisnosti, sirijskog (arapskog) nacionalizma i ujedinjenja u zajedničku državu. Verski element nije bio snažan da bi mogao da postane kohezioni faktor i doprinese jedinstvenom alavitskom stavu oko tih pitanja, zato je arapski nacionalizam mogao lakše da dopre do Alavita. Godine 1936. Sirija je ispregovarala sporazum sa Francuskom o nezavisnosti, ali sporazum nije zaživeo jer ga Pariz nije ratifikovao. Francuske snage su ostale u Siriji i posle Drugog svetskog rata, ta zemlja je zvanično proglašena nezavisnom 17. aprila 1946.g.

Dolazak Alavita na vlast u modernoj Siriji vuče korene, kako smo naveli, iz Francuskog mandata kada su masovno ulazili u vojsku stičući vojno iskustvo, za razliku od sunita koji su izbegavali vojnu službu. Alaviti su iskazali i značajnu zainteresovanost za bavljenje politikom, tako da su od osnivanja BAAS partije (osnovana godinu dana posle proglašenja nezavisnosti) bili dominantni u njenom rukovodstvu.. Partiju su osnovala trojica Sirijaca, Mišel Aflak, hrišćanin, Salah al Din Bitar, sunit i Zaki al Arzuzi, Alavit.⁷⁵³

751 A.H.Hourani. Syria and Lebanon, str. 385

752 Ibidem, str. 163-171.

753 Lesch W. David. The New Lion of Damascus, Bashar al-Asad and Modern Syria, Yale University Press, New Haven and London, 2005. Str. 6-7. (u literaturi se mogu naći i podaci da je BAAS partija osnovana 1946.g.)

Period do preuzimanja vlasti BAAS partije 1963.g. bio je ispunjen političkom nestabilnošću i državnim udarima. "Hafiz je bio rastuća zvezda u BAAS partiji, koja je zvanično došla na vlast u Siriji marta 1963.g manje od mesec dana nakon što je partija dospela na vlast po prvi put u arapskom svetu kada je kombinacija baasista i drugih arapskih nacionalističkih grupa srušila režim Abd al-Karim Qassim-a u Iraku u krvavom udaru. Godine 1965. dok je Hafiz al Asad sticao ugled vodeće ličnosti u partiji, rodio mu se treći sin Bašar, 11. septembra u Damasku. Godinu dana kasnije Hafiz će biti postavljen za komandanta Ratnog vazduhoplovstva kao i za ministra odbrane. Na ove dve funkcije dočekaće 1967. najdramatičniju i najburniju godinu u arapsko-izraelskim ratovima do tada".⁷⁵⁴ Hafez al Asad je zatim u još jednom vojnom udaru 1971.g. postao predsednik, čime je i zvanično alavitska sekta u Siriji preuzela sve poluge vlasti do današnjeg dana.

U odnosu na sve druge arapske nemonarhističke režime, alavitska vlast je najduža i neprekidno traje od 1971.g. a de facto i od ranije. Paradoksalno je da je jedna šiitska manjinska konfesionalna grupa uspela da se održi na vlasti 45 godina i to samo pod vođstvom dvojice ljudi, oca Hafeza i sina Bašara al Asada. Svakako, ta vladavina nije bila bez problema i konfesionalnih i drugih sukoba, naročito osamdesetih godina kada je vlast brutalno i oružanim sredstvima eliminisala delovanje Muslimanske braće i drugih ekstremnih sunitskih grupacija. Poznato je da je režim Hafeza al Asada ugušio pobunu islamista, pripadnika sirijske Muslimanske braće u Hami 1982. godine. Vojska je nekoliko dana bombardovala i granatirala uporišta Muslimanske braće u starom delu Hame. Ono što, međutim, nije mnogo poznato je da su međukonfesionalni sukobi u Siriji izbijali i ranije, pre događaja u Hami. Aprila 1964. godine došlo je do istinskog sektaškog rata između baasističke vlasti i sunitskih islamista, koji su podržani od strane verskih vođa u Hami i okolini napravili barikade i počeli da napadaju snage bezbednosti. Idejni vođa pobunjenih islamista bio je imam džamije al Sultan iz Hame. Posle desetak uličnih borbi vladine snage su granatirale džamiju u koju su se pobunjeni islamisti zabarikadirali. Uništavanje džamije je dodatno izazvalo revolt sunitskih muslimana iz Hame i okoline. Pobuna je ugušena, ali

754 Ibidem, str. 8

nije zaboravljena. Današnji konfesionalni sukobi u savremenoj Siriji su samo nastavak ovih prethodno navedenih.⁷⁵⁵

Činjenica, ipak, da je Sirija bila najtolerantnija arapska država u kojoj su državni praznici bili i pravoslavni i katolički Božić i Uskrs daje poseban značaj vladavini Alavita, koji su uspjeli da sve do 2011.g. održe visok stepen verske i nacionalne tolerancije, ali beskompromisno se sukobljavajući sa ekstremistima. Sirijska kriza i građanski rat su i započeti kako bi se promenio balans snaga u Siriji, odnosno kako bi bila promenjena vlast manjinske konfesionalne grupe nad ubedljivom većinom sunita.

4. Američka invazija na Irak 2003. godine; prva arapska šiitska država

Namera je da u ovom odeljku na kratak i sažet način iznesem svoj pogled na američku okupaciju Iraka u svetlu sunitsko-šiitskih odnosa i njegovog uticaja na bezbednost Bliskog istoka, ne ulazeći u motive američke odluke, tok same invazije i pokušaje izgradnje nove iračke države, već se striktno ograničavajući na one njene delove koje se tiču sunita, šiita i bezbednosti.

Tokom druge polovine 20. veka, a nešto intenzivnije od britanskog odlaska iz Zaliva sedamdesetih godina, politička i bezbednosna situacija u regionu Bliskog istoka poprimale su različite oblike. Akteri su uglavnom bili isti, oni koji su prirodno smešteni u regionu i oni koji se tradicionalno nalaze svuda po svetu. Sunitsko-šiitski odnosi su počeli da dobijaju novu dimenziju i da prevazilaze "skučenost" unutrašnjih granica mladih država i onih koje su postojale mnogo duže. Baveći se odnosom između dve glavne islamske grane i opservirajući i tumačeći samo ona dešavanja koja se direktno i čak indirektno tiču sunita i šiita, njihovih veza i uticaja svega toga na bezbednost Bliskog istoka, smatram da američka invazija i okupacija Iraka 2003. godine, predstavlja jedan od događaja koji su najviše uticali na sunitsko-šiitske odnose u regionu, kao i na opštu bezbednost regiona iz ugla razmatranja ovih odnosa. Sklon sam da tvrdim da američka intervencija u Iraku nije bila ništa manje značajnija i uticajnija na sunitsko-šiitske odnose i bezbednost u regionu od Islamske revolucije u Iranu 1979.g. Ovim dvama događajima "rame uz rame" stoji i Arapsko proleće.

755 Syrie, La guerre de cent ans, Jeune Afrique, No. 2699 du 30 septembre au 6 octobre 2012. str. 38-40.

U tom smislu, zastupam stav da su pomenuta dešavanja na najdirektniji način uticala i menjala balans snaga, bezbednosnu situaciju, političke odnose, proces razvoja terorizma, ekonomski i socijalni život regiona, ali i da su toliko podstakla sunitsko-šiitski raskol da je on postao najvažniji problem Bliskog istoka, bacajući u senku sve ostale krize, a posebno palestinsko pitanje koje se krajem 2015.g. i početkom 2016.g. skoro da i ne pominje.

Američka vojna intervencija u Iraku je u potpunosti izmenila geopolitičku sliku i Iraka i čitavog regiona. Nakon što je 1979.g. Iran postao prva šiitska država modernog doba, tako je Irak 2003.g. postao prva arapska šiitska država. To je bila direktna posledica američke vojne akcije. Svrgavanjem Sadama Huseina s vlasti, Vašington je dao neprocenjivi doprinos šiitskoj stvari, jer je sa scene otišao jedan od najjačih sunitskih režima, koji je iako ne omiljen među ostalim sunitskim susedima, ipak predstavljao značajan teg na tasu sunitske strane vage koja meri balans snage između sunita i šiita. Kako je vreme odmicalo, šiiti su uspostavljali sve čvršću vlast u saradnji sa Kurdima, dok su suniti odstranjeni sa svih bitnijih pozicija u državi. Paralelno sa rađanjem nove šiitske države, jačala je i kurdska autonomija, kao još jedna posledica rušenja Sadamovog režima.

Razlozi zbog kojih su Amerikanci okupirali Irak bilo je navodno iračko posedovanje oružja za masovno uništenje. Predsednik Buš je tvrdio da je američka akcija opravdana i da će situacija u Iraku posle Sadama Huseina biti bezbednija i za Iračane i za čitav region, te da će u zemlji biti uspostavljena demokratija.⁷⁵⁶

Takvim razvojem događaja Amerikanci su stvorili veliku sumnju među sunitskim državama regiona. Saudijska Arabija i ostale zalivske monarhije su se osetile napuštenim i ugroženim jer su im bliski saveznici Amerikanci u neposrednom susedstvu instalirali novu šiitsku tvorevinu. Ankara je, takođe, bila nezadovoljna, shvativši da se otvara prostor za jaču i intenzivniju aktivnost iračkih Kurda, što bi moglo dodatno da podstakne i turske Kurde da pojačaju svoje delovanje u pravcu koje bi jednog dana moglo da se završi onako kako Ankara nikako ne bi želela da vidi.

Promenom sunitskog režima šiitskim, SAD su pomogle najvećem neprijatelju u regionu, Iranu. Od pobeđe Islamske revolucije Teheran intenzivno ili manje intenzivno, otvoreno ili prikriveno na neki od načina pokušava da nastavi Homeinijevu politiku izvoza

756 Rendulić, Zlatko. Nafta, razlog za napad SAD na Irak I Libiju, TEOVID, Beograd, 2012. str. 97-98

revolucije. Koliko god se ponekad činilo da u nekom trenutku u Iranu na vlast dođu umereni političari, ne sme se zanemariti činjenica da Iranom ipak upravlja šiitska verska ulema koja se nikada nije odrekla izvoza revolucije i stalnog jačanja veza sa šiitima u svim zemljama regiona, pokušavajući time, između ostalog, i destabilizaciju suparničkih sunitskih režima u okruženju. Iran je velika zemlja, s brojnom populacijom i starom civilizacijom, zemlja koja je kroz istoriju vladala raznim delovima regiona i bila jedna vrsta imperijalističke sile, te se tako ponaša i danas. Tursku politiku često nazivaju neosmanizmom, britansku, francusku i još neke neokolinijalizmom, a i Iran se ponaša slično, nastojeći da ojača svoj i umanjiti tuđi uticaj u okruženju gde su tokom istorije vladale razne persijske dinastije. Zato je američka intervencija u Iraku bila poklon "Velikog satane" koji nisu očekivali.

Pad Sadama Huseina i stvaranje nove šiitske države predstavljali su novi zamajac u sunitsko-šiitskom raskolu. Iran je strpljivo čekao američko povlačenje iz Iraka, sve vreme okupacije i godinama pre nje, održavajući dobru saradnju sa iračkim klerikalnim liderima, koji su u velikom broju bili u izbeglištvu u Iranu tokom vladavine režima Sadama Huseina. Danas je samo zahvaljujući američkoj vojnoj intervenciji, Iran daleko najuticajnije država u Iraku, pored toga što je time u ogromnoj meri osnažen njegov regionalni značaj. Balans snaga između sunita i šiita od 2003.g. promenjen je u korist šiita ništa manje nego 1979.

Pored nabrojanih posledica (nestanak sunitske i rađanje šiitske države, jačanje kurdskog identiteta, promena regionalnog odnosa snaga između sunita i šiita, te nezadrživog jačanja Irana), akcija Vašingtona je rezultirala i kroz sledeće oblike: država Irak postala je nefunkcionalna i izgubila je politički, ekonomski i vojni uticaj. Imajući u vidu da su do 2003.g. na najvažnijim političkim, ekonomskim i vojno-bezbednosnim položajima bili skoro isključivo pripadnici iračke sunitske manjine, te da su oni skinuti sa svojih funkcija, nisu postojali rezervni obučeni ni političari, ni ekonomisti, a ni vojni i bezbednosni oficiri u redovima šiita i Kurda. Uprkos tome, na sva, uključujući i najosteljivija mesta na kojima se zahteva velika stručnost i iskustvo, došli su neki novi ljudi koji su to ranije radili ili na mnogo nižim položajima ili uopšte nisu radili. Izgledalo je da država Irak funkcioniše, održavali su se izbori, formirale vlade i parlamentarni sastavi, ali u suštini vrlo neuspešno. Slabosti na unutrašnjem planu umanjili su i spoljnopolitički kapacitet Iraka, koji je izgubio raniji značaj i ulogu u okviru arapskog i islamskog sveta.

Naredna posledica bila je rastakanje socio-ekonomskog miljea zemlje i pad životnog standarda stanovništva. Ekonomija nije bila sposobna da održi dotadašnji nivo delovanja, ljudi su ostajali bez posla i siromašili. Samo je jedan uski krug novih vlastodržaca bio na dobitku. Država nije postala demokratičnija, dotle ugnjetavani šiiti i Kurdi promenili su ulogu i od ugnjetenih preobratali se u one koji ugnjetavaju. Pripadnici sunitske manjine postali su predmet osvete za sve prethodne godine represije, Sadamovog nehumanog odnosa prema njima i marginalizovanja. Demokratiju su mogli da vide samo neki pojedinci iz Vašingtona.

Sledeća direktna posledica američke vojne intervencije bila je skretanje Iraka od koliko toliko laicističke zemlje ka jačanju verskog elementa. Sem verskog buđenja šiita, kojima su do američke okupacije zabranjivane ili ograničavane verske slobode, probudio se novi sunitski verski identitet, kao posledica gubljenja dotadašnjih pozicija sunitske arapske populacije i prelaska u defanzivnu i poziciju izloženu šiitskim pritiscima i osvetoljublju. Iz Irana su se u Irak vratili šiitski verski lideri koji su postali nosioci širenja različitih oblika šiitskog verskog delovanja, od onog umerenog pa sve do krajnje ekstremnog. Isto je važno i za sunite, s tim što je sunitski ekstremizam brzo skrenuo ka totalnom fundamentalizmu i u nekim oblicima i terorizmu, koji je naredna posledica američke intervencije. I do tada je postojao ali je bio dobro kontrolisan od strane vlasti. Nestankom jakih bezbednosnih službi, otvorio se prostor za delovanje terorista, pre svega al Kaide, a šiitska osvetnička represija je samo pojačala odlučnost sunitskih terorista. Irak je postao nesigurna teritorija na kojoj su se terorističke akcije izvodile svakodnevno i u kojima su glavne mete bili i američki vojnici i irački šiiti.

Još jedna vrlo važna posledica je proistekla iz američke vojne operacije u Iraku, a direktno je povezana sa sunitsko-šiitskim odnosima: padom sunitskog režima i stvaranjem države šiita, uspostavljen je novi šiitski lanac na liniji Teheran-Bagdad-Damask-Bejrut. Bagdad je bio karika koja je nedostajala. Stvaranjem ovog lanca, u velikoj meri je olakšana komunikacije unutar regionalnog šiitskog korpusa, čime je ojačan položaj svakog pojedinačnog dela ovog lanca, ali i oslabljen sunitski korpus koji više nije mogao u istoj meri da kontroliše razne oblike unutaršiitske saradnje u regionu Bliskog istoka.

Najzad, ocenjujući kako su 2003.g. i naredne godine uticale na bezbednost na Bliskom istoku, da li je ona postala stabilnija američkom okupacijom Iraka i svrgavanjem

inače zaista nedemokratskog režima Sadama Huseina, odgovor je ne, nije postala stabilnija. Stekao se utisak kao da se jedno veliko zlo otrglo kontroli i proširilo po čitavom Iraku i regionu Bliskog istoka. Svaka od pojedinačnih zemalja regiona osetila se manje bezbednom, a više ugroženom posledicama koje je proizvela američka misija u Iraku. Čitava okolina Iraka je počela da strepi od prelivanja sukoba sa iračke teritorije, bilo u vidu širenja terorizma, bilo u obliku jačanja unutarregionalnih problema proizašlih iz činjenice da je stvorena nova šiitska tvorevina, ojačan Iran, a samim tim ojačane i šiitske snage u Siriji i Libanu, te da je to dalo krila i šiitskim manjinama u zalivskim monarhijama. Ne direktno ali svakako indirektno povezano je i već pomenuto kurdsko pitanje. Turska je među onim sunitskim zemljama čije su strepnje pojačane, s tim što je turska strepnja pojačana izglednom mogućnošću da irački Kurdistan toliko ojača da se u jednom momentu pojavi kao nezavisna država, što bi bio dodatni motiv ionako motivisanih turskih Kurda da intenziviraju aktivnost protiv turske države u cilju eventualnog ujedinjavanja svih kurdskih teritorija. Najveći dobitnik postao je Iran, mada ni on nije imun na neke efekte nabrojanih posledica američke vojne intervencije u Iraku, a najveći gubitnik je bezbednost regiona.

Odnos Iraka i Sirije u našem konkretnom slučaju takođe ne posmatram kroz istorijsku prizmu, delovanje BASS partije, pokušaje ujedinjenja, prekida odnosa, međusobnih optuživanja, učešća Sirije u međunarodnoj koaliciji protiv Iraka kada je okupirao Kuvajt itd. Ovaj odnos sagledavam isključivo u kontekstu sunitsko-šiitskih odnosa i bezbednosti u regionu Bliskog istoka.

Poznato je da je deo iračke šiitske opozicije našao u Siriji sigurno tlo za svoje delovanje tokom režima Sadama Huseina. Damask je neposredno imao uvid u aktivnost iračkih šiitskih političkih grupa koje su iz egzila delovale protiv tada zvaničnog Iraka. Sirija je, međutim, prihvatila i iračke sunite, odnosno pripadnike baasističkog režima izbegle iz Iraka od 2003.g. ne pristajući da ih izruči novim vlastima u Iraku, što nije nailazilo na simpatije Bagdada. Damask je oduvek vodio takvu politiku koja nije zatvarala vrata nijednoj opciji bilo koliko ona neprijateljski izgledala u odnosu na njega.

Ipak, nekoliko godina po uspostavljanju šiitske države u Iraku, odnosi između Sirije i Iraka su počeli da idu uzlaznom putanjom, jer je Sirija kao strateški saveznik Irana prihvatila činjenicu da je novi Irak postao instrument u rukama Teherana, mada je i dalje zadržala svoju poznatu levantinsku sumnjičavost. Sirija se osetila i jačom jer je Irak

pristupio šiitskom lancu od Teherana do Bejruta. Odnosi dveju zemalja tekli su na zvaničnom, državnom nivou uz uspone i padove, ali ono što je posebno došlo u prvi plan bilo je angažovanje iračkih šiita i iračkih šiitskih milicija na strani režima Bašara al Asada u borbama protiv sirijske opozicije podržane od Zapada i sunitskih režima iz regiona. Tu se tek videlo koliki je značaj promene sektaške vlasti u Iraku, jer su iračke šiitske milicije nesmetano mogle da dolaze u Siriju i učestvuju najpre u borbama protiv tzv. umerene opozicije, a onda i u borbama protiv sunitskih terorističkih grupa na tlu Sirije. Nakon što je Irak postao ugroženiji od Sirije zbog ekstremno brzih uspeha Islamske države u Iraku, najveći deo iračkih šiitskih milicija se vratio u Irak da bi se uključio u sukobe protiv Islamske države. Sirija i Irak su se našli u sličnoj situaciji, ugroženi iznutra sunitskom pretnjom, a najviše pretnjom sunitskih terorista iz Islamske države. Ta činjenica je uticala i na stabilizaciju odnosa na zvaničnom nivou, a na to su svakako uticali i Iranci, koji politiku usmeravaju ka daljoj eksploataciji po njih pozitivnih efekata američke invazije Iraka i jačanju kohezije među šiitima u regionu Bliskog istoka. Posledice takvog nastojanja u ovom trenutku još uvek nisu dovoljno vidljive, ali kao autor i neko ko prati razvoj u regionu, smatram da će se posledice dešavanja započetih 2003.g. kada je snažno promenjen balans snaga između sunita i šiita, tek pojaviti kroz moguću dezintegraciju nekih državnih entiteta na Bliskom istoku i stvaranje novih, manjih šiitskih tvorevina, čak i tamo gde je to možda bilo nezamislivo. Pri tome, mislim na mogućnost raspada Sirije, ali ne samo nje, jer se proces slabljenja saudijske države nastavlja, iako to sada nije previše vidljivo.

Zaključna ocena američke invazije na Irak je da je time izvršena ogromna promena odnosa snaga između sunita i šiita u korist ovih drugih, da je bezbednost pala na najniži nivo u savremenoj istoriji regiona, te da će se pojaviti i druge odložene posledice koje će u kombinaciji sa posledicama Arapskog proleća iznedriti novu sliku regiona Bliskog istoka.

VI

BEZBEDNOSNI ODNOSI U REGIONU BLISKOG ISTOKA

„Postojeća zabrinutost od toga da Iran dođe u posed nuklearnog naoružanja reflektuje se kroz mogućnost da bi Iran mogao da postane najveći neprijatelj interesima Sjedinjenih Američkih Država i njenih saveznika. Zato se politika Sjedinjenih Američkih Država opredelila za nametanje sankcija Iranu i u isto vreme nastavak diplomatskog dijaloga s njim o razvoju iranskih kapaciteta za proizvodnju nuklearnog oružja. Ovo, međutim, ne sadrži rešenje iranske nuklearne krize. Čak i da se izvede vojni napad na iranska nuklearna postrojenja, to ne bi moglo da spreči Iran u razvijanju nuklearnog oružja, već bi samo moglo da dovede do odlaganja realizacije proizvodnje“.⁷⁵⁷

1. Iranski odnosi sa „neprijateljima“ u regionu i njihov uticaj na bezbednost

Pod "neprijateljima" Irana uslovno podrazumevamo arapske zalivske monarhije, na prvom mestu Saudijsku Arabiju, te se u ovom odeljku bavimo odnosima Irana sa ovim zemljama uz poseban akcenat na odnose sa Saudijskom Arabijom, Omanom, Katarom i Ujedinjenim Arapskim Emiratima, kao zemljama sa vrlo specifičnim vezama sa Iranom.

Rivalitet između Arapa i Persijanaca traje stotinama godina, s tim što je on poslednjih četrnaest vekova od nastanka islama, arapskog osvajanja Persije, te prelaska Persijanaca na islam, neposredno vezan i za versku komponentu. Iranci su pretežno šiiti, dok su muslimani Arapi s Bliskog istoka dominantno suniti. Podela između sune i šiije je najvažnija podela u islamu, slična onoj između protestanata i katolika u hrišćanstvu.⁷⁵⁸

Najjači zastupnik šiitskog dela islama je Islamska Republika Iran, a najuticajniji sunitski oponent je Kraljevina Saudijska Arabija, zato je fokus i usmeren na odnose Teherana i Rijada, jer je saudijsko-iranski rivalitet u regionu Bliskog istoka personifikacija sunitsko–šiitskog sukoba i najpresudnije utiče na sunitsko–šiitske odnose i opštu bezbednosnu situaciju u regionu. Iako je Turska objektivno i najveća i najjača sunitska

علي رضا ناصر. ايران بعد القنبلة , كيف يمكن لايران المسلحة نوويا أن تتصرف؟ مركز الامارات للدراسات و البحوث الاستراتيجية, 757 أبو ظبي, العدد 133 2014 ص. 7

Ali Riḍa Naḍer. Iran ba'd al qunbula, keyf yumkn lliran al musalaha nwwyan an ttšaraf? Merkez al Emirat lildirasat wa al buhuth al istratijiya, Abu Dhabi, No. 133 2014. pg. 7.
758 Nasr, Vali. The Shia Revival, str. 34

muslimanska država na Bliskom istoku, ona ipak održava specifične veze sa Teheranom, koje nemaju toliko negativni impakt na bezbednost Bliskog istoka ili ni približno ne toliko negativni koliko saudijsko-iranske. Odnosi Irana s jedne, i Turske i S. Arabije s druge strane, ne mogu se posmatrati kao odnosi samo dve kompaktne celine, jedne šiitske, a druge sunitske. Velika je razlika u relacijama između Irana i Turske i Irana i Saudijske Arabije, kao što su specifični odnosi između Turske i Saudijske Arabije. Sunitski front nije jedinstvena i nedeljiva grupacija, a veze u trouglu Ankara–Rijad–Teheran su promenljiva kategorija koja ne mora i ne može uvek da se dovodi isključivo u kontekst sa sunitsko-šiitskim razlikama.

U savremenoj istoriji, nekoliko događaja imalo je presudan uticaj na iransko-saudijske (zalivske), tj. šiitsko-sunitske odnose i njihovo zaoštavanje ili otoplavanje. Smatram da su sledeća tri najvažnija:

1. Dolazak ajatolaha Ruholaha Homeinija na vlast u Iranu 1979. godine;
2. Američka okupacija Iraka i pad Sadama Huseina, 2003. godine i
3. Arapsko proleće od kraja 2010. i početka 2011.g. zajedno sa američkim povlačenjem iz Iraka, decembra 2011.g.

U međuvremenu se zbio i čitav niz drugih dešavanja značajnih za objašnjavanje i razumevanje rivaliteta Teherana i Rijada, među kojima se izdvaja Iračko-iranski rat od 1980. do 1988. koji je značajno uticao na odnose sunita i šiita, te još nekoliko drugih, ali ne toliko presudnih kao navedeni - iračka okupacija Kuvajta 1990. godine; Drugi zalivski rat 1991.godine; teroristički akt al Kaide 11. septembra 2001.godine; rat između Izraela i Hizbulaha 2006.g. itd.

Iranska revolucija i pad Sadama Huseina su obrađeni u prethodnom poglavlju.

Povlačenje SAD iz Iraka, gde su u jednom trenutku imale 150.000 trupa okončano je decembra 2011. posle osam i po godina okupacije. Poginulo je oko 4500 američkih vojnika, a rat je koštao preko jednog triliona dolara.⁷⁵⁹ Izgovor za invaziju bio je da Irak poseduje oružje za masovno uništenje i da ga treba sprečiti da ga upotrebi. Takvo oružje nije pronađeno, a verovatno se i znalo da ne postoji. Američki predsednik Barak Obama, rekao je u svom govoru u vojnoj bazi Fort Brag u Severnoj Karolini, decembra 2011.g. na

759 Michael C. Hudson. The United States and The Middle East, u Fawcett, Louise, International Relations of the Middle East, Third Edition Oxford University Press 2013 str. 338

samom kraju povlačenja američkih trupa: "Jedno od najizuzetnijih poglavlja u istoriji američke vojske se bliži kraju. Budućnost Iraka će biti u rukama njegovog naroda. Američki rat u Iraku će biti završen".⁷⁶⁰ Rekao je i ovo: "Sećamo se kraja naše borbene misije i rađanja nove zore, tačnije, naših napora protiv al Kaide u Iraku, profesionalizma u obuci iračkih bezbednosnih snaga".⁷⁶¹

Odlaskom iz devastiranog Iraka, Amerikanci su ostavili i brojna pitanja i nedoumice. S njihove tačke gledišta misija je uspela, bez obzira na to što nije pronađeno oružje za masovno uništenje, jer je srušen jedan diktatorski režim koji je bio represivan i prema svojim građanima šiitima i Kurdima. Pored toga, srušen je režim koji je predstavljao regionalnu bezbednosnu pretnju. Da li je bezbednost u Zalivu i generalno na Bliskom istoku postala bolja i kvalitetnija nakon završetka američke misije?

Iako su u Vašingtonu tada insistirali na uspešnosti misije, a za njene negativne posledice krivili druge, pa i svoje saveznike iz Zaliva, zbog čega je potpredsednik Džozef Bajden morao svojevremeno da se izvinjava Turskoj, Emiratima i Saudijskoj Arabiji,⁷⁶² mnogi pokazatelji su ukazivali na to da je upravo suprotno, te da je bezbednosna situacija u Zalivu i na Bliskom istoku teža i komplikovanija nego ikad ranije, opasnija nego nakon promene iranskog režima, tokom i posle iračko - iranskog rata i iračkog napada na Kuvajt. Indikatori ovome u prilog su da je u Iraku bujao terorizam, porasla je snaga al Kaide i drugih terorističkih organizacija koje su bile pretnja i za Iračane i za susede, ali i za američke interese, Iran je proširio svoj uticaj u Iraku i istovremeno postao ozbiljna nuklearna pretnja, a sektaški sukobi u regionu su pojačani. Američko povlačenje je došlo usred Arapskog proleća, a kako je koincidiralo sa produženim trajanjem i sve novijim i novijim posledicama Arapskog proleća, ova dva dešavanja treba posmatrati u izvesnoj korelaciji. Odlaskom američkih trupa iz Iraka mnogima je otvoren prostor za neometano delovanje Irancima, brojnim šiitskim milicijama, ali i isto tako raznim terorističkim grupama, koje su iskoristile vojnu i bezbednosnu prazninu nastalu razaranjem iračke armije i odlaskom američkih vojnika, kao i prebacivanjem pažnje svetskog javnog mnjenja na

760 Transcript: President Obama Iraq speech BBC News, dostupno na <http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-16191394> (pristupljeno 18.10.2014.)

761 Ibidem

762 05/10/2014 الرياض الصحفية السعودية اليومية "نائب الرئيس الأمريكي بايدين يعتذر للإمارات"

Na 'ib al Ra'is al Amriki Bayden ya'atađir lilEmirat, Al Riyad, al Sahifa al Sa'wdiya al yawmiya 05/10/2014

dešavanja u zemljama u kojima je otpočelo Arapsko proleće. U senci i skoro neprimetno, ubrzo je kao najnegativnija posledica izrasla Islamska država u Iraku i Levantu.

Pravi uzroci, tok, kratkoročne, srednjoročne i dugoročne posledice Arapskog proleća još uvek su nedovoljno istraženi i nepoznati samim tim što taj proces nije završen, a i različit je od zemlje do zemlje. Jedna od nesumnjivih posledica Arapskog proleća je zaoštavanje iransko–saudijskog rivaliteta u regionu Bliskog istoka i to istovremeno na svim "spornim" lokacijama gde je taj rivalitet postojao od ranije. Eskalacija iransko–saudijskih i u širem smislu iransko–arapskih odnosa znači i produblјivanje šiitsko–sunitskog sukoba i njegovo intenziviranje na nekoliko već postojećih neuralgičnih tačaka, ali i njegovo prelivanje na neke nove lokacije. "Produbio se sukob između sune i šiije u Libanu, Siriji, Bahreinu, Jemenu, Iraku".⁷⁶³

Arapsko proleće, po mom dubokom uverenju, mora da se stavi u istu ravan po značaju sa dolaskom imama Homeinija na vlast (i rušenjem režima Sadama Huseina), bar što se tiče sunitsko–šiitskog sukoba. Arapske revolucije i Arapsko proleće su pojačavanjem sunitsko–šiitskog sukoba u jednom delu regiona i nekim specifičnim posledicama u drugim njegovim delovima, snažno i bolno uticali na dalje urušavanje bezbednosti u širem Bliskom istoku. Čak je i u jednoj Libiji u kojoj ne žive šiiti i nikada nisu ni živeli, probuđen "sunitski šovinizam" i posle početne zahvalnosti Iranu na otvorenoj podršci libijskoj revoluciji, tokom 2012. otpočela je, a u 2013. nastavljena haranga protiv šiizma i Irana. Vodeća libijska verska ulema i njen glavni predstavnik Sadik al Garjani, nedeljno, ako ne i dnevno slali su razne fetve protiv šiizma, optužujući Iran da propagira širenje tog "nemuslimanskog" islama i prevodi mlade Libijce na šiizam. U Bengaziju je 2012.g. dva meseca bila zatvorena (nakon otmice) zvanična delegacija iranskog Crvenog polumeseca koja je u taj grad došla na zvaničan poziv libijske sestrinske organizacije. Njeni članovi bili su osumnjičeni da su u Libiju došli kako bi propagirali šiizam i štetno uticali na Libijce. Na libijskim televizijama su često organizovane kontakt emisije u kojima gosti, istaknuti članovi libijske verske uleme kritikuju Iran, istupaju protiv libanskog Hizbulaha i sirijskog alavitskog režima. Libijski dnevni list "Nedžma al sahel" u izdanju od 26. februara 2012.g.

763 Fawcett, Louise. *International Relations of the Middle East*, Third Edition Oxford University Press, London 2009. str. 157

objavio je članak pod naslovom: "Upozorenje–šiiti dolaze". Članak obrađuje pitanje navodne iranske aktivnosti u cilju propagiranja šiizma. Pomenuta je izvesna omladinska konferencija u Teheranu održana 28. i 29. januara 2012.g. kojoj su prisustvovalе delegacije iz više od 70 zemalja, među kojima i ona iz Libije. Autor postavlja pitanje da li je libijsko Ministarstvo spoljnih poslova bilo obavešteno o odlasku Libijaca u Iran, kao i da li libijske bezbednosne službe znaju ko je sačinjavao libijsku delegaciju. Ističe se i da su neke arapske zemlje po povratku delegacija iz Irana hapsile njihove članove ili obavljale informativne razgovore, dok se libijske vlasti kritikuju što nisu to isto učinile.⁷⁶⁴

Dnevni list na engleskom jeziku "Libya Herald" objavio je 26. juna 2012.g. intervju sa Sadikom al Garjanijem. Autor je postavio pitanje o Garjanijevom govoru održanom 25. maja u džamiji Murad Aga u predgrađu Tripolija, u kojem je optužio Iran da pokušava preobraćivanje mladih Libijaca na šiizam. Sadik al Garjani je rekao sledeće: " Da. Iran igra aktivnu i sumnjivu ulogu u libijskim gradovima šireći šiitsku doktrinu. Pre oko dva meseca uhvaćena je grupa mladih u Tripoliju u nastojanju da organizuje sajam knjiga na kome su knjige cirkulisale bez prethodne dozvole. Libijci iz raznih društvenih sredina se konstantno pozivaju na besplatne ture u Iran. Tamo se tim libijskim posetiocima daje da popune odgovore na pitanja o gostoprimstvu koje im je ponuđeno u Iranu. Njima, takođe, vladine i nevladine organizacije nude da ih obučavaju u sportskim i različitim drugim aktivnostima. Upravo ove sedmice, jedan alžirski šiit je uhvaćen kako besplatno distribuira šiitske knjige i literaturu".⁷⁶⁵

Izbijanje arapskih revolucija je, kako je već rečeno, potpuno promenilo izgled regiona Bliskog istoka. Postoje pobornici teorija zavere koji tvrde da je sve to planirano u nekim stranim obaveštajno–bezbednosnim službama, misleći verovatno na američke i izraelske, ali je isto toliki broj i onih koji zastupaju stav da su arapske revolucije počele spontano i da su tek naknadni događaji uticali na zauzimanje stavova određenih zemalja. Ne opredeljujući se ni za jedne ni za druge, u ovom radu ću se zadržati samo na vidljivim

764 26.02.2012. "التحذير – يصل الشيعيون " نجمة الساحل, الصحيفة الليبية

Al Tahdir – ješil al Shi 'iywn; Nejma, al Sahifa al Llibiya 26.02.2012.

765 Sadiq Gharyani about the Iranian Influence, Libya Herald (Libyan dayli newspaper on English Language), 26.06.2012.

posledicama Arapskog proleća koje su najviše uticale na sunitsko–šiiitske odnose i bezbednost Bliskog istoka.

Najvidljivije posledice su Sirija, Bahrein i Jemen. U Siriji, još od dolaska na vlast Hafeza al Asada, glavne poluge u zemlji drži alavitska manjina. Hafez al Asad se sedamdesetih i osamdesetih godina obračunao sa sunitskim ekstremistima, prvenstveno sa sirijskom Muslimanskom braćom, te je Sirija od tada bila uglavnom mirna zemlja bez većih unutrašnjih bezbednosnih izazova. S vremena na vreme i tamo je dolazilo do određenih bezbednosnih problema ili kao rezultat unutrašnjih previranja ili kao posledica uticaja događaja iz susednih Libana i Palestine. Povremeno su se pojavljivali i domaći sirijski teroristi, kao što je to bio slučaj s napadom na Ambasadu SAD u Damasku 2006.g. Takva Sirija sa odličnim strateškim odnosima sa Iranom, podrškom libanskom Hizbulahu i dobrim kontaktima sa šiitima u Iraku, predstavljala je kost u grlu ne samo Izraelu i SAD, već i najvećem broju sunitskih režima u regionu. Izbijanjem takozvane sirijske revolucije, pojačan je rivalitet između Teherana s jedne, i Rijada, Dohe, a zatim i Turske s druge strane. Sunitski režimi su zdušno podržali ustanak sirijske opozicije čineći sve kako bi ih organizovali, opremili, finansirali i dali im neophodnu medijsku podršku. Sve to isto radio je i Iran, ali u korist režima Bašara al Asada. Sirijska kriza ulazi u šestu godinu, a sirijski i drugi nesirijski akteri u krvavom građanskom ratu ne odaju utisak kao da će se kriza skoro završiti. Sunitski režimi u rušenju Bašara al Asada i dolasku većinskih sunita na vlast vide šansu ne samo da ova arapska zemlja postane dominantno sunitska, već i sjajnu priliku da se prekine lanac Iran–Irak–Sirija–Hizbulah i da se šiitska osovina polomi na svojoj sredini, čime bi bio oslabljen položaj Irana i umanjena njegova operativnost.

Svakako, ne bi bilo tačno ako bi se sirijska kriza posmatrala isključivo kao sunitsko–šiiitski sukob, ali je ta komponenta sve izraženija i nakon više godina od njenog izbijanja ona je postala suština sirijskih dešavanja. Ova kriza, međutim, mora da se posmatra i kao sukob interesa i borba za dominaciju u regionu između dve najveće sile SAD i Rusije. Verovatno do sada Bašar al Asad ne bi ni opstao na vlasti da nema odlučnog stava Rusije, koja sprečava sve pokušaje da se na Siriju primeni sličan scenario kao u libijskom slučaju. Samo zahvaljujući aktivnom ruskom postavljanju sprečen je skoro izvestan američki napad na Siriju leta 2013.g. pod izgovorom da su vladine snage upotrebile hemijsko oružje i samo zahvaljujući Moskvi po prvi put je u SB UN postignut

konsenzus oko jedne rezolucije o Siriji i pitanju njenog hemijskog oružja, čime je za izvesno vreme otklonjena opasnost od eventualne strane intervencije i pružena šansa diplomatiji da se na skupovima kao što je bila Ženeva 2 ili će biti Ženeva 3 pokuša iznalaženje kompromisnih rešenja.

Drugi očigledni primer uticaja Arapskog proleća na razbuktavanje sunitsko-šiiitskog sukoba je Bahrein. O njemu je opširnije pisano u IV poglavlju, a ovde će samo ukratko biti naglašeno da je Bahrein tipičan primer neuspeha Arapskog proleća (ovakvo određivanje je pod pretpostavkom da je Arapsko proleće praćeno uspešnim i neuspešnim rezultatima). Oni sunitiski režimi koji su snažno podržali arapske revolucije u Tunisu, Egiptu i Libiji, a još više u Siriji, u bahreinskom slučaju su ili ćutali (Turska i severnoafričke arapske države) ili otvoreno vojno stali u odbranu bahreinske monarhije (zemlje članice GCC). Bahrein i arapske zemlje Zaliva neprestano optužuju Teheran da raspiruje sukobe podstičući na pobunu bahreinske šiite, da na teritoriji Bahreina deluje peta kolona oličena u organizacijama domaćih šiita povezanih sa Iranom, a nigde se ne pominje da nezadovoljstvo bahreinskih šiita najverovatnije ima jače uporište u njihovom lošem i često ponižavajućem položaju u samoj zemlji nego u iranskom podstrekavanju.

Treći primer koji dokazuje da je Arapsko proleće dodatno podstaklo sunitsko-šiiitski problem je Jemen. Septembra 2014.g. je eskalirao sukob koji je tinjao godinama, a koji je posebno inspirisan Arapskim prolećem. U pitanju je sukob između sunitskih vlasti i šiitskih Huta. Ova šiitska grupa je tog septembra opkolila glavni grad Sanu zbog zahteva da vlast poništi odluku o poskupljenju benzina i naftnih derivata. U sukobima je bilo na desetine mrtvih, a Huti su ušli u Sanu i uspostavili kontrolu nad svim državnim institucijama. Iako je 20. septembra potpisan sporazum između njih i predsednika Hadija, Huti su nastavili da šire svoju kontrolu i nad drugim jemenskim severnim provincijama, dok je istovremeno jug Jemena najavio mogućnost secesije u granicama ranije države Južni Jemen. Sukob je eskalirao, jemenska vlada je prebegla u Rijad, a u "rat" između šiitskih Huta i sunitске vlasti umešale su se i druge regionalne sile.⁷⁶⁶ Marta 2015.g. usledila je i vojna intervencija arapske zalivske koalicije predvođene Saudijskom Arabijom. Ova intervencija traje i početkom 2016.g. uz ogroman broj civilnih žrtava i veliku materijalnu štetu. Jemen se

⁷⁶⁶ 10.10.2014. "الأزمة في اليمن", الراي, الصحيفة السعودية اليومية. Al Azma fi al Jemen, al Ray, al al Sahifa al Sa'wdiya al yawmiya, 10.10.2014.

nalazi pred istinskom humanitarnom katastrofom. Proces započet Arapskim prolećem kulminirao je, a rešenje se još uvek ne nazire.

Pored ova tri najočiglednija primera uticaja Arapskog proleća na sunitsko–šiiitske odnose u regionu i njihovu refleksiju na regionalnu bezbednost, i Liban je ponovo postao poprište frakcijskih sukobljavanja, delom zbog toga što je to u Libanu postojalo i ranije, delom zbog prelivanja krize iz Sirije.

Posledice Arapskog proleća u kontekstu frakcijskih borbi dve najveće muslimanske grupe osećaju se itekako i u Palestini. U jednom trenutku je izgledalo da Morsijev Egipat uz podršku Katara i Turske polako preuzima kontrolu nad Hamasom. Hamasov lider Halid Mašal je otišao iz Sirije u Katar i okrenuo se protiv Bašara al Asada. Kasniji događaji kao da nisu sasvim potvrdili početne nagoveštaje da će Iran ostati bez uticaja na Hamas, time i na opšta politička i bezbednosna dešavanja na palestinskoj teritoriji. Šta više, tokom leta 2015.g. Iran je, pored toga što je sačuvao kvalitet svojih odnosa sa Hamasom, započeo i bolju saradnju sa PLO, dok se u slučaju palestinskog Islamskog džihada uticaj Irana uopšte i ne dovodi u pitanje.

Arapsko proleće, pored navedenih posledica, ostavilo je u nasleđe svim državama u kojima se desilo, rast terorizma, snaženje brojnih terorističkih organizacija, te pojavu Islamske države kao najterorističkije od svih terorističkih.

Kao što je već više puta istaknuto, iransko-saudijski odnosi su ključ i epicentar šiitsko-sunitskih odnosa na Bliskom istoku. Echo tih odnosa se direktno odražava na bezbednost u čitavom regionu, a posebno na onaj njegov deo koji se zove Persijski (Arapski) zaliv. Na sunitsko–šiiitski sukob utiču i iranski odnosi sa drugim zalivskim i nezalivskim arapskim zemljama i Turskom. Uzimajući u obzir, međutim, sve elemente, od istorijskih, preko strateških, verskih, energetskih, geografskih i drugih, nesumnjivo je da su iransko–saudijski odnosi ipak najvažniji faktor koji određuje i sveukupnost šiitsko–sunitskih veza, kao i bezbednosnu situaciju u regionu Bliskog istoka.

Sve do pobeđe Islamske revolucije u Iranu, odnosi Teherana i Rijada tekli su bez većih trzavica i međusobnog ugrožavanja. Američka strateška politika u regionu se oslanjala na obe ove zemlje, tako da je bilo isključeno da se dva američka regionalna saveznika međusobno spore ili bar da se spore oko ozbiljnijih pitanja. Promenom režima u Teheranu, ove zemlje su postale najljući rivali i glavni pretendenti za vodeći uticaj u

čitavom bliskoistočnom regionu. Razlike među njima uslovljene su i različitim etničkim elementom, ali i unutrašnjim državnim uređenjima. U tom smislu je sektaški faktor vrlo bitan, jer iako su obe zemlje utemeljene na veri, razlika je toliko fundamentalna kao da je reč o dve sasvim različite vere, a ne samo o dve grane islama. Iran je oduvek osporavao pravo saudijskim kraljevima da se nazivaju čuvarima dve svete džamije (dva sveta mesta). Iranski ajatolah Džavadi Amoli je samo poslednji u nizu visokih iranskih klerika u periodu od 1979.g. koji je zatražio da se Saudijcima oduzme ekskluzivitet nad Mekom i Medinom. On je aprila 2015.g. izjavio da "čuvanje Meke i Medine treba da se prepusti ljudima od pijeteta."⁷⁶⁷ Na jednom verskom seminaru u iranskom gradu Komu, on je saudijske kraljeve optužio da su nevernici, rekavši da su "sadašnji saudijski čuvari (dva sveta mesta, prim. aut.) potomci onih koji su ih pretvorili u kuću idola i odali se pijančenju".⁷⁶⁸

Druga komponenta verskog elementa je što je u Saudijskoj Arabiji sistem baziran na vahabijjskoj verskoj doktrini koja je od svog pojavljivanja šiite smatrala nedostojnim imena muslimana ili ih je doživljavala kao nevernike, a da se ne govori o tome što je na poluostrvu sve jači salafistički pokret, koji još rigidnije posmatra šiite. Činjenica da sunitski i šiitski klerici razmenjuju međusobne optužbe o nevernštvu upravo pokazuje koliko je duboka sektaška razlika između dve grane islama. Ovakva, do sada nepremostiva sektaška podela između ove dve zemlje, dolazi do izražaja u njihovom rivalitetu za premoć u regionu. Iran povremeno koristi šiitske manjine u Saudijskoj Arabiji, Kuvajtu, Jemenu, kao i šiitsku većinu u Bahreinu za pritisak na tamošnje režime, ali i Saudijska Arabija koristi uticaj na sunite u Iranu kao sredstvo pritiska na Teheran. Koliki je stvarni uticaj Teherana na šiitske zajednice u Zalivu nikada nije bilo sasvim jasno. Sigurno je da je samo stvaranje šiitske države u Iranu imalo značajan uticaj na opšte šiitsko buđenje, a da je američkom invazijom i povlačenjem iz Iraka, iranski uticaj na šiitske Arape povećan. U svakom slučaju, Iran nesumnjivo na određeni način eksploatiše postojanje ovih šiitskih zajednica kao sredstvo pritiska. Nastoji da prema zalivskim zemljama nastupa ne kao prema zajednici već separatno, kako bi iskoristio postojeće razlike između ovih zemalja, te time relativizovao uticaj Saudijske Arabije.

767 Yasmin, Kaye. Iran: senior Muslim cleric calls for Mecca, Medina to be 'emancipated' from Saudi Arabian regime, International Business Times, 17. April 2015. dostupno na <http://www.ibtimes.co.uk/iran-senior-muslim-cleric-calls-mecca-medina-be-emancipated-saudi-arabian-regime-1497046> (pristupljeno 26.09.2015.).

768 Ibidem

Iako GCC teži tome da sprovodi jedinstvenu spoljnu i bezbednosnu politiku, ipak sve zalivske zemlje, pored zajedničkog delovanja kroz organe GCC, imaju i različit nivo odnosa sa Iranom, što je upravo jedan od osnovnih strateških opredeljenja Irana i njegovog pristupa insistiranju na razvoju bilateralne saradnje sa svakom od njih ponaosob van uticaja Saudijske Arabije. Tu se u izvesnoj meri poklapaju interesi Irana i većine malih zalivskih zemalja (sem Bahreina), jer i one nastoje da koliko koliko budu samostalne u odnosu na Rijad, strepeći da ne budu "progutane" od strane Kraljevine. Relacije Irana sa malim zalivskim monarhijama su još jedno polje gde je na delu rivalitet između Teherana i Rijada. Za jasnije prikazivanje iranske strategije u ovom neposrednom susedstvu, poslužiće presek iranskih veza sa tri monarhije iz Zaliva, s kojima Iran ima i najaktivniju komunikaciju, Omanom, Katarom i UAE.

1.1. Oman

Za razliku od generalno loših odnosa sa S. Arabijom i Bahreinom, Iran u poređenju sa svim zalivskim zemljama ima najbolje odnose sa Omanom. Maskat održava stalne bilateralne kontakte s Teheranom i u okviru GCC često nastupa drugačije od drugih članica. Ovakva omanska saradnja sa Iranom ne predstavlja prepreku odličnim omanskim odnosima sa SAD i postojanju američkih vazduhoplovnih baza na njegovom tlu - Masirah i Seeb. Prva je uspostavljena još 1980.g. a druga je u okviru međunarodnog aerodroma.⁷⁶⁹ (Treća američka vazduhoplovna baza u Omanu je Tumrait).⁷⁷⁰

Iran i Oman imaju dugu istoriju saradnje na vojnom planu, posebno u oblasti mornarice. Dve zemlje su još 1974.g. potpisale vojni sporazum u vreme kada je glavna bezbednosna pretnja Omanu stizala iz Iraka,⁷⁷¹ ali i nakon dolaska šiitskih ajatolaha na vlast u Iranu vojna saradnja je nastavljena, tako da je potpisan niz bilateralnih vojnih sporazuma, počev od 1998. pa 2007.g. zatim avgusta 2009.g. a početkom aprila 2010.g. u Maskatu je potpisan novi vojni sporazum o jačanju odbrambenih veza. On je usledio kao rezultat

769 Guerriero, Thomas Anthony. *Military Involvement and Trade Treaties: Exploring the Differences in Military Involvement of the United States in Foreign Countries, Post-Trade Treaty*, Trafford, Bloomington, 2014 str. 23

770 Global Security. org dostupno na <http://www.globalsecurity.org/military/facility/thumrait.htm> (pristupljeno 18.10.2014.)

771 Dr Marschall, Christin. *Iran's Persian Gulf Policy: From Khomeini to Khatami* Routledge, London, 2003. str. 10

redovnog zasedanja mešovitih vojnih komiteta dveju zemalja. Dogovoreno je jačanje odbrambenih odnosa, a postignuta je i saglasnost oko "razmene delegacija odbrane i olakšavanja sprovođenja sporazuma postignutih na zajedničkim vojnim komitetima".⁷⁷²

Februara 2012.g. mornarice dveju zemalja potpisale su svoj poseban sporazum o saradnji, polazeći od značaja koji Hormuški moreuz ima za obe strane i toga da kroz njega prolazi 85% naftne proizvodnje zemalja Zaliva.⁷⁷³ Najnoviji dokument iz oblasti vojne saradnje potpisan je sredinom septembra 2013.g. u Teheranu. Reč je o Memorandumu o razumevanju na koji su potpise stavili ministri odbrane. Njime je dogovoreno jačanje vojne saradnje i izvođenje zajedničkih vojnih vežbi u Hormuškom moreuzu.⁷⁷⁴

Vojni sporazumi nisu okrenuti samo klasičnim vojnim odnosima, već pre svega zajedničkom sprečavanju trafikinga ljudi, šverca droge i druge zabranjene robe i uopšte, organizovanog kriminala i to pretežno kroz razmenu obaveštajnih i drugih informacija.⁷⁷⁵

Nema nikave sumnje da maleni Oman ne bi mogao da sklapa ovakve aranžmane sa Iranom da ne postoji saglasnost (makar prećutna) za tako nešto. U ovom slučaju ta saglasnost je morala da dođe sa dve strane. Najvažnija je ona dobijena od strane SAD, ali je važna i ona od strane Saudijske Arabije. Uprkos ovome, treba i potpuno otvoreno istaći da u svemu ima i dela upornog omanskog insistiranja na ovakvoj umerenoj i izbalansiranoj politici prema Teheranu. Još od proglašenja nezavisnosti i dolaska na vlast 1970.g. sultan Kabus ben Said al Said, nastojao je da vodi uravnoteženu politiku i prema SAD i Iranu i Saudijskoj Arabiji. Razlog tome leži u činjenici da se Oman, kao i ostale male zalivske monarhije pribojava uticaja Saudijske Arabije. Najveći deo omanskog stanovništva pripada jednoj konzervativnoj sekti koja se zove ibadizam. Saudijska Arabija povremeno pokušava da proširi svoju vahabijsku verziju islama, čemu se Omanci energično protive, pa i ovaj versko-politički element treba uzimati u obzir pri razmatranju omanskih specifičnih veza sa

772 08.04.2010 "العلاقات الإيرانية – العمانية" الحياة, الصحيفة العربية الدولية

Al A'ilaqat al Iraniya-al U'maniya. al Hayat, al Sahifa al A'rabiya al dawliya, 08.04.2010.

773 14.02.2012 "التعاون الإيراني – العماني البحري", الشرق الأوسط, الصحيفة العربية الدولية

Al Ta'aun al Iraniya-al U'maniya al bahriya, al Sharq al awsat, al Sahifa al A'rabiya al dawliya, 08.04.2010.

774 Basma, Mubarak Saeed Oman. Iranian Rapprochement and a GCC Union, Al Jazeera Center for Studies, 6. May 2014. dostupno na <http://studies.aljazeera.net/en/reports/2014/01/20141218365065800.htm>

(pristupljeno 18.10.2014.)

775 08.04.2010 "العلاقات الإيرانية – العمانية" الحياة, الصحيفة العربية الدولية

Al A'ilaqat al Iraniya-al U'maniya. al Hayat, al Sahifa al A'rabiya al dawliya, 08.04.2010.

Iranom.⁷⁷⁶ Omanske vlasti tolerišu i šverc različite robe koja iz pokrajine Musandam u Omanu svakodnevno odlazi ka Iranu.⁷⁷⁷

Od ovakvog omanskog stava, pokazalo se, korist može biti višestрана. Još za vreme iračko-iranskog rata, bilo je nagoveštaja da se dve zaraćene strane povremeno sastaju na omanskoj teritoriji, razmatrajući varijante za okončanje neprijateljstava, jer Oman za razliku od većine drugih arapskih zemalja tada nije prekinuo diplomatske odnose sa Iranom. Maskat je igrao posredničku ulogu i u nekim drugim slučajevima, kao što je to bilo u oslobađanju američke državljanke Sare Šurd 2010.g. Ona je bila uhapšena 2009.g. zbog ilegalnog ulaska u Iran sa teritorije Iraka.⁷⁷⁸ Primer potvrđuje činjenicu da Omanci sa Iranom održavaju bliske političke i ekonomske, pa i vojno-bezbednosne veze uz blagoslov Vašingtona. Ovo posebno ako se ima u vidu da SAD i Oman imaju vojni sporazum još od 1980.g. i da je Oman jedna od najvažnijih strateških tačaka u regionu za interese SAD.⁷⁷⁹

Kada je rečeno da od ovakvog omanskog stava svi imaju koristi, to znači da su uvek odškrinuta vrata u slučaju eventualne eskalacije zbog pitanja iranskog nuklearnog programa. Posredno preko Omanaca, Amerikanci su bili u prilici da Teheranu prenose određene sugestije i predloge, ali i obrnuto. Kroz saradnju između Omana i Irana, Amerikancima stižu korisne informacije o iranskim namerama i nakanama, kao što je i obrnuto. Aprila meseca 2013. u Iranu je boravio predsednik omanske Šure (Parlamenta) koji je primljen od strane najviših iranskih političara. Primio ga je i tadašnji iranski predsednik Mahmud Ahmedinedžad. Omanski gost Haled bin Halal bin Naser al Mavali, imao je priliku da govori u iranskom Parlamentu. Visoki zvaničnici dve zemlje potvrdili su dosta visok stepen saglasnosti o načinu rešavanja brojnih pitanja, počev od iranskog nuklearnog programa, preko palestinskog pitanja, pa je čak izražen i zajednički stav o

الدكتور خالدون حسن التقييب – المجتمع و الدولة في الخليج و الجزيرة العربية, مركز دراسات الوحدة العربية بيروت 1989 ص. 32
Dr. Khaldun Hasan al Naqib. Al Mujtama' wa al dwl fi al Khalij wa al Jezira al 'arabiya, Dirasat al wahda al 'arabiya Beyrut, 1989. pg. 32

777 Noueihed, Lin. The New York Times, From Oman, smugglers bring a taste of the West to Iran, dostupno na http://www.nytimes.com/2008/05/12/business/worldbusiness/12iht-smuggle.4.12807119.html?_r=0 (pristupljeno 22.09.2015.).

778 Sarah Shourd, One of the Three American Hikers Freed from Prison in Iran, Sounds Off dostupno na <http://www.thedailybeast.com/articles/2011/12/26/sarah-shourd-one-of-the-three-american-hikers-freed-from-prison-in-iran-sounds-off.html> (pristupljeno 22.09.2015.).

779 Guerriero, Thomas Anthony. Military Involvement and Trade Treaties: Exploring the Differences in Military Involvement of the United States in Foreign Countries, Post-Trade Treaty, str. 23

potrebi mirnog rešavanja sirijskog problema. Dve zemlje su naglasile i značaj jačanja ekonomskih odnosa, kao i produbljivanja vojno–bezbednosne saradnje.⁷⁸⁰

Najzad, omanski sultan Kabus bio je prvi šef jedne države koji se sastao sa novoizabranim iranskim predsednikom Hasanom Ruhanijem. On je putovao u Iran u drugoj polovini avgusta 2013. i prema informacijama objavljenim u iranskoj i arapskoj štampi, njegova poseta nije imala samo bilateralni karakter već je doprinela i otvaranju mogućnosti za američko–iransko približavanje. Štampa je objavila da je sultan Kabus doneo predlog prema kojem bi Iran dobio neke olakšice u pogledu sankcija koje se protiv njega primenjuju, ukoliko bi usporio svoje aktivnosti na planu obogaćivanja uranijuma.⁷⁸¹ Nakon toga, a pre prvog odlaska novog iranskog predsednika Ruhanija u inostranstvo (Generalna skupština UN), jedna omanska delegacija je posetila Teheran u cilju dogovora oko kupovine iranskog gasa, a u iščekivanju ukidanja nekih sankcija protiv Irana. Zbog međunarodnih sankcija prema iranskim energetske projektima, Oman je morao da kupuje prirodni gas po mnogo nepovoljnijim cenama od Katara i Mijanmara. Na osnovu sklopljenog dogovora, Iran bi tokom narednih 25 godina isporučivao Omanu gas u vrednosti od 60 milijardi američkih dolara.⁷⁸² Uslov je bio ukidanje sankcija Iranu, koje bi došlo kao posledica sklapanja konačnog sporazuma o iranskom nuklearnom programu. Ispostavilo se da je omanska politika bila dalekovidna, odnosno da je Maskat još tada raspolagao validnim informacijama da bi 2015.g. moglo doći do finalizacije pomenutog sporazuma.

Panarapski list „al Šark al ausat“ koji izlazi u Londonu, objavio je u svom internet izdanju na engleskom jeziku 26. novembra 2013.g. izjavu omanskog ministra inostranih poslova Jusefa ben Alavi ben Abdulaha, iz koje se moglo naslutiti da je njegova zemlja imala posredničku ulogu između Teherana i grupe zemalja 5+1 na sastancima u Ženevi kada je postignuto delimično kompromisno rešenje u vezi sa iranskim nuklearnim

780 14.04.2013. "رئيس الشوري العماني يصل الى طهران لتعزيز العلاقات الشرق الأوسط الصحفية اليومية "

Ra'is al Shuri al U'mani ješil ila Tehran Ita'azizi al a'ailaqt; al Sharq al awsat, 14.04.2013.

781 السلطان قابوس يزور ايران اليوم. الشرق الأوسط 25.08.2013.

Al Sulṭan Qabus yazur Iran al yaum, al Shark al awsat, 25.08.2013.

782 Fineren, Danile. Reuters, Oman looks beyond Iran sanctions for gas lifeline, 30.09.2013. dostupno na <http://www.reuters.com/article/2013/09/30/us-iran-oman-gas-idUSBRE98T05G20130930> (pristupljeno 05.11.2013.)

programom. Informacije o tome da su se visoki američki i iranski diplomatski predstavnici tajno sastajali u Omanu uoči konačnog dogovora, on je nazvao preterivanjem ali je naglasio da su „obe strane imale zajednički interes da postignu političko rešenje“.⁷⁸³

Naravno, malo je bilo onih koji su poverovali u to da se Amerikanci i Iranci zaista nisu sastajali u Sultanatu kako bi se precizirali detalji pre razgovora u Ženevi. Omanci su posebno naljutili Saudijsku Arabiju kada se saznalo da su na tlu Omana Amerikanci i Iranci tajno pregovarali neposredno pre postizanja konačnog sporazuma. Oman je pokazao da ima posrednički kapacitet, ali je pokazao i da vodi svoju samostalnu regionalnu politiku uprkos tome što je članica GCC.

1.2. Katar

Poslednjih godina je očigledan pojačani politički uticaj Katara na zbivanja u arapskom svetu. Doha pokušava da igra sve važniju političku ulogu, posebno u nekim posredničkim diplomatskim aktivnostima. Među brojnim posredništvima, zapažena je bila uloga Katara u mirovnim naporima u Libanu 2008. i između Sudana i ekstremnih grupa u Darfuru 2010. godine, a u novije vreme Katar je uspeo u nekoliko slučajeva da posreduje u oslobađanju zapadnih državljana otetih od strane sirijskih islamističkih grupa.

Te 2008.g. katarska diplomatija je na tradicionalnom saudijskom terenu pomogla da se razreši kriza između tadašnje libanske vlade i Hizbulaha koji je predvodio libansku opoziciju, na osnovu čega je postignuta saglasnost o obimu Hizbulahovog i opozicionog prisustva u kabinetu libanskog premijera i okončana blokada rada vlade (Sporazum iz Dohe). Rezultat do kojeg je dovelo katarsko posredništvo bio je u korist Hizbulaha, a na račun grupacije koju podržava Saudijska Arabija, što su mnogi protumačili kao katarsko angažovanje u koordinaciji sa Iranom.⁷⁸⁴

Iako deluju zajedno u okviru GCC i imaju bliske bilateralne odnose, Katar i Saudijska Arabija s vremena na vreme imaju i različit pristup regionalnim i međunarodnim pitanjima. Doha nastoji da igra na sve tri važne karte: SAD, S. Arabiju i Iran, ali

783 Ali, Ibrahim. Asharq Al-Awsat, Oman FM downplays role in Iran nuclear deal, 26. November 2013. Dostupno na <http://english.aawsat.com/2013/11/article55323616/oman-fm-downplays-role-in-iran-nuclear-deal> (pristupljeno 26.11.2013.).

784 Ottaway, Marina. Iran, the United States, and the Gulf – The Elusive Regional Policy, Carnegie Endowment for International Peace, Middle East Program, Number 105, November 2009. str. 14 dostupno na http://carnegieendowment.org/files/iran_us_gulf1.pdf (pristupljeno 29.11.2013.).

izbalansirano kako se ne bi prekinula nit ni sa jednim od ova tri aktera. Katar pokušava da iskoristi sve prednosti koje mu daje američki vojni i bezbednosni kišobran i da igra što samostaljniju ulogu i prema Iranu i prema S. Arabiji (na tlu Katara se nalaze jake američke snage. Godine 2001.g. prebačen je iz Saudijske Arabije u katarsku bazu Sajlija, Centar specijalnih snaga, koji pripada Američkoj centralnoj komandi za Srednji region.⁷⁸⁵ Amerikanci u Kataru imaju i bazu al Udeid, koja služi za vazduhoplovne operacije. Broj američkih vojnika u Kataru procenjuje se na 6540, među kojima su kopnene, vazduhoplovne i pomorske trupe, kao i pomorska pešadija.⁷⁸⁶ Katarska teritorija je više puta korišćena i u Pustinjskoj oluji protiv Iraka i u akcijama Amerikanaca u Avganistanu, ali i u američkom angažovanju u Libiji.). Pri tome, vešto koristi iransko-saudijska trvenja. Katarske liderske ambicije, često različita spoljna politika od Rijada i aktivno delovanje u regionu idu na ruku iranskoj strategiji održavanja posebnih veza sa zemljama regiona, van uticaja Saudijske Arabije.

Doha održava specifične odnose sa Iranom, što ne nailazi na simpatije Saudijaca. Interes Katara je da očuva otvorena vrata za razgovore sa Teheranom i zbog političkih i zbog ekonomskih razloga. Zahvaljujući bogatim nalazištima prirodnog gasa i prihodima od njegovog izvoza, Katar je postao jedna od najbogatijih zemalja sveta. Uz Rusiju i Iran spada u tri najveća svetska proizvođača prirodnog gasa, ali i pored očigledne koristi koju ima od međunarodnih sankcija Iranu, nije insistirao na primeni i uvođenju nekih novih eventualnih sankcija. Dve zemlje imaju i zajedničko nalazište gasa Južni Pars, čijih se oko 38% nalazi u podvodnim vodama Irana,⁷⁸⁷ tako da u zavisnosti od trenutne situacije, povremeno dođe do intenzivnijih razgovora o saradnji u proizvodnji i izvozu gasa.

Politički interesi i Katara i Irana su još jači nego ekonomski. Istina, ne toliko kao Oman, ali i Katar nastoji da ne iritira Iran slepim pridruživanjem raznim oblicima međunarodnih kritika i sankcija protiv Irana. U novijoj istoriji, Katar je pokazao visok stepen pragmatizma tokom iračko - iranskog rata, ne stavljajući se otvoreno na Sadamovu stranu i ne finansirajući Iračane u ratu protiv Irana. U vreme donošenja međunarodnih

د. تاج الدين جعفر الطائي. استراتيجية ايران اتجاه الدول الخليجية العربية. دار رسلان، دمشق 2013. ص 238
Dr. Tajedin Ja 'afer. Istratijiya Iran itijah al dlw al khalijiya al A 'rabiya, Dar Ruslan, Dimashq, 2013. pg. 238
786 Ibidem

787 Erdbrink Thomas, ("Sanctions slow development of huge natural gas field in Iran," The Washington Post, July 23, 2010, dostupno na <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/07/22/AR2010072203933.html> (pristupljeno 23.09.2013).

sankcija protiv Irana, Katar je, takođe, nastojao da se ne eksponira, a izbegao je i da oštrije kritikuje Iran tokom događaja u Bahreinu 2011.g. iako su njegove snage učestvovala u vojnoj intervenciji u toj zalivskoj monarhiji.

Tokom 2013.g. i Teheran i Doha su iskazali spremnost da se prevaziđu ili bar ublaže neslaganja nastala zbog Bahreina i posebno Sirije i to povodom dva događaja od izuzetnog političkog značaja, ne samo za ove dve zemlje već i za čitav region. U Iranu su 14. juna te godine održani predsednički izbori na kojima je pobedio Hasan Ruhani. Tadašnji katarski emir Šeik Hamad bin Halifa al Tani, čestitao mu je pobedu izrazivši očekivanje da će novi predsednik doprineti unapređenju bilateralnih i regionalnih odnosa.⁷⁸⁸ Drugi važan događaj bio je primopredaja vlasti u Kataru. U ovom slučaju, isto tako pozitivno kao što je postupio Katar kod iranskih predsedničkih izbora, postavio se i zvanični Teheran, nakon što je u Kataru 25. juna 2013. izvršena primopredaja vlasti, kada je dotadašnji vladar šeik Hamad bin Kalifa al Tani, zvanično abdicirao u korist svog sina šeika Tamima bin Hamad al Tanija. Teheran je čestitao Dohi, izrazivši snažnu nadu u dalje poboljšavanje odnosa.⁷⁸⁹

Sa iranskog stanovišta, rivalstvo Katara sa Saudijskom Arabijom je vrlo važno, te Teheran često pokušava da stvari okrene u svoju korist. Kada je 1992.g. došlo do pograničnog incidenta između Dohe i Rijada, Iran je pružio otvorenu podršku Kataru, nudeći i vojnu pomoć u vidu 30.000 iranskih trupa.⁷⁹⁰ Doha je nastojala da bude jedan od medijatora i u vezi s pitanjem iranskog nuklearnog programa. Katar je sa Iranom imao istovetan stav po pitanju arapskih revolucija u Tunisu, Egiptu i Libiji, za razliku od Saudijske Arabije koja je izražavala uzdržanost, pa i nezadovoljstvo onim što se dešavalo u Tunisu i Egiptu. Takvo razmimoilaženje između Katara i Saudijske Arabije je upravo ono na čemu Teheran u svojoj spoljnoj politici insistira i šta potencira.

Pored ovih dodirnih tačaka između Teherana i Dohe, postoje i pitanja u kojima oni zastupaju dijametralno različite pozicije. Osim Bahreina, najaktuelnije pitanje

788 "تهاني القطر الى الرئيس الإيراني الجديد" الفرائر الصحفية الليبية اليومية 16.06.2013.

Tahani al Qatar ila al ra'is al Irani al jadid; al Febra' ir, al Sahifa al Llibiya al yawmiya, 16.06.2013.

789 "العلاقات الخليجية" الفرائر الصحفية لليبية اليومية 27.06.2013.

Al A'ilaqat al Khalijiya, al Febra' ir, 27.06.2013.

790 Frederic Wehrey, Theodore W. Karasik, Aliereza Nader, Jeremy Ghez, Lidya Hansell Robert A.

Gufefey. Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam: Rivalry, Cooperation, and Implications for U.S. Policy, RAND Corporation 2009 str. 19

razmimoilaženja je Sirija. Iran snažno zastupa stav da do bilo kakvih promena u Siriji može da dođe samo odlukom i dogovorom Sirijaca, istovremeno i dalje podržavajući predsednika Bašara al Asada, dok je Katar promoter stava da Bašar al Asad bezuslovno treba da ode s vlasti. Krajem marta 2013.g. Katar je dozvolio predstavnicima sirijske opozicije da preuzmu zgradu Ambasade Sirije u Dohi, što je dodatno zaoštrilo retoriku sa Iranom, koji je optužio Katar da učestvuje u "intenziviranju krvoprolića" u Siriji, dozvoljavajući opoziciji da otvori svoju prvu ambasadu.⁷⁹¹ Osim toga, Katar u Siriji podržava najreakcionarnije snage i islamističke grupe koje nisu po ukusu ni Zapadu ni Saudijskoj Arabiji, a ponajmanje Iranu. U opticaju su informacije da upravo iz Katara stiže (ili je stizala) finansijska i druga podrška džihadističkoj sirijskoj grupi Džabhat al nusra, pa i Islamskoj državi. Pored toga što Katar javno naoružava, obučava i pomaže sirijsku opoziciju (svu ili njen najekstremniji deo), postoje i sumnje da sirijskim zvaničnicima koji su još uz Bašara al Asada, nudi velike količine novca kako bi ga napustili.⁷⁹²

Katarskom podrškom ovim grupama posebno su zabrinuti u Saudijskoj Arabiji i Ujedinjenim Arapskim Emiratima, gde su Muslimanska braća zabranjena, a u obe zemlje stavljena na listu terorističkih organizacija. Katar pruža finansijsku podršku i Muslimanskoj braći u svim arapskim zemljama, ali ne samo njima, već i mnogo ekstremnijim salafističkim i džihadističkim organizacijama i političkim partijama. Emiraćani smatraju da Katar već duže vreme pravi planove za povezivanje delovanja Muslimanske braće u čitavom muslimanskom svetu i njihovu upotrebu u preoblikovanju regiona. Zabrinutost Emirata nije bez osnova, jer su januara 2013.g. objavili da postoji prevratnička urota u Emiratima u koju su upletena Muslimanska braća.⁷⁹³ Marta 2014.g. je nastupila najveća eskalacija u odnosima unutar zemalja GCC. Saudijska Arabija, UAE i Bahrein povukli su svoje ambasadore iz Dohe u znak protesta zbog katarskog mešanja u unutrašnje poslove ovih zemalja. Prema tim optužbama, Katar je podržavao pripadnike Muslimanske braće u Zalivu, ali i u Jemenu i Siriji. Kriza u odnosima sa Dohom kasnije je razrešena, ali je takav

791 "سفارة المعارضة السورية في دوحة" الفبرائر 30.03.2013. Sifara al Mu'arada al Suriya fi Dwaha; al Febra'ir, 30.03.2013.
792 "الأزمة السورية" الحياة السحيفة اليومية العالمية 12.04.2013. Al Azma al Swrija, al Hayat, 12.04.2013.
793 Ibidem

razvoj događaja izuzetno išao na ruku Teheranu, koji vešto koristi svaku nesuglasicu koja se pojavi u okviru GCC.

Iransko–katarsko neslaganje se ne ograničava samo u Siriji. Katar je pokušao i u izvesnoj meri uspeo da napravi otklon između Hamasa i Irana. Pod pritiskom Katara, lider Hamasa Haled Mašal, napustio je sirijskog predsednika Bašara al Asada i javno podržao sirijsku opoziciju. Prva zemlja koju je posetio nakon odlaska iz Damaska bio je Katar, u kome je i ostao nastavivši odatle svoju političku aktivnost. Ipak, Doha nije uspela da sasvim odvoji Hamas od Irana i libanskog Hizbulaha. Iako prihvatajući činjenicu da je ovaj palestinski pokret prešao na drugu stranu, ni Teheran ni Hizbulah nisu prekinuli saradnju sa Hamasom i ona je nakon propasti vlasti Muslimanske braće u Egiptu dalje ojačana.

Neslaganje između Irana i Katara po pojedinim pitanjima povremeno dovodi i do ozbiljnih i oštrijih reči, uprkos katarskom insistiranju na održavanju niskog profila retorike. Uoči poslednjih predsedničkih izbora u Iranu 2013.g. iranske obaveštajne službe su objavile da su razotkrile špijunsku mrežu za koju su neki iranski političari nedvosmisleno naveli da je u pitanju mreža koju je organizovao Katar (zajedno sa S. Arabijom). Iransko Ministarstvo inostranih poslova je pozvalo šefa katarske diplomatske misije kako bi mu izrazilo oštar protest zbog sumnji da je Katar angažovao pomenutu špijunsku mrežu.⁷⁹⁴

U svakom slučaju, u senci odnosa između Irana i Saudijske Arabije, relacije Teherana i Dohe idu linijom toplo - hladno, interesi se povremeno poklapaju, ponekad su sasvim različiti, ali obe strane maksimalno nastoje da se ne podiže tenzija, da se održava stalna komunikacija i sačuvaju otvorenim mogućnosti da se pozitivni aspekti bilateralnih odnosa ne ugrožavaju zbog neslaganja po pojedinim pitanjima.

Kod mnogih postoji dilema da li su Oman, Katar ili možda čak Emirati zalivske zemlje koje su najbliže Iranu. Oman više teži tihoj saradnji sa Iranom izbegavajući bilo kakav oblik konfrontacije, dok Katar i konfrontaciju i saradnju često sprovodi otvoreno, ne krijući ni jedno ni drugo. Tako je u svojim nastojanjima otišao i jedan korak dalje od svih, i od GCC i od Omana. Predložio je stvaranje regionalne bezbednosne organizacije koja bi obuhvatala sve arapske zemlje Zaliva i Iran. Predlog je izneo tadašnji katarski premijer Hamad bin Džasim Džaber al Tani, na Prvoj međunarodnoj konferenciji Saveta za arapske i

⁷⁹⁴ Qatar was preparing a terrorist campaign for Iranian presidential election, Voltaire Network | 5 June 2013 dostupno na <http://www.voltairenet.org/article178762.html> (pristupljeno) 29.11.2013.).

međunarodne veze (2013.g.) i to je bilo prvi put da se takva ideja iznosi u javnost. Arapske zemlje, posebno Saudijska Arabija i Ujedinjeni Arapski Emirati su odmah odbacili mogućnost stvaranja ovako komponovane organizacije.⁷⁹⁵

Iran i Katar imaju i bezbednosne sporazume slične onima kakve Iran ima sa Omanom i Kuvajtom. Poslednji takav sporazum potpisali su juna 2011.g. i on se odnosi na "bezbednost granica, borbu protiv organizovanog kriminala i sprečavanje trafikinga ljudi i opojnih sredstava".⁷⁹⁶ Prethodne 2010.g. Katar i Iran su sklopili odbrambeni sporazum koji podrazumeva razmenu delegacija (specijalizovanih i tehničkih komiteta), obuku kadrova i zajedničku borbu protiv terorizma.⁷⁹⁷ Svojevremeno je Katar bio taj koji je pozvao iranskog predsednika Ahmedinedžada na Samit GCC 2007.g. u Dohi, bez konsultacija sa ostalim partnerima, što je izazvalo konsternaciju među ostalim učesnicima.

1.3. Ujedinjeni Arapski Emirati

Specifični odnosi postoje i između Irana i Ujedinjenih Arapskih Emirata, još od ujedinjenja sedam malih emirata i nastanka nezavisne emiratske države 1971.g. U ovom slučaju vidljivo je nekoliko asimetričnih pravaca: najpre, nemaju svi emirati iz UAE iste odnose i isti pristup Iranu. Zatim, Emirati s jedne strane imaju snažno razvijenu trgovinsku i ekonomsku saradnju sa Iranom, dok na drugoj, Iran predstavlja najveću bezbednosnu pretnju toj zemlji. Uporedo s takvim relacijama sa Teheranom, Emirati održavaju strateške odnose sa SAD, kako u političkom, tako i u ekonomskom i vojno-bezbednosnom aspektu. Simbioza odnosa SAD i UAE je izražena kroz realizaciju brojnih obostranih interesa. Najzad, Emirati su i aktivni član GCC kroz koji, ali i bilateralno, održavaju dobru saradnju sa ostalim arapskim zalivskim državama, naročito sa Saudijskom Arabijom.

Dubai je najvažnija tačka izvoza robe za Iran i uvoza iz Irana. U njemu živi velika iranska kolonija, procenjuje se da ih ima oko 450.000. Iranci u ovom emiratu spadaju u

795 Qatar calls for establishment of regional security organization with participation of Iran and Persian Gulf states. Rohama, 14 February 2013 dostupno na <http://www.rohama.org/en/news/9967/qatar-calls-for-establishment-of-regional-security-organization-with-participation-of-iran-and-persian-gulf-arab-states> (pristupljeno 29.11.2013.).

796 "Iran signs security agreements with Qatar, Oman," Tehran Times, June 15, 2011, dostupno na <http://www.tehrantimes.com/NCms/2007.asp?code=242497> (pristupljeno 26.09.2015)

797 Iran, Qatar sign defence cooperation agreement, Tehran Times, 25.02.2010. dostupno na http://www.tehrantimes.com/index_View.asp?code=214868 (pristupljeno 26.09.2015.).

najbogatije ljude, a iranska kolonija u Dubaiju je posle one u SAD druga iranska kolonija po brojnosti u svetu. Zahvaljujući ovako brojnoj iranskoj populaciji, postoji preko 200 letova nedeljno između Dubaija i različitih iranskih gradova.⁷⁹⁸ Oni su u Dubaiju snažan most koji je od izuzetnog značaja za "disanje" iranske ekonomije, posebno tokom perioda međunarodnih sankcija protiv Irana.

Pored ekonomskih interesa, Dubai je za Iran važan i zbog toga što on, iako deo zajedničke države, ima fleksibilniji stav prema Iranu od Abu Dabija. Čak je za vreme iračko-iranskog rata, mada su Emirati zvanično bili neutralni, Abu Dabi ispoljavao naklonjenost Sadamu Huseinu, dok je Dubai nastavio svoju trgovinsku saradnju sa Iranom, ne želeći da se svrstava na iračku stranu kao Abu Dabi.⁷⁹⁹

Uprkos takvim ekonomskim vezama, Emirati i Iran imaju ozbiljan teritorijalni spor, koji povremeno dovodi do tenzija. Spor vodi korene još od vremena pre stvaranja nezavisne emiratske države. Reč je o tri ostrva na koja obe zemlje polažu prava - Abu Musa, Veliki i Mali Tunb. Ostrvo Abu Musa je veličine 20 kvadratnih kilometara i leži na oko 48 km od obale Šardže i 75 km od obala Irana. Broj stanovnika na ovom ostrvu pre nego što ga je Iran i formalno stavio pod svoju vlast bio je oko 1000, uglavnom Arapa. Ostrvo ima veliki geostrateški značaj zbog svog položaja, a poseduje i određene količine oksida gvožđa.⁸⁰⁰ Druga dva ostrva su manja, ali se nalaze bliže Hormuškom moreuzu koji se smatra vratima Zaliva. Ostrvo Veliki Tunb je smešteno oko 27 km od obala Arabijskog poluostrva i udaljeno je od ostrva Abu Musa 50 km. dok je Mali Tunb veličine svega jednog kvadratnog kilometra.⁸⁰¹

Nakon što su se Bahreinci 1970.g. na referendumu izjasnili da ne žele da budu deo Irana, iranski šah se koncentrisao na ova tri ostrva, smatrajući ih kompenzacijom za izgubljeni Bahrein. U novembru 1971.g. Iran i emirat Šardža potpisali su Memorandum o

798 Karim, Sadadpour. The Battle of Dubai, The United Arab Emirates and the U.S. Cold War, Carnegie Endowment July 2011. Str. 5 dostupno na http://carnegieendowment.org/files/dubai_iran.pdf (pristupljeno 23.09.2013.).

799 Karim, Sadadpour. The Battle of Dubai, The United Arab Emirates and the U.S. Cold War, Carnegie Endowment July 2011. Str. 6 dostupno na http://carnegieendowment.org/files/dubai_iran.pdf (pristupljeno 23.09.2013.).

800 ناجي أبي عاد/ميشيل جرينون. النزاع و عدم الاستقرار في الشرق الأوسط. الأهلية للنشر و التوزيع. عمان، الاردن. 1999. ص. 151
Naji Abi A ' ad/Mishel Jrinwn: al Niza ' a wa a ' dam al istiqrar fi al Sharq al Awsaṭ, al Ahliya lilneshr wa al tawzia ' a, A ' man, al Urdun, 1999. s. 151

801 Ibidem

razumevanju o zajedničkoj kontroli ostrva Abu Musa, što je podrazumevalo i zajedničku eksploataciju naftnih izvora. Šah je od vladara emirata Ras al Hajma tražio da ovaj proda ili iznajmi dva druga ostrva, ali on nije hteo da pristane na ponudu niti da potpiše sličan sporazum kao vladar Šardže. U vreme britanskog povlačenja iz Zaliva, tog istog meseca, iranske vojne snage su ušle na ova dva ostrva.⁸⁰² Memorandum o razumevanju sa Šardžom nastavio je da funkcioniše do početka devedesetih godina prošlog veka. Odmah posle Prvog zalivskog rata, iranska vojska je na ostrvu Abu Musa instalirala protivbrodske rakete, izgradila bazu Revolucionarne garde i locirala jednu veću vojnu pomorsku jedinicu. Sam Memorandum je u Šardži izazvao negativan efekat i kao posledica toga ubijen je šeik Šardže Halid bin Mohamed al Kasmi, a njegovo mesto je preuzeo sin njegovog rođaka Sakr bin Sultan al Kasmi, koji se protivio Memorandumu.⁸⁰³

Tokom četrdeset pet godina nezavisnosti UAE, u nekoliko mahova je rasla tenzija oko pitanja suvereniteta nad ova tri strateški značajna ostrva. Stavovi obeju strana ostajali su nepromenjeni. Na svakom samitu GCC ovo je jedno o najvažnijih pitanja oko kojeg postoji puna saglasnost svih članica. Emirati i njegovi saveznici iz GCC redovno osuđuju Iran za okupaciju tri ostrva, tražeći da se problem razreši ili direktnim pregovorima ili arbitražom Međunarodnog suda pravde. Iran odbacuje i arbitražu i pregovore.

S vremena na vreme se tenzije toliko podignu da sa obe strane stižu pretnje o prekidu diplomatskih odnosa. Veliku buru podigla je poseta bivšeg iranskog predsednika M. Ahmedinedžada ostrvu Abu Musa, aprila 2012. Kriza je bila nastavak suprotstavljenih stavova dve zemlje, proisteklih iz bahreinske revolucije 2011.g. kada su i Emirati vojno učestvovali u gušenju pobune bahreinskih šiita i kada su razmenjene teške optužbe Irana i GCC.⁸⁰⁴ Na posetu iranskog predsednika, Emirati su odgovorili povlačenjem na konsultacije svog ambasadora iz Teherana, a zemlje GCC su odmah otpočele vojne manevre u regionu. Takozvane zajedničke zalivske snage "Ostrvski štit" su bez upotrebe bojeve municije održale dvodnevne manevre. Iranska reakcija je bila održavanje sličnih manevara na jugoistoku Irana. Na kraju, nije došlo do oružanog incidenta, ali se politička napetost

802 Ibidem, str.152

د. تاج الدين جعفر الطائي. استراتيجية ايران اتجاه الدول الخليجية العربية. دار رسلان. دمشق 2013. ص 84

Dr. Tajedin Ja'afar. Istratijiya Iran itijah al dwl al khalijiya al A'rabiya, pg. 84

804 Ibidem, str 85

produžila više nego što je to bilo uobičajeno (ovo nije jedini put da Iran i Emirati (GCC) podignu retoriku do pretnje prekida odnosa).⁸⁰⁵

To nije bila prva poseta jednog iranskog predsednika spornim ostrvima. Hašemi Rafsandžani je marta 1992.g. učinio iznenadnu posetu ostrvu Abu Musa, što je bila prva poseta na najvišem nivou tim ostrvima. Upravo posle ove posete došlo je do kraćeg pregovaračkog procesa uz posredništvo Sirije i Sultanata Omana (27-28. septembra 1992.), ali su oni propali.⁸⁰⁶ Ubrzo posle toga, već 1994.g. Iran je uspostavio i redovnu vazдушnu liniju između ostrva Abu Musa i Bandar Abasa u Iranu, što je uticalo na dolazak Iranaca koji su potpuno izmenili strukturu tamošnjeg stanovništva. Povećan je i broj iranskih vojnika stacioniranih na ostrvu na 4000, izgrađene su nove vojne kasarne, tenkovska gnezda i postavljeni PVO uređaji.⁸⁰⁷

Godinu dana od ove posete, pojavili su se znaci popuštanja u bilateralnim odnosima. Najpre je iranski predsednik uputio pismo emiratskom predsedniku, a onda aprila 2013. i svog ministra unutrašnjih poslova Mostafa Mohamed Nadžara, koji je u Abu Dabiju i Dubaiju vodio razgovore sa visokim emiratskim zvaničnicima. Razgovori, iako vođeni i zbog drugih problema, prevashodno su imali za cilj popuštanje napetosti u odnosima dve zemlje do kojih je došlo zbog posete iranskog predsednika spornom ostrvu godinu pre toga.⁸⁰⁸

Emirati su u odnosima prema Iranu oprezni i zbog toga što pored većinskih sunita (oko 85%), na njihovom tlu, uz Irance koji odavno tamo žive i rade, egzistira i šiitska populacija koja je poslednjih godina narasla kao posledica emigracionih kretanja iz Saudijske Arabije, Libana, a i dalje se nastavlja iz Irana. Vlasti Emirata posvećuju veliku bezbednosno-obaveštajnu pažnju aktivnostima šiita i posebno odnosima Irana sa tim šiitima. S vremena na vreme, pojave se indicije da i u Emiratima postoje pripadnici uspavanih šiitskih ćelija povezanih sa iranskim bezbednosno-obaveštajnim službama ili sa nekim šiitskim ekstremnim organizacijama. Zabrinutost emiratskih vlasti posebno je narasla nakon zbivanja u Bahreinu 2011.g.

805 Ibidem

806 88 ص 2013 دمشق. د. تاج الدين جعفر الطائي. استراتيجية إيران اتجاه الدول الخليجية العربية. دار رسلان.

Dr. Tajedin Ja 'afer. Istratijiya Iran itijah al dlw al khalijiya al A 'rabiya, pg. 88

807 Ibidem, str. 89

808 Interior minister calls for respecting Iranians in UAE airports, Payvand Iran News, 15.04.2013. dostupno na <http://www.payvand.com/news/13/apr/1100.html> (pristupljeno 23.08.2013.).

Kao i u slučaju ostalih arapskih zalivskih zemalja koje održavaju veze sa Iranom, tako i UAE imaju strateške odnose sa SAD, koje su, pored GCC, glavni garant emiratske bezbednosti. Odnosi su razvijeni i dalje se razvijaju na svim nivoima i u svim oblastima, političkoj, ekonomskoj, kulturnoj, ali je za naše pitanje sunitsko-šiiitskih odnosa i njihovog uticaja na bezbednost u regionu Bliskog istoka najvažniji aspekt emiratsko-američke saradnje onaj na vojno-bezbednosnom planu. Ovaj oblik saradnje je izrazito dobio na ekspanziji od Drugog zalivskog rata kada su Amerikancima ustupljene lokacije za formiranje vojnih baza, dopremanje najmodernije vojne opreme i korišćenje vazdušnog prostora i emiratskih luka. Pored toga, Amerikanci Emiratima prodaju oružje i opremu u ogromnoj vrednosti i obučavaju emiratske vojne i bezbednosne snage. Od 2007. do 2010. g. SAD su Emiratima prodale oružja i vojne opreme u vrednosti od 10,4 milijarde dolara, pri čemu je samo 2010. g. vrednost prodaje bila preko 5 milijardi dolara. Time su Emirati postali najveći svetski kupac američkog oružja posle Saudijske Arabije.⁸⁰⁹

Amerikanci povećanom prodajom oružja Emiratima i drugim zemljama Zaliva, vrše i dodatni pritisak na Teheran, učvršćujući na taj način utisak kod sumnjičavih zalivskih saveznika da ih neće napustiti pred eventualnom iranskom bezbednosnom pretnjom. Od ukupne prodaje američkog oružja u 2011.g. u vrednosti od 66,3 milijarde dolara, oko polovine otpada na prodaju u Zalivu. Emirati su, između ostalog, kupili antiraketni sistem vredan 3,49 milijardi i 16 helikoptera Činok u vrednosti od 1 milijarde dolara.⁸¹⁰

Snažnim vojnim i obaveštajnim prisustvom SAD u Emiratima, Bela kuća nema nameru samo da odvrati Iran od bilo kakvog pokušaja narušavanja američkih interesa u regionu, ugrožavanja bezbednosti američkih zalivskih saveznika, već i zahvaljujući velikom broju Iranaca u Dubaiju i blizini iranske teritorije, nastoje da prikupe što više obaveštajnih informacija relevantnih za iranske unutrašnje prilike, odnose između delova iranskog rukovodstva, iranske namere u sferi ekonomije, politike, odbrane, ali na prvom mestu i pre svega iranskim planovima u vezi sa razvojem nuklearnog programa.

809 Kenneth. Katzman The United Arab Emirates (UAE): Issues for U.S. Policy Congressional Research Service str. 11-12 March 18, 2013. dostupno na <http://fpc.state.gov/documents/organization/207800.pdf> (pristupljeno 25.07.2014.).

810 Rocket-propelled sales figures: US arms sales abroad triple to record highs, RT 27.08.2012. dostupno na <http://rt.com/news/us-weapons-record-sales-649/> (pristupljeno 25.07.2014.).

1.4. Saudijska Arabija

Polje sukoba i rivaliteta između Irana i Saudijske Arabije nije samo uža oblast Persijskog (Arapskog) zaliva, već i širi region Bliskog istoka. Najvažnije tačke međusobnog ukrštanja interesa i lomljenja koplja su tradicionalno Liban, Palestina, Irak, Jemen, a od početka Arapskog proleća sve više i trenutno najviše Sirija. Poznati izraelski teoretičar i poznavalac bliskoistočnih pitanja i saudijsko–iranskih odnosa Džoša Tajtelbaum, u svojoj knjizi "Saudi Arabia and the New Strategic Landscape", ističe da je Iran nakon svoje revolucije pravio "antiameričke alijanse sa državama (Sirija i Venecuela) i sa nedržavnim akterima (Hizbulah, Hamas i grupe u Jemenu). Podržavao je šiitski terorizam u Bahreinu, Kuvajtu, Libanu i Saudijskoj Arabiji i od nedavno u saudijskom savezniku Egiptu preko Hizbulaha".⁸¹¹ Ističe da ovakvo iransko ponašanje ima "direktne implikacije na saudijsku unutrašnju bezbednost".⁸¹²

Ne mogu sasvim da se složim sa stavovima Tajtelbauma, posebno što se on u svojoj knjizi izrazito negativno odnosi prema Iranu, smatrajući ga glavnim uzrokom problema na Bliskom istoku i generatorom jačanja terorizma u regionu. Od pisanja te knjige (2010.) situacija na terenu se bitno promenila i nije više moguće govoriti o šiitskom terorizmu zato što je danas na delu isključivo sunitski terorizam čije su mete i šiiti i suniti i hrišćani i zemlje regiona i teritorije van Bliskog istoka. Ono s čim se slažem je da se sukobljavanje Saudijske Arabije i Irana već dugi niz godina vodi upravo na navedenim lokacijama i uz učešće pomenutih aktera, znači da su najvažnija polja sučeljavanja ona koja su već navedena (Liban, Palestina, Irak, Jemen i Sirija).

U Libanu je u pitanju direktan sukob interesa između Irana i Saudijske Arabije. Obe zemlje su godinama unazad aktivni učesnici u libanskom političkom, ekonomskom i socijalnom životu. Svaka od njih ima svoje „miljenike“ unutar libanskog političkog korpusa. Teheran je početkom osamdesetih godina prošlog veka osnovao Hizbulah, ali je uz Iran bila i druga značajna libanska šiitska politička organizacija AMAL. S druge strane, Saudijska Arabija je podržavala i dalje podržava političku struju koju je ranije zastupao pokojni libanski premijer, sunit Rafik al Hariri (dva puta bio libanski premijer), a danas

811 Teitelbaum, Joshua. Saudi Arabia and the New Strategic Landscape, Hoover Institution Press, Stanford, 1st edition 2010, str. 27-28

812 Ibidem str. 28

njegov sin i politički naslednik Saad al Hariri. Kroz sučeljavanje interesa i borbu za prevlast u Libanu između šiita koji imaju saveznike i u delu libanskih hrišćana, ali i delu sunita, s jedne strane, i većine sunita okupljenih oko Saada al Haririja, koji takođe, imaju saveznike među nekim drugim libanskim hrišćanima, godinama se vodi globalni iransko–saudijski sukob na tlu Libana.

Tokom poslednje decenije, rivalitet između Irana i Saudijske Arabije u Libanu je bio najočigledniji za vreme izraelsko–Hizbulahovog rata 2006.g. Na jednoj strani su bili Iran i Sirija sa svojom podrškom Hizbulahu, a na drugoj Saudijska Arabija, Egipat, Jordan, kao tri arapske zemlje koje su najglasnije osuđivale Hizbulah da je pokrenuo nepotrebni i rizični rat. Jedina od zalivskih zemalja koja je podržala Hizbulah bio je Katar. Uprkos tome što su sunitski lideri u regionu nazvali otmicu izraelskih vojnika avanturom i prekomernim neprihvatljivim aktom, optuživši Hizbulah da izaziva rat, uspeh ove šiitske grupacije u tom ratu znatno je podigao ugled njenog vođe Hasana Nasrale, ali i izbacio na površinu snagu i značaj Irana kao najbližeg saveznika Hizbulaha. Pokazalo se da je narod u većini sunitskih država imao drugačije stanovište od svojih političkih rukovodstava prema sukobu Izraela i Hizbulaha. Iako su Hizbulahovi borci šiiti, iako je Iran i šiitska i nearapska zemlja, oni su se u očima najvećeg dela arapskog sveta pokazali kao istinski borci za muslimansku i arapsku stvar, dokazavši da je moguće vojno parirati takvoj sili i "najvećem arapskom neprijatelju" Izraelu. Dok su sunitski lideri osuđivali, dotle je narod javno i na ulicama izvikivao ime šiita Hasana Nasrale, iranskog miljenika i učenika, kritikujući i svoje vođe, koji nemaju hrabrosti da se zamere Amerikancima i zauzmu stav kakav je zauzela arapska ulica. Lider Hizbulaha je leta 2006.g. bez obzira na to što je šiit, postao najpopularnija ličnost u arapskom svetu. Da stvar bude još gora po sunitske režime, prema brojnim ispitivanjima javnog mnjenja, druga najpopularnija ličnost postao je iranski predsednik Mahmud Ahmedinedžad, a u nekim zemljama ljudi su u znak podrške onima koji se bore protiv Izraela počeli da prelaze na šiizam.⁸¹³ Tada je popularnost ove libanske grupacije i njenog lidera bila toliko velika da su u Damasku najprodavaniji suveniri bili oni s likom Nasrale i logom Hizbulaha. Ta godina je predstavljala veliku političku pobedu Irana nad

813 Wehrey Frederic, Karasik W Theodore, Nader Aliereza, Ghez Jeremy, Hansell Lidya Gufey A Robert. Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam: Rivalry, Cooperation, and Implications for U.S. Policy, RAND Corporation St. Monica, 2009. str 26

Saudijskom Arabijom, čija se ulema podelila oko toga da li treba podržati zvanični državni stav ili pozdraviti ratne uspehe jedne arapske paravojne organizacije protiv velikog neprijatelja Izraela, pa makar reč bila i o šiitima.

Zašto su Saudijski izašli sa stavom koji je kritikovao Hizbulahovu inicijalnu akciju protiv Izraela? Oni su uložili velike investicije u Liban kako bi i time parirali iranskom uticaju. Investicije su naročito bile povećane posle potpisivanja Taifskog sporazuma 1989.g. Vrednost saudijskih ulaganja bila je veća nego u bilo kojoj drugoj arapskoj zemlji. Samo u 2003.g. uložili su skoro 600 miliona dolara.⁸¹⁴ Saudijska namera je bila da investiranjem, političkom podrškom i jačanjem položaja svog bliskog saveznika, tadašnjeg libanskog premijera Rafika al Haririja, oslabe i umanje uticaj i Irana i Sirije u Libanu. Veze Rijada sa Rafikom al Haririjem su bile i lične, te mu je dodeljeno i saudijsko državljanstvo.

Haririjevim ubistvom februara 2005.g. Saudijska Arabija je izgubila svog najvećeg saveznika u Libanu. Paradoksalno, ali atentatom na njega nije samo Saudijska Arabija izgubila, već i Sirija, i to možda više nego Saudijska Arabija. Posledica Haririjevog ubistva bila je momentalna optužba protiv Damaska da je Hariri ubijen pod patronatom Sirije, jer navodno više nije hteo da se povinuje sirijskim zahtevima, otvoreno joj se suprotstavljajući. Sirija je bila izložena jakoj negativnoj medijskoj kampanji, osnovan je i Međunarodni sud za slučaj Hariri, koji radi i sada, a krajnja posledica bila je sirijsko kompletno vojno i bezbednosno povlačenje iz Libana. Sirijske trupe koje su godinama unazad bile locirane u Libanu gde nisu bile previše omiljene među libanskom populacijom, ali koje su svojim prisustvom pružale Damasku odlučujući uticaj na libanske političke prilike i na libansku spoljnu i unutrašnju politiku, svojim povlačenjem posle Haririjevog ubistva omogućile su političkim opcijama koje nisu bile na istoj liniji sa Damaskom da ojačaju svoju aktivnost i pobeđu na prvim izborima održanim bez kontrole sirijske vojske.

Hizbulah je i u vreme sirijskog prisustva u Libanu bio aktivan, ali Damask mu, uprkos bliskim odnosima sa Iranom, nije dozvoljavao da se previše razmahne i postane najdominantnija politička i vojna (paramilitarna) sila u Libanu, više težeći održavanju ravnoteže između različitih libanskih sektaških grupa. U prošlosti je dolazilo i do vojnih

814 Badran, Tony. "Saudi-Syrian relations after Hariri", Middle East Monitor, Vol 1: No 1, February 2006. dostupno na <http://www.mafhoum.com/press9/273P5.htm> (pristupljeno 31.12.2013.).

sukoba između sirijske vojske u Libanu i Hizbulaha.⁸¹⁵ Kako su sirijske snage, međutim, pod pritiskom SAD i međunarodne zajednice morale da se povuku iz Libana, tako je i Hizbulah „prodisao“. Najveću korist od sirijskog povlačenja iz Libana, po mom uverenju, izvukao je Iran, koji je u prethodnim godinama morao da uvažava i posebne sirijske interese u Libanu. Odlaskom Sirijaca, Hizbulah je postao ubojita iranska ruka i prema Izraelu i u regionalnom „takmičenju“ sa Saudijcima u tome ko će imati veći uticaj u Levantu.

Hizbulah je, s druge strane, od odlaska sirijskih snaga iz Libana postao bliži saveznik Damaska nego što je to bio do tada. Odmah nakon što je ubijen Rafik al Hariri i za to osumnjičena Sirija, Hizbulah je na svom velikom mitingu u Bejrutu 9. marta 2005.g. snažno stao u zaštitu Damaska.⁸¹⁶ Takvu novu poziciju Hizbulaha posle odlaska sirijskih snaga odredila je činjenica da Sirija više nije bila fizički prisutna na tlu Libana, te da je zbog toga morala da se sasvim osloni na Hasana Nasralu i njegovu organizaciju, bez pritisaka, uslovljavanja i nametanja ponašanja kao do tada. Fizičkim odvajanjem Sirije i Hizbulaha, oni su postali vrlo bliski partneri ostavši to do današnjih dana.

Koristeći popularnost Hizbulaha zbog uspeha u borbama sa Izraelom, Iran je osnažio svoju regionalnu poziciju pojačavši optužbe protiv Saudijske Arabije i drugih sunitskih režima da ne stoje na strani Arapa i muslimana, već da podržavaju izraelske i američke interese suprotno željama arapske ulice.

Sukob između Irana i Saudijske Arabije u Libanu i njihova međusobna borba za sopstvene interese, pogubno i štetno utiču na Liban. Što se više zaoštavaju tenzije između dve velike regionalne sile, to raste opasnost od fitne (građanskog rata) u Libanu, politička situacija se komplikuje, ekonomske aktivnosti zapadaju u poteškoće, a patnje libanskog naroda postaju veće. Svakako, krivicu za eskalaciju međusektaškog nasilja u Libanu ne mogu da snose samo Iran i Saudijska Arabija, mada je njihov doprinos možda najveći. Sukobi među različitim konfesionalnim grupama su i posledica preliivanja sirijskog građanskog rata u više njegovih oblika – preko sirijskih izbeglica, suprotstavljenih palestinskih frakcija na libanskom tlu itd. Pored toga, nesumnjivi doprinos libanskoj nestabilnosti daju Katar, Turska, Sjedinjene Američke Države i još neke zapadne zemlje

815 Dragan, Todorović. Hizbulah. - Božja partija, str. 183-184

816 Dragan, Todorović. Hizbulah. - Božja partija, str. 184

(Francuska), uprkos tome što se svi javno zalažu za mir, stabilnost, nacionalni dogovor i prosperitet Libana. Svako na svoj način, neko više neko manje, doprinosi razbuktavanju strasti, ključanju emocija i sada već oružanim i drugim akcijama i sukobima među samim Libancima, koji prete da izazovu novi libanski građanski rat. Ipak, rivalitet između Rijada i Teherana je na prvom mestu uzroka libanskih unutrašnjih trvenja, a Liban ostaje najvažnije polje odmeravanja snaga i borbe za uticaj šiitskog Irana i sunitske Saudijske Arabije.

Drugo poprište političkog sukoba Saudijske Arabije i Irana na Bliskom istoku je Pojas Gaze i Zapadna obala.

Iako Palestinci muslimani iz Pojasa Gaze i Zapadne obale, kao i svi drugi Palestinci, nisu šiiti već isključivo suniti (postoje i Palestinci hrišćani), veze između Palestinaca i Irana su duge. Iran je od početka vladavine imama Homeinija stajao uz Palestince i njihovu stvar, podržavajući ih u celini ili samo neke njihove frakcije, opet u zavisnosti od političkih i drugih regionalnih i međunarodnih okolnosti. Teheran je od 1979.g. pa sve vreme ovih godina nastojao da njegova podrška Palestincima bude veća i jača nego što je to podrška arapskih država. Vlasti u Iranu, međutim, ne stavljaju na prvo mesto pitanje trajnog rešavanja izraelsko-palestinskog pitanja, kao što to radi Saudijska Arabija kao zemlja koja nastoji da bude promoter arapskih inicijativa u rešavanju problema Palestine⁸¹⁷. „Umesto da predstavlja formule za mir, Teheran nastoji da izgradi sebe kao vodeću vojnu silu koja podržava palestinska prava i protivi se Izraelu kroz različite metode, uključujući snabdevanje oružjem i finansiranje palestinskih islamističkih militanata“.⁸¹⁸ Drugim rečima, u izraelsko-palestinskom sporu ima se utisak da Teheran ne ide na mir kao krajnje rešenje, već na stalnu konfrontaciju Izraelaca i Palestinaca, održavanje njihovog neprijateljstva i podsticanja sukoba baš u trenucima kad izgleda da je mir tu negde na dohvat.

Iako je autor ovog citata okarakterisao Iran kao zemlju koja podržava Palestince samo onoliko koliko su aktuelni iranski interesi, a S. Arabiju kao arapsku zemlju koja je iskreno na strani Palestinaca, ne bismo mogli da se složimo s takvom konstatacijom. Mnogo približnije istini je da i jedni i drugi koriste i (zlo)upotrebljavaju palestinsku stvar,

817 Terrill W. Andrew. The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security, Create Space Independent Publishing Platform, USA 2011 str. 34

818 Ibidem, str. 35

Palestinke kao narod i palestinske političke frakcije na sasvim isti način, samo u svom sopstvenom interesu i zarad svojih političkih poena. I jednima i drugima odgovara sadašnja situacija u kojoj mogu da koriste palestinsko pitanje i pozivaju se na njega, bilo da je reč o pokušaju iskazivanja panislamske solidarnosti (neiskrene), bilo da je to u sklopu realizacije nekog drugog trenutnog interesa.

Nije tajna da je Iran naoružavao ili još uvek to čini, palestinske frakcije, mada nije tajna ni da je Saudijska Arabija finansirala sve palestinske frakcije, uključujući i Hamas. Najpoznatija epizoda kada je otkrivena velika iranska pošiljka oružja Palestincima desila se 3. januara 2002. g. Izraelske snage zaustavile su i zarobile brod *Karine A*, koji je prevozio nekoliko desetina tona različitog oružja utovarenog u Iranu. Među nađenim naoružanjem bilo je raketa *Kačuša*, minobacača, protivtenkovskih mina, lakog naoružanja itd.⁸¹⁹ Incident se desio u vreme kratkotrajnog otopljavanja iranskih odnosa sa PLO nakon početka Intifade septembra 2000.g. i predstavlja paradigmu iranskog stava prema palestinskom pitanju – naoružavanje i održavanje stalnog „ratnog stanja“.

Sukob Irana i S. Arabije na tlu Palestine i u vezi s Palestinom svodi se na borbu za naklonost Palestinaca. I jedni i drugi se utrkuju u finansiranju palestinskih frakcija, jačanju političkog uticaja, zaklinjanju u podršku palestinskoj stvari i kritikovanju izraelskog ponašanja prema palestinskom narodu. Ovakva borba na tlu Palestine postojala je i pre Homeinija, ali je ona intenzivirana nakon njegovog dolaska na vlast. Obe strane imaju svoje miljenike, koji su iz raznih interesa spremni da budu naklonjeniji Iranu ili Saudijskoj Arabiji. U današnje vreme, Rijad je bliži palestinskom predsedniku Mahmudu Abasu i njegovoj političkoj opciji, koja nema dobre odnose sa Iranom, dok Teheran igra na kartu Islamskog džihada. Po pitanju Hamasa, situacija je promenljiva. Iran nije bio zadovoljan što je ovaj pod uticajem Katara napustio podršku Bašaru al Asadu, ali nije prekinuo odnose s njim. Rijad je sa svoje strane uvek izražavao oprez prema Hamasu kao podružnici palestinske Muslimanske braće, mada je poslednjih meseci 2015.g. uspostavio intenzivnije kontakte s njegovim rukovodstvom. Sve dok, međutim, Palestinci ne dobiju svoju nezavisnu državu rivalitet Teherana i Rijada na palestinskom tlu i unutar palestinskog političkog korpusa biće intenzivan.

819 Slavin, Barbara. *Bitter Friends, Bitter Enemies: Iran, the U.S. and the Twisted Path to Confrontation*, St. Martin's Press, New York, 2007, p. 91.

Treće polje sukobljavanja je Jemen, gde Iranci daju podršku šiitskim Hutima. Opravdano ili ne, tek S. Arabija i još neke zalivske zemlje uvek su optuživale Iran da vojno i materijalno podržava Hute. Tako je bilo i pre Arapskog proleća, a posebno od njegovog izbijanja u ovoj zemlji, kada su Huti istupili protiv jemenskog predsednika Ali Abdulaha Saleha. Ni posle njegovog odlaska s mesta predsednika odnos između Huta i sunitske vlasti nije bio mnogo bolji. Jemenski sunitski režim održan je isključivo angažovanjem Rijada i zalivskih saveznika, koji su izdejstvovali samo promenu predsednika (dotadašnji potpredsednik postao novi predsednik). Rijad nije mogao da dozvoli da padne jedan sunitski režim i to u zemlji u kojoj je veliki broj šiita. S te strane, Rijad nikada nije krio da je Jemen isključivo njegova interesna sfera i da će učiniti sve što je potrebno kako bi tako i ostalo. U tom smislu se ne štede optužbe protiv Teherana da se meša u unutrašnje jemenske poslove, da naoružava i obučava jemenske Hute, da ih podstiče na pobune i protiv jemenskog režima, ali i na vojne akcije protiv Saudijske Arabije.

Trenutna saudijska zabrinutost Jemenom fokusira se na hutske pobunjenike na severu. Rijad se plaši da bi pobuna Huta mogla da izazove nemire u južnim saudijskim provincijama Nadžran i Džizan gde žive Ismailiti (šiiti). To bi dalje moglo da utiče na nemire u Istočnoj provinciji gde žive saudijski šiiti pristalice Dvanaestorice. Optužbe na račun Irana da podržava, finansira, obučava i čak šalje pripadnike svojih službi da pomažu Hutima su česte i dolaze kako od strane jemenskih vlasti, tako i od strane Saudijske Arabije. Istovremeno, Saudijski svim raspoloživim resursima nadgledaju razvoj situacije u Jemenu. Ne jednom su do sada slali i sopstvene snage da pomognu u borbi protiv Huta. Saudijski su masovnije direktno vojno intervenisali u severnom Jemenu novembra 2009.g. kao odgovor na ulazak Huta na saudijsku teritoriju. Još su sveža sećanja kako su tad Saudijski potcenili Hute, koji su potisnuli saudijske snage ubivši preko 130 saudijskih vojnika i prešavši na saudijsku teritoriju gde su više od dva meseca držali pod opsadom nekoliko saudijskih sela.⁸²⁰

Iako sunitsko–šiitski sukob u Jemenu nije ni prestajao od 2011.g. od septembra 2014.g. došlo je do njegove izrazite eskalacije. Huti su uspeli da preuzmu glavni grad Sanu, što je primoralo vladu i predsednika Jemena da se prebace u Rijad. Marta 2015.g. Saudijska

820 Terrill W. Andrew. The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security, str. 17

Arabija je povela vojnu akciju protiv jemenskih Huta, zajedno sa svojim zalivskim saveznicima UAE, Katarom i Bahreinom. Posle višemesečnog bombardovanja hutskih položaja, zalivske trupe su ušle na deo teritorije Jemena u nastojanju da potisnu hutske snage i povrate legitimitet režima predsednika al Hadija. Sukobi su svakodnevni i humanitarna situacija je postala alarmantna. Rijad je na delu iskazao da se ne obazire na bilo kakve kritike zbog otvorene vojne intervencije u jednoj susednoj zemlji, što po svim međunarodnim normama predstavlja flagrantno mešanje u unutrašnje poslove Jemena. Paralelno s takvom vojnom intervencijom iz vazduha i sa kopna, isključivo usmerenom protiv jemenskih šiita i njihovih saveznika (deo sunita), Rijad nastavlja da optužuje Iran kako upravo on nastoji da se meša u jemenske poslove i kako podržava i vojno i na sve druge načine jemenske šiite (Hute). Bez obzira na to što svet o svemu uglavnom ćuti i što se stvari ne nazivaju pravim imenom, činjenica je da je Saudijska Arabija u ovom slučaju agresor koji se meša u jemenske unutrašnje probleme. Rijad ima prećutnu podršku SAD i najuticajnijeg dela svetskog javnog mnjenja. Proglasio je Hute pobunjenicima bez priznavanja činjenice da su oni skoro polovina jemenske populacije koja ima pravo da u svojoj zemlji traži svoja politička i druga prava, kao što ima pravo da se složi ili ne sa postojećim režimom. Sukob u Jemenu je očigledna manifestacija šireg regionalnog sunitsko–šiitskog sukoba na Bliskom istoku, u kojem su glavni akteri Saudijski iz prvog plana i Iranci iz drugog (iz drugog, jer se njihove trupe ne nalaze u Jemenu). Situacija je takva da je S. Arabija imala punu inicijativu na vojnom, političkom i medijskom planu, koristeći iransku preokupiranost pregovorima oko nuklearnog programa. Stanje se, međutim, promenilo postizanjem konačnog dogovora oko iranskog nuklearnog programa i neefikasnošću saudijske vojne koalicije u borbama sa Hutima. Posle godinu dana neprekidnih napada iz vazduha, kraj sukoba se ne vidi, a Saudijski su sve češće pod kritikama zbog svog ponašanja u Jemenu, nepoštovanja ratnih pravila i namernog ciljanja civilnih meta. Razrešenje sukoba nije na vidiku, a najteže posledice trpi jemenski narod.

Četvrto poprište sukobljavanja dveju regionalnih sila je Irak

Teritorija Iraka je postala pravi takmičarski teren dve najveće zalivske zemlje tek nakon američke intervencije 2003.g. Sve dotle, Irak je predstavljao opasnost i za Iran i za Saudijsku Arabiju. Uostalom, Sadam Husein je vodio osmogodišnji rat protiv Irana, ali je kasnije okupirao i Kuvajt, bliskog saudijskog saveznika. Iran je u odnosu na Irak

prevashodno bio zainteresovan za položaj iračke šiitske populacije, sve vreme od 1979.g. nastojeći da proširi svoju uticaj među iračkim šiitima, pomažući njihovo organizovanje, pre svega u iračkim šiitskim svetilištima u Nedžefu i Kerbeli, ali i u svojim verskim centrima kao što je Kom. Najjače i najplodnije veze su postojale na nivou šiitske uleme, dok je najveći deo iračke šiitske populacije i pored progona i torture od strane Sadamovog režima, i dalje imao jači osećaj pripadnosti arapskoj ummi i iračkoj državi nego globalnom šiitskom pokretu. Sve do američke vojne intervencije Iran nije ostvarivao veći uticaj na iračke šiite.

Saudijska Arabija je što se Iraka tiče, na prvom mestu bila usmerena ka držanju Sadama Huseina na izvesnoj distanci, čuvajući svoju bezbednost od kako se ispostavilo u slučaju Kuvajta, nezajažljivih ambicija iračkog vođe. Istovremeno, Rijad je nastojao i da Irak bude tampon zona koja bi umanjila eventualnu iransku pretnju Saudijskoj Arabiji i otalim zalivskim monarhijama.

Uoči američke invazije na Irak, poklopili su se pogledi Rijada i Teherana. Obe zemlje su se protivile tada očekivanoj američkoj akciji. Iran zato što je to podrazumevalo novo gomilanje američkih vojnih potencijala u regionu, koje je pored već postojećeg u zalivskim monarhijama, značilo da su SAD vojno sasvim uz iranske granice, a Saudijska Arabija, jer je vojna snaga Iraka bila nepoznanica i nije se moglo sa sigurnošću pretpostaviti koliko će se američko-irački sukobi preliti na ostatak regiona. Pored toga, eventualnim eliminisanjem Sadama Huseina, mada nije bio omiljen na dvorovima zalivskih monarhija, iranska pretnja bi postala još bliža.

Saudijsko-iransko saglasje protiv američke akcije trajalo je onoliko koliko je trebalo da postane jasno da se režim Sadama Huseina raspada neočekivano brzo i da Vašington kreće u potpuno demontiranje iračkog sistema, što je značilo eliminisanje baasisitičkog režima i uklanjanje njegovih pripadnika iz svih segmenata vlasti. Iračka vlast je bila na kolenima, ali je zato prestala da kleči i ustala na obe noge iračka šiitska populacija. Situacija se sasvim okrenula. Sunitska manjina prešla je u „ilegalu“, šiitska većina zahvaljujući Amerikancima došla na vlast. Iran je nastavio da kritikuje američku invaziju retorički, u tišini je pozdravljajući, dok je Saudijska Arabija padom iračkog sunitskog režima izgubila važno polje uticaja. Irak je postao prva arapska šiitska zemlja. Povezao je Iran sa Sirijom i Libanom. Stvorena je potencijalno snažna šiitska osovina koja je predstavljala pretnju i sunitskim režimima i američkim interesima u regionu i Izraelu.

Povlačenje američkih trupa iz Iraka otvorilo je novi prostor za saudijsko-iransko sučeljavanje u Iraku. Ovog puta prednost je bila izrazito na strani Iranaca, mnogo više nego neposredno nakon rušenja Sadamovog režima, zato što više nije bilo ni formalnih prepreka u vidu američkih trupa. Uprkos tome što su neki irački lideri, a posebno premijer Nuri al Maliki, nastojali da predstave sebe kao iračke unitariste koji nisu pod uticajem sa strane, nije se mogla prenebregnuti činjenica da je baš Iran doprineo stvaranju političke grupacije Nurija al Malikija, odnosno partije al Dava.

Još dok se američke snage nisu povukle, iranski predsednik je učinio prvu zvaničnu posetu Bagdadu marta 2008.g. Iako stare rane iz iračko-iranskog rata nisu još bile zarasle, Ahmedinedžad je dočekan kao saveznik i prijatelj. Njegova poseta bila je jasan pokazatelj ojačanog iranskog uticaja u Iraku.⁸²¹ Dve godine kasnije, Iran je uspešno posredovao u sukobu šiitskih frakcija u Iraku, što je dovelo do toga da se zajedno u vladi nađu premijer al Maliki i Muktada al Sadr, koji su dugo bili u sukobu. Iransko posredovanje bilo je još jedan vidljiv pokazatelj iranskog uticaja na iračke šiite.⁸²² Pored toga, Iran ima uticaj na iračke šiitske milicije koje snabdeva oružjem i drugom vojnom opremom.⁸²³

Saudijska Arabija se nakon američkog povlačenja iz Iraka osećala kao na vetrometini. Ne prvi put kod Saudijaca je projevavalo osećanje da su ih Amerikanci "izdali" i prepustili da se sami suočavaju sa šiitskom pretnjom iz Irana, a sada i iz Iraka. Sa svoje strane su nastojali da podrže neke sunitske pokrete u Iraku, da insistiraju i bilateralno i u međunarodnim i regionalnim forumima na tome da se uspostave ista politička prava za sunite u odnosu na šiite, ali su nastojali da uspostave odnose i sa onim šiitskim frakcijama koje su izgledale više sekularističke nego što su zastupale šiitsku versku doktrinu blisku iranskoj. Najistaknutiji predstavnik takve iračke šiitske struje bio je dr Ajad Alavi, koji je oštro istupao protiv Nurija al Malikija.

S druge strane, Saudijska Arabija se nije nikada slagala sa Nurijem al Malikijem. Konfrontacija među njima se naročito pojačala početkom Arapskog proleća i saudijskom vojnom intervencijom u Bahreinu. Iračka vlada je oštro osudila saudijsku intervenciju, zatraživši da se bahreinskim šiitima koji su povelili svoju revoluciju, omoguće prava koja

821 Terrill W. Andrew. *The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security*, str. 48

822 Ibidem

823 Ibidem, 49-50

imaju i bahreinski suniti. Irak je zahtevao da se zalivske snage hitno povuku iz Bahreina. Irački stav je uticao na pritisak Rijada i saveznika iz Saveta za saradnju zemalja Zaliva na to da se odloži Samit AL zakazan za tu 2011.g. u Bagdadu. Samit je, uz popuštanje saudijske strane i saveznika, ipak održan naredne godine, tj. marta 2012.⁸²⁴ ali njemu nisu prisustvovali najviši zvaničnici zalivskih zemalja.

Irak je bio i jedna od arapskih zemalja koja nije pristala da se svrsta protiv sirijskog režima Bašara al Asada, a veliki broj šiitskih boraca, pored onih iz Libana i Jemena, otišao je u Siriju da se bori na strani sirijskog režima. To je bio još jedan pokazatelj iranske premoći nad Saudijskom Arabijom u Iraku.

U prvoj polovini 2014. Irak i Saudijska Arabija su sa najviših političkih mesta razmenjivali oštre optužbe o mešanju u unutrašnje stvari jedni drugima. Nuri al Maliki je optužio Rijad koji je uzvratilo istom merom. Neuspehom Nurija al Malikija da napravi koaliciju koja bi nakon održanih izbora formirala vladu, došlo je do popuštanja u saudijsko-iračkim odnosima. Novi irački premijer Hajdar al Abadi je odmah po dobijanju mandata najavio da će u novoj vladi biti i šiita i sunita i Kurda. Takav stav je naišao na odobravanje Rijada, koji je obećao finansijsku pomoć novoj vladi. Posebna vrsta pomoći dolazi od strane međunarodne koalicije u koju se uključila i Saudijska Arabija, a koja se vojno bori protiv Islamske države.

Sukob Rijada i Teherana preko Iraka i na tlu Iraka se nastavlja. Saudijska Arabija koja od odlaska iračkog premijera al Malikija, nastoji da uspostavi čvršće veze sa nekim iračkim sunitskim plemenima i značajnim sunitskim porodicama, odlučila je da ponovo otvori ambasadu u Bagdadu (2015.), ali i da ojača komunikaciju sa iračkom vlašću. Od doskorašnje pasivnosti koja se nije pokazala upešnom i tokom koje je Iran prodreo u sve pore iračkog društva, Rijad je promenio taktiku ne bi li pokušao da promeni balans sunitsko–šiitskih, odnosno saudijsko–iranskih odnosa na tlu Iraka.

Sirija je trenutno najveće polje sukobljavanja interesa između Saudijske Arabije i Irana. Treća zemlja regiona koja je duboko involvirana u borbu za interese u Siriji je Turska, iako nijedna država u okruženju ne može da ostane imuna na posledice sirijske krize. Za razliku od Libana, Palestine, Iraka i Jemena, gde je sukob saudijskih i iranskih

824 Ibidem, str. 54

interesa uglavnom „bilateralan“, u Siriji se on mora posmatrati kroz prizmu i ove dve zemlje i Turske. Ankara se u sklopu svoje bliskoistočne politike nije povodila sunitskim motivima, nego neoosmanizmom. „Na primeru osmišljavanja i sprovođenja politike prema Siriji, Iranu i Iraku, moguće je jasno sagledati sinkretičku prirodu neoosmanizma, nesvodljivog na bilo koju od njegovih pojedinačnih ideoloških komponenata, s pojedinom konstantom pragmatične brige za kratkoročne i dugoročne turske državno-nacionalne interese“.⁸²⁵ Turska je prošla različite faze u odnosima sa Sirijom, a od kada je Damask proterao Abdulaha Odžalana, vođu PKK, ti odnosi su sve do početka sirijske krize išli uzlaznom putanjom, u skladu sa njenom politikom „strategijske dubine“ bazirane na neoosmanističkim postulatima. Dve zemlje su dramatično unapredile bilateralnu saradnju, potpisavši veliki broj sporazuma u različitim sferama političkih i ekonomskih odnosa. Čak je postojala ideja da Turska sa Sirijom i Iranom uspostavi trilateralnu bezbednosnu saradnju, čija bi glavna meta bili Kurdi koji žive u sve ove tri zemlje.⁸²⁶ Stoga, u nekim segmentima sirijske krize mogu da se pronađu paralele u istim ili sličnim interesima Turske i Irana, Turske i Saudijske Arabije (nikako Irana i Saudijske Arabije), ali generalno, svaka od njih ima specifičan pristup krizi, načinu njenog rešavanja i interese koje želi da ostvari. U suštini, reč je o borbi za regionalnu prevlast, borbi koja je dodatno rasplamsala sektaške sukobe na Bliskom istoku, pre svega sunitsko-šiiitski sukob, ali se tiče i odnosa između određenih sunitskih režima, kao i odnosa između dve najjače svetske zemlje SAD i Rusije. Čitav niz zemalja upleten je na neki od načina – sve okolne zemlje i vodeće članice Evropske unije.

Zašto je Sirija toliko važna u saudijsko-iranskim odnosima?

Najpre, svi se slažu oko toga da se dugoročna budućnost Bliskog istoka oblikuje u Siriji. Onako kako će Sirija izgledati nakon što građanski rat, kriza, revolucija, pobuna, ili kako god se nazivala tragedija koja se tamo dešava završi, tako će izgledati i balans snaga između SAD i Rusije, između Izraela i arapskih zemalja, ali i između Saudijske Arabije i Irana, odnosno između sunita i šiita u regionu. Takođe, onako kako se kriza okonča, tako će izgledati pozicija Turske. Pored toga, onako kako će se sirijska drama rešiti, tako će

825 Tanasković, Darko. Veliki povratak Turske? Osmanlije u evropskom odelu, Službeni glasnik, Beograd, 2015. str. 113.

826 Ibidem str. 114-116.

izgledati i bezbednost Bliskog istoka. Strana koja ostvari najveći deo svojih interesa biće dominantna regionalna snaga. Ovo sve pod uslovom da neko uopšte bude u prilici da ostvari najveći deo svojih interesa, jer je upleteno mnogo aktera sa velikim ulogom.

Godinama unazad, Iran je izgradio strateške odnose sa Sirijom. Saudijska Arabija je u vreme pre sirijske revolucije (pobune), takođe imala mnogo bolje odnose sa Sirijom nego ranije, a Turska je srušila sve barijere i u okviru svoje politike „nula problema“ i "strategijske dubine", stvorila „idealne“ odnose sa susednom Sirijom. U vreme pre Arapskog proleća „vrhunski prioritet u arapskoj politici Turske su (bili) kratkoročno, a možda i srednjoročno u narednih pet godina, Sirija, Jordan i Liban, zatim Irak...Ova posebna zainteresovanost prema Iraku nije samo zbog aspiracije Turske da ojača svoju ulogu u Iraku, kao odgovor na povećan uticaj Irana u ovoj arapskoj zemlji, već i zbog neskrivene neophodnosti da se zaokruži sistem koji se pokazao uspešnim prema Siriji, Jordanu i Libanu“.⁸²⁷ Sirija je paralelno izgradila strateško partnerstvo sa Iranom, ali i najbolje moguće veze sa Turskom. Sadašnji turski premijer, a prethodno ministar inostranih poslova Ahmet Davutoglu, najbolje je odslikao tadašnju kratkoročnu tursku politiku, rekavši posle susreta sa libanskim premijerom Saadom al Haririjem, 11. januara 2010. godine, da „Turska teži unapređenju trgovinskih i ekonomskih odnosa sa Sirijom, Jordanom i Libanom kako bi se došlo do „malog Šengena“ kome bi se pridružio i Irak“.⁸²⁸ Izgledalo je da režim B. al Asada ide u dobrom pravcu i da biva prihvaćen i u okviru arapske porodice, kao i preko Turske na Zapadu. Turska je nastojala, iako Vašington nije bio srećan zbog toga, da na svim bivšim teritorijama Osmanskog carstva, uključujući i Siriju, povрати nekadašnji osmanski uticaj. Profesor D. Tanasković kaže da ne postoji opšteusvojena definicija pojma "neosmanizam", ali da se pod njim „mahom podrazumeva kompleksna makroideološka platforma prema kojoj današnja Turska, kao njegova letitimna civilizacijska naslednica (Osmanskog carstva, prim. aut.), treba da reafirmiše celokupno duhovno, kulturno i političko nasleđe Osmanskog carstva kako bi u preraspodeli svetske moći i uticaja, koja je u toku, obezbedila i delotvorno igrala ulogu jednog od globalno

827 Vahid Abd al Megid. Dinamičnost turskog kretanja i statičnost arapskih politika, preveo Dragan Todorović, Srpska politička misao, broj 1/2011. god. 18. Vol. 31. str. od 337-346. str. 341. (tekst je preveden sa arapskog jezika i preuzet iz naučnog časopisa "Showun Arabiya" kojeg izdaje Liga arapskih država u Kairu, broj 141 za 2010. godinu. Dozvola za prevod i objavljivanje dobijena je od glavnog urednika Saida Rifata)

828 Ibidem, str. 339

značajnih međunarodnih činilaca.⁸²⁹ Arapsko proleće je sasvim promenilo situaciju. Sirija je bila među onim arapskim zemljama u kojima su „spontano“ izbila narodna nezadovoljstva i u kojima se tražila smena „nedemokratskih“ režima i ispunjavanje narodne volje. O tome kakav je bio sirijski sistem i sirijski režim, koliko je bio demokratski ili ne, koliko su poštovana prava verskih i drugih manjina, a posebno sve to u odnosu na druge arapske režime, na nekom drugom mestu. Ovde se pažnja usmerava na Iran, Saudijsku Arabiju i Tursku, i to u kontekstu sunitsko-šiiitskih odnosa i bezbednosti regiona Bliskog istoka.

Sirijski problem koji do Arapskog proleća nije izgledao kao problem, najveća je trenutna kriza na Bliskom istoku. Ulog svih involviranih strana i iznutra i spolja je veliki. Na primeru Sirije je očigledno svo sučeljavanje različitih stavova i najbolje se vidi činjenica koja je već naglašena – ne postoji jedinstveni sunitski front. Najumešanije regionalne zemlje su Saudijska Arabija, Turska, Katar i Iran. Prve tri su sunitske, ali se njihove pozicije razlikuju i svaka od njih ima specifičan pogled na način rešavanja te krize. Ono gde se ove tri zemlje ne razlikuju je stav da Bašar al Asad mora da ode s vlasti. Upravo zbog tih razlika, u sirijskom slučaju sunitsko-šiiitska komponenta dugo nije bila najvažnija, ali se u međuvremenu iskristalisala kao najdominantnija, jer su se u sukob aktivno uključile sve sunitske zemlje regiona, pridošli su sunitski teroristi iz čitavog sveta, uključujući i one sa Balkana, kao što su se uključili i šiitski Iran, šiiti iz Iraka, Libana, Jemen, ali i iz Avganistana i Pakistana. Ovi prvi u pokušaju rušenja režima, deo i u nastojanju da se učvrste sunitske terorističke tvorevine, a ovi drugi u odbrani alavitskog (šiiitskog) režima u Damasku.

Sirijske antirežimske snage su podeljene na sunite koji čine takozvanu opozicionu koaliciju, ekstremne sunitske salafističke grupe kao što su Džebhat al nusra ili Islamska država u Iraku i Levantu, a treću veliku sunitsku grupu čine sirijski Kurdi. Svi su oni okrenuti protiv Bašara al Asada, ali se i međusobno sukobljavaju, uživajući i podršku najmanje jedne od tri navedene sunitske države iz regiona (sirijski Kurdi su dobili rusku podršku i u izvesnoj meri su promenili ponašanje). Saudijska Arabija podržava opozicionu koaliciju koja je inicijalno i povelala pobunu protiv režima. Nju formalno podržavaju i drugi,

829 Tanasković, Darko. Neosmanizam, povratak Turske na Balkan, Službeni glasnik, Beograd, 2010. str. 8

ali nije tajna da Katar maksimalno stoji iza salafističkih grupa, a još od kraja 2013.g. postoje informacije da Turska favorizuje ekstremne grupe koje pokazuju veću vitalnost u oružanim sukobima od tzv. umerene opozicije. Situacija na terenu izgleda ovako:

- "Umerena opozicija" nije postigla veće uspehe na frontu u smislu održivog lociranja na nekoj „oslobođenoj“ teritoriji. Opozicija je postala "žrtva" nekoliko istovremenih okolnosti i sem zajedničkog cilja – obaranje režima Bašara al Asada, ispoljila je brojne razlike: idejne, ideološke i sektaške; drugačije poglede na način borbe i razvoj situacije na terenu; nedostatak jasne strategije; postoje suprotstavljeni uticaji stranih regionalnih i međunarodnih faktora na pojedine opozicione grupe, kao i "koketiranje" nekih opozicionih grupa sa terorističkim organizacijama;⁸³⁰
- Suniti skoro podjednako ratuju između sebe koliko i protiv režima;
- Vašington je popustio pred stavom Moskve da se kriza ne može rešiti jednostranim vojnim rešenjima i napadom protiv Asadove vojske, a što je još važnije sa iranskog stanovišta, Vašington je shvatio da ekstremne grupacije predstavljaju veliku potencijalnu pretnju u smislu ugrožavanja sveopšte bezbednosne situacije i u Siriji i u okruženju, te je i to bio jedan od odlučujućih motiva da se do sada nije krenulo u vojnu avanturu;
- Iran je nakon uspešnih pregovora oko svog nuklearnog programa, uspeo da se uz pomoć Rusije kandiduje za učesnika budućih mirovnih pregovora u vezi sa rešavanjem sirijske krize kad god da do njih dođe;
- Pozicija Hizbulaha u Libanu nije ozbiljnije ugrožena dešavanjima u Siriji, pa čak ni kritike i optužbe iz SAD i sunitskih država protiv učešća Hizbulahovih boraca u ratnim dejstvima u Siriji, iznenađujuće nisu toliko oštre kao što bi moglo da se očekuje;
- Ispostavlja se da je jedna od posledica sirijske krize slabljenje opozicije, a jačanje ekstremistista i džihadista koji su formirali terorističke grupe;

صافيناز محمد أحمد. الانقاسات المركبة: الدور المتعثر للمعارضة في ادارة الأزمة السورية. السياسة الدولية، العدد 189، السنة الثامنة و 830 الأربعون يوليو 2012 (ص. 120 - 125)
Safinaz Muhamed Ahmed. al Inqisamat al mrkba: al dwr al mt'atir lilmu'arađa fi idara al azma al swriya, al Siyasa al dawliya, al'adad 189, al sene al tamina wa al arb'un yulyu 2012 pg. 120-125

- Ukrajinska kriza koja je oštro polarizovala Rusiju i Zapad, uticala je na to da Rusija iskaže odlučnost u podršci Asadovom režimu, čime se praktično mogućnost za njegov vojni poraz smanjila. Rusija je krizu u Siriji nazvala veštačkom, koja je, po Kremlju, kao i ona u Libiji, iskonstruisana samo da bi se smenili režimi u tim dvema zemljama. Aktivnim vojnim učešćem u sirijskoj krizi Rusija je potvrdila da je bez nje nemoguće postizanje bilo kakvog rešenja koje nije po njenoj meri;
- Pojačana je potencijalna opasnost od direktnog sukobljavanja Rusije i jedne članice NATO pakta (Turske);
- Najzad, sirijska kriza je u prvi plan izbacila dve podjednako velike opasnosti i za region i za svet. Jedna je jačanje terorističke organizacije Islamska država koja je držala čak jednu trećinu sirijske teritorije. Njenim snaženjem, ona je za Asadove oponente postala veća opasnost od Bašara al Asada. Zemlje koje su pomogle i doprinele da se ova organizacija učvrsti i u Siriji i u Iraku, postale su njena potencijalna meta (S. Arabija, Turska). Druga stvar je neočekivano veliki talas migracije. Na desetine hiljada sirijskih migranata je krenulo ka Evropi. Posledice takvog talasa osećaju se, na žalost i u Srbiji.

Problem u Siriji je toliko komplikovan da se jednostavno rešenje ne nazire. Ono što je sasvim sigurno, rešenje kad god da bude postignuto i kako god bude izgledalo, imaće ogroman uticaj na budućnost sunitsko-šiiitskih odnosa i na bezbednost regiona Bliskog istoka. Sirija je istinski test provere sposobnosti i umeća velikih sila i regionalnih lidera da kroz neke buduće pregovore možda ostvare ono što nisu uspeli podržavajući neku od strana u sirijskom građanskom ratu. Borba oko Sirije i u Siriji je najvažnija borba za prevlast na Bliskom istoku. To je kulminacija Arapskog proleća u sadašnjoj fazi.

Sirijski problem je postao metafora za neke od najvažnijih posledica Arapskog proleća. Izrodio je jačanje najekstremnijih islamističkih grupa, kao što je to bilo u Libiji, Tunisu, Egiptu i Jemenu. Početna tzv. revolucija pretvorila se u borbu svakog sa svakim. Takav razvoj događaja učvrstio je poziciju zvaničnog Damaska, jer i dalje ne postoji jedinstven opozicioni front, kao što nisu jedinstveni ni patroni pojedinih delova opozicije. Asadov režim dobro stoji na bojištu, čak je organizovao i predsedničke izbore, a najavljuje i parlamentarne. Sirijska kriza je uticala i na krizu odnosa između S. Arabije i SAD s jedne,

te S. Arabije i Katara, s druge strane. Nezadovoljan zbog američkog odbijanja da se vojno interveniše u Siriji, Rijad nije prihvatio mesto nestalne članice SB UN 2013.g. Stabilizacijom pozicije Asada, jača i pozicija Irana u regionu, posebno nakon što je Moskva ovog puta odlučno stala u odbranu zvaničnog Damaska.

Navedenih pet lokacija, Liban, Palestina, Irak, Jemen i Sirija, ostaju i dalje regionalne lokacije u kojima su ukršteni saudijsko-iranski, odnosno sunitsko-šiiitski interesi. Ipak, saudijska preokupiranost za sopstvenu bezbednost prevazilazi značaj takmičenja sa Iranom za regionalni primat, ali opet u kontekstu sunitsko-šiiitskog nerazumevanja i navodnog ili stvarnog iranskog uplitanja u saudijske unutrašnje poslove, posebno u regionima koje značajnije naseljava saudijski šiiitski živalj.

Pobedom Islamske revolucije, šiiitsko islamsko buđenje zahvatilo je tada šiiitske manjine ili većine, uključujući i saudijsku Istočnu provinciju u kojoj je najveća koncentracija saudijskih šiita, koji su kao i svi drugi i u arapskim i u drugim muslimanskim zemljama, podigli glas, podigli Homeinijeve slike, počeli da slave svoje šiiitske praznike, na šta je saudijska država žestoko odgovorila uviđajući da je uticaj šiiitskog Irana velika opasnost po tradicionalno saudijsko društveno uređenje.⁸³¹ Koristeći vahabijsku doktrinu i svoju dobro obučenu Nacionalnu gardu, saudijski režim je na sve načine nastojao da ublaži posledice Islamske revolucije u Iranu, koje su mogle da ugroze unutrašnju bezbednost i stabilnost. To čini i danas na isti način.

U brizi za svoju bezbednost Saudijska Arabija je prolazila različite faze tokom novije istorije. Iran nije uvek bio neposredna pretnja. Štaviše, Saudijska Arabija i Iran, kao nekadašnja dva stuba američke politike u regionu, sarađivali su tokom Hladnog rata protiv zajedničkih neprijatelja oličenih u komunističkom Sovjetskom Savezu i nekim radikalnim islamističkim idejama. Rijad i Teheran sarađivali su i u suzbijanju ustanka maoističkih pobunjenika u Omanu sedamdesetih godina, za šta su imali punu podršku SAD.⁸³²

Arapsko proleće donelo je novo jačanje tenzija u saudijsko - iranskim odnosima i zaoštavanje sunitsko-šiiitskog sukoba. Od samog početka arapskih pobuna, stavovi dve

السيد رضوان، العرب و الإيرانيون و العلاقات العربية – الإيرانية في الزمن الحاضر، الدار العربية للعلوم ناشرون بيروت 2014 ص. 80-78

Al Seyid Raḍwan. Al A ‘rab wa al Iraniyun wa al A ‘ilaqat al A ‘rabiya-al Iraniya fi al zemen al ḥadir, al Dar al A ‘rabiya lil ‘ulum, Nashirun, Beyrut, 2014. pg. 80-78

832 Furtig, Henner and, Ehteshami, Anoushiravan. Iran’s Rivalry with Saudi Arabia Between the Gulf Wars, Ithaca Press, U.K. 2006, p. 37

zemlje bili su suprotni u vezi sa svim konkretnim arapskim revolucijama. Iran je od prvog trenutka podržao tunisku, egipatsku i libijsku revoluciju, Saudijska Arabija je prve dve prihvatila nespremno i sa strepnjom pa čak i negodovanjem, a prema libijskoj je izrazila oprez, ne želeći da se oglašava; Iran je podržao ustanak bahreinskih šiita, Saudijska Arabija je svim sredstvima, uključujući i oružana, stala u odbranu bahreinske monarhije; Iran je ohrabrivao jemensku pobunu, S. Arabija je nastojala da se problem reši kompromisom, dok je u Siriji došlo do kulminacije suprotstavljenih iranskih i saudijskih pozicija. U tom sukobu se sve manje biraju sredstva i načini diskreditacije oponenta. Pored jačanja kampanje protiv iranskog nuklearnog programa, zaoštavanja sankcija protiv Teherana, pa onda otvorene podrške Rijada postignutom sporazumu, što je izneo kralj Salman tokom svoje posete SAD u leto 2015.godine, pojačanih optužbi o direktnoj iranskoj umešanosti u sirijski građanski rat, kako direktno tako i indirektno preko Hizbulaha, učestale su pojave otkrivanja navodnih iranskih uspavanih ili aktivnih ćelija po zalivskim i drugim zemljama, pri čemu izuzetak nisu ni Egipat, ali ni udaljena Libija.

Saudijske vlasti su poslednjeg dana marta 2013.g. objavile da su otkrile najnoviju špijunsku ćeliju povezanu sa Iranom. Ćelija je navodno sastavljena od 18 agenata, a otkrivena je tako što je agent saudijske obaveštajne službe u Libanu došao do podataka da jedan Saudijac šiit koji boravi u Evropi, često posećuje Bejrut i sastaje se sa pojedinim zvaničnicima Hizbulaha, kao i iranskim diplomatom zaposlenim u Iranskom konzulatu u Bejrutu. Saudijske vlasti su na osnovu tih informacija zatražile pomoć od libanske bezbednosti koja je praćenjem ustanovila da se navodno iz Libana organizuju povremene posete iranskih agenata Saudijskoj Arabiji pod raznim izgovorima, uključujući i odlazak na umru. Ovi agenti su se u Meki sastajali sa pripadnicima otkrivene ćelije, prikupljajući od njih informacije i dajući im finansijsku podršku. Saudijske vlasti su zatim presrele sastanak iranskih agenata sa članovima ćelije u jednom mekanskom hotelu, uhapsivši dvojicu pripadnika ćelije i jednog iranskog agenta. Bezbednosni organi su navodno pre toga dugo pratili pripadnike ćelije, koji su sakupljali obaveštajne informacije o vojnim i važnim verskim lokacijama, zdravstvenom stanju saudijskih lidera i detalje o njihovom lečenju u specijalnoj bolnici za kraljevsku porodicu u Rijadu. Iranci su, opet navodno, tražili od šefa ćelije da uposli jednog šiitskog lekara u specijalizovanoj bolnici Kralj Fejsal radi

prikupljanja dodatnih informacija.⁸³³ Na osnovu prikupljenih dokaza i priznanja prethodno uhapšenih, saudijska policija je uhapsila i svih 18 lica pripadnika iranske špijunske ćelije, optužujući ih za špijunažu u korist treće zemlje.⁸³⁴

Na ovo je reagovala grupa od 135 saudijskih šiitskih aktivista koja je odbacila navode saudijskih vlasti, ističući da je to samo pokušaj igranja na sektašku kartu u sprovođenju političkih obračuna sa neistomišljenicima i nastavak kampanje protiv saudijskih šiita, koji su poslužili kao kolateralna šteta u opštoj histeriji protiv Irana.⁸³⁵

Teheran je i ovu kao i sve dotadašnje brojne optužbe da organizuje, finansira i rukovodi takozvanim špijunskim ćelijama u Saudijskoj Arabiji i drugim zalivskim zemljama, okvalifikovao kao saudijsku propagandu čiji je cilj da se odvraća pažnja sa unutrašnjih saudijskih problema i kao još jednu u nizu propagandnih aktivnosti koje se koordiniraju sa SAD u okviru kampanje pritiska protiv Irana zbog njegovog nuklearnog programa.

Mapa br. 4 - Saudijska Arabija - Iran⁸³⁶



833 01.04.2013 "العرب تكشف تفاصيل القبض على خلية التجسس الإيرانية في السعودية، العرب، العدد 10049، ص. 1
Al A 'rab tekšif tafašil al qabḍ 'ala khaliya al tajasus al Iraniya fi al Sa 'wdiya, al A 'rab, ala 'dad 10049, pg. 1
01.04.2013.

834 Ibidem

835 Ibidem

836 Saudi Arabia – Iran, dostupno na

https://www.google.rs/?gws_rd=cr,ssl&ei=i0HdVvWSLYPM6ATM55vgBw#q=Saudi+Arabia+Shiitse+map
(pristupljeno 2.1.2016.).

Upravo je saudijska saradnja sa SAD jedna od osnovnih meta napada Teherana, koji smatra da Rijad vodi politiku hipokrizije. Javno se brine i bori za interese muslimana širom sveta, a istovremeno saraduje sa SAD protiv muslimana, sve u nameri da sačuva opstanak, kako u Teheranu povremeno kažu, nelegitimnog režima. Kritike protiv Rijada da je bliski američki saveznik, a time i saveznik Izraela, najvećeg muslimanskog neprijatelja, intonirane su tako da prodru do srca i duše saudijskog stanovništva, koje nije previše srećno zbog bliskosti Kraljevine sa SAD. Ovakve kritike pogoduju bujanju raznih ekstremnih sunitskih islamističkih struja u Saudijskoj Arabiji, koje smatraju da se monarhija ne ponaša po islamskim uzusima, te da je dozvolila preveliki uticaj Zapada i posebno Amerikanaca u Zalivu i Bliskom istoku. Tesna saradnja ove dve zemlje, naročito posle okončanja sovjetske okupacije Avganistana i početkom američke invazije na Irak, bila je i okidač za jačanje salafističkog i džihadističkog terorizma na tlu S. Arabije. Pri tome, treba imati u vidu da bi promenom režima u Saudijskoj Arabiji po modelu koji žele salafističke struje, odnos prema saudijskim šiitima bio još rigidniji nego do sada, međutim, Iran o tome trenutno ne razmišlja na takav način i toliko unapred. Bitno je da se sada ostvare određeni interesi.

Strah od stranog podsticanja sektaških nemira i propagandna aktivnost optuživanja suprotne strane da ih podstiče, ne postoji samo u Saudijskoj Arabiji, nego i u Iranu, što opet, saudijska strana ume povremeno da iskoristi. Iako je stanovništvo u Iranu dominantno šiitskog islamskog opredeljenja, tek nešto malo više od polovine Iranaca su persijskog porekla, dok drugu manju polovinu čine Kurdi, Azeri, Arapi i druge grupe.

Iran i Saudijska Arabija su tokom proteklih 36 godina, pored konstantnog sukoba oko primata na Bliskom istoku, imali i takve oscilacije u svojim vezama koje su išle od prekida diplomatskih odnosa do zauzimanja istovetnih pozicija u vezi sa pojedinim regionalnim pitanjima. Na takve promene uticali su unutrašnji uslovi u obema zemljama, ali i međunarodne okolnosti. Odnosi su bili prekinuti od 1988.g. do 1991.g. zbog sukoba oko kvota koje je Rijad propisao za iranske državljane za hadžiluk u Meki i krvoprolića izazvanog tokom hadžiluka 1987.g. kada je ubijeno preko 450 iranskih hodočasnika od strane saudijskih snaga bezbednosti, posle čega su zaoštreni odnosi u naredne tri godine.⁸³⁷ Dve zemlje su oštro optuživale jedna drugu, Saudijska Arabija Iran da je instruisao svoje

837 Shahram, Chubin and Charles, Tripp. Iran and Iraq at War, I.B.Tauris, London, 1988. str.17.

hodočasnike da namerno izazovu nered u Meki, a Iran Saudijsku Arabiju da su njene bezbednosne snage otvorile vatru na ljude koji su bili u Meki isključivo iz verskih razloga. Iran je tada zatražio i da se nadležnost nad svetim mestima premesti iz Saudijske Arabije u Iran. Rijad je nakon toga smanjio broj iranskih hodočasnika koji mogu da dođu na godišnji hadžiluk.⁸³⁸To nije bio jedini put da je hadžiluk zloupotrebljavan za raščišćavanje međusobnih računa, ali je svakako bio najdrastičniji. Godine 2015. opet je došlo do međusobnih optužbi za pogibiju hodočasnika. Najpre je S. Arabija za krivce proglasila grupu iranskih hodočasnika koji su navodno krenuli u pogrešnom pravcu, nakon čega je došlo do stampeđa među hodočasticima, kako je objavila satelitska TV stanica "al Arabija", koja je u vlasništvu Rijada. Teheran je, međutim, što je napisala i naša "Politika", zatražio da zaseda međunarodni sud, optuživši S. Arabiju zbog nekompetentnosti u organizovanju hadžiluka, jer je najveći broj poginulih hodočasnika bio iz Irana. Vrhovni tužilac Irana je čak izrekao da nije reč o nekompetentnosti već o zločinu.⁸³⁹

S druge strane, bilo je i perioda popuštanja i relaksacije bilateralnih odnosa. Suparnici su povremeno uspevali da približe stavove onda kad su im se interesi poklapali. Ponekad je hadžiluk, koji je dovodio do tenzija pa i uticao na trogodišnji prekid diplomatskih odnosa, pomagao da se smanji napetost između dve zemlje, kao što je to bilo decembra 2007.g. kada je tadašnji iranski predsednik Ahmedinedžad bio na hadžiluku u Meki na poziv saudijskog kralja Abdulaha,⁸⁴⁰ ili kada je opet kralj Abdulah izjavio da novom iranskom predsedniku Hasanu Ruhaniju nije potreban zvaničan poziv da dođe na hadžiluk u Saudijsku Arabiju.⁸⁴¹ Ova izjava je došla u vreme kada se pojavila nova nada da će odnosi dve regionalne sile opet krenuti putem detanta, kao što je bilo u vreme predsednika Mohameda Hatamija, pre nego što ga je zamenio Mahmud Ahmedinedžad.

Period otopljanja odnosa i ublažavanja međusobnih rivalskih i sektaških tenzija dešavao se na samom početku devedestih godina, kada su i obnovljeni ranije prekinuti diplomatski odnosi. Na to je u to vreme uticalo ponašanje Iraka i okupacija Kuvajta 1990.g. Agresija Sadama Huseina protiv Kuvajta naišla je na obostranu osudu iz Teherana i Rijada,

838 Terrill W. Andrew. The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security, str. 6

839 Iran traži međunarodni sud za saudijske vladare, Politika, br. 36602 27.09.2015. 3. strana

840 Wehrey Frederic, Karasik. Theodore, Nader Aliereza, Ghez Jeremy, Hansel Lidya, Gufey Robert. Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam: Rivalry, Cooperation, and Implications for U.S. Policy, str.42

841 العرب, السعودية: حج روحاني لا يحتاج الى دعوة رسمية, العدد 9351 17.10.2013. ص. 1

Al Sa'wdiya: Haj Rwhani la yahtaj ila da 'awa resmija, Al A'rab, al 'adad 9351 17.10.2013. pg. 1

te su odnosi ponovo uspostavljeni već sledeće 1991.g. za vreme posete tadašnjeg saudijskog ministra inostranih poslova Sauda al Fejsala, Iranu.⁸⁴² Te iste godine, iranski stav da ne podrži pobunu iračkih šiita, takođe je naišao na dobar prijem u Rijadu.

Naročiti impuls detantu u bilateralnim odnosima dala su dvojica državnika u dvema zemljama, Abdulah ben Abdelaziz, prethodni saudijski kralj koji je proglašen za princa prestolonaslednika 1995.g. (postao je kralj 2005.) i umereni iranski predsednik Mohamed Hatami, izabran na tu funkciju 1997.g. Nekadašnji predsednik iranskog Parlamenta i predsednik Republike pre Hatamija, Hašemi Rafsandžani, takođe je dao značajan doprinos pozitivnom trendu.

Vrhunac otopljanja u odnosima desio se posetom iranskog predsednika Hatamija, Džedi 1999.g.⁸⁴³ Nakon toga, 2001. i 2002.g. dve zemlje su sklopile i bezbednosni sporazum o borbi protiv terorizma, prometa opijata, pranja novca i ilegalnih migracija. Sporazum je sklopljen u Teheranu i u to doba je predstavljao iznenađenje.⁸⁴⁴ (Prema nekim informacijama, sličan sporazum je sklopljen i naredne 2002.g.⁸⁴⁵ ali u literaturi koja je bila dostupna nema čvrstog dokaza da se to zaista i dogodilo).

Teroristički akt u Njujorku 11. septembra 2001.g. obe zemlje su shvatile kao opasnost i po njih same, s obzirom na to da al Kaida nije bila dobrodošla ni na iranskoj ni na saudijskoj teritoriji. Tada je pojačana i bilateralna saradnja u antiterorističkom aspektu. Decenijski medeni mesec u saudijsko-iranskim odnosima ispoljavao se i zajedničkim protivljenjem očekivanoj američkoj intervenciji u Iraku 2003.g. sve dok se nije ispostavilo da je američkom akcijom potpuno promenjen balans snaga u regionu i da je rušenjem sunitskog režima Sadama Huseina, ojačana iranska pozicija zbog dolaska na vlast iračkih šiita u Bagdadu. Tada je i prekinuta privremena „ljubav“ Teherana i Rijada, koja se ni u mnogo blažoj formi nije obnovila. Američka okupacija Iraka približno se poklopila sa promenom predsednika u Iranu i izborom Ahmedinedžada, koji je zauzeo drugačiju

842 Wehrey Frederic, Karasik Theodore, Nader Aliereza, Ghez Jeremy, Hansel Lidya, Gufey Robert. Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam: Rivalry, Cooperation, and Implications for U.S. Policy, str. 17

843 Saudi Arabia: Iranian President Mohammad Khatami arrives in Jeddah for Landmark Visit 15. May 1999 dostupno na <http://www.itnsource.com/shotlist/RTV/1999/05/15/905150030/?v=1> (pristupljeno 1.08.2013).

844 Reza Ekhtiari Amiri Security Cooperation of Iran and Saudi Arabia, International Journal of Business and Social Science, Vol. 2 No. 16 September 2001. Dostupno na http://ijbssnet.com/journals/Vol_2_No_16_September_2011/28.pdf (pristupljeno 27.09.2013).

845 Hooman Peiman The ties that bind Iran and Saudi Arabia Aug 16, 2002 Asia Times Online, dostupno na http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/DH16Ak01.html (pristupljeno 27.09.2013).

poziciju od svog prethodnika, ponovo pokrećući agresivnu iransku politiku, pomažući i podstičući šiite i druge saveznike u regionu (neke palestinske frakcije) na neposlušnost, te menjajući odnos i prema Saudijskoj Arabiji. Dve zemlje su ponovo zauzele borbeni gard i u Zalivu i u čitavom regionu Bliskog istoka. Od tada pa sve do sada, skoro da i nije bilo značajnog pokušaja da se stara neprijateljstva smire i postojeći rivalitet ublaži. Nastupio je novi period eskalacije u sunitsko-šiitskim odnosima. Bezbednost regiona je pogoršana, nastavljaajući da se dodatno pogoršava u narednim godinama, a izrazito od početka Arapskog proleća.

Tokom devedestih godina i relativnog zatišja u konfrontacijama započetih 1979.g. bilo je i više konfliktnih situacija koje su pretile da nesporazumi postanu nešto više od samo oštre retorike, međutim, jedan događaj je bio najdrastičniji. Reč je terorističkom aktu u takozvanim Hobar tornjevima u gradu Dahraru u Saudijskoj Arabiji od 25. juna 1996.g. za šta su optužbe upućene Iranu i saudijskom Hizbulahu, navodno inspirisanom od strane Irana da izvede ovu terorističku akciju. Kamion sa velikom količinom eksploziva usmratio je 19 američkih vojnika i ranio 372 lica. Uprkos optužbama, nije dokazano i utvrđeno ko je bio stvarni počinitelj tog terorističkog akta, jer je pored saudijskih proiranskih šiita, postojala sumnja i da je počinalac al Kaida, ali i da je eksplozija bila plod saradnje Irana i al Kaide. Sumnje u iransku umešanost pojačali su rezultati istraživanja FBI protiv trinaestorice pripadnika proiranskog saudijskog Hizbulaha.⁸⁴⁶ 26. avgusta 2015.g. saudijske vlasti su saopštile da je posle 19 godina uhapšen osumnjičeni za učešće u pomenutom terorističkom aktu. U pitanju je izvesni Ahmed Ibrahim al Magsal, koji je bio i na listi traženih FBI. On je lociran u Bejrutu gde je uhapšen i prebačen u Kraljevinu. Smatra se glavnim organizatorom napada na američke interese u S. Arabiji 1996.g. i jednim od vođa šiitske proiranske organizacije Hizbulah al Hidžaz.⁸⁴⁷

846 Lacey, Robert. Inside the Kingdom, Arrow Books, London, 2010. str. 216

847 .26.08.2015 بعد 19 عاما مهندس تفجيرات الخبر بقبضة الأمن السعودي, العربية

B' ad 19 a' amn muhendis tafjirat al khir biqabḍa alaman al Sa' wudi, al A' rabija 26.08.2015.

dostupno na <http://www.alarabiya.net/ar/saudi-today/2015/08/26/%D8%A8%D8%B9%D8%AF-19-%D8%B9%D8%A7%D9%85%D9%8B%D8%A7-%D9%85%D9%87%D9%86%D8%AF%D8%B3-%D8%AA%D9%81%D8%AC%D9%8A%D8%B1%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%AE%D8%A8%D8%B1-%D9%81%D9%8A-%D9%82%D8%A8%D8%B6%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%85%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D8%B9%D9%88%D8%AF%D9%8A.html> (pristupljeno 22.09.2015.).

Koliko je pobjeda Islamske revolucije u Iranu bila udarac za Saudijsku Arabiju, toliko je sovjetska okupacija Avganistana bila „zlatna“ prilika da Rijad odgovori „islamski“ na „islamski“ izazov iz Teherana. Ulazak Sovjeta u Avganistan bio je šansa za povratak načetog panislamskog legitimiteta Saudijsaca, koji su postali stožer okupljanja džihadista iz čitavog sveta za vođenje svetog rata protiv sovjetskog prisustva u jednoj muslimanskoj zemlji. To je, istovremeno, bila prilika za pojačavanje antišitskog diskursa i pariranje agresivnoj Homeinijevoj politici izvoza revolucije. Saudijska Arabija je pored već prisutne svete Meke, postala i Meka za buduće teroriste i džihadiste koji će se posle povratka iz Avganistana uključiti i u izvođenje terorističkih akcija protiv svog patrona, ali i patrona svog patrona, Sjedinjenih Američkih Država. Takva saudijska politika podržavanja ekstremnih islamista doživela je svoj vrhunac terorističkim aktom 11.09.2001. u Njujorku, okrenuvši se i protiv SAD, ali posredno i protiv S. Arabije, koja je pod američkim pritiskom morala da zaoštri politiku prema salafistima, jer se ispostavilo ne samo da je među napadačima na njujorške kule najviše bilo Saudijsaca, nego i da su brojne saudijske takozvane dobrotvorne organizacije i bogati pojedinci bili sponzori al Kaide.

Od izbora novog iranskog predsednika Hasana Ruhanija 2013.g. javljali su se znaci da bi kao i u vreme Hatamija, moglo doći do poboljšanja klime u saudijsko - iranskim odnosima. Sa obe strane su slati pozitivni signali uz veliku dozu obazrivosti. Saudijska obazrivost je posebno istaknuta zbog izgledne opasnosti da bi Iran mogao da poboljša i svoje odnose sa SAD i tako prestane da bude dežurni američki neprijatelj u regionu, što sa sobom nosi opasnost da se smanji „ljubav“ Vašingtona prema Saudijskoj Arabiji. Tako nešto u Rijadu i još nekim zalivskim monarhijama nikako ne priželjkuju.

Upravo su tajni i javni pregovori koje je Vašington vodio sa Teheranom oko njegovog nuklearnog programa, ponovo na videlo izbacili saudijsku bojazan da bi SAD i Iran mogli da naprave dogovor koji bi bio na štetu i Rijada i ostalih zemalja Zaliva. Kada se saznalo da su Amerikanci i Iranci tajno pregovarali u Omanu, a da Rijad nije o tome konsultovan, S. Arabija je iz protesta donela odluku da ne prihvati mesto nestalne članice SB UN. Razloga za odbijanje je bilo više, nisu u pitanju samo američko - iranski pregovori, već i američki odnos prema Siriji i Bahreinu, Iraku itd. ali je ublažavanje američkog stava prema Iranu bio jedan od glavnih razloga saudijske odluke. Iako je američki predsednik Barak Obama posetio Rijad marta 2014.g i iako je tokom razgovora nastojao da uveri

saudijsku stranu da pregovori sa Iranom neće ništa promeniti u američko-saudijskim odnosima i da ne postoje nikakvi tajni dogovori, on nije, kako se čini, uspeo sasvim da ubedi svoje saudijske sagovornike. Poseta američkog predsednika u saudijskim medijima nije bila praćena onoliko koliko bi se od jedne takve posete očekivalo, a i saopštenja koje je saudijska strana davala nisu pokazivala da je poseta sasvim otklonila saudijsku bojazan od američko-iranskog približavanja na račun drugih. Šta više, ubrzo je smenjen šef saudijske obaveštajne službe princ Bandar, koji je bio poznat po svojoj bliskosti sa Vašingtonom, ali koji je bio i kreator saudijske politike prema sirijskoj krizi. Dva meseca posle toga smenjen je još jedan visoki funkcioner poznat po bliskim vezama sa američkom administracijom. Naime, tokom posete američkog državnog sekretara za odbranu V. Hejga, Rijadu, smenjen je "na svoj zahtev" zamenik ministra odbrane princ Salman ben Sultan.

Čak ni poslednji kontakt na najvišem nivou, poseta saudijskog kralja Salmana, SAD leta 2015.g. uprkos zvanično izrečenoj saudijskoj podršci sporazumu oko iranskog nuklearnog programa i ponovljena američka uveravanja da američki detant sa Iranom neće imati negativne posledice na Kraljevinu i njenu zaštitu u slučaju iranskog agresivnog ponašanja, nisu u potpunosti otklonili saudijske sumnje i podozrenje prema Vašingtonu.

Početak 2016.g. doneo je novo zaoštavanje u saudijsko-iranskim odnosima. Smrtna presuda nad šiitskim klerikom Nimrom al Nimrom, izazvala je talas ogorčenja u Iranu. Saudijska diplomatska predstavništva u Iranu bila su meta iranskog nezadovoljstva, te je Rijad prekinuo diplomatske odnose sa Iranom, ali je i "slučajno" bombardovana iranska diplomatska misija u Jemenu. Zalivske zemlje su podržale Rijad, ali samo toliko da su neke od njih povukle svoje ambasadore iz Teherana, bez prekida diplomatskih odnosa. Oman čak ni to nije učinio. Najnovije zaoštavanje je posledica više faktora, a smrtna presuda nad šiitskim vođom je samo neposredni povod. Dugo već postoji latentno saudijsko nezadovoljstvo postizanjem dogovora oko iranskog nuklearnog programa i ukidanja sankcija Iranu. Rijad to tumači kao korak ka američko-iranskom približavanju. Najzad, Rijad je svakako znao da će izvršenjem smrtne presude nad Nimrom al Nimrom, da izazove ogorčenje u Iranu i među šiitima u drugim arapskim zemljama, zato je to i uradio, a ponašanje dela iranskih masa koje su napale saudijska diplomatska predstavništva u Iranu, je baš onaj efekat koji je Rijad hteo da izazove, jer mu u ovom momentu eskalacija odgovara iz više razloga (dato u Zaključku).

Rezimirajući iranske odnose sa tzv. „neprijateljima“, pri čemu je „neprijatelj“ pre svega Saudijska Arabija, prioriteti iranske i saudijske politike u regionu Bliskog istoka, prevashodno sa aspekta sunitsko-šiiitskog rivaliteta, izgledali bi na ovaj način:

Iran:

- Očuvanje unutrašnje stabilnosti i postojećeg političkog sistema;
- Nastavak razvoja nuklearnog programa;
- Održavanje aktivne komunikacije sa međunarodnom zajednicom, pre svega sa SAD u cilju održivog rešenja oko nuklearnog programa, onoliko održivog koliko to ne ugrožava vitalne iranske interese, a kako bi se maksimalno smanjila mogućnost bilo kakve strane vojne intervencije;
- Održanje situacije koja je dovela do ukidanja jednih međunarodnih sankcija i nastojanje da se ublaže efekti najave uvođenja nekih drugih sankcija;
- Razvoj što čvršće saradnje sa drugim zemljama sveta, posebno Rusijom i Kinom;
- Nastavak uticaja u Iraku, Libanu i Jemenu;
- Podrška režimu Bašara al Asada, bar do trenutka u kome promena režima u Siriji ne bi značila ugrožavanje osnovnih interesa Teherana u regionu i učešće u svim međunarodnim mirovnim naporima i pregovorima u vezi sa Sirijom, kako se ne bi donosile odluke koje bi bile u suprotnosti sa iranskim interesima;
- Aktivna uloga u vezi s palestinskim pitanjem i stalnost kontakata sa pojedinim palestinskim grupama;
- Negovanje veza sa šiitskim pokretima u svim arapskim zemljama, na prvom mestu sa libanskim Hizbulahom, kao i onima u Iraku, Jemenu, ali i ostalim arapskim zalivskim zemljama;
- Instrumentalizacija pojedinih šiitskih pokreta u arapskim zalivskim zemljama i tamošnjih šiitskih manjina radi održavanja neprestane tenzije u tim zemljama;
- Produblјivanje bilateralnih odnosa sa arapskim zemljama Zaliva sa akcentom na bilateralne odnose, što više van organizacije GCC.

Saudijska Arabija:

- Očuvanje postojećeg režima i vladavine kraljevske porodice;

- Držanje pod strogim nadzorom svih političkih i socijalnih aktivnosti saudijskih šiita, kao najvećeg unutrašnjeg potencijalnog bezbednosnog izazova;
- Kontrola uticaja Irana na saudijske šiite i njegovo represivno suzbijanje;
- Smanjivanje iranskih potencijala u svim postojećim sferama;
- Što čvršće institucionalno povezivanje u okviru GCC radi postizanja većeg stepena kolektivne bezbednosti, lakšeg kontrolisanja brojnih pokušaja samostalnog delovanja pojedinih zalivskih monarhija i posebno aktivnosti svih šiita u arapskim zalivskim zemljama, te očuvanja Bahreina kao države u kojoj će manjinski suniti i dalje imati vlast;
- Očuvanje američkog vojnog prisustva u regionu, ali i diversifikacija političko-vojno-bezbednosnih odnosa sa Evropom, Južnom Amerikom i Kinom, kako bi se što je moguće više smanjila zavisnost od SAD;
- Postizanje vodećeg političkog uticaja u Libanu, Jemenu, Iraku i Palestini, odnosno smanjivanje iranskog uticaja u tim regionima;
- Preuzimanje vodeće uloge u rešavanju sirijske krize u cilju pronalaženja takvog rešenja koje bi garantovalo prekid alavitske šiitske supremacije, dovođenje značaja sirijskih šiita u proporciju s njihovom brojčanom veličinom i minimiziranje iranske uloge u Siriji;
- Slabljenje libanskog šiitskog Hizbulaha;
- Vojni uspeh u borbama protiv šiitskih Huta u Jemenu.

Kao što je napisao profesor Miroljub Jevtić u svojoj knjizi "Politikologija religije", "u poslednje vreme saudijski vlastodršci sve više ističu da je njihova osnovna titula "čuvari svetih mesta islama" Meke i Medine, a da je sve drugo u funkciji toga. To praktično znači da saudijski kraljevi na taj način svoju ulogu vođe države, komandanta vojske i sve ostalo prihvataju da bi obezbedili sigurnost u srcu islamskog sveta, tamo gde je islam nastao".⁸⁴⁸ Drugim rečima, saudijski vladari kao svoj vrhunski prioritet doživljavaju prednost to što je islam nastao na teritoriji Saudijske Arabije, što se sveta mesta nalaze na njenom tlu i što smatraju da su jedini pravi i istinski tumači islama, što koriste i u svom sučeljavanju sa šiitskim Iranom.

⁸⁴⁸ Jevtić, Miroljub. Politikologija religije, Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd, 2009. str. 212.

2. Iranski odnosi sa „prijateljima“ u regionu i njihov uticaj na bezbednost

Pod odnose sa iranskim prijateljima u regionu podrazumevamo one sa Sirijom, Irakom, Libanom i Palestincima, u skladu sa već iznetim u prethodnom delu.

2.1. Sirija

Iransko - sirijski odnosi su primer čvrstih veza dve zemlje koje nisu povezane ni istom rasom ni istom ideologijom, ni istim jezikom, a nisu ni neposredni susedi. Takva veza sa povremenim oscilacijama u intenzitetu traje više od trideset pet godina, tačnije, od pobeđe Islamske revolucije u Iranu. Sirija je arapska zemlja, do početka krize i građanskog rata 2011.g. bila je laicistička država, jedna od retkih takvih u arapskom svetu, sa baasističkom političkom ideologijom i arapskim nacionalizmom kao idejom vodiljom, za razliku od Irana koji je zemlja arijevske naroda, persijskog jezika i država bazirana na islamskim principima. Geografski i strateški, Sirija je okrenuta Bliskom istoku u delu Levanta i istočnom delu Mediterana s jedne, te prema Iraku s druge strane, dok je Iran geostrateški prevashodno fokusiran ka Persijskom zalivu, ali u značajnoj meri i ka regionu Bliskog istoka kao celine. Svi ovi ali i još mnogi drugi elementi mogu da odaju utisak da dve zemlje nemaju previše dodirnih tačaka i da na prvi pogled ne postoje neki ozbiljniji zajednički interesi. To, međutim, nije tako. Uprkos svim pomenutim razlikama, odnosi između Teherana i Damaska su strateški odnosi dva bliska partnera, koja su tokom poslednje tri i po decenije, a naročito poslednjih desetak godina izgradila i dostigla izrazito visok nivo bilateralnih veza u svim segmentima. Ono što je za nas važno u ovom radu je da su dve zemlje postigle stratešku saradnju i u oblasti bezbednosti i da su danas neraskidiva koalicija bez koje je nemoguće zamisliti, planirati i realizovati bilo kakvu bezbednosnu ili mirovnu inicijativu u regionu Bliskog istoka, bez obzira na sve probleme koji su se obrušili na Siriju.

Šta je to što povezuje ove dve zemlje toliko da najveća svetska sila SAD, najjača regionalna nearapska zemlja Izrael i najснаžnija članica u GCC S. Arabija na sve načine i već godinama nastoje da raskinu tu vezu?

Najpre, i Iran i Sirija imaju zajedničkog neprijatelja br. 1 u regionu – Izrael, koji predstavlja vrhunski kohezioni faktor koji spaja Teheran i Damask. Izrael je pretnja i

jednima i drugima, Iranu jer iz Izraela dolazi latentna opasnost od napada na iranska nuklearna postrojenja, dok je deo Sirije, Golan, godinama pod izraelskom okupacijom.

Sve do pada Sadama Huseina, i Teheran i Damask su imali loše odnose sa zajedničkim susedom Irakom. Pored toga, Sirija je u prošlosti stalno nastojala da ne bude u senci jakih arapskih zemalja – Egipta, Iraka i Saudijske Arabije, već je neprestano pokušavala da pokaže kako ne priznaje primat ovih zemalja u arapskom svetu. Takav stav je odgovarao poziciji Irana imajući u vidu da su i Egipat i Saudijska Arabija (i Irak ranije) od svih arapskih država regiona najveći arapski regionalni suparnici Teherana. Zajednički interesi Damaska i Teherana u odnosu na ove arapske zemlje su, takođe, jedan od bitnih faktora koji su usloveli blisko savezništvo i saglasnost po skoro svim regionalnim pitanjima.

Vrlo važan faktor koji je uticao na stvaranje strateškog savezništva bila je i činjenica da su Iranci šiiti ili pretežno šiiti, a da su u Siriji na vlasti Alaviti, jedan od ogranaka šiizma. Ostatak regionalnog sunitskog okruženja ne samo što je neprestano zazirao od šiizma, nego je i dodatno osećao opasnost od stvaranja šiitske osovine čiju kičmu čine Sirija sa Alavitima na vlasti i šiitski Iran, pojačani libanskim Hizbulahom i kasnijim iračkim preoblikovanjem u državu kojom dominiraju šiiti. Na teritoriji Sirije se nalazi veliki broj značajnih šiitskih svetilišta koja su cilj hodočašća iranskih državljana tokom čitave godine. Za vreme sirijske krize, sunitske grupe su počele da napadaju neka šiitska sveta mesta u Siriji, kako u glavnom gradu, tako i u dolini Beka, što je bilo opravdanje Hizbulahu da tamo pošalje borce sa zadatkom da zaštite šiitska svetilišta. Početkom februara 2016.g. sunitiski teroristi su u dva odvojena teroristička akta u blizini šiitske džamije Sejida Zejneb u Damasku ubili preko 60 civila, pretežno šiitskih vernika.

Istorija iransko - sirijskih veza je duga i bogata. Bliskost je naročito ojačana tokom iračko - iranskog rata kada je Sirija bila jedina arapska zemlja koja je otvoreno podržavala Iran (neke druge zemlje su više težile da pokažu neutralnost, dok je velika većina arapskih zemalja otvoreno podržavala i pomagala Irak).

Kako se situacija oko izraelsko-palestinskog sukoba komplikovala u Libanu početkom osamdesetih godina, dve zemlje su zajednički nastupale u podršci palestinskoj stvari, naročito za vreme palestinskog prisustva u Libanu kada je Iran stvorio libanski Hizbulah. Ova koalicija se pokazala izuzetno uspešnom u ratu između Izraela i Hizbulaha 2006.g. ali i nakon izbijanja Arapskog proleća i sirijske krize 2011. godine. Iran i Hizbulah

stali su u odbranu Asadovog režima politički, moralno ali i vojnički, šaljući manje više otvoreno „dobrovoljce“ koji su polovinom 2013.g. presudno doprineli promeni situacije na frontu u korist Asadovih snaga, da bi takva situacija omogućila i održavanje predsedničkih izbora u Siriji juna 2014.g. u vreme kada ni najveći pesimisti u antiAsadovom frontu nisu verovali ne da će on dočekati da bude ponovo izabran za predsednika, nego da će uopšte biti živ. Naravno, ne treba smetnuti sa uma da su dobrovoljci stizali i iz zemalja koje podržavaju ideju rušenja Asada, kao što su S. Arabija, Jordan, Libija, Tunis itd.

Odnosi između dve zemlje, ovakvi kakvi su, počeli su da se grade još od 1979.g. od dolaska imama Homeinija na vlast u Iranu. Političke prilike su im išle na ruku, a zajednički interesi u Libanu, prema Palestincima, u odnosu na režim Sadama Huseina, prema SAD i Izraelu su bili identični ili sa malim odstupanjima. Čak i pored izvesnih trzavica u istoriji njihovih odnosa, kao što su bili nesporazumi oko toga ko koga i koliko podržava u Libanu, kada je Sirija favorizovala šiitski Amal, a Iran šiitski Hizbulah, nekada oštrijeg odnosa Sirije prema Hizbulahu (između sirijskih snaga i Hizbulaha bilo je i sukoba), generalna ocena ovih odnosa je da je u pitanju vrlo visok stepen međusobnog razumevanja, uvažavanja, podržavanja i bliske koordinacije delovanja u svim segmentima.

Postoje pristalice podele sirijsko - iranskih odnosa na faze, opredeljujući se za određene istorijske događaje kao što su iračko - iranski rat, američka okupacija Iraka, Arapsko proleće itd. kao vremenske granice početka jedne i završetka naredne faze u istoriji njihovih odnosa. Ja nisam pristalica takvih podela. Smatram da veze dve zemlje u jednom nedeljivom kontinuitetu traju, razvijaju se i prilagođavaju konkretnim političkim i istorijskim prilikama od 1979.g. do danas. Po mom uverenju, nisu se dešavali takvi politički procesi koji bi toliko značajno mogli da utiču na to da se načine neke zaokružene faze ili celine u odnosima dve zemlje. Povremeni usponi i padovi od 1979.g. ni u jednom trenutku nisu pretili ili ukazivali da bi moglo doći do zahlađenja ili stagnacije u odnosima, već je bila dominantna uzlazna linija, nekada više vertikalna, a nekada pod manjim uglom, ali linija koja pokazuje stalni rast poverenja i učvršćivanja strateških partnerskih odnosa Teherana i Damaska.

Od početka Arapskog proleća, odnosno od izbijanja sirijske krize, ti odnosi su bili na ozbiljnom ispitu. Čak ni tada nije bilo nagoveštaja da bi Teheran mogao da napusti sirijski režim sa Bašarom al Asadom na čelu. Sve vreme krize Teheran neprestano

naglašava da ono što se dešava u Siriji nije revolucija, već pokušaj obaranja jednog legitimnog i narodnom voljom podržanog režima. Teheran sve ovo vreme daje snažnu političku, materijalnu, nesumnjivo i vojno - obaveštajnu podršku sirijskom predsedniku, ne napuštajući ga u trenucima kada su ga mnogi drugi napustili. Iran pritom, naravno, polazi od sopstvenih interesa, ne želeći da dozvoli nekontrolisani gubitak strateškog saveznika i samim tim, svoje mesto u regionu. Drugo je pitanje koje će se u jednom momentu neminovno nametnuti, a to je da li će Teheran ipak na kraju delimično da revidira svoj stav, bar što se tiče sudbine sadašnjeg sirijskog predsednika.

Razgovori sa međunarodnom zajednicom oko nuklearnog programa trajali su proteklih godina, došlo se do sporazuma, a pritom iransko-sirijski odnosi nisu narušeni, bez obzira na to što je bilo očekivanja da će jedan od uslova za uspeh pregovora biti iransko distanciranje od Bašara al Asada. Nema sumnje da Iran teško može pristati da jednostavno izgubi svaki uticaj u Siriji i da zbog toga rizikuje ugrožavanje direktne veze sa Hizbulahom. Stoga, prema svim dosadašnjim indicijama, iransko - sirijski odnosi su položili težak ispit koji im je nametnut. Da su optužbe protiv Irana da se meša u sirijski građanski rat osnovane, nema nikakve sumnje, kao što su osnovane pretpostavke i da veliki broj nekih sunitskih država zdušno podržava sirijsku opoziciju, bilo da je u pitanju tzv. umerena opozicija ili su to islamističke ekstremne grupe. Iranska istrajnost u podršci Bašaru al Asadu donela je vidljive i konkretne rezultate krajem septembra 2015.g. U koordinaciji sa Moskvom koja je iznenadila svojom otvorenom vojnom podrškom sirijskom režimu pod obrazloženjem da je zapadna politika na Bliskom istoku dovela do jačanja Islamske države, Iran je postao prihvatljiv čak i za SAD, kao zemlja s kojom može da se saraduje u borbi protiv Islamske države. Iran je, pored Rusije, postao najveći dobitnik u politici prema sirijskoj krizi, naravno i uz Bašara al Asada.

Iransko – sirijski odnosi u kontekstu sirijske krize i nastajanja jedne drugačije koalicije za borbu protiv Islamske države (Rusija, Iran, Sirija, Irak), opravdavaju svoju konzistentnost i još jednom pokazuju svu kompleksnost Bliskog istoka kao regiona. Bašara al Asada kao sirijskog lidera otpisali su Zapad i najveći deo arapskog sveta, međutim, jasna pozicija Irana uz odlučni stav Rusije koja je počela otvoreno da podržava zvanični Damask, najavljuju promenu stavova na Zapadu. Više nije neophodno da Bašar al Asad ode s vlasti kao uslov za politički dogovor u Siriji, već je zahvaljujući Iranu (i pre svega Rusiji) on

postao čak i prihvatljiv partner u suočavanju sa zlom Islamske države. Istovremeno, takav razvoj situacije stavlja dodatni teg na vagu u korist Irana i njegovog višedecenijskog sukobljavanja u okviru sunitsko–šiitskog sukoba na Bliskom istoku. Saudijska i zalivska antiteroristička politika se pokazala neuspešnom bez obzira na to što su Rijad i ostali partneri iz Zaliva oformili međunarodnu koaliciju za borbu protiv Islamske države, jer ta koalicija nije pokazala da je spremna ili sposobna da porazi Islamsku državu. Neuspešnom se pokazala i zalivska podrška tzv. sirijskoj umerenoj opoziciji, koja praktično opstaje samo na papiru. U Siriji danas postoje dve glavne strane – država i njena vojska i Islamska država. Uključivanjem Rusije i još ranije Irana na stranu sirijske države, rastu šanse da Islamska država u Siriji bude poražena. Veza Damask – Teheran danas izgleda jača nego pre dve – tri godine.

Fotografija br. 7 - Lider Hizbulaha Nasrallah, sirijski predsednik al Asad i iranski predsednik Ahmedinedžad⁸⁴⁹



2.2. Irak

Bilateralni odnosi dve zemlje su vrlo kompleksni i teško ih je uklopiti u postojeće kalupe i kliše. Oduvek je postojalo više različitih nivoa povezanosti Iranaca i Iračana. Po

⁸⁴⁹ Hizbullah: the quagmire of Syria. Dostupno na <http://blogs.lse.ac.uk/ideas/2013/10/hizbullah-the-quagmire-of-syria/> (pristupljeno 3.1.2016.).

mom dubokom uverenju, najvažniji od svih nivoa je verska spona. Iran je dominantno persijska šiitska država, a Irak isto takva arapska država. Bez obzira na to što o "normalnim" diplomatskim odnosima ne može da se govori do 2003.g. bliskost iračke i iranske šiitske uleme traje vekovima. U obe zemlje glavni šiitski pravac su Dvanaesterci (Džafariti, Imamati), sa istim ili sličnim doktrinarnim postavkama. Koliko su ranije u doba Abasidskog kalifata, pa zatim Osmanske imperije, irački gradovi kao što je Nedžef bili centri verskog okupljanja šiita iz bližeg ili šireg okruženja, toliko je kasnije Kom u Iranu postao stožer izučavanja islamske šiitske ideologije, a naročito u vreme dolaska iračkih baasista na vlast, kada su šiitima u Iraku onemogućavali normalno religijsko funkcionisanje. Ta viševjekovna verska povezanost iračkih i iranskih šiita, ili bolje reći iračke i iranske uleme, ispostavila se kao najvažnija fuzionarna komponenta u savremenim iračko–iranskim odnosima. Naročito smo naglasili da su u pitanju veze između uleme, a ne šire između šiitskih korpusa dve zemlje. Razlog tome je što je kod iračkih šiita, kako je već navedeno, arapski identitet dugo prevladavao nad šiitskim, pa u Irancima i Iranu nisu videli prijatelje i saveznike već neprijatelje i suparnike, bez obzira na sve progone, maltretiranja i nepravdu od strane bagdaskog režima.

Smatram da savremene iransko – iračke odnose možemo da podelimo u tri glavne faze. Jedna je do 1979. druga do 2003.g. a treća od 2003.g. i američke okupacije Iraka.

Prva faza nije odlučujuća za ovo naše naučno istraživanje. U njoj je bilo političkih lutanja, unutrašnjih pregrupisanja, stvaranja začetaka političkog života, a s obzirom na to da su Iranci u vreme šaha Reze Pahlavija bili bliski američki saveznici, te da ni Iranci nisu, bar do dolaska Sadama Huseina na vlast, predstavljali realnu regionalnu bezbednosnu pretnju, ovu fazu bismo nazvali tihim periodom u odnosima Iraka i Irana.

Dve zemlje su u drugoj fazi bile primer neprijateljskih susedskih odnosa. U osmogodišnjem ratu devastirane su ekonomije obe zemlje, izginulo je na stotine hiljada ljudi sa obe strane i nije postojala nijedna oblast oko koje je bilo moguće pronaći kompatibilnost. Na političkom planu, Iran je pobedom Homeinija postao pretnja za sve regionalne zemlje u kojima je živela šiitska populacija. Upravo zato, a iz bojazni bagdaskog režima da bi irački šiiti mogli da prate primer Iranaca, režim Sadama Huseina je pooštrio odnos prema njima i sem u periodu iračko – iranskog rata ili jednog njegovog dela, irački šiiti su bili izloženi dodatnoj represiji Bagdada.

Diplomatski odnosi između dve zemlje nisu postojali, međutim, onoliko koliko je Bagdad bio protivteža šiitskom uticaju u regionu, toliko je posle pomenutog rata postao i opasnost za sve arapske zalivske monarhije. Iračka vojska je 1990.g. okupirala Kuvajt i to je bio odlučujući momenat koji je kasnije opredelio sudbinu Sadama Huseina i njegovog režima. Bez direktne konfrontacije sa Iranom, Sadam Husein je urušavao svoj regionalni i međunarodni položaj, što je na kraju dovelo do američke vojne intervencije 2003.g.

Tokom ove druge faze u iransko-iračkim odnosima, većina Iračana šiita se i dalje više osećala Arapima nego šiitima, što je izmenjeno tek u trećoj fazi. U ratu započetom 1980.g. naredne godine od dolaska na vlast Homeinija u Iranu i Sadama Huseina u Iraku, irački šiiti su iskazali veliku lojalnost prema svojoj zemlji, ravnopravno učestvujući u sukobima protiv Iranaca. Kada su iranske trupe 1982.g. stigle pred Basru, očekivalo se da će irački šiiti koji naseljavaju tu oblast, iskazati solidarnost prema iranskim šiitima, međutim, to se nije dogodilo. Oni su se energično suprotstavili Irancima i naterali ih na povlačenje.⁸⁵⁰ Ovaj rat jeste vođen između Iraka i Irana, ali je s obzirom na podršku koju je Irak dobijao od strane arapskih zemalja, poprimio i odličja sunitsko-šiitskog sukoba. Neke arapske zalivske zemlje, ali i sunitski režimi u Egiptu i Jordanu otvoreno su finansirali Iračane, dajući im i svu moguću logističku podršku. Sunitski režimi, iako nisu bili obožavaoci Sadama Huseina, nadali su se da će ovaj uspeti da slomi i uništi mladu iransku šiitsku državu. Posledice tog rata na sunitsko-šiitske odnose nisu se osećale samo tokom rata i u periodu neposredno nakon njega, već se osećaju i danas. Visoki iranski funkcioneri s vremena na vreme otvoreno podsećaju arapske sunitske režime kako su upravo te države posredno ratovale protiv Irana kroz nedvosmisleni podršku iračkim trupama u osmogodišnjem ratu. Verujem da bi mnogi zalivski i drugi arapski monarsi danas drugačije gledali na tadašnju odluku da se podrži rat protiv Irana. Od arapskih zemalja samo Sirija (u početku ni Libija, a delom ni Katar) nije podržala irački napad na Iran. U tom smislu, smatram da je iračko-iranski rat od 1980. do 1988.g. značajno obeležio sunitsko-šiitske odnose na Bliskom istoku, te da se po značaju uticaja na te odnose, može staviti odmah iza tri najvažnija događaja – procesa, navedena na početku ovog poglavlja.

845 Nasr, Vali. *The Shi'ia Revival*, str. 140

Nakon toga je nastupila treća faza u iračko–iranskim odnosima. Dve neprijateljske zemlje su preko noći postale prijatelji i saveznici. U prvi plan je izbila komponenta koju smo označili kao najvažniju – religijska. Oni irački verski klerici koji su bili prinuđeni na egzil u Iranu, vraćali su se kući i intenzivirali svoju versku aktivnost. Irački šiiti su od panarabista, socijalista i sledbenika drugih utopijskih ideja postajali ono što su danas i što su uvek bili, a da toga nisu čak bili ni svesni. Irački šiiti su postajali šiiti, šiitska doktrina je potisnula njihov arapski nacionalizam, Homeinijeva ili slična šiitska doktrina postala je bliža i prihvatljivija nego što su to ranije bile naserističke, komunističke, socijalističke i druge ideje koje nikada nisu istinski uhvatile korene u arapskom svetu ili ne u nekom neprekidnom dužem periodu u pravom smislu reči. Irački šiiti su počeli da slave svoje šiitske svetkovine. Kerbela je opet postala Kerbela, praznik Ašure je opet prerastao u svetkovinu, grobovi šiitskih svetaca su povratili svoj značaj, a Iran je postao mentor Iraka bez obzira na američko vojno prisustvo. Prerastajući u prvu arapsku šiitsku državu, Irak je preokrenuo balans snaga na Bliskom istoku u korist Irana i njegove politike. Irak je najzad, posle više stotina godina, opet postao šiitski centar arapskog sveta. Novoosnovane i stare iračke političke partije bile su i ostale dominantno pod iranskim uticajem, uključujući i partiju Dava i SCIRI, kao i Sadriste, što je bilo od presudnog značaja da Iran od 2003.g. a naročito od američkog povlačenja iz Iraka 2011.g. ima presudan uticaj na iračku unutrašnju i spoljnu politiku. Svi irački vodeći političari koji su kao šiiti dolazili na vlast u tom periodu održavali su i održavaju tesne veze s Teheranom, bez obzira na to da li su u potpunosti delili iranske šiitske verske vrednosti ili ne. Najmarkantnija ličnost u tom periodu je pretposlednji irački premijer Nuri al Maliki, koji je na premijerskom mestu bio od 2006. do početka 2015. Irak i Iran su postali istinski saveznici i partneri.

Ne postoji oblast u kojima dve zemlje ne održavaju kontakte. Reč je o političkoj, ekonomskoj, socijalnoj, kulturnoj, vojnoj, obaveštajno – bezbednosnoj oblasti itd. S obzirom na brzo napredovanje terorista iz Islamske države, koji su koristeći slabu obučenost i nemotivisanost iračke armije, nasleđene kao posledica američke okupacije, iranska Revolucionarna garda je pristupila hitnoj obuci iračkih šiitskih milicija koje su se pokazale mnogo motivisanijima i sposobnijima u suočavanju sa Islamskom državom. U trenucima kada je pretila opasnost da se Islamska država sasvim približi Bagdadu, iračke šiitske milicije su uspele da spreče napredak terorista.

Iračko – iranski odnosi mogu da idu samo uzlaznom linijom i da jačaju u svim segmentima. Najpre, obe zemlje su većinski šiitske, interesi u regionu su im slični ili isti, saraduju ili se konfrontiraju sa istim ili skoro istim državama, mada je Irak nešto fleksibilniji u odnosu na arapske zalivske zemlje (posebno Saudijsku Arabiju, koja je septembra 2015.g. ponovo posle 1990.g. otvorila svoju ambasadu), ekonomski su kompatibilne, te iako su jedni Arapi a drugi Persijanci, pretpostavlja se da će šiitski faktor još dugo biti dominantan u odnosima dve zemlje, naročito u uslovima u kojima je prisutna velika potencijalna opasnost od ekstremnog sunitskog terorizma. Irak je delimično okupirana zemlja, Bagdad nije u stanju da se sam odbrani od terorističke pošasti i u tom nastojanju, bilo da se nastavi do sada mlako međunarodno delovanje protiv Islamske države ili ne, Iran će svakako nastaviti da igra presudnu ulogu u odbrani suvereniteta i celovitosti Iraka. Na delu je šiitska solidarnost i teško je čak i pretpostaviti da bi Iran mogao olako da se liši svog ogromnog uticaja u Iraku, stečenog od rušenja režima Sadama Huseina.

2.3. Liban

Iranski odnosi sa Libanom su tradicionalni, dugi i vuku korene još iz vremena kada Iran nije bio Islamska Republika Iran, a Liban nezavisna država, iako se oni danas pojednostavljuju i nepravedno svode samo na veze između Teherana i libanskog Hizbulaha. Prema istorijskim podacima, prvi dodir između teritorija na kojima se nalaze današnje dve države bio je u doba "Ahemenidskog carstva koje je vladalo feničanskom obalom i zaleđem tokom dva veka između 539. i 332. pre nove ere. Persijski vladari su dozvoljavali feničanskim gradovima–državama Tiru, Sidonu, Biblosu i Arvadu veći stepen autonomije nego drugim teritorijama".⁸⁵¹

Nakon toga, dve teritorije su bile u vezi za vreme Sasanida, da bi kontakti naročito bili ojačani u doba vladavine Safavida u Persiji (od početka 16. veka), pa kasnije tokom vladavine Mameluka i Otomana. Kako je Safavidska država za vreme šaha Ismaila usvojila imamatsku (džafaritsku ili dvanaesteračku) šiitsku doktrinu (Safavidi su originalno bili suniti, ali su prešli na šiizam), tako su počele da se stvaraju i veze između klerika na jednoj i drugoj strani. Šiitski imamatski klerici iz Libana (tada se ta teritorija još uvek nije nazivala

851 H.E. Chehabi. Distant Relations: Iran and Lebanon in the Last 500 Years, str. 2

Liban) odlazili su u Safavidsku državu i tamo širili svoje učenje. "Oko 156 visoko pozicioniranih klerika iz Džebel Amila živelo je u Iranu na kraju Safavidske ere".⁸⁵² Na taj način su šiiti iz Levanta praktično edukovali iranske šiite i bili najzaslužniji za procvat imamatskog šiizma u Iranu. U narednim periodima su počele i migracije iz Irana ka Levantu, migracije koje se nikada kasnije nisu ni zaustavile. U međuvremenu su i u Iranu uspostavljeni jaki verski centri u kojima se izučavao šiitski islam. Najpoznatiji od tih gradova je Kom, koji je pored iračkih verskih centara postao jedno od najvažnijih edukativnih sedišta u koje su u sve većem broju počeli da dolaze i libanski šiiti. Zahvaljujući takvom interaktivnom odnosu libanske i iranske uleme, u Liban je došao Musa Sadr, Iranac libanskog porekla koji je promenio istoriju i libanskih šiita i Libana.

Iransko-libanske veze postaju jače i snažnije od pobede imama Homeinija 1979.g. da bi samo tri godine kasnije, specijalci iranske Revolucionarne garde oformili Hizbulah. Njegovo osnivanje predstavlja najvažniju prekretnicu u iransko-libanskim odnosima. Od samog osnivanja pa do danas, Hizbulah je najveći saveznik Irana unutar libanskog entiteta i garant održavanja iranskog uticaja na libanski politički život, posebno što se godinama unazad predstavnici Hizbulaha neprestano nalaze u libanskim vladama. "Njegovo formiranje bilo je izraz volje Damaska i Teherana da razviju jednog svog libanskog igrača da bi vodio rat iscrpljivanja protiv Izraela i vršio pritisak i razne iznude protiv Zapada, SAD pre svega".⁸⁵³

Iranske veze sa Libanom su jake i na ekonomskom, kulturnom, obrazovnom i vojnom planu. U Libanu deluje određeni broj iranskih stručnjaka iz obaveštajno-bezbednosne delatnosti, bilo otvoreno, bilo kroz aktivnost u raznim kulturnim ili verskim organizacijama. U vreme trajanja sirijske krize, uloga Irana u Libanu postaje još značajnija, zbog čega antiiranski front na Zapadu i na BI ne uspeva da preokrene libansku zvaničnu politiku u politiku koja će biti usmerena protiv Damaska. Iako mnoge političke partije u Libanu istupaju protiv Asadovog režima tražeći promenu politike Bejruta i svrstavanje na stranu tzv. sirijske opozicije, takvi pokušaji ostaju bez rezultata upravo zbog jakog iranskog uticaja koji se ostvaruje i preko Hizbulaha i preko nekih drugih političkih opcija,

852 Chehab Zaki. Inside Hamas, The Untold Story of the Militant Islamic Movement, Nation Books, New York, 2007. str. 7

853 Charara Walid, Domont Frederic. Le Hezbollah, un mouvement islamso-nationaliste, str. 67

uključujući i hrišćanske, koje su u koalicionom odnosu sa Hizbulahom. Posebno je imponzantno delovao odziv Sirijaca u Libanu u danu predviđenom za glasanje na poslednjim predsedničkim izborima 2014.g. koji su bili organizovani u sirijskoj ambasadi u Bejrutu. Na hiljade Sirijaca je glasalo, a po zastavama i transparentima koje su nosili jasno je bilo i kome su njihovi glasovi dati.

Iran nastoji da se njegove veze sa Hizbulahom ne protumače kao mešanje u unutrašnje poslove Libana. Stoga se retko od iranskih zvaničnika mogu čuti kritike upućene na račun drugih političkih faktora u Libanu, bez obzira na to što su neki od njih najljući oponenti i Hizbulaha i Irana. Politika Teherana je takva da se radije stoji po strani ili bez komentara, kako se time ne bi otežao položaj ili političko delovanje Hizbulaha. U svakom slučaju, Liban je zemlja od velikog strateškog interesa za Iran, kako zbog značajnog broja šiita, tako i zbog mogućnosti izlaska na izraelsku granicu, te održavanja šiitske linije koja se proteže od Teherana do Bejruta.

2.4. Palestina

Veze Irana i Palestinaca postojale su još pre dolaska ajatolaha Ruholaha Homeinija na vlast. Palestinci su održavali odnose sa iranskom opozicijom, a i veliki broj Iranaca opozicionara je obučavan u palestinskim vojnim kampovima u Libanu. Nakon pada šahovog režima, lider PLO Jaser Arafat je na čelu 58 zvaničnika PLO doputovao 18. februara 1979.g. u Teheran, gde ga je primio Homeini, koji je zatražio da se PLO odrekne levičarskih ideja i prihvati ideje Islamske revolucije. Iranski ajatolah je najavio i marš do oslobođenja Jerusalima, proglašavajući Dan Jerusalima kao zvanični praznik. Pored toga, on je predajom Ambasade Izraela u Teheranu Palestinskoj oslobodilačkoj organizaciji, simbolično najavio stvaranje institucionalnih veza sa PLO.⁸⁵⁴

Ispostavilo se, međutim, da je vrlo brzo Teheran izgradio mnogo bolje odnose sa nekim drugim palestinskim frakcijama nego što ih je imao sa PLO. Imam Homeini i Jaser Arafat su se samo jednom sastali. Homeini je od Arafata očekivao da napusti arapsku nacionalističku retoriku i da prihvati koncept islamizma u borbi protiv Izraela i borbi za uspostavljanje nezavisne palestinske države. Kako je Arafat odbacio takvu promenu, PLO

854 Chehab Zaki. Inside Hamas, The UNTOLD STORY of the Militant Islamic Movement, str. 137-138

kasnije priznao i pravo Izraelu na postojanje i podržao Irak u ratu protiv Irana, odnosi Teherana i PLO, iako nisu zvanično prekidani, nisu postali bliski.⁸⁵⁵ Najava razlaza između Teherana i PLO desila se 1994.g. kada je kulminiralo iransko nezadovoljstvo politikom PLO i Jasera Arafata, koji je podržao mirovni proces sa Izraelom na Arapskom samitu 1981. a i učvrstio je odnose sa tadašnjim avganistanskim predsednikom Mohamedom Nadžebom, koji nikako nije mogao da se smatra prijateljem Irana.⁸⁵⁶ Kao posledica ovih dešavanja, konačni razlaz između Irana i PLO desio se krajem novembra 1994.g. kada su "studenti i demonstranti koji su pripadali Revolucionarnoj gardi upali u palestinsku ambasadu, izvikujući slogane protiv PLO nazivajući ih izraelskim i američkim agentima".⁸⁵⁷ Zatraženo je da se osoblje PLO zameni pripadnicima Hamasa i Islamskog džihada. Još kad je u Gazi izbio sukob između palestinskih snaga bezbednosti i pripadnika Hamasa, Teheran se za duži naredni period okrenuo novim saveznicima - Hamasu i Islamskom džihadu.⁸⁵⁸

Najbolje veze Iran je imao i dalje ima sa Islamskim džihadom. Dobri odnosi nikada nisu bili prekidani niti su bili izloženi mogućnosti slabljenja, za razliku od odnosa sa Fatahom, PLO ili Hamasom. Osnivač Islamskog džihada Fathi Šikaki je od početka postojanja Irana kao islamske države prihvatio neke Homeinijeve principe u vezi sa islamom i džihadom. Čak i u sirijskom slučaju gde je Hamas od pozicije podrške sirijskom režimu, preko pokušaja posredovanja između režima i opozicije, potpuno napustio Bašara al Asada, Islamski džihad je ostao dosledan ne želeći uopšte da se meša u sirijski građanski rat. Pored toga, ova organizacija je bila među retkima u arapskom svetu, koja je mnogo ranije podržala Iran u ratu protiv Iraka. Teheran mu pomaže i materijalno i vojno sve vreme od početka saradnje. Islamski džihad je nesumnjivo najjače iransko uporište na tlu Palestine.⁸⁵⁹ Smatra se da je Iran pokušavao da preko Islamskog džihada širi ideje svoje revolucije.⁸⁶⁰ Pretpostavka nekih analitičara je bila da bi Islamski džihad mogao da bude

855: [The Iran Primer](http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-palestinians), Iran and the Palestinians, United States Institute of Peace, dostupno na <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-palestinians> (pristupljeno 11.10.2013.)

856 Chehab Zaki. Inside Hamas, The UNTOLD STORY of the Militant Islamic Movement, str. 140

857 Ibidem str. 141

858 Ibidem

859 [The Iran Primer](http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-palestinians), Iran and the Palestinians...

860 السيد رضوان. العرب و الارانيون و العلاقات العربية-الايروانية في الزمن الحاضر ص 132

Al Seyid Raḍwan. Al A 'rab wa al Iraniyun wa al A 'laqat al A 'rabiya-al Iraniya fi al zemen al ḥaḍir, pg. 132

najzabrinutiji zbog potencijalnog detanta između Irana i SAD i uspešnih pregovora oko iranskog nuklearnog programa, mada je popuštanje u odnosima između Vašingtona i Teherana počelo još od izbora Hasana Ruhaniya na mesto iranskog predsednika.⁸⁶¹ Smatram da ovakva predviđanja nemaju ozbiljniju osnovu i da će Islamski džihad i dalje, bez obzira na sve tekuće i potencijalne događaje u regionu, ostati najvažniji i najsigurniji iranski oslonac u Palestini.

Iran je imao i ima specifične odnose sa Hamasom. Kako početna saradnja sa PLO nije išla na obostrano iransko i palestinsko zadovoljstvo, Teheran se koncentrisao na Hamas (uz Islamski džihad) kao na potencijalno najjaču političku i vojnu snagu tog dela palestinskog naroda. Još od 2000.g. brigu o saradnji sa Hamasom preuzela je iranska Revolucionarna garda, snabdevajući ga naoružanjem, vojnom i obaveštajnom opremom, obučavajući Hamasove borce, ali i infiltrirajući se u njegove redove prateći situaciju u Palestini i regionu sa lica mesta.⁸⁶² Iranska saradnja sa Hamasom nije dovođena u pitanje sve do prelaska Halida Mašala na stranu sirijske opozicije. Sve dotle, Hamas je predstavljao ubojitu pesnicu Teherana u Palestini, što je iritiralo i Amerikance i Izraelce i Saudijsce. Izgledalo je i da će Egipat u vreme vlasti Muslimanske braće odvojiti Hamas od Irana. Padom Muslimanske braće u Egiptu, Hamas je opet morao da gleda ka Teheranu, jer je Saudijska Arabija iskoristila akciju egipatske armije i istisnula Katar iz igre u Egiptu, sužavajući mu prostor i ka Hamasu. Čak ni Katar, međutim, nije uspeo da prekine veze Hamasa sa Iranom nakon što je Halid Mašal prešao u Dohu iz Damaska.

Iran je "oprostio" Hamasovo napuštanje sirijskog režima, jer su njegovi interesi da ne prekida veze ni sa jednom značajnom palestinskom grupacijom. Saradnja je nastavljena i ona traje i danas kada svoj odnos prema palestinskim grupama revidiraju i Iran i Saudijska Arabija. Ovi prvi tako što diversifikuju saradnju, postepeno obnavljajući odnose i sa PLO, a ovi drugi uspostavljanjem kontakata sa Hamasom, pa čak i prihvatanjem posete Halida Mašala Rijadu u leto 2015.g

861 Al MONITOR Palestinian Islamic Jihad Worried by Possible US-Iran Entente, dostupno na <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/10/us-iran-rapprochement-islamic-jihad-hamas.html> (pristupljeno 11.10.2013.)

862 السيد رضوان العرب والايوانيون والعلاقات العربية – الإيرانية في الزمن الحاضر 132
Al Seyid Raḍwan. Al A 'rab wa al Iraniyun wa al A 'ilaqat al A 'rabiya-al Iraniya fi al zemen al ḥaḍir, pg. 132

Već je rečeno da odnosi Irana i PLO nisu bili na nivou onih sa Islamskim džihadom i Hamasom. Sem povremeno, niti je PLO iskazivao želju da se približi Teheranu, niti je Iran imao poverenje u PLO. Krajem 2014.g. izgleda da je nastupila promena u iranskom stavu prema ovoj palestinskoj organizaciji, tako da je januara 2015.g. jedan visoki Fatahov funkcioner posetio Teheran, što je bilo dosta veliko iznenađenje,⁸⁶³ da bi avgusta 2015.g. Iran posetio i Ahmad Madždalani, član Izvršnog komiteta PLO. On je u Teheranu potpisao sporazum sa Iranom na osnovu kojeg se "formira visoki komitet radi razmatranja političke, ekonomske i socijalne saradnje".⁸⁶⁴ Napredak u odnosima PLO – Iran bi mogao da se kruniše posetom palestinskog predsednika Mahmuda Abasa Teheranu, koja je bila očekivana za novembar 2015.g.⁸⁶⁵ ali ipak još uvek nije realizovana. Palestinski predsednik je tada najavio da će ići u posetu "sestrinskom Iranu".⁸⁶⁶

Dinamika iransko–palestinskih odnosa dobija nove elemente, Teheran evidentno proširuje krug saradnje sa palestinskim frakcijama, pojačavajući time i borbu sa Saudijskom Arabijom za prevlast u regionu. Kako se sirijska kriza nastavlja, te kako je načinjen dogovor oko iranskog nuklearnog programa, stiče se utisak da je Iran nameran da pojača svoju aktivnost i u Palestini.

3. Iranski odnosi sa silama van regiona Bliskog istoka

U ovom delu se, onoliko koliko se to tiče sunitsko-šiitskih odnosa i bezbednosti Bliskog istoka, obrađuju odnosi Irana sa silama van regiona Bliskog istoka, odnosno sa SAD i Rusijom. Akcenat je stavljen na iransko-američke odnose zbog toga što oni presudno utiču na bezbednosnu situaciju u regionu Bliskog istoka, te zato što su SAD najvažniji saveznik zalivskih sunitskih monarhija čije se odbrambene i bezbednosne politike baziraju na američkoj zaštiti od iranske pretnje, iako ove monarhije poslednjih godina nastoje da smanje

863 Iran diversifies its Palestinian strategy, dostupno na <http://theiranproject.com/blog/2014/02/16/iran-diversifies-its-palestinian-strategy/> (pristupljeno 13.09.2015.)

864 Iran and Palestine Strengthen Relations, dostupno na <http://armedia.am/eng/news/22111/iran-and-palestine-strengthen-relations.html> (pristupljeno 13.09.2015.)

865 Ibidem

866 Despite Tehran's reluctance, Abbas says he will visit "sister" Iran, The Times of Israel, 23 August 2015 dostupno na <http://www.timesofisrael.com/despite-tehrans-reluctance-abbas-says-he-will-visit-sister-iran/> (pristupljeno 23.12.2015.).

stepen zavisnosti svoje bezbednosti kroz širenje kruga zemalja na polju bezbednosne saradnje i jačanje bezbednosne politike unutar GCC.

3.1. Sjedinjene Američke Države

SAD su za vreme vladavine iranskog šaha Reze Pahlavija, u Iranu imale snažnog saveznika na koga su se oslanjale u obezbeđivanju svojih interesa u regionu Bliskog istoka i posebno Persijskog (Arapskog) zaliva. Iran je tada bio više svetovna, a manje verska država i najsnažnija brana sovjetskom (ruskom) pokušaju lociranja u tom važnom geostrateškom i energetski bogatom delu sveta. U zavisnosti od promena na međunarodnom i regionalnom planu, ali pre svega imajući u vidu američku želju da Moskva bude bez ili sa što manjim političkim uticajem na zbivanja u regionu i u cilju osiguravanja naftne bezbednosti, američki predsednici su imali svoje specifične pristupe Iranu, kao najpre najvećem prijatelju, a zatim i najvećem neprijatelju.

Niksonova administracija uvela je takozvanu politiku „Twin Pillars“. Ona je značila da se Vašington u svom bliskoistočnom postavljanju oslanjao i na Iran šaha Reze Pahlavija, i na Saudijsku Arabiju. Američka administracija se odlučila za ovakvu politiku nakon britanskog povlačenja iz regiona krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, kojim je stvoren prazan prostor u regionu. Ova vrsta politike je značila da Vašington ne šalje svoje trupe, već da se oslanja na vojne i druge potencijale Irana i Saudijske Arabije. Osnovni razlog za neupućivanje trupa bile su još uvek sveže rane iz Vijetnama.⁸⁶⁷

SAD su ipak pravile razliku u značaju između dva "stuba", fokus je bio usmeren na Iran kao tada politički stabilniju i vojnički moćniju zemlju. Američka uverenost u stabilnost iranskog režima uticala je na to da je iranski saveznik opreman najmodernijim naoružanjem koje su tada posedovali samo SAD i Izrael.⁸⁶⁸ Stvarni kreator ovakve američke politike i održavanja bliskih odnosa sa šahovim Iranom bio je Henri Kisindžer.

Niksonova doktrina je padom iranskog šaha doživela poraz. Izgubljen je važniji od dva "stuba" i ne samo da je izgubljen, već je Iran postao direktna pretnja američkim i

867 Seyed Mohsen Mirhosseini, Elham Rasoulisaniabadi. The Milestones of the Persian Gulf Security Developments, *Sociology and Anthropology* 3(2): 116 -121, 2015 Department of Political Science, Faculty of Human Science, Yazd University, Iran, str. 118 dostupno na <http://www.hrpub.org/download/20150201/SA6-19603241.pdf> (pristupljeno 28.09.2015.)

868 Ibidem

savezničkim interesima. Da bi stvar za Vašington bila još gora, SSSR je iste godine okupirao Avganistan. Nametnula se potreba promene američke politike. Čitava dotadašnja koncepcija i pristup pali su u vodu. Najmodernije oružje davano šahu i njegovoj vojsci došlo je u ruke šiitskih revolucionarnih islamista, koji su iz temelja promenili suštinu Irana pretvarajući ga u najljućeg suparnika Vašingtonu u regionu, ali i najveću pretnju najvažnijem američkom savezniku u regionu-Izraelu, te permanentni generator nestabilnosti po arapske zalivske zemlje. Vašington je doneo odluku da će, pored prebacivanja težišta na S. Arabiju, ipak morati prvenstveno da se osloni na sopstvene snage, jer se ispostavilo da su regionalni saveznici nedovoljno pouzdani. Stoga je doneta odluka da se angažuju američke vojne snage u regionu Zaliva. U međuvremenu je predsednika Ričarda Niksona 1977. g. zamenio predsednik Džimi Karter za čijeg mandata je i napuštena Niksonova strategija zbog izmenjenih okolnosti 1979.⁸⁶⁹Karterova administracija je na početku svog delovanja smatrala da će svoje interese u regionu najlakše da ostvari saradnjom sa SSSR-om, pre nego kroz konfrontaciju sa Moskvom, međutim, od toga se odustalo sovjetskim ulaskom u Avganistan. Tada je i napuštena dotadašnja Niksonova "Twin Pillars" doktrina i ustoličena nova tzv. "Karterova doktrina".⁸⁷⁰

"Karterova doktrina" je obnarodovana 23. januara 1980.g. kada se američki predsednik obratio Kongresu. Njegov govor se fokusirao na ekspanzionističku sovjetsku vojnu pretnju i na obezbeđivanje Americi sigurnog pristupa naftnim izvorima. To je bilo vreme neposredno posle sovjetske invazije na Avganistan, dolaska ajatolaha na vlast u Iranu i krize oko američkih talaca. Predsednik Karter je uputio poruku Iranu da mu stvarna opasnost preti od Sovjetskog Saveza i njegove vojske u Avganistanu. Pokušao je da predstavi Moskvu kao neprijatelja, a Vašington kao prijatelja i saveznika muslimanskog sveta. Uputio je direktnu pretnju koja se smatra osnovom njegove doktrine, rekavši: "Pokušaj bilo koje strane sile da preuzme kontrolu nad regionom Persijskog zaliva biće smatran kao napad na vitalne interese Sjedinjenih Američkih Država. Na takav napad biće

869 Seyed Mohsen Mirhosseini, Elham Rasoulisaniabadi. The Milestones of the Persian Gulf Security Developments, *Sociology and Anthropology* 3(2): 116 -121, 2015 Department of Political Science, Faculty of Human Science, Yazd University, Iran, str. 118 dostupno na <http://www.hrpub.org/download/20150201/SA6-19603241.pdf> (pristupljeno 28.09.2015.)

870 Silverburg R. Sanford, Reich Bernard. *United States Foreign Policy and the Middle East/North Africa: A Bibliography of Twentieth -Century*, Routledge New York, 1990. str. 26-27

odgovoreno svim neophodnim sredstvima, uključujući vojnu silu".⁸⁷¹ Bilo je nedvosmisleno jasno da su SAD zauzele oštiri stav u odnosu na vreme Niksonove doktrine kada se konfrontacija sa Sovjetskim Savezom više ogledala u podršci režimima koji nisu bliski Moskvi nego u otvorenoj vojnoj pretnji. Predsednik Karter je svojim nastupom ukazao na to da će sada američke vojne snage biti te koje će se suprotstaviti svakom ugrožavanju regiona Arapskog (Persijskog) zaliva, prvenstveno u oblastima u kojima se nalaze dve trećine svetskih rezervi nafte. Vašington nije više mogao samo da se oslanja na jake regionalne zemlje kao što je to ranije bio Iran, jer Saudijska Arabija nije ni približno mogla da nadoknadi gubitak bivšeg američkog saveznika. Zbog toga je Vašington, kako je to predsednik Karter u svom govoru nagovestio, odlučio da rasporedi sopstvene vojne snage, nagoveštavajući da će te snage odgovoriti na svaki eventualni sovjetski napad na neki od delova regiona.

Džimi Karter (predsednik od 1977. do 1981.g.), imao je tu nesreću da baš pred kraj njegovog mandata propadne dotadašnja američka politika u regionu i da Iran od prijatelja postane vodeći neprijatelj. Karterova administracija je pokušavala od dolaska Homeinija u februaru 1979.g. pa sve do upada u američku ambasadu 4. novembra iste te godine, da povрати narušene pozicije, ali je kriza s taocima koja je trajala 444 dana izazvana dozvolom SAD šahu da uđe na američku teritoriju zbog lečenja, definitivno srušila i poslednju nadu u opstanak dotadašnje američke politike u regionu.

Događaji iz tog vremena daju nam dobar primer koliko su imali i koliko i dalje sunitsko–šiiitski odnosi u regionu Bliskog istoka imaju izuzetno snažan uticaj na bezbednost tog regiona. Pretvaranje Irana u maticu šiita na Bliskom istoku, ne samo da je promenilo sunitsko–šiiitski balans snaga, izazvalo potrebe u arapskim zalivskim zemljama u kojima se probudila i šiitska manjina, a samim tim i prouzrokovao novi talas sunitsko–šiiitskog vekovnog raskola, već je u velikoj meri uticalo i na izmene na globalnom planu, opet u kontekstu bliskoistočne bezbednosti. SAD su promenile svoju doktrinu, dopremile veliku vojnu silu u region (oko 200.000 trupa), stacionirale se u okolnim morima, formirane su

871 Jimmy Carter, xxxix President of the United States: 1977-1981 The State of the Union Address Delivered Before a Joint Session of the Congress. January 23, 1980 dostupno na <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=33079#axzz1to0Qt6AM> (pristupljeno 22.09.2013.)

nove američke snage. Eskalirao je hladni rat između dve velike sile, a region Bliskog istoka je još više postao oblast gde se njihov antagonizam izrazito ispoljavao. Bliski istok zbog svih tih dešavanja nije postao bezbedniji, naprotiv.

Vašington je u kontekstu usvajanja nove doktrine (Karterove) preduzeo i konkretne korake. Ojačana je podrška Saudijskoj Arabiji, potpisani vojni sporazum sa Omanom, raspoređene specijalne trupe u vodama regiona. Sporazum sa Omanom potpisan 21. aprila 1980.g. a dopunjavao 1985. 1990. 2000. i 2010.g.⁸⁷² omogućio je američkim jedinicama pristup omanskim vojnim kapacitetima i važnim lokacijama. Njegovo potpisivanje baš u to vreme (1980.), ispostaviće se, bilo je nametnuto ne pretnjom po omansku bezbednost od strane Irana, već zbog američkih planova za oslobađanje talaca iz Irana. Samo nekoliko dana od potpisivanja sporazuma, američke jedinice su sa omanske teritorije pokušale da izvedu neuspešnu akciju spasavanja talaca.

U region su pristigli i avioni AWACS, a formirane su tzv. Zajedničke operativne snage za brzo raspoređivanje (the Rapid Deployment Joint Task Force), koje su naknadno promenile naziv u Američku centralnu komandu (U.S. Central Command–USCENTCOM).⁸⁷³ Američki vojni obruč oko Irana se stezao.

Džimija Kartera je 1981.g. zamenio Ronald Regan, nasledivši nešto bolju situaciju, bolju utoliko što su poslednjeg dana Karterovog mandata oslobođeni američki taoci u Iranu. S druge strane, novi predsednik je bio suočen i sa novim izazovima. Iračko–iranski rat se zahuktavao, preteći da ugrozi i ostale zemlje Zaliva, koje se u najvećem broju nisu libile da pomažu iračku stranu. Drugačija situacija je uslovlila i da nova američka administracija opet promeni svoju strategiju. Ronald Regan se opredelio za takozvanu diplomatiju prinude (Coercive Diplomacy), koju je uveo još predsednik Karter. "Ona se često primenjivala u dugoj istoriji međunarodnih sukoba, nekad uspešno, nekad ne".⁸⁷⁴ Diplomacija prinude je težila tome da "ubedi protivnika da prekine svoju agresiju pre nego da se on primora da je

872 Kenneth Katzman Oman: Reform, Security, and U.S. Policy Congressional Research Service, December 27, 2013 str. 9 dostupno na <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS21534.pdf> (pristupljeno 15.06.2014.)

873 Seyed Mohsen Mirhosseini and Sarvinder Kaur Sandhu, "The Role of Iran Regarding the U.S. Security Systems in the Persian Gulf Region", in Cross – cultural Communication, Vol. 6. No. 4/2010 December 31. Canadian Academy of Oriental and Occidental Culture, Laval, Quebec, Canada pp. 121-134, p. 124 dostupno na <http://www.cscanada.net/index.php/ccc/article/view/j.ccc.1923670020100604.004/101> (pristupljeno 21.02.2014.)

874 George L. Alexander. Forceful Persuasion: Coercive Diplomacy as an Alternative to War, United States Institute of Peace, Washington D.C. 1992 p. 4

zaustavi".⁸⁷⁵ Njome se upotrebljavala pretnja kako bi se eventualni izvršilac odvratio od namere da učini neku agresivnu akciju. Pri tome se u određenim okolnostima koristila i ograničena sila ukoliko je situacija to zahtevala. Njome se protivnik nije morao neminovno vojno poraziti, već političkim sredstvima ili ograničenom upotrebom sile odvratiti od toga da nastavi da radi ono što je po američkom shvatanju bilo neprihvatljivo. To je bila "manje vojna, a više politička strategija".⁸⁷⁶

Postoji pet najkarakterističnijih slučajeva primene ove vrste doktrine, koji se vezuju za Ronalda Regana: "raspoređivanje američkih marinaca u Libanu u okviru Multinacionalnih snaga (1982–1984.); sukobljavanje s Libijom (okončalo se bombardovanjem nekih libijskih ciljeva aprila 1986.); takozvana zamena zastava na kuvajtskim tankerima krajem iračko–iranskog rata i raspoređivanje američkih pomorskih snaga prema Iranu; podrška islamističkim mudžahedinima u borbi protiv SSSR-a u Avganistanu; podrška nikaragvanskim kontrašima".⁸⁷⁷

Ovakav američki pristup se može opisati i jednim citatom iz knjige "Rasprava o poretku", profesora Dragana Simića: "Poznato je da su najčešće korišćena sredstva za održavanje ravnoteže snaga upravo pretnja i upotreba sile, vođenje ratova za održavanje ravnoteže, mešanje u unutrašnje stvari posebno srednjih i malih država ili nasilno "disciplinovanje" vlastitih neposlušnih saveznika..."⁸⁷⁸

Jedan od navedenih primera značajan je za naše proučavanje sunitsko–šiitskih odnosa i njihov uticaj na bezbednost Bliskog istoka. To je još jedan u nizu indikativnih slučajeva u kojima se jasno uočava koliki je uticaj sunitsko – šiitskog sukoba na bezbednost regiona i koliko taj sukob uključuje i međunarodne faktore van regiona, odnosno svetske sile. Kroz taj primer se odslikava i jedan istorijski period u odnosu SAD prema Iranu.

Naime, rat između Irana i Iraka postajao je sve žešći i suroviji. Većina zalivskih zemalja je podržavala Irak. Osećajući se ugroženim zbog blizine ratnih dejstava i zbog

875 George L. Alexander. Forceful Persuasion: Coercive Diplomacy as an Alternative to War, str. 5

876 BRUCE W. JENTLESON The Reagan Administration and Coercive Diplomacy: Restraining More Than Remaking Governments, Political Science Quarterly, Published by: The Academy of Political Science Vol. 106, No. 1 (Spring, 1991), (pp. 57-82), str. 58 dostupno na http://www.pages.pomona.edu/~vis04747/h124/readings/jentleson_Reagan_coercive_diplomacy.pdf (pristupljeno 25.03.2014.)

877 Ibidem

878 Simić R. Dragan. Rasprava o poretku, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012. str. 266

opasnosti da se rat preljuje i kod njih, a pre svega zbog straha da bi Iran mogao da pobedi, ove zemlje su pomagale režimu Sadama Huseina, nadajući se njegovoj pobedi nad Iranom. Kuvajt je, na primer, dozvoljavao iračkim vojnim avionima da koriste njegov vazdušni prostor i zajedno sa S. Arabijom omogućavao je izvoz iračke nafte preko svojih luka, koje su bile na raspolaganju i za nabavku druge robe za Irak. Kuvajt je postao saveznik zemlji koja je oduvek imala teritorijalne pretenzije prema njemu, što će se samo nekoliko godina kasnije i pokazati prilikom iračke okupacije. U tom trenutku, međutim, vladajuća porodica u Kuvajtu je smatrala da je iranska šiitska pretnja opasnija od teritorijalnih pretenzija Bagdada. To nije bilo dočekivano dobrodošlicom od strane Teherana, koji je u znak odmazde počeo da napada kuvajtske naftne tankere, optužujući Kuvajt za mešanje u rat i podršku njegovom protivniku. Iran je pojačao delatnost na destabilizaciji još nekih sunitskih režima, pre svega Saudijske Arabije i Egipta, zbog njihove podrške Iraku.⁸⁷⁹

SAD su, kako bi umanjile iransku pretnju, na kuvajtskim tankerima, a na molbu Kuvajta, isticale američku zastavu, te su ovi tankeri u pratnji američkih vojnih brodova koji su, takođe, bili raspoređeni u blizini ratnih dejstava, prestali da budu mete iranske "osvete". Administracija predsednika Regana je ograničenom upotrebom vojne sile i njenim korišćenjem ne u borbama već u cilju opomene i odvraćanja, primenjivala diplomatiju prinude, što se tada pokazalo efikasnim. Ovakvu novu strategiju objasnio je američki podsekretar za političke poslove u Stejt departmentu Majkl Armacost, prilikom svog obraćanja Senatskom komitetu za spoljne poslove, 16. juna 1987.g.⁸⁸⁰ On je obrazložio da se situacija u Hormuškome moreuzu pretvorila u tankerski rat, pri čemu je priznao da je napade na tankere (iranske) započeo Irak još 1984.g. Američki podsekretar je priznao i da arapske zalivske zemlje, ali i Egipat i Jordan, pomažu Irak u ratu protiv Irana. Kao odgovor na takvo ponašanje Bagdada i arapskih zemalja, Iran je počeo da napada naftne tankere koji

879 BRUCE W. JENTLESON The Reagan Administration and Coercive Diplomacy: Restraining More Than Remaking Governments, *Political Science Quarterly*, Published by: The Academy of Political Science Vol. 106, No. 1 (Spring, 1991), (str. 57-82) str. 61-63 dostupno na http://www.pages.pomona.edu/~vis04747/h124/readings/jentleson_Reagan_coercive_diplomacy.pdf (pristupljeno 25.03.2014.)

880 Michael H. Armacost Under Secretary of State for Political Affairs U.S. Policy in the Persian Gulf and Kuwaiti Reflagging, str. 11 dostupno na https://www.google.rs/search?q=Michael+H.+Armacost+Under+Secretary+of+State+for+Political+Affairs+U.S.+Policy+in+the+Persian+Gulf+and+Kuwaiti+Reflagging&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=IJT8VcHxM8PnUrXugOgK (pristupljeno 23.05.2014.)

isplovljavaju iz kuvajtskih luka ili nose kuvajtsku zastavu. Kuvajt se u međuvremenu obratio za pomoć i SSSR-u i SAD-u. Moskva je odgovorila pozitivno i na tri kuvajtska tankera istaknuta je sovjetska zastava. Vašington nije odmah odgovorio.⁸⁸¹ M. Armacost je objasnio da je neophodno i da američka strana izađe u susret kuvajtskim molbama, pre svega iz dva razloga: jedan je kako se ne bi dozvolilo Iranu da pobedi u ratu, drugi je kako bi se ograničio sovjetski uticaj u regionu. Amerikanci su zatim istakli svoju zastavu na jedanaest kuvajtskih tankera, koji su bili u pratnji američkih vojnih brodova. Iran nije napao nijedan od ovih kuvajtskih tankera koji su plovili pod američkom zastavom.⁸⁸²

Treći i tada neizrečeni razlog bio je američka zabrinutost za obezbeđivanje energetske sigurnosti, imajući u vidu količinu naftnih rezervi u tom delu sveta.

Nešto više od godinu dana nakon toga, okončan je iračko–iranski rat, ali se nije mnogo toga izmenilo. Iran, uprkos značajnoj podršci arapskih i drugih zemalja Iraku, nije uništen, ostao je i dalje pretnja i arapskim sunitskim režimima i američkim interesima u regionu. Ne samo to, nego je Iran polako postajao potencijalna nuklearna sila, preteći sve više i Izraelu. Iako se u međuvremenu Sovjetski Savez raspao, desile su se i druge značajne stvari u regionu, koje su polako pomerale balans snaga između sunita i šiita u korist ovih drugih. Irak, do tada u ratu protiv Irana podržavan od strane sunitskih režima u regionu i SAD, ostvario je svoje pretnje prema Kuvajtu i 1990. g. ga okupirao. Taj potez je izazvao američku reakciju 1991. g. Zemlja koja je bila najjača regionalna brana prema šiitskom Iranu i tampon zona između njega i arapskih sunitskih država u Zalivu, preobrazila se u "lošeg komšiju" i postala neprijatelj svima. Sadam Husein je pokušavao da bude sunitski lider u regionu, što se nije dopadalo Saudijskoj Arabiji, ali ni drugim zalivskim zemljama. Time je Sadam Husein učinio uslugu velikom regionalnom protivniku Iranu. Oslabio je pritisak na Teheran, fokus se usmerio na Bagdad, koji je, po američkim procenama, postao najveća opasnost po bezbednost u regionu Bliskog istoka. Iran je mogao, u značajnoj meri relaksiran, da se okrene unutrašnjoj obnovi, revitalizaciji i jačanju svojih vojnih potencijala i regionalne pozicije. Događaji koji su usledili nakon iračko–iranskog rata i iračke

881 Michael H. Armacost Under Secretary of State for Political Affairs U.S. Policy in the Persian Gulf and Kuwaiti Reflagging, str. 13 dostupno na

https://www.google.rs/search?q=Michael+H.+Armacost+Under+Secretary+of+State+for+Political+Affairs+U.S.+Policy+in+the+Persian+Gulf+and+Kuwaiti+Reflagging&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=IJT8VcHxM8PnUrXugOgK (pristupljeno 23.05.2014.)

882 Ibidem str. 13-14

okupacije Kuvajta, te odgovora SAD, išli su na ruku Teheranu i šiitskoj stvari. Globalno posmatrajući, suniti su počeli da "jedu" sami sebe, Amerikanci su im u tome pomagali bez ikakve namere da podrže Iran, a posledica je bila dalje jačanje šiitskog entiteta u čitavom regionu, što, iako apsurdno, nije bilo ni u interesu SAD, ni arapskih sunitskih režima, a ni u interesu Izraela. Odnosi između SAD i Irana su u narednim godinama, a naročito od američke okupacije Iraka 2003.g. nekako ostali po strani od zbivanja u Iraku. Vašington je, kako se ispostavilo, zbog ne baš najboljih procena učinio lošu uslugu arapskim zalivskim saveznicima, koji iako nisu voleli Sadama Huseina, ni u snu nisu zamišljali da će jednog dana poželeti da on uopšte nije otišao s vlasti i da je situacija u Iraku ostala kao što je bila do američke okupacije.

Marta 2003.g. kada su SAD zbacile Sadama Huseina, sem verbalne osude američke invazije na Irak, niti Iran niti drugi šiiti u regionu nisu pravili probleme Amerikancima u njihovoj okupaciji Iraka. Šiiti su shvatili da Amerikanci u krajnjoj instanci rade za njih, Teheran je dobio Irak na tacni od svog velikog neprijatelja, pobedivši u ratu u kojem nije ni učestvovao.

Od američkog povlačenja iz Iraka, situacija je ponovo počela da liči na pređašnju. Iran je opet postao najveći neprijatelj Amerikancima, u međuvremenu je napredovao u razvoju nuklearnog programa, tako da je svojim arapskim susedima, članicama GCC postao još veća pretnja, ali ga je kao opasnost prepoznao i Izrael. Poslednjih godina se sve češće nagađalo o mogućnosti da Izrael u saradnji sa SAD ili unilateralno preduzme ograničenu vojnu akciju protiv iranskih nuklearnih postrojenja, kako bi preventivno onemogućio bilo kakvu iransku nameru da dođe u posed nuklearnog naoružanja.

Vrlo je važno istaći da SAD nisu bile pobornici preduzimanja vojne akcije protiv iranskih nuklearnih postrojenja, odnosno ne toliki pobornici kao što je to Izrael. Tokom posete američkog predsednika Baraka Obame Izraelu, marta 2013.g. takav stav je posebno došao do izražaja. Izraelski premijer Benjamin Natanjahu, već nekoliko godina unazad zastupa stav da bi udruženo ili unilateralno trebalo napasti i uništiti iranska nuklearna postrojenja dok još uvek nisu u stanju da proizvedu nuklearno naoružanje. Za vreme pomenute posete, predsednik Obama je o tom pitanju, između ostalog, rekao i sledeće: "Više nam odgovara da to rešimo diplomatski i još ima vremena da se to učini", dodavši da su sve opcije na stolu ako diplomatija ne uspe i da je pitanje da li će "iransko rukovodstvo

iskoristiti tu mogućnost".⁸⁸³Odnos prema Iranu bio je glavni kamen spoticanja, jer je Izrael pretio vojnom akcijom ako Iran bude blizu proizvodnje nuklearnog oružja, dok su SAD isticale da se mora pružiti više vremena za diplomatiju i ekonomske kazne.

Sjedinjene Američke Države su u okviru svog diplomatskog nastojanja da umanje opasnost od razvoja iranskog nuklearnog programa, aktivno učestvovala u radu Međunarodne agencije za atomsku energiju (IAEA) i u drugim forumima, koji su ili specijalizovano okrenuti ovom pitanju ili u kojima ovo pitanje redovno dolazi na dnevni red (pored mnogih drugih). U tom delovanju, Grupa P5+1 koju čine SAD, Francuska, Velika Britanija, Nemačka, Rusija i Kina, postigla je 14.07.2015. sporazum kojim je okončano višegodišnje pregovaranje. Sporazumom su dogovoreni mehanizmi njegovog sprovođenja, ali je on označio i mogući početak detanta u odnosima između SAD i Irana.⁸⁸⁴ Teheran se obavezao da neće proizvoditi nuklearno naoružanje, odnosno da u narednih 15 godina neće obogaćivati uranijum više od 3,6%, otvorila se perspektiva postepenog ukidanja sankcija protiv Irana, koji je obavezan da omogući nadzor Međunarodnoj agenciji za nuklearnu energiju, a ukidanje sankcija stupa na snagu 30 dana nakon što ga odobre UN.⁸⁸⁵ Iranski predsednik Hatemi ga je označio kao pobedu Irana.⁸⁸⁶

Međunarodne sankcije Iranu zbog nesaradnje u kontroli razvoja svog nuklearnog programa, naravno uz presudni uticaj SAD, nametnute su još 2006.g. rezolucijom broj 1696, a zatim više puta potvrđivane ili pojačavane drugim rezolucijama: 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008), 1835 (2008) i 1887 (2009).⁸⁸⁷ Godine 2010. novom rezolucijom SB UN broj 1929, dodatno su pojačane sankcije protiv Irana. U toj rezoluciji u kojoj se konstatuje da Iran nije odgovorio na zahteve IAEA, svim članicama UN zabranjuje se da snabdevaju Iran određenom vojnom opremom (tenkovi, oklopna borbena vozila,

883 Obama: SAD će učiniti sve da spreči Iran da razvije oružje, Blic, dnevni list, 20.03.2013. str. 3

884 Alain Barluet L'accord sur le nucléaire prépare le grand retour de l'Iran, Le Figaro 15/07/2015 dostupno na <http://www.lefigaro.fr/international/2015/07/14/01003-20150714ARTFIG00194-l-accord-sur-le-nucleaire-prepare-le-grand-retour-de-l-iran.php> (pristupljeno 27.07.2015).

885 L'accord historique sur le nucléaire iranien en quatre points RT en Francais, 14.07.2015. dostupno na <http://francais.rt.com/international/4308-accord-historique-nucleaire-iran-details> (pristupljeno 27.07.2015).

886 Rohani: Nuklearni sporazum politička je pobjeda Irana, Politika (vest preneti iz Tanjuga), 15.07.2015. dostupno na <http://www.politika.rs/vesti/najnovije-vesti/Rohani-Nuklearni-sporazum-politicka-je-pobjeda-Irana.lt.html> (pristupljeno 26.07.2015).

887 Security Council Imposes Additional Sanctions on Iran, Voting 12 in Favour to 2 Against, with 1 Abstention United Nations Security Council, 6335 Meeting, 9. June 2010. Dostupno na <http://www.un.org/News/Press/docs/2010/sc9948.doc.htm>, (pristupljeno) 15.04.2013.

artiljerijski sistemi velikog kalibra, borbeni avioni, helikopteri, raketni sistemi itd), da mu pružaju tehničku obuku ili usluge koje bi se odnosile na navedenu vojnu opremu, ali se sankcije odnose i na snabdevanje u oblasti energije, posebno naftnu industriju, finansijski sektor. Daje se i širi spisak iranskih pojedinaca i kompanija koji se bave nuklearnim ili aktivnostima vezanim za balističke rakete, a s kojima se zabranjuje poslovanje.⁸⁸⁸

Sjedinjene Američke Države nametnule su i svoje unilateralne sankcije pojačane 2012. dodatnim merama u oblastima energetike, finansija i sl. i dalje u nameri da se ekonomskim pritiskom na Iran i njegovim ekonomskim i finansijskim slabljenjem natera da pristane na diplomatske načine rešavanja pitanja nuklearnog programa. Američke, evropske i međunarodne sankcije imale su pogubno dejstvo na iransku ekonomiju.

Postizanjem nuklearnog sporazuma sa Iranom, javljaju se nagoveštaji u popuštanju u američko - iranskim odnosima. Ukoliko se takav pozitivan trend bude nastavio, realno je očekivati izvesnu promenu odnosa snaga u regionu Bliskog istoka. Upravo zbog ovoga, sporazumu se najviše usprotivio Izrael koji smatra da je to pobeda Irana kome se omogućilo da razvije svoj nuklearni program i nuklearno naoružanje. Zbog sporazuma nije bila srećna ni Saudijska Arabija, ali je izbegla da otvoreno kritikuje Vašington. Izražavajući nadu da sporazum neće dodatno ugroziti bezbednost na Bliskom istoku, Rijad je pozvao na strogu kontrolu iranskog nuklearnog programa. Tokom svoje prve posete SAD leta 2015.g. saudijski kralj Salman je ipak zvanično podržao potpisivanje sporazuma, a za uzvrat je dobio čvrsta uveravanja američke administracije da se Iranu neće dozvoliti subverzivno delovanje protiv zalivskih monarhija u regionu i da će S. Arabija i dalje ostati glavni američki partner u Arapskom (Persijskom zalivu). Poseta je rezultirala novim sporazumima o prodaji američkog sofisticiranog naoružanja Saudijskoj Arabiji.

Zahvaljujući pozitivnom izveštaju IAEA o iranskom ispunjavanju obaveza koje prozilaze iz nuklearnog sporazuma, SAD i EU su 16.01.2016.g. ukinule sankcije Iranu. Ukaz o ukidanju sankcija sa američke strane potpisao je predsednik Barak Obama, rekavši

888 Security Council Imposes Additional Sanctions on Iran, Voting 12 in Favour to 2 Against, with 1 Abstention United Nations Security Council, 6335 Meeting,9. June 2010. Dostupno na <http://www.un.org/News/Press/docs/2010/sc9948.doc.htm>, (pristupljeno 15.04.2013.)

da iransko ispunjenje obaveza "označava fundamentalni obrt u situaciji vezanoj za iranski nuklearni program".⁸⁸⁹

Da sve ne bi izgledalo previše idelano, samo dan nakon toga, Vašington je najavio nove sankcije protiv Irana zbog iranskih balističkih raketa. "Pet Iranaca i mreža tvrtki u Ujedinjenim Arapskim Emiratima i u Kini dodani su na američku finansijsku crnu listu, objavilo je američko ministarstvo finansija. Njihova eventualna imovina u SAD-u biće zaleđena i zabranjeno im je poslovati s američkim tvrtkama i državljanima".⁸⁹⁰

U takvim okolnostima, razvijaju se današnji američko–iranski odnosi. Svaka od ove dve zemlje ima svoje posebne interese i ciljeve, kao i načine na koje pokušava da ih realizuje. Za SAD, region Bliskog istoka i posebno Zaliva, i dalje ostaje od strateškog značaja, kako iz političkog i ekonomskog (energetskog), tako i vojnog aspekta. Američki ciljevi u Zalivu, iako su pretežno usmereni ka smanjenju uticaja Irana u regionu, okrenuti su i ka limitiranju ruskog, a i sve više i kineskog delovanja u toj oblasti. Amerikanci na više načina nastoje da utiču na smanjenje iranskog uticaja u regionu. Fokus je prevashodno okrenut ka iranskom nuklearnom programu. Do nedavno je vršen pritisak na Iran da se odrekne proizvodnje nuklearnog oružja uz pretnju potencijalnom vojnom akcijom. Insistiralo se na nametanju međunarodnih sankcija protiv Irana i zahtevalo od drugih velikih sila (Rusija, Kina, EU) da sarađuju u sprovođenju međunarodnih sankcija i što manje trguju sa Iranom. Od postizanja nuklearnog sporazuma 2015.g. stvorena je nada da bi mogao da usledi period popuštanja, mada postoje brojni otpori od strane američkih sunitских saveznika ali i u samim Sjedinjenim Američkim Državama. Nakon rešavanja nuklearnog programa, Vašington je sada počeo da insistira na pitanju iranskih balističkih raketa.

Pored toga, SAD na Iran kroz međunarodne organizacije i institucije vrše stalni pritisak na planu ljudskih prava, optužujući ga da ne poštuje ljudska i manjinska prava. Američki pritisak protiv Teherana sadrži i optužbe da Teheran deluje subverzivno protiv okolnih zalivskih zemalja, da podstiče neredu u Bahreinu posredstvom tamošnje šiitske populacije, da isto to čini u Kuvajtu, Saudijskoj Arabiji, a posebno u Jemenu.

889 EU i SAD ukinule sankcije Iranu, Politika, 16.01.2016. dostupno na <http://www.politika.rs/sr/clanak/347331/EU-i-SAD-ukinule-sankcije-Iranu> (pristupljeno 23.01.2016.).

890 Aščić, Miro. SAD najavio nove sankcije Iranu, HRT, 17.01.2016. dostupno na <http://www.hrt.hr/317780/vijesti/otvorena-zlatnia-stranica-iranske-povijesti> (pristupljeno 23.01.2016.).

Iranski uticaj u Iraku i na Irak je pod naročitim monitoringom Vašingtona. Iako svesni da su upravo oni pomogli rastu iranskog uticaja i obima iranskog delovanja na političke i druge odluke u Iraku, Vašington zahteva od Irana da prestane sa mešanjem u iračke unutrašnje stvari, da prestane da potpiruje sektaške razlike i utiče na suverenitet i teritorijalni integritet Iraka, kao da baš američka agresija i višegodišnja okupacija nisu bili najvažniji elementi rastakanja iračke države i raspirivanja verskih frakcijskih razlika među Iračanima, a da se ne govori o ekspanziji terorizma.

Sjedinjene Američke Države pokušavaju da ograniče politički i vojni uticaj Irana i u Siriji, Libanu i Palestini. Sirijska kriza koja traje već šestu godinu, možda bi odavno bila završena i režim Bašara al Asada srušen, da zvanični Damask nema presudnu političku podršku Rusije, ali i ogromnu političku, vojnu i logističku pomoć Irana. Iran i Sirija imaju sporazume o strateškom partnerstvu i Teheran zaista istrajava na svojoj podršci Bašaru al Asadu, što Amerikanci nastoje da prekinu, neprestano optužujući Iran da se meša u sirijski građanski rat i sprečava "demokratske promene" u Siriji, zanemarujući istovremeno otvorenu podršku i brojnih arapskih i evropskih zemalja takozvanoj sirijskoj opoziciji.

Bela kuća svim sredstvima nastoji da ograniči uticaj Irana i u Libanu, gde se nalazi najveći iranski saveznik Hizbulah. Nastojanja da se Hizbulah globalno stavi na listu terorističkih organizacija dešava se upravo pod pritiskom SAD, kako bi se ukinuo legitimitet ovom iranskom savezniku i izraelskom neprijatelju. Uza sve to, Amerikanci su koncentrisani i na smanjenje iranskog uticaja na neke palestinske frakcije, posebno Hamas i Islamski džihad, koje, iako sunitske, imaju značajnu podršku od strane Teherana. SAD time žele da spreče Iran da koristi arapsko-izraelski sukob za podmirivanje računa sa susedima, Izraelom i samim Sjedinjenim Američkim Državama.

Najzad, pritisak prema Iranu sprovodi se i kroz optužbe da ovaj podržava međunarodni terorizam, iako za takve optužbe ne postoje neki baš verodostojni dokazi.

Odnos Irana i SAD ostaje izuzetno važna komponenta kvaliteta bezbednosti u regionu Bliskog istoka u najširem smislu, možda i više nego odnos SAD i Rusije, iako ruska uloga u regionu nikako nije za potcenjivanje, naročito u vezi sa sirijskim slučajem.

Smatram da će ponašanje Irana prema zbivanjima u regionu Bliskog istoka gde Iran želi da sačuva najvažniju regionalnu ulogu, ali pre svega njegovo ponašanje prema SAD i sposobnost iranske diplomatije da kroz kompromise sa Vašingtonom odbrani svoje vitalne

interese i nastavi ulogu jednog od vodećih regionalnih faktora, u velikoj meri odrediti i izgled regiona za jedan duži period, sudbinu sunitsko-šiiitskog sukoba i stepen bezbednosti na Bliskom istoku, posebno što će Saudijska Arabija morati da se prilagodi razvoju situacije kako ne bi bila "izbačena iz igre".

3.2. Rusija

Iranski odnosi sa Rusijom danas, i ranije sa Sovjetskim Savezom razlikuju se i uvek su se razlikovali od iranskih odnosa sa SAD. Moskva nikada nije bila tako bliski saveznik Teheranu kao što je to bio Vašington za vreme vladavine šaha Reze Pahlavija. Isto tako, Moskva nikada nije bila u tako neprijateljskim odnosima sa Teheranom kao što je to bio Vašington od svrgavanja šaha Reze Pahlavija i dolaska imama Homeinija na vlast. Njihovi odnosi stoga ne mogu da se kvalifikuju usko kao prijateljski ili neprijateljski, nisu bazirani na ideološkim osnovama, niti dve zemlje dele iste ili slične kulturološke, verske i socijalne vrednosti. Politički sistemi su sasvim različiti i nemaju nikakvih zajedničkih tačaka.

U vreme Sovjetskog Saveza različitost je bila izraženija, jer Homeini nije gledao blagonaklono na sovjetsku komunističku državu, kao što je i Sovjetski Savez bio oprezan prema novoj islamskoj državi, vodeći računa da se ideje iz Teherana ne prošire po teritorijama SSSR u kojima su većina ili značajna manjina bili stanovnici islamske vere. Homeini je bio i protiv sovjetske intervencije u Avganistanu. Poznata je činjenica i da se Homeini po dolasku na vlast obračunao sa iranskom komunističkom partijom Tudeh, bliskoj Moskvi, iako je od samog početka bila aktivna u podršci Homeinijevoj revoluciji. Isto tako, Homeini nikada nije krio da komunizam predstavlja isto zlo kao i SAD. "Tek nakon sovjetskog povlačenja iz Avganistana, Homeinijev režim je pokrenuo poboljšavanje odnosa sa Moskvom rane 1989. kako bi obnovio zemlju posle rata".⁸⁹¹

Taj period nakon sovjetskog povlačenja iz Avganistana i završetka iračko–iranskog rata, pa čak i nešto ranije, označio je napredak u bilateralnim odnosima dve zemlje. Poseban ton takvom napretku dao je Hašemi Rafsandžani, najpre predsednik Medžlisa, pa i predsednik Republike.⁸⁹² Između 1989. i 1991.g. Ruska Republika je potpisala i počela

891 Parker W John. *Persian Dreams: Moscow and Tehran Since the Fall of the Shah*, Potomac Books, Washington, DC 2009. str. 41

892 Moore D. Eric. *Russia–Iran Relations Since the End of the Cold War*, Routledge, London, 2014, str. 17

da razvija brojne sporazume za veliki opseg visoko profilisane odbrambene robe, što je definitivno označilo početak sovjetsko–iranskog približavanja".⁸⁹³ Ajatolah Homeini je početkom 1989.g. uputio pismo Mihailu Gorbačovu pozvavši ga na saradnju.⁸⁹⁴

Ono što je oduvek predstavljalo najvažniji kohezioni faktor u iransko-ruskim (sovjetskim) odnosima su pre svega interesi, na jednoj strani politički, na drugoj ekonomski. Politički interesi koji već godinama vezuju Moskvu i Teheran su zajednički stav protiv terorizma, u poslednje vreme naročito terorizma Islamske države. Drugi ništa manje značajan politički interes je Sirija. Obe ove zemlje nastoje da ne dođe do rušenja režima Bašara al Asada, na način koji to zagovaraju neki drugi, a pre svega arapske zalivske zemlje i Zapad. Iako mnogi to žele da okvalifikuju samo kao podršku sirijskom režimu, u pitanju je pre svega zaštita ruskih i iranskih interesa. Predsednik Bašar al Asad je samo personifikacija tih interesa, što nikako ne znači da on ne može biti na neki od načina žrtvovan ukoliko Rusija i Iran dobiju čvrste garancije da će njihovi interesi biti sačuvani.

Dve zemlje su počele da bivaju bliže jedna drugoj, ipak i pre svega, zbog toga što obe imaju zajedničkog suparnika u Sjedinjenim Američkim Državama i to je faktor koji postoji pre sirijske krize i pre nego što je terorizam postao ovalika pretnja. Približavanje političkih interesa je i otpočelo zato što su Amerikanci vršili pritisak na Iran, koji je morao da se okreće novim partnerima, a pošto u regionu nije bilo previše zainteresovanih za bliske partnerske odnose sa Teheranom, prirodni izbor su bili Rusija, Kina, pa i Indija. Politički u značajnoj meri izolovan, a ekonomski izmučen blokadama i sankcijama, Teheran je zahvaljujući sticaju okolnosti na istoj poziciji kao Rusija prema pomenutim i nekim drugim značajnim regionalnim pitanjima. S druge strane, iako ekonomski takmaci u energetsom sektoru, Iran i Rusija pronalaze sve veći prostor za ekonomsku saradnju, čime su se u izvesnoj meri ublažavale sankcije protiv Irana, s tim što je Rusija vodila računa da ne krši međunarodne sankcije.

Druga strana ovog faktora je ukrajinska kriza. Ona je Rusiju stavila u sličnu poziciju kao što je nuklearni program stavio Iran. Rusiji su uvedene sankcije i ona je poput Irana bila prinuđena da traži nove ekonomske partnere. Iran se nametnuo kao jedan od prirodnih izbora kako bi se nadomestio nedostatak robe iz SAD i Evrope.

893 Ibidem, str. 17-18

894 Ibidem, str.16-17

Rusija vešto koristi pitanje iranskog nuklearnog programa. Ne želeći da dopusti da Iran zaista i razvije nuklearni program u vojne svrhe, Rusija dosadašnjim sukobom na relaciji Zapad - Iran zbog pitanja nuklearnog programa, vešto i uspešno manipuliše kako bi stekla što čvršće pozicije u regionu Bliskog istoka i parirala SAD, koje su i dalje kao sila neprikosnoveni u tom regionu. Moskva se protivila sankcijama protiv Irana, ali u nekima je i sama učestvovala, kao što je učestvovala i u pregovorima oko iranskog nuklearnog programa, ali i kao što je učestvovala u rekonstrukciji iranskog nuklearnog postrojenja u Bušehru, uprkos protivljenju SAD "uz određene koncesije Amerikancima",⁸⁹⁵ te kao što će nanovo učestvovati u daljoj izgradnji ovog za Iran važnog nuklearnog postrojenja, što je najavio i ruski ministar inostranih poslova S. Lavrov, tokom posete njegovog iranskog kolege Muhameda Džavada Zarifa, Moskvi avgusta 2015.g. S. Lavrov je rekao da će "Rusija i Iran saradivati u proizvodnji čvrstih izotopa saglasno Bečkim sporazumima",⁸⁹⁶ dok je iranski MIP precizirao da to "uključuje i projekte o izgradnji novih jedinica u Bušehru i o nuklearnom gorivu".⁸⁹⁷ Krajem 2015.g. najavljeno je da Rusija počinje izgradnju dva nuklearna postrojenja u Iranu. Dve zemlje su potpisale ugovor na osnovu kojeg će ruska Firma Rosatom "izgraditi dva nova nuklearna reaktora u sklopu iranske nuklearke "Bušehr", čime će ukupan broj reaktora u Iranu biti povećan na osam".⁸⁹⁸ Dogovorena je i izgradnja četiri nova reaktora na "drugim lokacijama u Iranu".⁸⁹⁹ (Iran je dogovorio i sa Kinom izgradnju dva nova nuklearna postrojenja prilikom posete kineskog predsednika Si Đinpinga, Teheranu, januara 2016.g.).⁹⁰⁰

Najveći broj stranih analitičara ipak smatra da je sirijska kriza u ovom trenutku najvažniji politički kohezioni faktor približavanja Moskve i Teherana, čak važniji od

895 Nugzar Ter-Oganov ACIS IRAN PULSE, The Alliance Center for Iranian Studies – ACIS, Review Number 5, 5. November 2006. dostupno na <https://humanities.tau.ac.il/iranian/en/previous-reviews/10-iran-pulse-en/122-5> (pristupljeno 20.09.2015.).

896 Iran hopes for development of nuclear cooperation with Russia, Russia & India Report 17. August 2015. Dostupno na http://in.rbth.com/news/2015/08/17/iran-hopes-for-development-of-nuclear-cooperation-with-russia_390535 (pristupljeno 20.09.2015.).

897 Ibidem

898 Potpisan ugovor: Rusija gradi dva nova nuklearna reaktora u Iranu, Best dostupno na <http://www.tvbest.rs/100010-potpisan-ugovor-rusija-gradi-dva-nova-nuklearna-reaktora-u-iranu> (pristupljeno 23.01.2016.).

899 Ibidem

900 Goodenough, Patrick. China, Russia to Help Iran Build New Nuclear Facilities, January 20, 2016 dostupno na <http://cnsnews.com/news/article/patrick-goodenough/china-russia-help-iran-build-new-nuclear-facilities> (pristupljeno 23.01.2016.).

zajedničkog antagonizma prema SAD. Damask je dugogodišnji i iranski i ruski strateški partner. Posle decenija promena na Bliskom istoku, Sirija je danas ostala jedino rusko geopolitičko strateško uporište u regionu. Rusija neprestano ističe da je na nelegitiman način promenjen režim u Libiji, zahvaljujući nelegitimnim akcijama Zapada protiv pukovnika Gadafija, ali je ipak tada u libijskom slučaju izbegla da se vetom suprotstavi u Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija. U sirijskom slučaju, Rusija, kao i Kina, ne dozvoljava donošenje nijedne rezolucije koja bi mogla da bude uvod u neku stranu vojnu intervenciju protiv Bašara al Asada. Moskva daje i materijalnu i vojnu pomoć Siriji, a njenom vojnom vazдушnom intervencijom izmenjeno je stanje na bojištu u korist zvaničnog Damaska. Rusko insistiranje na sopstvenom pristupu sirijskoj krizi dodatno je pojačano posledicama ukrajinske krize. Samo zahvaljujući ovakvom pozicioniranju Moskve i Teherana, Asadov režim i dalje relativno stabilno vrši vlast bez obzira na petogodišnje borbe, milione izbeglica i desetine hiljada poginulih. Rusi ne propuštaju da naglase da su Zapad i arapske zemlje izbegli da prikažu s kolikim je procentom izlaznosti sirijski narod podržao Bašara al Asada na predsedničkim izborima 3. juna 2014.g. Ta izlaznost Rusiji pruža čvrst argument da je reč o legitimnom režimu i da on ne može da se ruši iz inostranstva, jer je Bašar al Asad dobio skoro 10,2 miliona glasova od nešto manje od 15 miliona registrovanih birača, što znači da je za njega glasalo 73,42% od svih upisanih birača, odnosno 88,7% od ukupno izašlih.⁹⁰¹

Iako međunarodne okolnosti utiču na to da se Moskva i Teheran dopunjuju u odbrani svojih pojedinačnih interesa, ruski predsednik V. Putin nikada nije posetio Teheran, a svojevremeno je D. Medvedev u funkciji predsednika Rusije 2010. odbio da Iranu proda odbrambeni sistem S-300, bez obzira na to što je ugovor već bio sklopljen.⁹⁰² Pet godina kasnije, do dogovora oko prodaje ovog sistema se ipak došlo.⁹⁰³

901 Bashar Assad wins Syria presidential election with 88,7% of vote, RT, 4, June 2014 dostupno na <https://www.rt.com/news/163696-assad-win-president-syria/> (pristupljeno 23.01.2016.).

902 Clara Weiss (Russia and Iran deepen political and military cooperation 8 August 2013 World Socialist Web Sit, dostupno na <https://www.wsws.org/en/articles/2013/08/08/russ-a08.htm> (pristupljeno 29.08.2013).

903 Nikolay Koyhanov. Understanding the Revitalization of Rusina – Iranian Relations, Carnegie Moscow Center, May 2015. str.12 dostupno na http://carnegieendowment.org/files/CP_Kozhanov_web_Eng.pdf (pristupljeno 18.09.2015).

Smatra se da su rusko–iranski odnosi krenuli uzlaznom putanjom od ponovnog dolaska Vladimira Putina na mesto predsednika 2012.⁹⁰⁴ iako je i u međuvremenu bilo određenih političkih trzavica. Uprkos tome, predsednici dveju država su se u međuvremenu sreli nekoliko puta na trećim mestima (i Ahmedinedžad i Ruhani), ekonomska saradnja je unapređena. Svi svetski analitičari se slažu da su upravo međunarodne okolnosti uticale na poboljšavanje bilateralnih veza dveju zemalja, što je krenulo početkom Arapskog proleća, a Putinovim stupanjem na mesto predsednika 2012.g. dobilo novu dimenziju.

Jedan od važnih elemenata koji su nesumnjivo uticali na rusko–iransko političko i ekonomsko približavanje je narastajuća opasnost od islamskog terorizma u regionu Bliskog istoka, naročito terorizma Islamske države. Iran kao šiitska zemlja je stalna meta Islamske države, dok je Rusija to "zaslužila" svojim postavljanjem prema sirijskoj krizi. Iako se o tome ne piše previše, dve zemlje održavaju i kontakte na obaveštajnom nivou kako bi predupredile moguće aktivnosti Islamske države, posebno imajući u vidu da u Rusiji živi veliki broj muslimana, koji mogu da budu i meta i potencijalni kadar za popunjavanje Islamske države.

Još jedan povezujući element u poboljšavanju rusko–iranskih veza je njihova pozicija u regionu Persijskog (Arapskog) zaliva. Zalivske monarhije pored toga što u Iranu vide najveću bezbednosnu pretnju, u Rusiji vide prepreku za rušenje režima Bašara al Asada. Uprkos nastojanju da se razlike između Saudijske Arabije i drugih malih monarhija sa Rusijom oko pitanja sirijske krize prevaziđu, te uprkos povremenim ali retkim pokušajima poboljšavanja odnosa sa Iranom, i Rijad i njegovi zalivski saveznici nisu zadovoljni ni stepenom saradnje između Rusije i Irana, smatrajući da Moskva time jača pozicije Teherana u regionu na njihov račun.

Primetno je da Teheran paralelno nastoji da unapredi odnose i sa Rusijom i sa SAD i ostatkom Zapada. Leta 2015.g. Velika Britanija je ponovo otvorila ambasadu u Teheranu, što može da ukazuje da će Iran u narednom periodu voditi jednu pragmatičniju politiku ne

904 Nikolay Koyhanov. Understanding the Revitalization of Russia – Iranian Relations, Carnegie Moscow Center, May 2015. str.8 dostupno na http://carnegieendowment.org/files/CP_Kozhanov_web_Eng.pdf (pristupljeno 18.09.2015).

vezujući se sasvim ni za koga i nastojeći da postepeno i strpljivo nastavi pozitivan trend u odnosima sa Rusijom, ali i da iskoristi prednosti zbog sklapanja nuklearnog sporazuma.

Iran će i dalje biti potreban Rusiji kako bi održavala svoje prisustvo u oblasti Persijskog (Arapskog) zaliva, odakle je Vašington uvek pokušavao da je istisne. Situacija sa ekonomskim sankcijama zbog ukrajinske krize nametnula je Rusiji potrebu da pokuša da ojača svoje prisustvo u regionu, pri čemu je Sirija njen jedini regionalni punkt.

4.Rast terorizma i njegov uticaj na sunitsko-šiiitski sukob

Sunitsko - šiiitski raskol (sukob) i bezbednost na Bliskom istoku ne mogu se odvojiti od problema terorizma. Savremeni islamistički terorizam nastao je na tlu Bliskog istoka, a razlozi njegovog nastanka baš tamo i baš u vreme kad je nastao ilustruju svu komplikovanost bliskoistočnih relacija, uplitanja velikih sila i sukobljavanja i njihovih i interesa regionalnih faktora na teritoriji Bliskog istoka. U ovom radu pitanje terorizma nije osnovna tema, ali je nezaobilazno pitanje koje se mora u osnovnim crtama obraditi upravo zato što je vezano za sunitsko-šiiitski raskol i bezbednost Bliskog istoka.

Islamistički terorizam nastao je sedamdesetih godina 20. veka preko džihadističkog pokreta koji vuče korene iz prošlosti, ali je od kraja sedamdesetih godina stasala „nova generacija radikalnih islamista koja je preko džihadističke ideologije opravdavala prelazak na transnacionalno političko nasilje, smatrano jedinim mogućim načinom za restauraciju kalifata (simbioza politike i religije) i reunifikaciju umme (muslimanska zajednica). Najradikalnija manifestacija te ideologije je islamistički terorizam mudžahedina inspirisanih salafizmom, i on je sunitski...borbeni šiiizam rođen je stvaranjem Islamske Republike Iran 1979. Ekspanzija njegove džihadističke ideologije označena je regionalnim ambicijama Irana...“⁹⁰⁵ Vetar u leđa islamističkom pokretu dala je smrt Gamala Abdela Nasera s kojim je, kako sad izgleda, nepovratno nestala ideja arapskog nacionalizma i ojačala snaga islamističkih militanata, pa je samo desetak godina od njegove smrti, od ruku egipatskih islamista ubijen njegov naslednik na mestu predsednika Anvar al Sadat. Od tada se islamističke ideje konstantno šire svuda po islamskom svetu.⁹⁰⁶

905 Chaliand, Gerard et Blin Arnaud. Histoire du Terrorisme, de l'Antiquite a Al Qaida, str. 301-302

906 Kepel, Gilles. The Roots of Radical Islam, SAQI, London, 2005. str. 9

Iako sa korenima iz prošlosti, terorizam (islamistički) je, kako je rečeno, svoje savremene oblike poprimio neposredno pre nastanka al Kaide i delovanja njenog osnivača Osame ben Ladena. On se rodio u Rijadu, ali je njegova porodica pre toga u Saudijsku Arabiju došla iz Hadramauta u Jemenu. Ben Ladenova majka potiče iz okoline Latakije u Siriji, tako da je on, iako je posedovao saudijsko državljanstvo, istinska mešavina naroda sa dva kraja Bliskog istoka. Njegova porodica bila je u bliskim vezama sa saudijskim režimom. Otac Muhamed imao je značajnu ulogu i u političkim i u ekonomskim pitanjima dvora. Kada je sredinom šezdesetih godina izbio sukob između kralja Sauda i njegovog brata, tada krunskog princa Fejsala, otac Muhamed je ubedio kralja da abdicira u korist brata Fejsala. Pored toga, Muhamed je finansijski pomogao saudijsku vladu dajući novac za isplatu plata državnih službenika za više od šest meseci u vreme kad država nije imala novca ni za plate ni za druge potrebe. Suma koju je dao iznosila je više desetina miliona američkih dolara. Zahvalnost dvora je usledila preko velikih građevinskih ugovora koje je Osamin otac dobio, čime se enormno povećalo njegovo bogatstvo.⁹⁰⁷

Osama ben Laden je do početka devedestih godina i dalje živeo u Saudijskoj Arabiji, ali je već tada saudijski režim bio zabrinut njegovim ponašanjem, jer je često kritikovao vlast, ukazivao na opasnost koja dolazi od strane Sadamovog režima, predviđajući da je njegova namera da okupira zalivske zemlje i tražeći od vlade da uzme u obzir njegove opomene i predviđanja. Nakon što je Irak već okupirao Kuvajt, apelovao je da se mobilišu mudžahedini koji bi se suprotstavili Sadamovoj vojsci u Iraku. O tome je slao pisma saudijskoj vladi ali na njih nije dobijao odgovore. Posebna zabrinutost vlasti proisticala je iz njegovih kritika zbog saradnje Rijada sa SAD i saudijske dozvole da američke trupe dođu na saudijsko tlo.⁹⁰⁸

907 Atwan, Abdel Bari. *The Secret History of Al-Qaida*, Saqi Books, London, 2006. str. 33

908 Ibidem, str. 37-38

Fotografija broj 8 - Osama ben Laden⁹⁰⁹



Dok je ben Ladenov džihad bio usmeren protiv Sovjeta u Avganistanu, imao je podršku i SAD i Saudijske Arabije. Saudijske vlasti su zdušno podržavale svaku antisovjetsku aktivnost u Avganistanu, uključujući i ben Ladenovu. On je uživao punu podršku u organizovanju i slanju mudžahedina u Avganistan. Kada su se Sovjeti povukli, on i ostali mudžahedini postali su opterećenje za ove dve zemlje, ali i sve veća opasnost, jer su istupali protiv saudijske saradnje sa SAD. Još 1992.g. ben Ladenovi teroristi iz al Kaide su u verovatno prvom terorističkom napadu na američke vojnike u Jemenu u jednom hotelu u Adenu, ubili troje i ranili petoro ljudi, a već sledeće godine je u Mogadišu u Somaliji oboren jedan američki vojni helikopter.⁹¹⁰ Sledeći veliki teroristički napadi ben Ladenove al Kaide na američke ambasade u Keniji i Tanzaniji 1998.g. doveli su do toga da pitanje salafističkih džihadista postane opterećujuće za američko – saudijske odnose. Međutim, tek posle terorističkog napada u Njujorku 11. septembra 2001.g. (" do 11. septembra 2001. Laden nikada nije koristio izraz Al Kaida"),⁹¹¹ Vašington je zatražio od Rijada da reši pitanje finansiranja al Kaide i ostalih salafističkih terorista, jer se ispostavilo da najveći deo finansiranja teče kroz određene dobrotvorne organizacije u Zalivu, pre svega u S. Arabiji.

Osama ben Laden je u predvečerje stvaranja terorističke organizacije al Kaida, u Pešavaru u Pakistanu 1984.g. za vreme džihada protiv SSSR-a, osnovao prvu organizaciju uopšte. Ona se nazivala "Kuća pristalica" (Bayt al Ansar) prema jednim

909 Saudi Arabia Spreads Wahhabism, dostupno na https://www.google.rs/?gws_rd=cr,ssl&ei=i0HdVvWSLYPM6ATM55vgBw#q=Saudi+Wahabisme+pictures (pristupljeno 2.1.2016.).

910 Ibidem, str. 41

911 Simeunović, Dragan. Terorizam, Pravni fakultet u Beogradu, 2009. str. 213

izvorima,⁹¹² odnosno "Centar za usluge" prema drugim⁹¹³ ili MAK (Maktab lil Mujahidin al-A'rab - Afgan Service Bureau) po trećim izvorima.⁹¹⁴ Ono u čemu se ova tri i svi drugi izvori slažu je oblik aktivnosti kojom se ben Laden bavio u ovoj organizaciji. U pitanju je bila vrsta prihvatnog centra za novopridošle džihadiste koji su se u centru obučavali za odlazak na front u Avganistanu. Tamo su dolazili i mudžahedini Arapi i muslimani iz nearapskih zemalja. Centar su pomagali S. Arabija, zemlja domaćin Pakistan, ali i SAD. Pomoć se sastojala u materijalnim, vojnim i bezbednosnim sredstvima i opremi.⁹¹⁵ Kampovi za obuku nisu bili ben Ladenovi, već uglavnom Gulbedina Hikmatjara, lidera avganistanske Hezb-e Islami partije, a dve godine kasnije je i sam ben Laden osnovao svoje kampove.⁹¹⁶ "MAK je organizacija koja je stvorila infrastrukturu za Al Kaidu."⁹¹⁷

Prva organizacija pod nazivom al Kaida (još uvek ne ona prava teroristička organizacija) bila je osnovana 1988.g. Ta al Kaida (osnova, baza) bila je jedna vrsta kancelarije u kojoj se vodila detaljna evidencija o mudžahedinima koji su odlazili u džihadistički rat protiv sovjetske okupacije. U njoj su radili dobrovoljci iz Beyt al Ansar.⁹¹⁸

Odmah po sovjetskom povlačenju, ben Laden je, kako je već rečeno, postao pretnja za dojučerašnje mentore. Zbog toga je bio i u kućnom pritvoru, da bi 1991.g. uspeo da ode u Sudan gde je praktično zvanično i rođena al Kaida u saglasnosti i koordinaciji ben Ladena i čoveka koji je danas broj jedan al Kaide, a u to vreme je imao veliki uticaj na njega – Ajmana al Zavahirija, tada lidera egipatskog Islamskog džihada. Zavahiri je uticao na ben Ladena da proširi polje delovanja i na regione van Arabijskog poluostrva i susedstva, uključujući Kosovo i Bosnu.⁹¹⁹ Ovo potvrđuje i profesor M. Jevtić, koji u vezi s prisustvom al Kaide na Balkanu, konstatuje da arapske i islamske zemlje jesu najveće žrtve al Kaide, ali da se „mora konstatovati da je nažalost prostor za njeno implementiranje (ideologije al Kaide, prim. aut.) kod nas deo politike koja se vodi od nekih uticajnih verskih lidera

912 Atwan, Abdel Bari. The Secret History of Al-Qaida, str. 36

913. أنيس الدغدي, بن لادن و عرش آل سعود, دار الحياة, بيروت, ص 16

Al Dağidi Anis. Ben Laden wa 'arsh al Sa'wud, Dar al hayat, Beyrut, 2007. str. 16

914 Simeunović, Dragan. Terorizam, str.212

915 أنيس الدغدي, بن لادن و عرش آل سعود, ص 16

Al Dağidi Anis. Ben Laden wa 'arsh al Sa'wud, str. 16

916 Atwan, Abdel Bari. The Secret History of Al-Qaida, str. 37

917 Simeunović, Dragan. Terorizam, str. 213

918. أنيس الدغدي, بن لادن و عرش آل سعود, ص 16

Al Dağidi Anis. Ben Laden wa 'arsh al Sa'wud, pg. 16

919 Atwan, Abdel Bari. The Secret History of Al-Qaida, str. 43

balkanskih muslimana...i da je ta politika ostala nezapažena i od strane vlasti ali i od strane diplomatskih predstavništava islamskih zemalja na prostorima bivše Jugoslavije“.⁹²⁰ Dok je ben Laden bio u Sudanu izvedena su prva dva spomenuta napada na američke interese.

Al Kaida kao preteča savremenog islamističkog terorizma na najslikovitiji način ilustruje zašto je islamistički terorizam nastao baš u regionu Bliskog istoka i zašto je njegov osnivač Saudijac. Po mom mišljenju, al Kaida je rođena zahvaljujući poklapanju nekoliko različitih faktora. Najpre, sovjetska okupacija Avganistana, bez obzira na to što je usledila kao odgovor na poziv tadašnjih avganistanskih vlasti, bila je velika pretnja američkim interesima u regionu Bliskog istoka. Sovjetski ulazak u Avganistan predstavljao je pretnju i interesima Saudijske Arabije, kao što je i uticao na to da ionako dobri odnosi između Vašingtona i Rijada još više ojačaju osećanjem postojanja zajedničke pretnje. Bilo je to vreme neposredno po pobedi Islamske revolucije u Iranu, kada su i SAD i Saudijska Arabija doživeli veliki udarac, prvi gubitkom najvažnijeg saveznika i otvaranjem mogućnosti za veći sovjetski uticaj u regionu preko novog Irana, bez obzira na to što je Homeini istupao protiv komunizma slično kao i protiv Zapada, a drugi ne toliko gubitkom saveznika (odnosi su bili korektni, bez trzavica ali ne i previše bliski), koliko šokom što je iznenada stvorena jedna šiitska država koja je počela da širi svoje ideje po regionu i u samoj Saudijskoj Arabiji među njenom šiitskom populacijom. S druge strane, okupacija jedne muslimanske države od strane komunističke sile u vreme kad muslimani širom regiona nisu postizali uspehe ni protiv Izraela ni u međusobnim odnosima, delovala je iritantno na duše i svest Arapa i muslimana. Višedecenijski neuspesi i porazi izazivali su osećaj nemoći te se brzo akumulirala svest o panislamskoj solidarnosti i potrebi odlaska na džihad. Saudijac Osama ben Laden u saradnji sa avganistanskim islamistima na prvom mestu, ali i vodećim islamistima svuda po arapskom svetu i Pakistanu (Talibanima stvorenim od strane pakistanskih obaveštajnih organa kao pakistanski doprinos džihadu protiv komunističkog prisustva u Avganistanu), inicirao je poziv na džihad. Rijad je, videvši u tome šansu da se ponovo nametne kao lider muslimana sunita podržao ben Ladenovu aktivnost i svim mogućim sredstvima pomagao odlazak dobrovoljaca u Avganistan. SAD su stale iza Rijada, samim tim stajući i iza Osame ben Ladena, njegovih

920 Jevtić, Miroljub. Ideološke osnove prisustva al Kaide na prostorima bivše Jugoslavije, Srpska politička misao, broj 3-4/2005. god. 12. Vol. 15 (str. 63-74) str. 64

poziva na džihad i upućivanja mudžahedina u Avganistan. Sovjete je trebalo poraziti po svaku cenu, pa makar to bilo i po cenu tada nepoznatih posledica koje će američka podrška džihadistima imati po američke interese i bezbednost i Bliskog istoka i čitavog sveta.

Kad se, međutim, Pandorina kutija otvori, teško ju je ponovo zatvoriti. Nakon što su sovjetske trupe napustile Avganistan, preostala je čitava armija mudžahedina koja je “ostala bez posla”. Na desetine hiljada "Arapa Avganistanaca" i drugih mudžahedina izgubilo je svoj modus vivendi. Da ga ipak ne bi sasvim izgubili, pomogao im je Sadam Husein svojom invazijom na Kuvajt. Dok su arapske zemlje regiona ostale na nivou verbalne osude, ben Laden i novostvoreni islamisti tražili su da se krene protiv Sadamovih trupa u odbranu Kuvajta. Umesto toga, u odbranu Kuvajta istupile su SAD, koje su, da bi mogle da izvode akcije protiv Iračana, morale da se stacioniraju na tlu zalivskih arapskih zemalja, pa i Saudijske Arabije. Tog trenutka se oštrica “gneva i nezadovoljstva” dojučerašnjih džihadista iz Avganistana okrenula i prema SAD i prema zalivskim režimima, posebno Saudijskoj Arabiji. Onako kako su osuđivali avganistanski režim koji je na svoje tlo dozvao "nemuslimane i nevernike", tako su sad islamisti počeli da optužuju saudijske i vlasti ostalih zalivskih zemalja da su prizvali još veće zlo – Amerikance. Umesto da se bore za čistotu vere i istinski islam, vlasti su pozvale „nevernike“ Amerikance da okupiraju svetu muslimansku zemlju. Tada već narušena ljubav između saudijskog dvora i ben Ladena, prerasla je u neprijateljstvo. Prve mete su bili američki interesi, a zatim i saudijski. Savremeni islamistički terorizam je dobio i svoje teorijsko opravdanje i svoje mete. Kulminacija se desila 11. septembra 2001.g.

Posle ovog terorističkog napada u Njujorku, al Kaida se opredelila na izvođenje dve vrste napada: izolovani atentati i napadi u talasima, čemu su češće pribegavali. Veće napade te vrste al Kaida je izvela oktobra i novembra 2003. godine u saradnji sa nekoliko islamističkih grupa. U Mukali u Jemenu napadnuti su američki ratni brod i francuski tanker, pri čemu su poginula dvojica američkih mornara, zatim su izvedene akcije u Kuvajtu, Jemenu i neke van regiona Bliskog istoka.⁹²¹

Narednih četrnaest godina obeleženo je terorizmom i borbom protiv terorizma, rađanjem i gašenjem različitih terorističkih organizacija, uspesima u suzbijanju terorističkih

921 Chaliand, Gerard et Blin Arnaud. Histoire du Terrorisme, de l'Antiquite a Al Qaida, Bayard, Paris, 2006. str. 505

aktivnosti, pa i ubistvom svetskog neprijatelja broj jedan Osame ben Ladena, tvrdnjama da je al Kaida poražena, uništena i marginalizovana, izveštajima eksperata da su SAD konačno iskorenile to zlo, ali i suprotnim procesima u kojima je vidljivo da al Kaida nije bila samo Osama ben Laden, da terorizam nije samo matična organizacija al Kaida, da se terorizam širi i po regionu Bliskog istoka i Severnoj Africi, nastajanjem sve novijih i novijih organizacija, ali i znacima da se mnoge od tih novih organizacija vezuju za matičnu organizaciju al Kaidu. Kada je Osama ben Laden ubijen 2011.g. u Americi je zavladao euforija, tvrdilo se da je terorizam konačno pobeđen. Vašington je te iste godine tvrdio i da je povlačenjem iz Iraka tu zemlju ostavio u najboljem mogućem stanju. Ispostavilo se da je situacija bila potpuno obrnuta. Ubistvo Osame ben Ladena značilo je procvat terorizma jer je “on poslednjih godina (unazad od ubistva, prim. aut.) više bio simbol islamskih terorista nego što je zaista komandovao njihovim operativnim akcijama. Postoje čak informacije da je on još ranije preneo neka svoja ovlašćenja u bojazni da bi mogao biti uhvaćen ili ubijen. Mnogi poznavaooci i analitičari al Kaide i terorizma i ranije su smatrali da je navodna pobjeda bila samo privremena i prividna, kao što danas (2011. godine, prim. aut.) zastupaju stav da noć između 1. i 2. maja 2011. nije kraj ni al Kaide ni terorizma. Al Kaida je do sada uspela da preživi, opstane i da se prilagodi novim uslovima uprkos pojačanom međunarodnom antiterorističkom delovanju. Ne samo što je preživela, nego je i proširila oblast svog delovanja”.⁹²² Pristalice al Kaide su zaista pojačali aktivnost u brojnim oblastima – u Avganistanu, Saudijskoj Arabiji, Jemenu, ali i severu Afrike i oblasti Sahel-Sahara. Deo al Kaide na Arabijskom poluostrvu nazvan je al Kaida za Arabijsko poluostrvo, a u Africi al Kaida u islamskom Magrebu.⁹²³ Posle 11. septembra 2001. godine, uticaj al Kaide se proširio i van regiona Afrike i Bliskog istoka, čak do Kine gde je delovao “ Istočno-turkeštanski islamski pokret – ETIM “ za koji profesor M. Jevtić, nedvosmisleno kaže da je u vezi sa “al Kaidom i sličnim organizacijama”.⁹²⁴ Jedan od dvojice tvoraca al Kaide Ajman al Zavahiri, danas njen lider, projektovao je i razvoj organizacije za višegodišnji naredni period.

922 Todorović, Dragan. Savremeni terorizam – „al Kaida u islamskom Magrebu“, Nacionalni interes, god. VII, vol. 10 Broj 1/2011. str. od 349-362. str. 350-351.

923 Ibidem, str. 351

924 Jevtić, Miroljub. Islamski ekstremizam kao oblik ugrožavanja Kine, originalni naučni rad, Srpska politička misao, broj 1/2011. God. 18. Vol. 31.(str. 293-304.) str. 297.

Kako je 11. septembar 2001.g. bio osnovna tačka početka delovanja savremenog islamističkog terorizma van granica Bliskog istoka, tako su dva kasnija događaja ili bolje rečeno procesa imala strahovito veliki uticaj na razvoj i terorizma i borbe protiv njega. Svaki od oba ova događaja (proces), po mom dubokom uverenju, izazvala su eksploziju terorizma i nastanka novih terorističkih organizacija u regionu Bliskog istoka i Severnoj Africi, odnosno u širem regionu Bliskog istoka. Prvi je bio američka okupacija Iraka 2003.g. a drugi Arapsko proleće. Smatram da nijedan događaj u istoriji postojanja savremenog terorizma nije toliko doprineo širenju terorizma u regionu kao ova dva. Onako kako su sovjetska okupacija i odgovor zapadno-arapsko-muslimanskih saveznika na nju, uticali na pojavu al Kaide, džihadizma i terorizma, tako su ova dva uticala na diversifikaciju terorističkih aktivnosti, rađanje novih terorističkih grupa i njihovu sve jaču međuregionalnu povezanost.

Američka okupacija Iraka je na rast terorizma uticala kroz dva glavna talasa. Prvi je bio neposredno po porazu Sadamove vojne armade, eliminisanju sunita iz svih struktura vlasti i njihovom prelasku u neku vrstu ilegale. Irački suniti koji su do juče bili na vlasti sada su se osećali progonjenim i potlačenim. Osnivane su manje terorističke grupe koje su počele sa izvođenjem terorističkih akcija i protiv iračkih šiita koji su preuzeli vlast i protiv američkih i savezničkih trupa. Tokom perioda od 2003.g. pa do američkog povlačenja iz Iraka 2011.g. izvedeno je na desetine hiljada terorističkih operacija u kojima je stradalo isto tako na desetine hiljada ljudi. Američkom okupacijom Iraka pojačani su i terorizam i sunitsko-šiitski sukob, s tim što su sad glavne mete bili šiiti u Iraku.

Drugi talas rasta terorizma "zahvaljujući" američkoj okupaciji Iraka, odnosno odloženim posledicama te okupacije, dešava se u poslednje tri godine (od 2013. do 2016.), s tim što se ovaj talas javlja kao mešavina odloženih posledica američke okupacije (Amerikanci su okupacijom ruinirali iračku vojsku i bezbednosne organe, pa je nakon njihovog napuštanja Iraka 2011.g. stvoren bezbednosni vakuum) i Arapskog proleća. Tokom 2014.g. za samo desetak dana tada malo poznata sunitska džihadistička teroristička organizacija pod nazivom Islamska država u Iraku i Levantu (postoje razni nazivi), koja se u Siriji bori protiv režima sirijskog predsednika Bašara al Asada, strahovito brzo je, menjajući pravac svog delovanja, zauzela velike delove Iraka, uključujući i gradove Mosul i Kirkuk, opasno se približivši Bagdadu. Jedan od najznačajnijih razloga njihovog relativno

brzog uspeha bila je nefunkcionalna iračka armija koja je navodno u dobrom i efikasnom stanju ostala nakon odlaska američkih trupa iz Iraka 2011.g. Iračka vojska, međutim, nije bila sposobna da se odupre prodorima terorističke Islamske države.

Drugi događaj (proces) je Arapsko proleće sa svim svojim arapskim revolucijama, koje je definitivno dovelo do toga da se prizna kako borba protiv terorizma nije bila uspešna. Pri tome, više ne postoje samo jedna ili dve mete, mete su svi – Amerikanci, Evropljani, suniti, šiiti, muslimanski režimi u regionu, pojedinci, ustanove, organizacije, ambasade, konzulati. Arapsko proleće je pored brojnih posledica iznedrilo i ekspanziju islamističkog terorizma i narastanje i broja i aktivnosti džihadističko-salafističkih pokreta u većoj ili manjoj meri povezanih sa al Kaidom.

Fenomen savremenog islamističkog terorizma i vreme koje je obeležila aktivnost Osame ben Ladena pokazali su još jednu činjenicu nimalo prijatnu po regionalne režime ali zabrinjavajuću i za SAD i čitav svet. Uprkos tome što su skoro svi režimi zvanično angažovani u borbi protiv terorizma, jer su i sami mete terorističkih delatnosti, Osama ben Laden je svojevremeno postao najpopularnija ličnost u arapskom (muslimanskom) svetu. Meni je, dok sam službovao u Siriji, više Arapa poznanika reklo da kad bi Arapi birali zajedničkog predsednika, ubedljivu pobedu na takvim izborima bi ostvario ben Laden. Mnoga istraživanja su potvrđivala ove iskaze.

Isto tako, važna je i druga činjenica i tu treba podsetiti na reči profesora Dragana Simeunovića, koji je je napisao da teroristička akcija 11. septembra 2001.g. nije najveći uspeh al Kaide, “već to što je donela mnogo toga novog što je terorizam učinilo globalnim fenomenom i što je između ostalog zasnovala i jednu novu ideologiju na kojoj se danas uveliko bazira skoro sav islamistički terorizam, a koju možemo označiti kao alkaidizam. Alkaidizam je praktično najekstremnija varijanta džihadizma, koji kao globalna ideologija u veoma različitim pojavnim formama inspiriše brojne islamističke terorističke grupe”.⁹²⁵

Od izbivanja Arapskog proleća nastao je pravi procvat novih ili do tada nedovoljno poznatih terorističkih organizacija. Zašto je došlo do toga postoje razna objašnjenja, ali ću ja izneti svoje lično viđenje. Najpre, takozvane arapske revolucije su jednim delom povedene na krilima islamizma pri čemu se izgubio svaki poziv na panarabizam ili arapski

925 Simeunović, Dragan. Terorizam, str 209

nacionalizam. "U Arapskom proleću je marginalizovan panarabizam, antiimperijalizam, anticionizam. Pobune su bile protiv režima koji su došli na vlast na krilima arapskih nacionalističkih revolucija. To je posebno izraženo u Siriji. Više se pojavljivao liberalizam, zahtevi za demokratizaciju, a uporedo s tim išli su i islamski pokreti. Produbio se sukob između sune i šije u Libanu, Bahreinu, Jemenu, Iraku".⁹²⁶U zemljama gde su šiiti povelili ili pokušavali da povedu revoluciju (Bahrein, Saudijska Arabija, Jemen) cilj je bio promena sektaškog odnosa, odnosno izmena balansa snaga između vladajućih sunitskih režima i lokalne šiitske populacije. U Siriji je bilo nešto slično ali ne sasvim isto. Tamo je sektaška komponenta takozvane revolucije postala dominantna tek u poslednje dve-tri godine. Zajedničko za sve pobune ili revolucije u ovim zemljama gde je prevashodno sektaška komponenta pokrenula na pobunu protiv vlasti je da one nisu uspele. U Bahreinu je ustanak šiita ugušen vojnom intervencijom zalivske koalicije, u Saudijskoj Arabiji, iako svetskoj javnosti nisu bile dostupne relevantne informacije, snage bezbednosti su se nemilosrdno obračunale sa šiitima, dok je u Jemenu gde su u tzv. revoluciji učestvovali i šiiti i deo sunita, manevrom Saudijske Arabije zamenjen samo predsednik novim predsednikom. Događaji u ove tri zemlje ipak nisu dominantno uticali na rast terorizma (sem u Jemenu).

U Siriji, međutim, pobunu protiv režima povelili su sunitski pobunjenici podržani od strane arapskih zalivskih zemalja, još nekih drugih arapskih država, Turske, SAD i dela Zapada. Ispostavilo se da pobuna teče neuspešno i da takozvana sirijska opozicija i njeno vojno krilo Slobodna sirijska armija čak ni uz svesrdnu pomoć sa strane nisu u stanju da sruše režim. Takva situacija je uticala da najpre pojedine zalivske države, zatim bogati pojedinci iz tih država i Turska (to nije čitav spisak), počnu da finansiraju ekstremnije salafističke i džihadističke grupe koje su vrlo brzo narasle i postale snažnije od tzv. umerene opozicije. Na čelu finansijera bili su Katar, UAE i Saudijska Arabija, kao i čitav niz bogatih pojedinaca iz arapskih zalivskih zemalja. Tim novcem stvarana je infrastruktura novih džihadističkih organizacija, novcem je kupovano savremeno naoružanje na Zapadu za njih i novcem su plaćani novopridošli borci iz čitavog sveta. Naravno, njih nije privukao samo novac, već i ideja džihadizma i stvaranja jednog novog islamskog kalifata. To je

⁹²⁶ Fawcett, Louise. *International Relations of the Middle East*, str.157

dovelo do toga da ove organizacije naprave snažan prodor na sirijskoj teritoriji i zauzmu trećinu zemlje, marginalizujući delovanje tzv. umerene opozicije i postajući pravi protivnik režima, ali i tzv. umerene opozicije. Isto tako, počele su da se bore i jedne protiv drugih.

Najpoznatije terorističke grupe koje su nastale na ovaj način su Džabhat al nusra na početku, a zatim i danas najjača teroristička organizacija, koja je rođena u Iraku ali deluje i tamo i u Siriji, Islamska država u Iraku i Levantu (u daljem tekstu Islamska država). Ona u Iraku nije stvorena zbog Arapskog proleća, već zbog već navedenog devastiranja iračke armije, ali je u Siriji uznapredovala upravo zahvaljujući Arapskom proleću.

D. Trifunović u članku „The Impact of the Creation of the Islamic Caliphate in Terrorist Circles of Balkan Islamists“, navodi da je na rast Islamske države uticalo nekoliko faktora, među koje ubraja i američku invaziju na Irak 2003. godine i generalnu američku politiku na Bliskom istoku.⁹²⁷ Iako s nekim drugim navedenim faktorima bitnim za nastanak Islamske države, a spomenutim u ovom članku, ne mogu da se složim (užasne forme despotizma Bašara al Asada, agresivna šiitska politika Irana, na primer) ova dva su u skladu sa stavovima iznetim u disertaciji. D. Trifunović, međutim, ne zaključuje da je Islamska država pre svega posledica sunitsko-šiitskog sukoba, jer je nastala u Iraku i proširila se na Siriju, dve zemlje u kojima besni sunitsko-šiitski sukob, a glavne mete Islamske države su prvenstveno šiiti.

Kao što je to bilo u slučaju sa al Kaidom i terorizmom nakon povlačenja Sovjeta iz Avganistana, oni koji su stvorili Islamsku državu ili pomogli da se ona stvori, postali su njihova meta, dok je al Kaida u međuvremenu marginalizovana, sem u Jemenu, nekim delovima Zaliva i Sahelu-Sahari. Islamska država je postala velika opasnost za arapske sunitske režime, ali i opasnost za sve druge čak i van regiona Bliskog istoka. Saudijska Arabija ovu organizaciju smatra najvećom spoljnom opasnošću po bezbednost zemlje odmah posle Irana. Kako je ova organizacija ostvarila značajne uspehe u Iraku i primakla se saudijskoj granici, Rijad je počeo da gradi zid prema Iraku u dužini od 600 kilometara u nameri da spreči upade terorista iz Islamske države na svoju teritoriju. Kraljevina je tokom

927 Trifunović, Darko. The Impact of the Creation of the Islamic Caliphate in Terrorist Circles of Balkan Islamists, *The Review of International Affairs*, Beograd, Vol. LXVI, No. 1158-1159, April-September 2015. (str. 72-95.) str. 83-85.

mog boravka tamo objavila i listu organizacija koje smatra terorističkim, a na listi su i pomenute dve grupe koje se u Siriji bore za svrgavanje režima.

Mapa br. 5 - Prostiranja Islamske države u Siriji i Iraku⁹²⁸



Pored najveće Islamske države, u arapskom svetu se povećao broj džihadističkih terorističkih organizacija sa istim imenom. "Foreign Policy" je u jednom članku od 21.09.2012. objavio da su "nove radikalne grupe od Sane do Bengazija, od Kaira do Kazablanke, usvojile isto ime proteklih meseci,"⁹²⁹ postavlajući pitanje da li je to baš slučajno. Dalje se navodi da takav trend ukazuje da se javljaju naznake kraja do tada najpoznatije "unipolarne dhihadističke organizacije al Kaida".⁹³⁰ Ističe se da se komandna i rukovodeća struktura tih novih grupa razlikuje od rukovodeće strukture al Kaide. U njima ne postoji jedan vođa i strogo centralizovano rukovodstvo kao kod al Kaide. Kao primer

928 Islamic States, Maps, dostupno na https://www.google.rs/?gws_rd=cr,ssl&ei=i0HdVvWSLYPM6ATM55vgBw#q=Islamic+State+maps (pristupljeno 1.2.2016.)

929 Aaron Y. Zelin. Know Your Ansar al Sharia, Foreign Policy, September 21, 2012. dostupno na <http://foreignpolicy.com/2012/09/21/know-your-ansar-al-sharia/> (pristupljeno 25.09.2015.).

930 Ibidem

jedne takve organizacije pominje se "Ansar al šarija", te da je prva grupa pod tim imenom nastala u Jemenu izdavanjem iz "al Kaide na Arabijskom poluostrvu", aprila 2011.g. Poznati džihadista mauritanskog porekla Abu al Manzar al Šangiti, počeo je teorijski da obrađuje fenomen ove grupe, pozivajući muslimane na formiranje novih grupa s tim imenom. Najpoznatije "Ansar al šarije" formirane su u Jemenu, Tunisu i Libiji, a manje i u Egiptu i Maroku.⁹³¹ Takav trend je tada ukazivao na slabljenje centralizovane al Kaide i stvaranje multipolarne džihadističke struje, koja ne razmišlja samo lokalno i uskoteritorijalno već globalno i internacionalno.

Pomenuti trend nije bio izgledan na početku Arapskog proleća kada se činilo da al Kaida preuzima dominaciju i postaje najveći dobitnik arapskih revolucija. List na arapskom jeziku "al Arab" pisao je 30.10.2013.g. pod naslovom "al Kaida žanje plodove Arapskog proleća", kako se u većini zemalja zahvaćenih Arapskim prolećem odigravaju dramatične promene zbog pojave ekstremističkih grupa sa al Kaidom na čelu, koje koriste stanje zbunjenosti i talas protesta kako bi se "uvukle u društveno tkivo tih država i kako bi postale najveći dobitnik Arapskog proleća".⁹³² Ističe se da su pripadnici al Kaide iskoristili postojeće revolucionarno stanje kako bi prepustili Americi pakao u Avganistanu, Pakistanu i još nekim zemljama sponzorima ove terorističke grupe i stabilizovali se u zemljama Arapskog proleća u kojima koriste bezbednosni i vojnu vakuum.⁹³³

Izgledalo je da al Kaida nije uspela da održi ritam. Okolnosti su uticale na to da se pojave mobilnije i organizovanije grupe koje su se ili odvajale od nje ili stvarale kao nezavisne. Nastalo je na desetine novih terorističkih organizacija, ali nijedna toliko snažna kao Islamska država u Iraku i Levantu. Sa Arapskim prolećem počela je da se raspliće "socioekonomska i politička nit regiona, dovodeći do nezabeleženog nasilja. Nosioci tog ekstremizma postali su salafisti, čija uska i stroga interpretacija islama sve druge islamske sekte, uključujući šiite i čak neke sunita smatra nevernicima".⁹³⁴

931 Ibidem

خبراء: تنظيم القاعدة يجني ثمار الربيع العربي. العرب, العدد 9364, 30.03.2013. ص. 4

Khubaras: Tanđim al Qai-da yajeni tmar al Rabia' al A' rabi, al A' rab, al a' dad 9364 30.03.2013. pg. 4

933 Ibidem

سيد حسين مساويان. الشرق الأوسط "القرضاوي والسلفيون في المنطقة": العدد 12676, 12.08.2013. ص 5

Sejid Huseyin Musawiyān: al Qarađawi wa al salafiyun fi al mantāqa, al Sharq al Awsať, al a' dad 12676, 12.08.2013. pg. 5

Islamska država vodi svoje korene iz grupe nastale 1999.g. Osnovao ju je Abu Musab al Zarkavi, pod nazivom Džamaat al Tauhid va Džihad (Jama'at al-Tawhid wa-i-Jihad).⁹³⁵ Ona je pod tim nazivom delovala sve do 2004.g. kada je dobila naziv al Kaida u Iraku (AQI), zatim je od 2006.g. nazvana Medžils šura al mudžahedin, da bi 2013.g. preimenovala ime u Islamska država Iraka, a iste te godine i u Islamska država u Iraku i Levantu.⁹³⁶ Kada je na njeno čelo stao Abu Bakr al Bagdadi, 2010.g. grupa je delovala samo u Iraku, da bi se 2013.g. proširila i u Siriji dobijajući svoju sadašnju formu.⁹³⁷

29. juna 2014. prvog dana Ramazana, "ISIS (Islamska država u Iraku i Levantu) proglasila se kalifatom, a Abu Bakr al Bagdadi, kalifom Ibrahimom, pozivajući na momentalnu lojalnost sve muslimane širom sveta".⁹³⁸ Od proglašenja islamskog kalifata grupa se zvanično zove Islamska država. Uspela je da postane najdominantnija teroristička grupa na Bliskom istoku. Predstavlja pravi primer razvoja procesa koji je u prvi plan izbacio salafistički džihadizam. Ova ideologija je ekstremnija od vahabizma, te nije ni čudo što vodeći saudijски (državni) klerici koji zastupaju vahabijsku doktrinu, Islamsku državu nazivaju terorističkom i najvećim neprijateljem islama.

Uspešno i brzo regrutuje nove pripadnike. Saudijci su među najbrojnijim članovima Islamske države i to je posebna pretnja Kraljevini, jer se na njenom tlu formiraju ćelije koje deluju po naredbi centrale ove terorističke organizacije. Aktivna je svuda na Bliskom istoku, ali i u Evropi (Francuska), njeni pripadnici su i naši državljani iz Raške oblasti i Kosova i Metohije. Osnovni cilj je stvaranje velikog islamskog kalifata u čijem sastavu bi bili i Meka i Medina. Grupa je ipak najaktivnija u Siriji i Iraku. Ni organizovanje više međunarodnih koalicija nije uspelo da je uništi.

Pored ove najveće i najopasnije, bezbednost na Bliskom istoku i Severnoj Africi ugrožava čitav niz manjih terorističkih grupa. Saudijska Arabija je na listu terorističkih

935 Aaron Y. Zelin. The War between ISIS and al-Qaeda for Supremacy of the Global Jihadist Movement The Washington Institute for Near East Policy.. No. 20 – June 2014. str. 1 dostupno na http://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/ResearchNote_20_Zelin.pdf (pristupljeno 22.09.2015).

936 Ibidem

937 Special Report, Islamic State, The Clarion Project, str. 10 dostupno na <https://www.clarionproject.org/sites/default/files/islamic-state-isis-isil-factsheet-1.pdf> (pristupljeno 22.09.2015.).

938 Ibidem, str. 11

organizacija stavila sledeće: "Islamska država", "Džabhat al nusra", "Muslimanska braća", saudijski "Hizbulah", "Huti", "al Kaida na Arabijskom poluostrvu", "al Kaida u Jemenu".

Lista terorističkih organizacija na spisku Emirata je duža i na njoj se nalaze čak 83 grupe: "Muslimanska braća" iz Emirata, "al Islah" (Jemen), "Ćelije emiratskih džihadista", "Partija Uma u Zalivu i Arabijskom poluostrvu", saudijski "Hizbulah", "al Kaida" (i brojne povezane grupe kao što su "al Kaida u islamskom Magrebu" i "al Kaida na Arabijskom poluostrvu", "al Kaida u Iraku", na primer), "Islamska država", "Džabhat al nusra" itd. Na spisku se nalaze i neke grupe koje nisu sa Bliskog istoka, kao što je "Kanvas" iz Srbije.⁹³⁹

Svaka od zemalja ima svoju listu terorističkih organizacija, ali na svakoj listi je Islamska država. Ona više od svih drugih utiče na destabilizaciju i ugrožavanje bezbednosti Bliskog istoka, tako da je postala globalna opasnost i po zemlje regiona i po čitav svet. Počinili su zverstva svuda gde se nalaze, u Siriji, Iraku, Libiji, Jemenu, Kuvajtu, Tunisu. Njihova nemilosrdnost prevazilazi sve do sada poznate norme civilizovanog ponašanja.

Grad Raka u Siriji postao je sinonim za Islamsku državu i primer kako oni zamišljaju funkcionisanje tog njihovog željenog islamskog kalifata. Rast Islamske države oseća se i u Libanu, Iranu, Turskoj, kao da se stiče utisak da se šire velikom brzinom i lakoćom. Delovanje Islamske države (kao i drugih terorističkih organizacija na Bliskom istoku) sa našeg tačke izučavanja bitno je zato što je njena pojava još jače rasplamsala sukob između sunita i šiita, posebno u Siriji, jer dok je, na primer, Saudijska Arabija i još neke zalivske monarhije osuđuju zbog delovanja na njihovim prostorima, prećutno odobravaju njene akcije protiv šiita u Siriji i Libanu. Delovanje Islamske države je u ogromnoj meri uticalo na bezbednost regiona Bliskog istoka, koji je danas nebezbedniji nego ikada u novijoj istoriji.

939 List of groups designated terrorist organisations by the UAE, The National staff November 16, 2014. dostupno na <http://www.thenational.ae/uae/government/list-of-groups-designated-terrorist-organisations-by-the-uae> (pristupljeno 22.09.2015.).

VII

BUDUĆNOST SUNITSKO-ŠIITSKIH ODNOSA NA BLISKOM ISTOKU U KONTEKSTU BEZBEDNOSTI REGIONA

"Možda će sunitsko–šiitski sukob da bude glavna karakteristika regionalnih sukoba u narednom periodu, ne više arapsko–izraelski sukob. Novi konflikt bi mogao da izgleda tako što bi na jednoj strani bili Turska, Zaliv i Severna Afrika, a na drugoj Iran i Irak. Religija će biti glavna pozadina identiteta i sukoba na Bliskom istoku, dok će arapski identitet biti u povlačenju zajedno sa nacionalnim identitetom arapsko–izraelskog sukoba".⁹⁴⁰

Produženo Arapsko proleće sa svojim brojnim do sada iskazanim i poznatim efektima daje za pravo ovakvom zaključku, jer je jedna od najvažnijih posledica arapskih revolucija, jačanje sunitsko–šiitskog sukoba i dalje ugrožavanje bezbednosti u regionu Bliskog istoka. Balans snaga između sunita i šiita promenio se od početka Arapskog proleća, pokazujući znake daljih promena. Iran kao centar šiitske moći izložen je pritiscima i sa Zapada i od strane sunitskih država. Takvih pritisaka će u budućnosti biti još više, oni će se povećavati i verovatno dobijati i nove oblike. Ne postoji samo jedan cilj koji nosioci pritisaka protiv Irana žele da postignu, niti nosioce pritisaka obavezno povezuju isti interesi, ali je zajednička namera slabljenje Irana, eliminisanje ili bar ublažavanje iranske pretnje po bezbednost u regionu, fizičko odvajanje Irana od svog najubojitijeg saveznika Hizbulaha u Libanu, kako direktno, tako i preko rušenja režima u Siriji i slabljenja šiitskog entiteta u Iraku. U ovome nema razlike u pristupu između SAD, Izraela, Turske i arapskih sunitskih režima i u Zalivu i u širem regionu MENA.

Sunitsko–šiitski sukob će nesumnjivo biti nastavljen. Iako je do sada bilo nekih retkih pokušaja ekumenizma između dve glavne islamske doktrinarne grane, još dugo će suniti i šiiti jedni druge posmatrati kao suparnike. I pored toga, međutim, moraće da se nastave i međunarodni i regionalni naponi usmereni ka jednom opštem pomirenju između sune i šiije i iznalaženju minimuma zajedničkih interesa. Koliko će to biti moguće i da li će biti uopšte moguće pokazaće budućnost. Pri tome, po mom uverenju, sudbina i rešavanje ili

مصطفى اللباد. الربيع العربي. تركية و ایران. شؤون عربية. مجلة جامعة الدول العربية. عدد 149 ربيع 2010 من ص. 86-95
Muştafa, al Labad. al Rabia' al a'rabiya, Turkiya wa Iran, Showun a'rabiya, Mejela Jamiat al dwal al a'rabiya, a'dad 149 Rabia' 2010. pg. 86-95.

nerešavanje nekoliko suštinskih pitanja vezanih za odnose u regionu i regiona sa najvažnijim međunarodnim faktorima, imaće značajan uticaj na dalju sudbinu sunitsko–šiiitskih odnosa i opštu bezbednost na Bliskom istoku. Kao najvažnija, izdvojio bih sledeća:

- Stvaranje nezavisne palestinske države;
- Opstajanje Iraka kao jedinstvene države ili podela na dva ili tri entiteta;
- Budućnost libanskog Hizbulaha, palestinskih frakcija u Libanu koje podržava Iran i normalizacija libansko-izraelskih odnosa;
- Mogućnost normalizacije odnosa SAD sa Iranom i Sirijom, te najzad, sudbina sirijsko–izraelskih odnosa.

Iako postoji čitav niz drugih faktora koji utiču ili će uticati na dalju budućnost sunitsko–šiiitskih odnosa, navedeni su najvažniji i presudni. Problem je u tome, međutim, što se stalno pojavljuju nove prepreke koje otežavaju rešavanje jednog ili svih iznetih suštinskih problema. Poslednje tri godine je to pojava Islamske države koja se pokazala kao vitalna organizacija sa sposobnošću brzog širenja, regrutovanja novih pripadnika i prenošenja dela svojih aktivnosti na teritorije van Bliskog istoka. Naravno, to ne bi bilo moguće da ne dobija logističku i drugu vrstu pomoći od nekih država, koje deklarativno pripadaju nekoj od međunarodnih koalicija koje izvode akcije protiv nje. Ovo je postalo naročito vidljivo posle obaranja ruskog aviona, kada je Moskva počela da iznosi dokaze o turskoj pomoći Islamskoj državi. S tim u vezi, ruski ministar spoljnih poslova Sergej Lavrov izjavio je 9.12.2015. sledeće: "Iskreno, već dugo znamo da se turska teritorija koristi za komercijalnu saradnju sa Islamskom državom, za transport oružja i terorista u Siriji, kao i za pružanje prilike ekstremistima da zacele rane i oporave se, a zatim pripreme za nove operacije, ne samo u Siriji, već i drugde, poput našeg Severnog Kavkaza".⁹⁴¹

941 Lavrov: Pre obaranja Su-24, Putin se izvinio Erdoganu za ranije povrede vazdušnog prostora Blic, dnevni list, 09. 12. 2015. Dostupno na <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/612775/Lavrov-Pre-obaranja-Su24-Putin-se-izvinio-Erdoganu-za-ranije-povrede-vazdusnog-prostora> (pristupljeno 09.12.2015.)

1. Međunarodna aktivnost oko stvaranja nezavisne palestinske države

Stvaranje nezavisne palestinske države i u Ujedinjenim nacijama priznate kao punopravnog člana predstavlja, bar deklarativno, jedan od glavnih prioriteta arapskog i muslimanskog sveta. Duga je istorija aktivnosti tog procesa. Počeci međunarodnih napora za stvaranje palestinske države sežu od vremena posle Drugog svetskog rata. UN su još 1947.g. donele Rezoluciju 181, poznatu kao "plan podele", kojom je trebalo da se formira jedna palestinska i jedna jevrejska država na prostoru sadašnjeg Izraela i Palestine, zatim, Rezolucije 194 iz 1948.g. 142 iz 1967.g. 323 iz 1974.g. pa 465 iz 1980.g. onda 681 iz 1990.g. pa 1397 iz 2002.g. te 66/17 iz 2002.g.⁹⁴² Donošene su i druge rezolucije koje se nisu ticale neposredno stvaranja palestinske države, već kao Rezolucija 242 iz 1967.g. koja se odnosila na principe za omogućavanje realizacije mirovnog plana—razmena zemlja za mir, pa Rezolucija 338 iz 1967.g. kojom se pozivalo na prekid vatre iz rata 1967.g. i punu implementaciju Rezolucije 242 itd.⁹⁴³

Osim rezolucija UN, važni događaji u istoriji, koji su, pored ostalog, imali veze i sa stvaranjem palestinske države, bili su Sporazum iz Kemp Dejvida 1978.g. u kome je u okviru razgovora o sveukupnom mirovnom procesu na BI razmatrano i palestinsko pitanje, zatim, Madridska konferencija 1991.g. ali najozbiljnija nastojanja za uspostavljanje nezavisne palestinske države u novijoj istoriji su iz 1993.g. kada je potpisan takozvani Sporazum iz Osla, odnosno "Deklaracija o principima o sporazumima unutrašnje samouprave". Ovaj dokument su septembra 1993.g. u Vašingtonu u prisustvu američkog predsednika Bila Klintonu i Jasera Arafata, potpisali Jichak Rabin, tadašnji izraelski premijer i palestinski pregovarač, a današnji predsednik Mahmud Abas. "Ovaj sporazum bio je rezultat Madridske konferencije iz 1991.g. koji je sadržao set opštih principa koji se odnose na petogodišnji period samouprave dozvoljen Palestini, zajednički prihvaćen od obe strane. Pitanje "konačnog statusa" trebalo je da bude inicirano treće godine tako da bi pregovori doveli do implementacije koja bi bila efektivna na kraju ovog prelaznog

942 Povijesni trenutak: Opća skupština UN –a priznala Palestini status države nečlanice, Novi list, dostupno na <http://www.novolist.hr/Vijesti/Svijet/Povijesni-trenutak-Opca-skupstina-UN-a-priznala-Palestini-status-drzave-neclanice> (pristupljeno 1.12.2015.).

943 History of Mead-East Peace Talks, BBC News 29 July 2013 dostupno na <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-11103745> (pristupljeno 23.12.2015.).

perioda".⁹⁴⁴ Osnovni elementi tog dokumenta bili su prenos vlasti Palestincima, neprejudiciranje konačnog statusa i preuzimanje odgovornosti Izraela za bezbednost.⁹⁴⁵ Sporazumom iz Osla PLO se obavezao na prestanak terorističkih aktivnosti i priznavanje Izraela, dok je Tel Aviv prihvatio PLO kao palestinskog predstavnika.⁹⁴⁶ Hamas i druge palestinske grupe su odbacile ovaj dogovor, odbijajući i da prihvate priznavanje države Izrael. Naredne godine je potpisan sporazum između Jordana i Izraela, nazvan Kairski sporazum, a 1995.g. između istih aktera i takozvani Oslo II, kojim je izvršena podela pojasa Gaze. Normalizacija odnosa sa Izraelcima inicirana još Sporazumom iz Kemp Dejvida, na ovaj način je nastavljena u onom delu koji se direktno odnosio na palestinske teritorije. Na žalost, odredbe ovih sporazuma nisu mogle da budu sprovedene onako kako je njima predviđeno, jer je nakon ubistva Jichaka Rabina i izraelskih izbora iz 1996.g. na čelo Izraela došla opcija predvođena Benjaminom Netanjahuom, koja se protivila svakom obliku palestinske državnosti. Narednih godina je uz američku asistenciju potpisano još nekoliko sporazuma koji su se odnosili na izraelsko prisustvo u pojasu Gaze i sl. (Hebronski protokol 1997. Wye memorandum 1998. Memorandum iz Šerm al Šejha 1999.), da bi nakon neuspešnog dogovora u Kemp Dejvidu 2000.g. (Bil Klinton, Jehud Barak i Jaser Arafat), krajem januara te godine izbila takozvana al Aksa intifada kojom je označen i propast Sporazuma iz Osla.⁹⁴⁷ Sledili su razgovori u Kairu i Tabi 2001. pa Arapska mirovna inicijativa iz 2002. zatim Mapa puta koju je izradio kvartet – SAD, Rusija, EU i UN 2003.g. Ženevski sporazum iz iste te godine, onda razgovori u Anapolisu 2007. Uprkos svim navedenim sporazumima, dogovorima i razgovorima, nije postignut značajniji napredak, a u međuvremenu je na palestinskim izborima 2006.g. Hamas, koji se protivi bilo kakvim razgovorima sa Izraelom, a posebno njegovom priznavanju, osvojio

944 Details of Oslo Accords, dostupno na http://www.palestinefacts.org/pf_1991to_now_oslo_accords.php (pristupljeno 1.12.2015.).

945 Ibidem

941 12 Milestones: 1993-2000 The Oslo accords and the Arab-Israeli Peace Process, U.S Department of States, Office of Historian, dostupno na <https://history.state.gov/milestones/1993-2000/oslo> (pristupljeno 1.12.2015.)

947 Milestones: 1993-2000 The Oslo accords and the Arab-Israeli Peace Process, U.S Department of States, Office of Historian, dostupno na <https://history.state.gov/milestones/1993-2000/oslo> (pristupljeno 1.12.2015.).

ubedljivu većinu i vlast u pojasu Gaze.⁹⁴⁸ Hamas se tada odlučio za pragmatičniju politiku i znajući kakvo je mišljenje javnog mnjenja, izašao na izbore, pobedivši u pojasu Gaze. Iako je zagovarao stvaranje islamske države i uništenje Izraela, prihvatio je principe demokratskog takmičenja i izlaskom na izbore i pobedom stekao legitimitet.⁹⁴⁹

Po završetku Druge intifade i izraelske vojne ofanzive "Limeno olovo" iz 2008.g. a nakon što je Benjamin Netanjahu ponovo postao lider Likuda pobedivši na izborima 2009.g. on je u svom govoru "Bar-Ilan" prvi put sa izraelske strane izneo rešenje izraelsko-palestinskog sukoba kroz stvaranje "dve države dva naroda".⁹⁵⁰ Ovakvu vrstu rešenja podržava najveći broj međunarodnih faktora uključujući i Izraelce i Palestince (uz određene razlike u pogledu eventualnih granica, glavnog grada, izraelskih naseljenika, palestinskih izbeglica itd). Taj oblik konačnog rešenja podržava i čelnik UN, Ban Ki-mun. On je oktobra 2015.g. a nakon sukoba između Palestinaca i izraelskih službi bezbednosti mesec dana pre toga kada je poginulo oko 40 Palestinaca i 8 Izraelaca i kada je Palestincima limitiran pristup džamiji al Aksa, rekao da podržava stvaranje dve države sa granicama utvrđenim 1967.g. i da je jedino moguće rešenje na osnovi dve države.⁹⁵¹

Zahvaljujući povoljnijoj klimi i američkom posredovanju, 2. septembra 2010.g. nakon skoro dve godine od prekida direktne komunikacije, izraelska i palestinska strana su u Vašingtonu razgovarale o nastavku mirovnih pregovora, ali su oni i njihov produžetak 26. septembra u Šerm al Šeihu završeni neuspešno.⁹⁵² Poslednju put direktni pregovori uz posredovanje američkog državnog sekretara Džona Kerija, započeli su 29. jula 2013. i trajali devet meseci. Nakon što su 23. aprila 2014.g. Fatah i Hamas napravili koalicionu vladu, Izrael je prekinuo mirovne pregovore i oni do danas više nisu nastavljeni, tako da je i taj poslednji pokušaj završio neuspehom. Izrael je bio revoltiran činjenicom da je

948 History of Mead-East Peace Talks, BBC News 29 July 2013 dostupno na

<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-11103745> (pristupljeno 23.12.2015.).

949 Aljamal M. Yousef. Hamas: A Terrorist Organization or Liberation Movement? Politikologija religije, br. 1/2014 god VIII (od str. 39. do 58.) str. 40.

950 The Regional Implications of the Establishment of a Palestinian State, str. 2, dostupno na

http://www.kas.de/wf/doc/kas_35872-544-2-30.pdf?131030093544 (pristupljeno 1.12.2015.).

951 Ban Ki-moon: Model dvije država jedino je moguće rješenje sukoba Izraelaca I palestina, dostupno na <http://www.klix.ba/vijesti/svijet/ban-ki-moon-model-dvije-drzava-jedino-je-moguće-rjesenje-sukoba-izraelaca-i-palestinaca/151020038> (pristupljeno 1.12.2015.).

952 History of Mead-East Peace Talks, BBC News 29 July 2013 dostupno na

<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-11103745> (pristupljeno 23.12.2015.).

palestinski predsednik Mahmud Abas prihvatio da napravi koalicionu vladu sa Hamasom koji se nalazi na izraelskoj listi terorističkih organizacija.

Nešto kasnije te godine došlo je do nove velike izraelske vojne akcije u području Gaze. Pojačana je tenzija između Hamasa i Izraela koji je optužio Hamasovce za otmicu i ubistvo trojice jevrejskih tinejdžera. Kao reakciju na to i na raketne napade Hamasa, Izrael je odgovorio trećom velikom vojnom kampanjom od 2008.g. Naziv operacije bio je "Zaštitna oštrica" (trajala od 7. jula do 26. avgusta). Posledica je bila pogibija oko 2100 Palestinaca i veliko materijalno razaranje.⁹⁵³ Osim ove, posledica je bila i prekid daljih direktnih kontakata u cilju postizanja održivog izraelsko-palestinskog dogovora.

U poslednjih deset godina, tačnije od 2005.g. do danas, smenjivali su se periodi razgovora o nezavisnoj palestinskoj državi i sukoba između Izraelaca i Palestinaca. Pored serije stalnih sukoba, izvedene su tri velike izraelske borbene operacije. Posledice Druge intifade 2000. godine, bile su snaženje Hamasa u pojasu Gaze i njegovo preuzimanje vlasti u tom delu okupirane Palestine, konfrontacija Fataha i Hamasa i uvođenje međunarodnih sankcija protiv vlasti na teritoriji Gaze. Nakon što je 2008.g. zahvaljujući egipatskom posredovanju uspostavljeno privremeno primirje između dve suprotstavljene palestinske frakcije, iste te godine Izrael je započeo prvu od tri velike vojne operacije u Palestini pod nazivom "Liveno olovo". Izraelci su svim raspoloživim snagama napali pojas Gaze, što je dovelo do velikih ljudskih gubitaka i ogromne materijalne štete. Žrtava je bilo na obe strane. Od početka akcije 27.12.2008. pa do zaključenja primirja (jednostrano proglašenog od strane Izraela), poginulo je 13 Izraelaca, a 518 njih ranjeno, dok su ljudski gubici među Palestincima dostigli broj od 1391 poginulog i 5300 ranjenih. Istovremeno, uništeno je preko 11.000 palestinskih kuća.⁹⁵⁴

U međuvremenu, došlo je do najava da bi Palestina mogla da zatraži priznanje u UN. Palestinski predsednik Mahmud Abas najavljiavao je da bi krajem novembra 2012.g. zatražio priznanje u Ujedinjenim nacijama u Njujorku, ali je u to vreme izbila ozbiljna kriza i sve brže se razbuktao rat granatama između Izraela i Gaze. Ubistvom vojnog komandanta Hamasa Ahmeda al Džabarija precizno navođenom raketom, Izrael je

953 Zašto Izrael kosi travu u Gazi, Peščanik, 19.09.2014. dostupno na <http://pecanik.net/zasto-izrael-kosi-travu-u-gazi/> (pristupljeno 23.12.2015.).

954 Napad na Gazu, dostupno na <http://webapps.aljazeera.net/ajb/custom/2014/gaza/> (pristupljeno 01.12.2015.).

eliminirao jednog od najtraženijih "terorista", što je izazvalo erupciju neprijateljstva između dve strane. Hamasovci su raketama Fedžr 5 čak pokušali da gađaju Tel Aviv, ali i Jerusalem. Izbili su najžešći sukobi u poslednje četiri godine od završetka operacije "Liveno olovo". Izrael je pokrenuo novu vojnu operaciju, ovog puta pod nazivom "Stub odbrane". Operacija je usledila uoči parlamentarnih izbora u toj zemlji, ali i uoči Abasovog pokušaja da u UN zatraži priznavanje. Operacija "Stub odbrane" trajala je osam dana i tokom nje je poginulo 6 Izraelaca, 239 njih ranjeno, dok je na drugoj strani poginuo 171 Palestinac, a skoro 1000 ranjeno. U tih osam dana ispaljen je veliki broj Hamasovih raketa ka Izraelu.⁹⁵⁵

Prethodno ubistvo al Džabarija i raketiranje Hamasovih vojnih potencijala je, pored toga što je bilo upereno protiv Hamasa, bilo usmereno i protiv iranskih interesa u Gazi. Nije bila tajna da je al Džabari bio pod velikim iranskim uticajem, kao i da ga je Izrael sumnjičio za učešće u otmici dvojice izraelskih vojnika 2006.g. što je bio uvod u rat između Izraela i Hizbulaha. U tom kontekstu treba posmatrati i razvoj događaja u Palestini, jer su se tamo preko Hamasa i Islamskog džihada reflektovali i realizovali iranski interesi, koji su u suprotnosti i sa interesima Izraela i sa interesima sunitskih arapskih režima u regionu Bliskog istoka.

Treća velika izraelska operacija je već pomenuta "Ivica oštrice" iz 2014.g. Stalna izraelsko-palestinska neprijateljstva, koja su naročito eskalirala uoči i tokom tri navedene izraelske vojne operacije u pojasu Gaze, usporila su i zakočila ozbiljniji napredak u mirovnom procesu čiji bi krajnji rezultat trebalo da bude stvaranje nezavisne palestinske države, uz već postojeću izraelsku.

Palestinci nikada nisu prestali da se angažuju na ostvarenju svoje državnosti. Palestinsko nacionalno veće je 15. novembra 1988.g. u Alžiru, proglasilo formiranje Palestinske države. Od tada do danas tu državu je priznalo 137 zemalja, a posebno značajno je što su je priznale i pojedine zemlje EU, neke od njih još pre nego što su postale članice Unije, a neke nedavno u svojstvu članica EU (Švedska 30.10.2014.). Sledeće zemlje EU su do sada priznale Državu Palestinu: Slovačka, Grčka, Švedska, Bugarska, Kipar, Češka Republika, Mađarska, Poljska, Rumunija, što je već stvorilo kritičnu masu u EU, koja je nakon trećeg dolaska Benjamina Netanjahua na mesto izraelskog premijera (14. maja

955 Ibidem

2015.g.) zatražila konkretniju akciju na oživljavanju posustalog mirovnog procesa. Ministri 16 zemalja EU uputili su pismo Federiki Mogerini, zatraživši od nje da se ograniči poslovanje sa teritorijama na Zapadnoj obali na kojima je povećan broj izraelskih novoizgrađenih naselja.⁹⁵⁶ Stvaranje kritične mase u EU je imalo i veliki uticaj na glasanje u GS UN 29. novembra 2012.g. kada je Palestini dodeljen status države nečlanice posmatrača u UN, pošto je za takvu odluku glasalo 138 zemalja, 9 je bilo protiv, a 41 zemlja bila je uzdržana. "Tekst (odluke, prim. aut.) poboljšao je palestinski status bez prejudiciranja stečenih prava, privilegija i uloge Palestinske oslobodilačke organizacije kao predstavnika palestinskog naroda, u saglasnosti sa relevantnim rezolucijama i praksom. Palestinska oslobodilačka organizacija je priznata kao posmatrački entitet 1974".⁹⁵⁷

Bez obzira na to što su Palestinci dobili novi status u UN, a što je dovelo do izraelskog nezadovoljstva, nesumnjivo je da je neophodno da se blokirani pregovarački proces nastavi. Evidentno je da na obe strane postoje snage koje ga ne podržavaju i koje su spremne da ga u svakom trenutku prekinu. Odgovornost je podeljena i bilo bi nepravедno apostrofirati samo jednu stranu kao kočničara pregovaračkog procesa. Postoji više razloga koji utiču na česte prekide pregovaračkog procesa između Izraelaca i Palestinaca. Razlozi nisu samo u okviru izraelsko-palestinskih relacija, već leže i u stavovima i interesima regionalnih i sila van regiona, a tiču se i sunitsko-šiiitskih odnosa. Najpre, sam palestinski korpus je podeljen. Na Zapadnoj obali dominira Fatah, dok je u pojasu Gaze jači Hamas. Između ove dve opcije koje se povremeno približe, a povremeno izražavaju duboke razlike u stavovima i interesima, postoji čitav niz političkih grupa koje pokušavaju da determinišu svoje sopstvene interese. Pri tome, jačaju islamističke snage u skladu s takvim trendom u arapskom svetu. U samoj Gazi povećao se broj radikalnih palestinskih grupa sa salafističkim prizvukom. Stvoreno je nekoliko novih salafističkih militantnih organizacija, koje i ne pomišljaju na mir sa Izraelom. Ako Izrael nije uspeo ili nije želeo da do mira i obostrano prihvatljivog rešenja dođe kroz pregovore sa relativno umerenim Palestincima, kako će tek razgovarati sa militantnijima od Hamasa? Mogućnosti za dogovor su sve dalje i

956 Diplomats descend on Israel-Palestinian region to work for peace, Los Angeles Times, 1. jun 2015.g. dostupno na <http://www.latimes.com/world/middleeast/la-fg-israeli-palestinian-peace-20150601-story.html> (pristupljeno 1.12.2015.).

957 General Assembly Votes Overwhelmingly to Accord Palestine "Non-Member Observer State: in United Nations, United Nations Meetings Coverage and Press Releases, 29. Novembar 2012. Dostupno na <http://www.un.org/press/en/2012/ga11317.doc.htm> (pristupljeno 1.12.2015.).

dve strane su sve podeljenije. Uspon palestinskih salafističkih grupacija koincidira sa usponom salafista i u drugim arapskim zemljama (Sirija, Liban, Libija, Tunis, Egipat). Značajan element koji ne ide na ruku skorog rešenja pitanja nezavisne palestinske države je vojno-tehničko jačanje palestinskih grupa, posebno Hamasa, koji odbacuje svaku ideju priznavanja Izraela. U međusobnim razmenama raketa, ispostavilo se da Hamas i još neke druge grupe raspolažu raketama koje lako mogu da dosegnu do Tel Aviva i Jerusalima. Ovakva situacija je posebno nepovoljna za Izrael, jer može da stvori atmosferu straha i nesigurnosti, pošto je skoro nemoguće uništiti sva raketna postrojenja sem kroz jednu veliku sveobuhvatnu vojnu operaciju koja bi se okončala novom kopnenom invazijom na Gazu. Pokazalo se tačnim da su se palestinske militantne frakcije kontinuirano i sistematski naoružavale iranskim raketama uz pomoć Hizbulaha i verovatno Sirije. Dva najveća saveznika Irana u okruženju Izraela bili su glavni tranzit za dotok novih raketa proizvedenih u Iranu. Pomenuti faktori i pojedinačno i zajedno čine da je pesimizam u pogledu nezavisne palestinske države jači nego optimizam. Stvara se utisak da niko ne želi mir, Izraelci, koji su izazvali prošlogodišnju krizu ubistvom al Džabarija, upravo uoči izbora, Palestinci koji pokazuju spremnost da se do poslednjeg bore protiv Izraela, ne birajući sredstva, ali ni arapske zemlje, koje pritisnute svojim javnim mnjenjem istupaju radikalnije protiv Izraela nego do sada. Mir i nezavisna Palestina izgledaju sve dalje. Ko još ima koristi od takvog razvoja situacije? Na ovo pitanje je teško sasvim precizno odgovoriti, ali se i u palestinskom slučaju ispostavlja da postoje dva paralelna pravca: jedan je zajednički muslimanski nastup u podršci Palestincima, a protiv Izraela, bez obzira na to da li su u pitanju sunitske ili šiitske zemlje, a drugi je (zlo)upotreba Palestinaca za dalje raspirivanje nestabilnosti, ali i sunitsko-šiitskog sukoba. Najveći dobitnik u ovom trenutku je Iran. Na Izrael povremeno padaju iranske rakete koje ispaljuju neke palestinske frakcije, čiji pripadnici iako suniti, imaju bliske odnose sa šiitskim Iranom, šiitskim Hizbulahom i šiitsko-alavitskom Sirijom. Šiitska podrška Palestincima odnosi prevagu nad sunitskom pomoći Palestincima, što ima uticaja i na odnos na terenu u Gazi. Saudijski, Egipćani, Katarci i ostali nastoje da ne zaostanu za Irancima, sunitsko-šiitsko takmičenje kao deo globalnog palestinskog problema se nastavlja i na palestinskom tlu, na štetu samih Palestinaca.

Smatram da u bliskoj budućnosti neće biti stvorena nezavisna palestinska država. Na teritoriji te zamišljene tvorevine nastaviće se svi sukobi koji i sada postoje: palestinsko-izraelski, palestinsko-palestinski, izraelsko-iranski, indirektni sunitsko-šiiitski, ali se pomalja opasnost i od procesa radikalizacije palestinskih salafističkih i džihadističkih grupa, koje su sve aktivnije i bliske al Kaidi, a možda i Islamskoj državi. Ovakav razvoj događaja ne donosi bolju bezbednosnu situaciju u regionu, naprotiv, iako bi formiranje nezavisne palestinske države sa aspekta sunitsko-šiiitskih odnosa bilo vrlo značajno, jer bi se time u velikoj meri neutralizovao jedan od tradicionalnih sunitsko-šiiitskih (saudijsko-iranskih) frontova.

2. Irak – jedinstvena država ili ne?

Ideje o podeli Iraka na tri entiteta nisu nove. Pojavljivale su se još mnogo pre američke okupacije, ali se od 2003.g. češće i konkretnije pominju. Nekada jedna od najjačih bliskoistočnih država sa snažnom vojskom i značajnim uticajem na čitav region, postala je žarište krize, rasadnik širenja terorizma i jedan od najvećih regionalnih prostora krvavog sukobljavanja sunita i šiita. Opstanak jedinstvenog Iraka ili njegova podela na konfesionalnim i nacionalnim osnovama, različito bi uticali na region, arapski svet, bezbednost i sunitsko-šiiitske odnose. Zašto se uopšte nameće mogućnost podele Iraka?

Američki potpredsednik Džozef Bajden je u jednom članku objavljenom 2006.g. u "The New York Times"-u pisao o takozvanoj "mekoj podeli" Iraka na tri dela, sunitski, šiitski i kurdski. Po njemu bi to bila neka vrsta federalne decentralizovane države sa formalnim sedištem u Bagdadu. Dž. Bajden je i krajem prošle godine ponovio svoj stav rekavši: "Mi hoćemo ono što Iračani hoće: jedinstveni, federalni i demokratski Irak u kojem bi moć bila podeljena između svih zajednica i gde bi suverena vlada vršila komandu i kontrolu snaga na terenu".⁹⁵⁸ Bajden je ovakvu ideju izneo imajući u vidu BiH kao model zemlje koja je opstala kao jedinstvena država iako je podeljena po religijskim (ili nacionalnim) entitetima koji imaju veliku moć. Njegova ideja je bila podržana 2007. u

958 Scipione Alessandro. Oil threatens to divide Iraq, About Oil, ABO, dostupno na <http://www.abo.net/oilportal/topic/view.do?contentId=2494296> (pristupljeno 23.12.2015.).

Senatu, ali je administracija tadašnjeg američkog predsednika Džordža Buša nije prihvatila.⁹⁵⁹

Avgusta 2015.g. na pojedine izjave o podeli Iraka morao je da reaguje i irački premijer Hajdar al Abadi. Komentarišući izjavu penzionisanog generala Reja Odierna, bivšeg načelnika Generaštaba Armije SAD i čoveka koji je na raznim dužnostima nekoliko godina proveo u Iraku ili radio po pitanju Iraka pre američkog odlaska iz te zemlje 2011. a koji je izjavio da je podela Iraka sasvim moguća, te da bi to moglo da bude jedno od rešenja, al Abadi je takvu izjavu nazvao neodgovornom.⁹⁶⁰

Ovakvi stavovi dvojice visokih američkih zvaničnika reflektuju mišljenje koje postoji kod dela američke administracije o tome da je neka vrsta podele Iraka neizbežna. Vašington je kasno shvatio da je okupacijom Iraka urađeno nešto što se verovatno nije htelo, ili se baš to htelo ali onda bi to značilo da je američka administracija svesno igrala destruktivnu ulogu. Mišljenje autora ovog rada je da pre 2003.g. i invazije Iraka, kreatori te invazije nisu ni slutili kakve će sve posledice nastati iz demontiranja jedne suverene države. Irak je podeljeniji više nego ikada po sunitsko-šiiitskim šavovima, Kurdi sa sedištem u Erbilu već imaju skoro nezavisnu državu, Islamska država se ustoličila u Iraku, a Iran ima najveći uticaj na politiku Bagdada. Kurdi zaista deluju skoro nezavisno, na svojoj teritoriji vrše samostalno zakonodavnu i izvršnu vlast, a poslednjih meseci prodaju i naftu bez uticaja centralne vlasti u Bagdadu. Naftu prodaju na ovaj način, jer smatraju da se centralna vlast ne drži slova sporazuma iz novembra 2014.g. po kome 17% iračkog budžeta treba da pripadne Kurdistanu, kao i da isti procenat budžeta iračkog Ministarstva odbrane treba da bude preusmereno kurdistanskim snagama, a to nije slučaj. Zato Erbil umesto predviđene količine sirove nafte, Bagdadu preusmerava samo mali deo.⁹⁶¹

Podela Iraka na sunitski, šiitski i kurdski deo ne bi bila jednostavna zato što ne postoje jasne granice i kompaktne teritorije na kojima živi isključivo jedna konfesionalna grupa, sem u slučaju Kurda. Suniti i šiiti su izmešani u velikim gradovima (oko 40% stanovništva

959 Lister Tim. CNN, Iraq to split in three: So why not? July 8, 2014 dostupno na <http://edition.cnn.com/2014/07/07/world/meast/iraq-division-lister/> (pristupljeno 23.12.2015.).

960 Iraq's PM office calls U.S. general's comments on partition "irresponsible" Aug. 13, dostupno na <http://wholesaler.alibaba.com/brands/info/iraq-s-pm-office-calls-u.s.-general-s-comments-on-partition-irresponsible-91617.html> (pristupljeno 23.12.2015.).

961 Scipione Alessandro. Oil threatens to divide Iraq, About Oil, ABO, dostupno na <http://www.abo.net/oilportal/topic/view.do?contentId=2494296> (pristupljeno 23.12.2015.).

je urbano) i provincijama. Svaka podela bi morala da bude izvedena uz masovno preseljavanje stanovništva, mada su se zbog etničkog (verskog) čišćenja koje su sprovodili i suniti i šiiti, manje više stvorile enklave u kojima je jedna od ove dve grupe dominantna. Primer je Basra koju su šiiti skoro sasvim očistili od sunita.⁹⁶² Upravo je Basra i region u kome je taj grad centar, interesantna kao primer po tome što su i oni zatražili da samostalno prodaju naftu kao Kurdi, iako su tamo dominantni šiiti, što ukazuje da ni šiitski entitet nije sasvim kompaktan. Basra je formalno zahtevala i da postane autonomni region u administrativnom smislu, nakon što je oko 60.000 stanovnika tog regiona potpisalo peticiju.⁹⁶³ To je region sa najbogatijim izvorima nafte u Iraku.

Na mogućnost podele Iraka pažnju je skrenuo i najpoštovaniji irački šiitski klerik, veliki ajatolah Ali al Sistani. On je 7. avgusta 2015.g. rekao da će se Irak suočiti sa ozbiljnim posledicama, a moguće i podelom ukoliko se ne izvrše stvarne reforme. Pod reformama podrazumeva borbu protiv korupcije, posebno u redovima snaga bezbednosti, jer smatra da je upravo korupcija unutar tih snaga dovela do širenja Islamske države i neuspeha u borbi protiv nje.⁹⁶⁴

Na to da li će Irak ostati jedinstven ili ne, neće uticati samo Iračani, već i regionalne i dve najveće svetske sile SAD i Rusija. Koliko god da većina iračkih Kurda izražava opredeljenje da Kurdistan bude samostalan, toliko Turska takvu mogućnost gleda sa skepticizmom. Podela Iraka na tri entiteta pri čemu bi jedan od ta tri bio kurdski deo, u perspektivi predstavlja veliku brigu za Tursku, jer se aspiracije iračkih Kurda verovatno ne bi zaustavile na sopstvenoj samostalnosti već bi to podstaklo i ostale Kurde u regionu (Turska, Sirija i Iran) da se odvoje od svojih matrica i pokušaju da stvore zajedničku državu Kurda. Sa istim skepticizmom na mogućnost podele Iraka gleda i Saudijska Arabija. Odvajanje sunita i šiita u nezavisne entitete značilo bi širenje ekskluzivno šiitskih enklava u regionu, dok ovako u jedinstvenom Iraku postoji izvestan balans i uticaj sunita na centralnu vlast, iako je on daleko od željenog što se i iračkih sunita i Saudijske Arabije tiče. Pored

962 Cordesman H. Anthony. Dividing Iraq: Think Long and Hard First, dostupno na http://csis.org/files/media/isis/pubs/060501_dividingiraq.pdf (pristupljeno 23.12.2015.).

963 Scipione Alessandro. Oil threatens to divide Iraq, About Oil, ABO, dostupno na <http://www.abo.net/oilportal/topic/view.do?contentId=2494296> (pristupljeno 23.12.2015.).

964 Karim Abou Merhi and W.G. Dunlop. Iraq could face "partition" without reform: top Shiite cleric, dostupno na <http://news.yahoo.com/iraq-could-face-partition-without-reform-top-shiite-194354931.html> (pristupljeno 24.12.2015.).

toga, nafta se nalazi u oblastima gde su šiiti većina (i tamo gde su Kurdi), te bi irački suniti ostali bez nafte (i gasa). Stoga treba očekivati da će Saudijska Arabija sa svojim zalivskim saveznicima uložiti maksimum napora ne bi li Irak opstao kao jedinstvena država.

S druge strane, još polovinom dvehiljaditih su se pojavile mape o budućem izgledu regiona Bliskog istoka. Takva jedna mapa prikazuje Irak podeljen na sunitski, šiitski i kurdski entitet.

Mapa br. 6 – Novi Bliski istok⁹⁶⁵



Prikazanu mapu projektovao je jedan visoki američki vojni zvaničnik i ona je objavljena 2006.g. u Žurnalu Oružanih snaga. Iako ne odražava zvaničan stav Pentagona, ona je korišćena u programima obuke Odbrambenog koledža NATO na kome su se obučavali visoki američki oficiri.⁹⁶⁶

965 Plans for Redrawing the Middle East: The Project for a “New Middle East”, Global Research 18 November 2006, dostupno na <http://www.globalresearch.ca/plans-for-redrawing-the-middle-east-the-project-for-a-new-middle-east/3882> (pristupljeno 22.12.2015.).

966 Plans for Redrawing the Middle East: The Project for a “New Middle East”, Global Research 18 November 2006, dostupno na <http://www.globalresearch.ca/plans-for-redrawing-the-middle-east-the-project-for-a-new-middle-east/3882> (pristupljeno 22.12.2015.).

Verujem da u ovom trenutku niko sa potpunom sigurnošću nije u stanju da kaže da li će Irak ostati jedinstven ili ne. Ono što je moguće predvideti je kakve bi posledice njegova podela imala i po njegove stanovnike i u regionu. Najzadovoljniji bi bili Kurdi, koji bi se na taj način odvojili od Arapa i bili u prilici da oforme nacionalnu državu Kurda sa aspiracijama da ona preraste u državu svih Kurda u regionu. Šiiti bi dobili novu državu i potpali pod još jači uticaj Irana, dok bi Arapi suniti bili izloženi uticaju više regionalnih sunitskih država i ostali bi jedna siromašna enklava bez nafte i gasa, čime bi u potpunosti zavisili od regionalnih sunitskih država. Iran bi dodatno ojačao i politički i ekonomski. Politički jer bi se kroz šiitski deo Iraka, kao što je i sada slučaj, još više proširio iranski značaj u regionu, i politički i ekonomski, jer su najveća nalazišta nafte u Iraku i danas u šiitskim oblastima.

Veliki gubitnici bi bili Turska i Saudijska Arabija. Turska zbog već iznetog problema sa Kurdima i bojazni da se kurdski virus ne proširi na sve Kurde u regionu (svakako da bi kurdski problem nastao i za Iran, ali ni približno toliko kao za Tursku), a saudijski jer bi Rijad u susedstvu dobio novu šiitsku tvorevinu, još jači Iran i opasnost da se slična podela ne pokuša i na saudijskoj teritoriji (videti mapu u delu S. Arabije). Razvoj situacije u kojoj bi se Irak podelio, stvorio bi veću mogućnost da se i neke druge zemlje regiona podele, a nesumnjivo bi pojačao ionako veliki raskol između sunita i šiita. Smatram da će razvoj situacije u borbi protiv Islamske države imati značajan uticaj na sudbinu iračke države.

3.Pacifikacija Hizbulaha i palestinskih frakcija u Libanu; normalizovanje libansko-izraelskih odnosa

U jeku ruske vojne akcije protiv ID u Siriji, još uvek zategnute atmosfere zbog turskog obaranja ruskog bombardera, zapadnog pregrupisanja oko toga hoće li se dodatno angažovati u borbi protiv terorizma Islamske države u Siriji i Iraku, te nejasnog formiranja tzv. islamske koalicije sa Saudijskom Arabijom na čelu za borbu protiv ove terorističke organizacije, objavljena je informacija da su "SAD intenzivirale napore za zaustavljanje priliva novca terorističkoj grupi Hezbolah, tako što će zvaničnici raditi u tesnoj saradnji sa svojim evropskim partnerima prekidajući međunarodnu finansijsku mrežu

organizacije".⁹⁶⁷Navodi se da je uhapšen jedan broj osumnjičenih za pranje para, uključujući i izvesnog Hasana Mansura, američkog državljanina, koji je navodno povezan sa Hizbulahom, zatim Ibrahima Ahmaduna, uhapšenog u Litvaniji i niza drugih koji se sumnjiče da su prali novac i slali ga Hizbulahu. Kao zemlje u kojima su navodno aktivni pripadnici i pomagači ove libanske šiitske grupe navode se Francuska, Peru, Tajland, Kipar.⁹⁶⁸Kampanja Vašingtona protiv Hizbulaha nije slučajna i ne poklapa se slučajno sa događajima pomenutim na početku ovog odeljka. Američka aktivnost protiv Hizbulaha je u sklopu šire međunarodne i regionalne borbe za prevlast na Bliskom istoku. Od direktnog ruskog vojnog uplitanja u Siriji, postalo je jasno da je tamo stvorena alijansa u kojoj su Rusi, Iranci, irački i libanski šiiti, saveznici Bašara al Asada. Poznato je da Hizbulahovi borci učestvuju u borbenim operacijama u Siriji već nekoliko godina i da su baš oni preokrenuli tok sirijskog sukoba i zaustavili napredovanje Islamske države i nekih "opozicionih" grupa koje se bore protiv zvaničnog Damaska. Takva uključenost Hizbulaha ne samo da nije po volji arapskih zalivskih monarhija i Turske, već ni po volji SAD i Zapada, koji su Hizbulah do sada doživljavali kao produženu ruku Irana, a sada i kao ruskog saveznika. To je i razlog što je pokrenuta kampanja u kojoj se pokušava izjednačavanje Islamske države i Hizbulaha, ne bi li se relativizovala ruska vojna kampanja, a ruski trenutni saveznici se predstavili kao teroristička grupa. Ukoliko nastojimo da budemo potpuno iskreni i neutralni u davanju ocena, a posebno u vezi s tim da li se Hizbulah može zaista smatrati terorističkom organizacijom ili grupom koja se bori protiv terorizma, teško da bi mogao da se donese zaključak oko koga bi se svi složili. Kao što je pisano u odeljku o nastanku Hizbulaha, oni su zaista izvodili terorističke akcije protiv američkih interesa u Libanu, iako ni do danas nije definitivno sigurno i potvrđeno da su to bile akcije organizacije kao celine, pojedinih libanskih šiita ili drugih konfesionalnih grupa bliskih Hizbulahu, ili im možda i pripadali. Poznavajući istorijat nastanka i razvoja ove organizacije i njene ciljeve proklamovane na početku postojanja, sklon sam mišljenju da su vrlo verovatno organizovano i planski delovali protiv američkih i drugih zapadnih interesa u Libanu, kao i protiv Izraela svuda gde je to bilo moguće. Vremenom, međutim, ne samo

967 Barrett Devlin. U.S. Intensifies Bid to Defund Hezbollah, The Wall Street Journal, 16.12.2015. dostupno na <http://www.wsj.com/articles/u-s-intensifies-bid-to-defund-hezbollah-1450312498> (pristupljeno 17.12.2015.).

968 Ibidem

da su otvoreno proglasili da prekidaju sa izvođenjem svih aktivnosti koje bi se mogle smatrati terorizmom, nego su polako počeli da se uključuju u zvanični i redovni libanski politički život, preuzimajući i odgovornost u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti. Pored toga, Hizbulah se ne sastoji samo od oružanog dela pod nazivom Otpor (al Muqawama), nego je oružani deo samo jedan segment kompleksne i odlično organizovane organizacije, koja može da se nazove i pokret i politička partija i socijalna institucija velikog dela libanskih šiita i privredna korporacija sa razvijenim oblicima ekonomskih delatnosti. Hizbulah je sve to i više od toga. Pri svemu tome, za njegovu šarenoliku i krajnje diversifikovanu delatnost potrebno je mnogo novca. Najveći deo dolazi iz Irana i to ne kriju ni Hizbulahovi čelnici. Značajni su i prihodi koje Hizbulah ostvaruje kroz razne oblike privrednog angažmana, u koje spadaju i proizvodnja, trgovina, usluge, bankarstvo, kao i obavezna kontribucija članova i simpatizera, a kako se nalazi na američkoj listi terorističkih organizacija, svaka finansijska transakcija za koju se sumnja da ide na račune Hizbulaha, potpada pod zabranjenu aktivnost bilo gde da se obavlja u svetu. Zato američka administracija i insistira na tome da je uspela da preseče tokove novca i finansiranja jedne "terorističke" organizacije kao što je Hizbulah.

S druge strane, ovo samo pokazuje duple standarde koje primenjuje Vašington. Istovremeno izjednačava zlo koje predstavlja Islamska država sa navodnim zlom koje vidi u Hizbulahu, te naglašava kako se Hizbulah nelegalno finansira dok ništa ili vrlo malo govori o tokovima novca koji se slivaju u korist Islamske države. Ti tokovi novca dolaze sa raznih strana, iz Zaliva, Turske, a možda i još nekih destinacija. Islamska država ne bi mogla da opstane ovoliko dugo i da funkcioniše na ovakav način da nema sigurne, stabilne i masivne izvore finansiranja. Onda kada su Rusi gađali iz vazduha cisterne koje iz Sirije prevoze naftu u Tursku, naftu koju prodaje Islamska država kako bi za nju dobila novac, tada je i srušen jedan ruski avion. Žmuri se na finansiranje Islamske države, jer novac stiže iz savezničkih zemalja, kao što su Turska, Saudijska Arabija, Ujedinjeni Arapski Emirati, Katar, ali se zato sva pažnja poklanja iranskom i ruskom savezniku.

Slučaj oko finansiranja Hizbulaha, aktuelizuje budućnost ove organizacije u kontekstu libanske političke scene gde su aktivne i neke palestinske grupacije, kao što aktuelizuje budući izgled izraelsko-libanskih odnosa. Kada je reč o ovim trima temama u smislu sunitsko-šiitskih odnosa, nema dileme o tome da su one neodvojive od sveukupnosti ovih

odnosa i da njihovo rešavanje, zajedno sa rešavanjem niza drugih pitanja, ima ili potencijalno može da ima značajan uticaj na odnose između sunita i šiita. Pri tome su ove tri teme toliko isprepletane i izmešane da je nemoguće rešavanje jedne od njih separatno bez istovremenog rešavanja sve tri zajedno. Sigurno je da bi pacifikacija Hizbulaha i palestinskih frakcija prisutnih i aktivnih u Libanu u velikoj meri promenila političku sliku Libana i čitavog okruženja. Ako govorimo samo o Hizbulahu, ta promena bi se odrazila na slabljenje šiitske snage u Libanu, iranskog uticaja na Liban, ali bi delovala i relaksirajuće po Izrael s obzirom na to da Tel Aviv najveću bezbednosnu pretnju doživljava u Hizbulahu, a posredno preko njega i u Iranu. Nameće se, međutim, pitanje da li je to u ovom trenutku ili bar u skorijoj budućnosti moguće.

Moj stav je da je pacifikacija Hizbulaha nemoguća i danas i još dugo vremena u budućnosti. Šta više, proces je dijametralno suprotan. Libanski šiiti koji su pripadnici ili sledbenici Hizbulaha, nastavljaju da se dodatno naoružavaju, još intenzivnije od završetka rata iz 2006. između Izraela i Hizbulaha. Organizacija je sve jača, obučenija, aktivnija na sirijskim ratištima, izuzetno aktivna u blizini granica sa Izraelom, toliko da neki analitičari prognoziraju da bi vrlo lako moglo doći do novog vojnog sučeljavanja Hizbulaha i Izraela. Koliko god iz Vašingtona i Tel Aviva pokušavali da umanje uticaj Hizbulaha, oni u tome ne uspevaju iako imaju "pomoć" i od različitih sunitskih terorističkih ili "samo" ekstremnih grupa, bilo da je reč o libanskim sunitskim grupama ili palestinskim i drugim. Intenzivirane su terorističke akcije u Bejrutu u kojima su ciljevi šiiti ili njihovi interesi. Svakako, ne smatramo da je američko i izraelsko delovanje protiv Hizbulaha organizovano i koordinisano sa akcijama ekstremnih sunitskih grupa, jer to svakako nije slučaj, ali je činjenica i da obe ove strane imaju zajedničkog protivnika protiv koga nastupaju različitim sredstvima. Libanska politička situacija je toliko komplikovana i teško shvatljiva, a stanje u neposrednom okruženju ekstremno zaoštreno i napeto, da u ovom trenutku sa punom izvesnošću i može da se isnese stav da je pacifikacija Hizbulaha apsolutno nemoguća i da na to ne treba računati. U tom smislu zastupam stav da su svi pokušaji pacifikacije Hizbulaha u domenu utopije. Iako je mnogima interes da Hizbulah bude izbrisan sa političke i vojne mape u Libanu i regionu ili makar da bude oslabljen, sve i da se formalno udruže i zajednički nastupe, do toga neće doći. Hizbulah nastavlja da jača i biva sve značajniji faktor u Libanu i regionu. Njegov uticaj na tok ratnih dejstava u Siriji, ali i na

Palestinke u Libanu i Palestini je veliki i tu činjenicu još dugo treba imati u vidu. Dalje snaženje, a ne pacifikacija i razoružavanje Hizbulaha znače i nastavak sunitsko-šiiitske konfrontacije u Libanu i na Bliskom istoku u sadašnjem obliku.

Mogućnost pacifikacije (ili suprotnog toka) palestinskih grupa u Libanu je u direktnoj povezanosti sa Hizbulahom. Postoje one palestinske grupe koje su iako sunitske, saveznici Hizbulaha, ali je veliki broj palestinskih organizacija na libanskom tlu koje u Hizbulahu vide jednakog neprijatelja kao što ga vide u sirijskom režimu ili Izraelu, te koje svojim akcijama protiv Hizbulaha prenose ratne tenzije iz Sirije u Liban i dodatno produbljuju ionako dubok sunitsko-šiiitski jaz. Da bi bilo jasnije o kakvim je palestinskim organizacijama reč, ukratko ću izneti zašto su one u Libanu, a ne u Palestini, kakve su njihove namere i zašto bi bilo važno njihovo pacifikovanje, odnosno demilitarizovanje.

Nakon formiranja države Izrael 14. maja 1948. i naročito nakon arapsko-izraelskog sukoba 1948.g. veliki broj Palestinaca bio je primoran da napusti teritorije na kojima je do tada živeo i da izbegne u susedne arapske zemlje. Problem palestinskih izbeglica postao je toliko izražen da su Ujedinjene nacije 8. decembra 1949.g. usvojile Rezoluciju broj 302 (IV), kojom je oformljena Agencija Ujedinjenih nacija za pomoć palestinskim izbeglicama (UNRWA).⁹⁶⁹ U vreme stvaranja Agencije i njenog zvaničnog otpočinjanja rada 1. maja 1950.g. bilo je oko 750.000 palestinskih izbeglica (u Liban ih je tada izbeglo oko 100.000), da bi ih danas bilo oko 5 miliona. U pitanju su izbeglice koje žive u Gazi, Zapadnoj obali, Libanu, Siriji i Jordanu. Ovde je akcenat na palestinskim izbeglicama u Libanu.

UNRWA je u Libanu osnovala sledeće izbegličke kampove za Palestince: Mar Iljas u zapadnom Bejrutu, Šatila u zapadnom Bejrutu, Burdž al Baražna u zapadnom Bejrutu, Tal al Zatar u istočnom Bejrutu, Džisr al Baša u istočnom Bejrutu, Dubaja Ist u Bejrutu, Nahr al Barid u Tripoliju, Badavi u Tripoliju, Ain al Hilva u Sidonu, al Mija ua Mija u Sidonu, al Bas u Tiru, Burdž al Šimali u Tiru, Rašadija u Tiru, Nabatija u Nabatiji i Vavel u Balbeku (ukupno 15), s tim da su Tal al Zatar, Džisr al Baša i Dubaja Ist uništeni od strane Libanskih snaga 1976.g.⁹⁷⁰ Položaj palestinskih izbeglica u Jordanu, Siriji i Libanu nije bio isti. Najteži je bio onih u Libanu, jer nisu mogli da dobijaju (kao ni sada) libansko

969 General assembly Resolution 302, dostupno na <http://www.unrwa.org/content/general-assembly-resolution-302> (pristupljeno 20.12.2015.).

970 Brynen Rex. Sanctuary and Survival: The PLO in Lebanon, dostupno na http://prn.mcgill.ca/research/papers/brynen2_02.htmBoulder: (pristupljeno 20.12.2015.).

državljanstvo, a bilo im je zabranjeno i da se bave određenim delatnostima. Tako je, na primer, 1969.g. samo 3362 njih imalo legalne radne dozvole.⁹⁷¹

Od dolaska Palestinaca u Liban pa do danas, desilo se nekoliko važnih događaja vrlo bitnih za palestinsko bitisanje u Libanu. U početku nije bilo organizovanih palestinskih političkih organizacija. Pored toga, među Palestincima, kao uostalom kod najvećeg dela arapskog sveta pedesetih i šezdesetih godina dvadesetog veka, prevladavao je arapski nacionalizam i panarabizam kao dominantna politička ideologija. Sredinom šezdesetih godina usledilo je strukturno reorganizovanje Palestinaca, te je na osnovu toga 1964.g. obrazovana Palestinska oslobodilačka organizacija (PLO). Do tada je već delovao Fatah (Pokret za palestinsko nacionalno oslobođenje), koji je zagovarao oružanu borbu kao način oslobađanja Palestine, ali su delovale i neke druge organizacije, kao što je Nacionalni front za oslobođenje Palestine, Palestinski oslobodilački front itd.⁹⁷² Formiranje PLO je bilo vrlo važno i za Palestince u Libanu, jer je pokrenut proces njihovog strukturnog organizovanja.

Rat 1967. i veliki arapski poraz bio je naredni prelomni događaj za Palestince u Libanu. "Posle arapskog poraza u ratu iz 1967. jug Libana je postao odskočna daska za izvođenje palestinskih oružanih akcija i uskoro se pretvorio u pravo bojno polje između Palestinaca i izraelske vojske, čak i onda dok je palestinska glavna baza bila u Jordanu, odakle su se prebacili u Liban nakon "crnog septembra" 1970".⁹⁷³

Za libanske Palestince sledeći prelomni događaj bio je Kairski sporazum. To je dogovor postignut 3. novembra 1969.g. između PLO i Libana, kojim je PLO priznao suverenitet Libana i obavezao se na saradnju sa libanskim bezbednosnim snagama. Bejrut je sa svoje strane priznao legitimitet PLO i prihvatio da neće ulaziti u palestinske izbegličke logore u kojima će Palestinci sami da organizuju svoj život, aktivnosti i bezbednost. Na taj način je stvorena izvesna autonomija Palestinaca u izbegličkim kampovima.⁹⁷⁴ Na osnovu Kairskog sporazuma, "palestinski borci su dobili pravo da izvode oružane akcije protiv Izraela sa libanske teritorije".⁹⁷⁵

971 Ibidem

972 Brynen Rex. Sanctuary and Survival: The PLO in Lebanon, dostupno na http://prn.mcgill.ca/research/papers/brynen2_02.htmBoulder: (pristupljeno 20.12.2015.).

973 Todorović Dragan. Hizbullah – Božja partija str. 29

974 Brynen Rex. Sanctuary and Survival: The PLO in Lebanon, dostupno na http://prn.mcgill.ca/research/papers/brynen2_02.htmBoulder: (pristupljeno 20.12.2015.).

975 Todorović Dragan. Hizbullah – Božja partija str. 29

Tokom narednih trinaest godina od Kairskog sporazuma, PLO je u Libanu znatno ojačao i uspostavio dobru saradnju i sa Libancima levičarskog političkog usmerenja. Istovremeno je neprestano izvodio napade na Izrael, što je dovodilo do izraelskih akcija odmazde protiv Palestinaca, ali i protiv Libanaca koji su živeli na jugu Libana. Situacija u kojoj su zbog palestinskih akcija protiv Izraela, izvođenih u saradnji sa nekim libanskim levičarskim grupama, ostale libanske zajednice (Maroniti, Druzi i šiiti), trpeli posledice, uticala je da u Libanu 1975.g. izbije građanski rat. Taj građanski rat je imao veliki uticaj na položaj Palestinaca jer su mnogi Libanci prestali da gaje simpatije za njih.⁹⁷⁶

Naredni prelomni događaj po Palestince u Libanu bila je izraelska okupacija Libana 1982.g. Izrael je četiri godine pre toga već izveo veliku operaciju na jugu Libana, okupiravši deo teritorije severno od reke Litani. Godine 1982.g. dolazak Izraelaca najzad je primorao PLO da definitivno napusti Liban, te je u akciji od 3. juna do 12. avgusta 1985.g. ("Operacija mira za Galileju") sa izraelske tačke gledišta postignut očekivani rezultat. Tel Aviv je tesno sarađivao sa Bešiom Džemailom i kasnije njegovim bratom Aminom (tada je izvršen i masakr u kampovima Sabra i Šatila koje su uglavnom naseljavali Palestinci).⁹⁷⁷

Među najvećim gubitnicima bili su libanski šiiti na jugu Libana, glavnom poprištu sukoba Izraelaca i Palestinaca. Iako su Palestinci u početku imali podršku šiita, ona je polako prerasla u nezadovoljstvo prema njima zbog toga što je zbog pomenutih sukoba, stradao i veliki broj šiita, njihova poljoprivredna i druga proizvodnja su trpele značajne gubitke i sveukupan položaj libanskih šiita se značajno pogoršao. Šiiti su čak i pozdravili ulazak izraelske vojske nadajući se da će time njihov položaj biti popravljen.⁹⁷⁸

Od izraelske okupacije Libana, palestinske snage se nisu nikada oporavile i nisu se vraćale u Liban. Palestinci su od tada nastavili da žive u kampovima, ali se zbog toga što im libanske vlasti nisu dozvoljavale ni državljanstvo niti rad u brojnim delatnostima, njihova aktivnost ograničila na teritorije kampova. Ti kampovi su postali rasadnici nestabilnosti za libansku državu zbog prisustva i delovanja palestinskih grupacija različitog političkog i ideološkog profila. Delovanje Palestinaca u kampovima nije zabrinjavalo samo Libance već i Sirijce koji su Liban uvek doživljavali kao svoju interesnu sferu. Damask je

976 Shafie Sherifa. Palestinian Refugees in Lebanon, dostupno na <http://www.forcedmigration.org/research-resources/expert-guides/palestinian-refugees-in-lebanon/fmo018.pdf> (pristupljeno 23.12.2015.)

977 Todorović Dragan, Hizbulah-Božja partija str. 31-32

978 Ibidem, str. 30

imao stalne saveznike u Libanu, a sa nekim libanskim grupama je održavao odnose po principu toplo-hladno. Ipak, najbliži odnosi su se negovali sa šiitskim AMAL-om. AMAL i druge prosirijske grupe su za račun Damaska sprovodile određene vojne i druge aktivnosti u kampovima, a protiv palestinskih pojedinaca i grupa koji su bili antisirijski raspoloženi. Takva izmešanost različitih suprotstavljenih interesa dovela je do svojevrsnog rata u kampovima između 1985. i 1987.g. Mete šiitskog prosirijskog AMAL-a bile su preostale snage PLO u kampovima. AMAL je pokušao da uspostavi kontrolu nad kampovima kroz različite oblike delovanja, uključujući vojne akcije i sprečavanje snabdevanja kampova. Tokom tog trogodišnjeg "kampovskog rata" poginulo je oko 2500 ljudi, a veliki delovi nekih od kampova bili uništeni (Šatila, Burdž al Baražne, Sabra).⁹⁷⁹

U narednom periodu kao važnije događaje po položaj palestinskih frakcija u Libanu, treba izdvojiti potpisivanje Taifskog sporazuma 1989.g. i odlazak sirijskih snaga iz Libana 2005.g. nakon ubistva bivšeg libanskog premijera Rafika al Haririja i pritiska međunarodne zajednice na Damask. Potpisivanjem Taifskog sporazuma Sirija je dobila zeleno svetlo za boravak u Libanu, što je imalo značajan uticaj na palestinske izbegličke kampove, kao što je značajan uticaj imalo i sirijsko napuštanje Libana.

Džaber Sulejman je u svom radu pod nazivom "Marginalised Community – The Case of Palestinian Refugees in Lebanon", objavljenom 2006.g. u Centru za razvojno istraživanje o migracijama, globalizaciji i siromaštvu (Univerzitet u Saseksu, Velika Britanija), izvršio sledeću podelu događaja bitnih za prisustvo Palestinaca u Libanu (uglavnom je u skladu sa podelom koja je već navedena):

1. Adaptacija i nada (1948.–1958.) – dolazak palestinskih izbeglica i međusobno privikavanje; 2. Prva trvenja i skrivene aktivnosti (1958.–1969.) – dolazak generala Šehaba na vlast u Libanu i njegova agresivna politika prema došljacima iz Palestine; 3. Otvorene aktivnosti i institucionalna izgradnja (1969.–1982.) – potpisivanje Kairskog sporazuma i snaženje PLO; 4. Od odlaska PLO do Taifskog sporazuma (1982.–1989.) – PLO napušta Liban, dolazi do masakra u Sabri i Šatili, socijalni i ekonomski položaj izbeglica se pogoršava, podele u preostalim delovima PLO, "rat kampova", 5. Namerno zanemarivanje: Taif, Oslo i drugo – potpisivanje Taifskog sporazuma 1989.g. kojim je okončan građanski

979 Shafie Sherifa. Palestinian Refugees in Lebanon, dostupno na <http://www.forcedmigration.org/research-resources/expert-guides/palestinian-refugees-in-lebanon/fmo018.pdf> (pristupljeno 23.12.2015.)

rat, Madridska mirovna konferencija 1991. godine, izraelsko – palestinski sporazumi iz Osla 1993. i pokretanje libansko – palestinskog dijaloga posle mnogo vremena.⁹⁸⁰

Dalje sve do 2011.g. nije bilo toliko značajnih dešavanja s presudnim uticajem po položaj palestinskih izbeglica u izbegličkim kampovima u Libanu. Delovale su sve postojeće palestinske frakcije, ali se uoči Arapskog proleća već neko vreme zapažala tendencija napuštanja levičarskih, nacionalističkih, panarapskih i sličnih ideja i prihvatanja islamističke koncepcije različitog profila. Netrpeljivost između palestinskih frakcija je nastavljena, u kampovima se vodila borba (ne uvek oružana) za prevlast i dominaciju, sklapala su se savezništva između pojedinih frakcija, a protiv nekih drugih, ali je situacija uglavnom bila pod kontrolom. Početkom sirijske krize, ubrzava se pregrupisanje među Palestincima u Libanu. Sirijska kriza počela je da se preliva i u Liban, što je zaoštrilo odnos unutar palestinskih frakcija. Jedne su podržavale sirijski režim, druge su počele da pomažu opoziciji, a treće su se približavale terorističkim grupacijama u Siriji, najpre Džabhat al nusri, odnosno al Kaidi, a manji deo i Islamskoj državi. Kako se Hizbulah sve više involvirao u sukobima u Siriji, tako je postajao i meta libanskih salafističkih i džihadističkih grupa, uključujući i one iz palestinskih kampova.

Hamas igra važnu ulogu u palestinskim kampovima u Libanu. Njegov zadatak, kao najjače palestinske frakcije je da spreči dalji ubrzani rast salafističkih i džihadističkih palestinskih grupa i njihovo delovanje u Siriji u Libanu. Hamas je u koordinaciji sa libanskim bezbednosnim organima i sa Hizbulahom počeo da radi na smanjivanju tenzija u izbegličkim kampovima i na ograničavanju uticaja ekstremnih palestinskih grupa. Istom aktivnošću u palestinskim kampovima bavi se i Fatah.

Najživlje aktivnosti dešavale su se u jednom od najvažnijih palestinskih izbegličkih kampova, Ain al Hilva. Tamo je ojačala grupa Fatah al islam, za koju se zna da ima bliske veze sa al Kaidom. Ova grupa je izvršila pritisak na neke palestinske frakcije koje su podržavale Damask, tražeći od njih da zatvore svoje kancelarije u kampu. Pored ove grupe, pojavile su se i druge, kao što su Osbat al Ansar, Džund al Šam, Brigade Abdulaha Azama i

980 Suleiman Jaber. *Marginalised Community: The Case of Palestinian Refugees in Lebanon*, Development Research Centre on Migration, Globalisation and Poverty, University of Sussex Falmer, Brighton, United Kingdom, April 2006. str. 21-22 dostupno na <http://r4d.dfid.gov.uk/pdf/outputs/migrationlobpov/jaberedited.pdf> (pristupljeno 23.12.2015.).

Šabab al muslim. Sve one su u ovom i drugim kampovima, posebno Nahr al Baredu, vršile konstantan pritisak na Palestince koje su smatrali saveznicima Damaska i Hizbulaha. Uticaj ovih salafističkih grupa bivao je sve veći i destruktivniji, dok su Fatah i levičarske grupe prešli u defanzivu. Važno je istaći i da su palestinski salafisti pomogli Džabhat al nusri u Siriji kada je osnovana 2011.g. da ojača i vojno i brojčano, jer je prilikom osnivanja imala u svojim redovima svega nekoliko stotina ljudi, sve dok im se nisu pridružili Palestinci iz kampa Ain al Hilva.⁹⁸¹ Ovaj kamp je najveći i u njemu živi oko 100.000 ljudi, uglavnom Palestinaca. Samo u tom kampu deluje 17 palestinskih frakcija.⁹⁸²

Stalne su tenzije između pripadnika ekstremnih palestinskih grupa i Fataha, odnosno Hamasa. U uslovima u kojima u 12 palestinskih izbegličkih kampova u Libanu živi skoro pola miliona Palestinaca u vrlo lošim uslovima i pri čemu oni čine 11% ukupne libanske populacije, pacifikacija i razoružavanje palestinskih grupacija nisu mogući. Pojavljuju se nove islamističke grupe povezane sa islamistima u Siriji, bilo da je reč o al Kaidi, odnosno Džabhat al nusri ili čak Islamskoj državi. Bezbednosna situacija u kampovima u Libanu je sve složenija, uprkos nastojanju da se "nametne neutralnost u palestinskim kampovima u Libanu i oni izoluju od libanskih i regionalnih konflikata", kako je to izjavio šef za spoljne poslove Hamasa Osama Hamdan.⁹⁸³ Indikativno je da problemi u palestinskim kampovima prate dešavanja u Siriji, a samim tim prate i nastojanja Islamske države i Džabhat al nusre da se posredstvom palestinskih islamističkih grupa prisutnih u izbegličkim kampovima instaliraju i na libanskoj teritoriji.⁹⁸⁴ Na taj način pokušavaju i da prinude Hizbulah da se više okrene Libanu i smanji svoju vojnu pomoć Siriji. Najveći teroristički napad izveden je novembra 2015.g. u delu Bejruta koji naseljavaju šiiti. U dve samoubilačke akcije poginulo je 43 šiiti, a ranjeno više od 200. Odgovornost je preuzela Islamska država, ali mnogo

981 Chararah Nasser. Salafist Factions on Rise at Palestinian Camp in Lebanon, 13. Mart 2013.dostupno na <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/03/ain-al-hilweh> (pristupljeno 23.12.2015.).

982 Collarad Rebecca. Palestinian factions in Lebanon join forces to keep ISIS out, May 07,2015. dostupno na <http://www.pri.org/stories/2015-05-07/palestinian-factions-lebanon-join-forces-keep-isis-out> (pristupljeno 23.12.2015.).

983 Adnan Abu Amer. Hamas working to lower tensions in Lebanese camps, June 15, 2015 dostupno na <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/06/palestinian-refugee-camps-lebanon-hamas-tension.html> (pristupljeno 23.12.2015.).

984 Ibidem

elemenata je ukazivalo da su u akcije umešani i Palestinci povezani sa ID.⁹⁸⁵ Sličnih terorističkih akcija bilo je i ranije, ali je ova bila sa najviše žrtava.

Ovakav razvoj događaja dokazuje nekoliko različitih, a ipak povezanih tokova: sirijski sukob se sve više preliva na libansku teritoriju; došlo je do radikalizacije među delom sunita u Libanu, a posebno među nekim palestinskim frakcijama koje bitišu u palestinskim izbegličkim kampovima u Libanu; terorističke grupe nastale u Siriji su u tim palestinskim frakcijama pronašle saveznike i pomagače; sunitsko-šiitski sukob se širi i na libanskoj teritoriji. Navedene činjenice su potvrda stava da nema pacifikacije palestinskih frakcija u Libanu, na to ne mogu da utiču ni Fatah ni Hamas. Umesto toga, raste snažni ekstremizam unutar palestinskih izbegličkih kampova koji postaju sve veći problem i za libansku bezbednost i za libanske šiite, ali i za Palestinu u koju se, takođe, preliva sirijski sukob preko islamističkih palestinskih frakcija iz Libana. To ukazuje i na to da u regionu Bliskog istoka ne postoje dešavanja koja su izolovana. Zaključak je da će u narednom periodu doći do još veće eskalacije sukoba unutar palestinskih izbegličkih kampova, između palestinskih islamističkih grupa i Hizbulaha, ali i sa libanskim bezbednosnim snagama. U takvoj situaciji, moguće je očekivati i pokušaj ulaska libanskih bezbednosnih snaga ili Hizbulaha ili i jednih i drugih u pojedine izbegličke kampove kako bi se prekinula ekstremistička delatnost salafističkih i džihadističkih palestinskih grupa.

Treće pitanje povezano sa prva dva odnosi se na mogućnost normalizacije libansko–izraelskih odnosa. Smatram da je i ta tema u ovom trenutku u domenu utopije. U situaciji gde je Hizbulah kao neraskidivi deo libanskog nacionalnog tkiva snažno involviran u sirijsku krizu i ojačao svoje vojne kapacitete velikim brojem različitih raketa koje mogu da padnu na svaki deo izraelske teritorije, kad raste sunitski islamizam u Libanu, koji koliko god bio neprijateljski prema šiitima, ipak je još neprijateljskiji prema Izraelu, nema ni govora da bi uskoro moglo doći do normalizacije odnosa dve zemlje. Umesto toga, preti latentna opasnost da ponovo kao 2006.g. izbije sukob između dela Libanaca i Izraela, sukob koji bi ovog puta mogao imati mnogo ozbiljnije posledice i po Liban i po Izrael, ali i po region, nego što je imao Julski rat iz 2006.g. Normalizacija bilateralnih odnosa između dve

985 Day of mourning in Lebanon after deadly Beirut bombings, AlJezira, 13 Novembar 2015. dostupno na <http://www.aljazeera.com/news/2015/11/isil-claims-suicide-bombings-southern-beirut-151112193802793.html> (pristupljeno 23.12.2015.).

zemlje nije moguća sve dok u sirijskom susedstvu traje rat i sve dok se ne postigne izvestan nivo normalnih odnosa između Teherana i Tel Aviva. Kako ni jedno ni drugo nije izgledno, zaključak je i da će se još dugo čekati na normalizaciju odnosa između Bejruta i Tel Aviva. Ostaje da se nadamo da neće izbiti novi sukob, ali to sa sigurnošću niko ne može da tvrdi. U svakom slučaju, nema pacifikacije Hizbulaha, nema pacifikacije palestinskih frakcija u Libanu, niti normalizacije libansko–izraelskih odnosa. Ono čega ima je nastavak tenzija u odnosima sunita i šiita u Libanu, nastavak konfrontacije između palestinskih frakcija u izbegličkim kampovima u Libanu i nastavak napetosti na izraelsko–libanskim granicama.

4. Normalizacija američko-sirijskih, američko-iranskih i sirijsko-izraelskih odnosa

Tema disertacije definisana je pre Arapskog proleća, koje je promenilo čitavu geopolitičku sliku regiona. Međutim, delovi rada ne samo da nisu izgubili na aktuelnosti već su dobili novu dimenziju i trebalo je sagledati ih iz nove i prilično izmenjene perspektive. Tako na primer, kada je reč o američko-sirijskim odnosima pre Arapskog proleća, izgledalo je da normalizacija između Damaska i Vašingtona nije nešto što je nemoguće, jer je u međuvremenu Sirija uspostavila strateške odnose sa Turskom, jednim od bliskih američkih saveznika u regionu. Stoga, o mogućnosti normalizovanja američko-sirijskih i američko-iranskih odnosa do početka Arapskog proleća je sa aspekta sve tri strane moglo da se razgovara u paketu, jer niti je bila moguća normalizacija odnosa SAD sa Iranom bez uloge Sirije, niti potpuna normalizacija sa Sirijom bez uloge Irana. Sve do početka Arapskog proleća, osovina na kojoj su bile bazirane iranske i sirijske međusobne veze bila je zaista vrlo jaka i uticajna svuda po regionu Bliskog istoka. Vašington nije imao, kao što ni danas nema diplomatske odnose sa Iranom, ali je kroz svoju diplomatsku saradnju sa Sirijom prenosio poruke koje su stizale do Teherana. Amerikanci dugo nisu shvatali da će najveći uticaj na Siriju imati tako što će biti diplomatski prisutni u njoj. Tek tada su uspevali da u saradnji sa drugim uticajnim faktorima utiču na sirijsku političku stvarnost. Takav je slučaj bio 2005.g. kada su sirijske snage nakon ubistva bivšeg libanskog premijera Rafika al Haririja, morale da se povuku iz Libana. Aktivnost američke diplomatije u Damasku bila je vrlo živa i intenzivna. Pored navedenog povlačenja iz Libana, Sirija se odrekla nekih problematičnih programa, koji su izazivali sumnjičavost kod Izraela. Osim toga, prikupljane su dragocene informacije o snazi i mogućnostima sirijskih

oružanih i bezbednosnih snaga, delovanju palestinskih frakcija kojima je Damask pružio utočište, aktivnostima iračkih šiitskih grupa koje su u Damasku bile locirane godinama unazad, kao i isto takvom delovanju pripadnika srušenog iračkog baasističkog režima, koje je Damask, od 2003.g. prihvatio. Tada je zaista bilo moguće da Vašington i Damask održavaju jednu vrstu specifičnih i relativno prihvatljivih odnosa za obe strane, uz perspektivu njihovog jačanja.

Arapsko proleće je takvu mogućnost potpuno eliminisalo. Sadašnja stvarnost je takva da rat u Siriji i dalje traje, da je svet podeljen oko načina rešavanja sirijske krize i naročito oko podrške ovoj ili onoj strani upletenoj u rat. U trenutnim okolnostima ne postoje šanse da dođe do bilo kakvog približavanja između dve zemlje. To ne znači da nema i da neće biti kontakata na raznim nivoima, jer je u izgledu šira međunarodna aktivnost za zaustavljanje sirijske tragedije, tokom koje će neminovno dolaziti do kontakata između američkih i sirijskih diplomata i pregovarača, pri čemu pod sirijske ubrajamo i one sadašnjeg režima i opozicione, s kojima Vašington i inače već održava kontakte. Kako je sirijski predsednik prihvatio da uzme učešće u narednim pregovorima, to je sasvim izvesno da će se na jednoj strani pregovaračkog stola, između ostalih, naći američki predstavnici, a na drugoj predstavnici sadašnjeg sirijskog režima. To bi bio početak komunikacije između Vašingtona i Damaska, početak jednog dugog puta na čijem kraju bi trebalo da bude određena sudbina i budućnost Sirije. Iz tog razloga, normalizacija američko-sirijskih odnosa sada nije aktuelna, jer Vašington istrajava u stavu da Bašar al Asad mora da ode sa vlasti. Rusi zastupaju stav da samo Sirijci mogu da odrede sudbinu svoje zemlje, te će se za svaku priču o normalizaciji odnosa sačekati do kraja pregovaračkog procesa koji tek treba da usledi. Tek kada se pregovarački proces okonča, verovatno je da će dve zemlje, kako god da Sirija tada bude izgledala, ponovo razmeniti diplomatske predstavnike.

Slično je i sa mogućnošću normalizacije izraelsko-sirijskih odnosa, s tim što njihova normalizacija nije bila izgledna ni pre početka Arapskog proleća. Dotle se komunikacija između Damaska i Tel Aviva svodila na zahteve prvih da Izrael vrati okupirane delove Golanske visoravni, te na optužbe drugih da Sirija podržava terorističke aktivnosti protiv Izraela. Ono što je bilo pozitivno je da sem verbalnih optužbi i zanemarljivog broja incidenata, nije pretila opasnost izbijanja oružanih sukoba. U sadašnjoj situaciji ne postoji mogućnost da se bar do završetka mirovnih pregovora o Siriji, a koji još nisu praktično ni

otpočeli, uopšte i razmišlja o nekim inicijativama za normalizaciju između Damaska i Tel Aviva. Od toga kakav će konačni izgled sirijske države biti na kraju pregovaračkog procesa i da li će uopšte opstati kao jedinstvena država, zavisiće i mogućnost normalizacije izraelsko-sirijskih odnosa. Ono što u ovom trenutku možemo da pretpostavimo je da buduća sirijska država, bilo da ostane jedna kao sada ili se podeli na dva ili tri entiteta, sigurno neće biti sekularna kao što je bila do izbijanja sukoba. A ako dosadašnja izrazito sekularna Sirija nije imala diplomatske odnose sa Izraelom, teško je pretpostaviti da će i buduća sirijska tvorevina (ili tvorevine) uspostavljati neke bliže odnose sa Izraelom bez prethodno postignutog svearapskog stava u vezi sa izraelsko-arapskim relacijama. Šta više, smatram da će normalizacija između Izraela i buduće Sirije biti manje izglednija nego što je to bio slučaj sa Sirijom pre Arapskog proleća.

Što se tiče pitanja normalizacije američko-iranskih odnosa, tu je situacija umnogome drugačija. Iako bez zvaničnih diplomatskih odnosa, predstavnici dve zemlje su kroz format 5+1 (SAD, Rusija, Kina, V. Britanija, Francuska i Nemačka) na jednoj, i Iran na drugoj strani, već imali diplomatske kontakte i intenzivne razgovore koji su rezultirali postizanjem dogovora oko iranskog nuklearnog programa polovinom jula 2015.g. Naravno, to ne znači i da su rešeni svi problemi na relaciji Vašington-Teheran. Sa pozicije SAD, Iran je i dalje, ako ne glavni međunarodni neprijatelj, onda svakako glavni neprijatelj u regionu Bliskog istoka (ne računajući Islamsku državu), jer jo uvek predstavlja osnovnu bezbednosnu pretnju njegovim regionalnim saveznicima (Izraelu i zalivskim monarhijama). Teheran je pretnja Izraelu pre svega preko svog nuklearnog programa, Hizbulaha u Libanu, uticaja na neke palestinske frakcije koje se oštro protive svakim pregovorima sa Izraelom i bliskog savezništva sa sirijskim režimom. Iran predstavlja pretnju i američkim saveznicima u Zalivu, a kako se Vašington tamo doživljava kao garant bezbednosti arapskih zalivskih monarhija, SAD moraju da vode računa i o tom aspektu.

Najzad, Iran je relativno blizak sa Rusijom, a naročito blizak nakon ruskog uplitanja u sirijsku krizu na strani iranskog saveznika Bašara al Asada. Kako su stavovi Teherana i Vašingtona prema sirijskoj krizi drugačiji i suprotstavljeni, rusko-iransko savezništvo u Siriji još više utiče na konfrontaciju iransko-američkih odnosa, jer SAD nisu srećne zbog približavanja Irana i Rusije.

Mišljenja sam da će politika SAD prema Iranu, uz ostale faktore, i u narednom periodu biti pod uticajem Izraela i Saudijske Arabije i da će se i pored postignutog nuklearnog sporazuma nastaviti dalja američka aktivnost na ograničavanju snaženja Irana. Treba očekivati da će se pojačati američki pritisak na Iran radi striktnog poštovanja odredbi nuklearnog sporazuma, kao i pritisak da Iran odustane ili bar smanji podršku Hizbulahu i nekim palestinskim frakcijama. U okviru toga, moguće je očekivati i da će dve strane sporo, korak po korak, krenuti ka postepenoj normalizaciji međusobnih odnosa. Na obe strane je veliki broj onih koji su protiv približavanja Vašingtona i Teherana, protiv toga su i mnogi u regionu, ali smatram da postoje obostrani interesi za normalizaciju. Prilika za to je i eventualni ozbiljniji početak mirovnih pregovora oko razrešenja sirijske krize. U međuvremenu je sazrelo shvatanje da u tim pregovorima mora da bude mesta i za Iran. Razgovori o Siriji mogu da budu zgodna prilika da američki i iranski pregovarači na marginama razgovaraju i o međusobnim odnosima, kao što su to verovatno činili i na marginama pregovora oko iranskog nuklearnog programa. Postepena normalizacija američko-iranskih odnosa bila bi značajan korak ka jednom širom mirovnom procesu u regionu Bliskog istoka. Ona je moguća i smatram da će u narednom periodu ta tema biti na agendi Vašingtona i Teherana, bez obzira na česte razmene oštrih reči i optužbi, kao i strah koji zbog mogućeg približavanja postoji i kod Izraela i kod Saudijske Arabije. Verujem da je ponovno otvaranje ambasade Ujedinjenog Kraljevstva u Teheranu avgusta 2015.g. jedan korak u tom pravcu, kako bi svi počeli da se navikavaju na prihvatanje dijaloga Irana i Zapada.

5.Perspektive normalizacije odnosa Irana i Saudijske Arabije

Odnosi između Irana i Saudijske Arabije su od suštinskog značaja za globalne šiitsko-sunitske odnose, ali i za bezbednost na Bliskom istoku. Kako se ovaj rad bavi ovim dvema temama, tako sam kroz njega pokušao da objasnim u kojoj meri veze između Rijada i Teherana utiču na sve druge postojeće procese u regionu Bliskog istoka. Istaknuto je da su ove dve zemlje lideri dveju podeljenih islamskih grupa, koje su u međusobnom sukobu već četrnaest vekova. Ukazao sam na to da ove dve zemlje posredno sukobljavaju svoje političke i sve druge interese po čitavom Bliskom istoku. Verujem da je iz svega iznetog jasno da karakter njihovih odnosa određuje i karakter odnosa između šiita i sunita, odnosa

između Persijanaca (Iranaca) i Arapa, stabilnost ili nestabilnost u Jemenu, Iraku, Libanu, Siriji, Palestini, ali i stabilnost pojedinih zalivskih režima kao što su sama Saudijska Arabija, Emirati, Kuvajt, Bahrein. Od karaktera njihovih odnosa zavisi i koliki će biti uticaj Vašingtona i Moskve u regionu Bliskog istoka, iako je taj proces interaktivan i zavisi i od toga kakve su aspiracije Vašingtona i Moskve u regionu.

Onako kako sada izgleda, šanse da u narednom kratkoročnom, ali i srednjoročnom periodu dođe do ozbiljnije normalizacije odnosa između Irana i Saudijske Arabije su minimalne. Najpre, u svim neuralgičnim tačkama u kojima tradicionalno traje iransko-saudijski (čitaj šiitsko-sunitski) sukob, situacija se dalje usložnjava i komplikuje. Rat u Siriji i dalje traje. Saudijska Arabija sa svojim saveznicima insistira na neophodnosti odlaska Bašara al Asada i čitavog njegovog režima s vlasti, bez obzira na neizvesnost oko toga ko i šta će biti zamena. Iran svim silama i dalje brani Bašara al Asada i njegov režim. Umešala se i Rusija, tako da je mogućnost da režim bude silom srušen u velikoj meri smanjena. Ispostavlja se da bez saradnje sa aktuelnim sirijskim predsednikom nema političkog rešenja.

U Libanu već dugo traje politička kriza uslovljena nepostizanjem konsenzusa oko toga ko će iz maronitskih redova biti naredni libanski predsednik. Libanski suniti koji su uglavnom pod uticajem Rijada i libanski šiiti koji su pretežno pod uticajem Teherana, već previše vremena ne uspevaju da se dogovore. Libanski šiiti su u saradnji sa Teheranom aktivno uključeni u sirijske sukobe, ali su u njih uključeni i libanski suniti koje podržava Rijad. Iran i Saudijska Arabija nikada nisu ratovali direktno, ali posredno ratuju i ratovali su više puta i na više lokacija preko onih grupa i strana koje podržavaju. Takav slučaj je danas u Siriji, ali je to ranije bilo i u Libanu, a nije nemoguće da se političke nesuglasice i snaženje salafističkih i džihadističkih struja u Libanu u jednom trenutku pretvore u novi građanski rat. Sukoba ima i sada. Oni se dešavaju kroz terorističke akcije salafističkih i džihadističkih sunitskih grupa protiv šiitskih interesa, ali i protiv interesa libanske države. U nekima od tih grupa ima i Saudijaca, ali mnoge informacije ukazuju i na to da neke od tih grupa imaju podršku Rijada samo zato što im je meta Hizbulah.

U Jemenu i dalje traje rat između takozvanih pobunjenih šiitskih Huta i snaga prosaudijske koalicije, koja je selektivno i još više neselektivno svojim bombardovanjem nanela velike ljudske i materijalne štete ne samo Hutima, već i sveukupnom jemenskom

stanovništvu. Rijad optužuje Teheran da podržava Hute, Teheran optužuje Rijad za masovne zločine protiv civila u Jemenu. Na delu je sunitsko-šiiitski građanski rat u koji su se umešale brojne sunitske zemlje iz regiona, ali u koji je umešan i šiitski Iran, mada u neuporedivo manjoj meri nego što je slučaj sa prvima. Ko će pobediti i da li će uopšte biti pobjednika je pitanje koje u ovom trenutku nije važno ni za Rijad ni za Teheran. Ono što je važno je da se svim silama štite sopstveni interesi. U Jemenu je pored sunitsko-šiiitskog sukoba u toku još mnogo drugih sukoba na raznim nivoima, što je već izneto u prethodnim delovima rada.

Irački slučaj je još jedno otvoreno polje sukobljavanja Irana i Saudijske Arabije, gde su pozicije Teherana znatno jače, ali gde Rijad nastoji da povrati svoj uticaj izgubljen rušenjem režima Sadama Huseina. Posle zatvaranja ambasade zbog iračke invazije Kuvajta, Saudijska Arabija je krajem 2015.g. u Bagdad vratila ambasadora u nastojanju da normalizuje odnose sa Bagdadom i tako utiče na smanjivanje iranskog uticaja. Da li će u tome i uspeti ostaje da se vidi. Istovremeno, i jednim i drugima pretila opasnost od Islamske države koja deluje u Iraku.

Palestina je, takođe, mesto sukobljavanja interesa. Svaka od dve zemlje ima svoje miljenike koje podržava i finansira, a takav odnos je i prema Palestincima u egzilu, posebno prema onima u Libanu i Siriji.

Neke arapske zalivske zemlje u kojima živi šiitska manjina, nastavljaju da optužuju Iran zbog uticaja na šiitske zajednice koje se doživljavaju kao iranska produžena ruka sa osnovnim ciljem da destabilizuju te zemlje. S druge strane, nijedna od zalivskih država u kojima žive šiiti ne čini skoro ništa na popravljajući njihovog položaja i drugorazrednog tretmana u odnosu na sunitsku populaciju. Teheran konstantno optužuje te sunitske režime za namerno i organizovano ponižavanje šiitske populacije. Ne postoji čak ni najmanji nagoveštaj da bi Iran i te zemlje mogli da se slože oko položaja šiitskog življa u zalivskim monarhijama.

Pored toga, skoro da ne postoji bilateralno, regionalno ili međunarodno pitanje o kojem Iran i Saudijska Arabija imaju isti stav. Ponekad se stiče utisak da druga strana iznosi suprotno stanovište samo zato da bi bilo drugačije od stava prve. Razlika u stavovima je oko svega, oko iranskog nuklearnog pitanja, oko nafte, gasa, oko količine i vrste naoružanja i stranih baza u regionu, razlike se ispoljavaju i u svim regionalnim i

međunarodnim političkim i ekonomskim organizacijama, kao što su Ujedinjene nacije, OIC (Organizacija islamske saradnje) ili OPEC.

Sve navedeno podupire stav da je izvesno kako u skorije vreme neće biti moguće postizanje bilo kakve normalizacije u iransko-saudijskim odnosima. Prvi preduslov je postojanje želje za tako nečim, ali se želja ne vidi ni na jednoj strani. Uz to, ulozi su toliko veliki da bi normalizacija značila da se jedna od strana lišava ostvarenja svojih interesa, što se ne može očekivati. Stoga sa dubokim uverenjem ističem da, imajući u vidu iznete činjenice i situaciju u neuralgičnim područjima Bliskog istoka, te duboku involviranost SAD i Rusije u bliskoistočne procese, nije realno bilo kakvo približavanje između Rijada i Teherana i normalizacija njihovih odnosa, te da će veze između sunita i šiita i dalje biti determinisane nepoverenjem i čak mržnjom dve ključne zemlje sunizma i šizma.

VIII ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

I

Fenomen koji vekovima potresa islamski svet – raskol između sunita i šiita - posledica je nesaglasja oko naslednika proroka Muhameda. Od trenutka smrti proroka Muhameda do njegove sahrane, prva neslaganja oko načina određivanja naslednika proroka Muhameda između drugova koji su s njim prebegli iz Meke u Medinu 622. godine - Muhadžiri - i Medinjana koji prelaze na islam tek po Muhamedovom dolasku u Medinu - Ansari - u mladoj islamskoj religiji bili su uvod za kasnija mnogo ozbiljnija neslaganja koja su dovela do snažnog raseca. U početnoj raspravi nisu učestvovali Ali Abu Talib, članovi njegove porodice i pristalice, koji su dovedeni pred svršen čin, izborom Abu Bakra za naslednika proroka Muhameda i prvog kalifa. Rasprava vođena između muhadžira i ansara bila je u suštini polemika dve sunitske frakcije koje su pledirale na pravo da dobiju prvenstvo u nasleđivanju. Šiiti u njoj nisu učestvovali. Zašto? Prema šiitskoj tradiciji, šiiti, odnosno Ali Abu Talib i njegove pristalice bili su zauzeti pripremama za Muhamedovu sahranu, smatrajući da je to u tom trenutku najvažnije i da do završetka sahrane čitava zajednica treba da se uzdrži od svih drugih aktivnosti i posveti samo odavanju počasti preminulom proroku, a da će se o državnim pitanjima odlučivati kasnije. Sunitska tradicija je drugačija. Po njoj, u trenutku smrti Muhameda, šiiti nisu ni postojali, te nisu ni mogli da budu pozvani na konsultacije o nasledniku. Alija su smatrali samo jednim od prvih muslimana, ceneći njegovu posvećenost i bliskost proroku Muhamedu, ali odbacujući svaku mogućnost da baš on ili neko iz njegove porodice treba da nasledi proroka. Smatrali su da naslednik mora da bude biran kao i do tada, na tradicionalan beduinski način, izborom u medžlisu i uz uvažavanje kvaliteta izbornih kandidata. Samim tim, oni odbacuju i kasnije plasiranu šiitsku tvrdnju da je Muhamed odredio Alija za naslednika i da samo Ali može da ga nasledi. Nakon što je rasprava o nasledniku između muhadžira i ansara završena, ona je kasnije prebačena na raspravu između sunita i šiita. Za razliku od prve, ova druga rasprava traje svih četrnaest vekova.

Suniti i šiiti ne slažu se ni oko toga da li je Muhamed odredio naslednika za života ili nije. Šiiti zastupaju stav da je Muhamed eksplicitno odredio Alija za osobu koja će posle njega predvoditi muslimane. Suniti to negiraju. Šiiti se pozivaju na određene istorijske

činjenice. Suniti te činjenice tumače drugačije. Pristalice šiizma čak tvrde da se raskol u islamu nije desio tek posle smrti proroka Muhameda, nego još za vreme njegovog života. Suniti to pobijaju. Svaka argumentacija koja se odnosi na početak i razloge raskola, a koja je za šiite validna i jedino prihvatljiva, za sunite je lažiranje istorije, odbacuju je i obrnuto.

Raskol nije mogao da nastane još za života proroka Muhameda. Tokom njegovog života nije postojala bilo kakva podela unutar muslimanskog korpusa u Meki, Medini i na Arabijskom poluostrvu, pa ni ona na sunite i šiite. Stanovništvo se delilo na muslimane, hrišćane, Jevreje i druge. Muslimani su svi bili Arapi, jedinstveni i okupljeni oko proroka Muhameda. Niko nije dovodio u pitanje njegovo liderstvo, niti njegove verske i političke odluke. Prorokova reč je bila neprikosnovena i svi muslimani su je poštovali i sledili. Sem struje proroka Muhameda, druge nisu postojale. Muslimanska zajednica je bila jedinstvena. Za vreme prorokovog života nije bilo ni islamskih teoretičara koji bi mogli da tumače pravo na način koji bi se razlikovao od Muhamedovog tumačenja. On je bio i politički i verski vođa, vrhovni sudija i posrednik između Alaha i vernika. U tom smislu, naš stav se eksplicitno razlikuje od onih muslimanskih teoretičara koji smatraju da je raskol nastao pre smrti proroka Muhameda.

Raskol je, u momentu nastanka, bio isključivo političkog karaktera, jer se odnosio samo na pitanje nasleđivanja vlasti. Muhadžiri i Ansari se nisu razlikovali u verskim pitanjima. Njihovo verovanje, doktrina i verski obredi bili su identični. Šiiti nisu ni postojali jer su sve pristalice Alija, a reč je uglavnom o članovima njegove porodice, bili pre svega pristalice i poštovaoci preminulog proroka Muhameda. U momentu nastanka raskola, Ali nije ni bio u prilici da povede debatu o tome, već je morao da se zakune na vernost Abu Bakru.

Raskol koji je nastao zbog političkog pitanja tek se kasnije proširio i na druge oblasti, uključujući veru. Učenjima versko-pravnih škola o pojedinim delovima šerijata nastaju konkretne razlike između četiri sunitske i jedne šiitske škole. Razlike među školama uticale su na dalje sukobljavanje. Zahvaljujući ovim školama, uprkos činjenici da doktrinarne razlike nisu toliko velike koliko je veliki jaz između njenih poštovalaca, formirala se linija raskola. Sunitske škole, Hanefitska, Malikitska, Šafijska i Hanbalitska, imaju različit nivo tolerancije prema šiitima, odnosno, uticaj sunitskih versko-pravnih škola na rast i jačanje netrpeljivosti prema šiitima nije podjednak. Najveći uticaj na percepciju

ideje da šiiti nisu pravi muslimani već nevernici "opasniji od hrišćana" imala je Hanbalitska škola, prihvaćena na teritoriji današnjih država Saudijske Arabije i Katara. Ova škola iskazuje veliki stepen netolerancije prema šiitima iz sasvim konkretnih i objašnjivih razloga. Pristalice ostalih škola na teritorijama na kojima su one nastajale i širile se, mešale su se sa drugim narodima, kulturama, civilizacijama i običajima, navikavajući se i na drugačija mišljenja i stavove, te samim tim postajući tolerantniji. Najtolerantnija sunitaska škola je Hanefitska koja je dominantna na prostoru Balkana. Poštovaoci Hanbalitske škole ostali su na teritoriji sa koje je islam potekao i koju i danas naseljavaju skoro isključivo Arapi, bez drugih naroda i pripadnika drugih vera, kao što je to bilo u doba nastanka islama. Teoretičari Hanbalitske škole veruju da su isključivi nastavljači istinskog islama. To je dodatno pojačano Vahabijskim pokretom koji je ionako konzervativnu Hanbalitsku školu učinio još konzervativnijom i netolerantnijom. Mešavina hanbalitskog učenja i vahabijskih ideja determinisala je vrlo strog i krajnje netolerantan odnos prema svakoj vrsti različitosti, posebno prema šiitima. Kombinacija hanbalizma i vahabizma definitivno je odredila odnos većinskih sunita na Arabijskom poluostrvu prema šiitskoj populaciji, čineći od nje stanovništvo drugog reda, marginalizovanu manjinu uskraćenu i kontrolisanu u svim sferama života, uključujući i zabranu slobodnog ispovedanja vere.

II

Geneza šiitske zajednice nije bila pravolinijska. Od početne neorganizovanosti, političkog i verskog udruživanja, odnosa i sukoba sa sunitima i stranim kolonizatorskim silama, pa do postizanja ravnopravnosti u društvu, od Umajadskog i Abasidskog kalifata, pa preko vladavine drugih vladara, kao što su Otomani i u novijoj istoriji Britanci - do ravnopravnog aktera put je bio dug. Dolazak partije BAAS na vlast u Iraku jedan je od prelomnih momenata te geneze. Iako BAAS partija nije bila zasnovana na verskim osnovama, što potkrepljuje i podatak da su šiiti dugo bili u njenom rukovodstvu, ona je odigrala najvažniju ulogu u proganjanju, hapšenjima i ubistvima šiita. Takav trend je naročito postao dramatičan dolaskom Sadama Huseina na čelo države. Šiiti su izbačeni iz partijske strukture i iz svih izvršnih i bezbednosnih organa. Postali su građani drugog reda, kao i Kurdi. Nezadovoljstvo šiita bilo je veliko. Više puta su dizali ustanke protiv vladajućeg sunitaskog režima. Svi su završeni neuspehom i još većim terorom prema njima.

Ustanci su podizani i pre dolaska Sadama Huseina na vlast i nakon toga. Najveći ustanak šiita bio je tokom Prvog zalivskog rata 1991. godine. Međutim, režim je u znak osвете izvršio pogrom nad ustanicima, koristeći tenkove i napalm bombe: epilog - nekoliko desetina hiljada ubijenih i isto toliko raseljenih šiita. Bez obzira na to što režim formalno nije imao verski karakter, sukob manjinskih sunita i većinskih šiita poprimio je sve oblike verskog sukoba, jer se šiitima nije dozvoljavalo ni vršenje verskih obrednih radnji. Primer iračkih šiita pokazuje svu širinu diskriminatorskog odnosa sunita prema onima koji pripadaju istom narodu i istoj veri, ali drugačijoj grani te vere. Okupacija SAD i rušenje manjinskog sunitskog režima Sadama Huseina, predstavljaju jedan od tri najvažnija događaja u savremenoj istoriji odnosa sunita i šiita na Bliskom istoku, a svakako najvažniji događaj za iračke šiite, koji su zahvaljujući tome bili u prilici da osnuju prvu arapsku šiitsku državu.

Šiiti koji naseljavaju teritoriju današnjeg Libana još od dolaska islama u Levant, imali su sličnu sudbinu. Tokom vladavine Mameluka i Otomana, bili su proganjani i marginalizovani u odnosu na sunite, a kasnije, u vreme francuske vladavine, i u odnosu na hrišćane. Libanski šiiti su najdiversifikovaniji. Pored većinske grupacije Dvanaesteraca, tamo vekovima žive i Druzi, Ismailiti i Alaviti. Druzi su u izvesnim periodima imali svoje samostalne države, ali sudbina libanskih šiita je sudbina Dvanaesteraca. Libanski šiiti stotinama godina održavaju odnose sa iranskim šiitima odlazeći u današnji Iran i Irak gde su podučavali tamošnje klerike veri i verskim postulatima. Mada i sami politički neorganizovani, uspevali su da održe te veze sa šiitima u udaljenim regijama, što je sredinom 20. veka uslovalo i da prve političke i druge organizacije libanskih šiita nastanu zahvaljujući verskim učenjacima iz Irana. Šiiti su živeli na jugu Libana, tradicionalno najsiromašnijoj regiji, prema kojoj su cionisti mnogo pre formiranja Izraela imali teritorijalne pretenzije. Loš ekonomski položaj bio je pojačan političkom marginalizacijom, jer su na osnovu odluka donetih u vreme Francuskog mandata u Libanu, dobili najmanje uticajne političke funkcije. Njihova participacija u vlasti bila je proporcionalno nesrazmerna veličini njihove populacije. To je prvenstveno bila posledica njihove neorganizovanosti i nesposobnosti da se izbore za bolji položaj u društvu u kome su dominirali hrišćani Maroniti i suniti. Tek dolaskom iranskog klerika imama Muse Sadra, položaj šiita počeo je da se menja. On je osnovao prve šiitske socijalne i političke

organizacije i mobilisao ih na aktivnost. Poseban impuls razvoju šiitskog pokreta u Libanu dala je Islamska revolucija u Iranu 1979. godine. Ona je uticala da šiiti počnu da napuštaju levičarske ideje i okrenu se islamizmu po ugledu na iranski model. Zahvaljujući iranskom uticaju formiran je i Hizbulah, organizacija koja je postala najjači nedržavni entitet u Libanu. Rađanjem Hizbulaha 1982. godine, u potpunosti je promenjen položaj libanskih šiita, ali i samog Libana i regiona. Njegova pojava označila je nezadrživi rast šiitskog uticaja u Libanu, Levantu i preoblikovanje geostrateške mape regiona. Jačanjem šiita u Libanu, jačao je i položaj Irana, a time je Liban postao jedno od najvažnijih poprišta sunitsko-šiitskog odmeravanja snaga i sukoba, oličenog u sukobljavanju interesa sunitske Saudijske Arabije i šiitskog Irana. Na primeru libanskih šiita pokazana su dva važna postulata: prvi je da su libanski šiiti paradigma za uspešnu transformaciju šiitskog položaja od jedne ugnjetene, marginalizovane, politički skrajnute i ekonomski zaostale zajednice u ravnopravnog učesnika u svim sferama delovanja libanske države; drugi je da je Islamska revolucija u Iranu imala neposredne uspešne rezultate u procesu izvoza revolucije po iranskom modelu. Hizbulah je postao mali Iran u Levantu, ispoljivši visok stepen pragmatizma odlukom da od kraja devedesetih godina prošlog veka uzme učešće u parlamentarnim i lokalnim izborima, čime je stekao potpuni politički legitimitet. Libanski šiiti su od samog početka Homeinijeve vladavine bili najbliži iranski saradnici i saveznici, za razliku od iračkih šiita, koji su ravnopravno sa svojim sunitskim iračkim sunarodnicima učestvovali u ratu protiv Irana od 1980. do 1988. godine. Komparacija geneze iračkih i libanskih šiita pokazuje da je uticaj Islamske revolucije u Iranu imao neposredni uspeh samo u libanskom slučaju, a da je u iračkom uspeh postignut sa odloženim dejstvom i zahvaljujući velikoj represiji iračkog režima i najzad svrgavanjem Sadama Huseina. Šiiti u Libanu su najuspešniji i najstabilniji u odnosu na sve ostale šiitske zajednice u arapskim zemljama Bliskog istoka. Pretpostavka je da će u budućnosti dalje jačati zbog svog demografskog razvoja i dobrog versko-političkog organizovanja, bez obzira na to što libanski šiiti nisu samo Hizbulah ili AMAL.

Sudbina sirijskih šiita je drugačija i razlikuje se od sudbine susednih libanskih i svih drugih regionalnih šiitskih grupa. Najpre, najveća šiitska grupacija u Siriji nisu Dvanaesterci već Alaviti, što je jedinstven slučaj u šiitskom svetu. To je posledica uticaja francuskog kolonizatora, koji je dvadesetih godina prošlog veka u saradnji sa Britancima

"istumbao" nacionalne i verske grupe u regionu Plodnog polumeseca. Odlukom Francuskog mandata, sirijske teritorije naseljene Dvanaestercima pripojene su novoformiranoj libanskoj državi, dok su na teritoriji današnje Sirije od šiita ostali Alaviti, Druzi i samo mali deo Dvanaesteraca. Sirijski Alaviti su jedan od retkih primera benefita od kolonizatorskog prisustva i delovanja: zahvaljujući Francuskom mandatu prevazišli su feudalno društveno uređenje iz vremena vladavine Otomanske imperije i prešli put od zaostale, nerazvijene i siromašne zajednice do preuzimanja vlasti u Siriji. To je bilo moguće manipulativnim potezima Francuskog mandata, koji je nastojao da međusobno suprotstavlja zajednice u tom delu regiona, dajući prvenstvo Alavitima nad sunitima. Alavitima je omogućeno da se školuju; dobili su neuporedivo bolju zdravstvenu zaštitu; najveći broj nefrancuskih vojnika u redovima francuskih trupa bili su Alaviti, čak i na visokim vojnim položajima. Još tada su izborili jaku poziciju u sirijskom društvu, što se odrazilo i na kasniji uticaj u okviru sirijskog ogranka BAAS partije i dominaciju i nad partijom i nad armijom. Rezultat toga je bio dolazak Hafeza al Asada na mesto sirijskog predsednika 1971. godine. Sirijski Alaviti su dugo vodili drugu borbu na religijskom planu. Suniti ih nisu prihvatili kao muslimane, čak su ih i hrišćanski misionari doživljavali kao "izgubljene" hrišćane. Njihova verska praksa davala je za pravo i sunitima i hrišćanskim misionarima. Alaviti nisu imali svoje džamije, molitve nisu bile obavezne, a poštovali su i hrišćanske i zoroastranske praznike, uvažavajući Božić, Uskrs i persijski nevruz. Iako istorijski podaci pokazuju da su Alaviti (Nusajrije, Namirije) nastali kao šiitska grupa posle imamata desetog šiitskog imama Ali al Hadija i da su dobili ime po osnivaču grupe Muhamedu ibn Nusajr al Namiriju, nema sasvim preciznih podataka o tome kakva je bila suština njihovog verovanja. Pouzdano se zna samo da je najzaslužniji za nastanak ove sekte izvesni Husein ibn Hamdan al Hasibi (druga polovina 10. veka), koji je u vreme Hamdanidske dinastije bio uticajan u Alepu, kao i da su Francuzi Alavitima dali taj naziv, menjajući prvobitni – Nusajrije. Borba Alavita na verskom planu vodila se kako bi dokazivanjem da su muslimani, učvrstili svoj legitimitet vladara u modernoj Siriji. Hafez al Asad je izrazito bio aktivan u toj borbi, blisko saradujući i sa libanskim šiitskim klericima i sa Iranom posle 1979. godine, da bi sin Bašar al Asad, dodatno insistirao i uspeo u tome da Alaviti najzad budu prihvaćeni kao muslimani i to muslimani šiiti, ogranak Dvanaesteraca. Sirijski šiiti su jedinstven slučaj u šiitskom korpusu na Bliskom istoku, jer su kao manjina sirijske populacije na vlasti od 1971. godine.

Šiiti su na vlasti i u Iraku, participiraju u vlasti u Libanu, ali ni u jednoj zemlji ne postoji sličnost sa Sirijom. Onako kako su u Bahreinu većina, a ne učestvuju u vlasti, tako su u Siriji manjina i vladajuća grupacija.

Odnosi sunita i šiita na Arabijskom poluostrvu su specifični. Određene karakteristike omogućavaju da ih sistematizujemo u tri celine. Jedna celina je Saudijska Arabija gde su šiiti manjina od najviše 15% ukupnog saudijskog stanovništva. Ne participiraju proporcionalno svojoj brojnosti čak ni u lokalnim organima vlasti u Istočnoj provinciji gde ih je najviše. Od uspostavljanja prve saudijske države u 18. veku, sasvim su marginalizovani u svakom segmentu života. Druga celina je Bahrein gde šiiti čine preko 70% stanovništva. Takođe, ne učestvuju u vlasti koju drži kraljevska sunitska porodica Halifa. Treća celina su Oman, Katar, Ujedinjeni Arapski Emirati i Kuvajt, gde se procenat šiita kreće od 5 do 15% i gde je njihov položaj relativno dobar, jer su tamošnji šiiti dobro uklopljeni u lokalne sredine i najmanje su pod uticajem iranskog šiitskog islamizma.

Hanbalitsko učenje u sprezi sa vahabizmom i vladajućom porodicom al Saud, šiite u Saudijskoj Arabiji doživlja kao jednu od najvećih pretnji po sistem, uz Iran i terorizam. Mnogo pre Islamske revolucije u Iranu, šiiti su bili proganjani, zabranjivano im je da vrše svoje verske obrede, a pod pritiskom rigidnih verskih stavova, njihova obredna tradicija koja podrazumeva poštivanje grobova Alija, Huseina, drugih imama i članova njihovih porodica, proglašavana je idolatrijom i herezom, koja je po saudijskoj verziji šerijata među smrtnim grehovima. Pritisak na šiitsku populaciju naročito se pojačao nakon 1979. godine, od kada ih zvanični Rijad posmatra kao petu kolonu i produženu ruku Irana. Takav odnos je dovodio do čestih šiitskih pobuna. Pokušaji ekumenizma propali su zbog velikog pritiska vahabijske uleme. Režim u Rijadu se nikada nije usudio da napravi veće koncesije šiitskoj strani. Najtolerantniji period u sunitско-šiitskim odnosima u Kraljevini bilo je vreme vladavine prethodnog kralja Abdulaha, preminulog januara 2015. godine.

Odnos oficijelnih organa i države kao celine prema šiitima je u direktnoj zavisnosti od trenutnog stanja saudijsko-iranskih odnosa. Što su ti odnosi zategnutiji, to su saudijski šiiti pod većim pritiskom. Država ne daje ni rijal za izgradnju šiitskih džamija i husejnija, dok istovremeno izdvaja milione dolara za džamije po svetu i propagiranje saudijske verzije islama. Šiita nema na najvišim mestima u državnoj administraciji, diplomatiji i organima bezbednosti. Samo Ismailiti - šiitska sekta - kojih je oko 200.000 u oblasti prema Jemenu,

uživaju bolji položaj od Dvanaesteraca, ali su oni uvek saradivali sa dvorom. Šiiti Dvanaesterci pretežno naseljavaju Istočnu provinciju u kojoj čine oko trećine stanovništva. Tamo su im dozvoljene verske aktivnosti uz strogo nadgledanje bezbednosnih službi i brojna ograničenja. U najtežem položaju je medinska šiitska zajednica koja nema nijednu svoju džamiju i kojoj nije dozvoljeno da proslavlja šiitske verske svetkovine. Svake godine dolazi do fizičkih obračuna između šiita hodočasnika i lokalnih sunita, koji ne dozvoljavaju šiitima da se okupljaju oko grobova šiitskih svetaca i imama i da uzimaju zemlju sa tih grobova koju smatraju svetom. Položaj saudijskih šiita i odnos vladajućih sunita prema njima je paradigma sveukupnog stanja sunitsko-šiitskih odnosa na Bliskom istoku. Ustanci saudijskih šiita na početku Arapskog proleća ugušeni su brutalnim akcijama policije i vojske, a svet nije ni bio u prilici da sazna šta se tamo zaista dešavalo zbog stroge cenzure.

Bahrein je posebna priča: 70% populacije su šiiti u poziciji građana drugog reda. Iako povremeno učestvuju na izborima preko značajnog broja organizacija - političke partije su zabranjene - izborni sistem je tako dizajniran da šiitska većina ne može da pobedi na izborima bez obzira na to što šiitske organizacije osvajaju apsolutnu većinu glasova. Bahreinski šiiti nisu u stanju da se izbere za svoj bolji položaj, zato što Saudijska Arabija ne dozvoljava tamošnjem režimu bilo kakav ustupak, plašeći se domino efekta na svojoj teritoriji. To je najočiglednije bilo marta 2011. godine, kada su bahreinski šiiti povelili svoju revoluciju priključivši se opštem toku Arapskog proleća. Nakon pobune šiita, nemogućnosti postizanja kompromisa, te pošto su šiitski zahtevi radikalizovani toliko da se tražila promena sistema i uspostavljanje islamske republike, na poziv zvanične Maname intervenisale su trupe nekih članica Zaliva za saradnju zemalja Zaliva (GCC), sa Saudijskom Arabijom na čelu i uz učešće trupa iz Katara i Ujedinjenih Arapskih Emirata. Pobuna je ugušena u krvi, bahreinska revolucija je propala i postala simbol neuspeha Arapskog proleća. Savet za saradnju zemalja Zaliva može se s punim pravom smatrati bezbednosnom zajednicom u razvoju. Unifikovanje bezbednosne strukture, i razvijanje novih mehanizama delovanja, pristupanje međunarodnoj koaliciji protiv Islamske države sa SAD na čelu i vojna intervencija započeta marta 2015. godine u Jemenu, pokazuju da je moguće aktiviranje bezbednosnih sporazuma GCC i da Savet može da deluje kao bezbednosna zajednica. Neuspeh bahreinske revolucije doneo je bojkot izbora 2014. godine

od strane šiitskih organizacija, što je skupa pojačalo sunitsku represiju prema šiitima i dodatno ih marginalizovalo.

Katar, Oman, UAE i Kuvajt su netipičan primer za opšte stanje sunitsko-šiitskih odnosa: tamošnji šiiti dobro su uklopljeni u sistem, nisu im uskraćena opšta prava i ne produkuju probleme. Reč je o bogatim sredinama, šiiti su u njima dobro ekonomski pozicionirani, politički neorganizovani, heterogeni po poreklu i nemaju interes da pokušavaju da ugroze vladajuće režime. Uprkos tome, šiitske zajednice u ovim zemljama su pod monitoringom bezbednosnih struktura, neprestano se kontrolišu njihovi kontakti sa šiitima u regionu, posebno u Iranu i Iraku, jer značajan deo njih vodi poreklo iz Irana.

III

U drugoj polovini 20. i početkom 21. veka desili su se događaji i započeli procesi koji su najviše i najpresudnije uticali na sunitsko-šiitske odnose i bezbednost u regionu Bliskog istoka. Prelomni trenutak bio je pobeda Islamske revolucije u Iranu 1979. godine i transformacija Irana u islamsku republiku. Politika novog Irana je usmerena u nekoliko različitih pravaca, ali sa aspekta sunitsko-šiitskih odnosa i bezbednosti Bliskog istoka presudno je: konsolidacija šiitskog islamističkog sistema u samom Iranu i eliminacija svih oblika opozicionog delovanja; izvoz revolucije i šiitskog shvatanja islamske republike svuda po muslimanskom svetu, uz poseban akcenat na zemlje u kojima žive šiitske grupe; pokušaj da Iran postane lider muslimanskog sveta; percepcija Sjedinjenih Američkih Država i Izraela kao najvećih neprijatelja islama; dominacija nad Saudijskom Arabijom kao najvažnijim eksponentom sunitskog islama u regionu Bliskog istoka. Ajatolah Ruholah Homeini je kreirao novu doktrinu Vilajet al fakih, čija suština je neophodnost formiranja islamske vlasti kojom treba da upravlja ličnost koja na zemlji predstavlja zamenu nestalog dvanaestog imama Mahdija i koji mora da poseduje posebne kvalitete da bi uopšte mogao da vrši političku i versku funkciju. Ta ličnost je istovremeno mudžtehid - tumač verskog prava - i fakih, poznavalac tog prava, odnosno murdža al taklid, primer koji podražavaju i na koji se ugledaju vernici. U toj funkciji ta ličnost predvodi muslimansku zajednicu do povratka skrivenog imama.

Uticao Islamske revolucije i imama Homeinija najviše se osetio u Libanu gde je zahvaljujući Iranu formiran Hizbulah, šiitska islamistička organizacija sastavljena od

političke i vojne strukture. Hizbulah sve vreme održava specijalne veze sa Iranom, kao i sa sirijskim režimom. Njegova popularnost u arapskom i islamskom svetu naročito je porasla 2006. godine, tokom jednomesečnog rata sa Izraelom, prvog oružanog sukoba sa Arapima koji Izrael nije dobio. Pozicioniranjem Hizbulaha na granici prema Izraelu, Iran je povećao svoj uticaj u regionu i Libanu naročito. Uloga Hizbulaha u sirijskoj krizi bila je od presudnog značaja 2013. godine. Takozvana sirijska opozicija i terorističke grupe podržane sa raznih strana, do polovine te godine zauzele su značajne delove sirijske teritorije. Preokret je nastupio otvorenim involviranjem Hizbulahovih snaga u borbi za sirijsko strateško mesto al Kuseir u blizini libanske i jordanske granice. Pobedom u borbi i osvajanjem al Kuseira juna 2013. godine, kristalinalo se da Iran i Hizbulah neće napustiti svog saveznika Bašara al Asada; da je sirijska opozicija slaba da sama pobedi režim; da jačaju terorističke snage; da su u sukob indirektno uključeni i Turska, Saudijska Arabija i Katar, kao i Iran. Ispostavilo se da se Hizbulah neprestano naoružavao, obučavao svoje borce i konačno u saradnji sa Iranom odlučio da se otvoreno umeša u sirijski sukob, rasporedivši se na nekim strateškim tačkama u oblasti oko Latakije, u Damasku, Alepu, Homsu i još nekim pograničnim mestima. Hizbulah je svojim angažovanjem sprečio dalji napredak terorističkih grupa i istovremeno zaustavio pokušaje prelivanja sirijskih sukoba na libansku teritoriju. Od tog trenutka, situacija na frontu je išla u korist sirijskih režimskih snaga, a dodatno je poboljšana ruskim vojnim i diplomatskim angažovanjem 2015. godine.

Karika koja je nedostajala u šiitskoj transverzali Teheran - Damask - Bejrut, popunjena je 2003. godine Bagdadom. Američka okupacija i svrgavanje s vlasti Sadama Huseina, drugi je najvažniji događaj koji je odlučujuće promenio balans snaga između dve grupe muslimana na Bliskom istoku. Suniti su izgubili jednu važnu državu, a Arapi šiiti prvi put u savremenoj istoriji stekli šiitsku državu. Promenom vlasti, dodatno je promenjena geostrateška mapa Bliskog istoka u korist šiitske strane. Uticaj Irana na iračku spoljnu i unutrašnju politiku porastao je do neslućenih razmera. Šiiti koji su do 2003. godine bili proganjana strana, počeli su da proganjaju sunite, izbacujući ih iz svih državnih i vojno-bezbednosnih struktura. To je probudilo strah kod Saudijaca i drugih sunitskih monarhističkih režima i sumnju u namere Vašingtona. Godine 1979. Amerikanci nisu zaštitili Rezu Pahlavija, a 2003. su pomogli Irancima da dobiju na poklon iračku državu s

kojom su samo pre petnaest godina ratovali. Saudijski su počeli ozbiljno da razmišljaju o diversifikaciji svog bezbednosnog kišobrana i smanjivanju zavisnosti od američke zaštite.

Treći i najnoviji proces sunitsko-šiiitskih odnosa otpočeo je Arapskim prolećem 2010. godine. Zajedno sa američkim povlačenjem iz Iraka 2011. godine iako je bilo i drugih važnih dešavanja - iračko-iranski rat od 1980 - 1988. godine; iračka okupacija Kuvajta 1990. godine; Drugi zalivski rat 1991.godine; teroristički akt al Kaide 11. septembra 2001. godine; rat između Izraela i Hizbulaha 2006.godine, itd. - ovaj proces uneo je novu energiju u stari raskol. Amerikanci su ostavili iračku državu u očajnom stanju: procvetao je terorizam, porasla je snaga al Kaide i drugih terorističkih organizacija; Iran je proširio svoj uticaj u Iraku i istovremeno postao ozbiljna nuklearna pretnja; sektaški sukobi u regionu su pojačani.

Pravi uzroci i posledice Arapskog proleća još uvek nisu dovoljno istraženi i poznati i razlikuju se od zemlje do zemlje. Jedna od očiglednih posledica je zaoštavanje iransko-saudijskog rivaliteta u regionu Bliskog istoka na svim neuralgičnim tačkama gde je taj rivalitet postojao od ranije, a samim tim i generalno zaoštavanje sunitsko-šiiitskih odnosa. Arapsko proleće je snažno uticalo na dalje urušavanje bezbednosti na Bliskom istoku i promenu izgleda regiona. Najvidljivije posledice su Sirija, Bahrein i Jemen. Ovim najočiglednijim primerima uticaja Arapskog proleća na sunitsko-šiiitske odnose u regionu i njihovu refleksiju na regionalnu bezbednost treba dodati i Liban i Palestinu koji su ponovo postali poprište frakcijskih sukobljavanja. Arapsko proleće ostavilo je u nasleđe svim državama u kojima se desilo, rast terorizma, snaženje brojnih terorističkih organizacija, te pojavu Islamske države. Dočekano i slavljeno kao novi talas trijumfa liberalnog koncepta demokratije, Arapsko proleće se pretvorilo u Proleće islamskog fundamentalizma.

IV

Iransko-saudijski odnosi su suština šiiitsko-sunitskih odnosa na Bliskom istoku i njihov kvalitet određuje globalno stanje tih odnosa. Dve zemlje su sve do pobeđe Islamske revolucije u Iranu bile saveznici SAD i u međusobnim relativno dobrim odnosima. Promenom iranskog režima, Saudijska Arabija i Iran su postali rivali u regionu Bliskog istoka. Dve zemlje nikada nisu direktno ratovale, ali se posredno sukobljavaju na nekoliko različitih lokacija u regionu: Libanu, Siriji, Jemenu, Iraku i Palestini. Sukob među njima

vodi se i preko saudijske šiitske populacije koju Iran koristi kao moćno sredstvo za destabilizaciju Saudijske Arabije. Odnosi dve zemlje vrlo često osciliraju od naznaka približavanja do prekida diplomatskih odnosa.

Iran održava specifične odnose sa ostalim članicama Saveta za saradnju zemalja Zaliva, težeći da razvija bilateralnu saradnju van GCC i bez uticaja Saudijske Arabije. Od svih zemalja GCC Iran ima najbolje odnose sa Omanom koji je više puta bio posrednik u nekim kriznim situacijama, kao što je bilo pitanje iranskog nuklearnog programa. Iran održava različit nivo odnosa sa pojedinim članicama Ujedinjenih Arapskih Emirata. Dubai je emirat s kojim Iran neguje najbolju saradnju, delom zbog toga što je Dubai mesto u kome se nalazi druga najveća iranska kolonija u svetu, a delom i zbog vrlo razvijenih trgovinskih veza. Ipak, odnosi Irana sa malim zalivskim monarhijama nalaze se u senci njegovih odnosa sa Saudijskom Arabijom. Ta saradnja varira u zavisnosti od brojnih faktora. Od trenutka dogovora Irana sa međunarodnom zajednicom oko njegovog nuklearnog programa, odnosi Teherana i Rijada se pogoršavaju da bi nakon egzekucije šiitskog klerika Nimra al Nimra i napada na saudijska diplomatska predstavništva u Iranu, došlo do prekida diplomatskih odnosa. To nije prvi prekid, a verovatno neće biti ni poslednji.

Mržnja je najveća smetnja na putu pomirenja i pokretač niza postupaka obe države. Najorganizovanija delatnost svih struktura saudijske države okrenuta je u dva pravca: prvi, fokusiranje na saudijsku šiitsku populaciju, oblasti u kojima ona živi, aktivnosti kojima se bavi, vezama koje ima, a drugi na Iran. Sve negativne informacije o Iranu, svaka kritika te zemlje izrečena bilo gde u svetu ili bilo šta što stavlja Iran u negativan kontekst, objavljuje se u saudijskim medijima, eksploatiše po raznim seminarima i forumima. Istovremeno, neprestano se problemi u Istočnoj provinciji naseljenoj šiitima dovode u vezu sa iranskim uticajem i navodnim iranskim mešanjem u unutrašnje poslove Kraljevine kroz "zakupotrebu" šiitske manjine. Saudijski strah od šiitskog elementa pomešan je sa vekovnom mržnjom prema šiitima i nepoverenjem u njih, stalno se podgreva i dodatno instrumentalizuje u zaoštravnju konflikta. To nije toliko izraženo u većini ostalih zalivskih monarhija kao u Saudijskoj Arabiji. Takva mržnja prema šiitima je neskrivena i obični Saudijski suniti nemaju nikakvih problema da je iznesu i nemuslimanima.

Rijad se nalazi u ozbiljnim strukturnim problemima koji još uvek nisu toliko vidljivi. Saudijska Arabija se tradicionalno doživljava kao bogata zemlja bogatih ljudi.

Padom cena nafte ta predstava počinje brzo da se menja. Poznato je da 85% državnih prihoda dolazi od proizvodnje i prodaje nafte. Budžet za 2016.godinu projektovan je tako da se predviđa deficit od 326 milijardi saudijskih rijala - oko 85 milijardi evra. Ogroman deficit projektovan je kao posledica niske cene nafte i nemogućnosti države da na duže staze pronade alternativna rešenja. Prema nekim pesimističkim prognozama, država bi u narednih pet godina mogla da bankrotira. Malo je poznato i da oko 30% saudijskog stanovništva spada u siromašne i to po standardima koji važe u svetu. Kako bi se predupredile negativne posledice smanjenih prihoda od nafte, država je prvi put pristupila povećanju cena naftnih i gasnih derivata i smanjivanju ili ukidanju državnih subvencija za struju i vodu. Benzin je poskupeo oko 60% - sa 0,45 na 0,75 rijala. Ovakvo poskupljenje, iako je benzin za naše uslove i dalje jeftin, nije zabeleženo u novijoj saudijskoj istoriji i ukazuje na ozbiljnost ekonomske situacije. Istovremeno, državni troškovi su i dalje ogromni. Izdvajaju se enormna sredstva za vojnu kampanju u Jemenu, sirijsku opoziciju, kupovinu naklonosti i "savezništva" Pakistana, Sudana, libanskih sunitskih frakcija, opstanak Egipta i podršku dvema monarhijama, Jordanu i Maroku. Ogromna sredstva se izdvajaju i za izgradnju džamija i drugih verskih objekata svuda po svetu, propagiranje i popularisanje saudijske vizije islama. Kraljevska porodica je velika i svi njeni članovi očekuju da budu adekvatno "podmireni", što sve urušava sposobnost države da finansira ove i mnoge druge potrebe i megalomanske projekte. Procenjuje se da finansijska moć Saudijske Arabije ubrzano slabi, čime će država, ukoliko ne dođe do promene na naftnom tržištu, izgubiti svoj glavni resurs, izvor prihoda i glavno oružje u odnosima sa svetom i "kupovini" naklonosti.

Paralelno sa finansijskim slabljenjem koje će neminovno uticati na životni standard najvećeg dela običnih ljudi, vladajuća porodica je rastrzana unutrašnjim problemima, koji nisu previše poznati spoljnom svetu. Kralj Salman je po preuzimanju prestola, januara 2015.godine, učinio nekoliko poteza u pravcu jačanja svoje grane porodice al Saud, poznatoj po tome što se inicijalno sastoji od sedmorice braće koji imaju istog oca i istu majku - otac je osnivač države Abdel Aziz al Saud. Prvo je promenio prestolonaslednika - umesto princa Mugrina, postavio svog sestrića Muhameda ben Najefa, a za zamenika prestolonaslednika svog mladog sina Muhameda ben Salmana. Time je cela vladajuća struktura - kralj, prestolonaslednik, zamenik prestolonaslednika - iz al Sudeiri grane

porodice al Saud, što je izazvalo nezadovoljstvo ostalih uticajnih članova porodice al Saud i potencijalno otvorilo prostor za unutrašnje sukobe. Posebno veliko nezadovoljstvo unutar porodice izazvalo je imenovanje mladog Muhameda ben Salmana za zamenika prestolonaslednika i ministra odbrane, inače glavnog pobornika i pokretača vojne kampanje u Jemenu. Zabrinutost izaziva i činjenica da je kralj Salman iskazao mnogo veći stepen konzervativizma od svog prethodnika Abdulaha i da više koketira sa vahabijском ulemom. Posledica je povećani broj egzekucija, ali i nezadovoljstvo i sunita i šiita. Značajan deo sunita smatra, takođe, da se vladajuća porodica ne ponaša dovoljno islamski i traži povratak rigidnijim oblicima islama. Rezultat je pristupanje sve većeg broja Saudijaca terorističkim organizacijama čije mete nisu samo šiiti ili stranci već i saudijski interesi. U takvim ne baš jednostavnim okolnostima, saudijska država se suočava sa promenom pozicije Irana na regionalnoj i međunarodnoj sceni.

Iranci nisu ništa drugačije raspoloženi prema Saudijcima, samo to izražavaju na suptilniji način, a suptilnije se i ponašaju. Iran je organizovanom i dobro promišljenom politikom čvrsto usmeren ka širenju svog uticaja svuda gde je to moguće, pre svega među šiitskom i drugom muslimanskom populacijom u regionu Bliskog istoka. Kod muslimana koji nisu šiiti ili nisu Dvanaesterci, uticaj se vrši da bi im se približio imamatski šiizam kako bi što više muslimana prešlo na ovu granu islama: u Siriji, Iraku, Africi, ali i na Balkanu. Pripadnicima imamatske doktrine, cilj je njihovo pridobijanje ljudi od poverenja, formiranje grupa ili organizacija koje bi širile iranske ideje i delovale u zavisnosti od okolnosti, ili samo čekale odgovarajući momenat za realizaciju nekih od iranskih interesa. Brojne su informacije o iranskim uspavanim ćelijama po svetu i arapskim i muslimanskim zemljama u kojima živi šiitski živalj.

Nakon ukidanja sankcija Iranu po postignutom nuklearnom dogovoru, očekuje se ekspanzija iranske ekonomije koja se ne zasniva samo na nafti, već je mnogo diversifikovanija od saudijske. Teheran počinje da otvara svoje ogromno tržište Rusima, Kinezima i Evropljanima. Pretpostavka je da će se posledice ukidanja sankcija videti u skorije vreme.

Iran posebno deluje na jačanju veza sa tzv. prijateljima u regionu: Sirijom, Irakom, Libanom i Palestinom. Iran nije napustio sirijskog saveznika u najtežim trenucima, već je u saradnji sa libanskim i iračkim šiitima i od 2015.godine i sa Rusijom, pojačao podršku

režimu Bašara al Asada, ne dozvoljavajući njegovim oponentima da ga obore s vlasti. Jačajući svoju poziciju postizanjem sporazuma oko nuklearnog programa, Iran je prihvaćen i kao nezaobilazni faktor u budućim pregovorima oko rešavanja sirijske krize. Odnosi sa Libanom su zasnovani na podršci Hizbulahu i nastojanjem da se izbegne utisak kako se Iran meša u libanske unutrašnje poslove. Uticaj Teherana na libanski politički život je nesumnjiv i evidentno jači od saudijskog. Isto važi i za Palestinu, jer Teheran tradicionalno održava bliske odnose sa Hamasom i Islamskim džihadom, a krajem 2015. godine, vidljivi su znaci otopljanja odnosa i sa Fatahom.

Iransko-američki odnosi prošli su put od savezničkih do neprijateljskih. SAD tretiraju Iran kao jednu od najvećih pretnji po američke interese u regionu Bliskog istoka. Sjedinjene Američke Države menjale su svoj pristup Iranu, u zavisnosti od promene regionalnih uslova. Vašington je nastojao da sve vreme drži Teheran pod pritiskom, sankcijama i izolovanog kako bi smanjio mogućnost uticaja Irana na regionalna zbivanja i posebno, kako bi umanjio iranske nuklearne potencijale. Bez obzira na nepostojanje zvaničnih diplomatskih odnosa, dve zemlje stalno razgovaraju na marginama međunarodnih foruma, ili uz posredništvo Omana i Katara, ili u okviru formata u kome se pregovaralo oko iranskog nuklearnog programa. Vrata za razgovore i dogovore nikada nisu sasvim zatvorena. Veliki napredak je postignut 2015. godine, dogovorom o iranskom nuklearnom programu i ukidanju međunarodnih sankcija. Rezultati američkih predsedničkih izbora uticaće na stanje odnosa dve države, ali se sa sigurnošću ne može reći u kom pravcu.

Međunarodne okolnosti su uslovile približavanje Rusije i Irana zato što su obe zemlje suočene s međunarodnim sankcijama. Rusija zbog Ukrajine, Iran zbog nuklearnog programa. Osim toga, poklopili su im se politički i geostrateški interesi u Siriji, što je bilo dovoljno za poboljšanje "stidljivih" odnosa Moskve i Teherana, koji su počeli da idu uzlaznom linijom od povratka Vladimira Putina na mesto predsednika Ruske Federacije 2012. godine, potpisivanjem niza sporazuma o ruskom angažmanu u iranskom nuklearnom sektoru u okviru međunarodno dozvoljenih aktivnosti.

V

Svaki od tri najvažnija događaja – procesa naznačena kao ključna u pogledu uticaja na sunitsko-šiitske odnose i bezbednost regiona, kao neposrednu posledicu imali su porast nasilja i terorističkih aktivnosti. Samo od dolaska američkih trupa u Irak 2003. godine, pa u narednih dvanaest meseci, izvedeno je 78 terorističkih akcija, a u naredne godine taj broj je bio skoro četvorostruko veći, 302 napada. Postoje različiti podaci o broju žrtava u periodu američke okupacije 2003-2011. godine. Prema nekima od njih, u tom periodu je poginulo skoro 500.000 lica, što kao posledica borbi američkih trupa sa različitim iračkim grupama, što kao posledica terorističkih akcija. Prema izveštaju Iraq Body Count iz 2013. godine, broj poginulih je znatno manji - oko 114.000 lica. Broj američkih vojnika poginulih u Iraku dostigao je na kraju 4495, a broj poginulih iz redova ostalih delova koalicionih snaga bio je 320. Prema nekim procenama, od američke invazije Iraka procenat terorističkih akcija u svetu samo u naredne četiri godine povećan je za oko 600%!

Reč je o nizu spektakularnih terorističkih akcija sa stotinama žrtava, pretežno izvedenih od strane al Kaide i uglavnom protiv šiita. Islamska revolucija, pad Sadama Huseina i Arapsko proleće uticali su na rast terorizma i slabljenje kvaliteta bezbednosti u regionu. Okupacijom Iraka otvorena je perspektiva delovanju al Kaide i drugih terorističkih grupa, pri čemu su glavne mete bili šiiti i koalicione trupe. Američka okupacija Iraka uticala je na rast terorizma kroz dva glavna talasa. Prvi je bio neposredno po padu Sadama Huseina: suniti izbačeni iz svih državnih i vojno-bezbednosnih struktura osnivaju manje terorističke grupe, dok se al Kaida pregrupisavala i bila najaktivnija 2007.godine. Drugi talas je bio odložena posledica američke okupacije: odlaskom Amerikanaca koji su okupacijom Iraka i devastiranjem iračke vojske i bezbednosnih organa stvorili bezbednosni vakuum, terorističke grupe su popunile taj prostor. Ovaj talas poklopio se s početkom Arapskog proleća i ekspanzijom terorističkih pokreta i aktivnosti, sa Islamskom državom na čelu.

VI

Arapske revolucije su pokrenute na krilima islamizma i liberalizma, a ne panarabizma i arapskog nacionalizma, koji su potpuno marginalizovani, kao i antiimperijalizam i anticionizam. Uz liberalističke pozive za demokratiju, paralelno su

delovali i islamistički pokreti koji su "ukrali" rezultate „uspešnih“ arapskih revolucija i preuzeli vlast u nekim zemljama, a u nekim drugim kao što je Sirija, zamenili neuspešne umerene opozicionare koji nisu bili u stanju da se nose sa sirijskim snagama. Istovremeno se pojačao sukob između sunita i šiita u zemljama regiona. U Siriji je sektaška komponenta tzv. revolucije postala najdominantnija u poslednje dve-tri godine. Zajednička karakteristika za sve pobune ili revolucije u onim zemljama gde je prevashodno sektaška komponenta pokrenula na pobunu protiv vlasti je da one nisu uspele - Sirija, Bahrein, Saudijska Arabija.

U Siriji, ispostavilo se, pobuna umerenih teče bezuspešno, pa su bogate zalivske zemlje i Turska počeli da finansiraju ekstremnije salafističke i džihadističke grupe. Najpoznatije su Džabhat al nusra i danas najjača teroristička organizacija, stvorena u Iraku, Islamska država u Iraku i Levantu. Ona u Iraku nije nastala zbog Arapskog proleća, već zbog devastiranja iračke armije, ali je u Siriji uznapredovala upravo zahvaljujući Arapskom proleću. Islamska država vodi korene iz grupe osnovane 1999.godine pod nazivom Džamaat al Tauhid va Džihad i pod tim nazivom delovala je sve do 2004.godine kada je promenila ime u al Kaida u Iraku (AQI), a od 2006.godine u Medžlis šura al mudžahedin, da bi 2013.godine konačno nazvana Islamska država Iraka, a odmah zatim Islamska država u Iraku i Levantu, proširivši svoje delovanje i u Siriji. Prvog dana Ramazana 2014. godine, Islamska država u Iraku i Levantu proglasila je stvaranje kalifata, a Abu Bakr al Bagdadija, kalifom Ibrahimom. Ona je postala najjača i najorganizovanija teroristička grupa na Bliskom istoku. Predstavlja paradigmu procesa koji je izbacio u prvi plan salafiste i salafistički džihadizam. Ideologija joj je ekstremnija od vahabizma, a vrlo fleksibilno za razliku od al Kaide, organizuje regrutovanje kadrova. Pored Islamske države, nikao je čitav niz drugih terorističkih organizacija. Najveći broj deluje pod nazivom "Ansar al šarija" - pristalice najstrožijeg šerijata i povezani sa al Kaidom. Tvrdnje da Islamska država sasvim zamenjuje al Kaidu još uvek nije dokazana, jer su grupe bliske al Kaidi, danas prisutne i u Severnoj Africi i na Arabijskom poluostrvu, posebno u Jemenu. Posle neuspelog pokušaja jemenske revolucije u sklopu opšteg toka Arapskog proleća, al Kaida je intenzivirala svoju aktivnost u Jemenu. Isto je u Saudijskoj Arabiji. Saudijska vojna kampanja protiv jemenskih šiitskih Huta, marta 2015. godine, benefite je donela terorističkim i ekstremističkim grupama. Iako je al Kaida na saudijskoj listi terorističkih organizacija,

Saudijci svojom intervencijom indirektno pomažu ovoj terorističkoj grupi da zauzme one teritorije koje su Huti napustili. Pristalice al Kaide imaju isti stav prema Hutima kao Saudijci i vode borbe s njima na više lokacija. Ima indicija da saudijska podrška al Kaidi nije samo indirektna, već i neposredna i konkretna preko isporuka naoružanja i finansiranja nekih grupa koje deluju u sastavu al Kaide. Al Kaida je u Mukali zaplenila vojne baze i aprila 2015. godine grad proglasila islamskim emiratom. Taj grad je peti po veličini u Jemenu i sedište provincije Hadramaut sa važnom naftnom lukom. Saudijska Arabija u svojoj kampanji protiv šiitskih Huta, ne preza ni od pomaganja organizaciji koja je na njenoj listi terorističkih organizacija, što govori u prilog tvrdnji da je mržnja prema šiitima tolika da prevazilazi čak i racionalna razmišljanja i postupke. Time, međutim, ona pomaže i Islamskoj državi koja koristi frakcijske borbe unutar al Kaide. Islamska država je sve aktivnija u Jemenu, ali pored toga što se bori protiv šiitskih Huta, njene mete su i saudijski interesi. U oktobru 2015.godine izvršili su četiri samoubilačka napada na dve zajedničke saudijsko–emiratske baze, da bi decembra meseca ubili guvernera Adena, a januara 2016.godine napali predsedničku palatu u Adenu. Islamska država, pored Sirije i Iraka gde su joj uporišta najjača, sve više pokušava da se proširi i u drugim zemljama. Kao posledica Arapskog proleća i sunitsko–šiitskog sukoba, Islamska država nastoji da iskoristi opredeljenje ne malog broja Saudijaca koji otvoreno mrze šiite i istovremeno smatraju da deo vladajuće porodice nije dovoljno privržen izvornom islamu. Posledica je da je najveći broj pripadnika Islamske države iz Saudijske Arabije. Stoga je i glavno polje delovanje Islamske države u Saudijskoj Arabiji teritorija koju nastanjuju šiiti i to iz dva razloga: rat protiv šiita i provociranje šiita da iskažu nezadovoljstvo stepenom zaštite saudijskih bezbednosnih organa i pokrenu aktivnost koja bi ugrozila unutrašnju bezbednost Kraljevine.

VII

Aktivnost terorističkih grupa na Bliskom istoku, rat u Jemenu između unutrašnjih aktera i između saudijske koalicije i šiitskih Huta, građanski rat i borbene akcije stranih faktora u Siriji, nastavak terorističkih akcija u Iraku, tursko-kurdski sukobi, terorističke akcije u Libanu, Kuvajtu i Saudijskoj Arabiji, pojačana aktivnost salafističkih grupa u Egiptu i Palestini, najbolje govore o tome da je bezbednost u regionu Bliskog istoka

ugrožena do stepena koji je vrlo zabrinjavajući. Sunitsko-šiiitski sukob i odnos između Saudijske Arabije i Irana, potvrđuju hipotezu o neposrednoj i bliskoj povezanosti tog sukoba i nivoa bezbednosti u regionu Bliskog istoka.

Kao suštinska pitanja koja bi trebalo rešiti kako bi se smanjio uticaj sunitsko-šiiitskog sukoba na bezbednost u regionu Bliskog istoka, nameću se stvaranje nezavisne palestinske države, opstajanje Iraka kao jedinstvene države, pacifikacija i razoružavanje Hizbulaha i palestinskih frakcija u Libanu, normalizovanje libansko-izraelskih odnosa, kao i normalizacija američko-sirijskih, američko-iranskih i sirijsko-izraelskih odnosa. Na prvom mestu i kao najvažniji uslov za postizanje detanta u odnosima sunita i šiita i poboljšanje bezbednosti regiona je normalizacija bilateralnih odnosa između dva glavna pola sunizma i šiizma, Saudijske Arabije i Irana.

Aktivnost na formiranju nezavisne palestinske države zapala je u ćorsokak. Dešavanja u Siriji, Libiji, Jemenu i Iraku su sasvim stavila u senku, skoro i u zaborav međunarodne napore i aktivnosti ka formiranju nezavisne palestinske države. Da stvar bude još komplikovanija, ne primećuje se dobra volja ni kod onih koji bi trebalo da budu najzainteresovaniji, kod Palestinaca i Izraelaca. Povremeno se pojavljuju pojedinačne inicijative, kao što je francuska najava pokretanja pregovora s mrtve tačke. Za to vreme, na palestinskoj teritoriji raste uticaj salafističkih i džihadističkih grupacija, mada su Hamas i Fatah i dalje dominantni.

Razoružavanje Hizbulaha u ovom trenutku deluje kao naučna fantastika. Isto važi i za razoružavanje palestinskih frakcija u libanskim izbegličkim kampovima. Hizbulah vojno jača i ne pokazuje ni najmanju nameru da odloži oružje. Aktivno se involvirao u sirijski sukob zbog čega je meta terorističkih akcija sunitskih salafističkih grupa. Situacija u pojedinim izbegličkim kampovima je dramatična. Raste broj džihadističkih i salafističkih palestinskih grupa, preko kojih Islamska država pokušava da formira bazu i u Libanu. Hamas i Fatah nastoje da neutrališu takve pokušaje. Postoji latentna mogućnost da libanske bezbednosne snage ili Hizbulah u jednom trenutku vojno intervenišu u nekim od izbegličkih kampova kako bi se sprečilo širenje salafizma i džihadizma preko palestinskih frakcija.

Normalizacija libansko-izraelskih, američko-sirijskih i sirijsko-izraelskih odnosa nije izgledna u bliskoj budućnosti. Osnovni preduslov je rešavanje sirijske krize i

uspostavljanje mira, posle čega bi počeli ozbiljniji razgovori svih involviranih aktera o budućnosti sirijske države. To ne bi moralo da se odnosi i na normalizaciju američko-iranskih odnosa. Značajan korak u tom pravcu napravljen je postizanjem dogovora oko iranskog nuklearnog programa i ukidanja međunarodnih sankcija protiv Irana. Dug je, međutim, put do pune normalizacije odnosa i tu treba uzeti u obzir i interese američkih zalivskih partnera i interese Izraela, koji su jednodušni oko toga da Vašington ne bi trebalo da popušta Iranu ili mu se previše približi. Dve zemlje razgovaraju javno i tajno, dijalog se vodi, i u nekom srednjoročnom periodu bi mogla i da usledi normalizacija tih odnosa.

Saudijsko-iranski odnosi su u krizi. Dve zemlje su prekinule diplomatske odnose, pojačavaju negativnu retoriku, a međusobne optužbe se umnožavaju. Saudijci smatraju da se Iran meša u unutrašnje poslove i Saudijske Arabije i drugih zalivskih monarhija, da podstiče jemenske Hute, koči politički proces u Libanu, otvoreno pomaže režimu Bašara al Asada, destruktivno deluje u Iraku, provocira građanski rat u Bahreinu, čak saraduje sa al Kaidom i Islamskom državom, a šiitske zajednice u arapskim zemljama koristi za destabilizaciju tih zemalja. Iran optužuje Saudijsku Arabiju za intervencionizam, mešanje u unutrašnje poslove Jemena i namerno ubijanje civila i uništavanje civilnih ciljeva, represiju prema domaćim šiitima, nasilno sprečavanje demokratizacije u Bahreinu, podršku terorističkim organizacijama u Siriji i njihovo finansiranje, nezakonit pokušaj svrgavanja legalnog režima u Damasku, destabilizaciju političkih i bezbednosnih prilika u Libanu, podsticanje ekstremizma u Iraku, neislamsko vođenje aktivnosti hodočasnika u Meki i diskriminaciju iranskih i šiitskih hodočasnika. U ovom trenutku niko ne može da kaže da su perspektive saudijsko-iranskih odnosa dobre i obećavajuće.

Sunitsko-šiitski raskol postao je najvažniji civilizacijski sukob u regionu Bliskog istoka. Islamska revolucija, okupacija Iraka i Arapsko proleće promenili su balans snaga između sunita i šiita, iznedrili prvu šiitsku i prvu arapsku šiitsku državu u regionu, te presudno uticali na rast islamskog ekstremizma i terorizma. Zahvaljujući ovim događajima odnosi u regionu između sunitskih i šiitskih država - Saudijske Arabije i Irana - između šiitskih manjina - u Saudijskoj Arabiji, ili većina - u Bahreinu - ali i sunitskih manjina - u Siriji i Iraku - sa vlastima zemalja u kojima žive, najkomplikovaniji su i najlošiji u modernoj istoriji. U regionu deluje do sada najjača teroristička organizacija: Islamska država. Raste mogućnost da se neke od zemalja regiona podele na više nezavisnih entiteta -

Sirija, Irak, Saudijska Arabija, Jemen. Bukti nekoliko snažnih ratova - Jemen i Sirija - a dve svetske sile SAD i Rusija su duboko involvirane i u saradnji sa određenim regionalnim partnerima nastoje da realizuju maksimum svojih interesa. Region Bliskog istoka je na prekretnici. On prednjači i po broju izbeglica u odnosu na broj stanovnika: Liban sa 232 izbeglice na 1000 stanovnika, pa Jordan sa 87 izbeglica na 1000 Jordanaca, na visokom sedmom mestu je i Turska - 21 izbeglica na 1000 stanovnika. Skoro povina Sirijaca bi htelo da napusti zemlju: 46% procenata njih bi otišlo iz Sirije, od toga 39% u Evropu. Inače, najveći broj sirijskih izbeglica smestio se u Turskoj - 1,9 miliona, od čega polovina ispod 17 godina starosti. U Libanu ih je 1,1 milion, što predstavlja ¼ libanskog stanovništva. Stotine hiljada Sirijaca rasuto je po svetu: Jordan-629.000, Irak-249.000, Egipat-132.000; 98.700 Sirijaca zatražilo je azil u Nemačkoj; 64.700 u Švedskoj; 6.700 u Francuskoj; u Ujedinjenom Kraljevstvu 7.000; Danskoj 11.300...Bliski istok je jedan od najvećih depoa naoružanja na svetu. Saudijska Arabija je najveći svetski uvoznik oružja, ispred Indije i Kine. Vrednost saudijske kupovine naoružanja u 2014.godini je 6,46 milijardi dolara. Ona, međutim, nije jedina iz regiona na spisku deset najvećih kupaca oružja, jer se na četvrtom mestu nalaze Ujedinjeni Arapski Emirati - 2,21 milijarda dolara - a na devetom Turska - 1,54 milijarde dolara. Od ukupne vrednosti uvezenog oružja prvih deset zemalja na listi, na ove tri bliskoistočne zemlje otpada oko 40%, a samo na S. Arabiju oko jedne četvrtine. Statistika koja pokazuje u kojim se delovima sveta čini najviše egzekucija, u prvih petnaest zemalja svrstava čak šest država s područja užeg Bliskog istoka, a deset sa šireg Bliskog istoka. Posle prve Kine, na drugom, trećem i četvrtom mestu su Iran, Saudijska Arabija i Irak, a pored njih, Jemen je na sedmom mestu, Egipat na osmom, te Jordan na devetom.

Sunitsko-šiiitski raskol Islamskom revolucijom u Iraku, američkom intervencijom u Iraku i Arapskim prolećem uveden je u novu fazu. On više nije samo regionalni konflikt. Jačanje terorizma i verskog fanatizma, geostrateški interesi, globalna ekonomska kretanja, najave tehnološke revolucije, demografska tektonska pomeranja imaju kataklizmične potencijale na globalnu bezbednost. Na delu su procesi koji intezitetom i karakterom vrlo lako mogu nadržati region i u religijskom, političkom, kulturološkom, ekonomskom i vojnom pogledu dobiti obrise globalnog sukoba civilizacija. U političkim i diplomatskim akcijama trenutno ne vidimo mnogo elemenata za optimističke prognoze smirivanja konflikta i njegovo rešavanje.

LITERATURA

STRUČNE KNJIGE I MONOGRAFIJE

1. Abd al-Kareem al-Gharaibah, Qiyam al-Dawla al A'rabiiyya al-Sa'wdiyya, al Qahira, 1974
2. A'bdulah Muhamed al Shami. Al Tashria 'a fi al Fiqh, al Mekteba al A'srija lil Taba 'a w al Nashr, al Qahira, 2012.
3. Abdul Aziz, Maulvi. The Age of the Rightly-Guided Caliphs, Ali ibn Abi Taalib, Darussalam, Rijad, 2012.
4. Dr. Abdur-Rahmaan ibn Salih al-Mahmood. Man-Made Laws vs. Shari'ah, International Islamic Publishing House, Rijad, 2003.
5. Abu al Barakat al Safi. Sharah al u'mdat aqidat Ahl al-Sunnah, al Mekteba al Azhariya, lilturat, Beyrut, 2013.
6. Abu-Saud, Mahmoud. Concept of Islam, American trust Publications, Indianapolis, 1983
7. Abu Zajid Šabli. al Khulafa al rašidun; Mekteba Wahba, al Qahira, 2010.
8. Adler, Emanuel, Barnett N. Michael. Security Communities, University Press, Cambridge, 1998.
9. Addairiyah, The Glorious Past and the Bright Future, Publication of Saudi Board for Tourisme and Antiquities, Riyadh, 2010
10. Ahmad, Shareef. Basic Principles of Islam, Darussalam, Rijad, 2003
11. A' li al Arfaj. "Ma la buda min ma' arifatihu a' an al Islam", Darussalam, Rijad, 2003.
12. Al Dağidi Anis. Ben Laden wa 'arsh al Sa'wud, Dar al hayat, Beyrut, 2007.
13. Al –Haj Saeed Bin Ahmed Al-Lootah, "The Essentials of Islam", Goodword Books, New Delhi, 2003.
14. Al Naşuli Anis Zekeriya. Al dawlat al Umawiya fi al Sham, Dar al I'raq Bağdad, 2012.

15. Al Seyid Raḍwan. Al A‘rab wa al Iraniyun wa al A‘ilaqat al A‘rabiya-al Iraniya fi al zemen al haḍir, al Dar al A‘rabiya lil‘ulum, Nashirun, Beyrut, 2014.
16. Amatzia, Baram. Religious Extremism and Ecumenical Tendencies in Modern Iraqi Shi‘ism u The Sunna and Shi‘ia in History, Edited by Ofra Bengio and Meir Litvak, Palgrave Mcmillan, New York, 2011
17. Anthony McGrew. “Liberal Internationalism: Between Realism and Cosmopolitanism”, u: David Held and Anthony McGrew. Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance, Polity, Cambdridge, 2002.
18. As` Ad Abu Khalil. The Battle for Saudi Arabia: Royalty, Fundamentalism and Global Power, Seven Stories Press, New York, 2004
19. Atwan, Abdel Bari. The Secret History of Al-Qaida, Saqi Books, London, 2006
20. Bakhash, Shaul. Reign of the Ayatollahs: Iran and the Islamic Revolution, Basic Books, New York, 1986,
21. Barnett, Michale and Gause F. Gregory III Caravans in opposite directions: society, state, and the development of community in the Gulf Cooperation Council, u Emanuel, Adler and Michael, Barnet. Security Communities, Sambridge University Press, 1998.
22. Baylis John, Smith Steve, Owens Patricia. The Globalization of World Politics, Oxford University Press (Fourth Edition) 2008
23. Bengio, Ofra. Quietists Turned Activists: the Shi‘i Revolution in Iraq u Bengio Ofra and Litvak Meir. The Sunna and Shi‘a in History, Palgrave Macmillan, New York, 2011
24. Benson, Morton. Englesko-srpskohrvatski rečnik, Prosveta, Beograd, 2. Izdanje 1984
25. Booth, Ken and Nicholas J. Wheeler. Uncertainty, in Securuty Studies an Introduction
26. Božović, Rade. Put islama, Službeni glasnik, Beograd, 2015.

27. Buzan Barry, Waever Ole. "Regions and powers – the structure of international security", University Press, Cambridge, 2003.
28. Buzan, Barry. People, States and Fear, The National Security Problem in International Relations, Wheatsheaf BOOKS Ltd London, 1983
29. Buzan, Barry. How regions were made, and the legacies for world politics: an English School reconnaissance u International Relations Theory and Regional Transformation edited by T.V.Paul, Cambridge University Press, London, 2012
30. Chaliand Gerard et Blin Arnaud. „Histoire du terrorisme de l’Antique a Al Qaida“, Bayard, Paris, 2006.
31. Charara, Walid et Domont, Frederic. „Le Hezbollah – un mouvement islamo-nationaliste“, Fazard, Paris, 2004.
32. Chehabi H.E. Distant Relations, Iran and Lebanon in the last 500 years, The Centre for Lebanese studies, Oxford with association with I.B. Tauris & Company Ltd, 2006.
33. Chehab, Zaki. „Inside HAMAS, The UNTOLD STORY of the MILITANT ISLAMIC MOVEMENT“, Nation Books, New York, 2007.
34. Corm, Georges. „Le Liban contemporain“, La Decouverte, Paris, 2005.
35. Craig, Parsons. How to Map Arguments in Political Science, Oxford University Press, New York, 2007.
36. Dabashi, Hamid. Shi`ism, a Religion of Protest, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachussetts, London, England, 2011
37. Dib, Boutros. Le Liban et le premier conflit mondial u Histoire du Liban des origines au xx siecle (sous la direction de Boutros Dib), Phillipe Rey, Paris, 2006.
38. Dimitrijević, Vojin. Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd 1973.
39. Doner M. Fred. Muhamed i halifat, u Espozito L. Džon. Oksfordska istorija islama
40. Elman, Colin. Realism, u Security Studies, An Introduction , edited by Paul D. Williams, Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York, 2009

41. Esposito, Džon. „Oksfordska istorija islama“, Clio, Beograd, 2002.
42. Esposito L. John., "Islam The Straight Path", International Islamic Publishing House, Rijad, 2010.
43. Esposito, Džon. Islamska pretnja, Prosveta, Beograd 1992.
44. Fawcett, Louise. „International Relations of the Middle East“, Oxford University Press, London, 2009.
45. Frederic Wehrey, Theodore W. Karasik, Aliereza Nader, Jeremy Ghez, Lidya Hansell Robert A. Gufefey. Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam: Rivalry, Cooperation, and Implications for U.S. Policy, RAND Corporation 2009
46. Fuller E. Graham and Francke, Rahim Rend. The Arab Shi'a, The Forgotten Muslims, St. Martin`s Press, New York, 1999
47. Furtig, Henner and, Ehteshami, Anoushiravan. Iran`s Rivalry with Saudi Arabia Between the Gulf Wars, Ithaca Press, U.K. 2006
48. Gasiorowski Mark, Long E. David, Reich Bernard. The Government and Politics of the Middle East and North Africa, Westview Press; Seventh Edition, 2013
49. George L. Alexander. Forceful Persuasion: Coercive Diplomacy as an Alternative to War, United States Institute of Peace, Washington D.C. 1992
50. Goldziher, Ignaz. Introducing to Islamic Theology and Law, (Translated by Andras and Ruth Hamori), Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1981
51. Guerriero, Thomas Anthony. Military Involvement and Trade Treaties: Exploring the Differences in Military Involvement of the United States in Foreign Countries, Post-Trade Treaty, Trafford, Bloomington, 2014
52. Halm, Heinc. Shi`ism. (Trans. Janet Watson and Marian Hill Edinburgh), Columbia University Press, New York, 2nd edition 2004.
53. Hammer von Joseph. Historija Turskog (Osmanskog) carstva 3 toma (prevod i stručna redakcija Smailagić Nerkez), Ognjen Prica, Zagreb, 1979.
54. Hamilton, Malkom. „Sociologija religije“, Clio, Beograd, 2003.

55. Hanna Batatu. *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*. Princeton University Press, Princeton, 1978
56. Harara, Walid et Domont, Frederic. *Le Hezbollah, un mouvement islamonationaliste*, Fayard, Paris, 2004.
57. Harik, Palmer Judith. *Hezbollah, The Changing Face of Terrorism*, I.B. Taurus &Co. Ltd, London, 2004.
58. Hasan Ahmed Mahmud, Ahmed Ibrahim al Sherif. *Al a'lem al islami fi al A'sr al A'basi*, Dar al Fikr, Al Qahira, 2005.
59. Hazleton, Lesley. *After the Prophet, the epic story of the Shia – sunni split*, Anchor Books, New York, 2009.
60. Hewedy, Amin. *Militarization and Security in the Middle East: Its impact on Development and Democracy*, Printer Publishers, London, 1989
61. Hisam al Din Džaber Salem. *Al Ailakat al Bahreiniya al Iraniya*, Bitaka Fihrist, Manama, 2013
62. *Historija diplomacije*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1951
63. Hiti, Filip. *Istorija Arapa*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967.
64. Hiti, Filip. *Tvorci arapske istorije*, Utopija, Beograd, 2004.
65. Imam Homeini. „Islamska vlast“ (velayat – 1 – faqih), Međunarodna politika, Beograd, 1990.
66. Al Imam Khomeyni. *Al Hukumat al islamiyya (Wilayet al fqih)*. Mwassassat Tanzīm w Turath al Imam al Khomeini, Tehran 2004.
67. Hourani A. H. *Syria and Lebanon*, Oxford University Press, London, 1945.
68. Hourani, Albert. *A History of the Arab People*, Faber and Faber, London, 1991.
69. Ibrahim, Fouad. *The Shi'is of Saudi Arabia*, Saqi Books, London, 2007.
70. Jabar A. Faleh. *The Shi'ite Movement in Iraq*, Saqi Books, London, 2003.
71. Jamal Sened al Swyidy. *Mejlis al T'awn lidwal al Khalij al A'rabya*, Merkez al Emirath lil Dirasat w al Buhuth al Istratijya, Abu Dabi, 2014.
72. Jamal al Din Zarabozo. *The Life, Teachings and Influence of Muhammad ibn Abdul Wahhaab*, International Islamic Publishing House, Rijad, 2010

73. Jevtić, Miroljub. Religija i politika – uvod u politikologiju religije, Institut za političke studije, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002.
74. Jevtić, Miroljub. Savremeni džihad kao rat, Nikola Pašić, 3. Izdanje Beograd, 2001.
75. Jevtić, Miroljub. Politikologija religije, Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd, 2009.
76. Joanne, Richter. Iran: The Culture, Crabtree Publishing Company, New York, 2010.
77. Jovanović, Milan. Izborni sistemi postkomunističkih država, JP Službeni list SCG, Beograd 2004.
78. Dr Yousef al A 'ash. Al Dawla al Umawiya, Dar al Fikr, Dimashk, 1992.
79. Kamali, Hašim Muhamed. Zakon i društvo u Oksfordska istorija islama, Esposito L. Džon. CLIO, Beograd, 2002.
80. Kepel, Gilles. „The Roots of Radical Islam“, Saqi Books, London, 2005.
81. Dr. Khaldun Hasan al Naqib. Al Mujtama' wa al dwl fi al Khalij wa al Jezira al 'arabiya, Dirasat al wahda al 'arabiya Beirut, 1989.
82. Khomeini, Ruhollah. Islamic Government, CreateSpace Independent Publishing Platform, USA, 2004.
83. Al Imam Khomeini. Tahrir al wasilah, Dar al Ta 'aruf, Beirut 1981. Al juz ' 1.
84. Kincler, Klaus. Verski fundamentalizam, CLIO, Beograd, 2002.
85. Kornel Dž. Vinsent. Plod Drveta saznanja, u Esposito L. Džon. Oksfordska istorija islama, CLIO 2002.
86. Kramer, Martin. Arab Awakening and Islamic Revival: The Politics of Ideas in the Middle East, Transaction Publishers, New Brunswick (USA) and London (U.K.), 2009
87. „Kuran s prevodom“ (prevod Besima Korkuta), Starješinstvo Islamske zajednice, Sarajevo, 1984.
88. Lacey, Robert. The Kingdom of Saudi Arabia, Stacey International, London, 2011.
89. Lacey, Robert. Inside the Kingdom, Arrow Books, London, 2010.

90. Lapidus M. Ajra. Sultanati I barutna carstva, u Esposito L. Džon. Oksfordska istorija islama, CLIO 2002
91. Lesch W. David. The New Lion of Damascus, Bashar al-Asad and Modern Syria, Yale University Press, New Haven and London, 2005.
92. Levitt, Matthew. Hezbollah, the Global Footprint of Lebanon's Party of God, Georgetown University Press, Washington, DC, 2013.
93. Lewis, Bernard. Arapi u povijesti, Štamparski zavod Ognjen Prica, Zagreb, 1956.
94. Lewis, Bernard. Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror, Random House Trade, New York, 2004.
95. Lewis, Bernard. The Multiple Identities of the Middle East, Phoenix, London, 1998.
96. Mackey, Sandra. "Mirror of the Arab World: Lebanon in Conflict", W. W. Norton, New York, 2008.
97. Mamoun, Fandy. Saudi Arabia and the Politics of Dissent, New York: St. Martin's Press, 1999
98. Dr Marschall, Christin. Iran's Persian Gulf Policy: From Khomeini to Khatami Routledge, London, 2003.
99. Mathiessen, Toby. The Other Saudis: Shiism, Dissent and Sectarianism (Cambridge Middle East Studies) Cambridge University Press, 2014
100. Mearsheimer J. John. The Tragedy of Great Power Politics, W.W. Norton & Company, New York, 2001
101. Michael C. Hudson. The United States and The Middle East, u Fawcett, Louise, International Relations of the Middle East, Third Edition Oxford University Press 2013.
102. Milenković, Milutin. Arapi između juče i sutra, BIGZ, Beograd, 1974.
103. Momen, Moojan. An Introduction to Shi'i Islam, Yale University Press, New Haven and London, 1985.
104. Moore D. Eric. Russia–Iran Relations Since the End of the Cold War, Routledge, London, 2014

105. Muhammad, Husayn Haykal. The Life of Muhammad, North American Trust Publications, 1976.
106. Dr. Mustafa as-Siba`ee. The Sunnah and its role in Islamic Legislation, International Islamic Publishing House, Riyadh, Saudi Arabia, 2008
107. Dr. Muştafa al Shaka`a. Islam bila mađahib, Dar al Maşriya al Qahira, 2007.
108. Najeebabadi, Akbar Shah. The History of Islam (Volume one) Darusallam, Riyadh, 2000.
109. Naji Aby a`ad /Mishel Jarinwn. al Niz`a wa a`adm al istiqrar fi al Sharq al awsaţ, al Ahliya lilneshr wa al tawzi`a, A`man, al Urdun, 1999.
110. Nasr, Vali. „The Shia Revival“, W.W. Norton and Company, New York, 2006.
111. Natana J.DeLong –Bas. Wahabbi Islam, Oxford University Press 2004.
112. Navari, Cornelia. Liberalisme, u Security Studies An Introduction, Edited by Williams D. Paul. Routledge, New York, 2008.
113. Nizar, Ahmad Hamzeh. In The Path of Hizbullah, Syracuse University Press, Syracuse, New York, 2004.
114. Norton, Augustus Richard. Amal and the Shi`a: Struggle for the Soul of Lebanon, Austin: Univ. Of Texas Press, 1987.
115. Norton, Augustus Richard. Hezbollah, a Short History. Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2007.
116. Parker W John. Persian Dreams: Moscow and Tehran Since the Fall of the Shah, Potomac Books, Washington, DC 2009
117. Peoples Columba and Nick Vaughan-Williams. Critical Security Studies, An introduction, Routledge, New York, 2010
118. Potežica, Oliver. „Islamska Republika Imama Homeinija“, Filip Višnjic, Beograd, 2006.
119. Qassem, Naim. Hizbullah, The Story from Within, SAQI, London, 2005.
120. Qasim A`li al Rabi`a. Lejna al a`riđa al řa`abiya fi masar al niđal al waţani fi al Bahrein, Dar al Kunuz al adabiya, Beyrut, 2005.

121. Rahman, Fazlur. Duh islama, Biblioteka Zenit, Izdavački zavod Jugoslavija i OOUR "Izdavačka delatnost" Izdavačke radne organizacije "Prosveta" , Beograd, 1983.
122. Ramadan, Tariq. Muhammad, Vie du Prophete, Editions Archipoche, Montreal, 2006.
123. Remon, Andre. Arapske provincije (XVI-XVIII vek) u Istorija Osmanskog carstva, priredio Mantran Rober, CLIO, Beograd, 2002.
124. Rendulić, Zlatko. Nafta, razlog za napad SAD na Irak I Libiju, TEOVID, Beograd, 2012.
125. Rolland C. John. Lebanon: Current Issues and Backround, Nova Science Publishers, New York, 2003.
126. Al Sheikh al Doktwr Safr ben A `bdel Rahman al Hawali. Wuşul al farq va al Adyan va al Madhahib al fikriya, Fihrist Mekteba al Melik Fahd al Waţaniya Athna `al Neshr, al Riyad, 1431
127. Savory M. Roger. Zemlja lava i sunca u Svijet islama (priredio Lewis, Bernard), Jugoslovenska revija Vuk Karadžić, Beograd, 1979
128. Dr Salim, Elijas. Mawsuat al muqawamat al lubnaniyyah – Hizbullah, al Merkez al Sakafi al Lubnani, Beyrut, 2006.
129. Shanahan, Rodger. The Shi`a in Lebanon: Clans, Parties and Clerics, I.B.Tauris, London, 2005.
130. Shahram, Chubin and Charles, Tripp. Iran and Iraq at War, I.B.Tauris, London, 1988.
131. Silverburg R. Sanford, Reich Bernard. United States Foreign Policy and the Middle East/North Africa: A Bibliografy of Twentieth –Century, Routledge New York, 1990.
132. Simeunović, Dragan. „Terorizam“. Pravni fakultet u Beogradu, 2009.
133. Simić, Dragan. „Nauka o bezbednosti-savremeni pristupi bezbednosti“, Službeni list/FPN, Beograd, 2002.
134. Simić, Dragan. „Svetska politika“, FPN i Čigoja štampa, Beograd, 2009.

135. Simić R. Dragan. Savremene teorije bezbednosti u Antologija tekstova sa škola reforme sektora bezbednosti, ISAC fond, (Centar za međunarodne i bezbednosne poslove), Beograd, 2007
136. Simic R. Dragan. Rasprava o poretku. Zavod za udzbenike, Beograd 2012.
137. Slavin, Barbara. Bitter Friends, Bosom Enemies: Iran, the U.S. and the Twisted Path to Confrontation, St. Martin's Press, New York, 2007
138. Soueid, Mahmud. Al Janub al lubnani fi muajahat Isra' il, 50 a'aman min al sumud va al muqawma, Muassasa al dirasat al Filestiniya, Beirut, 1998.
139. Smailagić, Nerkez. Uvod u Kuran, Medicinska naklada, Zagreb, 1975.
140. Srpsko latinski i latinsko srpski rečnik, Priredivač Alba Avis, izdavač I.P.JRJ, Zemun, 2005
141. Stanojević, Nataša. Bliski istok i Severna Afrika, Ekonomsko – politička geografija, Megatrend univerzitet, Beograd, 2008.
142. Steinberg, Guido. The Wahhabiyya and Shi'ism, from 1744/45 to 2008 od str. 163 do 182. U The Sunna and Shi'a in history, Edited by Ofra Bengio and Meir Litvak, Palgrave Macmillan, London, 2011
143. Tabatabai, Alim Mohamad Hosein. „Šiije u islamu“, Kulturni centar pri Ambasadi Islamske Republike Iran, Beograd, 2004.
144. Dr. Tajedin Ja'fer. Istratijiya Iran itijah al dwl al khalijiyja al A'rabiya, Dar Ruslan, Dimashq, 2013. pg. 238
145. Tanasković, Darko. „Islam – dogma i život“, Srpska književna zadruga“, Beograd, 2008.
146. Tanaskovic, Darko. Neosmanizam, Povratak Turske na Balkan, Sluzbeni glasnik, 2010.
147. Tanasković, Darko. Veliki povratak Turske? Osmanlije u evropskom odelu, Službeni glasnik, Beograd, 2015.
148. Teitelbaum, Joshua. Saudi Arabia and the New Strategic Landscape, Hoover Institution Press, Stanford, 1st edition 2010.
149. Terrill W. Andrew. The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security, Create Space Independent Publishing Platform, USA 2011
150. Todorović, Dragan. Programski i akcioni profil organizacije Hizbulah

151. Todorović, Dragan. Hizbulah-Božja partija, Institut za političke studije, Beograd, 2010.
152. Tunisia, Handbook with Western Libya, Footprint Handbooks, U.K. 1999
153. T.V. Paul. Regional transformation in international relations u International Relations Theory and Regional Transformation” edited by T.V.Paul, Cambridge University Press, London, 201
154. Walt M Stephen. The Origins of Alliance, Cornell University Press, Itaka, USA 1990
155. Wehrey, Frederic, Karasik W Theodore, Nader Aliereza, Ghez Jeremy, Hansell Lidya Gufey A Robert. Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam: Rivalry, Cooperation, and Implications for U.S. Policy, RAND Corporation St. Monica, 2009
156. Williams D. Paul. „Security Studies: An Introduction“, Routledge, New York, 2008.
157. Wyn Jones, Richard, Security, Strategy, and Critical Theory, Lynne Rienner Publishers Inc, 1999
158. Whitworth, Sandra. Feminist Perspectives in Security Studies, Edited by Paul D. Williams
159. Yitzhak, Nakash. The Shi`is of Iraq, Princeton University Press, Princeton, 2003
160. Qassem, Naim. „Hizbullah: The Story from Within“, Saqi Books, London 2005.
161. Ziadeh, Hanna. Sectarianism and Intercommunal Nation-Building in Lebanon, Hurst and Company, London 2006

STRUČNI I NAUČNI ČASOPISI

1. Ahmed, Dijab. Dour al makhatir al kharijiya fi mubadarat al itihad al khaliji, Shw`un al a`rabiyya, Mejella al Jami`at al a`rabiyya, al Qahira, br. 149 god. 2012.
2. Aljamal M. Yousef. Hamas: A Terrorist Organization or Liberation Movement? Politikologija religije, br. 1/2014 god VIII
3. Diyab, Ahmed. Dwr al makhatir al kharijiya fi mubadarat al itihad al khaliji, Al Shw`un al a`rabiyya, Mejella al Jami`at al a`rabiyya, al Qahira, No. 149, 2012.
4. Jevtić, Miroljub. Islamski ekstremizam kao oblik ugrožavanja Kine, originalni naučni rad, Srpska politička misao, broj 1/2011. god. XVIII, vol. 31
5. Jevtić, Miroljub. Ideološke osnove prisustva al Kaide na prostorima bivše Jugoslavije, Srpska politička misao, broj 3-4/2005. god. 12. Vol. 15
6. Jevtić, Miroljub. Political Science and religion, originalni naučni rad, Politikologija religije, Volume I (No. 1) - Spring 2007.
7. Jevtić, Miroljub. Multikulturalni konstitucionalizam – kvadratura kruga, Međunarodni problemi, Časopis za međunarodnu politiku i privredu, br. 3-4/2014. god. LXVI
8. Muštafa, al Labad. al Rabia` al a`rabiya, Turkiya wa Iran, Showun a`rabiya, Mejela Jamiat al dwal al a`rabiya, a`dad 149 Rabia` 2010.
9. Novičić, Žaklina. Neorealizam i neoliberalizam u savremenoj teoriji međunarodnih odnosa, Međunarodna politika 2-3, Beograd, 2007.
10. J.E. Peterson. Oman`s Diverse Society: Northern Oman, Middle East Journal Volume 58, No. 1 Winter 2004.
11. Todorović, Dragan. “Izborni sistem Libana”, originalni naučni rad, „Srpska politička misao“ broj 3/2008.
12. Todorović, Dragan. Savremeni terorizam – „al Kaida u islamskom Magrebu“, Nacionalni interes, god. VII, vol. 10 Broj 1/2011.
13. Vahid Abd al Megid. Dinamičnost turskog kretanja i statičnost arapskih politika, preveo Dragan Todorović, Srpska politička misao, broj 1/2011.

14. Ali Rida Nader. Iran b'ad al qunbula, keyf yumkn lIran al musalaha nwwyan an ttšaraf? Merkez al Emirat lildirasat wa al buhuth al istratijiya, Abu Dhabi, No. 133 2014.
15. Trifunović, Darko. The Impact of the Creation of the Islamic Caliphate in Terrorist Circles of Balkan Islamists, The Review of International Affairs, Beograd, Vol. LXVI, No. 1158-1159, April-September 2015.
16. Safinaz Muhamed Ahmed. al Inqisamat al mrkba: al dwr al mt'aṭir lilmu'araḍa fi idara al azma al Swriya, al Siyasa al dawliya, al'adad 189, al sene al ṭamina wa al arb'un yulyu 2012

ONLINE KNJIGE

- Deutch W. Karl. Political Community and the North Atlantic Area, http://www.lsu.edu/faculty/lray2/teaching/7971_1s2009/deutsch1957.pdf
- Full Text of "Histoire et Religion des Nosairis" , https://archive.org/stream/histoireetrelig00dussgoog/histoireetrelig00dussgoog_dvu.txt

NACIONALNE, REGIONALNE I MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE

- <http://www.euintheus.org/what-we-do/policy-areas/foreign-affairs-and-defense/common-security-and-defense-policy/>
- <http://www.eeas.europa.eu/csdp/structures-instruments-agencies/>
- http://www.kas.de/wf/doc/kas_21076-544-2-30.pdf?101110135754
- <http://www.gcc-sg.org/DLibrary/download.php?B=653>
- <http://www.gcc-sg.org/DLibrary/download.php?B=653>
- http://www.kas.de/wf/doc/kas_21076-544-2-30.pdf?101110135754
- <http://susris.com/2012/12/25/33rd-gcc-supreme-council-the-sakhir-summit-concludes/>
- http://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/Key_Findings_WPP_2015.pdf
- http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/32151/GLMM%20ExpNote_01-2014.pdf?sequence=1
- <http://gulfmigration.eu/total-population-and-percentage-of-nationals-and-non-nationals-in-gcc-countries-latest-national-statistics-2010-2015/?print=pdf>
- http://www.lsu.edu/faculty/lray2/teaching/7971_1s2009/deutsch1957.pdf
- http://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=53-1&cy=2012&pid=53&aid=1&tl_id=1-A&tl_type=a
- <http://www.eia.gov/beta/international/rankings/#?product=53-1&cy=2014>
- http://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm
- <http://fpc.state.gov/documents/organization/76838.pdf>
- http://www.cdsi.gov.sa/2010-07-31-07-00-05/cat_view/31-/138---/45---1425-2004
- http://www.cdsi.gov.sa/2010-07-31-07-00-05/cat_view/31-/138---/342---1431-2010/300---/343--/310-----

- <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2002/14012.htm>
- www.state.gov/documents/organization/171744.pdf
- www.state.gov/documents/organization/171744.pdf
- <http://www.hydrocarbons-technology.com/projects/ghawar-oil-field/>
- http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/169.htm
- <http://www.globalsecurity.org/military/world/gulf/sa-shia.htm>
- http://shiaweb.org/shia/qaed_12/pa43.html
- <https://www.idfblog.com/ Hezbollah/2013/07/11/7-years-later-hezbollah-has-developed-capabilities-to-strike-anywhere-in-israel/>
- <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/hizballah-rockets.htm>
- <http://www.globalsecurity.org/military/facility/thumrait.htm>
- <http://studies.aljazeera.net/en/reports/2014/01/20141218365065800.htm>
- http://www.nytimes.com/2008/05/12/business/worldbusiness/12iht-uggle.4.12807119.html?_r=0
- <http://www.thedailybeast.com/articles/2011/12/26/sarah-shourd-one-of-the-three-american-hikers-freed-from-prison-in-iran-sounds-off.html>
- <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/07/22/AR2010072203933.html>
- <http://www.tehrantimes.com/NCms/2007.asp?code=242497>
- <http://www.rohama.org/en/news/9967/qatar-calls-for-establishment-of-regional-security-organization-with-participation-of-iran-and-persian-gulf-arab-states>
- <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-palestinians>
- <http://r4d.dfid.gov.uk/pdf/outputs/migrationlobpov/jaberedited.pdf>
- <http://www.thenational.ae/uae/government/list-of-groups-designated-terrorist-organisations-by-the-uae>
- <http://www.unrwa.org/content/general-assembly-resolution-302>
- http://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/ResearchNote_20_Ze lin.pdf
- <https://www.statista.com/chart/3576/the-countries-with-the-most-refugees-per->
- <http://edition.cnn.com/2015/09/09/world/welcome-syrian-refugees-countries/>
- <https://www.statista.com/chart/3295/saudi-arabia-has-become-the-worlds-biggest->
- <https://www.statista.com/chart/4194/which-countries-execute-the-most-people/>
- https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2014_RP07_sbg.pdf
- <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran%20Gulf/Saudi%20Arabia/The%20Shiite%20Question%20in%20Saudi%20Arabia.pdf>
- <http://www.hudson.org/research/9895-the-shiites-of-saudi-arabia>
- <http://www.sscnet.ucla.edu/polisci/faculty/trachtenberg/guide/jervisecdil.pdf>

ONLINE ČASOPISI, NEDELJNE I MESEČNE NOVINE, OSTALI MEDIJI

- http://www.odbrana.mod.gov.rs/odbrana-stari/vojni_casopisi/arhiva/VD_2009-3/10%20Sistem%20nacionalne%20bezbednosti%20-%20pokusaj%20definisnja%20pojma.pdf
- http://www.waseda.jp/gsaps/////eai/educational_program/PDF%20SS2015/Reading/Lecture2_Reading1.pdf
- http://www.marshallcenter.org/mcpublicweb/MCDocs/files/College/F_Publications/mcPapers/mc-paper_3-en.pdf
- <http://www.princeton.edu/~dbaldwin/selected%20articles/Baldwin%20%281997%209%20The%20Concept%20of%20Security.pdf>
- <http://euroakadeemia.ee/materjalid/Buzan%20-%20New%20Patterns%20of%20Global%20Security%20in%20the%2021st%20Century.pdf>
- <http://www.didierbigio.com/students/readings/booth1991emancipationsecurity.pdf>
- http://www.kpa.edu.rs/cms/data/akademija/nbp/nbp_2007_2.pdf
- <http://peacemagazine.org/archive/v06n4p08.htm>
- <http://www.bq-magazine.com/economy/socioeconomics/2015/08/bahrain-population-by-nationality>
- <http://www.bq-magazine.com/economy/2013/12/population-qatar>
- <http://www.bq-magazine.com/economy/socioeconomics/2015/08/kuwait-population-by-nationality>
- <http://www.bq-magazine.com/economy/socioeconomics/2015/04/uae-pop>
- <http://links.jstor.org/sici?sici=0032-3195%28195212%2967%3A4%3C481%3A%22SAAAS%3E2.0.CO%3B2-R>
- <http://www.prb.org/pdf07/62.2MENA.pdf>
- <http://www.mepc.org/journal/middle-east-policy-archives/shiism-and-ethnic-politics-iraq?print>
- <http://www.newstatesman.com/world-affairs/2014/06/could-isis-take-iraq-s-capital>
- <http://www.alarabiya.net/ar/saudi-today/2015/08/26/%D8%A8%D8%B9%D8%AF-19-%D8%B9%D8%A7%D9%85%D9%8B%D8%A7-%D9%85%D9%87%D9%86%D8%AF%D8%B3-%D8%AA%D9%81%D8%AC%D9%8A%D8%B1%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%AE%D8%A8%D8%B1-%D9%81%D9%8A-%D9%82%D8%A8%D8%B6%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%85%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D8%B9%D9%88%D8%AF%D9%8A.html>
- http://www.hudson.org/content/researchattachments/attachment/1316/current_trends_volume_8.pdf
- <http://www.klix.ba/vijesti/svijet/ban-ki-moon-model-dvije-drzava-jedino-jemoguće-rjesenje-sukoba-izraelaca-i-palestinaca>
- <http://rieas.gr/images/rieas108.pdf>
- <http://english.aawsat.com/2010/10/article55248979/bahrain-readies-for-elections-after-wave-of-unrest>
- <http://carnegieendowment.org/2011/04/04/bahrain-between-united-states-and-saudi-arabia%20#>

- <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2015/bahrain>
- <http://www.cfr.org/religion/hizballah-lebanon-extremist-ideals-vs-mundane-politics-paper-muslim-politics-project/p8612>
- <http://www.alwasatnews.com/3889/news/read/768555/1.html>
- <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:576500->
- <http://www.politique-actu.com/dossier/attentats-paris-hezbollah-condamne-attaques-terroristes-paris-hassan-nasrallah-vostfr/1498402/>
- <http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-16191394>
- <http://www.ibtimes.co.uk/ira-n-senior-muslim-cleric-calls-mecca-medina-be-emancipated-saudi-arabian-regime-1497046>
- <http://www.payvand.com/news/13/apr/1100.html>
- <http://rt.com/news/us-weapons-record-sales-649/>
- <http://www.mafhoum.com/press9/273P5.htm>
- <http://www.mafhoum.com/press9/273P5.htm>
- http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/DH16Ak01.html
- http://ijbssnet.com/journals/Vol_2_No_16_September_2011/28.pdf
- <http://www.timesofisrael.com/despite-tehrans-reluctance-abbas-says-he-will-visit-sister-iran/>
- <http://www.aljazeera.com/news/2015/11/isil-claims-suicide-bombings-southern-beirut-151112193802793.html>
- <http://pescanik.net/zasto-izrael-kosi-travu-u-gazi/>
- <http://www.novolist.hr/Vijesti/Svijet/Povijesni-trenutak-Opc-a-skupstina-UN-a-priznala-Palestini-status-drzave-neclanice>
- <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/612775/Lavrov-Pre-obaranja-Su24-Putin-se-izvinio-Erdoganu-za-ranije-povrede-vazdusnog-prostora>
- <http://foreignpolicy.com/2012/09/21/know-your-ansar-al-sharia/>
- <http://www.tvbest.rs/100010-potpisan-ugovor-rusija-grad-dva-nova-nuklearna-reaktora-u-iranu>
- <http://www.hrt.hr/317780/vijesti/otvorena-zlatnia-stranica-iranske-povijesti>
- <http://www.politika.rs/sr/clanak/347331/EU-i-SAD-ukinule-sankcije-Iranu>
- <http://www.alwasatnews.com/3889/news/read/768555/1.html>
- http://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/ResearchNote_20_Ze lin.pdf

INTERNET SAJTOVI

- <http://gulfstudies.info/ar/reports/%D8%AA%D9%82%D8%B1%D9%8A%D8%B1-%D9%85%D8%B9%D9%84%D9%88%D9%85%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D9%8A%D8%B9%D8%A9-%D9%81%D9%89-%D8%A7%D9%84%D8%AE%D9%84%D9%8A%D8%AC-%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%B4%D8%A7%D8%B1-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%86%D9%81%D9%88%D8%B0>
- http://www.bible-history.com/latin/latin_s.html
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ku.html>

- <http://quranskaproturjecja.blogspot.rs/2015/01/koje-zbirke-hadisa-koriste-suniti.html>
- <http://shianumbers.com/shia-muslims-population.html>
- <http://download-islamic-pdf-ebooks.com/freedownload8745>
- <https://www.yahosein.com/vb/showthread.php?t=115309>
- <http://understandingwar.org/sites/default>
- <http://www.daawa-info.net/article.php?id=470>
- <http://www.state.gov/documents/organization/193107.pdf>
- <http://www.arabicpages.com.au/article/religion-in-lebanon.html>
- http://www.islamicweb.com/beliefs/cults/shia_population.htm,
- <http://www.herak.info/6949>
- <http://www.irfad.org/political-parties-of-iraq/>
- <http://raseef22.com/politics/2015/02/25/iraqi-militias-identity-and-affiliation/>
- <https://www.idfblog.com/hezbollah/2013/07/11/7-years-later-hezbollah-has-developed-capabilities-to-strike-anywhere-in-israel/>
- www.foi.se/Documents/foir4058_reducerad.pdf
- <http://www.saylor.org/site/wp-content/uploads/2011/06/French-Mandate-of-Syria-and-Lebanon.pdf>
- <http://origins.osu.edu/article/alawites-and-fate-syria>
- <http://theiranproject.com/blog/2014/02/16/iran-diversifies-its-palestinian-strategy/>
- <http://armedia.am/eng/news/22111/iran-and-palestine-strengthen-relations.html>
- <http://www.hrpub.org/download/20150201/SA6-19603241.pdf>
- <http://www.pri.org/stories/2015-05-07/palestinian-factions-lebanon-join-forces-keep-isis-out>
- http://www.palestinefacts.org/pf_1991to_now_oslo_accords.php

MAGAZINI, MESEČNE, NEDELJNE I DNEVNE NOVINE

- Foreign Policy
- The Middle East Quarterly
- Jeune Afrique, međunarodni nedeljnik na francuskom
- Saudi Gazete, saudijski dnevni list na engleskom
- Al Riyadh, saudijski dnevni list na arapskom
- Al Ray, saudijski dnevni list na arapskom
- Arab News Newspaper, saudijski dnevni list na engleskom
- Al Yawum, saudijski dnevni list na arapskom
- Al Hayat, saudijski dnevni list na arapskom
- Al Sharq al awsat, panarapski dnevni list
- Al Hayat, panarapski dnevni list
- Al Shoun al Arabiya, časopis Lige arapskih država
- Al Arab, panarapski dnevni list

- Al Arab weekly, nedeljnik
- Al Febrair, libijski dnevni list
- Libya herlad, libijski dnevni list
- The Tripoli Post, libijski dnevni list
- Al Safir, libanski dnevni list
- The Daily Star, libanski dnevni list
- Nedžma al Sahel, libijski dnevni list
- Politika

SKRAĆENICE

- OEBS - Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi
- CSDP – Zajednička bezbednosna i odbrambena politika Evropske unije
- CFSP - Zajednička spoljna i bezbednosna politika
- EULEX – Misija vladavine prava EU na KiM
- EUMC – Vojni komitet Evropske unije
- CIVCOM – Komitet za civilne aspekte upravljanja krizama Evropske unije
- PMG – Političko-vojna grupa (EU)
- CMPD – Direktorat za upravljanje krizama i planiranje (EU)
- ASEAN – Asocijacija nacija jugoistočne Azije
- GCC – Savet za saradnju zemalja Zaliva
- BAAS – Arapska socijalistička partija (Baas)
- SCIRI – Vrhovna skupština islamske revolucije u Iraku
- UIA – Ujedinjena iračka alijansa (šiitska)
- AMAL – Brigade libanskog otpora (akronim)
- IFLB – Islamski front za oslobođenje Palestine
- MVM – Pokret avangardnih misionara (iračka šiitska grupacija iz Kerbele)
- IRO – Islamska revolucionarna organizacija na Arabijskom poluostrvu
- Hamas – Pokret islamskog otpora (akronim)
- Fatah – Pokret za palestinsko nacionalno oslobođenje
- USCENTOM – Američka centralna komanda
- IAEA – Međunarodna agencija za atomsku energiju
- MAK – Biro arapskih mudžahedina
- AQI – al Kaida u Iraku
- MENA – Bliski istok i Severna Afrika
- UNRWA – Agencija Ujedinjenih nacija za pomoć palestinskim izbeglicama
- OIC – Organizacija islamske saradnje
- OPEC – Organizacija zemalja izvoznica nafte

TABELE, MAPE, FOTOGRAFIJE, SLIKE, ŠEME

- Tabela br. 1 – Razlike između realističkog i liberalnog bezbednosnog sistema str. 21
- Tabela br. 2 – Populacija arapskih zalivskih monarhija str. 52
- Tabela br. 3 – Projektovani rast stanovništva Bliskog istoka do 2050. godine str. 53
- Tabela br. 4 – Raspored sunita i šiita po zemljama Bliskog istoka str. 56
- Tabela br. 5 – Demografska struktura Libana od 1911. do 1932. str. 184
- Tabela br. 6 – Broj pripadnika libanskih verskih i nacionalnih zajednica po popisu iz 1932. godine str. 185

- Mapa br. 1 – Geografska raspoređenost sunita i šiita na Bliskom istoku str. 54
- Mapa br. 2 – Alaviti u Siriji str. 193
- Mapa br. 3 – Šiiti u Saudijskoj Arabiji str. 199
- Mapa br. 4 – Saudijska Arabija – Iran str. 314
- Mapa br. 5 – Prostiranje Islamske države u Siriji i Iraku str. 365
- Mapa br. 6 – Novi Bliski istok str. 381

- Fotografija br. 1 – Kaba u Meki sa hodočasnici str. 82
- Fotografija br. 2 – Umajadska džamija u Damasku str. 109
- Fotografija br. 3 – Huseinov grob u Kerbeli str. 148
- Fotografija br. 4 – Proslava Ašure u Iraku str. 149
- Fotografija br. 5 – Pripadnici saudijske verske policije str. 202
- Fotografija br. 6 – Dolazak imama Homeinija iz Francuske u Teheran str. 231
- Fotografija br. 7 – Lider Hizbulaha Nasrallah, sirijski predsednik al Asad i iranski predsednik Ahmedinedžad str. 327
- Fotografija br. 8 - Osama ben Laden str. 356

- Slika br. 1 – Bitka kod Kerbele str. 100
- Slika br. 2 – Logo Hizbulaha str. 248
- Slika br. 3 – Raketni arsenal Hizbulaha str. 256

- Šema br. 1 – Organizaciona šema Hizbulahove strukture str. 254

Prilozi

Prilog 1

Izjava o autorstvu

Potpisani: Dragan Todorović

Broj upisa:

Izjavljujem

da je doktorska disertacija pod naslovom "Sunitsko-šiitski raskol i njegov uticaj na bezbednost u regionu Bliskog istoka" rezultat sopstvenog istraživačkog rada; da predložena disertacija u celini ni u delovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova; da su rezultati korektno navedeni i da nisam kršio autorska prava i koristio intelektualnu svojinu drugih lica.

U Beogradu, 19.03.2016. godine.

Potpis doktoranda

Prilog 2

Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime: Dragan V. Todorović

Broj upisa:

Naslov rada: Sunitsko-šiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog istoka

Mentor: prof. dr Dragan Simić

Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovetna elektronskoj verziji koju sam predao za objavljivanje na portalu Digitalnog repozitorijuma Univerziteta u Beogradu.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog zvanja doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

U Beogradu, 19.03.2016. godine

Potpis doktoranda

Prilog 3

Izjava o korišćenju

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju pod naslovom Sunitsko-šiitski raskol i njegov uticaj na bezbednost u regionu Bliskog istoka, koja je moje autorsko delo.

Disertaciju sa svim priložima predao sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučio:

3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade.

Dozvoljavam umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, bez promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela. U odnosu na sve ostale licence, ovom licencom se ograničava najveći obim prava korišćenja dela.

U Beogradu, 19.03.2016. godine.

Potpis doktoranda